

e-ISSN: 2822 - 3136

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl University

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

2024

**Uluslararası
Hakemli Dergi**
*International
Refereed Journal*

64

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi

Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute

e-ISSN: 2822 - 3136

Yıl/Year: 2024 Sayı/Issue: 64

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.
The journal publishes four issues a year (March, June, September, December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute
Double blind peer-review system is used.

Dergimizin Tarandığı İndeksler/Indexes

ULAKBİM TR Dizin, EBSCO,
MLA (Modern Language Association),
ERIH PLUS, DOAJ.

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were processed iThenticate through program.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Murat CABAZ

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr./Assoc. Prof. Halit YABALAK (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Editörler | Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. nükhet ELTUT KALENDER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Yunus ÖZDURĞUN (Siirt Üniversitesi/University)

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Habib TEKİN (Marmara Üniversitesi/University)

Sekreteryaya /Secretary

Ahmet KÖKLÜ

Dizgi ve Tasarım | Design

Doç. Dr. Halit YABALAK

halityabalak@yyu.edu.tr

İletişim Bilgileri | Contact Details

e-posta/e-Mail: sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi | Publication Date

30 Haziran / June 2024

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature

Prof. Dr./ Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology

Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Salih SOSLU – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography

Prof. Dr./ Prof. Murat YILMAZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy

Doç. Dr./Assoc. Prof. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Güzel Sanatlar Alan Editörü / Area Editor of Fine Arts

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aslı ERCİYEŞ TOSUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics

Prof. Dr./ Prof. Mehmet Akif Arvas

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Habib TEKİN (Marmara Üniversitesi/University)

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ertuğrul ÇAVDAR - Kastamonu Üniversitesi/University

**Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Alan Editörü /
Area Editor of Public Administration and Political Science**

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Gaye TUĞ LEVENT- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ercan ÇALIŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology

Prof. Dr./ Prof. Suvat PARİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism

Doç. Dr./Assoc. Prof. Sedat ŞAHİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History

Doç. Dr./Assoc. Prof. Erkan AVŞAR – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Veysi SEVİNÇLİ – Iğdır Üniversitesi/University

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLE

Mehmet KENDIRCI

- Cumhuriyet'in Sunumu Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Cumhuriyet ve Bafra** 1
Presentation Of The Republic: The Republic And Bafra In The Early Republican Era Of Turkey 1

Mehmet Zeki DUMAN , Eren RIZVANOĞLU

- Sosyolojik Bir Olgu Olarak Toplum ve Toplumun Neliği Üzerine Bir Sorgulama** 14
Society As a Sociological Phenomenon and an Inquiry on What Society Is 14

Seher ÖZKAZANÇ

- Şehir ve Bölge Planlama Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Algı ve Tutumlarının Değerlendirilmesi** 30
Evaluation of Urban and Regional Planning Students' Perceptions and Attitudes Towards Gender Equality 30

Ahmet VURGUN

- Türkmenistan Tarih Ders Kitaplarında Türkler ve Türkiye Cumhuriyeti** 46
Turkmenistan in History Textbooks Turks and the Republic of Turkey 46

İmren ARBAÇ

- Türkiye'de 1934-1938 Yılları Arasında Yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği'nden Alınan Kredi Ve Teknik Yardımların Katkıları** 58
Contributions of the Credit and Technical Assistance Received from the Soviet Union to the Realization of the First Five-Year Industrial Plan Made in Turkey Between 1934 and 1938 58

Murat AKKAYA

- Konut Birim Fiyat Balonu ve Balonu Etkileyen Ekonomik Değişkenlerin Analizi** 72
Housing Unit Price Bubble and An Analysis of Economic Variables Affecting the Bubble 72

Tuba AYHAN, Naime Didem ÖZ

- Türkiye'deki El Halısı Tamirciliği Mesleğine Dair Tarihsel Vaka Çalışması** 86
Handmade Carpet Repairing In Türkiye: A Historical Case Study 86

Erol GEÇGIN, Naciye GÜLSOY

- Sosyo-Demografik Özellikler ile Cam Tavan Sendromu Arasındaki İlişki: Mutfak Çalışanları Örneği** 102
The Relationship Between Socio-Demographic Characteristics and Glass Ceiling Syndrome: An Example of Kitchen Employees 102

Seher SULUK

- Sosyo-Ekonomik Yapı ve İşsizlik-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama: Danimarka Örneği** 120
Socio-Economic Structure and An Empirical Application on the Unemployment-Economic Growth Nexus: The Case of Denmark 120

Ezgi ATALAY

- Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Deprem Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi* 141
Determination of Earthquake Knowledge Levels of Vocational School of Health Services Students 141

Fatih GENCER

- Muşlu Alaaddin Paşazadeler Hanedanının Meşruiyet Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme* 153
An Evaluation on the Sources of Legitimacy of Alaaddin Pashazades Dynasty of Muş 153

Aslı Şimşek ÇETİN , Şerife DURMAZ

- Afgan Göçmen Sorunları: Uşak Örneği* 164
Afghan Migrant Problems: The Case of Uşak 164

Elif KOCAOĞLU, Ayşe ÇAĞLIYAN

- Sürdürülebilirlik Açısından Kadirli İlçesinde Turp Üretimi* 185
Radish Production in Kadirli District in Terms of Sustainability 185

Halil İbrahim TOPALAK

- Seyyahların Gözünden Türklerde Sükûnet* 204
Tranquility in Turks Through the Eyes of Travelers 204

Zeki AKTAŞ

- 'Leviathan' ve Adalet: Hobbes'un Adalet Temellendirmesi* 215
'Leviathan' and Justice: Hobbes's Justification of Justice 215

Eylem ÖZTÜRKÇİ, Cavid QASIMOV

- Sultan Abdülmecid Dönemi Medreseli İsyanı'nda Rusya Faktörü* 230
The Russia Factor in the Rebellion of Madrasah Student During the Period of Sultan Abdülmecid 230

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Aleksandar KADIJEVIC	Belgrad Üniversitesi/University of Belgrade Sırbistan/Serbia
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevic KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Timur KOCAOĞLU	Michigan Üniversitesi/Michigan State University ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Liliana BOŞCAN	Bükreş Üniversitesi/University of Bucharest Romanya/Romania
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksa Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdülmecit NUREDİN	Uluslararası Vizyon Üniversitesi/International Vision University Makedonya/Macedonia
Prof. Dr./Prof. Fuat GÜLLÜPİNAR	Anadolu Üniversitesi/University Türkiye
Prof. Dr./Prof. İbrahim Moh'd Mahmoud KOFAHİ	Ürdün Üniversitesi/Jordan University Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emina BERBIC KOLAR	Osijek JJ Strossmayer Üniversitesi/JJ Strossmayer University in Osijek Hırvatistan/Croatia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Nihada DELIBEGOVIC DZANIC	Tuzla Üniversitesi/ University of Tuzla Bosna Hersek/ Bosnia and Herzegovina
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oqtay QULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Azerbaycan/ Azerbaijan

Cumhuriyet'in Sunumu: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Cumhuriyet ve Bafra

Presentation of The Republic: The Republic and Bafra In The Early Republican Era of Türkiye

Mehmet Kendirci

Asist. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University, Department of Public Administration, Tokat, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, Tokat, Türkiye
Orcid: 0000-0001-5201-0110 mehmet.kendirci@gop.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Kendirci, M. (2024). Presentation of the republic: the republic and Bafra in the early republican era of Turkey. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 1-13.

Kendirci, M. (2024). Cumhuriyet'in sunumu: erken cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde cumhuriyet ve Bafra. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 1-13.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 25 April/Nisan 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 31 May/Mayıs 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 1-13

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Kendirci).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Özü itibariyle bu çalışma Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, Cumhuriyet'in kendisini bir taşra kasabası olan Bafra'da nasıl sunduğunu tartışmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in temel ilkelerinin ve dayanaklarının neler olduğu işaretlenerek, bunların taşradaki izdüşümleri araştırılmaktadır. Cumhuriyet'in kendisini sunum araçları, bu araçlar dâhilinde Halkevleri, bu izdüşümün takip edileceği ana mekândır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde başat bir öneme sahip Halkevleri, Cumhuriyet'in kurucu kadroları ve siyasal elitleri açısından oldukça önemli kurumlardır. Halkevlerinin önemi özellikle taşrada Türkiye Cumhuriyeti'nin modern ve medeni yüzünü temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyet'in bir Karadeniz kasabası olan Bafra'da nasıl egemenlik kurduğunu anlamak için, Bafra'da faaliyet göstermiş Halkevi mutlak suretle bir analiz nesnesine dönüştürülmelidir. Bu doğrultuda Bafra Halkevi'nin faaliyetleri ve özellikle Bafra Halkevi dergisi Altın Yaprak bu çalışmanın merkezindedir. Çalışmada, Bafra Halkevi dergisi Altın Yaprak'ta Cumhuriyet'in modernleştirici ve medenileştirici adımları, Bafra'da kutlanan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile Cumhuriyet'in temel güdülere ve dayanaklarına ilişkin yazılar örneklenmektedir. Kullanılan kaynaklar birincil kaynak olarak Bafra Halkevi dergisi Altın Yaprak'tır, ikincil kaynak olarak ise Bafra Halkevi'ne ilişkin yapılmış çalışmalardır.

Anahtar Kelimeler: Halkevi, Bafra, Altın Yaprak, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

Abstract

The aim of this study is to discuss how the Republic presented itself in Bafra, a provincial town in the Early Republican Era. In this context, the basic principles and foundations of the Republic are marked and their projections in Bafra are investigated. The Republic's means of presenting itself, and within these means, People's Houses are the main place where this projection will be followed. People's Houses, which had a dominant importance in the Early Republican Period, are vital institutions for the founding cadres and political elites of the Republic. People's Houses are crucial since they represent the modern and civilized face of the Republic of Turkey, especially in the countryside. To understand how the Republic established its dominance in the Black Sea town of Bafra, the active People's House in Bafra must be transformed into an object of analysis. In this direction, the activities of Bafra People's House and especially the Bafra People's House's magazine Altın Yaprak are at the centre of this study. In the study, articles about the modernizing and civilizing steps of the Republic, the 29 October Republic Day celebrations in Bafra, and the fundamental motives and pillars of the Republic are exemplified in the Bafra People's House's magazine Altın Yaprak. The sources used are the Bafra People's House magazine Altın Yaprak as the primary source, and the studies conducted on the Bafra People's House as the secondary source.

Keywords: People's House, Bafra, Altın Yaprak, 29 October the Republic Day of Türkiye

Giriş

Bayramlar devletlerin egemenliklerini, egemenlik kurdukları veya kurmaya çalıştıkları insan topluluklarına sunmaları için kullandıkları en yetkin siyasal araçlardandır. Devletlerin mahiyetine bağlı olarak değişik karakterler gösterebilen bayramlar, dini ve ladini saiklerle inşa edilip, kamusal alanlarda pratiğe dökülmektedir. Özellikle ladini bayramlar, siyasal meşruiyeti sadece ve sadece kendi varlıklarından aldıklarını iddia eden devletler için hayati öneme sahiptir. Devletler bir yandan ladini bayramlarla kendi egemenliklerini inşa edip sürekli kılarken diğer yandan da ladini bayramlarda sunduklarıyla kendi sınırlarını çizmektedirler. Çizilen sınırlar, devletlerin kimlere sesleneceğini veya seslenmeyeceğini, seslendiklerine hangi şart ve koşullar altında seslendiğini ve fakat seslenmediklerine de aslında hangi şartlara ve koşullara uyarlırsa seslenebileceğini işaretlemektedir. Bu yönleriyle ladini bayramlar, devletlerin en saf biçimde sunulduğu siyasallaştırılmış kamusal pratiklerdir.

29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kendini yeni bir devlet ve yeni bir yönetim biçimi olarak örgütlemiştir. Devletin egemenlik kurduğu coğrafyada yaşayan insanlara kendini kabul ettirip egemenliğini onlara benimsetmesi, devletin hayatta kalabilmesi ve Cumhuriyet değerlerinin sürekli kılınabilmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu amaç doğrultusunda devletin, hem merkezde hem de taşrada, 'rıza'yı' örgütleyebilme gayesiyle inşa ettiği kurumların başında Halkevleri gelmektedir. Cumhuriyet'in medenileştirici ve modernleştirici güdülerini aktaran eş zamanlı olarak da halkın Cumhuriyet'e rızasının örgütlenmeye çalışıldığı Halkevleri 19 Şubat 1932 tarihinde Türkiye'nin on dört ilinde faaliyetlerine başlamıştır. Sonraki yıllarda ise Türkiye'nin hemen hemen her bölgesine yayılarak Cumhuriyet'in sembol mekânlarından birisine dönüşmüştür.

24 Şubat 1933 tarihinde açılan Bafra Halkevi¹, yaklaşık bir buçuk yıl sonra bir dergi yayınlamaya başlamıştır. 29 Ekim 1932 tarihindeki ilk sayısı ile yayın hayatına başlayan Altın Yaprak, yirmi dokuz sayı yayımlandıktan sonra 30 Eylül 1937 tarihinde yayınlanan son sayısı ile yayın hayatından çekilmiştir. 24 Şubat 1933 tarihinde açılan Bafra Halkevi ise, Türkiye'deki Halkevlerinin mallarını hazineye devreden, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 8 Ağustos 1951 tarihinde kabul edilen ve 11 Ağustos 1951 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanıp yürürlüğe giren, 5830 sayılı kanun sonucu lağvedilmiştir.

Bu makale en temelinde, Bafra Halkevi dergisi Altın Yaprak merkezde olmak üzere, Cumhuriyet'in taşrada kendisini sunmasına odaklanmayı amaçlamaktadır. 'Kıyıda köşede' kaldığı kabul edilen bir taşra kasabası olan Bafra'da açılan Halkevinin faaliyetlerinin takibinin yapılabileceği Bafra Halkevi dergisi Altın Yaprak'ta sunulanlar, yeni bir devletin ve yeni bir yönetim biçimi olan Cumhuriyet'in medenileştirici ve modernleştirici temel güdülerinin taşradaki yansımalarının rahatlıkla takip edilebileceği bir uzamdır. Yeni devletin, yeni bir yönetim biçimi olarak sunduğu ve geçmişle kesin bir kopuşu işaretleyen Cumhuriyet'in, ladini bayramlarından olan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nın ve bayram kutlamalarına eklenmiş diğer törenlerinin incelenmesiyle, bir taşra kasabasında yeni devletin ve Cumhuriyet'in kendini nasıl sunmaya çalıştığının, bu süreçte ne tür açmazlarla karşılaştığının, bu açmazları nasıl karşıladığının tartışılması hedeflenmektedir. Cumhuriyet'in taşradaki egemenlik sorunlarının ilgili dönem içindeki biricik yönleri ile bu sorunların yüz yıllık Cumhuriyet deneyimine ne ölçüde ışık tutabileceği çalışmanın ayırıcı yönüdür; özellikle 'kıyıda köşede' kaldığı kabul edilen bir taşra kasabasındaki, yine Türkiye'deki sosyal bilim çalışmalarında 'kıyıda köşede' kaldığı kabul edilen bayram-tören çalışmalarısıyla eklenmek ise zamandan azade olan asıl ayırıcı yönüdür.

1. Bafra Halkevi ve Altın Yaprak Üzerine

Tekrara düşme pahasına da olsa yeniden belirtilmelidir ki bu çalışma, özelinde Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Halkevlerinin kuruluş sürecine ilişkin detaylı bir aktarım yapmayı amaçlamamaktadır ancak Halkevlerinin kuruluşuna ilişkin Cumhuriyet'in temel refleksi göz ardı da edilmemeli, Cumhuriyet'in temel refleksi işaretlenmelidir. 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet ile kimliğine kavuşan Türkiye, özellikle yurt içinde çok temel bir sorunla karşı karşıyadır; kendisini, aslında Cumhuriyet'in varlığını, yurttaşlara sunmak ve imkân koşullar dâhilinde temel bileşenleri olan medenilik ve modernlik söylemlerini, simgelerini ve sembollerini yurttaşlarına benimsetmek. Tam da bu nedenlerle Halkevleri Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli -devlet- kurumlarından biri olarak aktarılan bileşenlerin yurttaşlara sunulmasında temel mekân niteliğindedir.

¹ Makalenin yazım sürecinde karşılaşılan ve çalışmayı daha da anlamlı kıldığı düşünülen bir projeyi aktarmak gerekmektedir. Ali Ceylan danışmanlığında, Hayal Öztürk ve Zeynep Sude Yahyaoglu yürütücülüklerinde hazırlanmış 'Türk Modernleşmesi ve Halkevleri; Samsun Örneği' başlıklı ve 1689B012426139 kodlu Tübitak projesi, Halkevlerinin ve Bafra Halkevi'nin günümüzde hak ettiği değeri alması ve yeni nesillerin ilgili kurumlara ilgi göstermesi açılarından oldukça kıymetlidir. Bu bağlamda Ali Ceylan'a, Hayal Öztürk'e ve Zeynep Sude Yahyaoglu'na çalışmaları için teşekkür etmek ve başarılarının devamını en içten duygularla dilemek bir hak edişin dile getirilmesi olarak değerlendirilmelidir.

Birinci sayıdan on ikinci sayıya kadar on beş günde bir yayınlanan Altın Yaprak², on üçüncü sayıdan itibaren “bundan sonra Altın Yaprak’ın tab’ını güzelleştirerek ve münderecatını daha arttırmak suretiyle diğer Halkevi dergileri gibi aylık çıkartılmasına” (Anonim, 1936, s. 2; Ak, 2022, s. 238) kararı ile aylık yayınlanmaya başlanmıştır. Altın Yaprak’ın başlangıçta on beş günde bir çıkartılması, döneme hâkim maddi imkânsızlıklar ve teknik yetersizlikler gözetildiğinde oldukça iddialı bir girişimdir. Ancak bu durumun sürdürülemediği anlaşılmaktadır. Yirmi yedi ve yirmi sekizinci sayılarını dergiyle “alakadar arkadaşların yaz münasebetiyle” (Altın Yaprak, 1937ğ, s. 24; Ak, 2022, s. 557) şehirden ayrılmaları neden gösterilerek birlikte ve fakat gecikmeli yayınlayan Altın Yaprak, son sayısını ise yirmi dokuzuncu sayı olarak Eylül 1937 tarihinde yayınlayarak, yayın hayatını sonlandırmıştır.

Kendini, “her şeyden önce devrimin, cumhuriyetin bekçisi” (Altın Yaprak, 1935a, s. 3; Ak, 2022, s. 68) olarak tanımlayan Altın Yaprak’ın yayınlanma amacı şu ifadelerle dile getirilmektedir: “Altın Yaprak bu varlığın aynasıdır. Bize bizi, bize sizin yüksek varlığınızı anlatacak. ... Ak soylu Türk köylüsünün temiz duygularını sezmeğe çalışacak. Çevresinin titiz bir habercisi olmak, her iyiliğe yoldaşlık etmek, her kaynaşan varlıktan devrim için, cumhuriyet için pay almak” (Altın Yaprak, 1935a, s. 3; Ak, 2022, s. 68) Altın Yaprak’ın başlıca amacı olarak görülmektedir.

Altın Yaprak, kendini salt bir dergi olmaktan öte, Bafra Halkevi’nin ve Cumhuriyet’in aydınlığının yansıtıcısı olarak konumlandırmaktadır. Altın Yaprak bu yönüyle daha ilk yayın tarihinden ve yayınlanan ilk sayısından itibaren kendisini Cumhuriyet’le eşitlemektedir ama bu eşitlik Bafra özelinde Cumhuriyet’in de Altın Yaprak’la eşitlenmesi anlamına gelmektedir. Cumhuriyet’i, Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının ve yönetsel elitlerinin sunmak istediği kalıplar dâhilinde yansıtan Altın Yaprak, Cumhuriyet’i Cumhuriyet yapan değerlerle bezeli anlatımlarla kendi varlığını tanımlamaktadır. Cumhuriyet eğer ki demiryolları ise o zaman, “Türk çocuklarına gurbeti unutturan çelik raylar Altın Yaprak’ın ta kendisidir ... Altın Yaprak’la kara elmas el ele vermiştir” (Sözen, 1936, s. 3; Ak, 2022, s. 408). Farklı bağlamlarda metnin ilerleyen kısımlarında detaylandırılarak örneklendirilecek bu tür metaforik anlatımların ulaştığı nihai nokta ise Cumhuriyet’in nihai amacıdır: Kültür ve medeniyet! Öyle ki ödevlerin en büyüğü ve en kutsalı olarak kabul edilen ‘kültür ve medeniyet savaşında’ Bafra Halkevi ve Altın Yaprak, bedeli ne olursa olsun en ön cephede savaşacak bir ‘kültür ve medeniyet neferi’ olmayı kendine görev edinmektedir: “En kutsal ödevimizi yapmak için içten gelen bir coşma ile kültür alanında yürümeye hep beraber and içtik. Devrim yolunda canımız bahasına da olsa daima ve daima yurd için düşünüyoruz. ... Amacımız yükselme, yükseltme. Amacımız evimiz” (Kazanoğlu, 1936, s. 9; Ak, 2022, s. 156).

Beklentisi “idemiz kadar yüksek ve derin bir kültür” (Sözen, 1936, s. 3; Ak, 2022, s. 408) olan Cumhuriyet bu uğurdaki kültür ve medeniyet savaşında, kaynaşmış ve bütünleşmiş bir kütle olarak vatani inşa etme amacındadır; bu nedenle de bireysel, grupsal, sınıfsal, statüsel, farklılıklar yok sayılmaktadır. Yok sayılmadığı durumlarda dahi ancak ve ancak Cumhuriyet’in kendisine ve varlığına hizmet ettikleri ölçüde makul ve kabul edilebilir bir konumda görülmektedir. Bu beklentinin pratiğe dökümü ise oldukça gerilimlidir. Gerilimin başında ise toplumsal uzamda, Cumhuriyetin kendinden türeyen soyut varlığının somutluğa nasıl dönüş(türül)eceği temel tartışma konularındandır.

“Bu merhalede yalnız vatan var, vatandaş var, çalışmak var... Vatan hepimizin, vatandaş hepimizin, çalışmak toplumumuzun öz ve açık hakkı” (Altın Yaprak, 1937d, s. 1; Ak, 2022, s. 500) olarak ifade edilen ve “içinde buldukları sayısız nimet ve mazhariyetlerin şükran borcu ancak kültür aşkıyla ödenebilir” (Sözen, 1936, s. 3; Ak, 2022, s. 408) ifadesiyle pekiştirilen bu süreç aslında bir sürekliliğe, süreklilik dolayısıyla ise bir zaman-mekân kısıtlarından öte özde olan süreksizliğe aynı anda temas etmektedir. Nitekim medeniyet ve kültür ülküsünün bir sona sahip olmadığı, kendini sürekli tekrar eden bir boyutu tam da bu noktada cisimleşmektedir; “ülkümüze son olmadığına göre, sabanı yakalayıp yeşil yamaçlara daha çok sarılmak boynumuza borçtur” (Sözen, 1936, s. 3; Ak, 2022, s. 408).

Bu girift tutum bir tür içselleştirilmiş yetersizliği beslemektedir. Yetersizlik, yetkinsizlikten ve geçmişte yapılanların yeterli olmaması merkezli olmaktan öte, gelecekte yapılacaklara geçmişin başarılarının bir rehabet kaynağı olarak görülmemesi temellidir. 1937 yılı arifesinde yayınlanan Altın Yaprak bu soruyu açıkça sormaktadır. “İçimizi kemiren üzüntü şudur: Cumhuriyetin bir asırdan uzun süren kocaman bir yılını umduğumuz kadar verimli geçirebildik mi? Ulusal ve sosyal ödevlerimizden tasarlayıp başaramadıklarımız nelerdir? Yapamadıklarımızın illeti nedir? Hatalı hareketlerimiz neden doğmuştur? Niçin daha çok faydalı olmadık?” (Altın Yaprak, 1936h, s. 1; Ak, 2022, s. 406).

² Bu noktada Altın Yaprak’ın eksiksiz bir şekilde günümüze ulaşımı için çok büyük emek harcayan Ali Ak’ı özellikle anmak gerekmektedir. Bafra’lı bir öğretmen olarak Bafra Halkevi yayın organı Altın Yaprak’ı yoğun emekler sonucu derlemiş ve tam basım halinde yayınlamıştır (Bkz. Ak, 2022, s. 18-19). Bu çalışma boyunca öncelikle olarak Altın Yaprak’ın ilgili sayılarına ardından da Ali Ak’ın derleme eserine aynı anda atıf yapılmaktadır. Bu sayede orijinal metin ile Ali Ak’ın derleme eseri arasındaki sayfa farklılıkları bertaraf edilip, olası karışıklıklar giderilmektedir.

Bu noktada inşa edilen ödev-hak ilişkisi Altın Yaprak'ın ilk sayısında "Amacımız" başlıklı ilk yazıda işaretlenmektedir: "Büyük davanın gönül yolcuları arasında Bafra gençliği de sesini duyurmalıdır. Bu onun pek normal bir ülkü ödevidir. Yaratıcı devrim, Atatürk çocuklarından sayısız ödevler istiyor. Bafra gençliği Altın Yaprak'la bu kutsal ödevlerin açık hesabını verecek" (Altın Yaprak, 1935a, s. 3; Ak, 2022, s. 68). İlk sayıda işaret edilen ödev vurgusunun Altın Yaprak'ın tüm sayılarında farklı farklı bağlamlarda takip edilebileceğini iddia etmek hatalı olmayacaktır. Öyle ki "cumurluk yurttaşlığına layık olabilmek için her Türk'ün okumayı, kanunî hakkını ve yeni ödevini bilmesi gerekli" (Edis, 936b, s. 3; Ak, 2022, s. 165) görüldüğünden bu ödevler ise bütün yurttaşların tüm hareketlerini kapsar niteliktedir. Zira bu ödevler kutsal kabul edilmektedir (Altın Yaprak, 1937ç, s. 2; Ak, 2022, s. 442). Ödevler kutsal kabul edildiği için "her Türk ferdinin son nefesi, Türk ulusunun nefesinin sönmeyeceğini, onun ebedi olduğunu göstermelidir" (Altın Yaprak, 936a, s. 4; Ak, 2022, s. 134).

Bu doğrultuda yurttaşlar "cumurluğumuzun iyiliklerine teşekkür borcunu ulusal ödevini yaparak öde[me]" (Çubukcuoğlu, 935b, s. 8; Ak, 2022, s. 123) ve "bu yüce ve mesuliyetli ödev karşısında tam ve verimli başarılar" (Altın Yaprak, 1936ğ, s.1; Ak, 2022, s. 237) imza atmak için hem bedenen diri hem zihnen diri olmalıdır. Soyut söylemlere dayalı ödevler, somut örneklerle cisimleşmektedir. Yurttaşlar, "yokluk sıkıntısı içinde bulunan köylü kardaşına yardım" (Altın Yaprak, s. 1936a, s. 12; Ak, 2022, s. 220) etmekten "erginlik savaşında kullanılan, inkılâbı ilgilendiren araç ve yaraçların, fotoğrafların de önemi açıktır. Böyle tarihsel izlerden ele geçenleri devlet kurumlarına, halkevlerine vermek, ötede beride kalmış olanları duyurmak" (Edis, 1936b, s. 3; Ak, 2022, s. 211) ile yükümlü kılınır. "Atatürk'ün yarattığı inkılâbın büyüklüğünü, kurduğu cumhuriyetin başarılarını, köylümüşe verilen hak ve özgenlikleri en yakın köyden en uzak köye, en küçük yaştan en büyük yaşa kadar duyurmaya" (Edis, 1936a, s. 3; Ak, 2022, s. 195) çabalamaktan Halkevlerinde bulunmaya kadar uzanmaktadır.

İronik bir biçimde, en kutsal ödev olan medeniyet ve kültür savaşında mücadele verme ödevi, Halkevlerinde bulunarak Halkevlerinden yansıyan devrim ışığında aydınlanmanın elzemliğiyle kesleştirilmektedir. Halkevi'nin çıkarttığı "dergileri okumak ve herkes tarafından okunmasını kolaylaştırmak hepimize bir ödev olduğu gibi uyanıklarımızın duygu ve düşüncelerinden, bilgilerimizden halkımızı bu araçla faydalandırması da yurtseverlik yükümü" (Edis, 936c, s. 3; Ak, 2022, s. 179) olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada hayati önemde olan Halkevi'nde olmanın bilincinde olmaktır; Halkevi'nde olmanın bilincinde olmayanların ise, Halkevi tarafından bilinçlendirilmesidir. Bilinç, dışsal kaynaklı değildir. Halkın özünden gelen, halkın özü olanlarca inşa edilen Halkevine içkin bir özbilinçtir bu: "En büyük yurt işi, inkılâp işi ve nihayet ulus davası yolcuları olduklarını unutmamaları ve bu eve o inanla sarılmaları en mukaddes ödevdir" (Çubukcuoğlu, 1936b, s. 2; Ak, 2022, s. 224).

Cumhuriyet'in taşradaki sunumunda 'biricik' mekân konumundaki Halkevlerinin kuruluşunun hem ulusal düzeyde hem de ilgili Halkevlerinin bulunduğu bölgelerde her yıl düzenli kutlanan bir bayrama sahip olması, hem ödev-hak ikiliğinin sürekli devindirilmesine hem de özbilincin daima inşa edilmesine hizmet etmektedir. Bu bağlamda da bir ödev olarak bayram ifa etmek, bir hak edişle sahip olmakla doğrudan bağlantılıdır. Bu nokta ödevin hakka, hakkın ödevine dönüştüğü ve gerçekte ödev-hak ikiliğinin birbirinin içinde erimeye başladığı noktadır.

Altın Yaprak dâhilinde ifade edildiği biçimiyle, "21 Şubat 937 Türkiye'de Halkevleri'nin bayram günü olmuştur" (Altın Yaprak, 1937b, s. 22; Ak, 2022, s. 462). Buradaki genel bilgide ilginç olan ise ilgili tarihin, Bafra Halkevi tarafından Bafra Halkevi'nin kuruluş tarihi olarak belirlenmesinde yatmaktadır. Gerçekte Türkiye'deki Halkevlerinin açılmasından yaklaşık bir yıl sonra açılan Bafra Halkevi'nin, Halkevlerinin ilk açıldığı tarihe eklenme çabası dikkat çekmektedir. Altın Yaprak'ta yayınlanan Halkevlerini 'öven' şiirler, Bafra Halkevi ile kesleştirilmeye çalışılmaktadır ve bu şiirler Cumhuriyet'in kazanımlarını aktaran ifadelerle doludur; bunlar içinde ve özellikle Bafra Halkevi ve Altın Yaprak'ı merkeze alan şiirler, "kalplerine yer etmiş kültür adlı sevgili, tükenmez bir istekle sarmış çepçevre ili" (Arı, 935, s. 6; Ak, 2022, s. 71) ifadeleriyle desteklenmektedir.³ Yirminci sayısını yayınlayan Altın Yaprak, hem yayınlatabildiği yirmi sayıya atıfta bulunarak hem de Bafra Halkevi'nin dönem içindeki faaliyetlerini gözeterik şu özgüvenli sözleri rahatlıkla dile getirmektedir: "Demek oluyor ki Bafra, Cumhuriyet ülküsü içinde kendi payına düşen ödevi fazlasıyla başarmaktadır" (Sözen, 1936, s. 3; Ak, 2022, s. 408).

2. Cumhuriyet'in Gündelik Hayatta Sunumu

Bafra Halkevi'nde Cumhuriyet, hem varlığı hem de o varlığın devrim olarak tanımladığı getirileriyle birbirinden ayrıştırılamaz bir bütün olarak görülmektedir. Cumhuriyet'in kendisini bir bütün olarak görüp sunması Cumhuriyet'in varlığı açısından çok temel bir gerilimden kaçış yoludur ve fakat eş zamanlı olarak da kendi meşruiyetini, seslendiği yurttaşlara duyurup onların rızasını alabilmeye de koşulmaktadır. Bu açıdan Cumhuriyet'in gündelik hayatı takip edebilmesi ama aynı

³ A. E. İmzalı 'Altın Yaprak' başlıklı şiir şu şekildedir: "Gözlerimiz yanıyor, kalbimiz taşmaktadır/İmanımız taşıyor, ülkü, gönül birliği/Bu yolun yolcuları gökleri aşmaktadır/Cumhuriyet kurdu, hep bozulmaz dirliği // Birleşen duyuların bütünü olacağız/Başımız aydınlandı tan yerinden daha ak/Her yönden çalışacak ve hem yuğrulacağız/İnkılâbın aynası olacak Altın Yaprak" (A. E., 935, s. 3; Ak, 2022, s.102).

zamanda da gündelik hayatta takip edilebilmesi, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının en temel arzularındandır. "Şiarı bilgiyi başta tutmak" (Sözen, 935, s. 13; Ak, 2022, s. 78) olarak değerlendirilen ve "ulusumuzu susamış olduğu özgenliğe, bilgi yollarına" (Edis, 936, s. 3; Ak, 2022, s. 165) ulaştırmayı amaçlayan Cumhuriyet, bunu ancak akılcılıkla gerçekleştirebileceğine inanmaktadır. Cumhuriyet'in kurucu kadroları ve siyasal elitleri açısından Cumhuriyet'in karakteristiği olan ve Millî Mücadele'yi kazanan "yaratıcı ve başarıcı kudretli azmi" (Anonim, 1937, s. 16; Ak, 2022, s. 438) uygarlık savaşında da en temel dayanaktır.

Bir noktayı netleştirmek gerekemekte; Cumhuriyet'in gündeliğe ilişkin söylemleri ender ve yerine göre örtük olsa da, niteliksel olarak oldukça 'devrimcidir'. Bafra özelinde Cumhuriyet'in gündelikte kurduğu ilişkinin taşradaki görünümünün tepe noktası 1935 yılında Bafra'daki 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına dair Altın Yaprak'da kadınların peçe ve çarşaf giymesi üzerine yayınlanmış bir haberde takip edilebilir. Habere göre, "ötedenberi tarlada, tezkâhda ve her işte erkeklerle beraber çalışan, Yurd koruması erğlinliği için yine erkeklerle el ele baş başa düşmanla çarpışan Türk kadınlığının başına dinsel sanika, Saltanat ve saray töreneği ile bir kara perde belası konmuştu" (Altın Yaprak, 935b, s.12; Ak, 2022, s. 438). Cumhuriyet'in desteği ile artık, "Türk ulusu aslında olmayan bu kötü töreneği kovacağı atacağı muhakkaktı. Şarımız kadınları 1 Haziranda peçeyi attı, Cumhurluk bayramı onuruna çarşafı çıkararak acun soysallığında yüksek yerini tekrar almış ve Atatürk evlâdlığına lâyük olduğunu bütün önem ve özeniyle göstermiştir" (Altın Yaprak, 935b, s.12; Ak, 2022, s. 438).

İlgili haberdeki izleği takip eden bir yazıda ise, Cumhuriyet'in peçeyi ve çarşafı, peçe ve çarşaf dolayımıyla da eskiyi ve eski dolamıyla da yeni olanları nasıl gördüğü kesin ifadelerle netleştirilmektedir. Cumhuriyet'in peçeye ve çarşafa karşı olmasının arkasında art niyetin olmadığını, böyle bir art niyetin dahi düşünülmesinin art niyetli olduğunu vurgulayarak söze başlayan yazı, yurttaşların da bu konuda 'iman sahibi' olmalarını "her an için eli kalem tutan, dili dönen her Türk'ün cumhurluk devriminde özü kadar sözünün de açık olduğuna, açık özlü ve sözlü Türk birliğinin kuvvetine inan etmeliler" (Çubukcuoğlu, 935a, s. 6; Ak, 2022, s. 105) ifadesiyle hatırlatmaktadır. Osmanlı mazisi ile Cumhuriyet karşılaştırmasının tam da bu noktada seferber edildiği yazı, Cumhuriyet'in geleceğe bu türden devrimler sayesinde ulaşabileceğini, "özü gibi sözü de açık olan Türk bütünlüğü tam ve ışıklı yolun yolcuları ile, medeni Türk kadınları ile el ele vererek alını ak ve kalbi pak olarak amacına yöneldi. Biz de ... yüce ülkümüze doğru elimizdeki sönmez ışıklarla durmadan ilerleyeceğiz" (Çubukcuoğlu, 935a, s. 6; Ak, 2022, s. 105) ifadeleriyle hatırlatmaktadır.

Altın Yaprak'ta bu türden hatırlatmalarla fasılalarla karşılaşılmaktadır. 5 Aralık (Birinci Kanun) 1934 tarihinde kadınların ilk kez seçme ve seçilme hakkına sahip olmasının yıldönümünde yayımlanan anonim bir yazıda, "Türk kadınına sosyal hayatta en yüksek urunu bağışlayan" (Anonim, 935, s. 5; Ak, 2022, s. 120) Cumhuriyet, karanlıkları aydınlığa çıkaran ülküsüyle kadınları da aydınlığa ve modern yaşama taşımaya başarmıştır. Cumhuriyet'in Osmanlı'dan farkını net bir şekilde ortaya koyan bu tavır, ilgili yazıda yine Osmanlı mazisi ile Cumhuriyet karşılaştırmasında cisimleşmektedir: "Türk kadını son yedi asır içinde Osmanlı imparatorluğunun geri düşüncesiyle ... yüksek onurunu kaybetmiştir. Saray görüşü, ... vezirlerin yaltaklığı, kaytak softanın paradan başka kuvvet tanımayan yalan fetvaları yüzünden Türk kadını köşelere atılmaya başlanmış ve bu görüş şehirlere, kasabalara ilerlemiş, kök salmıştır" (Anonim, 935, s. 5; Ak, 2022, s. 120). Bunun sonucunda ise, "bu yanlış görüş bilgisiz kafalarda bir taassup şeklini almış ve artık Türk kadını parmağının ucunu göstermeyen, evde kocaya kölelik etmekle mükellef her haktan uzak bir yaratık olmuştur" (Anonim, 935, s. 5; Ak, 2022, s. 120). Oysaki artık "evde, fabrikada, devlet işlerinde, her şubede her vakit erkeklerle beraber" (Altın Yaprak, 1937, s. 2; Ak, 2022, s. 468) olan Türk kadını, Cumhuriyet'in bir sonucudur. Buradaki önemli nokta, "Cumhuriyet Türkiye'sinde kadına verilmedik bir hak bırakma[yan]" (Altın Yaprak, 936b, s. 1-2; Ak, 2022, s. 163-164) Cumhuriyet'in, kendini bir yönetim biçimi olarak sunmaktan öte bir varoluş alanı olarak sunmasında yatmaktadır. Cumhuriyet'in biricikliği tam da bu noktada görünür olmaktadır; Cumhuriyet zaten hür olan Türk kadınının (Anar, 1937, s. 1; Ak, 2022, s. 559) üzerindeki örtüleri çıkarmaktan öte onu gemleyen zincirlerden kurtarmıştır. Nihayetinde Cumhuriyet'in tavrı nettir; "kadınsız bir cemiyet tasavvur edilemeyeceği gibi kadınsız bir medeniyette tasavvur edilemez. Medeniyet kadının eseridir" (Anar, 1937, s. 4; Ak, 2022, s. 562).

3. İmar ve Bayındırlık Hizmetleri ile Sunulan Cumhuriyet

İlginç bir şekilde Altın Yaprak bağlamında Bafra'da imar ve bayındırlık işlerinin Cumhuriyet tarafından Cumhuriyet'in yurttaşlara sunumunda temel bir araç olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Başlangıç itibarıyla temel bir sorun ortadadır: Bafra ve çevresinin Millî Mücadele yıllarının askeri mücadele safhasında görece zarar görmemiş olduğu düşünüldüğünde, Cumhuriyet'in bu bölgelerde imar ve bayındırlık işlerini Millî Mücadele yıllarının askeri mücadele safhasında zarar görmüş bölgelerde sunduğundan çok daha farklı biçimlerde sunması gerekmektedir. Soruna Cumhuriyet'in bulduğu çözüm, Bafra ve çevresindeki imar ve bayındırlık işlerini 'çetin doğa' ile mücadele olarak sunmaktan geçmektedir. Bu noktada izlenen yol iki yönlüdür. İlki Karadeniz bölgesinin sahip olduğu doğal özellikler gözetildiğinde mücadele gerçekten 'çetin doğa' ile mücadeledir. İkincisi ise 'çetin doğa ile mücadeleyi' metaforik bir kullanıma dönüştürmektir. Bu yöntem sayesinde Bafra

Halkevi'nin maddi imkânsızlıkları ve teknik yetersizlikleri açıklanmaktadır. İlgili açıklama Bafra Halkevi'nin o ana kadar yaptıklarıyla kesıştırildiğinde geleceğe umutla bakılması gerekliliğine de temel oluşturmaktadır. Sahip olduğu çetin doğayla Bafra, saf ve bakir Türkiye'nin mikro tipi olarak değerlendirilmektedir. Bu nedendir ki, "Bafra, bizim yeniden yaratmaya özendiğimiz Türk dünyasına en yakın bir örnek" (Sözen, 1936, s. 3; Ak, 2022, s. 407) olarak kabul edilmektedir. Altın Yaprak'ın son dönemlerinde yayınlanmış bir baş yazıda, izlenen yolun her iki uğrağı rahatlıkla takip edilebilir. Salt mevsimleri ve mevsimsel döngüleri ima etmeden, "uzun ve çetin bir kış geçirdik. Şubat bize baharı müjdeliyor. Tabiatın yeni baştan hayata gülümseyeceği günler yaklaşıyor. Neşe ve aşk günleri yaklaşıyor. Kutsal ödevimizi neşe içinde başaracağımız günlerin eşliğindeyiz. Bahar geliyor arkadaşlar" (Altın Yaprak, 1937ç, s. 2; Ak, 2022, s. 442) ifadesiyle "bütün hızıyla, bütün teşkilat ve kurumlarıyla" (Altın Yaprak, 1936b, s. 2; Ak, 2022, s. 326) var olan Cumhuriyet'in "kudretli eliyle bir yılda bir asra sığmayan" (Altın Yaprak, 1936a, s. 3; Ak, 2022, s. 134) kazanımları açıktan müjdelenmektedir.

Gerçekte ise Cumhuriyet açısından sorun hala tam olarak çözülmekten uzaktır. Bafra ve çevre bölgelerinin Millî Mücadele yıllarında tahribata uğramaması nedeniyle Cumhuriyet'in ilgili bölgelerde yakılmış ve yıkılmış bir coğrafyayı -ve gerçekte geçmiş- temizlemesi yerine var olanın yerini alacak yeni imar ve bayındırlık faaliyetlerine yaslanması elzemdir. Var olanın varlığı ise başlı başına bir sorundur. 'Mazinin' temizlenmesi gereken durumlarda Cumhuriyet, Osmanlı geçmişini söylem düzeyinde yeniden anımsatarak dolaşıma sokmaktan çekinmemektedir. Cumhuriyet'in, nitelik ve nicelikten azade, sunduğu yenilikler özünde Cumhuriyet'in akılcılığını yansıtmaktadır yoksa "altı asır Sultanların, onların etrafındaki softa ve yobazların hainliğiyle" (Yener, 1936, s. 5; Ak, 2022, s. 388) yoğunlu, "saraylarda, tekkelerde mide şişirmek zevk etmekten başka göreneği olmayan adamların yurda yaptıkları fenalığı" (Yener, 1936, s. 5; Ak, 2022, s. 388) ortadan kaldırmak kolay gözükmemektedir. Anlatılar Cumhuriyet'in kazanımları sunularak, kolay olması beklenilmeyen şeylerin aslında akılcı davranıldığında nasıl kolayca gerçekleştirilebildiğinin ispatıdır; gerçekte ise Cumhuriyet'in sahip olduğu teknik bilgi ve teknik bilgi çıktılarının 'sergisi'dir. "Anadolu'nun ortasında seyahat ederken güzel bir kaza merkezi görüyorsunuz. Elektrikle aydınlanmış, biri birine amet yollarla süslenmiş. Şehir hava alacak küçük parkı var. Tam manasiyle medenî küçük bir kasaba. Soruyorsunuz bunlar ne zaman yapıldı?" (Yener, 1936, s. 5; Ak, 2022, s. 388). Sorulan soru, soruyu soran tarafından cevaplanmaktadır: "Bafra'mızda kereste fabrikası, Tosya'da bir çeltik fabrikasına, Havza'da un fabrikalarına, Turhal'da şeker fabrikasına, Kırıkkale'de çelik ve demir fabrikasına ... Taksimde Cumhuriyet Abidesi'nin manevi varlığına eş yurdun her tarafına demir yollar, fabrikalar, yollar, mektepler gibi yüzlerce binlerce maddî Cumhuriyet abideleri kuruyoruz" (Yener, 1936, s. 5; Ak, 2022, s. 388).

Söylem düzeyinde benimsenen bu yol, Bafra'da Kızılırmak üzerine inşa edilen köprüde somutlaşmaktadır. Altın Yaprak'ta Cumhuriyet'in sunumunun somut olarak takip edilebileceği düzlem ise Kızılırmak üzerinde inşa edilen yeni köprüye dair haberlerde yoğunlaşmaktadır. Cumhuriyet'in doğayla mücadele ettiği bir sembol mekân olarak sunulan Kızılırmak, Cumhuriyet öncesi büyük bir korku kaynağıyken, Cumhuriyet sonrası, Cumhuriyet'in dizginleyerek 'terbiye ettiği' uysal bir çaya dönüşmüştür: "Onun bazen daha fazla taşarak Bafra'yı kızıl suları ile tehdit ettiği günler çok olmuştur ... Tabii seyrini takip eden bu kızıl sular bir gün burada yaşayan halkın yaşayışını güçleştirecektir. Dün bunu böyle düşünüyorduk. Fakat şimdi bu korkudan tamamen kurtulmuş bulunuyoruz" (Çubukcuoğlu, 1936a, s. 3; Ak, 2022, s. 239).

Köprü inşaat halinde dahi Bafra'ya gelenlerin ziyaret ettikleri Cumhuriyet'in sembol mekânıdır (Altın Yaprak, 1937c, s. 10-11; Ak, 2022, s. 509-510)⁴. "Cumhuriyet yaratıcılığının büyük bir abidesi" (Sözen, 1936, s. 3; Ak, 2022, s. 408) olarak kabul edilen Kızılırmak üzerinde inşa edilen köprünün inşa aşamaları da yurttaşlara detaylıca aktarılmıştır. Bu doğrultuda 1936 Mayıs'ında yayınlanan bir haber köprünün inşa sürecini aktarmaktadır (Altın Yaprak, 1936g, s. 16; Ak, 2022, s. 267) Dönemin Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'nın da özel ilgi gösterdiği anlaşılan (bkz. Altın Yaprak, 1936ç, s. 15; Ak, 2022, s. 322) köprünün adının Belediye Meclisi kararınca dönemin Nafia Vekili Ali Çetinkaya'ya atfen Ali Çetinkaya Köprüsü olarak adlandırılmasına karar verilmiştir (Altın Yaprak, 1937g, s. 24; Ak, 2022, s. 557).

4. Ritüel ile Sunulan Cumhuriyet ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

Ritüeller bireyden topluma uzanan her türlü bir araya geliş forumunda, ilgili bir araya gelişin temel niteliklerinin, zaman ve mekân kısıtları dâhilinde, yoğun bir biçimde sunulmasının en yetkin araçlarıdır. Bu nedenle antik dönemlerden modern döneme kadar her toplulukta veya toplumda, -ki modern dönemin en temel siyasal bir araya geliş formu olan devlette de- siyasal iktidarların örgütlediği ritüeller, ilgili siyasal iktidarın seslendiği insan topluluklarına kendi varlıklarını sunmaları için hayati önemdedir. Türkiye Cumhuriyeti özelinde ritüellerin önemi, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde rejimin tam olarak ulaşamadığı ve gündeliği tam olarak örgütleyemediği coğrafyalarda, Cumhuriyet'in sunumunun ve zaman içinde bunu

⁴ Gününüzde Çetinkaya Köprüsü olarak anılan ve tarihi önemini koruyan Kızılırmak üzerine inşa edilen köprünün, ilgili bölgede Cumhuriyet'in sembollerinden ve sembol mekânlarından biri olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır (Bkz. "Çetinkaya Köprüsü", 2023; "Çetinkaya Köprüsü", 2020).

pekiştirmesinin en etkili ve fakat aynı zamanda da en kolay yollarından birisi olarak değerlendirilmesi kaynaklıdır; Cumhuriyet'in özellikle taşrada çok etkili bir şekilde seferber ettiği -en azından seferber etmeye çalıştığı- yegâne özgün kurumlarından olan Halkevleri ise bu beklentinin takip edilebileceği -yine- yegâne mekânlar niteliğini haizdir.

Bu bağlamda başlangıç itibarıyla Bafra Halkevi ve Altın Yaprak dâhilindeki yazılarda bandoya ilişkin yoğun bir ilginin varlığı dikkat çekicidir. Modern ve medeni dünya ordularının sahip olduğu düzenin ve disiplinin gündelik hayattaki sembolü olarak değerlendirilebilecek bando; gündelik hayatı düzenleyip disipline etmek isteyen Cumhuriyet'in inşasının ve kullanımının oldukça pratik kabul ettiği araçlardandır. Bafra özelinde bando teşekkülü öncesinde, kutlamaların ve kimi duyuruların davullarla halka ilan edilmesi söz konusu olduğu -bu duruma örnek Montrö Zaferi'nin şehirde kutlanmasıdır (Altın Yaprak, 1936e, s. 16; Ak, 2022, s. 305)- anlaşılmaktadır. Davul yerine bandonun ikame edilmesi ise, eskinin yerine yeniyi getiren Cumhuriyet imgesini net bir şekilde yansıtmaktadır.

Ancak Bafra'da bandonun teşekkül edilmesi süreci sorunludur. 1935 Ekim'inde yayınlanan bir habere göre, "Cumhuriyet Bayramımızdaki töreni şenlendirmek gerekliliği ile bando hazırlığı yapıldı. Hazır elemanlardan istifade edilerek şimdilik bu işe büyük bir hız verilmiştir. Bandonun teşkilinden sonra Halkevi iki büyük işi olan hoparlör ve bando eksikliklerini de tamamlamış oluyor" (Altın Yaprak, 1935b, s. 16; Ak, 2022, s. 81). 1935 Kasım'ında yayınlanan bir haberde ise, bandonun teşekkülünün gerçekleştirilemediği şu ifadelerle belirtilmektedir: "Evimiz, bir bando muzika takımı meydana getirmeye öteden beri çalışmakta ... Bunun 12nci Cumhuriyet Bayramımıza yetiştirilmesi için çok uğraşmış ise de İstanbul'daki satış mağazasında bando parçalarının mevcudu kalmamış olmasından bizzarur geri kalmıştır ... Sipariş edilen parçalar gelir gelmez derhal faaliyete başlanacaktır" (Altın Yaprak, 1935c, s. 11; Ak, 2022, s. 95). Bando teşekkülüne dair umut verici gelişmeler olduğu iddia edilse de, ilgili haberden yaklaşık altı ay sonra dahi bandonun tam anlamıyla teşekkül edilemediği anlaşılmaktadır. 1936 Haziran'ında yayınlanan bir habere göre, "geçen sene teşebbüs edilip de aletlerinin mevcudu bulunamamasından geri kalan evimizin bandosu teşekkül etmek üzeredir. Aletler İstanbul'a sipariş edilmiştir. Bandoda çalışmak isteyen heveskârların kaydına başlanmıştır" (Altın Yaprak, 1936f, s. 16; Ak, 2022, s. 287). Bafra Halkevi özelinde bandonun 1936'nın Temmuz ve Ağustos aylarında görece nihayete erdiği anlaşılmaktadır. 1936 Ağustos'unda yayınlanan bir habere göre "bandomuz 10 parça olarak teşekkül etmiş bulunuyor. Çalışmalar başlamıştır. Halkevi üyelerinden hevesliler kaydedilmektedir. Yakın zamanda tamamen genç bir bando takımı hazırlanacağından şüphe etmiyoruz" (Altın Yaprak, 1936d, s. 16; Ak, 2022, s. 323) ifadesiyle bandonun teşekkülü netleşmiştir; en azından bandoya dair Altın Yaprak bu tarihten sonra bilgi aktarmamaktadır.

Halkevi bünyesinde kurulmaya çalışılan bandonun teşekkül edilmeye başlandığı andan itibaren imkânlar dâhilinde oldukça yoğun biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bayram kutlamaları -19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı (B, 1937, s. 15; Ak, 2022, s. 514), Dil Bayramı (Altın Yaprak, 1936c, s. 15; Ak, 2022, s. 341), Zafer ve Tayyare Bayramı (Altın Yaprak, 1936i, s. 14; Ak, 2022, s. 321; Altın Yaprak, 1937h, s. 24; Ak, 2022, s. 557)-; yas törenleri -Kubilay'ı anma günleri (Altın Yaprak, 1936c, s.1; Ak, 2022, s. 132)-; kamusal törenler -Hatay Mitingi (Altın Yaprak, 1937a, s. 22; Ak, 2022, s. 462), Halkevleri'nin Açılış Yılı Dönümleri (Altın Yaprak, 1937b, s. 22; Ak, 2022, s. 462), Artırma ve Yerli Malı Haftası (Altın Yaprak, 1937e, s. 16; Ak, 2022, s. 421)-; ve anma günleri -Hava Şehitleri İhtifali (Altın Yaprak, 1937f, s. 18; Ak, 2022, s. 517), Abdülhak Hamit Tarhan'ı Anma Gecesi (Altın Yaprak, 1937i, s. 14; Ak, 2022, s. 498)-, bandonun kullanıldığı özelliikle vurgulandığı örneklerle doludur.

Bu bağlamda Cumhuriyet'in Bafra'daki sunumunda en önemli uğrak 29 Ekim Cumhuriyet bayramları ve bayram kutlamalarıdır. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının Altın Yaprak'ta öne çıkartılan ilk yönü, Cumhuriyet yönetiminin ve yeni rejimin kazanımlarının biricikliğinin sıklıkla vurgulanmasıdır.⁵ Cumhuriyet'e kalan miras, "ne taraftan bakılırsa bakılsın görülecek şey iç sızısı" (Edis, 936a, s. 2; Ak, 2022, s. 149) kaynağı olan yıkık ve virane bir ülkedir. Yıkık ve virane bir ülkenin varlığı, bundan hicap duyan insan topluluğu ve insan topluluğunun bu 'kaderi' değiştirmek için hiçbir eylemde bulunmayışındaki sinik tavrı, Cumhuriyet'in eski rejim ile yeni rejim karşılaştırmalarına temel oluşturmaktadır. F. Y. Ç. imzalı "Ulusun Eşsiz Töreni" başlıklı yazı bu tavra klasik bir örnek olarak işaretlenebilir. İlgili yazı öncelikle eski rejimi ateşli bir

⁵ İlgili boyut Altın Yaprak'ta fasılalarla yayınlanan Cumhuriyet ve Cumhuriyet kazanımlarını işaretleyen şiirlerle de desteklenmektedir. F. Yekta Çubukçu imzalı 'Cumhuriyet Töreni' adlı şiir, bu duruma klasik bir örnektir. İlgili şiir şu şekildedir: "On altı yıl önceden yurduma saldıranlar/Kara günler içinde Türkü hiçe sayanlar/Sıyrılan palaları, bağrıma dayadılar/Öksüz kalan yavrular, bütün kan ağladılar // Güneşe gölge yapan batının kanatları/Yurdu bir afet gibi sardı bütün yadları/İşte o gün şahlandı bağrımdan sızan kanım/Arslan gibi kükredim, dedim yurdda ben varım // Türklük daha ölmedi, hem de hiç ölmeyecek /Size ana topraktan bir avuç vermeyecek/Sesime ses katmıştı, yurdun her dört bucağı/İssiz kalan ovalar yıkılan her ocağı/Bana ışık verdiler, yolumu gösterdiler/Seni bu yol götürür Çankaya'ya dediler/Sesime ses katmıştı yurdun her dört bucağı/Orada yanar gördüm Atatürk'ün ocağı/Yeni bir ses yükseldi seni O kurtaracak/Işık saçtı her yana orada yanan ocak/Büyüğüme sarıldım silahımı kavradım/Yurduma salanları kaplan gibi avladım/Cumurluk utkusunu kazandırdı bu savaş/Atamı da seçti Cumura eğilmez baş/On iki yıl önceden kavuştuk bu törene/Yurda sağlık getirdi, esenlik verdi bize/Bayram edin arkadaşlar, sevinmek bizim bu gün/Cumhuriyet bayramı hepimiz için düğün/On iki yıl oluyor, egemen oldu millet/Gönülden haykırınız, var olsun Cumhuriyet" (Çubukçu, 935, s. 10; Ak, 2022, s.75).

şekilde olumsuzlamaktadır: “On iki yıl öncesine kadar Türk varlığından, onun acun medeniyetine olan yardımından söz açmak kadar gülünç bir şey düşünülemezdi. Çünkü bu varlıkları açığa çıkacak her türlü Türklük kımıldanması kolayca durdurulmuş ve Türklük namına açılan ağızlara kilit vurulmuştu. Bu küçüklüğü yapanlar yüzyıllarca peşlerinde sürükledikleri Türk ulusunun kanını emen yarasalar” (Ç, 935, s. 5; Ak, 2022, s. 70) olarak tanımlanmaktadır. Yazara göre bu kişiler, “gözleri görmeden, kuş beyinleri idrak etmeden tüneklerinde yalnız kendileri öttüler, öttüler. Bu sesler bir yandan Türklüğü zehirleyen kuvvetlerin yardımı ile bir zamanlar her şey oldu. Öte yandan bir hiç uğruna kurban giden yiğitlerin ölüm havasını yükledi” (Ç, 935, s. 5; Ak, 2022, s. 70). Yazar ardından ise yeni rejimi ateşli bir şekilde olumlamaktadır. O’na göre, “on iki yıl varki bu yurt ve bu ulus artık her türlü kötülükten uzak ve temiz olan bir değişim devrimine girdi” (Ç, 935, s. 5; Ak, 2022, s. 70). Yazara göre Cumhuriyet Bayramı işte bu devrimin nişanesi olarak kutlanmaktadır ve gelecek nesiller de aynı coşkunluk içinde Cumhuriyet Bayramı’nı kutlayacaklardır. Yazar, yazısını Türk gencine yaptığı çağrıyla sonlandırarak yeni rejimin olumlanmasını tamamlamaktadır: “Türk genci; bütün sinenden taşan, benliğini saran ve seni Türk olduğun için övündüren bu bayramı kutlularken sesinin yettiği kadar sevincini duyur, bayram et kardaş” (Ç, 935, s. 5; Ak, 2022, s. 70).

Eski rejim ve yeni rejim karşılaştırmalarına içkin cansız bir hayata sahip tebaa ile hayattan zevk alan yurttas karşılaştırmaları 29 Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının neredeyse ana teması niteliğindedir.⁶ Bu bağlamda Bafra Halkevi süreli yayını Altın Yaprak’ın birinci sayısında “Şar Haberleri” başlığı altında Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları şu ifadelerle yer almaktadır: “Bu akşam hükûmet konağında (Halk balosu) verilecektir. ... Yarın okullar talebesi tarafından Kızılırmak okulunda ortaklama bir müsamere verilecektir. Bu müsamereye bütün talebe velileri davetlidir. Müsamereden sonra saat 15 de spor alanında Bafra spor ve Gençlerbirliği aralarında özel bir futbol müsabakası yapılacaktır” (Altın Yaprak, 1935d, s. 15; Ak, 2022, s. 80). Kutlamalarda halkın da aktif rol oynamasının istendiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda planlananlar ise aynı haber dâhilinde şu ifadelerle dile getirilmektedir: “Aynı zamanda C. H. Partisi tarafından Cumhuriyet meydanında ve Gazipaşa mahallesinde kurulan halk kürsülerinde ayrılan hatipler önemli söylevler vereceklerdir. Bayramın şimdiye kadar yapılan şenliklerden çok yüksek bir değer göstermesi hepimizin göksünü kıvançla kabartmıştır” (Altın Yaprak, 1935d, s. 15; Ak, 2022, s. 80).

Aktarılanlara ilişkin Altın Yaprak’ta detaylı veri olmasa da bu noktada önemli olan Cumhuriyet’in aslında bir tür gündelik hayat rutinini, kendi biricik ritüelinin içinde eritme başarısını göstermesidir. Gerçekte sıradan olması gereken bir futbol maçı, Cumhuriyet’in ülkeye ve özelinde Bafra’ya kazandırdığı düzen ve disiplin içinde devinen müreffeh yurttasların yaşamlarına bir tür ‘kazanç’, Cumhuriyet’in sağladığı güvenliğin nişanesi olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda 1935 yılındaki kutlamaların, Halkevlerinin ilgili dönemde çok önem verdiği ve modernleşmenin bir nişanesi olarak kabul ettiği teknolojik gelişmeleri de takip ettiği görülmektedir. Halkevi bandosu ve Halkevine kurulan hoparlörler bu gelişmelerin klasikleşmiş örneklerindedir. “Halkevi hoperlörü geldi” başlıklı bir haber gerçekleştirilmiş bu arzunun coşkunluğunu yansıtmaktadır: “... Hoperlör Cumhuriyet meydanına kurularak Halkevinden verilecek konferans ve haberlerin dinlenebilmesi için gerekli olan tertibat alınmıştır. Yine Cumhuriyet Bayramımızda töreni şenlendirmek gerekliliği ile bando hazırlığı yapıldı ... Halkevi en büyük iki işi olan hoparlör ve bando eksikliklerini de tamamlamış oluyor” (Altın Yaprak, 1935b, s. 16; Ak, 2022, s. 81).

İzlek dâhilinde Altın Yaprak’ın ikinci sayısında, Altın Yaprak’ın birinci sayısında aktarılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları detaylandırılmaktadır. “Büyük Bayramımız heyecanla kutlandı” başlıklı bir yazı, 1935 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının Bafra’da nasıl gerçekleştiğini detaylı bir şekilde aktarmaktadır: “... Tören 28 Birinci Teşrin öğlenden sonra başlamıştır. 29 Birinci Teşrin sabahında İlçebaylıkta kutlulama töreni yapılmış, Cumhuriyet meydanında memurlar, Parti, Halkevi, Sosyeteler, Sporcular, Kurumlar, Kereste fabrikası işçileri ve Halk pek heyecanlı gösterilerle toplanmıştı. İstiklâl marşıyla açılan törende Parti, Uray, Halkevi adlarına heyecanlı söylevler verildi” (Altın Yaprak, 935a, s. 10; Ak, 2022, s. 94). Yapılan konuşmalara halkın coşkuyla karşılık verdiği özellikle vurgulanmaktadır: “Bunlara İlçebay ... coşkun sözlerle karşılık verdi. Cumhuriyetimizin nasıl doğduğunu, neler yaptığımızı, baysallığımızı anlatırken yaşasın, bravo, pek doğru sesleri, Cumhuriyete ve onu kuran ATATÜRK e uzanmak isteyen kirli elleri, kem gözleri anlatırken bütün Halkın kahrolsunlar diye bağırmaları etrafı inletiyor, gözleri yaşartıyordu” (Altın Yaprak, 935a, s. 10; Ak, 2022, s. 94). Konuşmaların ardından şiirlerin okunduğunu belirten yazı geçit törenlerini ve fener alayını, “geçit töreni yapılmış, Alay şarı başdan başa dolaşmıştır. Esnaf kurulları ve Gençler Fener alayı yapmışlardır” (Altın Yaprak, 935a, s. 10; Ak, 2022, s. 94) ifadeleri ile betimlemektedir. Yazıda dikkat çeken bir yön de kutlamaların gece boyunca sürmüş olmasıdır. İlgili yazıya göre, “fabrikadaki ve mahallelerdeki yer yer

⁶ Ali Ertan imzalı ‘Şair Dinle’ şiiri bu duruma örnektir. İlgili şiir şu şekildedir: “Bir değil, yüz değil, bin yıllık sensin/Şair, dağlarında yeni yel oldu/Şahlanıp coşmalı, o ılık sesin/Çünkü öz dilimiz evrensel oldu // Ağlamak yasaktır, yok tasamız da/Gülmek var, bilmek var, her yasımızda/Dünyayı çeviren siyasamızda/Dostluk, barışlık ne güzel oldu // Devrimin yoludur şair amacın/Cumhuriyet senin en büyük tacın/Ulusal duygudur esin ilacın/Ülkümüz devrimle coşan sel oldu // İnanla bağlıdır, sesin pek tözün/Kışın gürelemeli, coşmalı güzün/Türk yurdunda doğan parlak gündüzün/Işığış başlarda hep genel oldu // Yad dili bıraktın çoktan alanda/Unuttu o dili, coşup çalan da/Güzel Türk dilini yitti sanan da/Uluğ Atatürkle hep tükel oldu” (Ertan, 935, s. 8; Ak, 2022, s.107).

eylenceler sabaha kadar devam etmiştir. Yine bu gece Hükümet salonunda bir Halk balosu verilmiştir. Balo cumurluk yönetiminde sosyal ilerleyişimizin canlı bir örneği olarak arı ve duru geçmiş, sabaha kadar eylenilmiştir” (Altın Yaprak, 935a, s. 10; Ak, 2022, s. 94). Cumhuriyet Bayramı’nın diğer günlerinde halk kürsülerinde halk hatiplerinin konuşmalar yaptığı ve gün boyunca da Halkevi hoparlörünün aktif olarak yayınlar yaptığı anlaşılmaktadır. Kutlamaların ise bayramın üçüncü günü Merkez okulunda açılan bir ‘devrim sergisi’yle tamamlandığı görülmektedir: “... Devrim sergisini binlerce yurddaş ziyaret etmiştir. Halkımız bu sergiden çok duygulanmıştır. On iki yıldan beri yaratılan izleri açıkça gösteren bu sergi ... bütün yıl boyunca Halkımıza açık bulundurulacaktır ... Bafra bu büyük bayramını şuurulu, heyecanlı, anlamlı olarak kutlulamış, bayrama doyamamıştır” (Altın Yaprak, 935a, s. 10; Ak, 2022, s. 94).

1936 yılına gelindiğinde ise, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına ilişkin Altın Yaprak dâhilinde yayınlanan yazılardaki dikkat çeken ilk yön Cumhuriyet’in kadim tarih ile bağının kurulmaya çalışılmasıdır. Altın Yaprak’ta “Cumhuriyet” başlıklı giriş yazısı, Cumhuriyet’e bağlı olan neslin Cumhuriyet’e olan imanına vurgu yapmaktadır; “Boda [Buda] üç bin yıllık ümmetinden bizim imanımız kadar duru bir sevgi duymadı. Zerdüştün ateşli kığılcımını çoktan görmüyoruz, fakat bizim içimizde tutuşan Cumhuriyet alevi asla sönmeyecektir” (Altın Yaprak, 1936j, s. 1; Ak, 2022, s. 345) ifadesiyle Cumhuriyet ile kadim zamanların dinleri arasında uhrevi temelli bir bağ inşa etmeye çalışılmaktadır. Metin bu noktada bir adım daha atarak, Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet neslini İslami terminolojiyle keşitirmektedir; “İbrahim ulu Tanrısına kurban vermek için oğlunu adak yaptı. Büyük İbrahim Atatürk çocuklarını görse idi, on yedi milyon Cumhuriyet için kurbandır. Bunu eğer önceden bilmiş olsa idi, kendisi oğlundan evvel kurban kesilirdi” (Altın Yaprak, 1936j, s. 1; Ak, 2022, s. 345). Bu noktadaki dinsel-uhrevi tınılarla bezeli anlatıya dikkat etmek gerekmektedir. Nihayetinde Cumhuriyet’in dayandığı temel mutlak suretle akılçılığıdır. Bu açıdan da ilgili metnin işaret etmeye çalıştığı, Cumhuriyet’in meşruiyetini kendi varlığından alan bir varoluşa sahipliğidir. On üç yıllık Cumhuriyet’in -ki on üç yaşında bir çocuk olarak tanımlanmaktadır- kendi varlığı haricinde bir aşkınsal varlığa dayanmadığı çok net ve kesin ifadelerle yine ve yeniden hatırlatılarak Cumhuriyet’in en temel dayanakları gözler önüne serilmektedir: “Bu çocuk ... bir medresede dizini, kafasını çürütmemiştir. ... Ne el öpmüştür, ne etek... bu yiğit ... bir yobazın, bir softanın, kara cahilin oğlu hiç değildir” (Altın Yaprak, 1936j, s. 1; Ak, 2022, s. 345). Çocuğun Cumhuriyet çocuğu olduğunu işaretleyen yazı bunu çok vakur bir tavırla gerçekleştirmektedir. Cumhuriyet’in vakurluğu, Cumhuriyet’in neslini tanımlanmasına sızmaktadır. Çocuk, “dupduru, tertemiz Cumhuriyet çocuğudur, onun için başı dik, onun için çok çevik, gözü pek, kafası olgun, gönü hayata ve hareket şerareleriyle dolgun, olgun bir yiğittir” (Altın Yaprak, 1936j, s. 1; Ak, 2022, s. 345).

Sonuç

1932 yılında Türkiye’de ilk kez açılan Halkevleri gözetildiğinde Bafra Halkevi’nin -yaklaşık bir yıl sonra olsa da- açılan ilk Halkevlerinden birisi olduğunu iddia etmek hatalı olmayacaktır. Bu açıdan Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Bafra Halkevi Karadeniz’in görece küçük bir taşra kasabası olan Bafra’daki en önemli Cumhuriyet kurumudur. Sorulması gereken temel soru, coğrafyadan azade olmak kaydıyla, Cumhuriyet’in görece küçük bir taşra kasabasına Halkevi inşa etmesinin ardında yatan düşün yapısının mahiyetine yönelik olmalıdır.

Bu duruma üç bağlam dâhilinde cevap verilebilir. İlki, ironik bir biçimde, coğrafya temellidir. Cumhuriyet, hâkimiyet kurduğu coğrafyayı bilmek istemektedir; taşraya yönelik ilgi(sizlik) Osmanlı devrinden beri süre gelen temel bir eksiklik. Bu dönemde, askere alım için nüfus sayımı ve vergi toplamak için ekonomik boyutla sınırlı bir ilgi söz konusudur. Oysa Cumhuriyet, hem kendi varlığını gösterebilmek hem de bu varlığı benimsetip sürekli kılabilmek için, egemenliği altındaki insan topluluğunu, en basit ifadeyle, bilmek zorundadır ve bu zorunluluk bir meşruiyet inşasına dayandığı için imkân koşullar dâhilinde en geniş ölçekte gerçekleştirilmelidir.

Bu nokta ikinci bağlama tekabül eder. Halkevleri, nihayetinde inşası teorik bir temele dayanan devlet siyasasıdır. Pratik ise, hiç şüphesiz Cumhuriyet’in merkezde belirlediği şart ve koşullar altında şekillenmek zorundadır, yereldeki unsurlara bırakılmıştır. Halkevi binasının bulunmasından ya da inşa edilmesinden Halkevinin kurullarının oluşturulmasına, oluşturulan kurulların hizmetleri sunmasından bu hizmetlerin verimliliğine kadar tüm aşamalarda yereldeki bileşenler başat konumdadır. Denilebilir ki Halkevleri, teorik olarak mutlak suretle merkeze bağlı devlet kurumlarıyken, pratikte imkân koşullar dâhilinde görece hareket serbestisine sahiptir.

Bu nokta ise üçüncü bağlamdır. Cumhuriyet taşrada, taşranın en temel özellikleri -ki bu coğrafyanın kendisi olabileceği gibi oradaki tarihi bir figür, sembol ya da simge de olabilir- dâhilinde kendi kendisini sunmaktadır. Cumhuriyet’in akılcı tavrının bir yansımasıdır bu aynı zamanda. İmkân koşullar en verimli hale getirilerek Cumhuriyet taşrada -ilgili örnek dâhilinde Bafra’da- kendi varlığını sunma imkânına kavuşmuştur.

Bu tavrın aynı zamanda Cumhuriyet’in pratik yönünü yansıttığı da gözden kaçırılmamalıdır. Cumhuriyet’in taşradaki sunumunda ön plana çıkartılan imar ve bayındırlık işleri aslında Cumhuriyet’in müdahale edebileceği ilk uzamdır zira Bafra

Millî Mücadele'nin yıkıcı etkilerinden etkilenmemiştir. Coğrafyada yapılacak değişimlerin ve dönüşümlerin görece kolaylığı ile bunların sunumunun görece kolaylığıyla kesişmektedir. Cumhuriyet'in 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda kendini sunması ise, daha çok düşünsel boyutun yoğunlaşarak cisimleştirilmesiyle bağlantılıdır; bayram gibi yoğun zaman-mekân pratiğine ihtiyaç duyan bir ritüel dâhilinde Cumhuriyet teorik ve pratik birlikteliğini gerçekleştirebilmiştir. Cumhuriyet'in siyasal meşruiyetini sağlam temellere oturtarak, içkin değerleri olan modernlik ve medeniliğin benimsetilmesi ve sunulması ancak ve ancak bu araç(lar) sayesinde mümkün olmuştur.

Kaynakça

- A, E. (935). Altın yaprak. *Altın Yaprak*, (3), 3.
- Altın Yaprak. (935a). Büyük bayramımız heyecanla kutlandı. *Altın Yaprak*, (2), 10.
- Altın Yaprak. (935b). Şar haberleri-peçe ve çarşaf. *Altın Yaprak*, (2), 11-12.
- Altın Yaprak. (1935a). Amacımız. *Altın Yaprak*, (1), 3.
- Altın Yaprak. (1935b). Şar haberleri-halkevi hoparlörü geldi. *Altın Yaprak*, (1), 15-16.
- Altın Yaprak. (1935c). Şar haberleri-bando. *Altın Yaprak*, (2), 11.
- Altın Yaprak. (1935d). Şar haberleri-cumhuriyet bayramı. *Altın Yaprak*, (1), 95-95.
- Altın Yaprak. (936a). 936 yılına girerken. *Altın Yaprak*, (5), 3-4.
- Altın Yaprak. (936b). Gençlerin temsilcileri için. *Altın Yaprak*, (7), 1-2.
- Altın Yaprak. (936c). Kubilây için. *Altın Yaprak*, (5), 1-2.
- Altın Yaprak. (1936a). Dağ köylerine yardım. *Altın Yaprak*, (10), 10-12.
- Altın Yaprak. (1936b). Dil bayramı. *Altın Yaprak*, (17), 1-2.
- Altın Yaprak. (1936c). Haberler-dil bayramı nasıl kutlandı?. *Altın Yaprak*, (17), 15-16.
- Altın Yaprak. (1936ç). Haberler-bayındırlık bakanımız şehirde. *Altın Yaprak*, (16), 15-16.
- Altın Yaprak. (1936d). Haberler-evimiz bandosu teşekkür etti. *Altın Yaprak*, (16), 15-16.
- Altın Yaprak. (1936e). Şar haberleri-montrö zaferi şehrimizde nasıl kutlandı?. *Altın Yaprak*, (15), 16.
- Altın Yaprak. (1936f). Şar haberleri-evimiz bandosu. *Altın Yaprak*, (14), 15-16.
- Altın Yaprak. (1936g). Şar haberleri-kızılırmak köprümüz. *Altın Yaprak*, (13), 15-16.
- Altın Yaprak. (1936ğ). Türk sporu. *Altın Yaprak*, (12), 1-2.
- Altın Yaprak. (1936h). Yeni yıl başlarken. *Altın Yaprak*, (20), s. 1.
- Altın Yaprak. (1936i). Zafer bayramı nasıl kutlandı?. *Altın Yaprak*, (16), 14.
- Altın Yaprak. (1936j). Cumhuriyet. *Altın Yaprak*, (18), 1-2.
- Altın Yaprak. (1937a). Bir ay içinde-hatay mitingi. *Altın Yaprak*, (22), 22-24.
- Altın Yaprak. (1937b). Bir ay içinde-evimizin açılış dördüncü yıl dönümü büyük törenle kutlandı. *Altın Yaprak*, (22), 22-24.
- Altın Yaprak. (1937c). Çarşamba halkevinin evimizi ziyareti. *Altın Yaprak*, (25), 10-11.
- Altın Yaprak. (1937ç). Gençlik ayı. *Altın Yaprak*, (22), 1-2.
- Altın Yaprak. (1937d). Mümtaz sınıf. *Altın Yaprak*, (25), 1-2.
- Altın Yaprak. (1937e). Haberler-7inci artırma ve yerli malı haftası. *Altın Yaprak*, (20), 16.
- Altın Yaprak. (1937f). Haberler-hava şehitleri ihtifali. *Altın Yaprak*, (25), 18.
- Altın Yaprak. (1937g). Haberler-belediye meclisinin yerinde bir kararı. *Altın Yaprak*, (27-28), 24.
- Altın Yaprak. (1937ğ). Haberler-itizar. *Altın Yaprak*, (27-28), 24.
- Altın Yaprak. (1937h). Haberler-zafer ve tayyare bayramı. *Altın Yaprak*, (27-28), 24.
- Altın Yaprak. (1937i). Hâmîd gecesi. *Altın Yaprak*, (24), 14.
- Altın Yaprak. (1937ı). Türk kadını. *Altın Yaprak*, (23), 1-2.
- Ak, A. (Ed.). (2022). *Altın yaprak bafra halkevi yayın organı*. Samsun: Ceylan Ofset.
- Anar, K. (1937). Kadın ve sosyete. *Altın Yaprak*, (29), 1-4.
- Anonim. (935). 5 Birinci kânun. *Altın Yaprak*, (4), 5-6.

- Anonim. (936). Dergimiz aylık çıkıyor. *Altın Yaprak*, (12), 2.
- Anonim. (1937). Haberler. *Altın Yaprak*, (21), 16.
- Arı, G. N. (935). Halkevimiz. *Altın Yaprak*, (1), 6.
- B. C. (1937). 19 Mayıs. *Altın Yaprak*, (25), 14-16.
- Ç, F. Y. (935). Ulusun eşsiz töreni. *Altın Yaprak*, (1), 5.
- Çetinkaya Köprüsü. (2020). Erişim adresi: <https://www.bafra.bel.tr/Sayfa/5fc0a52cfdcac104104ae405/Cetinkaya-Koprusu>
- Çetinkaya Köprüsü. (2023). Erişim adresi: <https://samsun.ktb.gov.tr/TR-227207/cetinkaya-koprusu.html>
- Çubukçu, F. Y. (935). Cumhuriyet töreni. *Altın Yaprak*, (1), 10.
- Çubukcuoğlu, F. Y. (935a). Perde arkasında. *Altın Yaprak*, (3), 6.
- Çubukcuoğlu, F. Y. (935b). İnkılâp gençliği. *Altın Yaprak*, (4), 7-8.
- Çubukcuoğlu, F. Y. (1936a). Kızılırmak. *Altın Yaprak*, (12), 3.
- Çubukcuoğlu, F. Y. (1936b). Ülkü yolcuları. *Altın Yaprak*, (11), 2/7.
- Edis, A. B. (936a). Halkevleri kültür kaynağıdır-5. *Altın Yaprak*, (6), 2.
- Edis, A. B. (936b). Halkevleri kültür kaynağıdır-6. *Altın Yaprak*, (7), 3-4.
- Edis, A. B. (936c). Halkevleri kültür kaynağıdır-7. *Altın Yaprak*, (8), 3.
- Edis, A. B. (1936a). Halkevleri kültür kaynağıdır-8. *Altın Yaprak*, (9), 5.
- Edis, A. B. (1936b). Halkevleri kültür kaynağıdır-9. *Altın Yaprak*, (10), 3.
- Ertan, A. (1935). Şair dinle. *Altın Yaprak*, (3), 8.
- Kazanoğlu, A. E. (1936). En kutsal ödevimiz. *Altın Yaprak*, (6), 9.
- Sözen, K. (935). Şarcılık ve şar planı. *Altın Yaprak*, (1), 11-13.
- Sözen, K. (1936). Bafra için. *Altın Yaprak*, (20), 2-3.
- Yener, M. (1936). Cumhuriyet abideleri. *Altın Yaprak*, (19), 5-6.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Destek ve Teşekkür

2023-2024 güz yarıyılında "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Planlama" dersini alan, derse ilişkin değerli görüşlerini paylaşan tüm öğrencilere teşekkür ederim.

Sosyolojik Bir Olgu Olarak Toplum ve Toplumun Neliği Üzerine Bir Sorgulama¹

Society As a Sociological Phenomenon and an Inquiry on What Society Is

Mehmet Zeki DUMAN

Professor Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Sociology, Van, Türkiye
Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-9369-9337 zedu@yyu.edu.tr

Eren RIZVANOĞLU

Associate. Prof., İzmir Demokrasi University, Department of Philosophy, İzmir, Türkiye
Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-3578-1041 eren.rizvanoglu@idu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Duman, M.Z. and Rızvanoğlu, E. (2024). Society As a Sociological Phenomenon and an Inquiry on What Society Is. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 14-29.

Duman, M.Z. ve Rızvanoğlu, E. (2024). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Toplum ve Toplumun Neliği Üzerine Bir Sorgulama. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 14-29.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Received/Geliş Tarihi: 13 February/Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 07 June/Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 14-29

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Zeki DUMAN & Eren RIZVANOĞLU).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından SBA-2023-10330 Nolu Temel Araştırma Projesi kapsamında desteklenmiş olup, bu desteğinden dolayı söz konusu birime teşekkür ederiz.

Öz

Bu çalışma sosyolojinin kolektif bir örgütlenme biçimi ve ahlaki bir düzen olarak nitelediği toplumun *neliği* sorusuna odaklanmakta ve bunu yaparken de sosyolojik düşünce geleneğini oluşturan temel metodolojik yaklaşımlardan hareket etmektedir. Amaç, insana ve topluma özgü olanı saptamak, gündelik deneyimlerimizi anlamayı sağlayacak teorik bir çerçeve sunmak, ilişkilerimizi ve davranışlarımızı yönlendiren toplumsal habitusları anlamlandırmak, kültürel norm ve pratiklerin evrensel olmaktan uzak olduğunu göstermek, olay ve olgulara sosyolojik bir perspektiften bakmak ama daha da önemlisi toplumun bireye, kendini tartışmasız bir şey olarak kabul ettirdiğini ve dolayısıyla da toplumun karşımıza somut bir gerçeklik olarak çıktığını göstermektir. Kısacası bu metin, sosyolojinin sosyal bir realite olarak gördüğü, tanımladığı ve incelediği toplumun *neliği* sorusunu cevaplandırmaya çalışmakta ve bu cevaplama arayışında ünlü sosyolog Durkheim'in de çok güzel bir betimlemeyle işaret ettiği gibi kişisel tutum ve davranışlarımızın arka planında yer alan ve insanlara kendini kalıcı bir biçimde kabul ettiren hatta kimi zaman dayatan toplumun; ne olduğunu, nasıl bir doğaya ve işleyişe sahip olduğunu, neden bir topluma ihtiyaç duyulduğunu ama hepsinden de önemlisi toplumun gündelik yaşam ilişkilerinde kendisini nasıl ve hangi söylem ve eylemlerle yeniden ürettiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplum, Toplumsal Olgular, Sosyolojik Tahayyül, Felsefi Bakış, Nesnel Gerçeklik.

Abstract

This study focuses on the question of the *whatness* of society, which sociology characterizes as a form of collective organization and moral order, and it draws on the main methodological approaches that constitute the tradition of sociological thought in doing so. The objective is to identify what is unique to human beings and society, to provide a theoretical framework for understanding our everyday experiences, to make sense of the social habitus that guides our relationships and behaviors, to show that cultural norms and practices are far from universal, to look at events and phenomena from a sociological perspective, but more importantly, to show that society imposes itself on the individual as something unquestionable, and therefore society appears before us as a concrete reality. In short, this text tries to answer the question of the nature of society, which sociology sees, defines and examines as a social reality, and in this quest for an answer, as the famous sociologist Durkheim points out with a very beautiful description, the society, which is in the background of our personal attitudes and behaviors and which permanently imposes itself on people and sometimes even imposes itself; what it is, what kind of nature and functioning it has, why there is a need for a society, but most importantly, how and with which discourses and actions society reproduces itself in daily life relations.

Keywords : Society, Social Fact, Sociological Imagination, Philosophical Perspective, Objective Reality.

Giriş

Bu metinde hem bir soyutlamadan ibaret olan toplumun *neliği*, gerçekliğin sosyal inşasında toplumun nasıl bir rol oynadığı ve gündelik yaşam ilişkilerinde insan ve kültürün, kolektif bilinci nasıl şekillendirdiği sorularına cevap aranacak hem de dünyanın inşasında kurucu unsurun birey mi, yoksa toplum mu olduğu konusuna açıklık getirilecektir. Zira toplum ve birey arasında, sanıldığından çok daha derin ve karmaşık bir ilişki söz konusudur ve bu karmaşık ilişki, başta felsefe, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji olmak üzere birçok sosyal bilim dalı tarafından da tartışılmıştır. Çünkü insanlar, çoğunlukla kendi kararlarını kendilerinin verdiğiğine inanırlar, ancak bir bütün olarak bakıldığında bu kararların aslında kişisel niyetleri aştığı ve kolektif olgularla doğrudan bağlantılı olduğu görülecektir.

Nitekim Monaghan ve Just da (2013, s. 97-99) bu gerçeğin, sosyal bilimcilerin çoğu tarafından dikkate alındığını ve onların da genellikle “Durkheim’in ‘kolektif bilinçlilik’ diye adlandırdığı şeyden oluşan bir toplum görüşü ile ‘toplum’u bireylerin seçeneklerinin ve eylemlerinin istatistiksel bir betimlemesi biçiminde değerlendiren sosyal davranış görüşü arasında gidip geldiklerini iddia etmişlerdir. Burada kesin olan şu ki, günlük konuşmalarımızda ‘toplum’dan sanki kendisine ait bir zihne sahip canlı bir varlıkmiş, parçalarının toplamından daha büyük bir bütünmüş gibi bahsederiz. Çocuk yaştakilerin hamileliğinden tutun da kişisel depresyon haline kadar akla gelebilecek her türden sorundan ötürü ‘toplum’u suçlarız. Aynı zamanda, birileri ‘toplum’un nerede olduğunu göstermemizi istese, bunu gerçekleştirmemiz Tanrı’nın yaşadığı yeri işaret edebilmek kadar olanaksızdır.”

Aslında sosyal bilimcilerin bu tartışmaları bizi, kurumsallaşmış yapısı ile bütün zümreleri bünyesinde barındıran (Ülken, 1969, s. 290-293) ve sosyal hayatta da kolektif bir bütün olarak karşımıza çıkan toplumun mu, yoksa bağımsız bir özne olan bireyin mi önce geldiği, ya da toplumsal gerçekliğin analizinin sadece bireysel davranışların açıklamasından mı, yoksa toplumun normatif yapısından mı geçtiği paradoksuna götürmektedir. Bilindiği gibi sosyolojideki makro/mikro, toplum/birey, yapı/fail veya metodolojik bireycilik/holizm ikiliğinin de dahil olduğu ideolojik yaklaşım ve görüşlerden ilki, tarihin ana aktörü olarak bireyi merkeze alan ve toplumun aslında özgür bireylerden ve onların biricikliğinden oluştuğunu iddia eden *liberal bireyciliğe*, diğeri de tarihin, bireylerden ziyade toplumun ürünü olduğunu savunan *komüniteryan toplumcu görüşe* aittir. Daha çok ideolojik bir zeminde şekillenen ve kadim bir soru(n) olarak karşımıza çıkan bu iki görüş, birey ve toplum dediğimiz kavram ve olguların gerçeklikleri yanında önceliklerini de önemsemişlerdir.

1. İdeolojilerin ve Filozofların Perspektifinden Toplumun Neliği Sorunu

Burada öncelikle sosyoloji disiplininin de en önemli konuları arasında yer alan liberalizm, sosyalizm ve muhafazakarlık gibi çağdaş ideolojilerin sosyal hayatta bireyi ve toplumu nasıl konumlandıklarına ve insansal dünyanın inşasında önceliği bireye mi, yoksa topluma mı verdiklerine de bakacağız. İlk ele alacağımız ideoloji, aynı zamanda sanayileşmiş Batı’nın kurucu felsefesi olarak da öne çıkan liberalizmin olacaktır. Bilindiği gibi liberalizm, toplumdan çok bireye ve bireysel özgürlüklere odaklanmış bir ideolojidir. Liberalizm, kökeni son üç yüz yıla dayandığı, diğer rakip ideolojilere göre daha kuşatıcı olduğu ve hümanist değerleri öne çıkarttığı için bir meta ideoloji olarak anılmakta ve toplumun kolektif yapısını oluşturan aile, akraba, mahalle, cemaat, kilise ve devlet gibi sosyal bütünlere karşı bireyin özerkliğini savunmaktadır.

Liberallere göre ne toplum ne de onu oluşturan kurumlar, birey üzerinde baskı kurmamalıdır. Çünkü toplum dediğimiz şey, nihayetinde bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları suni bir yapıdır ve bu suni yapının ana amacı, bireyin kişisel özgürlüğünü korumak ve geliştirmektir. Toplum, ancak bu koşulu yerine getirirse var olabilir; “varlığını insanların bazı haklardan yararlanmaları ve bazı görevleri yerine getirmeleri halinde sürdürebilir” (Vergara, 2006, s. 129). Diğer bir ifadeyle toplum, hem bireyin hayat, hürriyet, mülkiyet ve güvenlik gibi doğal haklarını korumakla hem de hoşgörü, rıza ve demokrasiyi geliştirmekle görevlidir. Dolayısıyla liberalizmin merkezi değeri toplum değil, birey ve bireyciliktir. Klasik liberallerin genellikle topluma karşı sorumluluk duygusunu hissetmeyen ve ona hesap vermeyen atomistik bir birey anlayışını savunmalarının temel nedeni de, bireyi her şeyden ve herkesten apayrı bir yerde konumlandırmış olmalarıdır.

Toplumun kendi işleyişinden kaynaklı doğal bir düzene sahip olduğunu, devlet, cemaat ve kilise gibi kolektif örgütlenmelerin bu doğal düzeni bozduğunu, dolayısıyla da insanın bireysel ve kamusal yaşamına müdahale edilerek özgürlüğüne hanel getirildiğini iddia eden liberaller, toplumun birey üzerindeki etkisini, rolünü ve müdahalesini hiçbir şekilde kabul etmemişlerdir. Örneğin çağdaş liberallerin en önemli isimlerinden biri olan Hayek, kendiliğinden doğan düzenin insan toplumlarında da bulunduğunu ve bu doğal düzeni bozmaya dönük her tür girişimin aslında bireyin özgürlüğünü hedef aldığını iddia etmiştir. Hayek, doğal düzenin doğallığına dair tartışma yürütürken dil örneğini vererek, oldukça karmaşık olan dil ve gramerin hiçbir zaman bilinçli biri veya birileri tarafından tasarlanmadığını; bireyler arasında iletişimi sağlayarak kendi

kendine ortaya çıktığını, günümüzde halen kendiliğinden ortaya çıkan dillerin bulunmasına karşın Pan-Avrupalı dili olarak tasarlanarak dizayn edilen Esperanto'nun da hiçbir zaman tutulmadığını iddia etmiştir (Butler, 2018, s. 82).

Çağdaş düşünürlerden Berger ise Hayek'in aksine toplumun ve onu oluşturan kültürün bir insan ürünü olduğunu, ancak toplumun ve kültürün zaman içinde insanların bireysel kimliklerinden sıyrılarak nesnel bir gerçeklik haline geldiğini, kültürün de toplumu besleyen ve yeniden üreten bir boyuta, evreye ve güce ulaştığını iddia ederek, Hayek'in kendiliğinden doğal düzen anlayışını ters yüz etmeye çalışmıştır. Berger, birey tarafından üretilen bu dünyanın, nesnel bir gerçeklik kazanırken ilk planda bireyin bir eseri olduğunu, ancak zamanda bu eserin bireyden bağımsızlaşarak kendi gerçekliğini üretmeye başladığını ve dilin de bu sürecin bir sonucu olarak oluştuğunu düşünmüştür. Düşünür (2011, s. 62), insanın önce bir dil icat ettiğini, ancak bir süre sonra hem konuşmasının hem de düşünmesinin o dilin grameriyle oluştuğunu fark ettiğini ve dolayısıyla da dilin, bireyin karşısına nesnel bir gerçeklik olarak çıktığını iddia etmiştir. Böylece Berger, dilin, Hayek'in iddiasının aksine bireyin önce tasarlayarak inşa ettiğini, sonrasında da nesnelleşerek toplumsal bir gerçeklik halini aldığını düşünmüştür.

Yani Berger'e göre burada liberallerin öne sürdükleri gibi ne kendi kendine işleyen doğal bir düzen ne de kendi kendine oluşan bir toplumsal dünya söz konusudur. Ancak liberaller, doğal düzen fikrinde ısrarcı olmaya devam etmişlerdir. Örneğin Hobbes, Locke, Hume, Spencer ve Smith gibi düşünürler, "doğal durum" olarak adlandırdıkları ilk dönemde insanların bireysel olarak kendilerine yetinebildiklerini, ancak çoğaldıkça kendilerine yetmemeye başladıkları için de doğal durumdan çıkıp toplumsal hayata katıldıklarını düşünmüşlerdir (Haklı, 2017, s. 45-46). Söz konusu düşünürler, toplumun oluşmasında ve uygarlığın meydana gelmesinde bireyin ne derece önemli, öncelikli ve belirleyici bir rol oynadığına, tarihin, adeta bireyin kendi kendini gerçekleştirdiği bir sahneden ibaret olduğuna inanmışlardır.

Nitekim Hobbes, bugün adına toplum dediğimiz yapının oluşmasında insanın doğasında bulunan şu üç temel kavranın - rekabet, güvensizlik ve şan-şeref kaygısı- neden olduğunu ve bu kavgayı ortadan kaldırmak, barışçıl ve sürdürülebilir bir toplumsal düzen kurmak için de insanların kendi aralarında bir sözleşme yaptığını ve devletin de aslında bu sözleşmenin bir neticesi olarak doğduğunu iddia etmiştir. Hobbes'a göre insanlar, kendi hallerine bırakılmamalıdır. Şayet insanları kendi hallerine bırakırsak, başta bencillik ve açgözlülük olmak üzere sahip olma duygularını harekete geçirmiş olacağız ki, bu da insanı kimi zaman bir kurt misali (insan, insanın kurdudur)- (*homo homini lupus*) birbirlerini yemelerine neden olacaktır. Hobbes'un (2013, s. 101) sosyal analizinde toplum ve devlet, insanın doğal haklarını güvence altına alan ve bireyleri bir arada ve barış içinde yaşatan suni yapılar olarak görülmektedir.

Toplumun ve devletin olmadığı yerde herkesin herkese karşı daima bir savaşı söz konusu olacaktır diyen Hobbes, insanların hem toplumun hem de devletin gücünden korkmalarının sağlanması gerektiğine, aksi durumda sosyal düzenin ve doğal hakların korunamayacağına inanmıştır. Ona göre, bir tutkular ve arzular yumağı olan insan, doğası gereği sürekli talep eden, isteyen, arzulayan, sahip olma düşüncesiyle hareket eden ama bütün bunları gerçekleştirmek için de her yolu mübah gören merhametsiz bir varlıktır. İnsan, hedonistçe bir yaşamın peşinde koştuğu ve acıdan kaçınan biri olduğu için her zaman kendisini koruma altına almaya ve yaşamını sürdürme içgüdüleriyle hareket etmeye çalışır. İnsan, arzularını doyurma yolunda önüne çıkan engelleri aşmak için çoğunlukla güç kullanmaktan geri durmayan bir varlıktır. Hobbes'a göre güç istenci, "bütün geri kalan isteklerin kendisine indirgenebileceği bir istektir" (Zelyüt, 2010, s. 30-31). Güç istencinin arkasında yatan temel saik, sadece sınırsız isteklerin doyurulmaması düşüncesi değildir, aynı zamanda insanın kendisini güvende hissetmemesidir.

Hobbes'a göre insan, güçsüz bir varlık olması nedeniyle sürekli bir güvensizlik durumu yaşamıştır. İnsanlar, barış ve güvenlik içinde yaşamak ve bunu da sürdürmek için kendilerini emniyete almaya çalışmışlardır. Bunun içinde de en üst örgütlenme biçimi olarak karşımıza çıkan devleti meydana getirmişlerdir. Dolayısıyla Hobbes, devleti, insanların doğal durumdan çıkıp toplum haline gelmesi ve ortaya çıkan güvenlik açığının giderilmesi noktasında zorunlu bir oluşum olarak görmüştür. Ona göre insanlar, birbirlerinden çekindikleri ve korktukları için kendilerinden daha üstün bir güce ihtiyaç duymuşlar ve bu ihtiyacı gidermek için de kendi aralarında bir hakem tayin etmeye çalışmışlar. Bu hakem ise şiddet tekeline elinde bulunduran devletten başkası değildir. Dolayısıyla devlet dediğimiz yapı, keyfiyetten değil zorunluluktan kaynaklanmıştır.

Montesquieu ise toplumsal sözleşmenin söz konusu olmadığı dönemde insanlar arasında daimî bir savaş halinin olduğu tezine karşı çıkmış; "insan insanın kurdudur" şeklindeki anlayışı hem abartılı hem de irrasyonel bulmuştur. Montesquieu'ye göre, insan, her ne kadar doğasında bulunan bir takım bencil duygular nedeniyle çıkarıcı ilişkiler içine girse de nihayetinde kendisini de bağlayan ve ötekini hakını da korumak zorunda olduğu sosyal bir düzene tabidir. Düşünür, insan doğasına dair daha gerçekçi bir teze ihtiyacımızın olduğunu ve bu konuda başka türlü düşünmek gerektiği belirtmiştir. Nitekim Giraud'a göre de (2019, s. 30-31) Montesquieu, "Hobbes'ın insana yönelik tutumunu aşırı bulmuş ve insanın insana olan savaşını, insan

doğasının tercümesi olarak görmek yerine, bunu -adaletsizlik gibi- yoğunluğu ve sıklığı politika tarafından azaltılabilecek basit bir toplumsal fenomen olarak ele almanın daha uygun olacağını düşünmüştür.”

Ancak Hobbes, yukarıda da belirtildiği gibi toplumsal yaşama geçen insanların, gündelik yaşamlarında bencilliklerinden dolayı sosyal düzeni bozacak bir takım isteklerinden vazgeçmeleri için güçlü bir devletin varlığına ihtiyaç duyduklarına inanmıştır. Bu yaklaşımın bir benzer de, bireyin bir kısım haklarını, sosyal düzeni koruması için topluma devrettiğini öne süren ve dolayısıyla da toplumun aslında bireylerin özgür iradeleriyle oluştuğunu iddia eden Rousseau’dan gelmiştir. Ona göre bugün kendi içinde örgütlenmiş ve kurumsallaşmış olan toplumun meydana gelmesinde, bireyin vahşi doğasından uzaklaşma çabası ve diğer bireylere zarar vermeme kaygısı yer almıştır. Doğal yaşamdan çıkıp, toplum içinde yaşamayı seçen insanların, kişisel haklar, mülkiyet ve güvenliği korumak için iradelerini iktidara devrettiklerini düşünen Rousseau (2021, s. 133) uygar topluma geçişin başlangıcını da şu şekilde izah etmiştir;

“Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip, “bu bana aittir!” diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu. Bu sınır kazıklarını söküüp atacak ya da hendeği dolduracak, sonra da hemcinslerine, “Bu sahtekâra kulak vermekten sakının! meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimsenin olmadığını unutursanız mahvolursunuz!” diye haykıracak olan kişi, insan türünü nice suçlardan, nice savaşlardan, nice cinayetlerden, nice yoksulluklardan ve nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu! Fakat öyle görünüyor ki o zaman işler, o güne kadar oldukları gibi sürüp gidemeyecekleri noktaya artık gelmişlerdi. Çünkü, ancak birbiri ardından meydana gelebilen ve daha önceki birçok fikre dayanan bu mülkiyet fikri, insan aklında birdenbire teşekkül etmedi. Doğa hâlinin bu en son sınırına varmadan önce hayli ilerlemeler kaydetmek, birçok hüner ve bilgi elde etmek, bunları bir çağdan ötekine aktarmak, çoğaltmak gerekmişti.”

Aynı zamanda doğal hukuk doktrininin mirasçılarında biri olan Rousseau’ya göre şayet insanlar, ilksel durumdan vazgeçmeyip doğal yaşam biçimlerini değiştirmemiş ve sözleşme yapmamış olsalardı bugün ortalıkta bir toplumdan ne de toplumsal düzenden söz edebilirdik. Aynı şekilde insanoğlu, tarih, kültür ve medeniyet yaratmazdı. Çünkü insanın, hem doğanın öngörülemez riskleriyle ve devasa hayvanların ürkütücü gücüyle hem de kendi doğasının saldırgan ve çıkarıcı yanıyla baş edebilmesi için, diğer insanlarla bir arada yaşamasından ve toplumsal bir düzen kurmasından başka bir seçeneği kalmamıştır (Geçtan, 2022, s. 17). Nitekim Rousseau’ya göre de toplumda yaşamaya başlayan insanların, canlarını, mallarını, özgürlüklerini ve haklarını korumaları için kendi aralarında bir sözleşme yapmaktan başka çareleri kalmamıştır.

Düşünürün Toplum Sözleşmesi (*Le Contrat Social*) adını verdiği bu akitle insanlar, bir takım haklarını topluma devretmeye ve toplumun kurumlarıyla organik bir bağ kurmaya başlamışlardır. Rousseau’nun deyişiyle (1996, s. 46) herkes kendini sınırsız bir biçimde topluma verdiğinde hiçbir insan toplumsal düzenin dışında kalmayacağı gibi, üstün, kuvvetli ve güçlü olanın, zayıf ve güçsüz olan üzerinde tahakkümü ve zorbalığı da söz konusu olmayacaktır. Dolayısıyla toplumsal sözleşme, “bir iktidar oluşturan ve bunu yaparken ona kısıtlamasız tabi olduklarını kabul eden bireylerin ortaklığına dayanan “özgür ve kendilerinin efendisi” insanlar arasında imzalanan bir anlaşma biçimi” (Giraud, 2019, s. 33-34); toplumun ve toplumsal düzenin kurucu bir metni ve bireylerin kendi haklarını korumaları yanında başkalarının haklarını da güvence altına aldıkları bir kanon olma özelliğini taşımıştır.

Birçok düşünür gibi liberalizmin kurucu isimlerinden John Locke da Rousseau’nun bu görüşlerine katılmıştır. *Yönetim Üzerine İki Deneme* adlı eserinde “hayat”, (*life*) “hürriyet” (*liberty*) ve “mülkiyet” (*property*) olarak tanımladığı ve doğal veya Tanrı vergisi adını verdiği haklar üzerine özel bir ilgi duyan Locke, erken dönem liberalizmin gelişmesinde adeta anahtar bir rol oynamıştır. Söz konusu eserinde toplumun ve toplumsal düzenin kurulmasında insanın doğuştan getirdiği hakları (özgürlük, bağımsızlık, eşitlik, mülkiyet vb.) korumasının çok önemli olduğunu vurgulayan Locke, bu doğal hakları güvenceye almak için bireylerin devletle bir sözleşme yaptığını iddia etmiştir (Butler, 2018, s. 117). Ona göre toplum, bireylerin özgür iradeleriyle oluşmuş ve sözleşmeyle kurumsallaşmış bir yapıdır ve bu yapının odağında, birey ve onun doğuştan getirdiği temel hakları bulunmaktadır. Bu hakların çiğnenmesi veya ihlal edilmesi durumunda en başta bireyler sonra da toplumsal düzen zarar görecektir.

Buna göre toplumsal düzenin sağlıklı işleyebilmesi için bireylerin en başta temel haklar konusunda özgür olmaları gerekmektedir. Nitekim liberalizmi savunanlar, temel özgürlüklerin toplumdan ziyade bireyler için var olması; aynı şekilde toplumsal hayatın karakteristik özelliği olan iktisadi ve sosyal düzenin de kendiliğinden olması gerektiğine inanmışlardır (Barry, 2012, s. 45). Örneğin liberallerin kendi kendini düzenleyen bir piyasa sistemi veya kendiliğinden doğan düzen fikri, bu durumu somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla liberaller, toplum ve birey ilişkisinde ibreyi sürekli bireye çevirmiş, toplumun ve toplumsal kurumların aslında doğal düzenin ve bireysel hakların önünde yer almaması gerektiğine inanmışlardır.

Ekonomik ve siyasi bir ideoloji olarak gelişen liberalizmin tek taraflı bir tanımlamasını yapmak gerekseydi, muhtemelen, “liberalizm, bireyci bir toplum sistemidir” demek yeterli olurdu diyen Yayla (2015, s. 154), toplumdaki bireyi sosyal teorisinin odak noktasına yerleştiren liberalizmin, özünde toplumcu değil bireyci olduğunu vurgulamıştır. Sosyal hayatın inşasında bireyi, millet, sınıf, halk ve toplumdaki daha üstün bir yere oturtan liberal anlayış, bireye her türlü kolektif bütünden daha fazla önem ve değer vermiş; bireyi topluma göre önceleyen, bireyin toplumun bir parçası olduğu kadar ondan daha fazla bir şey olduğunu düşünen bir yaklaşıma içermiştir. Bu yaklaşım, şu temel düşünceye -insanın kendi başına bir amaç, başlangıç ve son olduğu için hiçbir zaman toplumun ve toplumu oluşturan cemaat, kilise ve devlet gibi yapıların bir aracı olarak görülemeyeceği fikrine- dayanmıştır.

Kendi başına bir amaç olduğu düşünülen bireyi temel ontolojik bir gerçeklik olarak ele alan liberaller, toplumdaki önce bireyin var olduğunu, toplumun bireyden sonra geldiğini ve dolayısıyla da çoğu zaman boş bir soyutlama olduğunu düşündükleri toplumsal hakların veya kamusal yararın değil, bireysel hak ve özgürlüklerin söz konusu olduğu/olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Böylelikle sosyal hayatın merkezine toplum değil, birey yerleştirilmiş ve dünya kurma ve koruma sürecinde insanın değerini yücelten politik ve ahlâki bir doktrin olarak bireye öncelik verilmiştir (Vincent, 2006, s. 45). Zira burada hem tarihsel ve toplumsal dünyanın inşasını gerçekleştirdiği hem de ilerlemenin dinamiğini oluşturduğu düşünülen bireyin, aynı zamanda vazgeçilmez ve devredilemez haklara sahip olduğu ve bu hakların ne topluma ne de toplumu oluşturan kolektif bütünlere (kilise, cemaat, devlet, millet, halk vb.) devredilemeyeceği görüşü hâkim olmuştur.

Liberalizm, bu görüşten hareketle toplumun öne çıkarılmasını ve devletin güçlenmesini savunan sağ tandanslı ideolojilere de pek sıcak bakmamıştır. Ancak liberalizm, bireyi toplumdaki soyutladığı, yalnızlaştırdığı, bencilliği onayladığı ve teşvik ettiği gerekçesiyle de bir takım eleştirilere maruz kalmıştır (Heywood, 2007, s. 36; 2014, s. 72). Liberal bireyciliğin çağdaş eleştirmenleri arasında toplumu ve toplumun çıkarını önceleyen komüniteryanlar ki, -bunların başında sosyalistler, muhafazakârlar, milliyetçiler, faşistler ve gelmektedir- toplumun, cemaatin, ailenin, dinin ve geleneğin önemini ve gereğini vurgulayarak bireyin, liberallerin savunduğu gibi toplumdaki ayrı ve bağımsız bir varlık olarak tanımlanamayacağını iddia etmişlerdir. İnsanların doğaları gereği bir arada yaşamaya meyyal varlıklar olduklarını düşünen muhafazakârlar bireyi, toplumdaki ayırmanın ya da toplumun üstünde görmenin mümkün olmadığına inanmışlardır (Heywood, 2011, s. 32-50).

Bu açıdan bakıldığında muhafazakârlığın toplum ve birey anlayışının liberalizmle örtüşmediği söylenebilir. Aslında liberalizmle beraber sosyalizmin de toplum felsefesini eleştiren muhafazakârlar, tercihlerini bireyden ve topluluktan ziyade bizzat organik bir bütün olduğunu düşündükleri toplumdaki yana kullanmışlar ve toplumu, muhafazakâr literatürün en önemli kavramı haline getirmişler. Bu düşünürlere göre toplum, “sadece gerçek bireylerin oluşturduğu bir bütün değil, geçmişten geleceğe uzanan ve şimdiki zamanda yaşayanların bireysel varlığını da aşan bir ‘bütün’dür. Muhafazakârlar, toplumun bir kurgu ve tasarım olduğunu iddia eden sözleşme teorisine de sıcak bakmamışlar. Burada önemli olan husus, muhafazakârların duyarlı oldukları değer ve kurumların, bu kuramlar tarafından reddedilmesi değil, toplumsal olanın sözleşmelerde ifadesini bulan soyut kuramların nesnesi haline getirilmesidir” (Özipek, 2004, s. 74).

Muhafazakâr düşünceye göre toplum, geçmiş ve geleceği birbirine bağlayan bir köprü işlevi görmektedir. Toplum, geçmişin kadim bilgeliğini bugüne taşıdığı gibi, bu bilgeliği yarına da taşımaktadır. Toplum olmadan ne sosyal bir hayattan ne de toplumsal bir düzenden söz edilebilir. Toplum, bireylerin tesadüfen bir araya geldiği veya tesadüfen bir arada yaşadığı yapay bir oluşum değildir. Çünkü organik bir yapı ve işleyiş sergileyen toplumlar, yaşayan organizmalardır ve bu yaşayan organizmalar, kendilerini oluşturan diğer parçaların sistemli ve örgütlü birleşimlerinden oluşurlar. Muhafazakârlar, toplumu, genellikle ya insan bedenine ya da saate benzetmişlerdir. Çünkü hem insan bedeni hem de saat, birbirinden çok farklı işlevlere sahip parçaların bir araya gelmesiyle oluşmuş bir bütündür ve bu bütünü oluşturan her parça, bir diğeriyle eşgüdümlü çalışmak zorundadır.

Buna göre toplumun organik yapısı, kendi içinde belli bir düzen taşıdığı gibi karşılıklı bağımlılığı sağlayan hiyerarşik bir ilişki ağını da barındırmaktadır. Muhafazakârlara göre toplum, bireylerin sığınabilecekleri en güvenilir limandır. Zira toplum olmadan bireylerin bir arada yaşaması mümkün değildir. Toplumsal düzen, bireylerin bencil duygularını törpülemiş, kuralsızlığı ve anomiyi engellemiş ve sosyalliği/bütünselliği sağlamıştır. Nitekim muhafazakârlığın kurucu babalarından Edmund Burke’e göre (2016, s. 93) toplum, “bireylerin tutkularının boyunduruk altına alınmasını istediği kadar; cemaat ve zümre bazında ve bireysel bazda, insanoğlunun isteklerine sıklıkla ket vurulmasını; iradesinin kontrol altına alınmasını ve tutkularının bastırılmasını da gerekli görmektedir.” Aksi durumda doğası gereği sınırlı, hata yapmaya müsait, bencil, açgözlü ve ahlâki açıdan da zayıf olduğu düşünülen insana toplumsal sorumluluklar yüklemek pek mümkün olmayacaktır.

Muhafazakârlığın toplum görüşü ne liberalizmin soyut birey ne de sosyalizmin sınıfsız toplum anlayışına dayanmaktadır. Tek amaçları geleneksel sosyal düzeni korumak olan muhafazakârlar, toplumu, “bireysel yaratıcılığın ürünü olan bir yaşam

şeklinde görmek yerine, geleneksel olarak onu organik bir bütün veya yaşayan bir varlık olarak görme eğilimindedir. Bu yaklaşıma göre toplum, çeşitli kurumlarıyla veya toplumun sağlığına ve istikrarına katkıda bulunan “toplumun dokusu”yla (aile, yerel cemaatler, millet vb.) doğal bir gereklilik olarak inşa edilmiştir. Çünkü bütün, her zaman için, onu oluşturan bireysel parçaların toplamından daha fazla bir şeydir ve paylaşılan değerler ile ortak kültür de topluluğun idamesi ve sosyal uyumu bakımından hayati önemdedir” (Heywood, 2014, s. 76). Dolayısıyla muhafazakârlar, toplumu, çoğu zaman iktidar hırsıyla ve açgözlülüğüyle lekelenmiş olan insanı hem koruyan hem kollayan, sosyal istikrarı sağlayan ve geçmişi yarına taşıyan organik bir yapı olarak düşünmüşlerdir. Muhafazakârlara göre toplum, sosyal düzenin teminatıdır. Çünkü toplum olmadan bencil çıkarı için her şeyi göze alan insanın arzularını durdurmak da mümkün değildir. Burada muhafazakârlığın, beşerî varlıkların ahlâki açıdan bozuk ve akli açıdan da zayıf olduğuna yönelik bir tutum sergilemiş olmasının temel nedeni, bireyleri her şeyden önce kusurlu bir doğaya sahip olduğunu ve bu kusurlu doğanın da ancak toplum tarafından düzeltilebileceği varsaymış olmasıdır. Çünkü bildiğimiz üzere muhafazakarlık, hem Aydınlanma² düşüncesiyle teorik temelleri atılan ve Fransız Devrimi’yle de hayata geçirilen hümanistik anlayışı reddetmiş hem de insan aklını yücelten ve onun biricikliğini vurgulayan liberal tonlu yaklaşımlara da karşı çıkmıştır. Kısacası muhafazakarlık, özünde aydınlanmış akıl ve sözleşmeye dayalı toplum teorisine şüpheyle yaklaşmış ve insanı toplumundan soyutlayan yaklaşımlara da mesafeli durmuştur.

Bu görüşe daha yakından baktığımızda, muhafazakâr düşüncenin epistemik ve ontolojik temellerinde topluma çok önemli bir yer ve önem verildiği, gelenek, hiyerarşi, otorite, rıza ve mülkiyet konusu başta olmak üzere sosyal hayatı mümkün kılan bütün ilişkilerin ve değerlerin temelinde toplumu koruma ve sürdürme kaygısının yattığı söylenebilir. Çünkü muhafazakâr düşünürlere göre toplum, hem liberalizm ve sosyalizm gibi modern ideolojilerin özgürleştirerek serbest bıraktığı bireyi kolektif bütünlerin (aile, cemaat, kilise devlet vb.) koruması altına almış hem de onu, dünyanın tehlikelerine karşı muhafaza etmiştir. Buna göre toplum, bireye sadece istikrar ve güven telkin eden bir örgütlenme biçimi değil, aynı zamanda içinde yaşadığımız dünyanın sonsuz tehlikeleri karşısında onu koruyan ve kollayan en önemli yapıdır.

Bireysel özerkliği ve özgürlüğü savunan görüşlere karşı topluluğun ve toplumsal yaşamın önemini vurgulayan diğer bir ideoloji de sosyalizmdir. Zira Batı Avrupa’da sanayi kapitalizminin ortaya çıkışına bir tepki olarak doğan ve ilk başlarda “köktenci”, “ütopyacı” ve “devrimci” özelliğiyle öne çıkıp sonrasında reformist bir niteliğe kavuşan sosyalizm (Heywood, 2014, s. 80), toplumdan ziyade topluluk fikrini öne çıkartmış, bireyi şekillendirmede sosyal faktörlerin önemini vurgulayarak sosyal eşitliğin ve ortak mülkiyetin esas alındığı bir dünya düzenini tasavvur etmiştir. Sosyalistler, toplumu genellikle sınıfsal açıdan ele almışlardır. Onlara göre toplumsal düzen, üretim biçimlerinden bağımsız değildir. Ancak toplumu, iktisadi ve sınıfsal temelde açıklanabilecek bağımlı bir yapı ve örgütlenme olduğunu düşündükleri için de bu kavramın yerine daha çok “toplumsal formasyon” kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.

² 18. yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi ve felsefesi, kendisinden önceki bir dizi tarihsel gelişmelerin ki, -bunların başında 15. yüzyılda Rönesans, 16. yüzyılda Reform, 17. yüzyılda mutlak monarşilerin, bilimsel devrimlerin ortaya çıkışı ve Kartezyen Felsefesinin etkili olmaya başlaması) sonucunda ilerlemeci, devrimci ve akılcı bir modernist hareket olarak ortaya çıkmıştır. Kant’ın 1874’te yazdığı Aydınlanma Nedir? (*What is Enlightenment?*) başlıklı yazısı, bu hareketin temelini, niyetini ve içeriğini açıkça ortaya koymuştur. Kant, (2005: 225), söz konusu yazısında aydınlanmayı şu şekilde tarif etmiştir: “Aydınlanma, insanın kendi kendisini vesayete maruz bırakmaktan kurtulmasıdır. Vesayet, bir insanın bir başka insanın nezareti olmaksızın kendi idrak kabiliyetini (*understanding*) kullanamama iktidarsızlığıdır. Bu vesayet, vesayetin sebebi akıldan mahrumiyette değil, akli bir başkasının nezareti (*direction*) olmadan kullanma karar ve cesaretinin yokluğunda, insanın kendi kendisini maruz bıraktığı bir vesayettir. *Sapare aude!* “Kendi aklını kullanma cesaretini göster!” aydınlanmanın düsturudur.” Böylece Kant’ın çıkışı, bugün adına aydınlanma dediğimiz çağın da karakteristik özelliğini oluşturmuştur. Aydınlanma, toplumsal düzenin Tanrı iradesinin değil, insan-aklı iradesinin bir ürünü olarak görmüş ve dolayısıyla akıl temelinde yeni bir toplum ve düzen kurulabileceği tezini öne sürmüştür (Ünsaldı-Geçgin, 2015:29). Buna göre insanları geri bırakan, “esasta “kötü”, bu nitelikle “köleleştirici” olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafenin (dolayısıyla da bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin) temsil ettiğine inanılan “eski düzen” den kurtararak, yine esasta “iyi” ve “özgürleştirici” olduğu çekincesiz kabul edilen “akıl düzeni” ne sokmaktır” (Çiğdem, 2001: 13-14). Modern toplumun entelektüel altyapısını oluşturarak, Ortaçağın hiyerarşik sosyal yapısını, gelenekle beraber dinin kurumsal işleyişini ve kilisenin egemenliğini eleştiren aydınlanma, akli sadece yüceltmekle kalmamış aynı zamandan mevcut toplumsal kurumların ve inanç sistemlerinin de akıl süzgecinden geçirilmesini, dini dogmalardan, hurafelerden, batıl inançlardan ve her türlü önyargılardan arınmış rasyonel bir toplumun inşasını sağlamaya çalışmıştır (Ertit, 2015: 20). Çağdaş insanın çelişkilerini ki, -bu çelişkilerden biri de bilim ile inanç arasında yaşanmıştır- genel insanlık bilincine taşıyan aydınlanma, bilimin hem insanın kendisini hem de doğayı tanımasının bir aracı olarak görmüştür (Buhr vd., 2006: 56). Kısacası aydınlanma hareketi, düşüncesi ve felsefesi, “dine düşmanlık ve insanın kendisiyle ve toplumla olan ilişkisini değiştirmek için aklın eleştirel kullanımı ile başarılı bir özgürlük ve ilerleme arayışı olarak ortaya çıkmıştır” denilebilir (Outram, 2007: 20). Böylece Aydınlanmanın insan ve buna bağlı olarak geliştirdiği siyaset ve toplum modelini de şu şekilde özetleyebiliriz (Canatan, 2018: 50-51): a) Herkes akla sahiptir. Dolayısıyla ayrıcalıklı ve seçkin bir kesimin vesayeti kabul edilemez, b) Doğal hukuk bireyin haklarını korur. Sadece ayrıcalıklı sınıfların değil, c) aydınlanmış öz-çıkart ahlâk teorisi, hepimizin kendimiz için en iyi olanı aramız gerektiğini salık verir, d) Öz-çıkartlarımız için mücadele herkesin mutluluğuna katkıda bulunur, e) İdeal bir devlet, mülkiyet haklarını ve birey özgürlüğünü garanti eder.

Nitekim neo-marksist yazarlardan Althusser de, toplum kavramının yerine, “birbiriyle değişik bağları olabilecek üç ilişki düzeyinin (iktisadi, ideolojik ve siyasal) bileşiminden meydana gelen toplumsal formasyon terimini” kullanmıştır (Marshall, 1999, s. 732). Yazar bu terimle, toplumun kültürel bir inşa ve bireylerin maddi ve manevi olarak meydana getirdikleri faaliyetlerin ve kazanımların bir ürünü olduğunu, kültürel faaliyetlerin de insanın hayatına anlam katmakla kalmayıp aynı zamanda insanı toplumsallaştırmaya ve dolayısıyla da gündelik hayatı mümkün kılan sosyal bir düzenin inşa edilmesine imkân sağladığını vurgulamaya çalışmıştır. Althusser’in toplum kavramının yerine toplumsal formasyon kavramını kullanmak istemesinin diğer bir nedeni de toplumdaki üretim ilişkisini, toplumun sınıfsal karakterini ve yapısını öne çıkartmaya çalışmasıdır. 18. yüzyılda

Toplumsal formasyon kavramının özellikle marksist literatürde sıkça kullanılmasının temel nedeni de budur. Çünkü marksistler, genellikle toplumu tarihsel süreç içerisinde sınıfsal güçlerin mücadelesiyle inşa edilmiş ve daha çok üretim tarzıyla farklılaşmış sosyal bir birliktelik olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Burada toplumsal formasyon kavramıyla, daha önceden de belirttiğimiz gibi, günümüz modern kapitalist toplumlarda yaşanan sosyal eşitsizliklere, özel mülkiyetten kaynaklı sorunlara, gelir paylaşımındaki adaletsizliklere ve mülkiyetteki sınıfsallaşmaya işaret edilmiştir. Marksizm, özellikle üretim ilişkileri üzerinden hareketle çağdaş toplumu ve bu toplumu oluşturan sosyal düzeni anlamaya çalışmıştır. Buna göre çağdaş toplum, ne liberallerin iddia ettiği gibi kendiliğinden doğan bir düzenin ürünüdür ne de muhafazakarların savunduğu gibi herkesi koruyan kutsal bir şemsiyedir.

Çağdaş toplum, üretim ilişkileri ve üretim güçleri tarafından inşa edilmiş olan ve her zaman egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir yapıdır. Dolayısıyla marksizm, sosyalizm ve liberalizm başta olmak üzere çağdaş ideolojilerin her birinin toplumun yapısına, işleyişine ve neliğine dair birbirinden çok farklı bakış açıları ortaya koyduklarını söylemek mümkündür. Bu ideolojilerle beraber özellikle sosyolojik kuramlar, genellikle bireysel davranışın kaynağını ve toplumsal gerçekliği oluşturan sosyal dinamiklerin temellerini metodolojik olduğu kadar epistemolojik açıdan da nasıl açıklanması gerektiği sorusuna odaklanmışlardır. Doğrusu, bu kuramlardan hareketle söz konusu sorulara vereceğimiz her cevabın bizi doğrudan bireyi de içine alan ve bu çalışmanın da ana konusunu oluşturan toplumsal olguların³ biricikliğine ve bu toplumsal olguları meydana getiren yapısal ve kurumsal işleyişe götüreceğini de belirtmemiz gerekir.

2. Sosyologların ve Antropologların Perspektifinden Toplumun Neliği Sorunu

Daha önceki paragraflarda da üzerinde durduğumuz ve sosyolojik kuramların da işaret ettiği gibi, iletişim ve etkileşim içinde olduğumuz ve gündelik yaşamımızın sıradan ilişkileriyle ürettiğimiz toplumsallık biçimleri, kendine özgü (*sui generis*) bir gerçeklik alanı olarak ortaya çıkmaktadırlar (Durkheim, 1998, s. 51-55). Nesnelleşmiş insan aktivitesinin somut tezahürü olarak karşımıza çıkan bu gerçekliğin, yaşamımızın her alanını kapsadığını, insanları, var olan kurumlar, normlar ve değerler aracılığıyla belli bir düzene (*nomos*) hapsettiğini ve onları belli bir dünya görüşü (*weltanschauung*) -ideolojik, felsefi, dini vb.- etrafında toplamak suretiyle de bir arada yaşamalarını sağlamaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Aslında topluma dair bu analizi, şu iki temel soruyla ayrıntılandırabiliriz. Birincisi, bir etkileşim ve eylem biçimi olarak karşımıza çıkan toplumun, kendisini oluşturan bireylerin gündelik yaşamına nasıl müdahale ettiğini anlamak, diğeri de bir kolektif biçim olarak toplumun, kurumlar ve değerler üzerinden nasıl bir sosyal düzen inşa etmeye çalıştığını açıklamak olmalıdır. Nitekim tarihsel süreçlere (*process*) baktığımızda her zaman nesnel ve olgusal bir gerçeklik olarak insanların hayatını dizayn eden ve onlara müdahale eden toplumun en önemli kurumları arasında, güvenliği ve düzeni sağlamayı hedefleyen devletlerin geldiğini ve devletlerin de en başta “kayıt altına alınabilecek şekilde isimleri olan, adresleri kadastro kayıtlarıyla örtüşen vatandaşlar yaratmayı” amaçladığını görüyoruz (Scott, 2016, s. 43).

Önceki bireyin ve toplumun güvenliğini ve sosyal düzeni sağlamak için kurulmuş olan devletler (Burke, 2016, s. 92), en başta kolektif iradeyi (Rousseau’nun *genel iradesini*) temsil etmek ve ulusal egemenliği uygulamak için başta dini ve ahlaki değerler olmak üzere toplumsal ve geleneksel normları önce yasalaştırmaya sonra da meşrulaştırmaya çalışmışlardır. İlk ortaya çıktığı günden itibaren meşru şiddet tekeli elinde bulunduran devletler, özellikle yerleşik hayata geçilmesiyle beraber ortaya çıkan aile, ekonomi, hukuk ve din gibi, o da tarihin en kadim kurumları arasında yerini almıştır. Nitekim ilkel

³ Toplumu ilk kez bir “olgu” olarak, yani dışsal ve nesnel bir gerçeklik olarak ele alan, Emile Durkheim’dir. Ona göre toplum, bir olgu olarak vardır ve olgusal temelde ele alınıp incelenmelidir. Çünkü, “toplumsal, ona dair sahip olabileceğimiz bilinçten bağımsız olarak vardır. “Bize kendini dayatan bir olgu” olarak tanımlanır. Toplumsal olgu, “bireyler üzerinde uyguladığı ya da uygulamaya yakın olduğu dışsal zorlama yetkiyle tanınır. Bu yetkinin varlığı ya belirli birkaç cezanın varlığıyla ya da şiddet uygulamaya yönelik her bireysel girişime karşı direnişle tanınır.” Demek ki, toplumsal olgu, bireylerin iradesinin dışındadır ve herhangi bir bireysel psikolojiye de indirgenemez (Giraud, 2019: 61). Bu durum, toplumsal olguların birer “şey” olarak ele almamızı da zorunlu kılmaktadır.

topluluklar üzerine yapılmış olan antropolojik araştırmalar, bugüne kadar dünyada bilinen bütün örgütlü toplumlarda devletlerin veya devlet izlenimini uyandıran politik yapıların veya ilişkilerin bulunduğunu göstermiştir.

Örneğin Lowie, Morgan, Meyer ve Malinowski gibi çağdaş antropologlar gerek Amerikalı Kızılderililer gerekse Avustralya'daki Aborijen'lerle ilgili yapmış oldukları bilimsel çalışmalarda, bu toplumlarda da devletin varlığını keşfettiklerinde insan toplumlarında devletin evrenselliği tezini öne sürmek zorunda kalmışlardır. Nitekim Radcliffe-Brown'a göre, bütün toplumlarda bazı ortak birincil (*primeval*) siyasal özellikler bulunmakta; her ne kadar kimi ilkelerde⁴ örgütlü bir yönetim ve devlet biçimine rastlanmasa da bu topluluklarda bazı kişilerin otoriteleri grup tarafından kabul edilmektedir. Dolayısıyla antropologların bu tespitleri bize en ilkel toplumlarda bile aslında "devlet tohumları" adını vermemiz gereken siyasal bir yapının veya ilişki biçiminin var olduğunu (Abeles, 1998, s. 59), örgütlü olmayan toplumlarda ise her ne kadar bugünkü anlamıyla bir devlet örgütlenmesinden söz edilmese de devleti çağrıştıran bir siyasal bağın da bulunduğunu göstermektedir.

Böylece ilkel topluluklardan günümüze değin insan gruplarının ve medeniyetlerin söz konusu olduğu her yerde karşımıza çıkan devletlerin, hem tarihsel ve antropolojik bir sürecin ürünü/sonucu hem de bir güç ve iktidar⁵ ilişkisinin somut tezahürü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim devletin varlık nedenine ilişkin öne sürülen şu tezin -insanın kendi türü üzerinde tahakküm kurmaya çalışması- her geçen gün daha çok ilgi görmesinin nedeni de, devletin asimetrik güç ilişkisini içermesi ve bu gücün çoğu zaman tahakküm aracı olarak kullanılmasıdır. Özel mülkiyetin icadıyla beraber ortaya çıkan bu tahakküm ilişkisi, avcı ve toplayıcı topluluklar dışında neredeyse her toplumda görülmüştür. Yani tarihte adını duyduğumuz bütün büyük devletler, zayıf devletler üzerinde egemenlik kurmaya, onları sömürmeye, mülklerine el koymaya çalışarak ve de kendilerini dış saldırılardan koruyarak güçlü olma çalışmışlardır.

Nitekim Oppenheimer'a göre de (2005, s. 37-41), tarihte bilinen bütün ilkel devletler, bu söylenenlerden farklı bir biçimde ortaya çıkmamıştır. "İster Malaya takımadalarında, isterse "büyük sosyolojik laboratuvar Afrika'da olsun, bu gezegen üstünde kabilelerin gelişmesinin ileri bir aşamaya ulaştığı her yerde, devlet, bir insan grubunun bir diğerini boyunduruk altına almasından doğmuştur. Devletin ortaya çıkışının varlık nedeni de yeterli nedeni de bu boyun eğdirilenlerin ekonomik olarak sömürülmesidir; bu, bugün de böyledir." Çünkü kurumsallaşmış davranış tarzlarının oluşturduğu bir sistem olan toplumlar (Giddens, 2020, s. 16), her zaman için merkezi bir iktidar figürüne ve fikrine sıcak bakmışlardır. Devletler, daha önceden de

⁴ Kimi antropologlar, ilkel düzeydeki avcı ve toplayıcı kabilelerin devletsiz yaşadıklarını, zira bu tür topluluklarda fazladan üretim söz konusu olmadığı için kabileler arasında ne bir çatışmanın ne de bir savaşın yaşanmadığını dolayısıyla da ilkelerde bir devlet fikrinin söz konusu olmadığını iddia etmişlerdir. Örneğin Grosse (1896: 39, akt., Oppenheimer, 2005: 47), ilkel avcılar hakkında genel olarak şunları söylemektedir: "Aralarında mal mülk bakımından önemli bir farklılık yoktur; bu yüzden bir toplumda üyeler arasında zümre farklılıklarına yol açacak temel kaynaklar onlarda bulunmaz. Genel olarak kabile içindeki tüm yetişkin erkekler eşit haklardan yararlanırlar. Yaşlılar, daha fazla deneyimli olmaları yüzünden, belli bir yetkeye, ağırlığa sahiptirler; ama kabile içinde kimse kendini onlara boyun eğmekle yükümlü görmez. Orta Kaliforniyalı Veddalarda ve Minkopilerde görüldüğü gibi, kendilerine şefler edindikleri durumlarda, şefin erki son derece sınırlıdır. Şefin, isteklerini, topluluğun geri kalan üyelerinin iradelerine karşı dayatacak olanakları yoktur. Kaldı ki, çoğu avcı kabilesinde şef de bulunmaz. Tüm erkeklerin toplumu, hâlâ türdeş, farklılaşmamış bir kitle oluşturur; bu kitle içinde yalnızca, sihirselsel güçlere sahip olduklarına inanılan kimseler göze çaracak biçimde sivrilmişlerdir." Geçtan'a göre de (2022: 18) "basit toplumların yöneticileri yoktur. İlkel avcılar, ancak bir araya geldiklerinde bazı kurallar uygulamışlardır. Afrika'nın Pigmeleri ve Avustralya'nın ilkel yerliler belirli bir amaçla bir araya gelerek örgütlenir, işbirliğinde bulunur, sonra yine kendi aile gruplarına dönerler. Sumatra adasında yaşayan Kubular'da da her aile, kendi kendisini yönetir. Fuegialılar'ın toplulukları genellikle on iki kişiyi geçmez. Tungular yaklaşık on çadırdan oluşan gruplar halinde yaşar, sürekli bir politik düzen oluşturmazlar." Ancak, her ne kadar bazı antropologlar, avcı toplayıcı toplumlarda devlet örgütlenmesinden söz edilemeyeceğini iddia etseler de aslında insanlık tarihinin her zaman devletlerin varlığıyla bilindiğini de belirtmemiz gerekir. Zira fosil kayıtları, *homo sapiens* türünün 40.000 yıl önceye dayanan izlerini göstermekte, fakat ayırt edilebilir ilk devlet oluşumunun, M.Ö. 3.000 yılları civarında Mezopotamya'da ortaya çıktığı bilgisini vermektedir (Hall- Ikenberry, 2000: 35).

⁵ Hiç şüphesiz güç ve iktidar konusu açıldığında ilk akla gelen isimlerden biri Michel Foucault, diğeri de Elias Canetti'dir. Her iki düşünürün konuyla ilgili yapmış oldukları analizler, bize, gücün ve iktidarın doğasına dair geniş bir perspektif sunmaktadır. Özellikle Canetti (1998: 279-280), Foucault' tan farklı olarak bu kavramları birbirinden ayırmaya çalışır. Ona göre güç, etkisi bakımından doğrudan ve burada olan bir şeyi, yani iktidardan daha dolaysız bir biçimde zorlayıcı bir şeyi akla getirirken; iktidar daha genel olanı, yani güçten daha geniş olan bir uzamı anlatır. Yazar, güç ve iktidar arasındaki ayrımı kedi ile fare arasındaki ilişkiyle benzetir. Buna göre, "kedi, gücü, fareyi yakalayarak, onu ele geçirmek, pençelerinin arasında tutmak ve nihai olarak da öldürmek için kullanır. Ama fareyle *oyarken* bir başka etken daha vardır. Kedi farenin gitmesine izin verir, biraz kaçmasına, hatta arkasını dönmeye fırsat tanır; bu süre boyunca fare artık güce maruz değildir. Ancak hâlâ kedinin iktidar alanının içindedir ve her an tekrar yakalanabilir. Derhal uzaklaşırsa, kedinin iktidar alanından kaçır; ama, artık ulaşamayacak olduğu noktaya varana kadar hâlâ kedinin iktidar alanının içindedir. Kendinin egemen olduğu uzam, fareye yaşattığı umut anları, bir yandan da bütün bu zaman zarfında onu yakından izlemeyi sürdürmesi ve onu yok etmeye gösterdiği ilgiyi ve yok etme niyetini asla elden bırakmaması; bunların hepsine, yani uzam, umut, dikkatle izleme ve yok etme niyetine gerçek iktidar gövdesi, ya da daha basit bir biçimde, iktidarın ta kendisi denilebilir."

belirtildiği gibi insanların birlikte yaşamalarından kaynaklı siyasal bir varlık haline gelmelerinin ve bugünkü anlamda toplumsal bir hayatı mümkün kılmının zorunlu bir sonucu olarak doğmuştur.

Bu açıdan baktığımızda, aslında toplum kavramından çok daha önce devlet kavramının var olduğunu ve kullanıldığını söyleyebiliriz. Bilindiği gibi toplum kavramı, modern çağın bir icadıdır ve 18. yüzyıla kadar da sosyal bilimlerin hiçbir disiplininde yer almaz. Görece yeni bir kavram olan toplum ve toplumsallık terimleri, Ortaçağın feodal düzeninde, doğumla birlikte edinilmiş ve hayat boyu çok az değişmesi beklenen sosyal statülerin toplamını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Toplumsal ve sınıfsal konuların, sosyal rollerin ve statülerin mevcut toplum tarafından verildiği bu hiyerarşik düzende, kişilerin farklı unvan ve meslekler edinmeleri veya buldukları yerleşim yerlerinin dışında bir yerde yaşamaları da pek mümkün olamamıştır. Çünkü daha çok cinsiyete dayanan ve doğumla birlikte toplum tarafından verilen rol ve statüler, ömür boyu değişmezdi.

Ortaçağın feodal düzeninde ve geleneksel aile tipinde bireyin kendisine ait özel bir alanı olmadığı gibi kendi içinde son derece kapalı, hiyerarşik, eril ve otoriter bir ilişki ağını barındıran bu sosyal yapıda bireyselleşmeye ve özgürleşmeye de imkân tanınmamıştır. Bireyin gerek aile ve akrabalık ilişkileri gerekse toplum içindeki rolü önceden belirlenmiş; çoğunlukla kurumlar tarafından verilen bu rollerin birey tarafından sorgulanması, kabul edilmemesi, değiştirilmesi veya yerine getirilmemesi gibi durumlar da yaşanmamıştır (Geçtan, 2022, s. 47). Bu sistemde “serf serfti, lorda da lort. Eşitsiz ilişkileri, güçlerin dağılımı ve sömürü, iki tarafça da bilinir ve bu doğal kabul edilirdi. Toplumsal denen şey, insanların tüm eylemlerinden -mübadele, kavga dövüş, ibadet vs.- başka (az ya da çok) bir şey değildi. Oyuncuların konumları sabit olduğu gibi sahne de sabitti.” (Leledakis, 2000, s. 39).

Ortaçağ dünyasının otoriter ve eril kültürünün oluşturduğu bu dikey, hiyerarşik ve cinsiyetçi sınıf yapısı, moderniteyle beraber yerini yatay eksenli rol ve statülerin kazanıldığı bir toplumsal örgütlenme biçimine bırakmıştır. Moderniteyle beraber insanlar, kendi aralarında toplumsal bir sözleşme yapmak suretiyle birlikte yaşamaya ve adına da “toplum” denilen örgütlü yapıyı meydana getirmeye başlamışlardır. Bu açıdan bakıldığında toplumu, insanların yapılandırılmış gruplar içindeki birlikteliği şeklinde görmek (Mannheim, 2017, s. 25) veya belli bir toprak parçasını mesken tutmuş olan insan gruplarının oluşturduğu kültürel, politik ve ekonomik bir birlik/bütünsellik olarak tanımlamak da mümkündür. Adına toplum dediğimiz bu birlik, homojen bir yapıya sahip olmadığı için sürekli farklı kültürel özellikleriyle ön plana çıkmıştır.

Yani modern toplum, etnik, dinsel, dilsel, cinsel ve sınıfsal açıdan benzer bireylerin toplamından oluşmadığı gibi aynı düşünceleri paylaşan insanların gönüllü birlikteliğinden de meydana gelmemiştir. Modern toplum içinde farklı kültür ve kimliklere sahip topluluklar, gruplar ve kimlikler her zaman var olmuştur. Özellikle de ulus-devlet sürecinde daha çok farklılıklarıyla ön plana çıkan topluluk, grup ve kimlikler, içinde yaşadıkları toplumlarla adeta bütünleşmiştir. Çünkü Mannheim’in de (2017, s. 26) yerinde belirttiği gibi, kendi içinde bütünleşmiş bir yapı olan modern toplum, kendisini kuran toplulukların edimlerinden bağımsız değildir. Topluluk bilinci toplum olma bilincinin önsel bir koşulu olarak ulus-devleti yaratmıştır. Burada üzerinde durmamız gereken husus, toplumun kendi içerisinde taşıdığı ve kimi zaman ayrıksı gibi görünen yanlarına işaret etmek değil, toplumun bireylerin toplamından daha fazla bir “şey” olduğu gerçeğine dikkat çekmektir.

Nitekim klasik sosyologlardan Durkheim’in de çoğu zaman bir “şey” olarak görüp tanımladığı toplumun doğasını, işleyişini ve mantığını bilmeden ne toplumsal hayatı ne de bu hayatı mümkün kılan ilişkileri anlayabiliriz. Daha önceden de vurgulandığı gibi toplumu toplum yapan şey, bireylerin belli bir amaç, ülkü ve değer uğruna bir arada yaşama arzularını ortaya koymaları ve geleceğe dair ortak bir kaderde buluşmayı kabul etmeleridir. Bireylerin birlikte yaşama arzuları, onları, adına “toplum” dediğimiz şemsiyenin altında tutmayı başarmıştır. Bireylerin gönüllü birlikteliğiyle oluşan toplum, zaman içerisinde kendi başına bir gerçeklik olarak var olmaya ve öznel bilinçlerde kolektif bir irade olarak da yer edinmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, modern çağın bir icadı olan toplumlar,⁶ her ne kadar sözleşmeler yoluyla inşa edilmiş kolektif

⁶ Literatüre baktığımızda, 18. yüzyılda bugünkü anlamıyla ne sosyoloji ne de toplum kavramının kullanılmadığını, ancak 19. yüzyıldan sonra sosyolojinin bağımsız ve entelektüel bir disiplin haline gelmesiyle beraber bu kavramın kullanıldığını görüyoruz. Önceki yüzyıllarda toplum kavramının yerine, daha çok insanın toplumsal yanına işaret eden bazı metinler yazılmıştır. Bu metinlerin ilk örneği, M.Ö. 2500 yılında Antik Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemin en ünlü filozoflarından Aristoteles, yazılarında “yalnızca bir hayvan ya da Tanrı’nın tek başına yaşamaya elverişli bir konumda olmasına karşın, insanın doğası gereği gruplar halinde yaşamaya uygun” (Bierstedt, 1997:17) olduğunu belirterek, insanın toplumsal yanına işaret etmiştir. İnsanın aslında yaşadığı toplumda doğası gereği siyasal bir hayvan (*zoon politikon*) olduğunu belirten Aristoteles (2014: 12), doğanın bütün hayvanlar arasında yalnızca insana dili, yani anlamlı konuşma yetisini verdiğini belirtmiştir. Toplumun yapısıyla ilgilenen sosyal bilimcilerin özellikle 18. yüzyılla birlikte ortaya çıkmalarının temel nedeni ise bu çağın bir akıl, aydınlanma ve eleştiri çağı olmasından ve dolayısıyla da insanın kendi doğası ve toplum üzerinde düşünmesinden kaynaklanmıştır. Kimi kaynaklar, sosyolojinin bir terim olarak kullanılmasını, Comte’un 1838 tarihli bir çalışmasına dayandırırken (Sayer- Frisby, 2017: 15), Duverger gibi (2004: 9) kimi kaynaklar da bu terimin 1839’da yine Comte tarafından Pozitif Felsefe Dersleri’nin IV. cildinde, toplumbilimini ifade etmek üzere kullanıldığını iddia etmiştir. Bu iddiaya göre Comte, söz konusu dersinde, ilkin “toplumsal fizik” deyimini kullanmıştır. Bu deyim daha önce Saint Simon

yapılar olsalar da nihayetinde bu kolektif yapıların kendilerine ait bir varoluş biçimleri ve nesnel gerçeklikleri bulunmaktadır. Durkheim'in ifadesiyle;

Toplum eşsiz bir gerçekliktir. İnsanların birbirlerine dayattığı kurallar dahilinde hareket ettikleri gelenekler ve hatta sahip oldukları fikirler gibi “sosyal gerçekler”, tek kişinin çalışmalarının sınanması ve sonucun milyona katlanması suretiyle açıklanamaz. Bu gerçeklerin toplumsal (bireyler üstü) davalar olarak açıklanması gerekir... toplum bireylerden oluşur, fakat basitçe bireylerin psikolojisiyle izah edilebilir değildir. Nitekim on dokuzuncu yüzyıl bireyselci akılcılığı Durkheim’le birlikte intihar eder. Artık hepimiz sosyal canlılar olduğumuzu ve toplumsal hastalıkların çözümünü bireylerin akılcı eğitiminde gören on dokuzuncu yüzyıl naif iyimserliğine geri dönüşün mümkün olmadığını biliyoruz (Oktik, 2014, s. 8).

Durkheim bu tespitiyle beraber nevi şahsına münhasır olduğunu düşündüğü toplum fikrinin, ancak sağlıklı bir sosyalleşmeyle birlikte kolektif bilinçlerde yer edinebileceğini ve bireyler tarafından da içselleştirildiği sürece var olabileceğini kabul etmemiz ve bunu görmemiz gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle “Ahlak ve Toplum” adlı eserinde, “toplumun var olabilmesi ve sağlıklı bir düzen inşa edebilmesi için bireylerin bilincine nüfuz etmesi, onu ‘kendi imaj ve benzerliği’ ile şekillendirmesi gerektiğini” savunan Durkheim (2016a, s. 161-176), bireysel ve kişisel gibi görünen kararların ana failinin, aslında toplum olduğunu iddia etmiştir. Çünkü ona göre toplum olmadan bireyin sosyal ve kültürel bir varlık haline gelmesi ve tek başına yaşaması mümkün değildir. Zira bireyi kuşatmış olan toplum, kaçışın olmadığı çıkmaz bir sokaktır.

Kaçma olasılığının bulunmadığı, bulunsa bile sonucun her zaman başarısız olunacağı bu sokakta bireyin toplumsallaşamamak gibi bir seçeneği bulunmamaktadır. Bu süreçte toplumsal kurumlar bireyi şekillendirdikçe aslında bireyin doğası da toplumsallaşmaya başlar (Mead, 2021, s. 245); Şeriati, 2019, s. 84). Ancak burada toplumun farklı bir doğaya sahip olduğunu da belirtmemiz gerekir. Toplumun doğası, kolektif bilinci, yani genel iradeyi temsil eder. Genel irade ise sosyalleşme ve sosyal kontrol aracılığıyla öznel bilinçlere kazındığı için toplumu dikkate almadan atacağımız her adım, vereceğimiz her karar ve hayata geçireceğimiz her plan boşa çıkacaktır. Çünkü toplum, ortalıkta görünmeyen ama aslında her yerde olan bir iktidar alanıdır. Biz yokken bile orada durmaya devam eden, gözetleyen, denetleyen, takip eden, yerine göre konuşan/konuşturan; susan/susturan bir güç ve otorite biçimidir.

Toplum, hiç tartışmaya yer bırakmayacak şekilde bireyin gündelik yaşamının her anına ve alanına müdahale etmektedir. Bireyin duygularını, düşüncelerini, beğenilerini, zevklerini, tercihlerini ve kararlarını etkilemekte; cezai müeyyidelerle düzeni sağlamakta, büyük bir göz/radar gibi hareket ederek onları bir gölge gibi takip etmekte, izlemekte, dikizlemekte ve kapsam alanının dışına çıkmasını engellemektedir. Bütün bu gözlem ve değerlendirmeler, toplum içinde kendini özgür varsayan bireyin, aslında büyük bir hapisane içinde yaşadığını göstermektedir. Hakikaten bugün bir dijital panoptikon çağında yaşıyoruz dersek yeridir. Çünkü, günümüz dünyasında bir yerlerde kayıtlanmamış hiç kimse bulunmamaktadır. Herkes adeta dijital Big Brother’in kapsamı alanındadır. Disiplin altına alınmış olan günümüz bireylerin özgür olmaları da mümkün değildir.

Özgür olmak, Duverger’in deyişiyle (2004, s. 10), “kendi kendini, hiç değilse kısmen belirleme olanağına sahip olmak, yani bütünüyle dışarıdan belirlenmiş olmamak”; gözetim ve denetimden, baskı ve şiddetten, korku ve kaygıdan uzak; daha doğrusu iktidarın ve iktidarı besleyen her tür ilişki biçiminden uzaklaşmak demektir. Zira tarihin bize öğrettiği en önemli derslerden biri de, iktidarın olduğu her yerde zorlama ve itaat; zorlama ve itaat olduğu her yerde de köleliğin ve serfliğin olduğudur. Neoliberal yönetim mantığının egemen olduğu dünyamızda dijital bir psikopolitika dönemine girdiğimizi iddia eden Chul-Han’a göre, bugünün modern sakinleri, herhangi dışsal bir zorlama olmadan kendi arzu ve istekleriyle kendilerini disiplin toplumunun kucağına atmışlardır. İçinde yaşamakta olduğumuz dijital dünyada bireyler gönüllü olarak kendilerini topluma ve toplumun gözetim araçlarına sunmakta, bedenlerini sergilemekte ve deşifre etmektedirler.

Hayatlarının her anını ve alanını dijital ağa bağlamak/bağlanmak suretiyle sadece bedenlerini değil, kimliklerini ve kişiliklerini de topluma sunduğunu iddia eden Chul-Han (2019, s. 47-68), günümüz öznesini, “kendini sömüren bir kendilik girişimcisi olarak betimlemektedir. Aynı zamanda kendinin gözetleyicisi olan özne, işinde hem fail hem kurban durumunda olduğu bir çalışma kampını; kendini ışıklandırır, kendini gözetleyen bir özne olarak da içinde hem mahkûm hem gardiyan olduğu bir panoptikonu yanında taşımaktadır. Dijitalleşmiş, ağa bağlanmış özne *kendinin panoptikonudur.*” Toplumda gözetlenmeyi ve izlenmeyi mümkün kılan her tür dijital panoptikonun ve optiğin söz konusu olduğu dünyamızda bireyin toplumdaki ve toplumun görüş alanından çıkması veya kurtulması da pek mümkün görünmemektedir.

tarafından da kullanılmıştı. Comte’un bu deyimini yerine “sosyoloji”yi önermesinin nedeni, Belçikalı matematikçi Quetelet’in “toplumsal fizik” deyimini ahlâk olaylarının istatistik bir incelemeye konu yapıldığını anlatmak üzere kullanmış olmasıdır ki, Comte buna “haksız bir sahip çıkma gayreti” olarak adlandırmıştır.

Evet, günümüz dünyasında belki bir süreliğine de olsa toplumdan kaçmak, hiç kimsenin olmadığı ıssız bir yerlerde saklanmak mümkün olabilir, ancak bu durum, ilelebet süremez. Zira toplum, kamusal alanda olduğu kadar aynı zamanda bireyin bilincinde, vicdanında, aklında, kalbinde ve düşüncesinde de yer edinmiştir. Okuyucuda, belki ilk planda katı bir sosyolojizm⁷ izlenimini uyandıran bu cümleler, toplumun bedensel ve gövdesel olduğu kadar tinsel ve tensel bir özelliğe de sahip olduğunu da göstermektedir. Ancak bir olgu ve iktidar alanı olarak toplumun aşırı derece abartıldığını, düşünüldüğü gibi her şeye müdahale eden bir güç ve iktidara sahip olmadığını, toplum teriminin basmakalıp kullanıldığını hatta toplumun gerçekte var olmadığını iddia eden bazı sosyal bilimciler de olmuştur.

Çoğunlukla liberallerden oluşan bu sosyal bilimcilere göre gerçekliğin sosyal inşasında toplum değil, birey belirleyicidir ve birey, hayatın merkezinde yer almaktadır. Birey, toplumun yapı taşıdır. Birey olmaksızın ne toplum kavramından ne de toplumsal gerçeklikten söz edilebilir. Toplumun kuran, ona şekil veren ve kuralları koyup onları kaldıran da yine bireydir. Liberallerin bu görüşlerine katılmakla beraber bireyin daha çok sosyal yönünün vurgulanması gerektiğini düşünen sembolik etkileşimciler ise, hakkında ne söylersek söyleyelim nihayetinde varlığından şüphe duyamayacağımız tek gerçekliğin toplum olamayacağını düşünmüşlerdir. Onlara göre toplum, kurgulanmış bir yapı olup sürekli değişen dönüşen dinamik bir özelliğe sahiptir.

Sembolik etkileşimciler, daha çok Amerikan psikoloji geleneğinden geldikleri için toplumla beraber bireyin, bireysel benliğin, başkalarının rolünü oynama ve çalma gibi durumlara dikkat çekmeye, toplumdan ziyade bireysel ve öznel dünyayı vurgulamaya çalışmışlardır. Onlar, Durkheim'in toplumu özerkleştirme, yani kendi ayakları üzerine oturtma ve dışsal bir gerçeklik olarak sunma uğraşını boş bir çaba olarak değerlendirmişlerdir. Zira onlara göre toplumu bireyden bağımsız bir alan, güç ve otorite olarak görmek demek, her şeyden önce toplumu da oluşturan bireyin öznel yanını, yani yaratıcılığını, benliğini, kimliğini ve iradesini ya iskalamak ya da ihmal etmek demektir ki, bu da gerçekçi bir yaklaşım değildir. Sembolik etkileşimciler, toplumsal kurumlar üzerinde durmanın daha önemli ve öncelikli olduğuna inanmışlardır.

Bunun yanında bireyin de dahil olduğu ve yapıp ettiğiyle ürettiği toplumun nihayetinde bir yapı olarak değil de daha çok bir süreç olarak ele alınması ve bu süreci inşa eden bireyin öznel yanının da ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Toplum içinde edilgen bir varlık olmadığına inandıkları bireyin, kendine ait düşünceleri, duyguları, tutum ve davranışları bulunduğunu, toplumda bir kimliğe, role ve statüye sahip olduğunu, bu kimlik, rol ve statü sayesinde dış dünyaya katılarak toplumsal ve kültürel yaşamı yeniden ürettiğini ve dolayısıyla da kendi kararının ve davranışının aktörü olarak görülmesi gerektiğini savunan sembolik etkileşimciler, bireylerin karar verme ve eyleme geçme süreçlerinin dikkate alınmasının bir tercihten öte, zorunlu bir durum olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre gerçekliğin sosyal inşasında bireyi kutsallaştırmak da toplumu göklere çıkartmak da doğru değildir.

Diğer bir ifadeyle bireyi, ne toplum dışında hiç kimseye ihtiyaç duymayan ve kendi kendine yetebilen tekil bir varlık olarak tasavvur etmek, ne de tümünden topluma bağımlı ve edilgen bir varlık olarak tahayyül etmek gerekir. Daha doğrusu sembolik etkileşimciler, birey ve toplum ilişkisinde "bireylerin belirli kararlarını ve hareketlerini bütünüyle açıklamaya ve bunların önceden belirlenmiş kurallar ve dış güçlerle açıklama olanağının olmadığını göstermeye çalışmışlardır" (Wallace-Wolf, 2012, s. 269). Buradaki dış güçler ifadesiyle, bireyin davranışlarını etkileyen ve belirleyen toplum kast edilmiştir. Toplum karşısında bireyi zayıf, güçsüz ve çoğu zaman da iradesiz bulan her tür yaklaşımı yanlı, eksik ve hatalı gören sosyal etkileşimciler, bu konuda daha çok sosyal ve psikolojik denebilecek bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Nitekim bu kuramın en önemli isimlerinden biri olan ve çalışmalarında bireyin içinde doğup büyüdüğü ve sosyalleştiği toplumu dikkate alan Mead, dünya kurma sürecinde, birey mi yoksa toplum mu daha belirleyicidir? sorusuna hem sosyolojinin hem de psikolojinin bakış açısından hareketle cevap verilmesi gerektiğini düşünmüştür.

Mead, birey-toplum ilişkisinde sosyal psikolojinin ve davranışçılığın önemini vurgulamış, bireyin davranışlarını anlamak için öncelikle benliği, kimliği ve kişiliği ile birlikte içinde yaşadığı toplumun gerçekliğini de dikkate alan sosyo-psikolojik bir bakış açısına sahip olmak gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre birey, gündelik yaşamın her anında ve alanında hem toplumun beklentilerini, istek ve arzularını, kural ve kaidelerini dikkate almak ve toplumsal yükümlükleri üstlenmek zorundadır hem de içinde bulunduğu koşullara göre davranmaya hazır olmak durumundadır. Mead, araştırmalarında gerek felsefede gerekse sosyolojide kadim bir tartışma konusu olan bireyin ve toplumun önceliği/sonralığı melesine çözüm üretmeye çalışmıştır.

⁷ Sosyolojik olgularla ilgilenmek anlamına gelen sosyolojizm kavramı (Aron, 1978: 19), genelde kanonik bir figür olarak öne çıkan Emile Durkheim'in sosyolojik yaklaşımı için kullanılmaktadır. Zira diğer klasik düşünürlerden farklı olarak Durkheim, ömrü boyunca "genelde bireyi, varsayımsal bir 'grup zihni'ne tabi kılan radikal bir 'sosyolojik gerçeklik' biçiminin başlatıcısı olarak görülmüştür" (Giddens, 2008: 88). Aynı şekilde toplumu dışsal bir olgu olarak gören ve bireyi de tümüyle topluma tabi bir varlık olarak tanımlayan da yine Durkheim'dir.

Sosyolojinin toplumu, psikolojinin ise bireyi önceleyen yaklaşımını bir araya getirmek isteyen Mead, sosyal-davranışçılık yaklaşımıyla bu kadim tartışmayı sonlandırmak istemiştir.

Öztürk'ün deyişiyle Mead (2018, s. 277), “sosyal davranışçılık çağrısıyla bu bölünmeyi sonlandıracak bütünleştirici bir sosyal teori arayışında olmuştur.” Zira ona göre “kendi tepkilerimize yönelik olarak toplumun tavrını üstlenmemizin yanı sıra, topluma karşılık verme ve toplumun jestini değiştirme gücümüzü de unutmamamız gerekir. Bazı şeyleri yeniden biçimlendirebilir ve toplum standartlarını daha iyi hale getirebiliriz. Düpedüz toplumla kuşatılmış durumda değiliz; söylediklerimizin toplum tarafından dinlendiği ve söylemek durumunda olduğumuz şeyin tepkisini etkilediği bir iletişim içindeyiz” (Mead, 2021, s. 190). Aslında hem Mead gibi, gündelik yaşamın inşasında bireyin ve toplumun neredeyse eşit derecede rol oynadığını savunanlar hem de Durkheim gibi toplumun dışsal gerçekliğini vurgulayanlar, kendi dünya görüşlerinden (psikolojik ve sosyolojik) hareketle yapı-eylem düalizmi meselesini ele almışlardır. Bu meselede Mead, orta bir yol bulmaya çalışırken ne bireyin yaratıcılığını ve öznelliğini ne de toplumun kapsayıcılığını ve kuşatıcılığını dışlamamış. Ancak Durkheim, toplumun biricikliğine ve nesnellikine ilişkin ortodoks tavrını, baştan beri net bir biçimde ortaya koymuştur. Buna göre toplum dediğimiz yapı, aslında bir güç ve iktidar ilişkisidir.

Sonuç

Temelde insan ve toplum üzerinde felsefi ve sosyolojik bir sorgulamanın yapıldığı bu makalede esasen toplumun neliği sorusu/sorunu üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Zira bu kadim soru/ sorun aslında insanın kendi gerçekliğinin ve inşa etmeye çalıştığı dışsal dünyasının da bir sorunudur. Düşünürler ve filozoflar tarih boyunca akıllı bir varlık olarak görüp nitelendirdikleri insanı anlamaya ve çözmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. İnsanı anlamanın ve çözmenin en kestirme yolunun toplumu anlamak ve bilmekten geçtiğini düşünenler ise genellikle 19. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. Sosyolojinin entelektüel ve bağımsız bir disiplin olma çabasında olduğu bu dönemde kimi antropolog ve erken dönem sosyologları, bilimsel çalışmalarını insanı merkeze alan yaklaşımlardan toplumu öne çıkaran yaklaşımlara kaydırmışlardır buraya yazılacak/yapıştırılacak. Sonuç metni buraya yazılacak/yapıştırılacak. Sonuç metni buraya yazılacak/yapıştırılacak.

Nitekim bu dönemle beraber toplumun, nesnel bir gerçeklik sahası olarak bilimin araştırma konusu haline gelerek araştırma objesi olmaya başladığını görüyoruz. Aslında toplum ve toplumun neliğine dair yapılan tartışmaların kökenini, antik Yunan dönemine kadar götürmek mümkündür. Ancak bu dönemin düşünürleri, toplumu nesnel ve bağımsız bir gerçeklik alanı olmaktan çok insan yaşamının doğal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Burada aslanan insanın doğasıdır, toplumun doğası değildir. Yukarıda da vurgulandığı gibi toplumu insanların toplamından daha fazla bir şey olarak ele alma düşüncesi, yakın dönemde ortaya çıkmıştır. Burada sosyologlardan önce antropologların çok önemli entelektüel katkılarını göz ardı etmemek gerekir. Felsefi ve ideolojik tartışmaların dışına çıkarak sosyal bir varlık olarak insanı, tarihsel bir süreç olarak kültürü ve sosyolojik bir olgu olarak toplumu bilimsel bir biçimde ele alan ilk yaklaşımlar genellikle antropolojik yaklaşımlardır.

Klasik sosyologlar ise, antropolojinin bu misyonunu devam ettirerek toplumu ve toplumsal sorunları merkeze almışlardır. Ancak, demin de belirttiğimiz gibi klasik sosyologlar, toplumu arkeolojik bir okumadan geçirirken insan tabiatının gerçek muhtevasını ve gerçekliğin sosyal inşasındaki rolünü hiçbir zaman göz ardı etmemişlerdir. Modern sosyolojinin de temellerini atan bu öncüller, zamanla topluma yönelik entelektüel kavrayışımızın derinleşmesini sağlayacak teorik bir çerçeve sunmuşlardır. Bu teorik çerçevenin merkezinde toplumla beraber insan figürüne de özel ve ayrıcalıklı bir yer verilmiştir. Örneğin klasik dönem filozofları, toplumdan söz ederken bile bir yandan insanın doğasını diğer yandan insanın nasıl bir sosyal düzende yaşaması veya yöneticinin hangi sıfatlara haiz olması gerektiği gibi soruları tartışmışlardır.

Topluma yönelik ilk sistematik fikirler ise, Fransız filozofları Jean Bodin, Montesquieu ve İslam düşünürü İbn-i Haldun tarafından ortaya konulmuştur. Bu düşünürlerin en önemli özelliği, insanlardan bağımsız bir gerçeklik olduğunu düşündükleri ve daha çok devletle özdeşleştirdikleri toplumun, iklimle beraber insan davranışları üzerindeki etkisini vurgulamaları ve toplumu, bilimin konusu haline getirmeye çalışmalarıdır. Ancak bu fikirlerin, sosyoloji adı altında toplanması, daha önceden de belirttiğimiz gibi 19. yüzyılda yaşamış olan ve bugün adına klasikler dediğimiz bir takım düşünürlerin özel gayretleriyle olmuştur. Bu düşünürlerin başında ise, 1838 tarihli bir çalışmada ilk kez sosyoloji terimini kullanan Comte gelmektedir. Comte ile beraber diğer klasik düşünürlerin fikirleri de sosyolojik düşünce geleneğinin kurumsallaşmasını ve bugüne kadar gelmesini sağlamıştır.

İçinde yaşadıkları dünyayı merak etmekle kalmayıp aynı zamanda onu sorgulamaya, yorumlamaya hatta kimi zaman değiştirmeye kalkışan bu düşünürler, en başta insan dünyası hakkında bir düşünme biçimi olan sosyolojiyi bilimsel bir hüviyete kavuşturmaya çalışmışlardır. Hiç şüphesiz her bilim gibi sosyolojinin de olgunlaşması, bağımsız ve entelektüel bir

bilim haline gelmesi için kat etmesi gereken uzun bir yolculuğu bulunmaktadır. Ancak bu yolda atılacak her adım, topluma dair söylenecek her söz, toplumu konu edinen her ampirik araştırma, sosyolojinin daha çok insanın hayatına dokunmasını ve insanı anlamaya çalışmasını sağlayacaktır. Topluma ve toplumun neliğine yönelik yapılan her sorgulama, bizi doğal olarak yapı, kurum ve değerlerin bütünlüğünden oluşan toplum üzerinde daha fazla düşünmemizi sağlayacaktır.

Zira toplum, sosyolojik muhayyilenin de ortaya koyduğu gibi, kendiliğinden, rastgele veya öylesine bir araya gelmiş olan insanların oluşturdıkları yapay bir oluşum, bütünlük veya kolektivite değildir. Toplum, yine sosyolojik paradigmanın çok açık ve net bir biçimde ortaya koyduğu gibi öznesi bireylerin oluşturduğu nesnel bir gerçekliktir ve birey üzerinde inanılmaz bir baskıya sahiptir. Toplum yaptırım sahibi bir güçtür. Durkheim'in de çok veciz bir ifadeyle ortaya koyduğu gibi toplum dediğimiz yapı, biz bireylerin dışında yer aldığı kadar, içimizde de yer edinmiş olan bir şeydir ve bu şey, kendi kurallarıyla var olmaktadır. Toplum, nevi şahsına münhasır bir bütünselliktir ve bu bütünsellik, ancak sosyolojik bir imgeleme anlaşılabilir ve yorumlanabilir. Burada iş, yine sosyolojiye düşmektedir. Zira bizi biz yapan şeyin aslında üyesi/mensubu olduğumuz ve o olmadan aslında pek yaşama imkanına da sahip olmadığımız, olamayacağımız toplumun ve toplumsal gerçekliğin ta kendisidir.

Kaynakça

- Abeles, M. (1998). *Devletin antropolojisi*. (N. Ökten, Çev.). Kesit Yayıncılık.
- Aristoteles. (2014). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Berger, L. P. (2011). *Kutsal şemsiye*. (A. Coşkun, Çev.). Rağbet Yayınları.
- Bierstedt, . (1997). "18. yüzyılda sosyolojik düşünce", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde. (M. Tunçay & A. Uğur, Haz.). Ayraç Yayınları, s. 18-50.
- Buhr, M. & Schroeder, W. & Barack, K. (2006). *Aydınlanma felsefesi*. (V. Atayman, Çev.). Yeni Hayat Yayıncılık.
- Burke, E. (2016). *Fransa'daki devrim üzerine düşünceler*. (O. Arslan, Çev.). Kadim Yayınları.
- Butler, E. (2018). *Klasik liberalizm*. (A. Akçiçek, Çev.). Liberte Yayınları.
- Canatan, K. (2018). *İnsan felsefesi*. Beyan Yayınları.
- Canetti, . (1998). *Kitle ve iktidar*. (G. Aygen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Comte, A. (2001). *Pozitif felsefe kursları*. (E. Ataçay, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Çiğdem, A. (2001). *Aydınlanma düşüncesi*. İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (1998). *Selected writings*. (A. Giddens, Edt.). Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (2016a). *Ahlak ve toplum*. (D. Çenesiz, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Duverger, M. (2004). *Siyaset sosyolojisi*. (Ş. Tekeli, Çev.). Varlık Yayınları.
- Ertit, V. (2015). *Endişeli muhafazakârlar çağı*. Orient Yayınları.
- Frisby, D. & Sayer, D. (2017). *Toplum*. (B. Bekmen, Çev.). Habitus Yayıncılık.
- Geçtan, E. (2022). *İnsan olmak*. Metis Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Siyaset, sosyoloji ve toplumsal teori*. (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Giddens, A. (2020). "Sosyoloji nedir?". (A. Giddens, Edt.). *Sosyoloji içinde*. (G. Altaylar, Çev.). Say Yayınları, s. 11-17.
- Giraud, C. (2019). *Sosyoloji tarihi*. (I. Ergüden, Çev.). Dost Kültür Kitaplığı.
- Grosse, E. (1896). "Formen der familie. Freiburg & Leipzig", aktaran, Oppenheimer, F. (2005). *Devlet*. (A. Şenel & Y. Sabuncu, Çev.). Phoenix Yayınları.
- Hall, A. J. & Ikenberry, G. J. (2000). *Devlet*. (Çev. Y. O. Alibeygil & M. Şipal, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Han, B. C. (2019). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri*. (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Heywood, A. (2007). *Siyasi ideolojiler*. (A. K. Bayram vd. Çev.). Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2011). *Siyaset teorisine giriş*, (H. M. Köse, Çev.). Küre Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. (B. B. Özipek vd. Çev.). Adres Yayınları.
- Hobbes, T. (2013). *Leviathan veya bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*. (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Kant, I. (2005). "Aydınlanma nedir?", (A. Yayla, Çev.), *Liberal Düşünce Dergisi*, 10 (38-39), s. 225-230.

- Leledakis, K. (2000). *Toplum ve bilinçdışı*. (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Mannheim, K. (2017). *Kültür sosyolojisi*. (M. Yalçınkaya, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mead, G. H. (2021). *Zihin, benlik ve toplum*. (Y. Erdem, Çev.). Heretik Yayınları.
- Monaghan, J. & Just, P. (2013). *Sosyal ve kültürel antropoloji*. (H. Gür, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Oktik, N. (2014). "Toplum ve yanılısama", *Toplumun keşfi*, içinde (N. Oktik vd.Çev.). Nobel Yayıncılık, s. 1-15.
- Oppenheimer, F. (2005). *Devlet*. (A. Şenel & Y. Sabuncu, Çev.). Phoenix Yayınları.
- Outram, D. (2007). *Aydınlanma*. (S. Çalışkan & H. Çalışkan, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Özipek, B.B. (2004). *Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset*. Liberte Yayınları.
- Öztürk, E. (2018). "George herbert mead'in sosyal davranışçılık devrimi: Sosyolojizm ve psikolojizm kıskacında bir "ilişkisel faillik denemesi", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(2), s. 253-284.
- Rousseau, J. J. (2021). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı*. (R.N. İleri, Çev.). Say Yayınları.
- Rousseau, J.J. (1996). *Toplum sözleşmesi*. (A. Erenuluğ, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Scott, C. J. (2016). *Toplum gibi görmek*. (S. Torlak, Çev.). Zoomkitap Yayınları.
- Şeriatı, A. (2019). *İnsanın dört zindanı*. (E. Okumuş, Çev.). Fecr Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi.
- Vergara, F. (2006). *Liberalizmin felsefi temelleri*. (B. Arıbaş, Çev.). İletişim Yayınları.
- Vincent, A. (2006). *Modern politik ideolojiler*. (A. Tüfenkçi, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Wallace, R.A. & Wolf, A. (2012). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (L. Elburuz & M. R. Ayas, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Yayla, A. (2015). *Liberalizm*. Liberte Yayınları.
- Zelyüt, S. (2010). *Dört Adalı: Hobbes, Locke, Berkeley, Hume*. Doğu Batı Yayınları.

Türkmenistan Tarih Ders Kitaplarında Türkler ve Türkiye Cumhuriyeti

Turkmenistan in History Textbooks Turks and the Republic of Türkiye

Ahmet VURGUN

Assoc. Prof. Dr., Marmara University, Atatürk Faculty Of Education, Department of History Education, Istanbul, Türkiye

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Orcid: 0000-0002-9148-7285 ahmetvurgun43@gmail.com

Aknur HOJAYEVA

Master Student, Marmara University, Institute of Education Sciences, Istanbul, Türkiye

Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Orcid: 0009-0007-8528-3001

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Vurgun, A. and Hojayeveva, A. (2024). Turkmenistan in history textbooks Turks and the Republic of Turkey. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 46-57.

Vurgun, A. ve Hojayeveva, A. (2024). Türkmenistan tarih ders kitaplarında Türkler ve Türkiye Cumhuriyeti. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 46-57.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 29 November/Kasım 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 30 May/Mayıs 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 46-57

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ahmet VURGUN & Aknur HOJAYEVA).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu çalışmada, Türkmenistan'da Türk tarihine bakışın ve Türkmenistan-Türkiye ilişkilerinin ders kitapları üzerinden ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma kullanılmıştır. Araştırmanın temel verilerini, Türkmenistan eğitim sisteminde güncel olarak beşinci sınıftan on birinci sınıfa kadar okutulan tarih ders kitapları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın amacı doğrultusunda on farklı ders kitabı incelenerek Türkmenistan Türkçesiyle yazılı ilgili olan kısımlar, günümüz Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Akabinde elde edilen veriler, Türk Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti başlıkları altında kategorik hale getirilerek değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularına bakıldığında, Türkmenistan'da tarih eğitiminin, milli bir anlatıyla sunulduğu, Türkmenistan tarih ders kitaplarında Türk tarihinin, Türkmen millî tarihi ekseninde değerlendirildiği görülmüştür. Nitekim Oğuz Türkmen Devletiyle başlayan ve Göktürk-Karahanlı-Gazneli-Selçuklu-Osmanlı devletleri doğrultusunda devam eden bu anlatıda, Türkmen kimliği, cihanşümul bir nitelik taşımaktadır. Bu özelliğiyle Türkmenler, tarihte büyük devletler kurmuş bir neslin torunları olarak değerlendirilmiştir. Bunun dışında, ders kitaplarında Türk tarihindeki siyasi ve askeri gelişmeler önde gelmekle beraber kültür ve medeniyet unsurları da yer almıştır. Türkmenistan tarih ders kitaplarında, Millî Mücadele, cumhuriyet ile cumhuriyetin ilk yıllarındaki bazı inkılaplara da değinilmiştir. Atatürk'e ise özel bir yer ayrılarak tarihteki rolü ve önemi vurgulanmıştır. Türkmenistan'ın modern Türkiye ile olan ilişkilerinin ise iç ve dış politika ekseninde işlendiği fark edilmektedir. Bu bağlamda, Turgut Özal döneminden başlayıp AK Parti dönemiyle devam Türk iç politikası, siyasi gelişmeleri ve seçimlere odaklanılmıştır. Dış politikada ise Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin durumu ve NATO'ya değinilerek 21. yüzyılın başlarına kadar Türkiye'nin doğu-batı ve bölgesel eksenli dış politikası hakkında malumat verilmiştir. Türkmenistan tarih ders kitaplarında Türkiye bahsinin sonunda ise Türkmenistan-Türkiye ilişkileri üzerinde durulmuştur. Türkmenistan tarih ders kitaplarında sunulan bu bilgilerin, Türk dünyası ortak tarih eğitimi ve tarih ders kitaplarının hazırlanmasında bir fırsat oluşturduğu dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türkmenistan, Oğuzlar, tarih eğitimi, ders kitapları.

Abstract

In this study, it is aimed to reveal the view of Turkish history in Turkmenistan and Turkmenistan-Turkey relations through textbooks. In the study, historical research, one of the qualitative research methods, was used. The main data of the study consist of the history textbooks currently taught in the Turkmenistan education system from the fifth to the eleventh grades. In this context, ten different textbooks were analysed in line with the purpose of the study and the relevant parts written in Turkmenistan Turkish were transferred to today's Turkish. Subsequently, the data obtained were categorised and evaluated under the headings of Turkish History and Republic of Turkey. When the findings of the research are analysed, it is seen that history education in Turkmenistan is presented with a national narrative and Turkish history in Turkmen history textbooks is evaluated on the axis of Turkmen national history. As a matter of fact, in this narrative, which starts with the Oghuz Turkmen State and continues in the direction of Gokturk-Karahanli-Gazneli-Seljuk-Ottoman states Turkmen identity has a global character. With this feature, Turkmens are considered as the descendants of a generation that established great states in history. In addition to political and military developments in Turkish history, the textbooks also include elements of culture and civilisation. In Turkmenistan history textbooks, the National Struggle, the republic and some revolutions in the first years of the republic were also mentioned. Atatürk was given a special place and his role and importance in history was emphasised. It is noticeable that Turkmenistan's relations with modern Turkey have been covered on the axis of domestic and foreign policy. In this context, the focus is on Turkish domestic politics, political developments and elections, starting from the Turgut Özal era and continuing with the AK Party era. In foreign policy, Turkey's situation during the Cold War period and NATO are mentioned, and information about Turkey's foreign policy on the east-west and regional axis until the beginning of the 21st century is given. At the end of the Turkey chapter in Turkmenistan history textbooks, Turkmenistan-Turkey relations are emphasised. It is noteworthy that this information presented in Turkmenistan history textbooks constitutes an opportunity for the preparation of common history education and history textbooks of the Turkic world.

Keywords: Turkey, Turkmenistan, Oghuzs, history education, textbooks.

Giriş

Türkmenistan, Asya'da bulunan bir Türk devletidir. Ülke adını, Oğuz Türklerinden olan Türkmenlerden almıştır. Zamanla Oğuzlara Türkmen denilmiş ve Türkmen ismi, 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır (Kasım, 2020, s. 327; Saray, 2012, s. 601). 27 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat şehridir. Ülke, Kazakistan, Özbekistan, Afganistan, İran ve Hazar Denizinden de Azerbaycan ile komşu olup

başkanlık sistemiyle yönetilmektedir (Kasım, 2020, s. 325, 331). Bağımsızlığını kazandıktan sonra, uzun yıllar etkisi altında kalınan Rus ve Sovyet kültür ve ideolojisinden sıyrılmak için Türkmenistan'da millî dil, kültür ve tarih çalışmaları başlatılmıştır (Turan, 2016, s. 38, 39). Ayrıca homojen bir nüfus yapısına sahip olan Türkmenistan'da boyların etkinliği bağımsızlıktan sonra Türkmen kimliğine vurgu yapılmasını da gerekli kılmıştır (Kasım, 2020, s. 326). Bu gelişmelerin, ülkedeki eğitim ve özellikle tarih eğitimi politikalarını da etkilediği görülmüştür. Nitekim bu yeni dönemde Sovyetler zamanında okutulan SSCB Tarihi dersinin yerini *Türkmenistan Tarihi* dersi almıştır. Yine, Sovyet döneminde okutulan *Umumi Tarih* dersinin içeriği ve ders saatleri yeniden düzenlenmiştir (Turan, 2016, s. 39). Türkmenistan bu süreçte, milli tarihi esas almış ve kendi tarihini yeni değerlerle geliştirmeye çalışmıştır (Ersanlı, 2019, s. 327).

Türkmenistan'da zorunlu eğitim süresi, 2013-2014 öğretim yılından itibaren 12 yıla çıkarılmıştır. Bu süre içinde okullardaki tarih eğitimi 4. sınıftan itibaren başlayıp 11. sınıfa kadar devam etmektedir. Tarih dersleri, Türkmenistan Eğitim Bakanlığınca hazırlanan *Türkmenistan Tarihi* ve *Umumi Tarih* müfredat programlarına göre işlenmektedir (Turan, 2016, s. 5986). Bu çalışmada, Türkmenistan tarih ders kitaplarında Türk tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl anlatıldığı, sunumu ve algısının ortaya konulması amaçlanmıştır. Böylece, Türkmenistan'ın tarih anlayışı ve tarih eğitiminin durumu ders kitapları üzerinden incelenip, Türkmenistan'da Türk tarihine bakış ve Türkmenistan-Türkiye ilişkileri betimlenmiş olacaktır. Bunun yanı sıra Türk dünyası ortak tarih eğitimi hususunda da birtakım görüş ve düşüncelerin gelişimine katkı sağlanacaktır.

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma kullanılmıştır. Tarihsel araştırma, geçmişte meydana gelmiş eylemleri ve olayları tanımlamak, açıklamak ve böylelikle anlayabilmek için verilerin sistemli olarak toplanması ve değerlendirilmesidir (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2011, s. 534). İşte bu çalışmada, tarihsel araştırmanın gereği olarak dönemin birinci el kaynakları olan ders kitaplarından yararlanılmış, dokümanlardan hareketle Türkmenistan tarih eğitimindeki Türk tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti algısı tasvir edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın temel verilerini, Türkmenistan eğitim sisteminde güncel olarak beşinci sınıftan on birinci sınıfa kadar okutulan tarih ders kitapları oluşturmaktadır. Bu veriler tarihsel araştırmanın sıklıkla kullandığı yöntemlerden doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Akabinde araştırmanın amacı doğrultusunda on farklı ders kitabı incelenerek Türkmenistan Türkçesiyle yazılı bulunan eserlerin konu ile ilgili olan kısımları günümüz Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Akabinde elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Bu bağlamda ders kitaplarındaki ilgili konulardan elde edilen veriler, Türk Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti başlıkları altında kategorik hale getirilerek değerlendirilmiştir.

Bulgular

1. Türkler

Türkmenistan tarih ders kitaplarında Türkler, Türkmenistan milli tarihinin anlatımı içinde sunulmuş ve Türk tarihinde yer alan Oğuzlar, Göktürkler, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Osmanlılar, "Türkmen" devleti olarak nitelendirilmiştir. Böylece bu devletlerin Türkmenler tarafından kurulduğu vurgulanmıştır. Türkmenistan tarih ders kitaplarındaki Türkler bölümü içeriklere göre, "Oğuz Türkmen Devleti, Göktürkmenler, Türkmenlerin Karahanlılar Devleti, Türkmenlerin Gazneliler İmparatorluğu, Türkmenlerin Selçuklu İmparatorluğu ve Türkmenlerin Osmanlı İmparatorluğu" şeklinde tasnif edilmiştir.

1.1. Oğuz Türkmen Devleti

5. sınıf Türkmenistan'ın Tarihi ders kitabı, "Bizim Büyük Geçmişimiz" ve "Bizim Sevgili Vatanımız" adı altında iki ana bölümden oluşmaktadır (Aydaogdiyev, Nuriyeva ve Atababayeva, 2017). Bunlardan "Bizim Büyük Geçmişimiz" başlığı altında Oğuz Türkmen devletinden ve sırasıyla Altindepe, Marguş, Parfiya, Merv, Köneürgeç şehriyle tarihte iz bırakmış şahsiyetlerden kısaca bahsedilmiştir. Ders kitabında Oğuz Türkmen devleti hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Türkmenler kendilerini Oğuz Han'ın torunları olarak görmektedirler. Oğuzlar, Türkmenlerin atalarıdır. Vatansever, irfan sahibi, adil olan Oğuz Han, Eski Oğuz Türkmen devletini kurmuş ve halkını bir arada tutmuştur. Oğuz Han'ın babasının adı Kara Han'dır. Oğuz Han'ın yakın danışmanı ve veziri Erkil Hoca'dır. Oğuz Han'ın 6 oğlu ve 24 torunundan 24 kabile oluşmuştur ve yayılmıştır (Aydaogdiyev, Nuriyeva ve Atababayeva, 2017, s. 11).

6. sınıf Türkmenistan'ın Tarihi ders kitabına bakıldığında, Mezolitik, Neolitik, Eneolitik çağlardan bahsedildikten sonra

“Kadim Oğuz Türkmen Devleti” başlığı altında da Oğuz Han ve devleti hakkında bilgi verilmiştir (Esenov, Babayev, Kösekov, Gurbanova ve Çarıyeva, 2019). Türkmenistan’ın tarihi ders kitaplarında Oğuz Devleti dışında Asya’daki bazı Türk devletleri de anlatılmıştır. Örneğin 7. sınıf Türkmenistan’ın Tarihi ders kitabında Asya Türk tarihindeki Kadim Horezm, Hun, Eftali gibi bazı devletlerden de bahsedilmiştir (Esenov, Gurbanova, Çarıyeva, Sahıdov, Akınıyazov ve Gılıçnyazov, 2019).

8. sınıf Türkmenistan’ın Tarihi ders kitabında ise, 7. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar Türkmenistan topraklarında kurulmuş olan Göktürkmenler’den başlayarak, Türkmenlerin Karahanlılar Devleti, Türkmenlerin Gazneliler İmparatorluğu ve son olarak Türkmenlerin Selçuklu İmparatorluğu’ndan sırasıyla bahsedilmiştir (Ekayew, 2020, s. 13).

1.2. Göktürkmenler

İncelenen 8. Sınıf ders kitabında Türk tarihindeki Göktürkler, Göktürkmenler olarak adlandırılmış ve kökenleri Oğuzlara dayandırılmıştır: “Başlangıcını Oğuz Han’dan alan Göktürkmenler, Bumin Kağan önderliğinde 552 yılında Göktürkmen Devletini kurmuşlardır” (Ekayew, 2020, s. 13). Akabinde Göktürkmenlerin siyasi bir organizasyon kurmasının bölgedeki diğer Türk topluluklarını da etkilediği, Türkçe konuşan (Türki dilli) kardeş kabilelerin birleşip güçlendiği de vurgulanmıştır (Ekayew, 2020, s. 13).

İlgili tarih ders kitabında Göktürklerin esaret dönemi ve ardından İltiş önderliğindeki bağımsızlık mücadelesi de anlatılmıştır: “Göktürkmenlerin Doğu bölgesi 630’da Çin’i yöneten Tang Hanedanının esiri olmuştur. Esirlik 682’ye kadar sürecektir. O yıl Göktürkmenlerin ayaklanmasına İltiş Kutlug ve Tonyukuk önderlik edecektir. Türkmen hareketinin zaferinden sonra İltiş Büyük Han ilan edildi. Devleti düzene soktu ve 693’te öldü” (Ekayew, 2020, s. 19).

Göktürklerin Türk kültürüne katkıları da ders kitabında dile getirilmiştir. Bu bağlamda Orhun Kitabelerinden ve dillerinden şöyle bahsedilmiştir: “Tarihte büyük iz bırakan Göktürkmenler Devletinin Oğuzların devleti olduğu, soyağacının da Oğuzlardan geldiği, ülkenin ünlü hanlarının büyük taşların yüzeyinde bıraktıkları yazıtların anlamından anlaşılmaktadır. Orhon resmi ve tarihi anıtı iki dilde yazılmış, Oğuzca ve Çince” (Ekayew, 2020, s. 20).

Burada, Göktürk Devletinin bir Oğuz siyasi teşekkülü olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca Orhun Kitabelerinde, devletin kurucu unsurunun Oğuzlar olduğu vurgulanmıştır. Yine, Türkçe, Oğuzca olarak ifade edilmiştir, yani Oğuz kavramı Türk kavramının yerine kullanılmıştır.

1.3. Karahanlılar Devleti

Oğuz Türkmen Devletinden sonra, Asya Türk tarihinde yer alan bir diğer devlet olan Karahanlılardan bahsedilmiştir. Burada, Türkmenlerin tarihte çok devlet kuran bir millet olduğuna vurgu yapılmış ve Türkmenlerin Karahanlılar Devletinin, Karlık, Yağma ve Çiğil (Çiki) adlı üç Türkmen kabilesinden oluştuğu belirtilmiştir (Ekayew, 2020, s. 62). Karahanlılar ile aktarılan bir diğer bilgi, İslamiyet’i kabul etmeleridir. Ders kitabında bu gelişme şöyle anlatılmıştır: “Satuk Bugra 924 yılında hanlığı İslam devleti diye ilan ederek yurtta camiler inşa ettirmiştir. Bu sebeple Satuk Bugra Han, Abdülkerim ismini de taşımıştır. 950 yılında Doğu Türkistan’da ve Yedisu’da 200 bin evli, Müslüman olmuştur” (Ekayew, 2020, s. 62).

Türk devletlerinin kendi aralarındaki mücadelelerinin de ders kitabında işlendiği görülmektedir. Nitekim, Sultan Alparslan’ın Maveraünnehir seferi ve akabinde ölümü süreci, Melikşah’ın Semerkant’ı alması, Türk hükümdarları arasındaki ilişkilerin gerginliği gibi durumlardan bahsedilmiş ve Türkmenlerin Karahanlı Devletinin, Harzemşahlar tarafından yıkıldığına dikkat çekilmiştir (Ekayew, 2020, s. 63).

1.4. Gazneliler İmparatorluğu

8. sınıflar Türkmenistan’ın Tarihi ders kitabında bahsedilen bir diğer Türk devleti Gazneliler’dir. “Türkmenlerin Gazneli Devleti” olarak nitelendirilen Gaznelilerin kuruluş sürecinde, Oğuz kökenli olmalarına ve hatta boylarına vurgu yapılmıştır:

“Oğuz Han’ın, Kayı Han’ın torununun soyundan gelen Alp Tegin, Samaniler devletinin etkili askeri liderlerinden biriydi. Alp Tegin Ocak 963’te Gazne şehrini ele geçirir. Alp Tegin Gazneli Türkmen devletinin ilk hükümdarı olarak tarihe geçecektir” (Ekayew, 2020, s. 67).

“977 yılında Alp Tegin’in damadı Söbük, devletin başına geçer. Türkmenlerin Kayı boyuna mensup olan Söbük Tegin, orduda çok saygı görüyordu” (Ekayew, 2020, s. 68).

Mahmut dönemi ise, Gaznelilerin en parlak devri olarak anlatılmıştır. Burada Bağdat Halifesi tarafından Gazneli

Mahmut'a verilen unvan ve Hindistan seferlerinin üzerinde durulduğu görülmektedir:

Mart 998'de Söbük Tegin'in 27 yaşındaki en büyük oğlu Mahmut (998-1030), Gazneli Türkmen devletinin tahtına çıkmıştır. 999 yılında Bağdat halifesi El-Kadir Billah, Sultan Mahmut'a Yemineddovle ve Eminemille onurlu unvanını verdi. O zamana kadar birçok hükümdar bu şerefe tamah olmuşlarsa da hiçbiri bunu hak etmemiştir. Bundan sonra Mahmut Gazneli'nin adı Sultan Yemineddovle lakabıyla anılmıştır. Sultan Mahmut bu ödülleri ve lakapları aldıktan sonra her yıl Hindistan'a savaşa gitmeye söz verdi. Bu yüzden Hindistan'a 16 kez sefere gitti. Kuzey Hindistan halkı İslam dinini seçmiştir (Ekayew, 2020, s. 69-70).

1.5. Selçuklu İmparatorluğu

İlgili ders kitabında, Asya ve Anadolu Türk tarihinde önemli bir yeri olan Selçuklular hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmiş, Selçuklular da önceki Türk devletlerinde olduğu gibi "Türkmenlerin Selçuklu İmparatorluğu" şeklinde adlandırılmıştır. Selçukluların kurucusunun Dukak oğlu Selçuk olduğu ve Oğuzların Kınık boyundan geldikleri vurgulanmıştır (Ekayew, 2020, s. 76). Devletin kurucusunun Selçuk Bey olduğu belirtildikten sonra Selçuk'un 930-935 yılları arasında Cend şehrine gelerek ailesi ve yanındakiler ile İslam'ı kabul edip Müslüman olduğu ifade edilmiştir (Ekayew, 2020, s. 77). Selçuk'un oğulları ve torunları hakkında da bilgi verilerek, Mikail, Arslan (İsrail), Yunus ve Musa adında 4 oğlu ile Mikail'den Çağrı Bey ve Tuğrul Bey adında da 2 torununun olduğu ve torunlarının Selçuk Bey tarafından eğitildiği dile getirilmiştir (Ekayew, 2020, s. 77).

Tuğrul ve Çağrı Beylerin Selçukluların başına geçmeleriyle birlikte Gaznelilerle olan mücadelesi dile getirilmiş, 24 Mayıs 1040'ta Merv'in 60 km güneyindeki Dandanakan kalesinin yanında Gazneli Türkmenleriyle Selçuklu Türkmenleri arasındaki savaşta, Selçuklu Türkmenlerinin kazandığı vurgulanmıştır (Ekayew, 2020, s. 83). Burada her iki tarafın da Türkmen olarak nitelendirilmesi oldukça dikkat çekicidir. Dandanakan Savaşı sonrası Tuğrul Bey'in Sultanlığı ve Selçukluların bir devlet olarak tarih sahnesine çıkışı ise şöyle aktarılmıştır:

Dandanakan Savaşını kazandıktan sonra Selçuklular yeni devlet kurmak için toplantılar yapmışlardır. Merv'de (1040) kurultay bir araya gelmiştir. Kurultayın yöneticisi Tuğrul Bey, yeni kurulan Türkmen devletini Selçuklu Devleti olarak isimlendirmiştir. Kurultayda verilen diğer karar Bağdat'taki Abbasi halifesi Kaim Biemrillah'a mektup yazmaktır. Mektupta halifeye tabi olduklarını ve Sultan Mahmut'un sebepsiz Arslan Yabguyu tutsak ettiğini, Sultan öldükten sonra oğlu Mesut'un halka zulmettiğini ve bu yüzden Sultan Mesut'a karşı çıktığını belirtmiştir. Selçukluların kurduğu devleti kabul etmesini halifeden istemişlerdir. Selçuklular o zamanın geleneğine uyarak Türkistan'ın hükümdarlarına, Buhara'nın hâkimi merhum Ali Tegin'in oğullarına ve komşu ülkelere kazandık mektubunu göndermiştir. Mayıs ayının sonlarında Dandanakan'da Tuğrul Bey tahta çıkarak padişah olmuştur. Horasan'a mülteci olarak gelen Selçuklu Türkmenlerinin kaderi yaver gidip padişahlığa kadar yükselmişler ve dünya haritasında Türkmenlerin Selçuklu Devleti oluşmuştur. Oğuz Han'ın Kınık torunun nesilleri, anavatanlarında devlet kurma fırsatı kazanmıştır (Ekayew, 2020, s. 84).

Tuğrul Bey'in Abbasi Halifeliğiyle olan iyi ilişkileri de ders kitabında belirtilmiş ve İslam tarihinde ilk kez "Maşriğin ve Mağribin, Yedi İklimin Sultanı" unvanını aldığı ifade edilmiştir (Ekayew, 2020, s. 87). Bunun yanı sıra Tuğrul Bey'in İbrahim İnal ile olan mücadelesi ise Türklerin kendi aralarındaki ihtilaftan hareketle hüznü bir durum olarak nitelendirilmiştir. Nitekim Tuğrul Beyin batıdaki savaşlarında yanında olan ve İnalı adlı Oğuz Türkmenlerinin başında duran kişinin Tuğrul Bey'e karşı çıkması eleştirilmiştir (Ekayew, 2020, s. 87-88).

Tuğrul Bey'in ardından Selçuklu tahtına çıkan Alparslan'ın Ani'yi fethi süreci anlatıldıktan sonra diğer Türk devletlerine karşı izlediği politika da açıklanmıştır: "Selçuklu Sultanı Alp Arslan Türkmenlerin Karahanlı ve Gazneli devletleriyle barış içerisinde yaşamayı amaçlamıştır" (Ekayew, 2020, s. 90). Selçuklu Sultanı Alparslan döneminin, sonuçları açısından Türk tarihinin en önemli olaylarından biri olan Malazgirt Savaşı da Türkmenistan tarih ders kitabında ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu bağlamda, Selçuklu ve Bizans ordularının sayısal durumu, Alparslan'ın askerleriyle olan konuşması ve Bizans ordusunu mağlup edişinden bahsedilmiştir (Ekayew, 2020, s. 91). Savaş esnasında Bizans ordusundaki Türklerin de anlatıda yer aldığı görülür: "Savaş sırasında Bizans ordusu komutasındaki Peçenekler ile Hristiyan dinine tabi olan ve henüz İslam'a girmemiş Oğuzlar, soydaşlarına karşı savaşmak istemediler. Milli duyguları uyandırdılar, Alp Arslan'ın safına katıldılar ve Bizans ordusunun yenilgisini hızlandırdılar" (Ekayew, 2020, s. 92).

Sultan Alparslan komutasındaki Selçuklu ordusunun Malazgirt savaşında elde ettiği zaferin Türk tarihindeki yeri de sonuçta şöyle vurgulanmıştır: “Malazgirt Savaşı Anadolu’nun Türkmenler tarafından fethine yol açtı. Bu savaştan sonra Anadolu, Oğuz Türkmenlerinin yurduna çevrildi” (Ekayew, 2020, s. 93).

Türklerin Anadolu’ya girmesi ve Selçukluların Anadolu’daki siyasi yapılanmaları da ders kitabındaki konular arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklularının kuruluş süreci şöyle anlatılmıştır:

Türkmenler Kutalmış oğlu Süleyman Şah’ın sayesinde Anadolu’ya girmişler, Ege ve Marmara denizi yakınlarına gelip İznik şehrini fethetmişlerdir. Süleyman Şah Bizans Devletinin kendi aralarındaki anlaşmazlığı fırsata çevirerek kendini siyasetçi olarak tanıtmış. Anadolu’nun batı tarafını ele geçirerek 1075’te Selçuklu İmparatorluğuna bağlı Selçuklu Devletini kurmuştur. Melikşah, Süleyman’ı koruyarak Şah unvanını vermiştir. Süleyman Şah babasının öldürülmesine karşı kin beslemeden son nefesine kadar Türkmenlerin Anadolu’daki Selçuklu devletinin hükümdarı olarak Melikşah’a itaat ederek yaşamıştır (Ekayew, 2020, s. 95).

1.6. Osmanlı İmparatorluğu

Türkmenistan tarih ders kitaplarında yer alan bir diğer Türk devleti ise Osmanlı Devleti’dir. Osmanlılar da “Türkmenlerin Osmanlı İmparatorluğu” şeklinde diğer Türk devletleri gibi “Türkmen” olarak nitelendirilmiştir (Ekayew, 2021, s. 59). Ancak Osmanlı tarihinin, Türkmenistan tarih öğretiminde çeşitli ders kitaplarında yer aldığı görülür. Bu bağlamda yedinci sınıftan itibaren “Orta Asırlar Tarihi” kitabında Osmanlı tarihi ile ilgili konulara “Asya ve Afrika Devletleri, Amerika Gelişen ve Geç Orta Asırlar Devrinde” üniteleri başlığı altında yer verilmiştir (Annaorazov, Karlı, Kössekov ve Atababayeva, 2017, s. 130). Osmanlı Türkmen Devletinin 13. asırdan 17. asrın sonlarına kadarki durumu, Osmanlı Türkmen Devletinin siyaseti, yaptığı savaşlar, kültürü, medeniyeti ve tarihi şahsiyetlerini aktarmıştır (Annaorazov, Karlı, Kössekov ve Atababayeva, 2017, s. 130-135). 8. sınıf Dünya Tarihi ders kitabının yeni tarih serisinde, “Asya ve Afrika Ülkeleri 17. Asırdan 19. Asrın Ortalarına Kadar” ünitesi başlığı altında da Türkmenlerin Osmanlı İmparatorluğu ve Tanzimat Dönemine nasıl geldiği hakkında bilgi verilmektedir (Annaorazov ve Gılıçniyazov, 2017, s. 83-87).

9. sınıf tarih ders kitaplarında ise Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıldaki durumu, meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeler ile fikir hareketleri hakkında bilgiler verilmiştir.¹

2. Türkiye Cumhuriyeti

Çalışma kapsamında Türkmenistan tarih ders kitaplarında incelenen bir diğer konu başlığı Türkiye Cumhuriyeti’dir. Türkmenistan tarih ders kitaplarındaki içeriklere göre Türkiye Cumhuriyeti kısmı, “Atatürk ve Türkiye, Türkiye’nin İç Politikası, Türkiye’nin Dış Politikası ve Türkmenistan ve Türkiye” başlıkları altında tasnif edilmiştir.

2.1. Atatürk ve Türkiye

9. sınıf Dünya Tarihi ders kitabında, Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin durumu, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan mücadele ve TBMM’nin açılışı, Sevr Anlaşmasının kabul edilmeyişi, Türk İstiklal Savaşı ve kazanılan mücadele hakkında bilgiler verilmiştir. Yani Millî Mücadele süreci kısaca özetlenmiştir:

Birinci Dünya Savaşı sonucunda 624 yıl hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti yıkılmıştır. Saldırganlar, savaştan sonra Türklerin ciddi bir direniş göstereceğini düşünmüyorlardı. Türk padişahı ve hükümeti ülkenin bağımsızlığını koruyamadı. Bu koşullarda vatansever güçler mücadele alanına girdi. Ordu generali Mustafa Kemal tarafından yönetildiler. Türkiye’de bir ulusal kurtuluş devrimi başlamıştır. Mustafa Kemal önderliğindeki Türk yurtseverleri Ankara’da yeni bir meclis topladı. Bu meclis Türkiye’nin “Büyük Millet Meclisi” adını almıştır. Parlamento 3 Mayıs 1920’de Ulusal Hükümeti kurdu. Ülkede ikili bir iktidar başladı. Ancak halk, padişah hükümetini değil, Ankara hükümetini destekledi. Atatürk Sultan’ın

¹ Turan tarafından hazırlanan “Türkmenistan’da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Devleti’ne Yaklaşım” adlı çalışmada, Osmanlı Devleti’nin ele alınış şekli ile Osmanlılara yaklaşım ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı tarihine geniş yer ayrıldığı, Osmanlı Devleti’nin bir Türkmen devleti olarak kabul edildiği ve bu durumun sık sık vurgulandığı, Osmanlılara karşı yaklaşımın ise olumlu olduğu tespit edilmiştir (Turan, 2016, s. 37-48.) Turan’ın çalışmasında Osmanlı Devleti detaylı olarak ele alındığı için, bu çalışmada Osmanlı Devleti hakkında ayrıntıya girilmemiştir.

İtilaf ülkeleriyle 1920’de yaptığı Sevr Antlaşması’nı kabul etmedi. Şartlarına göre Türkiye; İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında bölünecekti. İtalya, Fransa ve Yunanistan, Türk vatanseverlerinin kurtuluş hareketini bastırmaya çalıştılar. Yunanistan, Temmuz 1920’de tüm cephelede saldırıya geçti. Yunanlılar Ankara’dan 75 kilometre uzağa ulaşmayı başardılar. Orada Türk vatanseverler Yunanlıları geri serptirdi. Türk halkını yenemeyeceklerini anlayınca önce İtalyanlar, ardından Fransızlar birliklerini geri çektiler. 1922 sonbaharında işgalciler tamamen yenildi ve ülkeden kovuldu Türk Milleti Mustafa Kemal önderliğinde Birinci Dünya Savaşını kazanan devletlerin üstesinden gelmeyi başardı. Bu zafer bir milletin vatanının, neslinin istikbali ve istiklali uğruna mağlup edilemeyeceğini bir kez daha ispatlamıştır (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2017, s. 152-154).

9. sınıf ders kitabında, Millî Mücadele’nin başarıya ulaşmasının ardından Türkiye’nin durumu, Cumhuriyet’in ilanı, Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhurbaşkanı seçilmesi, ülkede gerçekleştirilen bazı reform ve inkılaplar hakkında da açıklamalarda bulunulmuştur:

1918-1923 milli kurtuluş mücadelesi sonucunda 29 Ekim 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ilan edildi. Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı seçildi. Genç cumhuriyet, Türkiye’ye dayatılan haksız anlaşmaları (kapitülasyon kuralı) ve ülkenin mali sistemi üzerindeki uluslararası denetimi iptal etti. Halifelik kaldırıldı. Ülkedeki değişiklikler 20 Nisan 1924’te kabul edilen Türkiye Anayasası’nda onaylandı. 1928’de din devletten ayrıldı ve ülke laik bir cumhuriyet oldu. Kadın hakları erkeklerle eşitlendi ve çok eşlilik kaldırıldı (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2017, s. 154).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarından bahsedilirken Atatürk’e özellikle değinildiği ve Atatürk birtakım bilgiler verildiği görülmektedir. Bu bağlamda, Atatürk soyadının verilmesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olması ve tarihteki özelliğine dikkat çekilmiştir: “1934 yılında Mustafa Kemal’e Atatürk-Türklerin Atası unvanı verildi. Mustafa Kemal Atatürk (Mustafa Kemal Paşa - 1881-1938), Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu, Türkiye’nin ünlü bir politikacı ve devlet adamıdır. Türk halkının ulusal kurtuluş devriminin önderidir. 1923-1938’de Türkiye’nin ilk cumhurbaşkanı oldu. Tarihte en çok bilinen 100 insanın arasında yer alıyor” (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2017, s. 153).

2.2. Türkiye’nin İç Politikası

Türkmenistan tarih ders kitaplarında, Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili konulardan birini iç politikadaki gelişmeler oluşturmuştur. Bu bağlamda 10. sınıf tarih ders kitabında, Atatürk sonrası Türkiye Cumhuriyeti’nin iç politikasından bahsedilirken, Turgut Özal ve Süleyman Demirel ile faaliyetleri ve dönemlerinde yaşanan gelişmeler hakkında bilgi verildiği görülür (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2018, s. 174-178). Esasen burada 1980’ler ve 90’ların başlarındaki Türkiye’nin iç politik gelişmelerine yoğunlaşıldığı fark edilmektedir.

Turgut Özal ve dönemine ilgili ders kitabında özel bir yer ayrıldığı görülür. Nitekim Özal, 1980’de başlayan yeni ekonomik hareketin kurucusu ve geçen yüzyılın son 20 yılında Türkiye’yi önemli gelişmelere taşıyan kişi olarak nitelendirilerek, kurduğu Anavatan Partisiyle askeri hükümetten sivil hükümete geçildiği belirtilmiştir. Ayrıca Özal’ın yabancı yatırımı teşvik ettiği ve uyguladığı reformlarla Türkiye’nin ekonomik gelişmesini sağladığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını desteklediğine de değinilmiştir. Ders kitabında, Turgut Özal’a büyük önem atfedildiği hatta Atatürk’ten sonra gelen en büyük Türk devlet adamı olarak nitelendirildiği görülmektedir: “Mustafa Kemal, Türkleri esaretten kurtardığı ve milli devleti kurduğu için Türklerin Atası unvanını alırken, Turgut Özal Türkleri diriltmiştir ve kendisine Türk Reformunun Atası unvanı verildi” (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2018, s. 177).

1993-2000 yılları arası Süleyman Demirel’in Cumhurbaşkanlığı dönemi ise Özal dönemine kıyasla daha olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak anlatılmıştır. Özellikle Demirel döneminde ekonomik reformların hızının biraz yavaşladığına, bunun temel nedeninin ise ülke içindeki siyasi gerilimler ve katı hükümetlerdeki partiler arası anlaşmazlıklardan kaynaklandığına dikkat çekilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2018, s. 177).

Türkmenistan tarih öğretiminde, 21. yüzyıldaki Türkiye’nin iç politikası anlatılmaya devam etmiştir. Nitekim 11. sınıf tarih ders kitabında, Türkiye’nin 2000 sonrası siyasi hayatı ve AK Parti dönemi hakkında bilgiler verilmiştir. Ders kitabında öncelikle 2000-2007 yılları arasında Cumhurbaşkanı olarak Ahmet Necdet Sezer’in görev yaptığı süredeki siyasi durum ve bu süre boyunca kendisinin siyasi partilerle ilişkisi hakkında bilgi verilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 139-145).

Ardından AK Parti Dönemine geçilmiş ve bu dönem “Türkiye’yi Adalet ve Kalkınma Partisinin Yönetmesi” başlığı altında

sunulmuştur (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 139). AK Parti dönemiyle ilgili öncelikli olarak partinin 2001 yılında Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulduğu ve ardından 2002 yılındaki milletvekili seçimlerinde AK Partinin seçimi kazandığı belirtilmiştir. Esasen Recep Tayyip Erdoğan'ın ülkenin Başbakanı olması gerektiği ancak 1998-1999 yılları arası yargılandığı için yerine partisinin ikinci üyesi olan Abdullah Gül'ü Başbakanlığa aday gösterdiği anlatılmıştır. Abdullah Gül'ün de Kasım 2002'den Mart 2003'e kadar Başbakanlık yaptığı belirtilmiştir. Yine Gül'ün Başbakanlığı döneminde ülkenin Anayasasında değişiklikler yapılarak Recep Tayyip Erdoğan'ın göreve gelmesi için gerekli koşulların oluştuğu ve ardından Mart 2003'te Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olduğu ifade edilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 140). Ayrıca ders kitabında Abdullah Gül'ün ve Recep Tayyip Erdoğan'ın biyografilerine de kısaca yer verilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 141).

İlgili ders kitabında Türkiye'deki milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimleri hakkında da bilgi verildiği görülür: "Temmuz 2007 yılında Türkiye'de milletvekili seçimleri yapıldı. Seçimlerden Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi yine galip geldi. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 59. hükümetini kurdu" (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 141).

"2007 yılında ülkenin on birinci cumhurbaşkanı seçimleri yapılmıştır. Erdoğan'ın liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi kazanır ve Abdullah Gül, sonraki yedi yıllık dönem için cumhurbaşkanı seçilir" (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 140).

"12 Haziran 2011'de Türkiye'de olağan milletvekili seçimleri yapıldı. Seçimlere bu kez 27 partinin temsilcisi katıldı. Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi galip geldi ve onun liderliğinde hükümet kuruldu" (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 141).

Bu dönemde cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ilgili yapılan Anayasa değişikliği ve cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi ile 2014 seçimleri de ilgili ders kitabında yer almıştır. Bu bağlamda 2007'de Türkiye'de Anayasada değişiklikler yapılarak cumhurbaşkanının beş yıllık süreyle ve doğrudan halk oyuyla seçileceği ifade edilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 140). Ardından 2014 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yönetim sistemi hakkında bilgi verilmiştir:

"Yeni yasaya göre 10 Ağustos 2014'te Türkiye tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimleri ilk defa doğrudan halk oylamasıyla yapıldı. Oyların yüzde 51,8'ini alan Recep Tayyip Erdoğan, ülkenin 12. cumhurbaşkanı oldu. Türkiye'de ülke, parlamenter cumhuriyet ve cumhurbaşkanlığı cumhuriyeti kombinasyonu ile yönetilmektedir" (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 141).

11. sınıf tarih ders kitabında Türkiye'deki iç gelişmelerden bahsedilirken ekonomik hakkında da bilgi verildiği görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye'de yaşanan 2001 ekonomik krizi ve ardından yaşanan gelişmeler ile ülkenin iktisadi hayatı hakkında bazı açıklamalar yapılmıştır:

2001 yılında Türkiye ekonomik bir kriz yaşadı. Ekonomik durum %10 azalmıştı ki, bu çöküşten kısa sürede çıkmayı başardı. 2002 yılından itibaren ülke ekonomisi hızla büyümeye başladı. 21. yüzyılda ekonomik gelişme açısından Türkiye, dünyanın ilk sıralarında yer aldı. 2010 yılında dünya ülkeleri arasında 17. sırada yer aldı. Türkiye turizm sektöründen çok fazla gelir elde ediyor. Türkiye bir sanayi ve tarım ülkesidir. Gıda, tekstil, otomobil, kimya, elektrik mühendisliği endüstrileri gelişmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 142).

2.3. Türkiye'nin Dış Politikası

Türkmenistan tarih ders kitaplarında Türkiye ile ilgili bahsedilen bir diğer konu ise dış politikadır. 10. ve 11. sınıf tarih ders kitaplarında Türkiye'nin dış politikasında yaşanan gelişmeler hakkında bazı bilgiler verilmiştir. 10. sınıf Dünya Tarihi ders kitabı 20. yüzyıldan başlayarak 2000'li yıllara kadar olan dünya tarihini anlatmaktadır (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2018). Bu bağlamda Türkiye'nin 1950 ve 1970 yılları arası yurt dışı siyasi ilişkileri, soğuk savaş yıllarında Türkiye'nin batı ülkeleriyle olan ilişkileri ve NATO'ya üye oluşu hakkında bilgiler verilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2018, s. 174-178).

11. sınıf tarih ders kitabında, Türkiye'nin dış politikasının Batı, Ortadoğu ve Asya denklemine sunulduğu görülmektedir. Batıyla olan ilişkilerin Amerika, Avrupa Birliği, Kıbrıs Meselesi ve Yunanistan üzerinde yoğunlaştığı fark edilmektedir:

Türkiye'nin dış politikasında batılı ülkelerle ilişkilere büyük önem verilmektedir. NATO üyesidir. Ama

buna aldırmadan kendi dış politikasını yürütüyor. Örneğin 2003'te Irak'a karşı savaşta ABD'nin askerlerini Türkiye'den göndermedi. Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkeleri ile ilişkileri geliyor. Türkiye uzun yıllardır üye olmaya çalışıyor. Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin dış politikasındaki çözülmemiş sorunlardan biridir. Kıbrıs adasının bir kısmında Yunan, diğer kısmında Türk devleti vardır. Bu nedenle, Yunan devleti dünyanın birçok ülkesi tarafından onaylandı ama Türkiye bunu onaylamadı. Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin Avrupa yolundaki ana engellerden biridir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 142).

İlgili tarih ders kitabında, Türkiye'nin dönemin Ortadoğu ve Suriye politikası hakkında da kısa bilgi verilmiştir: "Türkiye'nin dış politikası başta Arap ülkeleri olmak üzere Müslüman ülkelerle ilişkilere odaklanmaktadır. Türkiye, Suriye'de barışın sağlanması konusunda elinden geldiğini yapıyor" (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 142).

Ders kitabında, Türkiye'nin dış politikasının Asya ayağını ise Ermenistan, Rusya, Çin ve Türk ülkeleriyle olan ilişkiler oluşturmuştur. Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin karmaşık olduğu, ancak Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmeye çalıştığına dikkat çekilmiştir. Türkiye'nin Rusya ve Çin ile de dostane ilişkilerini sürdürdüğü ve özellikle Çin ile ticari ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı belirtilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 143). Türkiye'nin Asya'daki Türk devletleriyle olan politikası hakkında ise, Türkiye'nin Orta Asya'da SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerle yakın ilişkiler sürdürdüğü, bunların arasında olan bağımsız Türkmenistan ile de kardeşçe ilişkiler geliştirmeye yönelik bir siyaset izlediği ifade edilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 143).

2.4. Türkmenistan ve Türkiye

11. sınıf tarih ders kitabında, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkiler ele alınmıştır. Öncelikle Türkiye'nin bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkmenistan'a kardeşlik elini uzatan ilk ülke olduğu vurgulanmıştır. Akabinde ise Türk devlet adamlarının Türkmenistan'a yaptığı ziyaretlerden bahsedilmiştir. Örneğin, 2007 yılının aralık ayında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ilk yurt dışı ziyaretlerinden birini anavatanı Türkmenistan'a yaptığı ve Türkmen ve Türk halklarının ortak azizi Necmeddin Kübra'nın türbesine ziyaretinden bahsedilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 143). Akabinde 2008 yılının mart ayında Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguly Berdimuhamedov'un Türkiye Cumhuriyeti'ne gerçekleştirdiği resmi bir ziyaret anlatılmıştır. Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguly Berdimuhamedov'un ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya geldiği ve ziyaretin sonuçlarına ilişkin ortak bildirinin imzalanarak Türkmen-Türk hükümetler arası bir komisyonun kurulduğu ifade edilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 143). Ardından, Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguly Berdimuhamedov'un 27-28 Ağustos 2009 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ikinci resmi ziyaretten belirtilmiştir. 15 Ağustos 2013'te ise Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Türkmenistan ziyareti ve Türkmenbaşı şehrindeki uluslararası deniz limanı hakkındaki çalışmalarından bahsedilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 144).

İki ülke arasındaki ilişkilerin bir diğer ayağını ise iktisadi faaliyetler oluşturmuştur. Nitekim ders kitabında, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin hacminin sürekli arttığı, Türkiye'nin Türkmenistan'ın toplam mal cirosunda lider konumda olduğu dile getirilmiştir. Yine Türkiye'nin Türkmen ekonomisine çok para yatıran bir ülke olduğu ve Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ın dönüşümünde Türk inşaatçıların büyük payı olduğuna dikkat çekilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 144).

Türkmenistan ve Türkiye'nin kültürel bağları, ilgili ders kitabında örneklerle işlenmiştir. Kültürün, Türkmen ve Türk halklarını birbirine bağlayan bir köprü olduğu, Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah, Ertuğrul Gazi, Karacaoğlan, Yunus Emre gibi isimlerin iki halkı manevi olarak birbirine bağlayan manevi direkler olduğu vurgulanmıştır. Bundan dolayı iki ülke arasında ortak mirasın ve tarihin araştırılması için büyük çaba sarf edildiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca bağımsızlık yıllarında, bir grup Türkmen bilim adamının Türkiye kütüphanelerini ziyaret ederek Türkmen tarihi ile ilgili çok sayıda el yazması kitabı Türkmenistan'a getirdikleri belirtilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 144). İki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin mimari eserlerle güçlendiği, bu bağlamda Ankara'da Türkmenistan Parkı ve büyük Türkmen bilge ve filozof Mahtumkulu Firakı Anıtı'nın açıldığı, Türkmenistan'da ise Aşkabat'ın merkezinde Ankara Caddesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün heykelinin bulunduğu ifade edilmiştir (Hatamov ve Gurbangeldiyev, 2014, s. 145).

Sonuç

Bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkmenistan'da tarih eğitimi, milli bir anlatıyla sunulmuştur. Keza dersin ve ders kitaplarının adının "Türkmenistan Tarihi" olduğu da dikkate alındığında bu durum daha net anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkmenistan tarih ders kitaplarında Türk tarihinin, Türkmen milli tarihi ekseninde değerlendirildiği görülür. Nitekim Oğuz Türkmen Devletiyle başlayan ve Göktürk-Karahanlı-Gazneli-Selçuklu-Osmanlı devletleri doğrultusunda devam eden bu anlatıda, Türkmen kimliği, cihanşümul bir nitelik taşır. Bu özelliğiyle Türkmenler, tarihte büyük devletler kurmuş bir neslin torunlarıdır. Ders kitaplarında Türk tarihindeki siyasi ve askeri gelişmeler başı çekmekle beraber kültür ve medeniyet unsurları da yer almıştır.

Çalışmadaki bulgulara bakıldığında, Oğuz Han "Ata" figürüdür ve 24 Oğuz boyunun oluşumu hakkında bilgi verilmiştir. Böylece Türkmenlerin hangi tarihsel miras üzerinde yer aldıkları burada vurgulanmıştır. Yine ders kitabında sunulan diğer Türk devletlerinin de Oğuz kökenli oldukları belirtilir. Göktürklerin kurdukları siyasi organizasyonla, diğer Türkçe konuşan toplulukları etkilediklerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca bağımsızlık mücadelelerine de özellikle yer verilerek bu durum, Türkmen hareketinin zaferi olarak nitelendirilmiştir. Bunun dışında Göktürklerin Türk kültürüne bıraktıkları miras olan "Orhun Yazıtları"na yer ayrılmış ve yazıtların Oğuzca yazıldığı da vurgulanmıştır. Göktürklerden sonra Karahanlılar işlenmiş ve Karahanlıların Türkmen kabilelerinin birleşip kurduğu bir siyasi teşekkül olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Karahanlıların, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri sürecindeki rolleri de vurgulanmıştır. Karahanlıların ardından Gaznelilere geçilmiş ve Gaznelilerin Oğuz kimliğine vurgu yapılmıştır. Gazneliler bahsinde özellikle Sultan Mahmut dönemi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Sultan Mahmut'un aldığı unvan ve Hindistan Seferiyle etkilerine değinilmiştir.

İlgili tarih ders kitabında, Selçukluların kuruluş süreci de diğer Türk devletleri gibi Oğuz kimliğiyle sunulmuş, Selçukluların devletleşme serüvenleri anlatılmıştır. Tuğrul Bey'in Abbasi Halifeliğiyle olan iyi ilişkileri ve aldığı unvana da özellikle yer ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca, Sultan Alparslan'ın diğer Türk devletlerine karşı izlediği barışçı politikaya dikkat çekilmiştir. Malazgirt Savaşının anlatımında ise Bizans ordusundaki Türklerin, Selçukluların safına katılmalarının özellikle vurgulandığı görülür. Bundan başka, Malazgirt Savaşında elde edilen zaferle Türkmenlerin Anadolu'daki tarihlerinin başladığına dikkat çekilmiştir. Yine Anadolu'daki Selçuklu siyasi teşekkülü ve Süleyman Şah'ın bu süreçteki kurucu rolüne vurgu yapılmıştır. Son olarak, Osmanlı Devleti de Türkmenlerin devleti olarak görülmüş ve çeşitli ders kitaplarında Osmanlı Tarihi ayrıntılı olarak işlenmiştir. Türkmenistan tarih ders kitaplarında Türk devletleri bu şekilde sunulurken, Türk devletlerinin kendi aralarındaki mücadelelere yer verilmesi ve yeri geldiğinde bunun özeleştirisi yapılması ise hayli dikkat çekicidir.

Türkmenistan tarih ders kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yol, Mustafa Kemal Paşa'dan bahsedilip Millî Mücadelenin kısaca özetlenmesiyle başlamış ve ardından cumhuriyet ile cumhuriyetin ilk yıllarındaki bazı inkıplara değinilmiştir. Atatürk'e ise özel bir yer ayrılarak tarihteki rolü ve önemi vurgulanmıştır. Türkmenistan'ın modern Türkiye ile olan ilişkilerinin iç ve dış politika ekseninde işlendiği görülmektedir. Bu bağlamda, Turgut Özal döneminden başlayıp AK Parti dönemiyle devam Türk iç politikası, siyasi gelişmeleri ve seçimlere odaklanılmıştır. Dış politikada ise Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve NATO'ya değinilerek 21. yüzyılın başlarına kadar Türkiye'nin doğu-batı ve bölgesel eksenli dış politikası hakkında malumat verilmiştir. Türkmenistan tarih ders kitaplarında Türkiye bahsinin sonunda ise Türkmenistan-Türkiye ilişkileri üzerinde durulmuştur. Öncelikle, Türkiye'nin, Türkmenistan'ı bağımsızlığı sonrası tanıyan ilk ülke olması "kardeşlik elinin uzatılması" olarak nitelendirilmiştir. AK Parti döneminde ise ilişkilerin yeniden geliştiği ve karşılıklı ziyaretlerle pekiştiği vurgulanmıştır. Akabinde Türkmenistan'ın devlet ve hükümet başkanları düzeyinde Türkiye ile olan ikili iyi ilişkilerine değinilmiştir. Türk liderler Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Türkmenistan ziyaretleri, aynı şekilde Türkmen lider Gurbanguly Berdimuhamedov'un Türkiye ziyaretleri, bu ilişkilerin nişanesi olarak sunulmuştur. Bu arada iki ülke arasındaki iktisadi faaliyetler de unutulmamıştır. Türkmenistan-Türkiye bahsinin sonunda ise kültürün iki ülke arasındaki yakınlığın göstergesi olduğu, belirli isimler üzerinden temellendirilmiştir. Kültürel yakınlığın sadece tarihsel miras değil, somut öğelerle de desteklendiği, Türkiye ve Türkmenistan'da açılan anıt, cadde ve parklarla pekiştirildiğine dikkat çekilmiştir.

Türkmenistan tarih ders kitapları Türk tarihi açısından değerlendirildiğinde, içeriklerinin genel olarak Asya Türk tarihi ve Asya'daki Oğuz kökenli Türk devletlerine odaklandığı görülür. Esasen bu durum "Türkmen" kimliğinin teşekkülünün Türkmenistan eğitim sistemi ve tarih eğitimine olan yansımalarını gösterir. Türk tarihine ilişkin verilen bilgilerin, Türk

tarihindeki olaylar ve içeriklerle örtüştüğü ifade edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti kısmında ise Türkmenistan'ın Türkiye ile olan dış politikasının bir nevi tarihçesinin sunulduğu fark edilmektedir. Yine ders kitaplarındaki ifadelerde, dostane bir yaklaşımın izlendiği görülür. Özellikle Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrası Türkiye ile kurduğu ikili iyi ilişkilere vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda Türkmenlerin Türkiye'yi, siyasi liderler eksenli değerlendirdikleri görülmektedir.

Çalışmadan hareketle tüm bu bilgileri bir potada değerlendirmek gerekir ki bu da Türk dünyası ortak tarih eğitimi meselesidir. Özellikle Türkmenistan tarih ders kitaplarında sunulan bu bilgiler, Türk dünyası ortak tarih eğitimi ve tarih ders kitaplarının hazırlanmasında bir fırsat oluşturmaktır. Türkiye ve Türkmenistan arasındaki tarihsel anlatıdaki bu yakınlık, ortak tarih eğitimi meselesinde kolaylaştırıcı bir faktör olarak görülmelidir. Yine ortak tarih eğitiminin yanı sıra, günümüzde iki ülke arasındaki kardeşlik ve stratejik ortaklık konusunda da ciddi bir zemin teşkil ettiğini belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Annaorazov, J., Karlı, G., Kösekov D. ve Atababayeva, O. (2017). *Dünya Tarihi (orta asırlar tarihi, umumi orta bilim okulları 7. sınıflar için okul kitabı)*. Türkmen Devlet Neşriyat Dairesi.
- Annaorazov, J. ve Gılıçnyazov, B. (2017). *Dünya tarihi (yeni tarih), umumi orta bilim okullarının 8. sınıflar için okul kitabı*. Türkmen Devlet Neşriyat Dairesi.
- Aydaoğdiyev, M., Nuriyeva G. ve Atababayeva, O. (2017). *Türkmenistan'ın tarihi, orta mekteplerin 5. sınıflar için ders kitabı*. Türkmen Devlet Neşriyat Dairesi.
- Ekayew, O. (2020). *Türkmenistan'ın tarihi, umumi orta mekteplerin 8. sınıflar için ders kitabı*. Türkmen Devlet Neşriyat Dairesi.
- Ekayew, O. (2021). *Türkmenistan'ın tarihi, orta mekteplerin 9. sınıflar için ders kitabı*. Türkmen Devlet Neşriyat Dairesi.
- Ersanlı, B. (2019). *Tarih eğitiminde "sen kimsin?" siyaseti: Türkiye'den Orta Asya'ya*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Esenov, B., Babayev, N., Kösekov, D., Gurbanova, O. ve Çarıyeva, O. (2019). *Türkmenistan'ın tarihi, orta mekteplerin 6. sınıflar için ders kitabı*. Türkmen Devlet Neşriyat Dairesi.
- Esenov, B., Gurbanova, O., Çarıyeva, O., Sahıdov, T., Akınıyazov, G. ve Gılıçnyazov, B. (2019). *Türkmenistan'ın tarihi, orta mekteplerin 7. sınıflar için ders kitabı*. Türkmen Devlet Neşriyat Dairesi.
- Fraenkel, J., Wallen N. ve Hyun, H. (2011). *How to design and evaluate research in education*. Connect Learn Succeed.
- Hatamov, J. ve Gurbangeldiyev, J. (2017). *Dünya tarihi, umumi orta bilim okullarının 9. sınıflar için okul kitabı*. Türkmen Devlet Neşriyat Dairesi.
- Hatamov, J. ve Gurbangeldiyev, J. (2018). *Dünya tarihi, umumi orta bilim okullarının 10. sınıflar için okul kitabı*. Türkmen Devlet Neşriyat Dairesi.
- Hatamov, J. ve Gurbangeldiyev, J. (2014). *Dünya tarihi, umumi orta bilim okullarının 11. sınıflar için okul kitabı*. Türkmen Devlet Neşriyat Dairesi.
- Kasım, K. (2021). Türkiye-Türkmenistan ilişkileri. C. Yıldırım, F. Tuğluoğlu, M. Gökçe ve O. Okumuş (Ed.), *20. Yüzyılda Türkiye-Türk dünyası ilişkileri* (s. 325-348) içinde. Pegem Akademi Yayınları.
- Saray, M. (2012). Türkmenistan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, 601-605.
- Turan, R. (2016). Türkmenistan'da okutulan tarih ders kitaplarında Osmanlı devleti'ne yaklaşım. M. Koçak (Ed.), *Uluslararası Türk dünyası eğitim bilimleri ve sosyal bilimler kongresi bildirileri* (s. 37-48) içinde. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları.
- Turan, R. (2016). Sovyet Türkmenistan'ından bağımsız devlete Türkmenistan'da tarih öğretimi. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5978-5997.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin konusunu oluşturan Türkmenistan tarih ders kitaplarındaki incelemenin yapılması ve verilerin toplanması ikinci yazar tarafından yapılmış olup, verilerin analiz edilip değerlendirilmesi ve makale halinde raporlaştırılması birinci yazar tarafından yapılmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Şehir ve Bölge Planlama Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Algı ve Tutumlarının Değerlendirilmesi¹

Evaluation of Urban and Regional Planning Students' Perceptions and Attitudes Towards Gender Equality

Seher ÖZKAZANÇ

Assoc Prof., Necmettin Erbakan University, Department of Urban and Regional Planning, Konya, Türkiye

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Konya, Türkiye

Orcid: 0000-0001-7618-2494 sozkazanc@erbakan.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Özkazanç, S. (2024). Evaluation of Urban and Regional Planning Students' Perceptions and Attitudes Towards Gender Equality. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 30-45.

Özkazanç, S. (2024). Şehir ve Bölge Planlama Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Algı ve Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 30-45.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 03 May/Mayıs 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 20 June/Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 30-45

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Seher Özkazanç).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Çalışmanın etik kurul onayı Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı'nın 13/10/2023 tarih ve 2023/474 sayılı kararı ile alınmıştır.

Öz

Dünyada toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için eğitime yönelik yapılan yatırımlar ön plana çıkmaktadır. Ancak gelişmekte olan ya da geri kalmış ülkelerde bu yatırımların sekteye uğradığı görülmektedir. Halbuki cinsiyet eşitliği eğitimlerinin toplumlar arasında büyük farklar yarattığı bilinmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada, Şehir ve Bölge Planlama müfredatına yeni dahil edilen “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Planlama” dersinin çıktılarının irdelenerek sosyal katkısının açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Dersi alan lisans öğrencilerinin eğitim öncesi, eğitim süreci ve eğitim sonrasında cinsiyet eşitliğine ilişkin algı ve tutumları; toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri, kadına yönelik şiddet eğilimleri, medya, cinsiyet algısı ve ayrımcılık, eğitimde cinsiyet temelli eşitlik, çalışma yaşamı, siyasal katılım, cinsiyet eşitliğinin hukuki boyutu, kentsel mekânda cinsiyete dayalı ayrışma olmak üzere dokuz başlıkta değerlendirilmektedir. Bu başlıklara ilişkin veriler; anket, sınıf içi katılımlı görüşme ve görsel ifade yöntemleri kullanılarak elde edilmiştir. Mevcut literatürün aktarılması ve sınıf içinde deneyimlerin paylaşılması öğrencilerin toplumsal cinsiyet üzerine daha fazla düşünmelerini sağlamış, sosyal yaşamda ve kentte çeşitli eşitsizlikleri görünür kılmıştır. Ders/eğitim sonrasında planlama öğrencilerinin özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği, aile içi şiddet, sosyal yaşama katılım ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algı ve tutumlarında değişiklik gözlenmiştir. Gelecekte kenti, kentsel mekanları ve dolaylı olarak yaşantımızı tasarlayacak planlama öğrencilerinin, kadınların dezavantajlılığına yönelik farkındalık kazanması bu çalışmanın en önemli çıktısıdır.

Anahtar Kelimeler: Eşitlik, toplumsal cinsiyet, kadın dezavantajlılığı, cinsiyet rolleri, yüksek öğrenim.

Abstract

Investments in education to achieve gender equality are becoming increasingly prevalent worldwide. However, such investments are hindered in developing or underdeveloped countries. On the other hand, it is known that education programs on gender equality create substantial change in societies. Accordingly, this study aimed to investigate the outputs of the “Gender Equality and Planning” course included in an Urban and Regional Planning curriculum and reveal its social contributions. The perceptions and attitudes of undergraduate students who took the course regarding gender equality before, during, and after the course were examined in the context of nine domains, which were gender, gender roles, trends of violence toward women, the media, gender perceptions and discrimination, gender-based equality in education, professional life, political participation, the legal aspects of gender equality, and gender-based segregation in urban spaces. Data about these domains was collected using questionnaires, in-class participatory interviews, and visual expression techniques. Addressing the relevant literature and sharing experiences in the classroom allowed the participants to think more thoroughly about gender and made various forms of inequality in social life and the city more visible to them. After the course/program, changes were observed in the perceptions and attitudes of the participants, especially regarding gender equality, domestic violence, participation in social life, and gender roles. The most important outcome of this study was that students of a planning department, who will design cities, urban spaces, and ultimately our experiences in the future, gained awareness regarding the disadvantaged position of women.

Keywords: Equality, gender, female disadvantage, gender roles, higher education.

Giriş

Kadınların dezavantajlığı insanlığın varoluşundan başlayarak günümüze kadar devam eden bir olgudur. Kadının biyolojik yapısı onu sosyal yaşamda (erkekten farklılaştırarak) bir yerde konumlandırmış, çoğu zaman da ikincil cinsiyet olarak algılanmasına neden olmuştur. Kolektif yaşam aileye, topluma, kültüre bağlı olarak kadınlığı ve erkekliği cinsiyetten bağımsız bir biçimde inşa etmiştir. Süreçte yaşanan bu durum literatüre cinsiyetten (sex) ayrıran “toplumsal cinsiyet” (gender) kavramını kazandırmıştır. Nitekim “cinsiyet” doğumla gelen, “toplumsal cinsiyet” ise sonradan öğrenilen/içselleştirilen cinsiyetlerimizin tezahürüdür.

Kadın ve erkekten içinde buldukları toplumsal yapı ve kültürel oluşumlar çerçevesinde önceden belirlenmiş davranış ve tutumları göstermeleri beklenir. Cinsiyetlere göre yetenek, beklenti ve eğilimlerin birbirinden farklı olması doğaldır, ancak toplumdaki beklentilerin somut, maddi ve gerçek olarak; siyasal, sosyal ve mesleki alanlarda kadınların aleyhine sonuçlar açığa çıkarması; farklılığın adaletsizlik, eşitsizlik ve ayrımcılık yaratması ciddi bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır (Alkan, 1999; Bora, 2012). Toplumsal cinsiyet normları kadınları ötekileştirirken ataerkil toplumun geleneksel değerleri erkeklığe övgü ve kadınlığa yergi dolu söylemlerini günümüze kadar getirmiştir. Bireysel, kurumsal ya da toplumsal ilişkiler kadınlara ilişkin geleneksel bakışla (stereotiplerle) düzenlendiğinden, kadınlar aile içinde etkin ancak sosyal yaşamda edilgen bir kısır döngüde hapsolmektedir (Aktaş, 2013). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği cinsiyeti yok sayan veya cinsiyet körü politikalar nedeniyle daha da derinleşerek aile içi sorumluluklar, işgücü, gelir adaletsizliği, şiddet, siyasi temsil gibi çoğu alanda kendini hissettirmektedir. Kadınlar kentin sunduğu hizmetlerden ve fırsatlardan yeterince yararlanamamakta, sınıfsal ayrıma maruz kalarak kentte var olma mücadelesi vermektedir. Bu noktada kentsel adaletin sağlanması için karar vericiler tarafından kadınların görünür kılınması elzemdir. Kentlerde politika(cılar)dan bağımsız olarak karar verme mekanizmasının başında ise kuşkusuz şehir plancıları yer almaktadır.

Yerel ölçekte başlayarak kent, bölge ve ülke düzeyinde planlı ve akılcı bir mekânsal gelişimin sağlanmasına katkıda bulunan şehir ve bölge planlama mesleği; fiziksel, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla hem mekânı hem de toplumu yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda şehir plancıları ürettikleri plan ve projelerle birlikte geleceği tasarlamaktadır. Disiplinler arası bir meslek olması, uzmanlık alanlarının çeşitliliği, karar vericilere rehberlik etmek ve kentlerde yaşam kalitesini artırmak gibi misyonlar şehir planlamanın güçlü yönlerini oluşturmaktadır. Şehir ve bölge planlama eğitim programları incelendiğinde teorik ve uygulamalı derslerin yoğun olarak yer aldığı bir müfredat dikkat çekmektedir (Özkazanç ve Korkmaz, 2019). Öğrenciler koruma, dönüşüm, sürdürülebilirlik, ekoloji, jeoloji, ulaşım, konut, kent ekonomisi, imar hukuku vb. birçok farklı konuda ders olarak eğitim süreçlerini tamamlamaktadır. Ancak mevcut durum “toplumun her kesimi için adil bir plan yapma” öğretisinin pratiğe dönüşmesi için uğraşan, dezavantajlı bireylerin kente katılımını önemseyen planlama eğitiminde sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal kurgularda toplumsal cinsiyet eşitliğine daha fazla önem verilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu noktadan hareketle geleceğin kentlerini tasarlayacak planlama öğrencilerine cinsiyet eşitliği bilincini kazandırmak amacıyla Necmettin Erbakan Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü eğitim müfredatına “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Planlama” dersi dahil edilmiştir. 2023-2024 eğitim dönemi güz yarıyılında (VII. yarıyıl) verilen dersin çıktıları ise benzer çalışmalara yardımcı olabilmesi için detaylı olarak irdelenmektedir.

1. Çalışmanın Amacı ve Metodoloji

Necmettin Erbakan Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde ilk kez açılan “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Planlama” dersinin kapsamını toplumsal cinsiyet bağlamında kentte yaşanan sorunların saptanması (açığa çıkarılması) ve eşitlik politikalarının kritize edilmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada toplumsal cinsiyet, toplumsal roller ve cinsiyete dayalı ayrımcılık hususları sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve hukuki boyutlarıyla ele alınmaktadır. Öğrencilerin toplumsal cinsiyete ilişkin mevcut kalıp yargılarının alınan eğitimle değişip değişmeyeceğinin saptanması bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Ayrıca öğrencilerin derse interaktif katılımı ile toplumsal cinsiyet ve mekân kullanımına dair mesleki yaklaşımlarının tespit edilmesi, toplumsal cinsiyet duyarlılıklarının artırılması ise çalışmanın alt hedefleri arasında yer almaktadır.

Çalışmada nicel (istatistikî verilerin derlenmesi ve anketler) ve nitel (yüz yüze görüşmeler ve görsel çıktılar) yöntemlerin bir arada kullanılmasına olanak sağlayan karma analiz yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın gerçekleşmesi için Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı’ndan gerekli izinler alınmıştır (Kurulun 13/10/2023 tarih ve 2023/474 sayılı kararı uyarınca çalışma uygun görülmüştür). Öğrencilere bu çalışmanın amacı açıklanarak onlardan gönüllü onam formlarını doldurmaları istenmiştir. 33 öğrenciden 21’i derse devam etmiş ve devam eden öğrencilerin tamamı çalışmada gönüllü olmuştur.

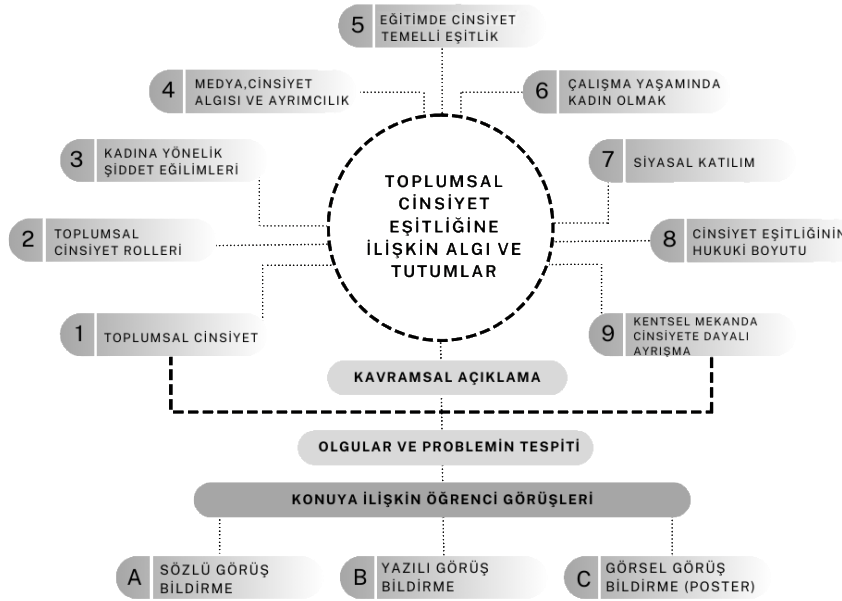
Çalışmanın nicel aşamasında toplumsal cinsiyet algısının ölçülebilmesi için 20 sorudan oluşan bir anket çalışması yapılmıştır. Anketin ilk beş sorusu sosyo-demografik verilere ilişkindir (bu bölüm cinsiyet, yaş, ebeveyn eğitimi, hanehalkı geliri ve daha önce toplumsal cinsiyet eğitimi aldınız mı? sorularından oluşmaktadır). Cinsiyet eşitliği algısı üzerine yapılandırılmış 15 ölçüt ise 9'lu Likert ölçeğinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Toplumsal cinsiyet eğitiminin öğrencilerin algılarında/tutumlarında herhangi bir değişime neden olup olmadığının karşılaştırılması amacıyla dönem başlangıcında (08.11.2023) yapılan anketler dönem sonunda (10.01.2024) tekrarlanmıştır. Öğrencilerden anketlerin üzerine unutmayacakları şekilde (sayı, simge, işaret vb. kullanarak) kodlama yapmaları istenmiştir, böylece bilgileri gizli tutulan öğrencilerin daha tarafsız yanıt vermelerine olanak sağlanmıştır. Araştırmacı ise kodlama sayesinde ilk ve son anketleri eşleştirebilmiştir.

Anketlerin istatistiksel analizi için SPSS 22 paket programından faydalanılmıştır. Değişken türüne göre frekans, standart sapma, ortalama alınmış; t testi, regresyon ve korelasyon analizleri yapılmıştır. Çalışmada anlamlı bir farklılık gözlenmeyen analiz sonuçlarına yer verilmemiştir.

Çalışmanın nitel aşamasını interaktif katılım bölümü oluşturmaktadır. Öğrenciler üç saatlik dersin ilk saatinde o haftanın konusuna göre önceden yapılandırılan sözlü veya yazılı (minimum 10 maksimum 40 dakika sürmektedir) görüş bildirmiştir. Öğrencilerin yazılı olarak görüşlerini açıkladığı belgeler (isim belirtmemeleri istenmiştir) arşivlenmiş, sözlü belgeler ise araştırmacı tarafından yazılı belgeye çevrilerek muhafaza edilmiştir. Nitel çalışma analizinde araştırmacı verilen yanıtları ya direkt paylaşmış ya da gruplayarak belirtilme sıklığını (frekans) hesaplamıştır.

2. Çalışmanın Genel Çatması

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve planlama dersi izlencesindeki konular; toplumsal cinsiyetin kavramsal çerçevesi, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet ve ayrımcılık, eğitimde fırsat eşitliği, çalışma yaşamında kadın olmak, toplumsal cinsiyet ve siyasal katılım, medya ve cinsiyet algısı, kadına yönelik şiddet eğilimleri, toplumsal cinsiyet eşitliğinin hukuki boyutu, kentsel mekânda cinsiyete dayalı ayrışma (ülke ve kent örnekleri), toplumsal cinsiyet ayrımcılığını önlemeye yönelik politikalar olarak sıralanmaktadır. Çalışmanın çatması da bu başlıklara benzer biçimde kurgulanmıştır (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Çalışmanın kapsamı (görsel yazar tarafından oluşturulmuştur)

3. Çalışmanın Bulguları

Çalışmanın bulguları nicel ve nitel analiz olmak üzere iki başlıkta değerlendirilmektedir. Nitel aşamada literatürden sıklıkla faydalanılmaktadır. Çalışmada toplumsal cinsiyetin çeşitli boyutları birlikte ele alındığı için her bir boyuta ilişkin alt başlık oluşturulmuş ve ilgili yazın bu başlık altında verilmiştir. Ayrıca alt başlıklarda öğrencilerin konuya ilişkin algıları, tutumları, davranışları ve eleştirilerinin yanı sıra yapmış oldukları görsel çalışmalara da yer verilmektedir. Görsel çalışmalar öğrencilere tanımlanan final ödevinin nihai ürünüdür (bkz. Şekil 2-9). Final ödevi olarak öğrencilerden seçtikleri bir cinsiyet eşit(siz)liği başlığına ilişkin poster tasarımları istenmiştir (Öğrencilere iletilen final ödevi açıklaması: 50-70 cm bir tasarım alanına toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğini anlatan bir slogan, 250 kelimeyi geçmeyen bir açıklama ve tarafınızdan oluşturulmuş

görsel (fotoğraf, simge, resim vb.) ekleyerek özgün bir tasarım yapınız. Tasarımda intihal olmaması için internetteki görselleri kullanmanız yasak, yapay zekâ kullanımınız ise serbesttir.).

3.1. Nicel Bulgular (Anket Bulguları)

Anketin sosyo-demografik bulguları incelendiğinde erkek (%52,4) ve 22 yaşındaki (%66,7), öğrencilerin, anne eğitim düzeyinin ilkökul (%42,9), baba eğitim düzeyinin lise (%38,1), hane halkı gelirinin ise 11.000-30.000 TL aralığında (%52,4) yoğunlaştığı görülmektedir (bkz. Tablo 1). Ayrıca öğrencilerin tamamı daha önce toplumsal cinsiyet eşitliğine dair herhangi bir ders almadığını belirtmiştir.

Tablo 1. Sosyo-demografik bulgular

Değişken		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	10	47,6
	Erkek	11	52,4
Yaş	21 yaş	3	14,3
	22 yaş	14	66,7
	23 yaş	3	14,3
	25 yaş	1	4,8
Ebeveyn Eğitim Düzeyi (Anne)	Okuryazar değil	1	4,8
	İlkökul mezunu	9	42,9
	Ortaokul mezunu	5	23,8
	Lise mezunu	5	23,8
Ebeveyn Eğitim Düzeyi (Baba)	İlkökul mezunu	2	9,5
	Ortaokul mezunu	6	28,6
	Lise mezunu	8	38,1
	Lisans/lisansüstü mezunu	5	23,8
Hanehalkı Geliri	0-10.000 TL	2	9,5
	11.000-30.000 TL	11	52,4
	31.000-50.000 TL	5	23,8
	50.000 TL üzeri	3	14,3

Cinsiyet eşitliği algısını değerlendirebilmek için hazırlanan ve dersin içeriği ile örtüşen 15 ölçütün ortalama puanları Tablo 2’de yer almaktadır (ortalamalar ders başlangıcında yapılan “ilk anket” ve dönemin son dersinde gerçekleştirilen “son anket” olmak üzere iki başlıkta verilmektedir). Bu bağlamda temel amaç, verilen dersin öğrencilerin farkındalık düzeyine olan etkisinin açığa çıkarılmasıdır.

Tablo 2. Toplumsal cinsiyet algısı ölçütleri

Ölçüt (1: kesinlikle katılmıyorum; 9: tamamen katılıyorum)	İlk Anket				Son Anket			
	K _i	E _i	\bar{x}_i	Ss _i	K _s	E _s	\bar{x}_s	Ss _s
Kadın ve erkek toplumunda cinsiyet bağlamında eşittir.	7,00	6,45	3,81	2,620	7,00	6,00	2,29	1,901
Kadınlar eğitime devam etme sürecinde dezavantaj yaşamaktadır.	3,30	4,27	6,71	2,125	1,80	2,73	6,48	2,337
Kadınlar erkeklere göre iş bulmada daha dezavantajlıdır.	7,50	6,55	7,00	1,924	7,80	6,82	7,29	2,432
Kadın ve erkeklere özgü meslek grupları mevcuttur.	6,90	6,64	6,76	2,022	6,60	5,91	6,24	2,548
Kadınlar üst düzey yönetim mevkilerine erişimde daha dezavantajlıdır.	7,00	6,73	6,86	2,151	7,90	6,55	7,19	2,228
Toplumsal cinsiyet rolleri belirgindir.	6,50	5,18	5,81	2,358	7,50	6,09	6,76	2,682
Kadınlar evlenme sürecinde ailevi baskıya daha çok maruz kalır.	6,70	6,36	6,52	2,064	7,00	7,27	7,14	2,351
Kadına yönelik aile içi şiddet oranı yüksektir.	6,70	6,09	6,38	2,376	8,50	6,73	7,57	2,204
Kentte kadına yönelik suç (istismar, taciz, kapkaç vb.) oranı yüksektir.	8,40	6,91	7,62	1,884	8,50	7,82	8,14	1,493
Kadınlar sosyal yaşama katılımında dezavantaj yaşamaktadır.	5,40	5,64	5,52	2,040	7,10	6,27	6,67	2,576
Kadınlar mevcut yasalarla korunamamaktadır.	7,20	6,45	6,81	2,379	8,60	6,55	7,52	2,400
Kadınlar kentsel mekân kullanımında dezavantaj yaşamaktadır.	5,60	5,64	5,62	2,269	6,50	5,82	6,14	2,575
Kadınlar sağlık hizmetlerine erişimde dezavantaj yaşamaktadır.	3,70	4,18	3,95	2,334	2,40	2,09	2,24	1,895
Kadınlar siyasal katılımında (milletvekili, parti lideri, bürokrat vb.) daha dezavantajlıdır.	7,20	6,64	6,90	2,256	7,20	4,09	5,57	2,461
Medya toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında olumsuzluklar içermektedir.	7,30	6,18	6,71	1,978	7,20	6,00	6,57	2,541

K: Kadın E: Erkek. \bar{x} : Ortalama Ss: Standart sapma. \bar{x}_i : İlk anket \bar{x}_s : Son anket

Tablo 2 incelendiğinde sağlık hizmetleri, siyasal katılım ve medya konusunda kadınlara ilişkin dezavantajlılık algıları azalırken diğer tüm ölçütlerde algının arttığı görülmektedir. Bu durum derste eşitsizlik üzerine yapılan bilgilendirme (özellikle

ülkenin istatistiki verileri) ve tartışmalarla ilişkilendirilebilir. Toplumsal cinsiyet eşitliği, aile içi şiddet, sosyal yaşama katılım ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kadın dezavantajlılığı en çok artış gösteren ölçütler olmuştur.

3.2. Nitel Bulgular (Gözlem ve Görüşme Bulguları)

Nitel bulgular toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri, kadına yönelik şiddet eğilimleri, medya, cinsiyet algısı ve ayrımcılık, eğitimde cinsiyet temelli eşitlik, çalışma yaşamında kadın olma, siyasal katılım, cinsiyet eşitliğinin hukuki boyutu ve kentsel mekânda cinsiyete dayalı ayrışma olmak üzere dokuz başlık altında değerlendirilmektedir.

3.2.1. Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet Latince'de tür, cins, üreme anlamına gelmektedir, toplumsal cinsiyet ise sosyal yaşam ve iktidar yönüyle cinsiyetten farklılaşmaktadır. (Tickner, 1992). Toplumsal cinsiyet kadınlık ve erkeklik nosyonlarına karşılık gelmekle birlikte yaşanılan toplumun kültürüne ait ve o kültür tarafından atfedilen anlam bütünüdür (Giddens, 2008). Toplumsal cinsiyet tanımları cinsiyetin salt biyolojik özellik çarıştırmasını reddederek, sosyalleşme içerisinde bir oluşum sürecini açığa çıkarmaktadır (Sancar, 2011; Entwistle, 2012). 1960 ve 1970'lerdeki ikinci dalga feminist hareketlerle birlikte kamusal söylemlerin ana teması haline gelen toplumsal cinsiyet artık kadın ve erkek olmanın ötesinde toplumsal bir eşitsizliğin ifadesidir (Oakley, 1987; Marshall, 1999).

Toplumsal eşitsizlik kadınların aleyhine işlemektedir. Nitekim kadınlık birçok kültürde eğitim düzeyi, yaş, sınıfsal farklılığa bakılmaksızın "ev" ile birlikte tanımlanmaktadır, bu nedenle evle ilgili her işin kadın öznelliğinde kalması şaşırtıcı değildir. Ev, eşitsizliğin açığa çıktığı ilk mekandır (Bora, 2011). Çoğu ailede/evde hangi yaşta olursa olsun erkeğin ev işlerinden muafiyeti gözlenmektedir, kadın ise bu işleri öğrenmek üzere yetiştirilir. Ebeveyneler tarafından alınan oyuncaklardan seçilen kıyafetin rengine kadar toplumsal cinsiyetin inşası erken çocukluk döneminde gerçekleştirilir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin dengelenmesi ise ailede, ev içi üretimde eşitliğin sağlanması ile mümkündür. Bu dengelenme sürecinin çok yavaş olması ne yazık ki toplumsal cinsiyet normlarının nesillerce devam etmesini olanaklı kılmıştır (Esping-Andersen, 2011).

Çalışmada toplumsal cinsiyet algısının tespiti için öğrencilerden cinsiyet tanımı yapmaları; kadınlık ve erkekliğin başat özelliklerini belirtmeleri istenmiştir. Tablo 3'te öğrencilerin zihnindeki kadın tanımlarından bazıları yer almaktadır.

Tablo 3. Zihinlerdeki kadın tanımı

Öğrenci cinsiyeti: Kadın	Öğrenci cinsiyeti: Erkek
"Genellikle erkeğin himayesi altında olan, ev işleriyle ve çocuk bakmakla yükümlü, evden dışarıya çıktığında yadırganan insan."	"Kendini geliştirmek ve daha iyi şartlarda yaşamak için çalışan, toplum baskısı altında ezilen, bilgili olsa da süreli eleştirilen grup."
"Kendi ayakları üzerinde duran hem ailesiyle hem kariyeriyle ilgilenmeye çalışan kişi."	"Bazısı nahif, duygusal, düzenli ve tertipli; bazısı çirkef, bencil, kavgacı olan cinsiyet."
"Duygusal, kırsalda ev hanımı, kentte çalışsa bile ev hanımı, yadırganan, dışlanan birey."	"Narin, rahat yalan söyleyen, erkeğin koruması gereken kişi."
"Kentte yaşamak için bir işte çalışan, evini düzenli ve temiz tutan, yemek yapan, güzel ve bakımlı, güler yüzlü, çocuklarına ve kocasına karşı ilgili olmak zorunda olan kişi."	"Anne, abla, kardeş; aileyi bir arada tutan, merhametli, şefkatli ama çok da saygı göremeyen, erkeğin kaba kuvvetine maruz kalan cinsiyet."

Öğrencilerin zihnindeki erkek tanımlarından bazıları ise şu şekildedir (bkz. Tablo 4);

Tablo 4. Zihinlerdeki erkek tanımı

Öğrenci cinsiyeti: Kadın	Öğrenci cinsiyeti: Erkek
"Doğduğunda ailesinin, evlendiğinde eşinin hizmetini bekleyen, yalnızca iş ve para kazanma eylemi gerçekleştiren, çoğunlukla eleştirilmeyen, istediği gibi davranan kişi."	"Baba, iş sahibi, ataerkil düzen içinde hep güçlü olması gereken, ailesini ve sevdiklerini koruyan kollayan, duygularını saklaması beklenen, kadın işlerini asla yapamayacağı düşünülen birey."
"Güçlü, korumacı, yalnızca kendini düşünen, özgürlüğüne düşkün cinsiyet."	"Çok çalışan, eve gelince dinlenmek isteyen, huzur arayan kişi."
"Toplumumuzda ben erkeğim daha üstünüm, daha zekiyim, daha yetenekliyim, daha güçlüyüm, ailenin reisi benim diye yetişmiş insanoglul."	"Cesur, sert, dürüst, kendine aşırı bakım yapmayan, evde iş yapmayan ya da bu özellikleri taşımaya çalışan kişi."

Ayrıca öğrenciler kadınlığı temiz/düzenli (f=20), nahif (f=17), detaycı (f=12), evcimen (f=11), çok para harcayan (f=10), güzel (f=10), çok konuşan (f=9), merhametli (f=8), alttan alan (f=7), pasif (f=4), çirkef (f=4), saf (f=3), kaprisli (f=3), kavgacı (f=3), düşünceli (f=2), ilgili (f=2) nosyonlarıyla ilişkilendirmiştir. Erkeklik ise güçlü (f=19), özgür (f=17), sınırlı (f=17), kısıkanç (f=17), kaba (f=16), güvenilir (f=15), düşüncesiz (f=15), otoriter (f=11), dağınık (f=10), dışa dönük (f=9), komik (f=6), bakımsız (f=5), az konuşan (f=5), çalışkan (f=2) ve tutumlu (f=2) kavramlarıyla birlikte anılmıştır. Görüldüğü üzere öğrencilerin içinde yaşadıkları

toplumdan pek de ayrışamayan cinsiyet tanımları mevcuttur. Nitekim erkekler gücün, otoritenin, özgürlüğün; kadınlar ise nahifliğin, güzelliğin ve evcimenliğin timsalidir. Yapılan görüşmelerde her iki cinsiyetin de kadınlığı daha zor bulduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kırsal ve kentsel alanda yaşayan kadınlar arasında da farklılığa dikkat çekilmiş, ülkemiz kırsalında kadınların daha da ötekileştirildiği (şiddete maruz kalma, ailede söz sahibi olamama, baskı, yargılama, ücretsiz işçilik vb.) ifade edilmiştir.

Şekil 2. Toplumsal cinsiyet başlıklı poster sunumları (öğrenci çalışmaları)

3.2.2. Toplumsal Cinsiyet Roller

Toplumsal yaşamda cinsiyet farklılıkları ve benzerliklerinin nedeni bireylerin sosyal algıları ile ilişkilendirilmektedir. Erkeklerin hız, kuvvet ve büyüklük kadınların ise doğurganlık, zayıflık ve dinginlik nosyonlarıyla birlikte anılması sosyal rollerin dağılımını direkt veya dolaylı olarak etkilemiştir. Kadınların hamilelik ve emzirme dönemi enerji yoğun ve zaman alıcı bir süreci beraberinde getirmektedir (Huber, 2007; Wood ve Eagly, 2002). Bu nedenle avcılık, toplayıcılık ve tarım toplumlarında kadınlar büyük hayvanları avlamak, savaşa katılmak, çiftçilik gibi görevlere nispeten az katılmış, çocuk bakımıyla daha uyumlu faaliyetleri tercih etmiştir (Murdock ve Provost, 1973). Bu bilgilerin ışığında, cinsiyet rolleri bağlamında kadınlara ve erkeklere tahsis edilen belirli rollerin ve faaliyetlerin kültürler arasında farklılık göstermekle birlikte zamana göre de şekillendiği görülmektedir. Bebek bakım süreci kadınların kesintisiz aktivitelere katılımını, uzun süreli eğitim almasını, sık seyahat gerektirecek görevleri yapmasını engellemektedir. Bu nedenle kadınların çalışma hayatına dahil olmaları sanayi dönemine kadar oldukça sınırlıdır. Ancak sanayi devrimiyle birlikte ucuz işgücüne duyulan ihtiyaç kadınların istihdamını artırmıştır. Sanayi dönemi ve sonrası toplumlar incelendiğinde, erkeklerin genellikle otoriter pozisyonlarda (yönetici, amir, işveren vb.) kadınların ise (evde olduğu gibi) bakım rollerini üstlendiği pozisyonlarda (garson, temizlik işçisi, hemşire, öğretmen vb.) istihdam edilme olasılığının daha yüksek olduğu görülmektedir (Eagly ve Wood, 2016). Yakın tarihte ise özellikle gelişmiş toplumlarda hem işbölümü hem de cinsiyet hiyerarşisinin değişimi söz konusudur. Bu değişimlerin başlıca nedenleri daha düşük doğum oranları, bebeklerin ve küçük çocukların beslenmesinde emzirmeye daha az bağımlı olunması ve ekonomik açıdan üretken faaliyetler yürütmenin önkoşulu olarak güce/kuvvete bağımlılığın azalmasıdır. Böylece fiziksel farklılıkların önemi azalmış, kadınlar daha geniş bir toplumsal rol yelpazesine erişmiştir.

Günümüzde her ne kadar kadınların özgürlük alanı genişlese de çoğu cinsiyet farklılığı varlığını sürdürmektedir. Yapılan çalışmalar kadınların erkeklere göre daha fazla ev işi yaptığını, ücretli işlere daha az zaman harcadığını, bazı mesleklerde (kadına uygun görülen) yoğunlaştığını, özel veya kamu kurumlarında üst düzey yönetime nadir olarak ulaştığını göstermektedir (Berniell vd., 2023; Brinton ve Lee, 2016; ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu, 2010; Blau vd., 2006; Eagly ve Steffen, 1984). Valian (1998) toplumsal roller ve işbölümüyle cinsiyet hiyerarşisi veya ataerkilliğin bir dereceye kadar korunduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda sorunsuz bir toplumsal yapının inşası ve iyi bir sosyal etkileşim için kişinin cinsiyet rolüne uygun şekilde davranması veya en azından bu rolden sapmaktan kaçınması gerekmektedir.

Özet olarak toplumsal cinsiyet rolleri, her cinsiyetten bireylerin tipik mesleki ve aile rollerinde gerçekleştirdiği faaliyetleri tanımlamaktadır. Kadınlar ağırlıklı olarak toplumsal veya ev içi davranışları daha fazla üstlendiklerinde zamanla bu nitelikler kadınlarla ilişkilendirilerek stereotip haline gelmekte ve kadın cinsiyet rolünün bir parçası olmaktadır. Erkeklerin kadınlardan daha fazla kaynak edinme veya kavgacı, baskın davranışları gerektiren rolleri üstlenmeleri ise erkek cinsiyet rolünün bir parçası haline gelmektedir (Eagly ve Wood, 2016; Miller vd., 2006; Bussey ve Bandura, 1999). Sosyalleşmenin merkezinde yer alan cinsiyet rollerinin erken çocukluk döneminde edinilmeye başlandığı, çocukluk ve ergenlik boyunca detaylandırıldığı, yetişkinlikte ise kalıp yargı haline aldığı görülmektedir. Ülkemizde de benzer bir şekilde toplumsal rol ve mesleki ayırım yaşanırken, erkek; gelir getiren, güç, bilgi ve donanım isteyen işlerle; kadın ise aile sorumluluğu ve ev işleriyle bağdaştırılmaktadır. Ancak kadınların eğitim düzeyinin son yıllarda artması ve yaşanan ekonomik güçlükler kadınların

istihdama katılımını ivmelendirmiştir. Türkiye’de 15 yaş ve üzeri kadın istihdam oranı TÜİK (2023a) tarafından %33,1 olarak açıklanmıştır.

Bu bilgilerin ışığında araştırmada cinsiyet rolleri bağlamında bir ayrışmanın söz konusu olup olmadığını belirlemek amacıyla öğrencilerden kadın ve erkeklere özgü meslekleri sıralamaları istenmiştir. Öğrenciler sanayi/oto tamir/galeri çalışanı (f=18), şoför (f=16), yönetici (f=16), polis, asker vb. kolluk gücü (f=15), mühendis (f=13), siyasetçi (f=10), esnaf (f=11), yazılımcı (f=11), müteahhit (f=8), sporcu (f=6), oyun tasarımcısı (f=2), gardiyan (f=2), avukat (f=2) ve makine operatörü (f=2) meslekleri ile erkekleri; hemşire (f=19), sekreter (f=17), öğretmen/akademisyen (f=16), mimar/iç mimar (f=12), moda tasarımcısı (f=9), temizlik işçisi (f=9), memur (f=7), kuaför (f=5), diyetisyen (f=5), psikolog (f=5), çiçekçi (f=3), bebek bakıcısı (f=3), eczacı (f=3), spiker (f=2) ve model (f=2) meslekleri ile kadınları ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin zihninde keskin bir şekilde ayrıştırılmış meslek gruplarının olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 3. Toplumsal cinsiyet rolleri başlıklı poster sunumları (öğrenci çalışmaları)

3.2.3. Kadına Yönelik Şiddet Eğilimleri

Şiddet bir kişiye veya gruba karşı kullanılan fiziksel, mental ya da cinsel cebir barındıran eylemler bütünüdür (Öztünç ve İlgez Büyükbaykal, 2018). Şiddet kişinin kendinin, karşı tarafın ve hatta devletin uyguladığı, türlerinin ve sınırlarının belirlenmesi zor bir kavramdır (Muehlenhard ve Kimes, 2014; İşman ve Yusupova, 2023). Kadına yönelik şiddet ise yaşam boyunca kadınlara ve kız çocuklarına sistematik olarak yapılan şiddeti ve istismarı kapsamaktadır. Kamusal veya özel alanda cinsiyete dayalı şiddet; fiziksel, cinsel veya psikolojik sonuçlar doğuracak tehditler de dâhil olmak üzere kadınlara zarar verme veya acı çektirme, zorlama veya keyfi yoksun bırakma, özgürlüğünü kısıtlama amaçlı eylemler veya eylem tehditleri olarak tanımlanmaktadır (Krantz ve Garcia-Moreno, 2005). Kadına karşı şiddet bazı toplumlarda olağan algılanırken şiddete neden olan aslında sosyo-kültürel olarak atfedilen erkekliğin kadınlıktan üstün olduğu fikridir.

Tablo 5. Şiddete karşı tutum ve davranışlar

Öğrenci cinsiyeti: Kadın	Öğrenci cinsiyeti: Erkek
“Cinsiyet fark etmeksizin şiddet yaşıyorsa polisi ararım. Polisler gelene kadar onları ayırmak için etrafımdan yardım isterim, konuşmaya çalışırım.”	“Tek başıma müdahale edebileceğim bir durum söz konusuysa yaparım ama bazen bıçak, silah vb. aletler olabiliyor o zaman hemen polisi ararım.”
“Kadına yönelik sözlü şiddet varsa müdahale ederim, eğer kadın fiziksel şiddet uyguluyorsa müdahale ederim, eğer erkek fiziksel şiddet uyguluyorsa polisi ararım.”	“Erkekler bazen sırf gösteriş olsun diye üstünlük kurmak için birbirleriyle kavga ediyor. O zaman müdahale etmem ama kadınlara karşı her türlü durumda olaya dâhil olur kadını korumaya çalışırım”
“Bir kadın şiddet görüyorsa hemen müdahale etmeye çalışırım. Ancak bir erkek şiddet görüyorsa karışmam.”	“Sözlü konuşurum, çevreden yardım isterim ve vazgeçmiyorsa fiziksel temas olur.”

Kadına yönelik şiddet, mağdurların ve ailelerinin acı ve ıstırap çekmesine neden olmakta ve aynı zamanda dünya çapında toplumlara ağır bir yük getirmektedir (Krahé, 2016). OECD 2019 yılı verilerine göre Türkiye’de kadına karşı şiddet oranı %38 olup her 10 kadından 4’ü hayatında en az bir defa erkek şiddetine maruz kalmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu (WEF, 2023) raporuna göre Türkiye, kadına yönelik cinayet ve şiddet konusunda yine üst sıralarda yer almaktadır. Bu bağlamda çalışmada kadına karşı şiddet hususunda öğrencilere düşünceleri sorulmuş, öğrencilerin tümü kadın, kız çocuk şiddetini kabul edilemez bulmuştur. Öğrencilerin şiddet algısı daha çok fiziksel ve cinsel şiddeti içermektedir. Psikolojik şiddet ise öğrenciler için daha muğlak bir konudur. Öğrenci yanıtlarında toplum, eğitim, adalet sistemi ve aile içi dinamiklerin psikolojik şiddet tanımını farklılaştırdığı bulgulanmıştır. Öğrencilere konu hakkında yöneltilen bir diğer soru ise “Şiddet gören biriyle karşılaştığımızda tepkiniz ne olur?” şeklinde olmuştur. Kadın katılımcıların %90’ı erkek katılımcıların %48’i soruya “kolluk güçlerine haber veririm” şeklinde cevap verirken diğer öğrenciler kavgaya dâhil olacaklarını ifade etmiştir. Ancak şiddet gören kişinin

cinsiyeti özellikle erkeklerin davranışlarında farklılaşmalar yaratmaktadır. Kadınlar ise hem cinsiyet hem de şiddetin türüne göre öncelikle kendilerini korumaya yönelik bir tutum içerisindedir (bkz. Tablo 5).

Şekil 4. Kadına yönelik şiddet başlıklı poster sunumları (öğrenci çalışmaları)

3.2.4. Medya, Cinsiyet Algısı ve Ayrımcılık

Dünya Ekonomik Forumu 2023 Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'ne göre toplumsal cinsiyet eşitliği açısından Türkiye 146 ülke arasında 129. sırada yer almaktadır (WEF, 2023). Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık çoğu alanda yaşanırken bu ayrımcılığı ve güç eşitsizliğine dayalı sistemi görünür kılan ortamlardan biri (hatta günümüz gençleri için en önemlisi) medyadır. Binark ve Gencil Bek (2007) medyada kadın temsiline olumsuzluklar taşıdığını, erkek egemen görüşün ideal kadın adı altında cinsiyet eşitsizliğini yeniden ürettiğini belirtmektedir. Kadın çoğu zaman dişil imge olarak (fiziksel özellikleriyle) medyada var olmaktadır. Dolayısıyla kadınların salt dış görünüşünün dikkate alındığı bir sistemde kadınların değersizleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim reklamlarda, dizilerde, televizyon programlarında kadınların güzellikleri ile ön plana çıktığı görülmektedir (Soydan ve Küçükşen, 2022). Kutlu (2010) dizilerde kadınların rollerinin aile ile özdeşleştirildiğini; Aktaş (2020) ise reklamlarda kadının alışveriş yapan ve tüketen, erkeğin ise kazanç sağlayan kişi olarak tanımlandığını; ayrıca kadınların çoğunlukla yemek hazırlama, çocuk bakımı, ev işi rolleriyle toplumsal stereotiplerin pekiştirildiğini belirtmektedir. Tanrıöver vd. (2009) haberlerde kadın görünürlüğünün moda, kültür ve sanat konularında; erkeklerin ise siyaset ve ekonomi alanında daha fazla görünür olduğunu bulgulamıştır. Utma (2020) yazılı basında yine bir cinsiyet eşitsizliğine vurgu yaparak başlıklarda eril bir dil kullanımının olduğunu ifade etmektedir. Kadınlara yapılan şiddet haberleri bile romantize edilebilmektedir. Gençler arasında bağımlılığa sebep olacak kadar yaygınlaşan sosyal medyanın cinsiyet eşitliğine etkileri ise oldukça çeşitlidir (Çiftçi, 2018; Özdemir, 2019). Örneğin başarılı kadın girişimciler, başarılı kadın sporcular, kadına yönelik şiddeti önlemeye ilişkin platformlar vb. sosyal medyanın cinsiyet eşitliğine ilişkin olumsuzluklarıdır. Ancak kadının metalaşması, ataerkil söylemlerle dijital zorbalığa uğraması; kadın matematiği, yeni gelin evleri/sunumları adı altında kadınların zekâsı ile alay edilmesi; araba sürme, makine kullanımı, tamirat gibi eril kimlikli görülen alanlarda beceriksiz olarak yaftalanmaları sosyal medyada cinsiyete ilişkin birçok problemi de beraberinde getirmekte, cinsiyet eşitliğini sekteye uğratmaktadır.

Sosyal medyayı çok sık kullandıklarını ifade etmeleri sebebiyle öğrencilere “Kadın ve erkek sosyal medyada nasıl temsil ediliyor? sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu sosyal medya takipçisi yüksek kişilerin gerçek olmayan bir dünyayı yansıttığını, rol yaptıklarını belirtse de bu kişileri takip etmekten keyif aldıklarını, hatta bazen onlar gibi olmak istediklerini ifade etmiştir. Bu kişilerin aynı zamanda çocuklar (özellikle ergenlik dönemindeki) ve gençler için kadınlığın/erkeğin timsali olduğunun altını çizmişlerdir. Sosyal medyada takip edilen erkeklerin lüks araçlara sahip, yakışıklı, kaslı, esprili, güzel dans eden vb. özelliklerinin ön plana çıktığını, kadınların benzer şekilde varışlı, güzel bir fiziğe sahip, bakımlı, eğlenceli oldukları belirtilmiştir. Sosyal medyanın sunduğu gösterişli hayatlar; fiziksel olarak kusursuz görünme, kaynağı belli olmayan mal varlıkları (2023 yılı Kasım ayında T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Mali Suçları Araştırma Kurulu'nun birçok sosyal medya fenomeni hakkında soruşturma başlattığı bilinmektedir), afişe edilen estetik operasyonlar (29.07.2023 tarihinde Sağlık Bakanlığı sosyal medya paylaşımlarını sınırlandırmak için yönetmelik yayınlamıştır), kontrolsüzce paylaşılan diyet listeleri ve spor programları, sosyal medya linçleri toplumu olumsuz etkilerken kadınlardan beklentileri daha da artırmıştır. Öğrenciler sosyal medyada daha önce de belirtildiği üzere güzel, bakımlı, işinde başarılı, tüm ev işlerini tek başına yapan, harika yemek hazırlayan, çocuklarına kendi bakan, ödevini yaptıran, asla yorulmayan, eşine karşı nazik ve güler yüzlü, hamarat, titiz, temiz kadın vurgusunun güçlendirildiğini belirtmiştir. Bu durum kadınların kendilerini başarısız ve yetersiz hissetmelerine neden olabilmektedir. Sosyal medyanın bu noktada topluma yansması ise “kadının güçlü olduğu ve her işin üstesinden gelebileceği” söylemidir ancak bu kadar yüceltilen(!) kadın erilin işine karışma, erile söz söyleme hakkına sahip değildir. Bu bağlamda sosyal medyada yaratılan kadın imgesinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini giderek artırdığını söylemek mümkündür.

Şekil 5. Medya ve cinsiyet başlıklı poster sunumları (öğrenci çalışmaları)

3.2.5. Eğitimde Cinsiyet Temelli Eşitlik

Sosyal refah devletlerinde eğitim almaya başlamak ve eğitime devam etmek tüm yurttaşların eşit hakkıdır. Ancak bu durum pratikte sekteye uğramaktadır. Eğitimdeki fırsat eşitsizlikleri ekonomik, coğrafi, politik, kültürel ve bireysel farklılıklar içerebilmektedir (Kurttaş, 2021). Dünya geneline bakıldığında 122 milyon kız çocuğunun okula gidemediği, okuyamayan yetişkinlerin ise yaklaşık üçte ikisini kadınların oluşturduğu bilinmektedir (UNESCO, 2023). Ülkemizde kız çocuklarının okula gitme oranını artırmak için yapılan çeşitli projeler faydalı olsa da istatistikler erkeklerin avantajlıklarını koruduğunu göstermektedir.

Şekil 6. Eğitim ve cinsiyet başlıklı poster sunumları (öğrenci çalışmaları)

TÜİK'in (2022) cinsiyete göre okuryazarlık verileri incelendiğinde kadınların %4,1'i okuma yazma bilmezken erkeklerde bu oran yaklaşık altı kat daha azdır (%0,7). Ulusal Eğitim İstatistiklerine göre (TÜİK, 2023b) ortalama eğitim süresi 2011 yılında kadınlarda 6,4 yıl, erkeklerde 8,3 yıl iken, 2022 yılında kadınlarda 8,5 yıl, erkeklerde 10,0 yıl olmuştur. Lisans eğitimlerine ise erkeklerin %25,8'inin kadınların %21,9'unun devam ettiği görülmektedir. Ancak lisans eğitiminde cinsiyetin sayısal olarak değil içerik açısından farklılaştığını söylemek mümkündür. STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) alanlarında kadınların temsili oldukça düşüktür (lisans mühendislik-teknoloji alanları tercihlerine yerleşen kadın öğrenci sayısı 29.214; erkek öğrenci sayısı 74.450'dir). Mühendislik alanında bölümler arasında da bir farklılaşma dikkat çekmektedir. Nitekim saha çalışması içeren makine, inşaat, jeoloji vb. alanlar eril ile; gıda, endüstri, kimya alanı ise dişille ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla bu mühendisliklerdeki kadın öğrenci sayısı ile kadın akademisyen sayısı artmaktadır (Zengin, 2002; Pehlivanlı, 2019). Cinsiyet, şehir ve bölge planlama disiplini için de (özellikle çalışma yaşamında) ciddi bir ayırım yaratmaktadır (bkz. Bölüm 3.2.6.).

Çalışmaya katılan tüm öğrenciler eğitimin her aşamasında kadınların dezavantajlılık yaşadıklarını belirtmiştir. Kız çocuklarının okula gönderilmemesi ya da eğitim hayatlarının yarıda kalması en sık tekrarlanan başat sorunlardır. Öğrencilerin belirttikleri bir diğer sorun ise ekonomik imkânı yetersiz çok çocuklu ailelerin (kız çocuklarının kapasitesi daha fazla olsa bile) erkek çocuklarını okutma eğiliminde olduğudur.

3.2.6. Çalışma Yaşamında Kadın Olmak

Çalışma yaşamında cinsiyete bağlı ayrımcılığın yatay ve dikey olarak ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür. Yatay ayrımcılık uğraşılan meslek ve kazanılan ücret açısından farklılaşmayı içermektedir (Parlaktuna, 2010). Kadınlar ağırlıklı olarak ekonominin belirli alanlarında ve nispeten dar bir meslek yelpazesinde çalışmaktadır. Kadın istihdamı düşük ücret, zayıf bir örgütlenme (sendikalarda artan kadın sayısına rağmen) ve işsizliğin giderek artması olarak özetlenebilir. Her ne kadar

sosyal politikalarda eşit işe eşit ücret vurgusu yapılsa da pratikte durum değişmektedir. Kadınların daha düşük ücret almasının ardındaki faktörlerden biri (düşüşün tek nedeni olmasa da ezici bir çoğunluğu), kadınla ilişkilendirilen mesleklerde yoğunlaşmadır. Yemek, temizlik, kuaförlük, büro işleri, bakım hizmetleri vb. sektörlerde daha fazla yer alan kadınlar dişil meslek zincirini kıramamıştır. 19. yüzyılda kapitalizmin ve eril sistemin etkisiyle kadınların ya evle ilişkilendirildiği ya da istihdamlarının kısıtlandığı bilinmektedir. Bu dönemde genellikle dişil sektörlerde yer alan kadınların konumları marjinalleşmeye başlamış, kadınlar düşük ücretli, kötü örgütlenmiş sektörlerde, ağır şartlar altında çalışmak zorunda kalmıştır. Tüm güçlülere ek olarak kadın eve geldiğinde ikincil işi ev halkına bakım/hizmet olmuştur (West, 2022). Aynı işi yapsalar dahi kadınların aldığı ücret erkeklere nazaran daha düşük kalmaktadır. TÜİK (2023) cinsiyetler arası kazanç farkını %19,6-%14,5 olarak açıklamıştır. Pek çok kadının çocuklarının ya da bakmakla yükümlü oldukları diğer akrabalarının tek ekonomik geçim kaynağı olduğu düşünüldüğünde (Land, 2000) kadınlar tarafından ücretten ziyade bir iş bulmanın önem kazanması muhtemeldir. Bu nedenle daha düşük kazancı olsa da bulunan iş kaybedilmek istenmemektedir. Dikey ayrımcılık ise kadınların mesleklerinde daha alt pozisyonlarda kalması durumudur. Cam tavan sendromu olarak da bilinen bu durum hemen hemen her alanda (özel sektör, kamu sektörü vb.) kendini hissettirmektedir. Üst düzey yöneticilerin, müdürlerin, siyasi parti liderlerinin ve hatta rektörlerin erkek ağırlıklı olması dikey ayrışmanın en belirgin göstergeleridir.

Şekil 7. Çalışma yaşamında eşitlik başlıklı poster sunumları (öğrenci çalışmaları)

Bu bilgiler ışığında öğrencilerden planlama meslek hayatlarında cinsiyete dayalı yatay ve dikey ayrışmaya maruz kalma riskleri hakkında sözlü görüş bildirmeleri istenmiştir. Erkek öğrenciler şehir plancısı olmanın güçlüklerini genel olarak ifade ederken (fazla mesai, arazi gezileri, esnek çalışma, baskılar vb.) kadın öğrenciler cinsiyetle ilişkili daha spesifik sıkıntıları belirtmiştir (bkz. Tablo 6).

Tablo 6. Şehir planlama mesleğinde cinsiyete dayalı ayrışma

Öğrenci cinsiyeti: Kadın
“Çoğu planlama bürosunun sahibi erkek, çalışanların da büyük kısmı erkek. Stajda bile erkekler çizim yapar, araziye çıkar; biz rapor yazarız, kahve yaparız vb. Kadınlar daha mesleğe başlamadan ayrıştırılıyor.”
“İşten çıkarılma zorunluysa ilk olarak kadınlardan başlanıyor.”
“Bizim üst dönem mezunlarımız aynı işyerinde çalışmalarına ve aynı deneyime sahip olmalarına rağmen erkeklerin daha fazla maaş almasından şikayetçiler...”
“Belediyede staj yaparken kadınlar başa bela doğum yapıyor iki yıl yok, bir daha doğuruyor iki yıl daha... Bu nedenle işe almıyoruz onları demişti müdürümüz!”
“Kadınlardan yönetici olmaz, onların kafası çok karışık söylemini/önyargısını meslek alanımızda sıklıkla duyuyoruz maalesef.”

3.2.7. Siyasal Katılım

Kişinin siyasal katılımı salt oy kullanmanın ötesinde parti/dernek vb. kurmak, siyaset temelli gezi/gösteri/yayım vb. yapmak olarak tanımlanabilir. Milbrath (1981) siyasal katılım hiyerarşisini izleyici (oy kullanma, siyasi beyan ve ikna, parti amblemi taşıma), geçişken (siyasi gösterilere katılım, partiye bağlı, liderlerle temas), savaşçı (siyasi üyelik/adaylık, seçim kampanyalarında aktif rol) faaliyetler olarak sınıflamaktadır. Türkiye özelinde kadınlar savaşçı faaliyetlerde çifte standart, dışlanma, direnç sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır, bu bağlamda siyasi parti lideri, milletvekili, bakan, muhtar vb. pozisyonlarda kadın temsili düşüktür. Siyasette aktif olan kadınların ise ne düşündüklerinden öte nasıl görüldüklerine odaklanan bir yapı dikkat çekicidir (Demir, 2023). Ayrıca siyasi katılımı izleyici ve geçişken faaliyetlerin her başlığında erkeklerin daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Kadın öğrenciler siyasi katılım eksikliğini kadınların ev/bakım ile ilgili sorumlulukları nedeniyle zaman ayıramaması, küçük yaşlardan itibaren siyasetten anlamamla yaftalanmaları, siyasetin erile ait olduğuna inandırılmaları, eğitim yetersizliği ve yoksulluk ile ilişkilendirmektedir. Erkek öğrencilerin büyük bir

bölümü benzer görüş bildirmekle birlikte durumun politik değil kişisel tercih olduğunun altını çizen öğrenciler de bulunmaktadır (bkz. Tablo 7).

Tablo 7. Kadınların siyasal katılımına ilişkin görüşler

Öğrenci cinsiyeti: Erkek
“Annem siyasetle ilgilenmez, çevremdeki hiçbir kadın ilgilenmez. Ev işlerinden sonra dizi izler, sabah kuşağı programlarını izler ama siyaset konuşmaz. Zaten siyasete girmek için ne yeterli parası var ne de eğitimi...”
“Kadınlar siyasete katılmak istemiyor bence, isteseler katılırlar. Gezmek, alışveriş, gün yapmak daha eğlenceli geliyor siyaset düşünmek zor, hep zor işleri de erkekler yapıyor zaten.”
“Erkekler bir araya geldiğinde spor ve siyaset konuşur, kadınlar bunları konuşursa ‘Erkek Fatma’ diye dalga geçilir genelde.”

3.2.8. Cinsiyet Eşitliğinin Hukuki Boyutu

Kadınların erkeklerle eşit hak ve özgürlüklere erişim mücadelesi tarih boyunca devam etmiştir. Cumhuriyetle birlikte ülkemizde kadın hakları konuşulmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 10. Maddesinde kanun önünde herkesin eşit olduğu açıkça ifade edilmektedir. Ancak eşitlik her zaman adaleti beraberinde getirememektedir. Bu nedenle hukuk literatüründe adalete erişim kavramı oldukça detaylı çalışılmaktadır.

Adalet erişim nosyonu ideal sistemin pratikte her zaman adil olamayacağını anlatmaktadır. Adalet erişim toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden değerlendirildiğinde aile hukuku ve miras hakları, çalışma hukuku vb. alanlarda kadınların kurumsal erişim güçlüğü açığa çıkmaktadır. Yoksulluk (dava sürecinin pahalılığı, işsizlik vb.) bu engellerin başında yer almaktadır (Hatipoğlu Aydın, 2015). Sosyo-psikolojik engeller ise yine kadınları sürecin dışında bırakmaktadır. Etrafındakilerin ne diyeceği, özgüven ve bilgi eksikliği, yargıya olan güvensizlik ise diğer engeller olarak sıralanmaktadır (Gülmez Korkmaz ve Çilingir, 2021). Bu bağlamda öğrenciler adalet erişimi hem kadınların hem de diğer dezavantajlı bireylerin sorunu olarak gördüklerini, kanun koyucu, uygulayıcı ve hatta adliyelere eril kimlikle eşleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Kadın öğrenciler şiddet ve taciz konusunda cezaların yetersiz olduğunu, daha caydırıcı önlemlerin alınması gerektiğini ve eğitimin önemini vurgulamıştır (bkz. Tablo 8).

Şekil 8. Cinsiyet ve hukuk başlıklı poster sunumları (öğrenci çalışmaları)

Tablo 8. Kadınların adalet ve yargı algıları

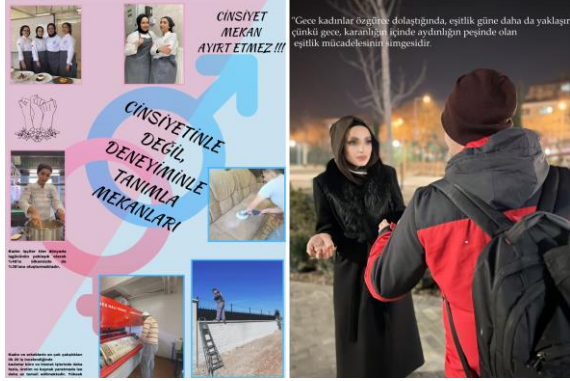
Öğrenci cinsiyeti: Kadın
“İyi hal indirimi devam ettiği sürece bu ülkede kadınlara yönelik her türlü şiddet ve baskının artarak devam edeceğini düşünüyorum. Adam sırf takım elbise giydi diye ceza indirimi uygulanıyor!”
“Bizim bölgede boşanmak oldukça problemlidir bir husus. Kadınlar mahkemeye gitme cesaretini bile gösteremez. Kendi ailesi bile sahip çıkamaz...”
“Çıkan haberler adalet ve yargıya olan güveni derinden zedeliyor. Mesela kişinin ekonomik durumu iyiye daha az ceza alıyor, siyasi gücü varsa daha az ceza alıyor, bazı gruplara üye ise daha az ceza alıyor, adliyede tanıdığı varsa daha az ceza alıyor gibi! Bu liste uzar gider. Ama bu haberler bile kadınlar için korkutucu, suçta meyilli erkekler için cesaretlendirici. İki yıl yatar çıkarım tarzı o kadar çok söylem duyuyoruz ki artık. Güven en büyük problemimiz.”
“Sosyal medya söylemleri de düşündürücü, kadın cinayet haberi altına demek ki hak etmiş yazan var, tacize o saatte ne işi varmış, mini etek giymiş yazan var, çocuk istismarına ama imam nikahlıymış yazan var... Toplumsal ve ahlaki bir çöküş de söz konusu maalesef.”

3.2.9. Kentsel Mekânda Cinsiyete Dayalı Ayrışma

Toplumsal cinsiyet ve kentsel mekân, disiplinler arası bir araştırma konusu olarak 1980'lerde ortaya çıkmıştır. Feministler tarafından başlatılan ilk çalışmalar, insan yapımı çevrenin toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri yaratan, ataerkil bir toplumun maddi tezahürünü açığa çıkaran yapısına vurgu yapmaktadır. Nitekim Lefebvre'ye (1991) göre mekân, onu her gün kullananlar

tarafından üretilir; mekânlar toplumsal normları yansıttığı ölçüde toplumsal cinsiyet ilişkilerini de somutlaştırmaktadır. Evlerde, okullarda ve işyerlerinde kadın ve erkeklerin zorunlu olarak (kültürel veya dini nedenlerle) ayrıştırılmasından başlayan mekânsal devrimde toplumsal cinsiyet eşitsizliği pekiştirilmektedir. Ancak kentin günün farklı saatlerinde de ötekileştirilmiş, cinsiyetleştirilmiş mekanlarının açığa çıktığı bilinmektedir. Örneğin gündüz kadınların sıklıkla kullandığı pazar yerleri ya da çocukların oyun alanları (parklar) hava karardıktan sonra eril bir kimlik kazanmaktadır (Çağ, 2021).

Planlama öğrencileri ise eril mekanları sanayi alanı (ve oto yıkamacı, oto galeri vb.; f=20), halı saha (stadyum; f=18), kahvehane (nargile/internet cafe vb., f=17), yeşil alan (park, piknik alanı vb.; f=14), ibadet alanı (f=13), kamusal tesis (adliye, belediye, karakol vb.; f=10), askeri tesis (f=8), eğlence mekanları (f=7) olarak sıralamaktadır. Ev (f=20), alışveriş merkezleri (f=20), güzellik salonları (f=16), çocuk parkları (f=12), mahalle pazarı (f=12), sağlık tesisi (hastane, sağlık ocağı vb.; f=10), hobi kursları (f=5), eğitim tesisleri (f=4) ise dişil mekân olarak belirtilmektedir. Öğrenciler hava karardıktan sonra mekânsal ayrışmadan ziyade tüm kentin eril kimlik kazandığını ifade etmektedir.

Şekil 9. Kentsel mekânda ayrışma başlıklı poster sunumları (öğrenci çalışmaları)

Değerlendirme ve Sonuç

Kültürel stereotipler, kadın duyarsız politikalar, fırsat eşitsizliği gibi nedenlerle kadınlar toplumsal yaşamlarında ya da akademik hayatlarının herhangi bir aşamasında ciddi bir dışlanma/ayrıştırılma deneyimlemektedir. Bu noktadan hareketle planlama öğrencileri ile gerçekleştirilen anket ve görüşmelerin literatürde yer alan birçok fikir ve argümanı doğrular nitelikte olduğu bulgulanmıştır. Nitekim öğrenciler erili güç ve otorite ile dişili ise nahiflik ve güzellik ile ilişkilendirmektedir. Zihinlerdeki toplumsal roller ve meslek grupları ise oldukça belirgindir. Öğrencilerin şiddete yönelik tutumları cinsiyetlerine göre değişmekle birlikte kadın öğrenciler hemcinslerine karşı işlenen istismar, taciz, kapkaç vb. suçların daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Bu durum kadınların olumsuz deneyimlerinin sonucudur. Kadın öğrenciler sosyal yaşamlarında erkek arkadaşlarının hiç yaşamadığı olayları yaşadıklarını, hiçbir zaman düşünmek zorunda olmadıkları kendini koruma eylemlerini gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir. Bir öğrenci yurda giderken güvenliği için arkadaşlarına konumu attığını, bir diğeri hava karadıktan sonra dışarıdaysa telefonda konuşuyormuş gibi yaparak evine gittiğini itiraf etmiştir. Kadın öğrenciler kamusal alanlarda sıklıkla sözlü tacize uğradığını belirtirken erkek öğrenciler böyle bir durumla yaşamları boyunca karşılaşmadıklarını ifade etmiştir.

Şiddet, taciz, mekân kullanımı, cinsiyet rolleri ve benzer konulara odaklanılan sınıf içi katılımlı görüşmelerin erkek öğrencilerin empati yeteneğini artırdığı gözlenmiştir. Bu bağlamda toplumda kadınların mevcut durumunu iyileştirmek için önemli bir unsur olarak karşımıza "rasyonel bir diyalog" gerekliliği açığa çıkmaktadır. Ders kapsamında deneyimlenen toplumsal cinsiyet eşitliği diyalogunun salt planlama disiplini değil eğitimin her düzeyinde (okulöncesi dönemden başlayarak) yaygın olarak kullanılmasının toplumsal katkı sunacağı açıktır.

Kaynakça

- Aktaş, G. (2013). Feminist söylemler bağlamında kadın kimliği: erkek egemen bir toplumda kadın olmak. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 53-72.
- Aktaş, N. (2020). Toplumda değişen kadın rollerinin reklamlara yansması: küçük ev aletleri markalarına yönelik bir analiz. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (15), 183-201.
- Alkan, A. (1999). Toplumsal cinsiyet ve kent planlaması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(4), 1-29
- Berniell, I., Gasparini, L., Marchionni, M., Viollaz, M. (2023). The role of children and work-from-home in gender labor market asymmetries: evidence from the COVID-19 pandemic in Latin America. *Review of Economics of the Household*, 21(4), 1191-1214.
- Binark, F.M., Gencil Bek, M. (2007). *Eleştirel medya okuryazarlığı: kuramsal yaklaşımlar ve uygulamalar*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Blau, F.D., Brinton, M.C., Grusky, D.B. (2006). *The declining significance of gender*. In F.D. Blau, M.C. Brinton and D.B. Grusky (eds), *The Declining Significance of Gender?* New York: Russell Sage Foundation.
- Bora, A. (2011). Kadınların sınıfı ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, A. (2012). *Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık*. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (derleyen). *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brinton, M. C., Lee, D. J. (2016). Gender-Role ideology, labor market institutions, and post-industrial fertility. *Population and Development Review*, 42(3), 405-433.
- Bussey, K., Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychological Review*, 106, 676-713.
- Çağ, T. (2021). *Kentsel ayrışmanın toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi: Konya'daki eril mekânlar*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Çiftçi, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 417-434.
- Demir, E. (2023). Kadın ve siyasal katılım ilişkisi üzerine sosyolojik bir inceleme: Antalya örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 78(2), 291-310.
- Eagly, A. H., Wood, W. (2016). *Social role theory*. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology*. Sage Publications Ltd.
- Eagly, A.H., Steffen, V.J. (1984). Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 735-754.
- Entwistle, J. (2012). *Cinsiyet/toplumsal cinsiyet-temel sosyolojik dikotomiler* (çev. İ. Çapçioğlu) Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Esping-Andersen, G. (2011). *Tamamlanmamış devrim- kadınların yeni rollerine uymak*. S. Çağatay (Çeviren.). İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji* (O. Özdemir Genel Yay. Yön.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gülmez Korkmaz, M., Çilingir, M. (2021). Toplumsal ve siyasi zeminde adalete erişimden beklentiler: Türkiye'de kadınların adalete erişimi, PODEM Yayınları.
- Hatipoğlu Aydın, D. (2015). Kadınların adalete erişimi, *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 79-107.
- Huber, J. (2007). *On the origins of gender inequality*. Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- İşman, A., Yusupova, G. (2023). Özbekistan'da kadına yönelik şiddet konulu cinsiyet eşitsizliğine kayıtsız kalmıyoruz adlı kamu spotu değerlendirmesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 7(1), 61-77.
- Krahé, B. (2016). Violence against women. *Aggression and Violence*, 251-268.
- Krantz, G., Garcia-Moreno, C. (2005). Violence against women. *Journal of epidemiology and community health*, 59(10), 818.
- Kurtdaş, E. M. (2021). Eğitimde cinsiyet temelli fırsat eşitsizliği. *Sosyolojik Düşün*, 6(2), 112-144.

- Kutlu, A. (2010). Televizyon dizilerinde toplumsal cinsiyet açısından kadının sunumu: Kanal D'de yayınlanan Yaprak Dökümü dizisinde kadın karakterler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Land, H. (2000). Who cares for the family?. In *The Foundations of the Welfare State*. Edward Elgar Publishing.
- Lefebvre H. (1991). *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (çev. O. Akınhay ve D. Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Milbrath, L. W. (1981). *Political participation*. In *The Handbook of Political Behavior*. MA: Springer US.
- Miller, C.F., Trautner, H.M., Ruble, D.N. (2006). *The role of gender stereotypes in children's preferences and behavior*. In L. Balter and C.S. Tamis-LeMonda (eds), *Child Psychology: A Handbook of Contemporary Issues*, 2nd Edition. New York: Psychology Press.
- Muehlenhard, C. L., Kimes, L. A. (2014). *The social construction of violence: the case of sexual and domestic violence*. In *Perspectives on Evil and Violence*. Psychology Press.
- Murdock, G.P., Provost, C. (1973). Factors in the division of labor by sex: a cross-cultural analysis. *Ethnology*, 13, 203-225.
- Oakley, A. (1987). *Sex, gender and society*. London: Temple Smith.
- Özdemir, Z. (2019). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(2), 91-105.
- Özkazanç, S., Korkmaz, C. (2019). Şehir ve bölge planlama disiplininde eğitim, iş bulma ve mesleki öz yeterliliğe ilişkin kaygı ve beklentiler. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi (MBUD)*, 4 (2), 122-139.
- Öztunç, M., Ilgaz Büyükbaykal, A. C. (2018). Sakarya yerel basınında çıkan kadına yönelik şiddet haberlerinin farklı boyutlardan incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 13(26), 971-984.
- Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye'de cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık, *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1217-1230.
- Pehlivanlı, K., E. (2019). Exploring the hidden curriculum of gender in engineering education: a case of an engineering faculty in Turkey. *Int. J. Eng. Educ*, 35, 1194-1205.
- Sancar, S. (2011). *Erkeklik: imkânsız iktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Soydan, E., Küçükşen, K. (2022). Toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğinin medyadaki izdüşümleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 18-28.
- Tanrıöver, D., Vitrinel, A., Sözeri, A. (2009). Gözlemlerden eylemlere: Türkiye'de cinsiyetçi olmayan bir medyaya doğru. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (10), 33-51.
- Tickner, J. A. (1992). *Gender in international relations: feminist perspectives on achieving global security*. Columbia University Press.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2023a). Temel işgücü göstergeleri, Ekim 2023, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr>. Erişim tarihi: 02.01.2024.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2023b). İstatistiklerle kadın, 2023, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675&dil=1>. Erişim tarihi: 07.03.2024
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2022). Ulusal eğitim istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr>. Erişim tarihi: 03.11.2023.
- UNESCO. (2023). <https://www.unesco.org.tr/Pages/42/215/Toplumsal-Cinsiyet-Esitlegi>. Erişim Tarihi: 03.11.2023.
- US Bureau of Labor Statistics (2010). U.S. Department of Labor, women in the labor force: A databook, Report 2010.
- Utma, S. (2020). Türk kültüründe kadın olmak ve medyada kadının temsili. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(70), 1076-1083.
- West, J. (Ed.). (2022). *Work, women, and the labour market*. Taylor & Francis.
- Wood, W., Eagly, A.H. (2002). A cross-cultural analysis of the behavior of women and men: implications for the origins of sex differences. *Psychological Bulletin*, 128, 699-727.
- World Economic Forum (WEF). (2023). *Global gender gap report*. Erişim adresi: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf. Erişim Tarihi: 15.12.2023

Zengin, A., B. (2002). Women in engineering education in Turkey: understanding the gendered distribution. *International Journal of Engineering Education*, 18(4), 400-408.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Destek ve Teşekkür

2023-2024 güz yarıyılında "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Planlama" dersini alan, derse ilişkin değerli görüşlerini paylaşan tüm öğrencilere teşekkür ederim.

Türkiye’de 1934-1938 Yılları Arasında Yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği’nden Alınan Kredi Ve Teknik Yardımların Katkıları

Contributions of the Credit and Technical Assistance Received from the Soviet Union to the Realization of the First Five-Year Industrial Plan Made in Türkiye Between 1934 and 1938

İmren ARBAÇ

Lecturer Dr., Yeditepe University, Department of Russian Language and Literature, İstanbul, Türkiye
Öğr. Gör. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0001-6948-1031 imren.arbac@yeditepe.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Arbaç, İ. (2024). Contributions of the Credit and Technical Assistance Received from the Soviet Union to the Realization of the First Five-Year Industrial Plan Made in Türkiye Between 1934 and 1938, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 58-71.

Arbaç, İ. (2024). Türkiye’de 1934-1938 Yılları Arasında Yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği’nden Alınan Kredi ve Teknik Yardımların Katkıları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 58-71.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 29 January/Ocak 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 25 April/Nisan 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 58-71

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İmren ARBAÇ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC.

Öz

Cumhuriyetin ilanından sonra ülke yönetimi askeri ve siyasi başarılarını iktisadi atılımlarla güçlendirme kararlılığında olmuştur. Ülkenin sanayileşmeye başlaması aşamasında ekonomi ve sanayi yönetim uzmanlarının Sovyetler Birliği'nde uygulanan 21 Mart 1921 tarihinde yürürlüğe giren Yeni Ekonomi Politikası başta olmak üzere, diğer ülkelerdeki ekonomi ve sanayinin uygulanma durumunu incelemeye başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nde uygulanan beş yıllık sanayi planının başarılı olması, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomi Krizi'nin olumsuz koşullarını kendi lehine çevirmeyi başarmış bir ülke durumuna gelmesi Türkiye'de büyük ilgi uyandırmış ve Sovyetler Birliği'nin ekonomi planlarıyla ilgili işleyişini incelemek yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bu çalışma, Türkiye tarihi açısından büyük öneme sahip olan 1934-1938 yılları arasında birinci beş yıllık sanayi planının uygulanmasında Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye sağlanan kredinin yanı sıra sanayi planının hazırlanması ve yatırım alanlarının belirlenmesi süreçlerinde uzman ve teknik yardımlar, araştırma yöntemine uygun olarak irdelenmiştir. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Belgeleri, TBMM Zabıt Cerideleri, süreli yayınlar, resmi gazeteler, makaleler, kitaplar ve Rusya Federasyonu Dış Politika Belgeleri, Rusça süreli yayınlar, makaleler ve kitaplar temeline dayalı olarak araştırılmıştır. Çalışmada Türkiye'nin ilk sanayi planının hazırlanmasında ve planın kapsamının genişletilmesinde Sovyet uzmanları tarafından hazırlanan raporların önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sovyetler Birliği, NEP, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İosif Vissarionoviç Stalin, İsmet İnönü.

Abstract

After the proclamation of the Republic, the country's administration was determined to strengthen its military and political successes with economic breakthroughs. During the industrialization phase of the country, economic and industrial management experts began to examine the implementation of the economy and industry in other countries, especially the New Economic Policy that came into force on March 21, 1921 in the Soviet Union. The success of the five-year industrial plan implemented in the Soviet Union and its becoming a country that managed to turn the negative conditions of the World Economic Crisis in 1929 to its advantage aroused great interest in Türkiye and attempts were made to examine the functioning of the Soviet Union's economic plans. In this study, the credit provided to Türkiye by the Soviet Union in the implementation of the first five-year industrial plan between 1934 and 1938, which is of great importance for the history of Türkiye, as well as the expert and technical assistance in the preparation of the industrial plan and the determination of investment areas, were examined in accordance with the research method. This study was researched based on the State Archive Documents of the Presidency of the Republic of Türkiye, GNAT Minutes, periodicals, official newspapers, articles, books and Russian Federation Foreign Policy Documents, Russian periodicals, articles and books. The study emphasizes the importance of the reports prepared by Soviet experts in the preparation of Türkiye's first industrial plan and in expanding the scope of the plan.

Keywords: Türkiye, Soviet Union, NEP, First Five-Year Industrial Plan, Iosif Vissarionovich Stalin, İsmet İnönü.

Giriş

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ekonomik ilişkilerde belirgin bir biçimde ilk yakınlaşma 1920'li yıllarda ziraat alanında kendini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra ülkenin iktisadi yapısının güçlendirilmesi yönünde kararlı adımlar atılmaya başlanmıştır. Öncelikle uzun süren savaştan sonra tahrip olan genç Cumhuriyetin ekonomisini düzeltmek ve ülkenin ihtiyacı olan mekanizmalarını kurmak için Cumhuriyet yönetiminin yoğun bir çalışma yapılmıştır. Bu doğrultuda ülkenin tarım alanında iyileştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmış ve bu dönemde tarım konusunda uyguladığı politika ile büyük başarı elde etmiş olan Sovyetler Birliği'nden de yardım istenmiştir.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Macaristan ve Almanya gibi ülkelerde tarım alanında yapılan çalışmalarını yakından takip etmiştir. Aynı zamanda bu ülkelerden de ülkeye uzmanlar davet edilmiş ve ülkenin zirai yapısı incelenmiştir (Yıldırım, 2011, s.227-246). Sovyetler Birliği'nin tarım alanındaki başarılarını yerinde görmek üzere ise Türkiye'den tarım uzmanlarından oluşan bir heyet 1925 yılında Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. Türk heyeti Sovyetler Birliği'nde Moskova Tarım Akademisi, Zooteknik Enstitüsü ve Leningrad Tarım Enstitüsü'nü ziyaret etmişlerdir (BCA, 30-18-1-1/16-67-13/2678). Türk heyeti, Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sırasında ülkenin tarım alanında yaptığı çalışmaları ve tesislerini yakından görme fırsatı bulmuştur. Tarım alanında yapılan çalışmaların Türkiye'de uygulanabilmesi için yetkililerden teknik yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu amaçla Sovyetler Birliği Tarım ve Botanik Bilimleri Profesörü Pyotr Mihayloviç Jukovskiy Türkiye'nin tarım alanında yapabileceği çalışmaları yerinde görüp değerlendirmesi için Türkiye'ye davet edilmiştir. Profesör Pyotr Mihayloviç Jukovskiy başkanlığında Sovyet uzmanlardan oluşan bir heyet, ülkedeki tarım durumunu ve tarımın büyüme perspektifini araştırmak için Türkiye'ye 1925-1927 yılları arasında üç kez ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretler esnasında eşzamanlı olarak Sovyetler Birliği'nde yaklaşık 50 deney istasyonu şubesi, Türkiye'deki tarım için gerekli tohum örneklerinin hazırlanması işiyle uğraşmıştır. Profesör Pyotr Mihayloviç Jukovskiy başkanlığında Sovyet heyetinin Türkiye'ye yaptığı bu çalışmalarla ilgili ziyaretleri sonunda 1933 yılında Profesör Pyotr Mihayloviç Jukovskiy tarafından yazılan *Zemledelçeskaya Turtsiya Aziatskaya Çast-Anatoliya (Tarımsal Türkiye Asya Yakası-Anadolu)* adlı kitap Moskova ve Leningrad'da yayımlanmıştır (Jukovskiy, 1933, s. 7). Bu eser 1951 yılında Türkçeye *Türkiye'nin Zirai Bünyesi* adıyla çevrilmiştir. Sovyet Profesörü'nün Türkiye'de tarımın geliştirilmesi yönünde önerileri dikkate alınmıştır. Tarım alanında yapılan çalışmalar arzu edildiği ölçüde hızla hayata geçirilememiştir kuşkusuz. Bahis olunan dönemde Türkiye'de tarım araçlarını üreten fabrikaların yeterli hale getirilmesi durumunda ancak tarım konusunda arzu edilen hızda bir başarı sağlanabilirdi. Bu doğrultuda tarımın tümüyle insan gücüne bağlı olması gerçeği ülkede sanayileşme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. 1928-1932 yılları arasında birinci beş yıllık planını ve bunun ardından 1933-1937 yılları arasında da ikinci sanayi planını başarı ile uygulayan Sovyet yönetimi, tarımın yanı sıra sanayileşme yolunda da büyük atılımlar gerçekleştirmiştir. Türkiye açısından değerlendirmek gerekirse, ülkede sanayileşme sürecine geçilmesiyle birlikte Sovyet desteğiyle birinci planın uygulanmasının ardından geniş yatırım alanlarını kapsayan ikinci sanayi planı da uygulanabilseydi Türkiye dünyada söz sahibi bir sanayi ülkesi olmayı başarabilirdi. Bu çalışmanın amacı, bir tarım ülkesi iken uyguladıkları birinci ve ikinci beş yıllık sanayi planları sayesinde bir sanayi ülkesi haline gelmeyi başaran Sovyetler Birliği'nin, sanayi planlarını gerçekleştirmek için Batı'dan borç alamayan Türkiye'ye, ilk planlı sanayileşme uygulaması sürecinde sağladıkları kredi ve teknik yardımlarının önemini ortaya koymaktır. Bu çalışmada Türkiye tarihi açısından oldukça büyük öneme sahip olan 1934-1938 yılları arasında uygulanan birinci beş yıllık sanayi planının hayata geçirilmesinde Sovyet kredi, teknik yardımları Türkçe, Rusça birincil, ikincil kaynaklara dayanılarak araştırma yöntemiyle irdelenmiş ve bu yardımların Türk sanayi gelişimine katkıları belgeler ışığında gösterilmeye çalışılmıştır. Bu makale ayrıca, birinci sanayi planının hayata geçirilmesinde dış ülke kredisi olarak sadece kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nden sağlanan kredinin önemini yanı sıra, disiplinli biçimde çalışan Sovyet teknik uzmanlar tarafından 1934-1938 yılları arasında sanayi planının yatırım alanlarının oluşturulmasının yanı sıra, Türk sanayisine kazandırılan tesislerin gerçekleştirilme aşamalarını irdelenmek ve ayrıca Sovyet yönetiminin Türkiye'nin ikinci sanayi planına destek verme niyetinde olduğunu göstermek amacındadır.

1.Sovyetler Birliği'nde Uygulanan Yeni Ekonomi Politikası (NEP)

1917 Ekim Devrimi'nin ardından ortaya çıkan iç savaş başarıyla kazanan Sovyetler Birliği, dışarıdan gelen saldırıları kontrol altına aldıktan sonra ülke içinde ekonomik planla ilgili çalışmalara yoğunlaşmıştır.

Ülkede yaşanan sanayi ve ulaştırma sistemindeki hızlı düşüş ülkenin giderek daha fazla yoksullaşmasına neden olmuştur. Her yıl büyük bir hızla azalan sanayi üretim kapasitesi 1920 yılında oldukça sıkıntılı bir durum almıştır. Bu dönemde ülkede yaşanan kıtlık, günlük kullanılan her malın fiyatını düşürmüştür. Ayrıca bu dönemde tarımsal üretimde de büyük bir düşüş söz konusu olmuştur. Bunun nedenlerinden en önemlisi Ekim Devrimi'nin ardından köylülere dağıtılan topraklarda köylüler ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretmeye başlayınca ülke genelinde işlenen toprakların oranında azalma olmasıdır. Bunun yanı sıra 1920-1921 yılları arasında yaşanan kuraklık ülkede ciddi boyutta kıtlık yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki, 1921-1922 yılları arasında ülkede yaşanan kıtlıktan ölenlerin sayısı 5 milyona ulaşmıştır. Bu sayının Rusya'nın Birinci Dünya

Savaşı'ndaki kayıplarının iki katı olduğu düşünüldüğünde felaketin boyutları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. (Vernadskiy, 2015, s. 389). Söz konusu nedenler, ülkede acilen yeni ekonomi politikasının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle Vladimir İlyiç Lenin Mart 1921'de X. Komünist Partisi Kongresi'nde ülkede yaşanan ekonomik, sosyal ve politik krizlerin nedenlerine değinirken ülkeyi yöneten siyasi iradenin Yeni Ekonomi Politikası'na (NEP) geçmesinin zorunluluğunu ve bundan sonraki görevlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Yıkıcı bir emperyalist savaşın ardından, yıllarca iç savaşa göğüs geren bir ülke, elbette tüm güçlerini cepheye adamadan, başka türlü var olamazdı. Ve elbette ki, savaş yüzünden mahvolan bir ülke, savaş zamanı başka bir yolla telafi edemediği yiyeceği, köylülerden almaktan başka bir şey yapamazdı. Ülkeyi, orduyu ve işçi-köylü gücünü kurtarmak için bu gerekliydi. Köylülere dedik ki: "Tahılınızı tabii ki işçi ve köylü devletine ödünç veriyorsunuz, vermediğiniz takdirde ise devletinizi, toprak sahiplerinden ve kapitalistlerden kurtaramazsınız. "Emperyalistlerin ve kapitalistlerin başlattığı savaşla mücadele ederken bize dayattıkları koşullarda başka türlü hareket edemezdik. Bundan başka seçeneğimiz de yoktu. Ancak bu koşullar bizi, çok uzun süren savaştan sonra köylü ekonomisinin öyle bir zayıflamasına götürdü ki, bunun sonunda ortaya çıkan mahsul kıtlığının ana nedenleri ise ekimin azalması, üretim araçlarının bozulması, verimin azalması, üretkenlik ve emek eksikliğinden kaynaklanmıştır. Sene başında yapılan Yıllık Rapor'da siyasette yaşadıklarımızı ve yeni yılda kendimize hangi siyasi görevleri belirlememiz gerektiğini analiz ederken bu durumu dikkatle göz önünde bulundurmamız gerekir. Yıllık Rapor bize gelecek yıl için de aynı şekilde yapmamız gereken acil görevler olduğunu göstermiştir (Protokol X syezda RKP(b), 1933, s. 29).

Vladimir İlyiç Lenin X. Komünist Parti Kongresi'nde yapılan konuşmalar sonunda Kongre üyelerinin onayı ile alınan kararların ardından ülkede NEP (Novaya Ekonomiçeskaya Politika) olarak bilinen Yeni Ekonomi Politikası'nı uygulamaya başlamıştır. 1921-1922 yılları arasında ülkede yaşanan iç savaş yüzünden ortaya çıkan açlık döneminin ardından 1924 yılında Vladimir İlyiç Lenin'in ölümü Sovyet tarihinde önemli tarihler olarak yerini alır. Vladimir İlyiç Lenin'in ölümünden sonra İosif Vissarionoviç Stalin, Sovyetler Birliği'nde kolektivist hayata geçirir. Tüm Birlik genelinde sovhozlar¹ ve kolhozlar² kurularak kolektif tarım sistemi hayata geçirilmiştir. Bu dönemde köylüler arazilerini kolhozlara dönüştürerek arazilerden elde ettikleri ürünleri satmaya başlamışlardır. Devlet tarafından kurulan traktör ve makine istasyonları Sovyet köylüsünün kullanımına sunulmuştur.

Bu uygulama ile toplumsal gerilimi azaltmak, ülkede ekonomiyi yeniden canlandırmak ve sosyal bir toplumun oluşumu için uygun koşullar yaratmak hedeflenmiştir. Köylülerin ellerinde bulunan fazla ürünü almak yerine, çok düşük oranda köylüden vergi alınmaya başlanmış ve böylece köylülerin serbest ticaret yapabilmelerine olanak sağlanmıştır. Tarım sektörünün yeniden yapılandırılması sağlanmış ve ülkedeki kıtlık sona ermiştir. Aynı zamanda sendikalar, çok sayıda fuar, ticari işletme ve borsa ortaya çıkmıştır. Nakit ücret sistemi yeniden tesis edilmiş, zorunlu çalışma vergileri kaldırılmıştır. Özel sektörün ortaya çıkması sağlanmıştır. Yeni Ekonomi Politikası, bazı eksiklerine rağmen ülkeyi tam bir yıkımdan çıkarmayı başarmıştır. 1920'lerin sonunda ise ülkedeki mali ve maddi kaynakların daha fazla merkezileştirilmesi amacıyla tüm NEP önlemleri kısaltılmış, ülke, sanayileşme ve kolektifleştirmenin planlı ve yönlendirici gelişim yolunu izlemiştir.

2.Sovyetler Birliği'nde Uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Planlı ekonomi konusu dünyada ilk olarak Sovyetler Birliği'nde ele alınmış ve yeni toplum hayatı bu planlamanın içine dahil edilmiştir. 1928-1932 yılları arasında SSCB'de ilk beş yıllık plan uygulanmıştır. Sovyetler Birliği'nde uygulanan beş yıllık planın asıl hedefi öncelikle ülkede sanayileşmeyi gerçekleştirmek olmuştur.

Sovyetler Birliği'nde 1921 yılında Aralık ayı içinde toplanan Tüm Komünist Partisi Birliği'nin XV.Kongresi'nde SSCB'nin yeni bir siyasi ve ekonomik sistem doğrultusunda yönetilmesi doğrultusunda karar alınmıştır. Alınan kararlar doğrultusunda Sovyet yönetimi bundan sonraki süreçte tüm enerjisini ülkedeki iç devrimi uygulamaya harcayacaktır. Tüm Komünist Partisi Birliği'nin XV. Kongre'sinde öncelikle parti içi sorunlar ele alınmıştır. Kongre'nin ilk oturumu sonunda ise Merkez Komitesi, parti içi muhalefeti susturma yönünde karar almıştır (XV Syezd,1928, s. 51).

1921 yılı Aralık ayında toplanan XV. Kongre'nin siyasi kararlarının yanı sıra ikinci bölümünde, ekonominin yeniden yapılandırılması konusu geniş yer tutmuştur. Ekonominin yapılandırılması konusunda ilk olarak 1920 yılında yapılan IX. Parti Kongresi'nde 5 yıllık ekonomi planı ortaya atılmıştır. IX. Kongre'de birleşik ekonomik plan kararında, Sovyet ekonomisinin canlanması için yerel bir rejimin kurulması gerekliliği vurgulanmıştır. Kongre kararında bunun kolay bir görev olmadığına işaret edilmiştir; öyle ki, ekonomik cephedeki çalışmaların tutarlılıkla takip edilmesi gerektiği ve ulusal ekonominin bilimsel

¹SSCB'de tarımsal işletmelerin ana biçimlerinden biri; üretim araçlarının devlet mülkiyetine dayalı devlet tarım işletmesi (Sovyet ekonomisi-sovetskoe hozyaystvo- sovhoz(Sovyet tarımı) kelimelerinin kısaltmasından oluşmuştur.)

² Kolektif çiftçilik için köylülerden oluşan bir üretim birliği (kollektivnoe hozyaystvo- kolhoz-kollektif çiftçilik kelimelerinin kısaltmasından).

planının detaylandırılmasının ancak tüm çalışan kitlelerin istikrarlı iradesiyle mümkün olabileceğinin altı çizilmiştir. Bu karar aslında bir anlamda da, planlı ekonomik rejimin kısa sürede hayata geçirilemeyeceğini gösteriyordu. IX. Kongre’de bunun gerçekleşmesinin bütün bir tarihsel dönemi gerektireceği, böyle planlı bir inşanın somut sonuçlarının ancak büyük çabalar ve olağanüstü fedakarlıklarla elde edilebileceği ifade edilmiştir. Aynı kararda daha sonraki planın inşasının (ikinci sanayi planı) tüm ana noktaları not edilmiş; tüm ekonominin yeni bir teknik temele taşınması gerektiği belirtilmiştir. Bunun gerçekleştirilebilmesindeki teknik temelin ancak tüm Sovyet ekonomisinin elektrikli raylara geçişle bağlantılı olduğu kaydedilmiştir. XV. Kongre’de ise Sovyet ekonomisinin yapılandırılması için alınan kararlar 5 yıllık plan olarak belirlenmiştir (XV Syezd, 1928, s. 784-785).

Tarım ve sanayi alanında devlet kontrolünde yapılan bu plan toplumun yaşamını doğrudan etkilemiştir. 1927 yılında başlayan bu planlı dönüşümle ülke ekonomisinde yeniden yapılandırılma süreci yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından ülkede yaşanan iç savaşın yıkıcı etkileri altında kalan Sovyet yönetimi 1921 yılı içinde sanayisini geliştirmek amacıyla “Gosplan”ı³ hayata geçirmiştir. Sovyetler Birliği için birleşik bir ekonomik planın geliştirilmesi, ekonominin tüm sektörleri için yönergeler belirleyen 1925-1926 yılları için yıllık hedef rakamları ve direktiflerin yayınlanmasıyla başlamıştır. Bu doğrultuda Beş Yıllık Plan taslağı, Gosplan üyeleri tarafından hazırlanmıştır. 1928 yılı Sonbaharında Beş Yıllık Plan yürürlüğe girmiştir. 1929 yılında ise, 1928 yılında belirlenen kotalar yeniden gözden geçirilmiş ve planın başarısı düşünülerek yükseltilmiştir. Daha sonra Birinci Beş Yıllık Plan’ın 4 yılda bitirilmesi hedeflenmiştir. Buna göre 1 Ekim 1928’de başlayan planın 31 Aralık 1932’de bitirilmesi onaylanmıştır (Pravda, 31 Aralık 1932).

Sovyetler Birliği’nde uygulanan İlk Beş Yıllık Ekonomi Planı otomobil, havacılık, takım tezgahı, traktör, metalurji, ziraat mühendisliği ve kimya endüstrileri gibi alanları kapsamaktaydı. Bu plan Sovyet sanayisinin tüm bölümlerini yeniden yaratmıştır. Beş Yıllık Ekonomi Planının tüm ayrıntıları ile uygulanmasının mümkün olmamasına rağmen kısa sürede büyük başarı kazanmış ve Sovyetler Birliği bu plan sayesinde ülkenin daha da gelişmesinin temelini atmıştır. Arka arkaya gelen iki beş yıllık plan Sovyetler Birliği’nin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmesini sağlamıştır. Bu planların uygulanmasıyla farklı ekonomik yapılar oluşmuştur. Kolektif tarıma geçişle birlikte küçük çiftliklerini işleten köylüler, kolektif tarım çiftlikleri (kolhozlar) ve devletin sahibi olduğu çiftliklerde (sovhozlar) çalışan köylüler, işçiler gibi yeni bir sınıf oluşturmuşlardır. Birinci beş yıllık planın en önemli projesi Dinyeper nehri üzerinde kurulan termik santraldır. Bu proje 1932 yılı Ekim ayında tamamlanmış ve faaliyete geçmiştir. Rus sanayi gelişimi dahilinde yapılan Ural bölgesindeki Çelik Fabrikası ise İkinci Beş Yıllık Plan sürecinde yapılmıştır. Bu süreçte ayrıca Harkov, Stalingrad (Volgograd), Rostov (Rostov na Donu), Çelyabinsk, Gorkiy (Nijniy Novgorod) gibi büyük şehirlerde birçok traktör, tarım makinesi ve otomobil fabrikaları kurulmuştur. Bu dönemde Grozniy’den (Kuzey Kafkasya) Karadeniz limanı olan Tuapse’ye giden petrol boru hattı ve Sibiry-Türkistan demiryolunun inşası tamamlanmıştır (Vernadskiy, 2015, s. 420-428).

SSCB Komünist Parti yönetimi Ocak 1933’te ise Merkez Komite ve Merkezi Kontrol Komisyonu’nun ortak genel kurulunda, Leninist çizgi doğrultusunda birinci beş yıllık planın tamamlanması için verdiği büyük mücadelenin sonuçlarını özetledikten sonra, ikinci beş yıllık planı uygulamaya geçtiklerini, sınıfsız bir sosyalist toplum inşa etmenin en büyük tarihsel görevinin yerine getirilmesine doğru, kararlı ve emin adımlarla ilerlediklerini vurgulamıştır (X Syezd, 1933, s. IV) 1933-1937 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Plan, Komünist Parti’nin 26 Ocak -10 Şubat 1934 tarihleri arasında yapılan XVII. Kongresi’nde kabul edilmiş ve yürürlüğe konmuştur. İkinci Beş Yıllık Plan sonunda yani 1937 yılında ülkenin tüm sanayi üretim hacmi 92,7 milyar Ruble, birinci beş yıllık plan sonunda yani 1932 yılında ise (1926/1927 yıllarında yapılan fiyatlarıyla) 43 milyar Ruble, sanayi üretiminde yıllık ortalama artış %16,5 olarak belirlenmiştir. Tüketim malları üretiminde hızlı gelişme tempolarını ortaya koyarken, sadece ilk beş yıllık planla değil, aynı zamanda ikinci beş yıllık plan değerleriyle de üretim araçlarının gelişme oranlarıyla belirlenmesi konusunda karara varılmıştır. Birinci beş yıllık planda yıllık ortalama büyüme hızı %17 iken, ikinci beş yıllık planda bu oran %18,5 olarak belirlenmiştir (XVII Syezd, 1934, s. 660-661).

Sovyet yönetimi tarafından ülkenin Birinci Beş Yıllık Planı kapsamında elli, İkinci Beş Yıllık Planda ise yüz yirmi sanayi kolu için üretim hedefleri saptanmıştır. Sovyetler Birliği’nde İkinci Beş Yıllık Plan, birinci plana göre daha geniş kapsamlı biçimde hazırlanmıştır. İkinci beş yıllık planlama döneminde ilk kez bölgesel planlama yoluna gidilmiş, kültür, tarım, ulaşım, inşaat gibi alanlar ikinci planın kapsamına alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında Sovyet yönetimince uygulanan İkinci Beş Yıllık Plan, ülkede sanayi ve tarımsal üretimin tümüyle kamulaştırıldığı bir süreyi kapsamı bakımından oldukça büyük bir öneme sahiptir (Çelebican, 1973, s. 247-287).

Daha ilk beş yıllık plan yıllarında sosyalist bir ekonominin temelleri atılmıştır. SSCB’de son kapitalist sınıf olan kulaklar yenilmiş ve köylülüğün büyük bölümü olan kolektif çiftçiler kırsal kesimde Sovyet iktidarının güçlü bir destekçisi haline gelmiştir. SSCB nihayet kendisini sosyalist yolda güçlendirmeyi başarmıştır.

³ Gosplan, Sovyetler Birliği’nin ekonomi planlamasından sorumlu 1921 yılında kurulan ve 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar görev yapan Devlet Planlama Komitesi’dir. Gosplan, SSCB’de, Birliğe bağlı SSCB ekonomisinin Beş Yıllık Planlarını kurmuş ve yönetmiştir.

3. Türkiye Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Sovyetler Birliği Yardımları

Türkiye’de planlı kalkınma fikri 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası 1930’lu yıllarda hazırlanan sanayi planları ile başlamıştır (Erdoğan, 2020, s.256). Türkiye’de sanayi alanında bir plan hazırlanması konusu gündeme geldiği zaman bu konuda başarılı deneyimi olan uyguladıkları plan sayesinde 1929 Dünya Ekonomi Krizi’nden etkilenmeyen Sovyetler Birliği’ne başvurulmuştur. 1917 Ekim Devrimi’nin ardından ortaya çıkan iç savaşı da başarıyla kazanan Sovyetler Birliği, dışarıdan gelen saldırıları da kontrol altına aldıktan sonra ülke içinde ekonomik planla ilgili çalışmalara yoğunlaşmıştır.

1928-1932 yılları arasında Sovyetler Birliği ilk Beş Yıllık Ekonomi Planını uygulamış ve bu beş yıllık dönem ölçüsü daha sonra diğer ülkelerde de temel süre olarak gelenek haline almıştır (Aydemir, 1966, s. 402). 1929 yılında Dünya Ekonomi Krizi patlak verdiği sırada Türkiye Cumhuriyeti yönetimi, ülkeyi olumsuz koşullara karşı korumak için gereken tüm önlemleri almaya karar vermiştir. Türkiye’de ülkenin sanayileşmeye başlaması aşamasında ekonomi ve sanayi yönetim uzmanları SSCB’de uygulanan NEP (Novaya Ekonomiçeskaya Politika-Yeni Ekonomi Politikası) başta olmak üzere, diğer ülkelerdeki ekonomi ve sanayinin uygulanma durumunu incelemeye başlamıştır. Sovyetler Birliği’nde uygulanan planın başarılı olması, Türkiye’de büyük ilgi uyandırmış ve Türkiye Sovyetler Birliği’nin ekonomi planlarıyla ilgili işleyişini incelemek yönünde girişimlerde bulunmuştur (Rozaliyev, 1980, s. 113).

1930’lu yıllara gelindiğinde, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomi Krizi’nin Türkiye’de olumsuz yansımaları, özel sektörün gerektiği biçimde toparlanamaması, mali ve insani gücün yetersiz olması nedeniyle sanayileşme çabalarının özel sektör yerine devlet eliyle yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca ülkede uygulanan 1923-1929 yılları arasında uygulanan ekonomi politikaları Sovyetler Birliği’nde uygulanan politikalar kadar başarılı olamamıştır. Cumhuriyetin ilanının ardından İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda genç cumhuriyetin ekonomi politikası oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet yönetimi özel sektör eliyle ülkenin sanayileşmesini sağlamak amacıyla hareket etmiştir. Bu doğrultuda devlet özel sektör girişimlerini ve girişimcilerini destekleme kararı almıştır. Özel sektörün yatırım yapmaya gücünün yetmediği veya özel sektör tarafından karlı bulunmadığı için yatırım yapılmayan alanlarda devlet desteğiyle yapılması gerçekleşecektir. Ülke yönetiminin izlenen bu politikaya, özel sektör ağırlıklı karma ekonomik politikası olarak adlandırmak mümkündür (Şahin, 2002, s. 35). Tüm bunlar göz önüne alındığında bu tür faktörler Türkiye’de 1930 yılından itibaren “devletçi politika” ya geçilmesini kolaylaştırmıştır (Emmioğlu, 2013, s. 156).

Serbest Fırka’nın kapatılmasının ardından Mustafa Kemal bazı siyasi liderlerle yaptığı uzun görüşmeler sonunda hükümete karşı duyulan hoşnutsuzlukların esas nedeninin ekonomik nedenlere dayandığını tespit etmiştir. Bunun sonucunda 1930-1931 yıllarında “hızlı bir iktisadi kalkınma” zorunluluğu benimsenmiştir. Bu doğrultuda devletçilik uygulamaları belirgin biçimde 1932 yılında başlamıştır (Boratav, 2006, s. 25-141).

Dünyada yaşanan ekonomik buhrana rağmen, Sovyetler Birliği yönetimi uyguladığı plan sayesinde bu krizin olumsuz koşullarını kendi lehine çevirmeyi başarmış bir ülke durumuna gelmiştir. Sovyetlerde yaşanan bu gelişmeleri Mustafa Kemal ve İsmet İnönü yakından takip etmiştir. Böylece çok geçmeden 1930’lu yıllarda iki ülke arasında ekonomi alanında ilişkiler, büyük bir hızla karşılıklı güven ve iyi niyet temeline dayalı olarak başlamıştır. 28 Temmuz 1930 yılında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, SSCB Dışişleri Halk Komiserliği’ne yeni atanan Maksim Maksimoviç Litvinov’a kutlama mesajı göndermesinin (Dokümanı vneşney politiki SSSR, 1967, s. 659; Moiseyev, 1981, s. 93) ardından iki ay sonra, Moskova’ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Sovyetler Birliği’nde bulunduğu süre içinde Tevfik Rüştü’ye Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, *Hakimiyeti Milliye* gazetesi Başyazarı Falih Rıfki Atay ve Nuri Bey eşlik etmiştir. Heyet Odesa, Leningrad, Soçi ve Batum’u ziyaret etmiştir. Tevfik Rüştü Aras ve beraberindekiler Sovyetler Birliği’nde buldukları süre içinde Sovyet sanayi tesislerini gezmişler, ülkedeki siyasi ve ekonomik yapı ile ilgili bilgi edinmişlerdir (Moiseyev, Rozaliyev, 1958, s. 40).

SSCB’yi ziyareti sırasında Tevfik Rüştü Aras’a eşlik eden Falih Rıfki Atay ise heyetle Türkiye’ye dönmeyerek Sovyetler Birliği’ne ilişkin bir röportaj yazma hazırlıklarını tamamlamak ve çeşitli araştırmalarda bulunmak amacıyla 10 gün daha Sovyetler Birliği’nde kalmıştır. Falih Rıfki Atay, Sovyetler Birliği’nden dönüşünde bir dizi makalenin yanı sıra *Yeni Rusya* adlı bir kitap yayımlamıştır (Pravda, 24 Nisan 1932). Bu kitap, Türkiye’de o dönemde Sovyetler Birliği hakkında yayımlanmış ilk kitaptır (Atay, 1931, s. 5; *Stranı Blijnego i Srednego Vostoka*, 1972, s. 98).

Falih Rıfki Atay, Sovyetler Birliği’ndeki gözlemlerinin ardından 24-30 Mayıs 1932 tarihleri arasında İsmet İnönü ile İtalya’ya yaptığı gezi sırasında hazırladığı röportaj yazılarından oluşan *Moskova, Roma* adlı eserde ise Sovyetler Birliği’nin toplumsal, politik ve ekonomik gelişimini kendi gözlemleri doğrultusunda değerlendirerek Sovyetler Birliği’nde yaşanan ve yapılanlara ilişkin bilgi edinilmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle Sovyetlerde uygulanan Yeni Ekonomi Politikası’nın (NEP) SSCB için önemi ve buna bağlı yapılan uygulamaları konusunda aydınlatıcı açıklamalarda bulunmuştur. Falih Rıfki Atay, yayımlanan

eserinde Sovyetler Birliği'nin uyguladığı planı eleştirenlere karşı, "Moskova'nın kullandığı tüm sözcükleri kırmızı görmenin, insanın adeta kendisini iktisat dili konuşmaktan menetmesi olur..", (Atay, 1932, s. 9) sözleriyle savunmuştur.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın SSCB'yi ziyaretinin ardından Ekim 1931'de SSCB Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Ankara'da Türk basın temsilcilerine verdiği demeçte Türk-Sovyet dostluğunun gelişmesi ve ileride Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardım biçimlerinin genişletilmesi konusunda hazır olduklarını ifade etmiştir (Moiseyev, Rozaliyev, 1958,s.40). M. M. Litvinov'un Ankara ziyareti sırasında 17 Aralık 1925 yılında Paris'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması ve anlaşma ekindeki üç protokolün 17 Aralık 1929 tarihli uzatma protokolü ile 7 Mart 1931 tarihli Denizcilik ve Ticaret Anlaşması 30 Ekim 1931 tarihinde imzalanarak TBMM'sine sunulmuştur (TMMZC,25.06.1932, C.9, D.4, s.167). Her iki anlaşma protokolleri TBMM tarafından 25 Haziran 1932 yılında kabul edilerek onaylanmıştır (TMMZC, 25.06.1932, C. 9, D. 4, s. 304).

İki ülke arasında yapılan sözleşmelerle, Türkiye ve SSCB arasında iyi komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesi sağlanmıştır. Bu ziyaretten bir yıl sonra 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü başkanlığında Türk heyetinin Moskova'ya yaptığı ziyareti önemlidir. Başbakan İsmet İnönü 24 Nisan- 10 Mayıs 1932 tarihleri arasında SSCB'de bulunmuştur (Pravda, 25 Nisan 1932). Türkiye'nin sanayisini kurabilmesi için SSCB yönetiminden kredi verilmesi konusunda görüşmelerde bulunmuştur. İosif Vissarionoviç Stalin ile yapılan görüşmeler sonunda Türkiye'ye 8 milyon dolarlık (yaklaşık 16 milyon lira) kredinin 20 yıllığına faizsiz olarak verilmesine dair anlaşmaya varılmıştır. Türkiye'nin verilen kredinin ödemesini geleneksel tarım ürünleriyle kliring usulü⁴ ödemesi kararlaştırılmıştır. İki ülke arasında bu kredi ile ilgili anlaşma koşulları 21 Ocak 1934 yılında imzalanmıştır. Başbakan İsmet İnönü'nün SSCB'ye 1932 yılında yaptığı ziyaretin sonucu olarak Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Türkiye'ye 8 milyon Amerikan Doları değerinde kredinin verilmesini öngören protokol 21 Ocak 1934'te Türk tarafından Dr. Tevfik Rüştü ve Sovyet tarafından SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Yakov Zaharoviç Surits tarafından imzalanmıştır (Pravda, 24 Ocak 1934). İmzalanan protokolda Sovyet yönetiminin Türkiye'ye sanayinin kurulması için gerekli her türlü makine donatımını kredi ile vermeğe, projelerin yapılmasını, makinaların kurulmasını, uzmanların yetiştirilmesini ve tesisat için diğer bütün teknik işlerin yapılmasını taahhüt etmiştir. Sovyet tarafı fabrikaların projelerini yapma, fabrikaların teçhizatlarını kurma ve uzmanların hazırlanması gibi işlerin yapılmasında Türk yönetiminden herhangi bir ücret talep etmemiştir. İki ülke arasında imzalanan protokolün 1. maddesinde gösterilen ve Sovyet Hükümeti tarafından Türkiye'ye verilecek kredinin faizsiz olarak ve 20 yılda kliring usulüyle ödenmesi kararlaştırılmıştır. Protokol ekinde Sovyet yönetiminin Türkiye'ye faizsiz olarak 20 süreliğine verdiği kredinin karşılığında Türkiye'den iki liste biçiminde hazırlanan şu malları alması kararlaştırılmıştır: Birinci listede; Yün, tiftik, tütün, kuru üzüm, incir, zeytinyağı, pamuk, kürk. İkinci listede ise; Palamut, valeks susam, hayvanat, zeytin, ham deri, narenciye gibi ürünler alması kararlaştırılmıştır (Resmi Gazete, 24 Mayıs 1934). İki ülke arasında imzalanan protokol 12 Mayıs 1934'te TBMM oturumunda kabul edilmiş ve onaylanmıştır (TBMMZC, 12 .05.1934, C. 22, D. 4; TBMMZC, 14.05.1934, C. 22, D. 4). Birinci kısımda belirtilen mal fiyatlarının dünya standartlarından aşağı olmaması istenirken, ikinci kısımda yer alan mal fiyatlarının ise Türkiye'nin üçüncü ülkelere sattığı fiyattan aşağı olmaması istenmiştir.

Sovyet yönetimince 20 yıllığına ve sıfır faizle verilen kredi için 21 Ocak 1934'te imzalanan protokolda Türkiye'nin bu krediyi daha çok sanayi ve teknik alanda kullanması öngörülmüştür. Sovyetler Birliği'nden alınan bu kredi, Türkiye'nin beş yıllık sanayi kalkınma planı çerçevesinde kullanılmıştır ve BBYSP'nin hayata geçirilebilmesi için gereken toplam tutarın 1/3'ünü oluşturmuştur (Kolesnikov, 2010, s. 69).Türkiye Sovyetler Birliği'nden aldığı kredinin ödemelerini Londra, New York ve İstanbul borsalarındaki döviz kuruna uygun olarak yılda iki kez Türk Lirası olarak yapmıştır. Bu paralarla Sovyet tarafı, Türkiye'den ihtiyaç duyduğu malları satın almıştır (Kireyev, 2007, s. 212).

İsmet İnönü'nün yurda dönmesinden sonra da Sovyetlerde incelemelerde bulunmak üzere kalan teknik heyet içinde yer A. Şerif Öney ve Kamil İbrahim başta olmak üzere Türk uzmanlar SSCB'de toplam 70 sanayi kuruluşunu inceleme imkanı bulmuştur. Sovyet sanayisinin olağanüstü bir gelişme gösterdiğini gözlemlene fırsatı bulmuşlardır. Türk uzmanlar incelemeleri sonunda Türkiye'de tekstil sanayisinin kurulması için bazı özel makinalar dışında gereken makinaların %90'unun Sovyetlerden karşılanılabileceğini tespit etmişlerdir. Ayrıca uzmanlar hazırladıkları raporda Türkiye'nin ihtiyacı olan sanayi tesislerinin yerinde araştırılıp belirlenmesi için bir Sovyet uzman grubunun Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunmasını önermişlerdir. Moskova'dan gönderilen raporda sadece tekstil konusunda değil aynı zamanda kimya ve metalurji sanayi alanında da Sovyet uzmanlarının istenmesini Türk yönetime teklif etmişlerdir (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 140-141).

İsmet İnönü Sovyetler Birliği'ne yaptığı gezinin hemen ardından 22 Mayıs-2 Haziran 1932 tarihleri arasında geniş bir uzman kadrosunun dahil olduğu bir heyetle İtalya'ya bir gezi gerçekleştirmiştir. İtalya Başbakanı Benito Mussolini ile yapılan görüşmeler sonunda İtalya Türkiye'ye 300 milyon liret (yaklaşık 32 milyon lira) kredi vermeye söz vermiştir. Türk yönetimi sanayi planını uygulamak için Sovyetler Birliği ve İtalya dışında Almanya ve Fransa ile de kredi alma konusunda görüşmelerde

⁴ Kliring usulü ödeme biçimi, ülkeler arasında yapılan ticaret anlaşmaları temelinde yapılacak ödemelerin karşılığının döviz kullanılmadan, malla ödenmesini öngören bir türüdür.

bulunmuştur (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 142-286). Başbakan İsmet İnönü SSCB'de bulunduğu sırada "Gosproektstroy"⁵ Şirketi'nin Müdürü ekonomi Profesörü V. P. Orlov ile görüşmüş ve Profesör V. P. Orlov, İsmet İnönü yurda döndükten sonra beraberindeki heyetle Türkiye'de kurulacak tekstil fabrikalarının inşası ve Sovyet yönetimi tarafından Türkiye'ye verilecek kredi için bir anlaşması hazırlanması için 12 Ağustos 1932 yılında Ankara'ya gelmiştir (Şamsutdinov, 1968, s. 110-115; Pravda, 15 Ağustos 1932; BCA, 30-18-1-2, 30-53-19). Profesör V. P. Orlov başkanlığında Türkiye'ye gelen heyette tekstil uzmanlarının yanı sıra şu uzmanlar da bulunmaktaydı: İktisat Enstitüsü Müdürü ve Kızıl Profesörler Enstitüsü Profesörü Kovalevskiy, Tekstil Mühendisi Pamuklu Kumaşlar uzmanı Mamurin, Tekstil Boyaları Uzmanı Kimyager Gogodin, Enerji Uzmanı Mühendis Prof. Boris Volinskiy, Hidrolik İstasyonlar Uzmanı Maden Mühendisi Serj Troyanskiy, Mimar Prof. Nikolayev, Su ve Kanalizasyon Uzmanı Mühendis Prof. Andrey Samgin ve İnşaat Mühendisi Emanuel Mark. Türk yönetiminin Sovyet yönetiminden pamuklu tekstil yanı sıra keten, kenevir, kimya ve demircilik alanlarında da uzmanlar istemesi de incelemelerin daha ileriye götürülmek istenmesinin bir sonucuydu aslına bakılırsa (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 149-158-159).

Başbakan İsmet İnönü 13 Ağustos 1932'de Sovyet uzmanlarla yaptığı görüşmede, Sovyet uzmanlarının Türk hükümetine, aşama aşama gerçekleştirilecek kapsamlı bir sanayileşme programı oluşturmasında yardımcı olmalarını arzu ettiğini ve bu programın ilk aşaması olarak bu planın uygulanması ve bir dizi tekstil fabrikasının inşasını düşündüğünü dile getirmiştir (Dokümanı vneşney politikı SSSR, 1969, s. 200).

Profesör V.P. Orlov heyeti, 3-4 ay gibi kısa bir sürede Türkiye'de kurulacak tesislerle ilgili uygulanması mümkün bir plan hazırlayıp İsmet İnönü'ye sunmuştur. Yaptığı planı anlattıktan sonra ülkesine dönen Profesör V.P. Orlov, Türk yönetimince güven telkin eden bir insan olarak tanımlanmıştır. Sovyet heyeti başkanı Profesör V.P. Orlov, Türk idarecilere, hazırladığı planın uygulanmasında gerekli olan makinelerden SSCB yönetiminin hangilerini sağlayabileceğini hangilerini ise sağlayamayacağını söylemiştir. Profesör V. P. Orlov Sovyet yönetiminin sağlayamadığı makinelerin Batı'dan temin edilebileceği konusunda düşüncelerini İsmet İnönü ile yaptığı görüşmelerde ifade etmiştir. Sovyet uzmanlar söz konusu dönemde özellikle Türkiye'nin demir ve çelik endüstrisine girmesi gerektiği konusunda da Türk yöneticilere telkinde bulunmuş ve Türkiye'nin bunu yapacak gücü olduğunu vurgulamışlardır. Planda Nazilli Fabrikası için kalitesi özel bir öneme sahip ince kumaş dokuyacak makinelerin kendilerinde bulunmaması nedeniyle bu makinelerin Batı'dan alınması gerektiğini söylemiş, ayrıca Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının kurulması konusunda da ısrar etmiştir. Profesör Orlov, fabrikanın kurulacağı yer konusunda da düşüncesini bildirmiştir (İnönü, 1987, s. 275-276). Profesör V. P. Orlov'un önerdiği gibi Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının makineleri batıdan alınmış (BCA, 30-18-1-2, 30.12.1936, 70-98-17, 184-137) ve 1937 yılında temeli atılan bu fabrika İngilizlere yaptırılmıştır, 1939 yılı Haziran ayında ise işletmeye açılmıştır. İngiltere'den fabrikanın yapılması için 29.11.1936'da Londra'da imzalanan "İngiliz-Türk Comptoir Anlaşması" kapsamında 3 milyon Sterlin (22 milyon TL) kredi alınmıştır. Ancak fabrikanın maliyeti 37,9 milyon'a ulaştığı tespit edilmiştir. Geriye kalan kısmı ise 1938 yılında İngiltere'den 10 yıllık vade ve 5,5 faizli alınan 16 milyon Sterlin (yaklaşık 100 milyon TL) tutarındaki krediden karşılanmıştır. (Tekeli ve İlkin, s.200). Sovyet uzmanlarının Türkiye'de bulunmasıyla ilgili olarak Moskova Büyükelçisi Ragıp Bey, 13 Ekim 1932'de Lev Mihayloviç Karahan ile yaptığı sohbette, Sovyet uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesinden dolayı Türk Hükümeti'nin duyduğu minnettarlığı ifade etmiştir (Dokümanı vneşney politikı SSSR, T XV, 1969, s. 70).

1932 yılı sonbaharında Sovyet uzmanlar, yılda 29 milyon metre kumaş üretim kapasitesine sahip olan Kayseri'deki ilk tekstil fabrikasının kurulmasıyla ilgili projeyi hazırlamışlardır. Seyahatin sonuçlarıyla ilgili Profesör Orlov'un raporunda, grubun çalışmalarının olumlu sonuçları ve Sovyet yardımı konusunda Türk yönetim çevrelerinin büyük memnuniyeti belirtilmiştir (Dokümanı vneşney politikı SSSR, 1969, s. 200). Prof. V. P. Orlov 6 Ekim 1932'de Türkiye'den ayrılmıştır. Aynı heyetle gelen Sovyet uzmanları ise ülkelerine dönmeyip raporlarını tamamlamak için 1932 yılının Kasım ayına kadar ülkemizde kalarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. "Türkiye Kimya ve Demir Sanayi Tesisi ve Geliştirilmesi ile ilgili Raporu" Prof. N. Yuşkeviç'in Türk yönetimine vermesiyle birlikte Sovyet uzmanlarının Türkiye'de yaptığı çalışmaları tamamlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982, s.164). Böylece Profesör V.P. Orlov heyeti, beş yıllık plan kapsamında Türkiye'nin 1934-1938 sanayi planı içinde kurulmasını gerekli gördükleri sanayi kuruluşları ile ilgili hazırladıkları raporu aynı yıl içinde İktisat Vekaleti'ne teslim etmiştir.

Ekonomi Bakanı Celal Bayar bu raporu benimsemiş ve "Sınai Tesisat ve İşletme Raporu" adı altındaki rapora "İktisat Vekaleti Teşkilatına İlaveler" raporunu da ekleyerek 1933 yılı içinde Başvekalet'e sunmuştur. İktisat Vekaleti tarafından sunulan bu rapor 17 Nisan 1934 tarihinde "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" (BBYSP) başlığı altında kabul edilerek planı uygulamaya koyacak olan Sümerbank'a sunulmuştur.BBYSP'ninde, 1932 yılına kadar 15 üretim sınıfının analizlerini ve sorunlarını, 1938 yılına kadar ise ülkede kurulması gereken tesislerin yatırım tahminleri ile bu tesislerin kuruluş yerlerini kapsamaktaydı. Sovyet uzmanlarca hazırlanan planın son bölümünde ise "Jeoloji Enstitüsü", "Mesleki Eğitim" ve programın

⁵"Gosproektstroy", Sovyetler Birliği'nde 1926 yılı başında kurulmuş olan Rusya Sanayi Kuruluşu "Gospromstroy A.Ş." ne bağlı, "Gospromstroy A.Ş."nin proje hazırlama bürosu olarak 5 Mart 1930 yılında resmi olarak kuruluşu onaylanmış Devlet Tasarım ve Proje Tröstü'dür. SSCB'de endüstrileşme yolunda yapılan sanayi kuruluşlarının ve yapılarının planlanması, projelendirilmesi görevini üstlenmiştir.

finansmanı konuları yer almaktaydı (Boratav, 2006, s. 158-159).

Türkiye’de kurulacak olan tekstil fabrikalarının inşaatına yardım etmek üzere Moskova’da SSCB Ağır Sanayi Bakanlığı bünyesinde “Türkstroy”⁶ (Türk İnşaat Şirketi) şirketi kurulmuştur. Söz konusu şirket, Türkiye’deki fabrikaların projelerini çizmiş, fabrikaların teçhizatlarını üretmiş ve montajını yapmıştır. Türkstroy Şirketi tarafından Kayseri ve Nazilli’ye gönderilen Sovyet uzmanlar bu fabrikaları çalıştırmışlardır. Bir süre ülkede kalarak Türk uzmanlarına yardımcı olmuşlar ve bu fabrikaların sorunsuz çalışmasını sağlamışlardır. Türk sanayisinin iki dev fabrikasının teçhizatlarla donatılması için Sovyetler Birliği’nde yaklaşık 200 sanayi şirketi katkıda bulunmuştur. Sadece Kayseri’deki fabrika için Sovyet gemileriyle toplam 12 bin ton ağırlığında teçhizat getirilmiştir (Çernikov, 1977, s. 39). Bu anlamda Sovyetler Birliği’nden çok sayıda teknik uzman kadrosu Türkiye’ye gelerek Türk meslektaşlarıyla birlikte sanayi kuruluşlarının kurulmasına, teknik kadronun yetiştirilmesine, uzmanlaşmasına ve bu kuruluşların faaliyete geçirilmesine yardımcı olmuşlardır.

10 Temmuz 1935’de SSCB Dış Ticaret Halk Komiserliği’nin daveti üzerine Ekonomi Bakanı Celal Bayar başkanlığında Türk ekonomi heyeti SSCB’yi ziyaret etmiştir. Heyet üyeleri içinde Kayseri ve Nazilli tekstil fabrikalarının inşasını finanse eden Sümerbank’ın genel müdürü, İş Bankası’nın genel müdürü ve ayrıca diğer hükümet yetkilileri yer almıştır. Türk heyeti, Moskova, Leningrad, Tula, Kiyev ve Kramatorsk sanayi tesislerini gezme ve üretim aşamalarını izleme fırsatı bulmuşlardır. Celal Bayar ve beraberindeki heyet Sovyet Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Mihail İvanoviç Kalinin, SSCB Savunma Halk Komiseri Kliment Yefremoviç Voroşilov tarafından ve ayrıca Dışişleri Halk Komiserliği, İçişleri Halk Komiserliği, Dış Ticaret Halk Komiserliği tarafından kabul edilmiştir (Koptevskiy, 2003, s. 89; Cumhuriyet, 28 Temmuz 1935, 5; Ulus, 28 Temmuz 1935).

10 Temmuz 1935’te “Çiçerin” adlı gemi ile Odesa üzerinden Moskova’ya giden Ekonomi Bakanı Celal Bayar’a, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer ve İş Bankası Müdürü Muammer Eriş’in yanı sıra Madencilik Daire Başkanlığı Müdürü Osman Gencer, Endüstriyel Araştırma Komisyonu Başkanı İlham Nafiz ve bakanın oğlu Refik eşlik etmiştir. Celal Bayar ile birlikte Sovyetler Birliği’nin Türkiye Ticaret Temsilcisi Vorobyov da vardır. Aynı gemide Koktobel’de uçuş eğitimi almak üzere Moskova’ya gelen 8 Türk planörü de bulunmaktaydı (Pravda, 12 Temmuz 1935). 27 Temmuz 1935’de ise Sovyet Dış Ticaret Halk Komiseri Arkadiy Pavloviç Rozengolts tarafından Ekonomi Bakanı Celal Bayar onuruna bir ayrılma şöleni düzenlenmiştir. Şöleninde Savunma Halk Komiseri Kliment Yefremoviç Voroşilov, Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın ve Sovyet Dış Ticaret Halk Komiseri Arkadiy Pavloviç Rozengolts da hazır bulunmuştur. Dış Ticaret Halk Komiseri Arkadiy Pavloviç Rozengolts yaptığı konuşmada barışın korunması ve güçlenmesi için Türk-Sovyet dostluğunun öneminden bahsetmiştir. Bu dostluğun, iki ülkenin gün gittikçe artmakta olan ekonomik ilişkilerinde de görünmekte olduğunu ifade etmiştir. Dış Ticaret Halk Komiseri bundan sonra iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin artması arzusunda olduklarını ifade etmiş ve Türkiye’nin sanayileşme sürecinde Sovyet yönetiminin Türkiye’ye teknik yardımları artırma eğiliminde olduklarını göstermiştir. Dış Ticaret Halk Komiseri Arkadiy Pavloviç Rozengolts, Celal Bayar’ın Sovyetler Birliği’ni gezerek orada incelemeler yapmasının ve Sovyet devlet adamlarıyla konuşmasının ekonomik alanda oynayacağı rolün önemini vurgulamıştır. Celal Bayar ise yaptığı konuşmada Sovyet-Türk dostluğunun sağlamlığı ve iki ülkenin bütünüyle anlaştığını önemle vurgulamasının ardından Türkiye’nin sanayileşmesi alanında birlikte çalışmanın, Sovyet yönetiminin dostça yapmakta oldukları bilimsel-teknik yardımları ve kredinin ileride de eksilmeyeceği umudunda olduğunu ifade etmiştir (Ulus, 28 Temmuz 1935). Bu görüşme sırasında ayrıca Türkiye’nin ikinci beş yıllık sanayi planına da kredi yardımında bulunacaklarına dair konuyu kendileri açmışsa da bunun muhtemel olanaklarını araştıran Arkadiy Rozengolts olumlu bir cevap vermemiştir. Ancak Arkadiy Rozengolts Celal Bayar’ın 27 Temmuz’a kadar iki gün daha Moskova’da kalma süresini uzatmasını özellikle rica etmesi önemlidir. Ayrıca Rozengolts’un bu ricasını Celal Bayar’ın Moskova’da bulunduğu sırada Sovyet Başbakanı Vyacheslav Mihayloviç Molotov’un bulunmamasından doğan zorunluluğa atfetmesi de Türk tarafı açısından ümit verici bulunmuştur. Arşiv belgelerinde bunun bir diğer nedeni olarak o dönemde Avrupa’daki bulutlu havayla ilgili bir çekimserlik olması ihtimali üzerinde de durulmuştur (BCA, 200-362-16, 14,08,1935, 30-10-0-0, 238).

Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve beraberindekiler 27 Temmuz 1935’de Moskova’dan Türkiye’ye hareket etmişlerdir (Pravda, 28 Temmuz 1935 ; Ulus, 29 Temmuz 1935). Ekonomi Bakanı Celal Bayar’ın başkanlığında Sovyet şehirlerini ziyaret eden heyetle ilgili olarak Türkiye’nin Moskova Büyükelçiliği’nden Türkiye’ye gönderilen rapor oldukça önemlidir. 25.7.1935 tarihli 10156-298 sayılı raporda on gündür Moskova ve Leningrad’da sanayi tesislerini inceleyen heyet üyeleriyle birlikte Büyükelçilik temsilcilerinin, Sovyetler Birliği’nin sanayi alanında çok büyük başarı elde ettiklerini ve hatta bazı ağır sanayi ürünlerinde Amerika’yı bile geçtikleri belirtilmiştir. Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın, Sovyetler Birliği’nin ulaştığı ekonomi alandaki gelişmeleri kolaylaştıran, devlet bünyesinde kurulan ağır sanayi, hafif sanayi, mahalli sanayi, gıda maddeleri sanayi, şimendiferler, yollar, sular, deniz, nehir, göl nakliyatı ve işletme sanayi komiserlikleri gibi yeni teşkilatları, sanayi ürünlerinin maliyet fiyatları ile asgari ve orta hayat şartları konusunda, milli seferberlik konularında Sovyetler Birliği’ndeki teşkilatlardan Türk yönetimi tarafından örnek alınması düşünülebilecek bölümlere ilişkin önerilerini bir sonraki heyet gelinceye kadar

⁶ Türkstroy- Türkiye’deki tekstil fabrikalarının inşaatına yardım etmek üzere SSCB Ağır Sanayi Halk Komiserliği bünyesinde “Türkstroy” adlı özel bir şirket kurulmuştur. Söz konusu şirket, Türkiye’de kurulacak fabrikaların projelerini çizmiş, teçhizatlarını üretmiş ve montajını yapmıştır.

hazırlayıp sunacağını ifade etmiştir. Ayrıca Celal Bayar heyetinin ziyaretinin iki ülke arasındaki mevcut dostluk bağlarının güçlenmesine büyük katkı sağladığını da belirtmiştir (BCA, 200-362-16, 14,08,1935, 30-10-0-0, 238).

Sovyet mühendisler idaresinde Kayseri'deki tekstil fabrikası, bir yıl gibi rekor bir sürede inşa edilmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı konutunda Kayseri'deki tekstil fabrikasının açılış törenine katılmak üzere Türkiye'ye gelen Sovyet Heyeti onuruna verilen kahvaltıda SSCB'nin Türkiye'deki Tam Yetkili Temsilcisi Lev Mihayloviç Karahan, Ağır Sanayi Halk Komiseri Yardımcısı Yuriy Leonidoviç Pyatakov başkanlığındaki Sovyet heyeti üyeleri ve Büyükelçilik üyeleri hazır bulunmuştur. Kahvaltıda Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve Ağır Sanayi Halk Komiser Yardımcısı Yuriy Leonidoviç Pyatakov selamlama konuşmaları yapmıştır. Sovyet konukları selamladıktan sonra SSCB'de bulunduğu sırada kendisine gösterilen misafirperverliğe dikkat çeken Celal Bayar, konuşmasında Yuriy Leonidoviç Pyatakov'un Türkiye'ye gelişinin önemini, "Bu ziyareti Sovyet-Türk dostluğunun bir sembolü olarak görüyorum, değeri apaçık ortada olan bir sembol" biçiminde vurgulamıştır. Celal Bayar'ın konuşmasına yanıt olarak, Yuriy Leonidoviç, Sovyet heyeti adına Sovyet heyetini Türkiye'de sıcak bir şekilde karşıladığı için Ekonomi Bakanı şahsında Türk hükümetine şükranlarını ifade etmiş ve Sovyet-Türk teknik işbirliğinin önemini vurgulamış ve bu işbirliğinin daha da yaygınlaştırılması arzusunu dile getirmiştir (Pravda, 17 Eylül 1935).

Kayseri'deki tekstil fabrikası 16 Eylül 1935 tarihinde yapılan resmi bir törenle faaliyete geçmiştir. Kayseri'deki fabrikanın açılış törenine katılmak üzere Kayseri'ye özel bir tren içinde Türk Ekonomi Bakanı Celal Bayar, SSCB'nin Türkiye Tam Yetkili Temsilcisi L. M. Karahan, Halk komiseri Yardımcısı Yu. L. Pyatakov, Türkiye Adalet ve Sağlık Bakanları, Dışişleri Bakanlığı, diğer bakanlıkların temsilcileri, Türkiye'deki SSCB Ticaret Temsilcisi Vorobyov, Türkstroy Tröstü'nün Yöneticisi A.O. Zolotarev Glavnoenergoprom Şirketi'nin Müdür Yardımcısı Andreyev, Türkstroy'un Baş Mühendisi Ziglin, Büyük Millet Meclisi Üyeleri ve ayrıca Türk, Sovyet ve yabancı basın temsilcileri gelmiştir. Türk ve Sovyet bayraklarıyla süslenen istasyonda "Selam, değerli dostlara" yazılı pankartlarla gösterişli bir karşılama töreni düzenlenmiştir. İstasyonun aşırı kalabalık peronunda askeri birlikler sıralanmıştır. Tren Kayseri'ye ulaştığında Halk Partisi'nin yerel temsilcileri, garnizon, kamu, ekonomi kuruluşlarının heyetleri, fabrikanın yönetimi ve Kayseri'deki Sovyet temsilcileri peronda toplanmıştır. Vali, yerel makamlar adına konukları karşılamıştır. Kayseri tren istasyonunda kısa bir duraklamanın ardından özel tren, Türk ve Sovyet amblemleri, Türkçe, Rusça pankartlar ve selamlamalarla süslenmiş fabrikanın topraklarına hareket etmiştir. Tesisin binlerce işçisi ve çalışanı, tesisin açılışına gelen konukları selamlamıştır. Fabrikanın Müdürü Şevket Turgut kısa bir konuşma yaparak, "Sevgili misafirler, verimli Sovyet-Türkiye işbirliğinin bu ilk sonucu olan fabrikamızdan memnun kalmanızı temenni ederim" dedikten sonra Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Türk hükümeti adına yaptığı konuşmanın ardından fabrikanın resmi açılışı ve misafirlerin işletmeyi tanıması gerçekleştirilmiştir. Kayseri ve çevresinde yaklaşık 10 bin kişi fabrikanın açılışını kutlamak için bir araya gelmiştir (Pravda, 17 Eylül 1935). 9 Ekim 1937 tarihinde ise Nazilli'deki tekstil fabrikası açılmıştır. Fabrikalarda ihtiyaç duyulan personelin bir kısmı Sovyetler Birliği'nde, bir kısmı da bizzat inşaat alanında Sovyet uzmanlar tarafından yetiştirilmiştir. Türk mühendisler Sovyet üniversitelerinde sekiz aylık teori kursları görmüş, ardından da sanayi kuruluşlarında uzun süreli staj programına katılmışlardır. Moskova'da özel olarak kurulan "Türkstroy" firması, tekstil fabrikaları için ihtiyaç duyulan kalifiye endüstri işçilerinin hazırlanmasında da önemli rol oynamıştır. Kayseri'deki fabrikanın yanında profesyonel teknik okul açılmış ve bu okulda Sovyet üniversitelerindeki profesörler de ders vermiştir (Koptevskiy,s.90-91). Tüm bunların yanı sıra Sovyetler Birliği, bu dönemde kredi anlaşması gereği Türkiye'den sebze, meyve gibi tarım ürünlerini, deri, yün, pamuk, elyaf, hayvan postları gibi ürünleri ithal etmeyi sürdürmüştür. Sovyetler Birliği, neredeyse ihtiyacı olan tüm sebze ve meyve gibi tarım ürünlerinin tamamını Türkiye'den karşılamıştır. Bu dönem içinde Sovyetler Birliği Türkiye'ye kömür, demirli madenler ve sanayi ürünleri ihracatını yapmaya devam etmiş ve Türkiye'nin ihtiyacı olan petrol ürünlerinin de neredeyse tamamı SSCB'den karşılanmıştır (Kolesnikov, 1935, s. 152). Türkiye'nin Sovyetlerden aldığı petrol ürünleri 1938'de 59.200 ton, 1939 yılında ise 24.500 tondur. 1938 yılına gelindiğinde Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nden ithal ettiği petrol ürünlerinde de büyük artış olduğu göze çarpmıştır. Öyle ki bu dönemde petrolün % 2, benzinin % 16, mazotun ise % 25'i bulduğu gözlenmiştir (Çernikov, 1977, s. 34).

Sovyetlerden alınan kredi yardımıyla uygulamaya konulan ilk beş yıllık kalkınma planı, 1932'den 1938'e kadar Sovyet uzmanların büyük katkılarıyla planlı bir çalışmayla devam etmiştir. Bu plan içinde toplam yatırımın yaklaşık %5 oranının İş Bankası'nca, geri kalanının Sümerbank tarafından yapılacağı öngörülmüştür. Yapılacak yatırımların 1/4'ünün, SSCB'den borçlanılarak getirilecek tesislerle ve diğer Sovyet kredileriyle yapılması kararlaştırılmıştır. Sovyet uzmanlarının yardımı ile yatırım alanları ve yatırım yerleri saptanmıştır (İnan,1935, s. 72). Birinci Beş Yıllık Plan'a (BBYSP) göre belirlenen yatırım alanları kapsamında dokuz dalda 20 kadar fabrika kurulması kararlaştırılmıştır. BBYSP ile kurulması planlanan 5 ana sanayi grubu içinde dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya sanayi yer almıştır (Kepenek, 1975, s. 17-84).

Sovyetler Birliği'nden alınan kredi ile tesislerin kurulmasına zaman kaybetmeden geçilmiştir. Sümerbank yönetiminde fabrika temellerinin atılması arka arkaya gerçekleşmiştir. BBYSP'na göre tamamlanan büyük sanayi kuruluşları sırasıyla şöyledir: Sivas Çimento Fabrikası, Isparta Gülyağı Fabrikası, Keçiözümlü Kükürt, Bodrum'da süngercilik kuruluşları (Serin, 1963, s. 116). Kayseri Dokuma Fabrikası, Iğdır Pamuk İpliği Fabrikası, Bakırköy Dokuma Fabrikası, İzmit'teki Selüloz Kağıt, Klor Südkostik, kibrit asidi, süperfosfat Fabrikaları, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, Zonguldak Sömikok ve Antrasit Fabrikası,

Konya Ereğli Dokuma Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Gemlik Gemlik Suğnipek Fabrikası, Karabük Demir Çelik Fabrikası, Malatya Dokuma Fabrikası'dır (Yenal, 2001, s. 94; Serin, 1963, s. 117). Birinci Beş Yıllık Plan dönemi tamamlandıktan sonra İzmit'teki Sülfirik Asit ve Karabük'teki Klor Fabrikası dışında diğer tüm sanayi kuruluşları faaliyete başlamıştır (Tökin, 1946, s. 95).

Başlangıçta BBYSP yatırımlarının %36'sının tekstil, %23'nün demir, kalan miktarın ise diğer alanlarda kullanılması planlanmıştır. Ancak planın uygulama sırasında ilk yapılan tahminlere uygun ilerlemediği görülmüş ve birçok sanayi sektörüne ek kaynaklar gerekmiştir (Kepenek, 1975, s.24). BBYSP'ni uygulanırken plan içinde yer almayan bir takım ilaveler de yapılmıştır. Bunlar arasında Sivas Çimento Fabrikası İzmit İkinci Kağıt Fabrikası, Bakırköy kumaş Fabrikasının genişletilmesi gibi işler programa ilave edilerek Sümerbank'a verilmiştir (Aydemir,1966, s. 410). Kurulan fabrikaların ihtiyacı olan ikinci derecedeki malların üretilmesi amacıyla plan üzerinde yer almayan tamamlayıcı fabrikaların kurulmasına çalışılmıştır. Bunların bir kısmı ana fabrikalarla birlikte ya da daha sonra faaliyete geçmiştir (Serin, 1963, s. 117).

BBYSP'nin uygulanmasının sonunda ortaya çıkan ve Anadolu'nun farklı yerlerinde kurulan fabrikaların birer birer faaliyete geçmesi, Anadolu insanını oldukça heyecandırmıştır. Nazilli ve Kayseri fabrikaları açılıp ve Karabük Demir Çelik Fabrikası gibi diğer tesislerin kurulmasına başlandıkça vatandaşlar büyük bir heyecanla, gelecek planların hayatlarında getireceği yenilikleri düşünerek planları ilgiyle izlemeye başlamışlardır. Bunun doğal sonucu olarak halkın yatırımlara gösterdiği bu ilgi maliyecileri de kaynak arayışına yöneltmiştir (İnönü, 1987, s. 278).

1934-1938 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı bütünüyle ulusal ekonomiyi kapsayan bir plan olmamasına rağmen Türkiye'nin ilk büyük sanayi yatırımlara öncülük eden ve başarıyla uygulanan ilk planlama örneğidir. Aynı zamanda Türkiye'de uygulanan BBYSP, Sovyet planlamasından sonra dünyada ilk planlama örneklerinden birini oluşturmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan sonra İkinci Sanayi Planı çalışmalarına başlanmıştır. Birinci sanayi planına göre ülkede ancak yirmi fabrika kurulması önerilmiş olup, ikinci sanayi planına göre ise kurulacak fabrika ve tesisat sayısının yüzü geçmesi plana dahil edilmiştir (Afetinan, 1973, s. 5). Ne var ki ikinci sanayi planı, uzun araştırma ve yoğun çalışmalara rağmen Atatürk'ün zamansız ölümünden sonra yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı koşulları nedeniyle uygulamaya alınamamıştır.

Sonuç

Cumhuriyetin ilanından sonra genç cumhuriyetin dışarıya bağımlı olmadan yaşayabilmesi için ülkenin askeri alanındaki kazanımlarını ekonomi alanında da sağlaması gerekiyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal, çalışma arkadaşları ile birlikte dünyadaki ekonomik yapıları incelemeye başlamıştır. Ülkenin ihtiyacı olan sanayi kurum ve kuruluşlarını hayata geçirmek için aralıksız çalışmalara başlanmıştır. Bu dönemde, ekonomi uygulamalarıyla sanayileşme yolunda kendine çözüm yolları arayan Türkiye'nin, ihtiyacı olan sanayi teçhizatı ve sermaye alt yapısı yoktu. Sovyetler Birliği'nde 1921 yılından itibaren uygulamaya konulan NEP (Novaya Ekonomiçeskaya Politika - Yeni Ekonomi Politikası) sanayi politikası ülkenin sanayileşmesinde oldukça başarılı olmuştur. Sovyet yönetimi, uyguladığı Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları sayesinde tarım ülkesi konumundan çıkarak bir sanayi ülkesi olmayı başarmıştır. O sırada tüm dünyada 1929 yılında Dünya Ekonomi Krizi yaşanırken uyguladıkları politikaları sayesinde Sovyetler Birliği bu krizin etkilerini yaşamamış ve ülkenin günlük yaşamında krizin etkileri hissedilmemiştir. Sovyet ekonomisi uyguladıkları iki ekonomi planı sayesinde sanayide üretilen birçok üründe Batı dünyasını geçmeyi başarmıştır. Sovyetler Birliği'nin uyguladığı planı yakından takip eden Türk yönetimi ise Sovyet yönetiminin desteğiyle kendi ilk beş yıllık sanayi planını hayata geçirmiştir. Türkiye'nin sanayisini kurmak için ihtiyaç duyduğu desteği kuzey komşusundan alması, Batı dünyasının dikkatini ciddi biçimde Türkiye üzerine yöneltmesini sağlamıştır. Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu krediyi vermeye zorlanan ve Türkiye'yi sadece tarım ülkesi olarak görmeye alışık olan Batı dünyası Türkiye'de Sovyet yönetiminin desteği ile yavaş yavaş hayata geçirilen sanayi tesislerinin kurulmasını yakından takip etmiştir. 3 Haziran 1933 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Sümerbank'ın ilk büyük kuruluşu, 16 Eylül 1935 yılında işletmeye açılan Kayseri Bez Fabrikası'dır. Tasarımı, yapımı, teçhizatı donatımı ve burada çalışacak uzmanların Sovyetler Birliği'ndeki üniversitelerdeki stajı ve Türkiye'de açılan çıraklık okulunda yetiştirilmesi tamamen Sovyet yönetimine ait olan Kayseri Bez Fabrikası ve lojmanları Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kamu yatırımı olmasının yanı sıra Türkiye'nin ilk modern tekstil kuruluşu olmuştur. Aynı şekilde Türkiye'nin büyük ve modern kuruluşu olan Nazilli Basma Fabrikası da Sovyet uzmanlar tarafından yapılmış 9 Ekim 1937 tarihinde Atatürk tarafından açılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde Sovyetler Birliği'nden ayrıcalıklı biçimde alınan kredi ve özellikle teknik yardımları ülkenin sanayi yatırımları yapmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca uzun çalışmalar sonucunda hazırlanan ve hayata geçirilen Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Türkiye, Sovyet Birliği'nden sonra planlı ekonomik model uygulayan ikinci ülke olmuştur. Sovyet uzmanların hazırladıkları Türkiye'nin birinci beş yıllık plan dahilinde tekstil dışında kimya ve metalurji alanında yatırım yapılması yönünde telkinleri, Türk yönetimi tarafından plana dahil edilerek ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayi tesislerinin hayata geçirilmesi sağlanmıştır. Türk yönetimi, birinci sanayi planını gerçekleştirmek için Sovyetler Birliği dışında İtalya, Almanya ve Fransa ile de kredi yardımı almak için görüşmelerde bulunmuş ancak bu ülkelerle yapılan olumlu görüşmelere rağmen Sovyetler Birliği dışında görüşme yapılan söz konusu ülkelere kredi sağlanamamıştır. Sovyetler

Birliği'nce özel dokuma makinalarının sağlanamayacağı bildirilen Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın yapılması ve çalıştırılması ise Sümerbank ile anlaşma imzalayan İngiliz Firması H. A. Brassert and Ltd. London tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece Birinci Beş Yıllık Sanayi ve Kalkınma Planı'nın uygulanmasında dış borç olarak sadece Sovyetler Birliği ve İngiltere'den alınan krediler kullanılmıştır. Sovyet yönetimi, kredi ve teknik yardımlar dışında Türkiye'nin ikinci beş yıllık sanayi planına da kredi yardımında bulunmayı teklif etmiştir. Ancak o dönemde Atatürk'ün ölümü, Avrupa'da yaşanan siyasi belirsizlikler ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı aşamasında Başbakan İsmet İnönü'nün ikinci beş yıllık sanayi planını hayata geçirmeyi iptal etmesi nedeniyle Sovyet yönetiminin teklif ettiği kredi ve teknik yardımlar sağlanamamıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye gibi bir tarım ülkesi iken birinci ve ikinci beş yıllık planlarını hayata geçirmesi sayesinde bir sanayi ülkesi duruma gelmiştir. Türkiye ise o dönemde birinci sanayi planı kapsamında ülkeye kazandırdığı sanayi tesislerinin sayısını, hazırladığı İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulamadan çıkarması nedeniyle artıramamıştır.

Kaynakça

Gazeteler

Cumhuriyet

Pravda

T.C. Resmi Gazete

Ulus

Arşiv Belgeleri

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 200-362-16, 14.08.1935, /Muamelat Genel Müdürlüğü(1928-), 30-10-0-0, 238.

BCA, 30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı(1920-1928),16-67-13.

BCA,30-18-1-2,/ Kararlar Daire Başkanlığı (1928-),30-53-19.

BCA, 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.12.1936,70-98-17,184-137.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

TBMMZC, 18.06.1932, C. 9, D.4, İç.1, s.167.

TBMMZC, 25.06.1932, C.9, D.4 İç.1, s.304.

TBMMZC, 12.05.1934, C.22, D.4, İç.3, s.109-111.

TBMMZC ,14.05.1934, C.22,D.4, İç.3, s. 114.

Rusya Federasyonu Dış Politika Belgeleri

*Dokumenti vneşney politiki SSSR, T.XII.(1967).*Red. İ.İ. Agayants, V.N. Vereşçagin, F.P. Dolya, P.F. Strunnikov, A.G. Yakovlev, Politizdat MİD.

Dokumenti vneşney politiki SSSR, T. XV.(1969). Red. G.K. Leyev, F.P. Dolya, A.İ. Lavrentyev, A.M. Maluhin, G.L. Rozanov, A.A. Solovyov, Gospolitizdat MİD.

Makaleler ve Araştırma Eserleri

Atay, F. R.(1932). *Moskova Roma*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Atay, F. R.(1931). *Yeni Rusya, Hakimiyeti Milliye*.

Aydemir, Ş. S. (1966). *İkinci adam İsmet İnönü. Cilt:I 1884-1938*, Remzi Kitabevi.

Boratav, K.(2006). *Türkiye’de devletçilik*. 2. Basım, İmge Yayınları.

Çelebican, G. (1973). Sovyet Rusya’da iktisadi planlamanın gelişimi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29 (3), 247-287.

Çernikov, İ. F.(1977). *V interesah mira i dobrososedstva: o sovetско-turetskih otnoşeniyah v 1935-1970*. Nauk. Dumka.

Emmioğlu, K.(2013). *Türkiye’nin sanayileşme serüveni sanayicilik anılarım ve sanayiciliğin tarihçesi*. Elips Kitap.

Erdoğan, H.(2020). Birinci beş yıllık kalkınma planı ekseninde Türkiye Cumhuriyeti’nin kalkınma politikası ve tarımsal üretim. *Journal of Universal History Studies*, 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), 252-268.

İnan, A.(1972). *Devletçilik ilkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin birinci sanayi planı 1933*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnan, A.(1973). *Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci sanayi planı 1936*. XVI. Dizi, Sa. 21, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnönü, İ.(1987). *Hatıralar: 2. Kitap*. Bilgi Yayınevi.

Jukovskiy, P. M.(1933). *Zemledelçeskaya Turtsiya. İzdatelstvo Kolhozniy i sovhozniy lit*.

Kepenek, Y.(1975). Türk sanayiinde yatırımlar üzerine bir deneme, *Cumhuriyet’in 50.nci yılında Türkiye’de sanayileşme ve sorunları semineri*. 27-31 Ocak 1974, No.382, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 17-84.

Kolesnikov, A.(2010). *Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri*. Çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi.

Koptevskiy,V.N.(2003).*Rossiya-Turtsiya:Etapı torgovo-ekonomiçeskovo sotrudniçestva*. İnstitut vostokovedeniya RAN.

Moiseyev, P. ve Rozaliyev, Yu. N.(1958). *K istorii sovetско-turetskih otnoşeniy*. Gosudarsvennoe izdatelstvo političeskoj literaturı.

Protokol X Syezda RKP(b).(1933). Otvetvennyy redaktor N.N. Popov. Partiynoe izdatelstvo.

Rozaliyev, Yu. N. (1980). *Ekonomiçeskaya istoriya turetskoj respubliki*. Nauka.

*Sbornik deystvuyişiçih torgovih dogovorov i inih hozyaystvennih soglaşeniy.(1935).*SSCB Narodny komissariat po İnostrannım delam (NİİD),İzdatelstvo NİİD.

Serin, N.(1963). *Türkiye’nin sanayileşmesi*. Sevinç Matbaası.

Sınai tesisat, işleme ve vekalet teşkilatına ilaveler hakkında raporlar. (1935). Haz. A. Afet İnan,T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı.

SSSR i Turtsiya 1917-1979. (1981). Red. M.A. Gasratyan. P.P. Moiseyev, Nauka.

- Strani blijnego i srednego vostoka, (1972). Red. Lüdmila Mihaylovna Kulagina. Nauka.
- Şahin, H. (2002). *Türkiye ekonomisi (Tarihsel gelişimi-bugünkü durumu)*. Ezgi Kitabevi.
- Şamsutdinov, A.M.(1968).*Noveşşeya istoriya Turtsii*. Nauka.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1982).*Uygulamaya geçerken Türkiye’de devletçiliğin oluşumu*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Tökin, İ.H.(1946).*İktisadi ve içtimai Türkiye rakamlarla:Türkiye’de sanayi*, Cilt:III. T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını.
- Vernadsky, G.(2015). *Rusya tarihi*. 3.bs. Çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları.
- XV Syezd vsesoyuznoy kommunistiçeskoj partii- (b). (1928).Moskva, Leningrad: Gosudartvennoe İzdatelstvo.
- XVII Syezd vsesoyuznoy kommunistiçeskoj parti(b), 26 yanvarya-10 fevralya 1934 god.(1934). Otvetsvennyy redaktor, A Rubinşteyn, Partizdat.
- Yenal, O.(2001). *Cumhuriyet’in iktisat tarihi*, Creative Yayıncılık.
- Yıldırım, S.(2011). Atatürk döneminde Sovyet tarımını inceleme: Resmî geziler ve bilimsel işbirliği (1925-1932), *Biliğ /Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 227-246.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Konut Birim Fiyat Balonu ve Balonu Etkileyen Ekonomik Değişkenlerin Analizi

Housing Unit Price Bubble and An Analysis of Economic Variables Affecting the Bubble

Murat AKKAYA

Assoc. Prof., İstanbul Beykent University, Department of International Trade and Finance, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr., İstanbul Beykent Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0002-7071-8662 muratakkaya@beykent.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Akkaya, M. (2024). Housing Unit Price Bubble and An Analysis of Economic Variables Affecting the Bubble. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 63, 72-85.

Akkaya, M. (2024). Konut Birim Fiyat Balonu ve Balonu Etkileyen Ekonomik Değişkenlerin Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 63, 72-85.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 31 January/Ocak 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 03 June/Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64

Pages/Sayfa: 72-85

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Murat AKKAYA).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Yatırımcılar konut piyasasını genellikle güvenli bir yatırım aracı olarak kabul etmektedir. Konut fiyatları enflasyona karşı bir korunma aracı olarak yükselme eğilimindedir. Krizler, salgınlar ve felaketler de konut fiyatlarının düşmesine neden olabilmektedir. Arz - talep dışındaki faktörlerin de gayrimenkul fiyatlarını etkileyebileceğini dikkate almak gerekmektedir. Bir ekonomide konut fiyatlarını etkileyen çok sayıda değişken bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı konut TL/m² birim fiyatlarını kullanarak Türkiye'de konut piyasasındaki balonların varlığını belirlemektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise Vektör Oto Regresyon (Vector Auto Regression - VAR) modeli ile konut TL/m² birim fiyatları etkileyen ve balona neden olan makroekonomik - finansal değişkenlerin analizini yapmaktır. GSADF testi sonuçlarına göre; konut birim fiyatında 2014 - 2016 Haziran ve 2020 - Haziran 2022 dönemine ait 2 adet balon bulunmaktadır. 2020 - Haziran 2022 dönemindeki balonun eğimi çok diktir. VAR modeli arz-talep dışında Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi, kredili satışlar toplamı, İmalat Kapasite Kullanım Oranı ve bankacılık sektörü kredi hacmi değişkenlerinin konut birim fiyatı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Konut birim fiyatı, fiyat balonu, finansal modelleme, VAR analizi, Türkiye.

Abstract

Investors generally accept the housing market as a safe investment. Housing prices tend to rise as a hedge against inflation. Crises, epidemics and disasters can cause housing prices to fall. It is necessary to take into account that factors other than supply - demand can also affect real estate prices. An economy contains many variables that affect housing prices. The aim of this study is to determine the existence of bubbles in the housing market in Türkiye. Another aim is to analyze the macroeconomic-financial variables that affect the housing TL/m² unit prices using the Vector Auto Regression (VAR) model. According to the results of the GSADF test; 2 balloons emerge for the period 2014 - 2016 June and 2020 - June 2022 in the housing unit price. The slope of the balloon in the period 2020 - June 2022 is very steep. The VAR model shows that apart from supply-demand, the Consumer Price Index, the sum of credit sales, the Manufacturing Capacity Utilization Rate and the banking sector loan volume variables have an impact on the housing unit price.

Keywords: Real estate cost, price bubble, financial modelling, VAR analysis, Türkiye.

Giriş

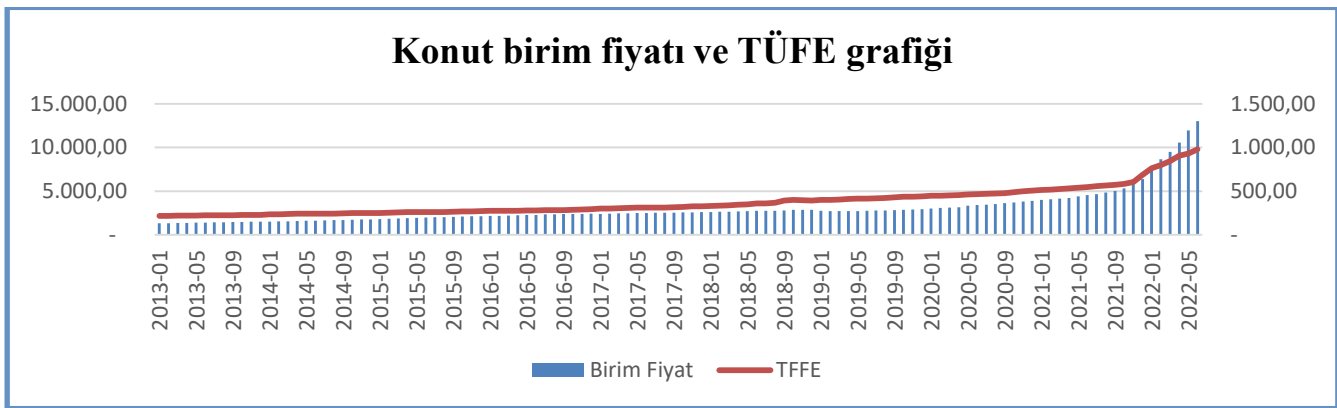
Konutlar; yaş, taban alanı, en yakın metro, tren istasyonlarına uzaklık vb. dâhil olmak üzere mülk ve/veya gayrimenkul olarak kullanılabilirlikleri açısından değerlerini karakterize eden belirli niteliklere sahip varlıklardır. Bu nitelikler yatırımcılara ve kullanıcılara gayrimenkulün fiyatı üzerinden ekonomik bir değer sağlamaktadır. Gayrimenkul piyasası Türkiye'de varlık piyasalarının önemli bir parçasıdır. Benzer şekilde çoğu gelişmiş ülkelerin de büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu durum istikrarlı ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasında gayrimenkul değerlerinin esas olduğunu göstermektedir.

Son dönemde Türkiye emlak sektörü önemli bir genişlemeye tanık olmaktadır. Özellikle son 10 yıldaki emlak piyasasındaki yaygın genişleme Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'nın hızlı büyümesine aktif olarak katkıda bulunmuştur. 2020 yılından sonra ise yüksek talebin konut fiyatlarını aşırı artırdığı ve enflasyonist beklentilerin de bu süreci etkilediği görülmektedir. Bu talep enflasyona karşı güvenli bir yatırım arayan yerel alıcılardan ve Türkiye'de mülk satın alma yoluyla Türk vatandaşlığı sunan altın vize programıyla ilgilenen deniz aşırı müşterilerden kaynaklanmaktadır.

Gayrimenkul fiyatlarındaki bu büyük artışlar konut balonu varlığının tartışılmasına neden olmaktadır. Gayrimenkul fiyatlarındaki artışlara öncelikle arz-talep, sonrasında ise hane halkı geliri, enflasyon, istihdam, üretim, malların fiyatları ve GSYİH gibi makroekonomik değişkenler ile faiz oranı ve kredi koşulları gibi finansal belirleyiciler neden olmaktadır. Çok sayıdaki ampirik çalışmalar gayrimenkulün enflasyona karşı iyi bir korunma aracı olduğunu destekleyen kanıtlar sunmaktadır (İslamoğlu ve Nazlıoğlu, 2019; Salisu vd, 2020; Karadaş ve Salihoğlu, 2020; Taderera ve Akinsomi, 2020; Karakuş ve Öksüz, 2021; Essafi Z. ve Nasreddine, 2024). Şekil 1'deki grafik incelendiğinde de özellikle 2022 yılında konut fiyatı ile enflasyon oranının birlikte yükseldiği görülebilir. Ayrıca Eylül 2021'de başlayan negatif faiz oranı politikası makroekonomik yaklaşımın ve T.C. Merkez Bankası'nın politika araçlarının önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu durum konut fiyatlarının, özellikle büyük şehirlerdeki fiyatlarının hızlı bir şekilde yükselmesine neden olmuştur. Konut satın alımındaki vatandaşlık veya oturma izni uygulamaları da bu artışın itici güçlerinden birisidir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 400.000 Amerikan Doları karşılığı gayrimenkul alanlara vatandaşlık verilmektedir. Ayrıca Şubat 2022'de başlayan Ukrayna işgali Türkiye konut piyasasına olan ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır.

Ocak 2013 – Haziran 2022 dönemi Türkiye'de konut birim fiyat ve Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi grafiği Şekil 1'de sunulmuştur. TL/m² birim fiyat serisi T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir. Şekil 1 Türkiye'de konut birim fiyat ve Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi'nin birlikte hareket ettiğini ve Eylül 2021'den sonra eğimin dikleştiğini göstermektedir.

Şekil 1. Ocak 2013 – Haziran 2022 Dönemi Konut Birim Fiyatı Grafiği

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Konut piyasaları ile finansal piyasalar arasındaki bağlar önemli derecede güçlenmiştir. Konut balonunun patlaması 2008 küresel krizinde de görüldüğü gibi finansal krizlere neden olabilmektedir. Ayrıca politika hataları ve hükümet tarafından yapılan yanlış yönetimler varlık balonlarının çöküşünü hızlandırmaktadır. Sonucunu ve en önemlisi, aşırı iyimser piyasa güveni konut ve ilgili finansal ürünlerin (krediler, varlığa dayalı menkul kıymetler ve ilgili finansal sektör hizmetleri gibi) fiyatlarındaki aşırı artışlara yansımaktadır. Piyasa oyuncularının beklentileri ekonomik temellere daha yakın hale geldikçe, kökten değişen görüşler çok karamsar fiyat beklentilerine yol açmakta, fiyat balonlarının patlamasına ve nihayetinde uzun vadeli ekonomik durgunluğa neden olmaktadır. Psikolojik faktörler de ekonomide önemli bir rol oynamaktadır. Mantıksız bir heves konut ve finans piyasalarında ciddi fiyat uyumsuzluklarına neden olabilmektedir. (Zhao vd. 2017: 156).

Konut balonu; yerel veya küresel pazarlarda periyodik olarak meydana gelen bir tür ekonomik balondur. Bu balon gelir ve diğer ekonomik unsurlara göre sürdürülemez seviyelere ulaşana kadar gayrimenkullerin değerlerindeki hızlı artışlarla karakterizedir. Kredi krizine yol açan ve finansal piyasa aşırılıklarının arkasındaki itici güç olan konut fiyatlarındaki bu sürekli artacak algısı balona neden olmaktadır (Baily vd. 2008). 2022 yılında giderek artan bir şekilde ortaya çıkan konut satın alma sorunu ve konut piyasasındaki bu balonun ekonomik - finansal sorunlara yol açabileceği olgusu herkesin dikkatini çekmektedir. Konuları daha iyi anlayabilmek için bu çalışmanın temel sorusu şudur: Türkiye’de konut fiyatlarının itici faktörleri nelerdir? Dolayısıyla bu çalışma 2013 - 2022 döneminde Türkiye’de konut fiyatını yükselten temel faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle Türkiye ekonomisine özgü bir konut birim fiyatı çalışması yapılmasının yeni tartışmalara yol açacağı düşünülmektedir.

Türkiye konut fiyatı ve belirleyicileri çalışmalarında ağırlıklı olarak ve genellikle konut fiyat endeksi kullanılmaktadır. Ayrıca çalışmaların ana konusunu arz ve talep oluşturmaktadır. Konut fiyatının en önemli belirleyicisi olan birim fiyat üzerine çok az çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma konut birim fiyatına odaklanarak yeni bir bakış açısı getirmektedir. Ayrıca gayrimenkul piyasasının talep yan etkilerini ayırmakta ve özellikle birim maliyetler başta olmak üzere işlem maliyetlerinin oynadığı rolü tanıtmaktadır.

1. Literatür Taraması

2008 küresel krizinin olumsuz sonuçları nedeniyle gayrimenkul piyasası araştırmacıların üzerinde çalıştığı önemli alanlardan bir tanesidir. Dünya genelinde ve Türkiye’de konut fiyatlarında yaşanan yüksek artışlar çalışmaların yönünü bu ilgiye yöneltmektedir. Çalışmaların ana konusunu genellikle arz ve talep oluşturmaktadır. Bunun yanında farklı makroekonomik göstergeler üzerine önemli çalışmalar da bulunmaktadır. Para politikası (Ahearne vd. 2005; Taylor, 2007; Bernanke, 2010; Xu vd. 2012), faiz oranı seviyesi (Apergis, 2003; Egert ve Mihaljek, 2007; Heo ve Lee, 2108; Chen vd. 2022), negatif faiz oranı politikası (Shirai, 2014; Hamdar vd. 2022), inşaat maliyetleri (Poterba vd. 1991, Abraham ve Hendershott, 1992, Jud ve Winkler, 2002), demografik göstergeler (Case ve Shiller 1990; Quigley ve Raphael, 2004), gelir seviyesi (Holly ve Jones, 1997), enflasyon (Li ve Chiang, 2012; Stevenson, 2000). istihdam göstergeleri ve para arzı vb. gibi diğer makroekonomik değişkenler yapılan çalışmalarda kullanılmıştır. Ayrıca ekonomi politika belirsizliğinin konut fiyatını etkilediği görülmektedir (Gulen ve Ion, 2016; Zhang vd. 2022).

Konut fiyatlarının analizinde kullanılan Hedonik Fiyat Modeli ise gözlemlenen konut harcamasını fiyatları etkilediği düşünülen seçilen fiziksel, mahalle ve erişilebilirlik özellikleriyle ilişkilendiren bir fiyat fonksiyonunun belirlenmesini içermektedir (Ridker ve Henning, 1967; Selim ve Demirbilek, 2009; Kaya, 2012; Kördiş vd. 2014; Kayral, 2017; Akkaya, 2018).

Finans yazınında çok sayıda konut balonu çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda en çok SADF (Supremum ADF) ve GSADF (Generalized Supremum ADF - genelleştirilmiş supremum ADF) testlerinin kullanıldığı görülmektedir (Chen ve Funke, 2013; Yiu vd. 2013; Miles, 2014; Kishor ve Morley, 2015; Engsted vd. 2016; Shi vd. 2016; Hu ve Oxley, 2018; Gomez-Gonzalez vd. 2018; Balcılar vd. 2018; Amador-Torres vd. 2018; Fabozzi ve Xiao, 2019; Petris vd. 2020; Berlemann vd. 2020; Ahmed vd. 2021).

Bekmez ve Özpolat (2013) 1986 - 2009 dönemi konut talebini Vektör Otoregresif Model (Vector Autoregression - VAR) ile incelemiştir. Kişi başına gelir, enflasyon oranı ve faiz oranı konut talebini etkilemektedir. Çankaya (2013) Türkiye’nin ve 74 ülkenin makroekonomik değişkenlerinin konut fiyat endekslerine etkisini panel veri analizi ile 1995 - 2012 döneminde araştırmış ve kredi faiz oranı, harcanabilir gelir, GSYH’nin pozitif etkilediğini belirlemiştir. İstihdam ve nüfus ise negatif etkilemektedir. Lebe ve Akbaş, (2014) konut satışlarını Johansen eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli ile incelemişler ve konut fiyatı, gelir, faiz oranı, sanayileşme, istihdam ve medeni durum ile satışlar arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu belirlemiştir. Konut fiyatlarını etkileyen faktörler üzerine çalışmalarda anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır (Hepşen ve Kalfa, 2009; Kargı, 2013; Bolkol, 2015; Berk ve Biçen, 2017). Dilber ve Sertkaya (2016) döviz kuru ve Konut Fiyat Endeksi arasında çift yönlü, Konut Fiyat Endeksinden faiz oranlarına doğru ise tek yönlü nedensellik olduğunu belirlemiştir. Solak ve Kabadayı (2016) konut fiyatları ile talep arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu ve Türkiye’de konutun bir yatırım malı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Coşkun vd. (2017) eşbütünleşme analizi ile uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu belirlemiştir. Kayral (2017) ve Karakoyun ve Yıldırım (2017)’a göre; reel faiz oranları, fiyat/kira oranı ve konut fiyat farkı konut fiyatlarında artışlara neden olmaktadır. Berk vd. (2017) döviz kurları ile konut birim fiyatı arasında iki yönlü ilişkinin bulunduğunu göstermiştir. Kırıl ve Çelik (2018) konut kredisi faiz oranı, kur, Tüketici Güven Endeksi, altın fiyatları, birim maliyetler ve demografik değişkenler konut fiyatı üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. İslamoğlu ve Buluş (2018)’a göre; T.C. Merkez Bankası para ve faiz politikası konut talebini etkilemekte ve yüksek reel faizler konut talebini düşürmektedir. Gebeşoğlu (2019) Borsa İstanbul Endeksi getirileri ve döviz kurunun konut fiyatını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Sönmezer ve Aytüre (2019) 2013 - 2019 döneminde konut talebini etkileyen faktörleri Vektör Otoregresif (Vector Autoregression - VAR) analizi ile incelemiştir. Kredi

oranının satışları etkilemekte olduğu, % 10 düzeyinde ise kur ve enflasyon değişkenleri ile anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmüştür. Usta (2021)'ya göre; uzun dönemde konut kredileri, kısa vadede ise yatırımcı duyarlılığı etkilidir.

SADF ve GSADF testleri ile Türkiye konut piyasasında bölgesel (Atasever, 2016; Gökçe ve Güler, 2020; Akkuş, 2021; Çadircı ve Güner, 2022; Kartal 2022) ve tüm Türkiye (Afşar ve Doğan, 2018; Mandacı ve Çağlı, 2018; İskenderoğlu ve Akdağ, 2019; Abioğlu, 2020; Bolat ve Şenol, 2020, Kartal 2022) çalışmaları yapılmıştır.

2. Veri Seti ve Yöntem

Konut piyasaları arzın kısa vadede esnek olmaması nedeniyle döngülere eğilimlidir. Bu döngüsel davranışı birkaç faktör şiddetlendirmektedir. İstikrarlı konut piyasaları hane halkı, finansal sistem ve ekonomi için önemlidir. Çünkü konut piyasaları makroekonomik ve finansal istikrarla bağlantılıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 2007'de başlayan konut piyasası kargaşası bugün hala hissedilen bir finansal krize yol açmıştır. Küresel krizde olduğu gibi konut balonu ekonomik ve finansal krizlerde önemli bir rol oynamaktadır. Konut piyasasından başlayacak ve yayılacak krizleri belirlemek için yeni çalışmalar ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı da konut TL/m² birim fiyatlarını kullanarak Türkiye'de konut piyasasındaki balonların varlığını belirlemek ve VAR modeli ile konut TL/m² birim fiyatları etkileyen makroekonomik - finansal değişkenleri analiz etmektir.

Çalışma Ocak 2013 - Haziran 2022 dönemi olarak son 10 yılı ve 15 adet aylık değişkeni kapsamaktadır. Analizde modeldeki değişkenlerin aylık değişim oranları kullanılmıştır (Tablo 1). Bu çalışma kapsadığı uzun dönemi ve analize eklenen 14 adet değişkenle yazına önemli derecede bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Finans yazınındaki çalışmalar 3-5 değişkeni ve kısa dönemleri içermektedir.

Tablo 1. Değişkenler ve Değişkenlerin Kısaltmaları

Kısa	Değişken Adı	Kısa	Değişken Adı
FİYAT	Konut TL/m ² Birim Fiyatı	KREDİ	Kredili Satışlar Toplamı
ALTIN	Altın Gr. Fiyatı	SATIŞ	Konut Satışları Toplam
BSKH	Bankacılık Sektörü Kredi Hacmi	SUE	Sanayi Üretim Endeksi
DO	Dolarizasyon Oranı	TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
ENF	Enflasyon Oranı	TGE	TÜİK Tüketici Güven Endeksi
IKKO	İmalat Kapasite Kullanım Oranı	TLFAİZ	TRL 1 Aylık Mevduat Alış Faizi
IO	İşsizlik Oranı	USD	ABD Doları / TRL Alış Kuru

Konut piyasasındaki birim fiyattaki balonların varlığını belirlemek için GSADF (Generalized Supremum ADF - geliştirilmiş supremum ADF) testi kullanılmıştır. Philips vd. (2015) alt örnek başlangıç noktasının r_1 'in sabit tutulması gerekliliğini gevşeterek, $SADF(r_0)$ testinden daha fazla sayıda alt örneği kapsayan bir başka özyinelemeli (sağ kuyruklu) birim kök testi olan Genelleştirilmiş SADF (GSADF) önermiştir. $GSADF(r_0)$ tahmin penceresindeki bu ek esneklik payı verilerdeki çoklu ve periyodik olarak çöken patlayıcılık bölümleriyle tutarlı olan önemli bir güç kazanımları ile sonuçlanmaktadır (Philips vd. 2015). Phillips vd. (2015) Genelleştirilmiş SADF (GSADF) olarak adlandırılan test istatistiği, aşağıdaki gibi ifade edilen $ADF_{r_2}^{r_1}$ istatistik dizisinin üst değeri olarak tanımlanır:

$$(1) \quad GSADF(r_0) = \sup_{r_1 \in [0, r_2 - r_0]} \{ \sup_{r_2 \in [0, r_0, 1]} ADF_{r_2}^{r_1} \}$$

Konut birim fiyatı etkileyen ekonomik-finansal değişkenlerin analizinde kullanılacak olan Vektör Otoregresif (Vector Auto Regression - VAR) modeli Sims (1980) tarafından geliştirilmiştir. VAR tek değişkenli Otoregresif (AR) modellerini genelleştiren ekonometrik bir modeldir. Modeldeki tüm değişkenler, modeldeki değişkenin kendi gecikmeleri ve diğer tüm değişkenlerin gecikmelerine bağlı olarak, değişkenin gelişimini açıklayan her bir değişken için bir denklemle simetrik olarak ele alınmaktadır. VAR'larla birlikte gelen istatistiksel sonuçların yorumlanması kolaydır. (Sarıkovanlık vd. 2019). VAR denklemi aşağıdaki gibi yazılabilmektedir.

$$(2) \quad y_{it} = \beta_0 + \beta_1 y_{it-1} + \alpha_1 y_{it-1} + u_{it}$$

3. Uygulama ve Bulgular

Konut birim fiyatındaki balonları belirlemek için en çok tercih edilen model olan GSADF testi kullanılmıştır. Konut birim fiyat serisindeki balon oluşumunu gösteren GSADF testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

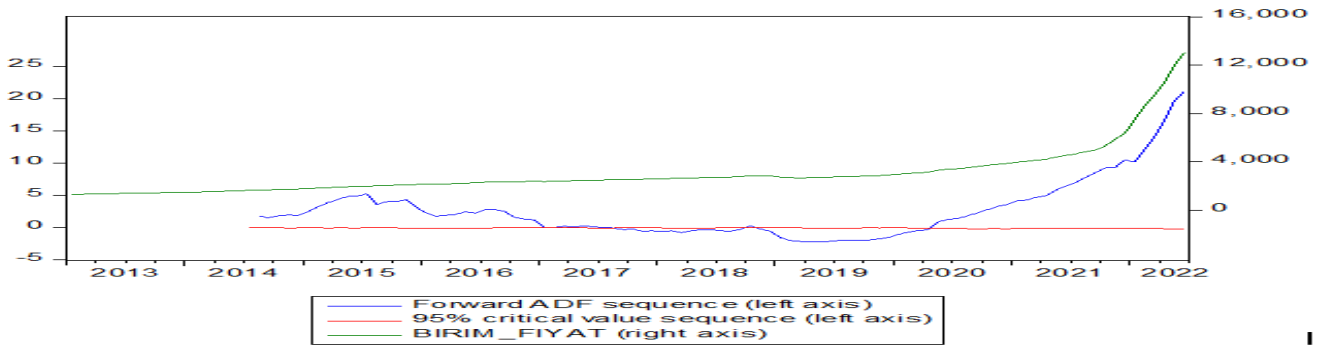
Tablo 2. GSADF Testi Sonuçları

		t-Statistiği	Olasılık *
GSADF		21.05065	0.0000
Test Kritik değerleri	99% level	1.9854	
	95% level	1.2055	
	90% level	0.9803	

* test istatistiği

Konut birim fiyatında 2014 - 2016 Haziran ve Ocak 2020 - Haziran 2022 dönemine ait 2 adet balon belirlenmiştir (Şekil 2). Ocak 2020 - Haziran 2022 dönemindeki balonun eğimi oldukça diktir. Haziran 2021 tarihinden sonra 90 dereceye yaklaşan bir açı oluşmuştur. Bu dik yükseliş gayrimenkul piyasasından başlayacak ve genele yayılacak bir finansal balonun öncüsü olarak değerlendirilebilir.

Şekil 2. Konut Birim Fiyatı GSADF Testi Grafiği

Konut birim fiyat serisinde yapısal kırılma bulunmamaktadır ($21.0507 < 0.01$). Finans teorileri durağan olmayan zaman serileri arasında uzun dönemli denge ilişki bulunduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle zaman serilerinin analize uygunluğunun değerlendirilmesinde ilk önce durağanlık testleri kullanılmaktadır. Birim kök testleri veriyi durağan hale getirmek için trend verilerinin ilk olarak farkının alınması veya zamanın deterministik fonksiyonlarında gerilemesi gerekip gerekmediğini belirlemek için kullanılabilir. Analizde kullanılan zaman serileri durağan olmalıdır, birim kök taşımamalıdır. Bu amaçla durağanlık sınaması için Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve % 1 güvenirlilik düzeyi tercih edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. % 1 Düzeyinde ADF Birim Kök Test Sonuçları

	t-istatistik	Olasılık	1. Fark	Olasılık
FİYAT	-2,3485	0.1589	-10,2843	0.0000
ALTIN	-7,9433	0.0000		
BSKH	7,9372	0.0000		
DO	-7,9692	0.0000		
ENF	-10,7172	0.0000		
IKKO	9,8223	0.0000		
İÖ	-9,8352	0.0000		
KREDİ	-3,9688	0.0023		
SATIŞ	-4,1226	0.0014		
SUE	-6,7999	0.0000		
TÜFE	-2,3020	0.1732	-7,6801	0.0000
TGE	-8,6608	0.0000		
TLFAİZ	5,1952	0.0000		
USD	-7,4884	0.0000		

Tablo 3 sonuçları Konut Birim Fiyat (BFİYAT) ve Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi (TÜFE) değişkenleri hariç diğer değişkenlerin durağan olduğunu göstermektedir, yani birim kök taşımamaktadır. Konut Birim Fiyat (BFİYAT) ve Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi (TÜFE) değişkenlerinin 1. farkta durağanlaştığı belirlenmiş ve değişkenlere gerekli olan dönüşümler yapılmıştır.

Konut birim fiyatını etkileyen ekonomik - finansal değişkenlerin belirlenmesi için VAR modeli tercih edilmiştir. Durağanlığı sonra optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Final Tahmin Hatası (FPE) ve LR Testi istatistiğine göre gecikme sayısı 3 (üç) olarak belirlenmiş ve model 3 (üç) gecikme ile oluşturulmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. VAR Gecikme Uzunluğu Seçme Kriterleri

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1990.29	NA	1.01	-22,00	-21.43	-21.77*
1	3554.97	2549.20	2.67	-28.08	- 9.20	-20.42
2	4612.18	1342.29	4.96	-28.45	8.72	-13.37
3	6013.29	1275.16*	1.60*	-32.69*	22.79	-10.18

Konut birim fiyatını etkileyen ekonomik - finansal değişkenlerin belirlenmesi ve model testi için VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi uygulanmaktadır. VAR modeli % 5 anlamlılık düzeyinde geçerlidir. VAR modelindeki Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi (TÜFE), kredili satışlar toplamı (KREDİ), İmalat Kapasite Kullanım Oranı (İKKO) ve bankacılık sektörü kredi hacmi (BSKH) değişkenleri anlamlı çıkmıştır. Bu değişkenlerin gecikmeli değerleri konut birim fiyatını etkilemektedir. Altın gr. fiyatı (ALTIN), Türk Lirası 1 aylık mevduat faizi (TLFAİZ), ve ABD Doları/Türk Lirası kuru (USD) ise % 10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır (Tablo 5).

Tablo 5. VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi

Dışlanan	Chi-sq	df	Olasılık
ALTIN	7.37984	3	0.0607
BSKH	7.55481	3	0.0502
DO	1.82930	3	0.6086
İKKO	11.59049	3	0.0089
IO	1.71388	3	0.6339
KREDİ	7.80308	3	0.0503
SATIŞ	4.87839	3	0.1809
SUE	2.87121	3	0.4119
TGE	5.81421	3	0.1210
D(TÜFE)	28.35109	3	0.0000
TLFAİZ	6.06908	3	0.1083
USD	7.33661	3	0.0619
HEPSİ	6.06908	3	0.0000

VAR modelinin test edilmesi gereken önemli varsayımları bulunmaktadır. Oluşturulan modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. Otokorelasyon LM Testi

Gecikme	LRE*	Olasılık
3	1283.72	0.1142

Modelde değişen varyans sorunu da bulunmamaktadır (Tablo 7).

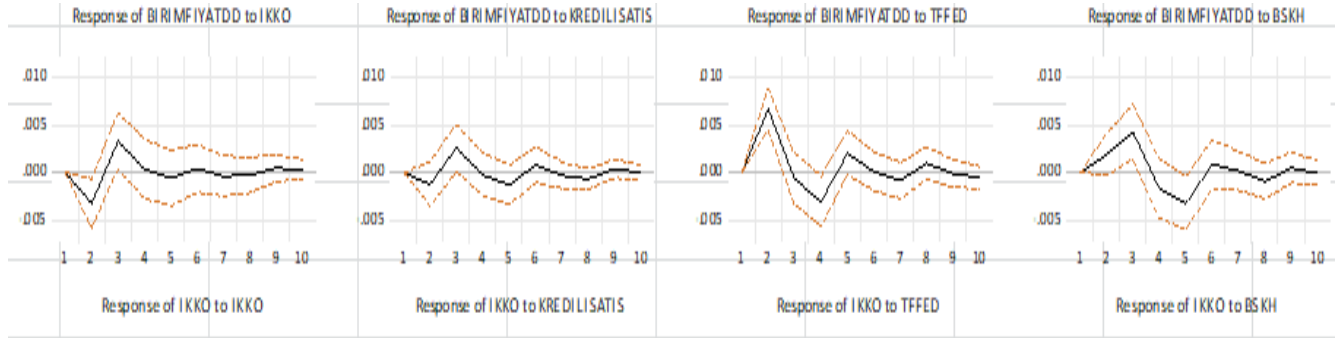
Tablo 7. Değişen Varyans ARCH Testi

Chi-sq	Fark	Olasılık
825.61	93	0.2142

VAR analizinde model testinden sonraki aşama Etki - Tepki analizlerinin incelenmesidir. Etki - Tepki fonksiyonlarında Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi (TÜFE), kredili satışlar toplamı (KREDİ), İmalat Kapasite Kullanım Oranı (İKKO) ve bankacılık sektörü kredi hacmi (BSKH) değişkenleri incelenmiştir (Şekil 3). Konut birim fiyatı Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi (TÜFE) ve

bankacılık sektörü kredi hacmi (BSKH) kaynaklanan bir şoka ilk anda beklendiği gibi artış yönünde bir tepki vermektedir. Şokunun etkisi 3. Ayda azalışa dönmekte ve 10. ayda tükenmektedir. Konut birim fiyatı İmalat Kapasite Kullanım Oranı (İKKO) ise azalış yönünde tepki vermektedir. Şokunun etkisi azalarak yine 10. ayda etkisizleşmektedir. Kredili satışlar toplamı (KREDİ) ilk ayda düşmesine rağmen beklendiği gibi 2 ayda artmaktadır.

Şekil 3. Etki - Tepki Analizi

VAR analizinin son aşaması Varyans Ayrıştırma testidir. 10 dönemlik Varyans Ayrıştırma Testi sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur. Konut birim fiyatındaki hata varyansının % 54,90’ı kendisi tarafından açıklanmaktadır. Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi (TÜFE) % 20,89’ını, bankacılık sektörü kredi hacmi (BSKH) % 12,66’sını, İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (İKKO) % 7,72’sini ve kredili satışlar toplamı (KREDİ) % 3,83’ünü açıklamaktadır.

Tablo 8. Varyans Ayrıştırma Testi Sonuçları

Dönem	S.H	FİYAT	İKKO	KREDİ	TÜFE	BSKH
1	0.0106	100.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
2	0.0140	69.0210	5.2612	0.7367	23.1695	1.8115
3	0.0155	59.5815	8.8426	3.3900	19.0184	9.1673
4	0.0160	57.8003	8.3058	3.1748	21.1977	9.5213
5	0.0168	55.6473	7.6952	3.4618	20.8401	12.3555
6	0.0169	55.3296	7.7165	3.6764	20.7151	12.5623
7	0.0169	55.3818	7.6993	3.6687	20.7763	12.4738
8	0.0170	55.0497	7.6435	3.7834	20.9005	12.6228
9	0.0170	54.9194	7.7050	3.8396	20.8502	12.6856
10	0.0170	54.8997	7.7218	3.8309	20.8893	12.6582

Konut birim fiyatı ve ekonomik - finansal değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin analizine Granger Nedensellik ile bakılmıştır. Granger nedensellik tahmine dayalı istatistiksel bir nedensellik kavramıdır. Granger nedenselliğine göre, eğer bir X1 sinyali bir X2 sinyaline "Granger-neden oluyor" ise, "o zaman X1'in geçmiş değerleri, yalnızca X2'nin geçmiş değerlerinde bulunan bilgilerin üzerinde ve ötesinde X2'yi tahmin etmeye yardımcı olan bilgileri içermelidir." Bu formülasyon doğrusal regresyon modellemesine dayanmaktadır (Granger, 1969).

Tablo 9’daki sonuçlara göre; konut birim fiyatı ile Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi (TÜFE) değişkenleri arasında çift yönlü Granger nedensellik bulunmaktadır. Kredili satışlar toplamından (KREDİ) konut birim fiyatına doğru işleyen tek yönlü bir Granger nedensellik bulunmaktadır. Konut birim fiyatından bankacılık sektörü kredi hacmi (BSKH) ve İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı’na (İKKO) doğru Granger nedensellik tespit edilmiştir.

Tablo 9. Granger Nedensellik Test Sonuçları

Değişkenler	F-İstatistik	Olasılık
TÜFE → FİYAT	25.1873	0,0000
FİYAT → TÜFE	3.5672	0,0167
BSKH → FİYAT	5.8182	0,0010
FİYAT → BSKH	0.7890	0,5027
İKKO → FİYAT	3.3459	0,0220
FİYAT → İKKO	0.3770	0,7698
KREDİ → FİYAT	1.9629	0,1242
FİYAT → KREDİ	4.6044	0,0046

Sonuç

Konut fiyat döngüleri ve bunların ekonomiyile olan etkileşimleri üzerine yapılan araştırmalar 2008 küresel krizinden bu yana önemli derecede artmıştır. Konut bir ekonominin temelidir ve gelişmiş ekonomilerdeki hane halkı için servetin en büyük bileşenidir. Konut fiyatındaki değişimleri açıklamada basit arz-talep ve ev fiyatından kiraya arbitraj modelleri yanıltıcıdır. Etkin Piyasalar Hipotezi ve rasyonel beklentiler konut piyasasına uymamaktadır. Gayrimenkul piyasasında dalgalanmalara yol açan büyük etkilerden biri ekonominin durumudur. Kredi koşullarındaki değişimler de konut fiyatlarının önemli bir itici gücüdür. Ayrıca belirli bir yerdeki fiyatlar yükselebilir - ve bunun tersi de geçerlidir. Bu arzu edilebilirlikten kaynaklanmaktadır. Hükümetler de ev fiyatlarını aldıkları kararlar ile etkilemektedir.

Gayrimenkul piyasalarındaki gelişmeler son yıllarda çok fazla ilgi görmektedir. Çünkü geçmiş krizlerin gösterdiği gibi, gayrimenkul piyasaları makroekonomik ve finansal istikrar açısından önemlidir. 2008 küresel krizi konut piyasası patlama-çöküş döngülerinin ekonomi ve finansal sistem üzerindeki potansiyel olarak büyük olumsuz etkilerinin en belirgin ve en önemli örneğidir. Konut piyasalarının önemi ekonominin önemli bölümleri ile konut piyasası arasındaki güçlü bağlardan kaynaklanmaktadır. Konut ile ilgili yatırım, inşaat, tüketim ve hizmetler ekonominin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ayrıca finans sektörü ve özellikle bankalar gayrimenkul yatırımlarının finansmanında birincil ve en önemli role sahiptir.

Son araştırmalar kredi kaynaklı gayrimenkul balonlarının finansal kriz riskini önemli ölçüde artırdığını ve bu balonlar patladığında ise daha derin ve uzun durgunluklara yol açtıklarını göstermiştir. Çünkü konut piyasasının yüksek borçları ve ekonomi ile olan güçlü bağları finansal sistemi yeniden şekillendirmektedir. Bu durum gayrimenkul alımlarının yüksek bir borç payıyla finanse edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı da yukarıdaki durumlara uygun olarak konut birim fiyatı ve ekonomik - finansal değişkenler arasındaki ilişkiyi en uzun dönemde Vektör Oto Regresyon (VAR) modeli ile analiz etmek ve konut fiyatlarında balon varlığını belirlemektir. GSADF testi konut birim fiyatında 2014 - 2016 Haziran ve Ocak 2020 - Haziran 2022 döneminde 2 adet balon bulunduğunu göstermektedir. Ocak 2020 - Haziran 2022 dönemindeki balonun eğimi oldukça diktir.

VAR model sonuçları % 5 düzeyinde anlamlıdır. Arz-talep dışında Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi (TÜFE), kredili satışlar toplamı (KREDİ), İmalat Kapasite Kullanım Oranı (İKKO) ve bankacılık sektörü kredi hacmi (BSKH) değişkenleri konut birim fiyatını etkilemektedir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre; konut birim fiyatı ile Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi (TÜFE) değişkenleri arasında çift yönlü Granger nedensellik bulunmaktadır. Kredili satışlar toplamından (KREDİ) konut birim fiyatına doğru işleyen tek yönlü bir Granger nedensellik bulunmaktadır. Çalışma bulguları Sönmezer ve Aytüre (2019) sonuçları ile uyumlu çıkmıştır.

VAR modeli ve Granger nedensellik testi sonuçlarında Tüketici Fiyatları Fiyat Endeksi (TÜFE) ve kredili satışlar toplamı (KREDİ) anlamlı çıkmıştır. Bu sonuç teorik ve pratik olarak anlamlıdır. Enflasyonist ortamda konut fiyatları yükselir, bu nedenle gayrimenkul yatırımcıları değer kazanır. Fiyatlar üzerindeki yukarı yönlü baskı uzun süredir sahiplerin varlıklarının değerinde son zamanlarda keskin bir artış gördüğü anlamına gelmektedir. Ayrıca konut kredisi ödemeleri zamanla değişmez, ancak gelecekte geri ödenen paranın değeri daha düşük olacaktır. Gayrimenkule yatırım yüksek enflasyona karşı korunma aracı olarak önemli bir avantaj sunmaktadır. Çalışmanın enflasyon oranı etkilidir sonucu İslamoğlu ve Nazlıoğlu, 2019; Salisu vd, 2020; Karadaş ve Salihoğlu, 2020; Taderera ve Akinsomi, 2020; Karakuş ve Öksüz, 2021; Essafi Z. ve Nasreddine, 2024 bulguları ile uyumludur. Uzun vadede yüksek veya düşük enflasyon bile yatırımcıların serveti ve hanelerin satın alma gücü üzerinde bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, enflasyondan korunma ulaşılmaması gereken önemli bir hedef olmaya devam etmelidir. Gayrimenkul yatırımları kira geliri veya ipotek faiz gelirlerinden borç verenlere istikrarlı bir nakit akışı sağlayabilmekte ve bu da enflasyona karşı bir koruma görevi görmektedir. Mal ve hizmetlerin maliyeti enflasyonla birlikte arttıkça yatırımcılar mülklerindeki artan kiralardan veya yükselen faiz oranlarından faydalanabilirler. Bu durum enflasyonun önünde kalmalarına ve fiyatlar arttığında bile getirilerini korumalarına yardımcı olur. Gayrimenkulü enflasyona karşı potansiyel bir korunma aracı yapan bir diğer özellik ise inşaat maliyetlerinin enflasyona paralel olarak artmasıdır. Enflasyondaki artış inşaat malzemeleri, enerji ve işçilik gibi maliyetlerin artmasına yol açmaktadır. Kiraların enflasyona bağlı olması veya varlıkların fiyatlarının artması nedeniyle kiraların yükselmesi sonucunda sosyal problemlere de yol açmaktadır. Kredili satışlar toplamı faiz oranları ile ilgilidir. Türk Lirası 1 aylık mevduat faizi (TLFAİZ) % 10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Düşük faiz oranları emlak talebini artırmaktadır. Eylül 2021'de uygulamaya konan düşük faiz politikası kredili satışları artırmıştır. Haziran 2021 tarihinden sonra 90 dereceye yaklaşan açılı ile konut balonu oluştuğu görülmektedir. Bu balon oluşumunda ABD Doları/Türk Lirası kurunda Kasım 2021 - Haziran 2022 döneminde yaşanan yüksek değer kaybının da etkisi bulunmaktadır. Konut fiyatları ile yüksek faiz oranları arasında ters korelasyon bulunmaktadır. Ampirik kanıtlar

konut piyasası dinamiklerinin konut kredisi faiz oranlarına çok duyarlı olduğunu göstermektedir. Çalışmanın faiz oranı etkilidir sonucu Kayral (2017) ve Karakoyun ve Yıldırım (2017) bulguları ile uyumludur. Genel olarak, faiz oranları daha yüksek veya arttığında konut piyasası yavaşlamaktadır. Faiz oranları yükseldiğinde daha yüksek faiz oranı nedeniyle bir eve sahip olmanın maliyeti daha pahalı hale gelmekte ve bu da talebi azaltmaktadır. Talepteki bu azalma daha sonra konut fiyatlarında düşüşe neden olmaktadır. Ters durumda faiz oranları düştüğünde ise bir evi satın almanın maliyeti ucuzlamakta ve bu da konut talebini artırmaktadır. Daha düşük faiz oranları hareketli bir konut piyasasıyla el ele gitmektedir. Talepteki bu artış daha sonra konut fiyatlarını artırmaktadır.

Eylül 2021'de uygulamaya konan düşük faiz politikası enflasyon ve konut fiyatları üzerinden ekonomiyi ısıtmaya başlamıştır. İçsel veya temel değerden ziyade spekülasyon talebi şişirilmiş fiyatları körüklediğinden balon sonunda ama kaçınılmaz olarak patlamaktadır. Sonuç olarak büyük satışlar fiyatların genellikle oldukça dramatik bir şekilde düşmesine neden olmaktadır. Çoğu durumda, aslında, spekülasyon bir balonu muhteşem bir ekonomik / finansal çöküş takip etmektedir. Bu nedenle gayrimenkul piyasasının dikkatli izlenmesi ve gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. 2023 yılında Amerikan Merkez Bankası FED'in faizleri % 5 üzerine çıkarması ile Türkiye ekonomisinin gayrimenkul piyasası kaynaklı yüksek oynaklık ve dalgalanmalar, hatta finansal kriz yaşama potansiyeli bulunmaktadır.

Kaynakça

- Abioğlu, V. (2020). Türkiye konut piyasasında balon oluşumları: Bölgesel inceleme. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 1-14.
- Abraham, J. M. & Hendershott, P. H. (1992). Patterns and determinants of metropolitan house prices, 1977-91. *NBER working paper*, w4196.
- Afsar, A. & Dogan, E. (2018). Analyzing asset of bubbles in the housing market with right-tailed unit root tests: the case of Turkey. *Journal of Business Economics and Finance*, 7(2), 139-147.
- Ahearne, A. G., Ammer, J., Doyle, B. M., Kole, L. & Martin, R. F. (2005). Monetary policy and house prices: a cross-country study. *FRB International Finance Discussion Paper*, 841.
- Ahmed, R., Jawaid, S. T., & Khalil, S. (2021). Bubble detection in housing market: Evidence from a developing country. *SAGE Open*, 11(2), 215 <https://doi.org/10.1177/21582440211006690>
- Akkaya, M. (2018). Hedonik konut fiyat endeksini etkileyen faktörlerin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 435- 454
- Akkuş, H. T. (2021). Housing price bubbles and factors affecting the formation of bubbles: The Turkish case. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, 271-292.
- Amador-Torres, J. S., Gomez-Gonzalez, J. E., & Sanin-Restrepo, S. (2018). Determinants of housing bubbles' duration in OECD countries. *International Finance*, 21(2), 140-157. <https://doi.org/10.1111/infi.12128>
- Apergis, N. (2003). Housing prices and macroeconomic factors: prospects within the European Monetary Union. *International real estate review*, 6(1), 63-74.
- Atasever, G. (2016). Varlık fiyatları köpüğü: Muğla konut piyasası üzerine bir değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 16(34), 1-17.
- Baily, M. N., Litan, R. E. & Johnson, M. S. (2008). The origins of the financial crisis. *Brooking Institution, working paper*, 1519,
- Balcılar, M., Katzke, N., & Gupta, R. (2018). Date-stamping US housing market explosivity. *Economics*, 12(1). <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2018-18>.
- Bekmez, S. ve Özpolat, A. (2013). Türkiye'de konut talebinin belirleyicileri: Dinamik bir analiz. *Tisk Akademi*, 8(16), 171-187.
- Berk, N., Biçen, S. ve Seyidova, N. (2017). Study on measuring of real estate speculative bubble: Evidence from Turkey. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 2(5), 334-338.
- Berlemann, M., Freese, J., & Knoth, S. (2020). Dating the start of the US house price bubble: an application of statistical process control. *Empirical Economics*, 58(5), 2287-2307. <https://doi.org/10.1007/s00181-019-01648-x>
- Bernanke, B. S. (2010). Monetary policy and the housing bubble. *Annual Meeting of the American Economic Association*.
- Bolkol, H. K. (2015). Causal relationship between construction production and GDP in Turkey. *International Journal of Research in Business and Social Science*, (2147-4478), 4(3), 42-53.
- Case, K. E. & Shiller, R. J. (1990). Forecasting prices and excess returns in the housing market. *Real Estate Economics*, 18(3), 253-273.
- Chen, X. & Funke, M. (2013). Renewed momentum in the German housing market: boom or bubble? Available at SSRN 2286048.
- Chen, C., Zhai, H., Wang, Z., Ma, S., Sun, J., Wu, C., & Zhang, Y. (2022). Experimental Research on the Impact of Interest Rate on Real Estate Market Transactions. *Discrete Dynamics in Nature and Society*.
- Çadırcı, B. D. ve Güner, B. (2022). TRA1 bölgesi konut piyasasında fiyat oluşumu balon mu? *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 81, 291-307.
- Çankaya, S. (2013). Konut fiyatları ve makroekonomik faktörler arası ilişkiye global bakış. *Maliye Finans Yazıları*, 100: 143-154.
- Dilber, İ. ve Sertkaya, Y. (2016). 2008 finansal krizi sonrası Türkiye'de konut fiyatlarının belirleyicilerine yönelik analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 11-29.

- Égert, B. & Mihaljek, D. (2007). Determinants of house prices in central and eastern Europe. *Comparative economic studies*, 49(3), 367-388.
- Essafi Zouari, Y. and Nasreddine, A. (2024). Housing in the greater Paris area as an inflation hedge? *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 17(3), 837-858.
- Gebeşoğlu, P. F. (2019). Housing price index dynamics in Turkey. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14, 100-107.
- Gomez-Gonzalez, Jose Eduardo, Gamboa-Arbeláez, J., Hirs-Garzón, J., & Pinchao-Rosero, A. (2018). When bubble meets bubble: Contagion in OECD Countries. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 56(4), 546-566. <https://doi.org/10.1007/s11146-017-9605-4>.
- Gökçe, A. ve Güler, İ. (2020). Sağ-yönlü ADF sınamaları ile Ankara ilinde konut balonu araştırması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Dergisi (Özel Sayı)*, 94-116.
- Gulen, H. & Ion, M. (2016). Policy uncertainty and corporate investment. *The Review of Financial Studies*, 29(3), 523-564.
- Hamdar, B., Skheita, Y., & Hamdar, M. B. (2022). An econometric approach to assess the impact of negative interest rate policy (NIRP) on real estate price inflation in the Eurozone. *Economics*, 11(1), 49-68.
- Heo, J. M. & Lee, Y. S. (2018). The effect of interest rates on housing market. *Journal of Real Estate Analysis*, 4(1), 55-70.
- Holly, S. & Jones, N. (1997). House prices since the 1940s: cointegration, demography and asymmetries. *Economic modelling*, 14(4), 549-565.
- Hepşen, A. & Kalfa, N. (2009). Housing Market Activity and Macroeconomic Variables: An Analysis of Turkish Dwelling Market Under New Mortgage System. *İstanbul University Journal of the School of Business Administration*, 38, 38-46.
- İskenderoğlu, Ö. ve Akdağ, S. (2019). Türkiye’de reel konut fiyatlarında balonların varlığı üzerine uygulamalı bir analiz. *Business and Economics Research*, 10(5), 1085-1093.
- İslamoğlu, B. ve Buluş, A. (2018). Mortgage piyasası ve para politikasının konut fiyatlarına etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 455-466.
- İslamoğlu, B., & Nazlıoğlu, Ş. (2019). Enflasyon ve konut fiyatları: İstanbul, Ankara ve İzmir için panel veri analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 93-99.
- Jud, G. D. & Winkler, D. T. (2002). The dynamics of metropolitan housing prices. *The journal of real estate research*, 23(1/2), 29-46.
- Karadaş, H. A. & Salihoglu, E. (2020). Seçili makroekonomik değişkenlerin konut fiyatlarına etkisi: Türkiye örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 63-80.
- Karakoyun, H. D. & Yildirim, N. (2017). Demand-side factors of housing price increases in Turkey: Blanchard-Quah SVAR model. *Business and Economic Horizons*, 13(3), 312-332. <https://doi.org/10.15208/beh.2017.23>
- Karakuş, R. & Öksüz, S. (2021). BİST gayrimenkul yatırım ortaklıkları endeksi ile konut fiyat endeksi, faiz oranı ve enflasyon ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(2), 751-764.
- Kargı, B. (2013). Housing market and economic growth relation: time series analysis over Turkey (2000-2012) Konut piyasası ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine zaman serileri analizi (2000-2012). *Journal of Human Sciences*, 10(1), 897-924.
- Kaya, A. (2012), *Türkiye’de konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile belirlenmesi*. TCMB Uzmanlık Tezi. Ankara.
- Kayral, I. E. (2017). İstanbul, Ankara ve İzmir konut fiyat değişimlerini etkileyen faktörlerin araştırılması. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 65-84.
- Kishor, N. K. & Morley, J. (2015). What factors drive the price-rent ratio for the housing market? A modified present-value analysis. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 58, 235-249. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2015.06.006>.
- Kördiş, G., Işık, S. ve Mert, M. (2014). Antalya’da konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile tahmin edilmesi. *Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(28).

- Kıral, G. ve Çelik, C. (2018). Panel veri analizi ve kümeleme yöntemi ile Türkiye’de konut talebinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(4), 1009-1026.
- Lebe, F. ve Akbaş, Y. (2014). Türkiye’nin konut talebinin analizi: 1970-2011. *Atatürk üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 28(1), 57-83.
- Li, J. & Chiang, Y. H. (2012). What pushes up China's real estate price? *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 181-176
- Miles, W. (2014). The housing bubble: how much blame does the fed really deserve? *Journal of Real Estate Research*, 36(1), 41-58.
- Phillips, P. C., Shi, S., & Yu, J. (2015). Testing for multiple bubbles: Historical episodes of exuberance and collapse in the S&P 500. *International economic review*, 56(4), 1043-1078.
- Poterba, J. M., Weil, D. N., & Shiller, R. (1991). House price dynamics: the role of tax policy and demography. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1991(2), 143-203.
- Quigley, J. M. & Raphael, S. (2004). Is housing unaffordable? Why isn't it more affordable? *Journal of Economic Perspectives*, 18(1), 191-214.
- Ridker, R. G. & Henning, J.A. (1967). The determinants of residential property values with special reference to air pollution, *Review of Economics and Statistics*, 49,246-257.
- Salisu, A.A., Raheem, I.D. and Ndako, U.B. (2020). The inflation hedging properties of gold, stocks and real estate: a comparative analysis. *Resources Policy*, 66, 4301-4207.
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M, Yıldırım, H.H. ve Kantar, L. (2019). *Finans biliminde ekonometri uygulamaları*. Birinci Basım. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Selim, S. ve Demirbilek, A. (2009), Türkiye’deki Konutların Kira Değerinin Analizi: Hedonik Model ve Yapay Sinir Ağları Yaklaşımı. *Aksaray Üniversitesi iktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 73—90.
- Shirai, S. (2014). Japan’s monetary policy in a challenging environment. *Eurasian Economic Review*, 4 (1), 3-24.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1-48.
- Solak, A. O. & Kabadayi, B. (2016). Bounds testing approaches to housing demand in Turkey: Is there a real estate bubble? *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(3), 1132-1135.
- Sönmezer, S. ve Aytüre, G. (2019). Türkiye’de Konut Piyasası Dinamikleri Dynamics in Turkish Housing Market. *International Conference on Eurasian Economies*, 376-385.
- Stevenson, S. (2000). A long-term analysis of regional housing markets and inflation. *Journal of Housing Economics*, 9(1-2), 24-39.
- Taderera, M. and Akinsomi, O. (2020). Is commercial real estate a good hedge against inflation? Evidence from South Africa. *Research in International Business and Finance*, 51, 101096.
- Taylor, J. B. (2007). Housing and monetary policy. *NBER Working Paper*.
- Usta, A. (2021). The role of sentiment in housing market with credit-led funding: the case of Turkey. *Journal of Housing and the Built Environment*, 36(2), 577-600.
- Xu, X. E. & Chen, T. (2012). The effect of monetary policy on real estate price growth in China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 20(1), 62-77.
- Yiu, M. S., Yu, J. & Jin, L. (2013). Detecting bubbles in Hong Kong residential property market. *Journal of Asian Economics*, 28, 115-124.
- Zhang, Y., Hansz, J. A., & Prombutr, W. (2022). Economic Policy Uncertainty and Real Estate Market: Evidence from US REITs. *International Real Estate Review*, 25(1), 55-87.
- Zhao, S. X., Zhan, H., Jiang, Y. & Pan, W. (2017). How big is China’s real estate bubble and why hasn’t it burst yet? *Land Use Policy*, 64, 153-162.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Türkiye'deki El Halısı Tamirciliği Mesleğine Dair Tarihsel Vaka Çalışması¹

Handmade Carpet Repairing In Türkiye: A Historical Case Study

Tuba AYHAN

Asist. Prof., Sinop University, Department of Traditional Turkish Arts, Sinop, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, Güzel Sanatları ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Sinop, Türkiye
Orcid: 0000-0003-4823-4415 tayhan@sinop.edu.tr

Naime Didem ÖZ

Associate. Prof., Mimar Sinan Güzel Sanatlar University, Department of Traditional Turkish Arts, İstanbul, Türkiye
Doç., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0002-4950-7238 naime.didem.oz@msgsu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Ayhan, T. & Öz, N. D. (2024). Handmade carpet repairing in Türkiye: a historical case study. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 86-101.

Ayhan, T. ve Öz, N. D. (2024). Türkiye'deki el halısı tamirciliği mesleğine dair tarihsel vaka çalışması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 86-101.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 07 February/Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 07 May/Mayıs 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 86-101

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Tuba AYHAN & Naime Didem ÖZ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Bu çalışma, Doç. Naime Didem ÖZ danışmanlığında, 12.06.2023 tarihinde tamamlanan "Türkiye'de El Halısı Tamirciliği Mesleği ve Meslek-Usta-Eser Bağlamında Atölye Önerisi" başlıklı sanatta yeterlik tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Sanatta Yeterlik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2023).

Öz

Bu araştırmanın amacı, geleneksel, kültürel, sanatsal değeri olan ve kaybolmaya yüz tutmuş el halısı tamirciliği mesleğinin tarihsel süreçteki izlerinin tespit edilmesidir. Amaç doğrultusunda çalışmada, tarihsel vaka incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Tekli durum çalışmalarından olan tarihsel vaka incelemesi yöntemiyle mesleğin günümüzdeki durumu ile geçmişteki durumunun nasıl olduğuna dair soruların cevapları aranmıştır. Verilerin elde edilmesinde araştırmanın doğası gereği doküman incelemesi yapılmıştır. Söz konusu meslek ve mesleğin faaliyetlerini içeren basılı yayınlar ile erişime açık e-arşiv belgeleri araştırmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Araştırmanın veri kaynakları ile elektronik ortamda tarama yapmak için kullanılan anahtar kelimeler bu araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Doküman incelemesi ile Türkiye'deki el halısı tamirciliği veya mesleğin faaliyetlerini içeren 2 adet kitap, 1 adet kitap bölümü, 2 adet makale, 3 adet bildiri, 1 adet sanatta yeterlik tezi, 3 adet yüksek lisans tezi, 20 adet Osmanlı arşiv belgesi, 3 adet gazete haberi, 3 adet fotoğraf, 2 adet stereografi ve 1 adet kartpostala ulaşılmıştır. Ulaşılan belgeler betimsel analiz tekniği ile değerlendirilerek tablolar halinde kronolojik olarak sunulmuştur. Sonuç olarak Türkiye'deki el halısı tamirciliği mesleğinin günümüzdeki durumu ile günümüzden 1686 yılına kadar tarihsel süreç içerisindeki izlerine dair önemli bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular, söz konusu mesleğin tarihçesinin yanı sıra ait olduğu dönem hakkında sosyal ve kültürel açıdan bilgiler de sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: El halısı tamirciliği, tarihsel vaka çalışması, doküman incelemesi, halı tamiri, restorasyon.

Abstract

This research aimed to uncover the traditional, cultural, and artistic significance of the endangered handmade carpet repairing profession within its historical context. Employing the historical case study method, the study delves into both the present state and past evolution of this profession. Data collection primarily relied on document analysis, encompassing printed publications, accessible e-archive materials, and historical records related to the profession. The study was bound by the limitations of its data sources and the chosen keywords for electronic literature searches. The document analysis revealed a comprehensive dataset comprising 2 books, 1 book chapter, 2 articles, 3 papers, 3 master's theses, 1 proficiency in art thesis, 20 Ottoman archive documents, 3 newspaper articles, 3 photographs, 2 stereographs, and 1 postcard. These documents underwent meticulous descriptive analysis and are presented chronologically in tabular form. In conclusion, the study yielded significant insights into the current state of the handmade carpet repairing profession in Türkiye and its historical journey, tracing back to as early as 1686. These findings not only enrich our understanding of the profession's evolution but also provide valuable social and cultural context for the eras it has traversed.

Keywords: Handmade carpet repair, historical case study, document analysis, carpet repair, restoration.

Giriş

Taşınabilir kültür varlıklarımızdan biri olan el dokuması halılar; zahmetli, masraflı ve uzun bir sürecin sonucunda yoğun emek harcanarak ortaya çıkan geleneksel Türk el sanatı ürünlerindedir. Zeminlere serilerek veya duvarlara asılarak hem dekoratif bir unsur olması hem de mekân ısıtılmasını sağlaması halının en belirgin işlevselidir. Maddi değeri de yüksek olan ve bir yatırım aracı olarak da kullanılan el dokuması halılar, birçok koleksiyonerin ilgi odağıdır. Bunların yanı sıra el dokuması halıları özel yapan durum; ait olduğu toplumun kültürel ve sanatsal yapısı ile ekonomik ve sosyal yaşam biçimi hakkındaki bilgileri içeren belge niteliğinde olmasıdır (Koyuncu Okca ve Öz, 2019, s. 297).

Anadolu'da halı imalatının başlangıcı kadim bir geçmişe sahiptir ve asırlar boyunca devam ederek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Gönül, 1965, s. 217). Türkiye'de el dokuması halıların üretimi son yıllarda oldukça düşmüştür. Hatta 2021 yılı itibarıyla el halısının büyük çapta üretiminin yapılmadığı bir gerçektir (Öztürk, 2022, s. 10). El halıcılığının kültürel mirasımızın maddi ürünleri içerisinde yer alması ve üretiminin günümüzde durma noktasına gelmesi sebebiyle dikkatler mevcut olan el halılarına çevrilmiştir. Geçmişte dokunan ve günümüze ulaşabilmiş bu el halılarının gelecek nesillere ulaşabilmesi için koruma altına alınması konusu, gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Bu konuda günümüzde iki farklı yaklaşım uygulanmaktadır. Biri müzelerde bulunan el dokuması halıların korunması ve muhafazası diğeri ise halı tamir atölyelerinde gerçekleştirilen onarım çalışmalarıdır.

Türkiye'deki halı tamir atölyelerinde, çeşitli hasarlarla bütünlüğünü ve anlaşılabilirliğini yitirmiş olan el dokuması halıları yeniden yapma, ilk duruma getirme ve işlevselliğini yeniden kazandırma hizmeti, belli bir ücret karşılığında gerçekleştirilmektedir (Ayhan, 2023, s. 2). Bu atölyelerde gerçekleştirilen faaliyetlerle ilgili iş kolu ise 'el halısı tamirciliği' mesleği olarak karşımıza çıkmaktadır. Makine üretimi hariç halı ve düz dokuma yaygıların birçok çeşidine işlem yapılmasına rağmen sektörde ve halk arasında; yapılan onarım işi "halı tamiri", işi yapan kişi "halı tamircisi" ya da "halı tamir ustası", işlemlerin gerçekleştirildiği yer "halı tamir atölyesi" olarak isimlendirilmektedir. Söz konusu meslek; T.C. Ticaret Bakanlığının 07.08.2019 tarihli "Geleneksel, Kültürel veya Sanatsal Değeri Olan Kaybolmaya Yüz Tutmuş Meslek Kolları" listesinde "el halısı tamirciliği" şeklinde tanımlanmaktadır (s. 1). Söz konusu meslek, Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi'nde de aynı şekilde tanımlanmaktadır (Ünaldi, 2021, s. 387). Türkiye İş Kurumu (İŞKUR)'un Türk Meslekler Sözlüğünde ise 7318.24 kodu ile "Halı Onarıcı (Elle veya Basit Makinelerde)" ismiyle anılmaktadır (İşkur, 2023). "Halı tamircisi", "halı onarıcı", "el halısı tamirciliği" kavramları fonetik açıdan farklı görünse de anlam bakımından karşılık gördüğü ve kastedilen meslek aslında aynıdır. Türkiye'deki el halısı tamirciliği mesleğinin günümüz özellikleri aşağıda belirtilmiştir.

- İnsanların ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkarak bir meslek haline gelmiştir. Kişisel bilgi ve beceriye dayanmaktadır. Mesleki bilgi ve beceri usta-çırak ilişkisi ile aktarılmaktadır. Mesleki bilgi iletimi ve üretimi sürekli olduğu için geleneksel özellik taşımaktadır.
- Üretimde el işçiliği, basit araç-gereçler, doğal malzemeler ile dokumanın aslına uygun geleneksel teknikler kullanılmaktadır. Tamir hizmetinin, üretim ve satış işlemlerinin aynı ortamda gerçekleştirilmesi ve basit araçlar yardımı ile el emeğine dayanmasından dolayı zanaat özelliği taşımaktadır.
- Mesleği icra eden kişilere halı tamircisi veya halı tamir ustası, mesleğin icra edildiği yere ise halı tamir atölyesi denilmektedir. Bu atölyelerde el halıların yanı sıra kilim, zili, sumak, cicim gibi dokumaların tamir ve bakım işleri de yapılmaktadır.
- Yurt içinde halı ve düz dokuma yaygılarını tamir ettirmek isteyen müşterilerin ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Bunun yanı sıra, yurt dışında bazı kesimler tarafından (özellikle ABD ve Batı Avrupa ülkeleri) eski ve kullanılmış halılar ile yaygılar değerli görüldüğünden bu tür alıcı profili için tamir işlemleri yapıldıktan sonra satışa sunulmaktadır. Türkiye'deki halı tamircileri, ulusal ve uluslararası sahada gerçekleştirdikleri tamir hizmetleriyle ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır (Ayhan, 2023, s. 42).

El halısı tamirciliği mesleğinin tarihçesine bakacak olursak ilk olarak nerede, ne zaman ve nasıl başladığı bilinmemektedir. İnsanların tarih öncesi devirlerden itibaren alet yapmaya başlaması, zamanla bu yeteneklerini geliştirmesi ve toplumların ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla çeşitli mesleklerin ortaya çıkması bilinen bir gerçektir (Meriç, 2000, s. 1). Mesleklerin ortaya çıkışındaki diğer etkenler, insanların yerleşik hayata geçmesi, ihtiyaçlarının artması, kendi başına ihtiyaçlarının tümünü giderememesi ve sonrasında toplumsal iş bölümünün oluşmasıdır (Arioğlu, 2019, s. 17). Mesleklerin içerisinde tamir etme/onarma eylemlerinin yer aldığı çeşitli iş kolları bulunmaktadır. İnsanlar, kırılan ya da işlevselliğini kaybetmiş nesnelere atıp yerine yenisini almayı/yapmayı ilk etapta tercih etmeyebilirler. Bunun yerine nesnenin eski işlevselliğini kazandırma yöntemlerinden olan tamir etme/onarma eylemlerine öncelik vermeye yönelebilirler. Bu davranış tercihinin tamir/onarım eylemleriyle ilgili mesleklerin ortaya çıkışındaki etkenlerden biri olduğunu söylemek aykırı olmayacaktır (Ayhan, 2023, s. 43). Geleneksel, kültürel veya sanatsal değeri olan, kaybolmaya yüz tutmuş el halısı tamirciliği mesleğine dair yapılan çalışmalar incelendiğinde ise söz konusu mesleğin tarihçesine dair araştırma yapılmadığı gözlenmektedir. Oysaki; “Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi”nde, bir mesleğin geleneksel sanatkar/zanaatkar vasfına sahip olabilmesi için taşıması gereken 19 maddeden oluşan ölçütlerden bir tanesi de “belirli bir tarihi geçmişe sahip olması”dır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021, s. 16). Bu durum (Bulgular başlığı altında detaylı bir şekilde aktarılmış olan), alanyazında el halısı tamirciliği mesleğinin tarihçesiyle ilgili bir boşluk olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’deki el halısı tamirciliği mesleğinin tarihsel süreç içerisindeki izlerini keşfetmek amacıyla aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır.

- Türkiye’deki el halısı tamirciliği mesleğinin günümüzdeki durumu (yıllara ve illere göre sayısı) nedir?
- El halısı tamirciliği mesleği ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmalarda (makale, bildiri, kitap bölümü, kitap, tez vb.) mesleğin geçmişi hangi yıllara dayandırılmaktadır?
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde söz konusu meslek veya faaliyetlerine ilişkin belgeler ve bu belgelerin tarihleri nelerdir?
- Erişime açık gazete arşivleri ile diğer e-arşivlerde mesleğe ilişkin yazılı veya görsel materyaller nelerdir?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Deseni

Çalışmanın amacı doğrultusunda araştırma sorularına cevap bulabilmek ve el halısı tamirciliği mesleğinin zaman içindeki varlığını derinlemesine inceleyebilmek için nitel araştırma desenlerinden tarihsel vaka çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışması, örnek olay çalışması olarak da bilinen vaka çalışması, sınırlı bir durum ya da belli bir zaman içindeki sınırlı çoklu durumlar hakkında çeşitli veri toplama araçlarıyla derinlemesine araştırmalar yapıldığı, detaylı bilgi toplandığı ve bir durum betimlemesi ortaya konulduğu nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2023, s. 99). Tekli durum türlerinden olan tarihsel vaka çalışması ise, belli bir örgütün veya bir olgunun (vaka) zaman içindeki gelişiminin derinlemesine incelenmesi ve betimlenmesidir (Merriam, 2018, s. 46).

1.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın doğası gereği Türkiye’deki el halısı tamirciliğinin tarihçesini çıkarabilmek için doküman incelemesi yöntemi veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. “Hem araştırma yöntemi hem de veri toplama aracı olan doküman incelemesi, çeşitli dokümanların elde edilmesi, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanmaktadır” (Özkan, 2022, s. 63).

Dokümanlara ulaşmak için basılı yayınların yanı sıra aşağıda belirtilen erişime açık e-arşiv veri kaynaklarında, “halı”, “halı tamiri”, “halı onarımı”, “halı tamircisi”, “kilim tamiri”, “kilim onarımı”, “kâliçe”, “kâliçe tamiri”, “halı tamir atölyesi”, “تعمير خالی” anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmıştır.

- DergiPark (<https://dergipark.org.tr/>).
- Ulusal Toplu Katalog (<https://www.toplukatalog.gov.tr/>).
- Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Türkiye Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA) (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>).
- Cumhurbaşkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>).

- İstanbul Kadı Sicilleri (<https://www.kadısicilleri.org>).
- Salt Araştırma e-arşiv koleksiyonları (<https://saltresearch.org>).
- Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi (<http://www.eskiistanbul.net>).
- Ankara Üniversitesi Gazete Arşivi (<https://dspace.ankara.edu.tr>).
- Gaste Arşivi (<https://www.gastearsiivi.com>).
- Smithsonian Enstitüsü National Museum of American History e-arşiv koleksiyonları (<https://sova.si.edu/>).

1.3. Verilerin Analizi ve Çalışmanın Sınırlılıkları

Doküman incelemesi ile ulaşılan verilerin değerlendirilmesinde betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz, verilerin olduğu gibi gösterildiği bir irdelemedir (Sönmez ve Alacapınar, 2014, s. 244). Betimsel araştırmalarda elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır (Türkdoğan ve Gökçe, 2018, s. 265). Bu analiz tekniğine göre elde edilen bulguların sunulması araştırma soruları altında tablolar halinde kronolojik olarak betimlenmiştir.

Çalışmanın veri kaynakları ile elektronik ortamda tarama yapmak için kullanılan anahtar kelimeler bu çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

2. Bulgular

a) Türkiye'deki el halısı tamirciliği mesleğinin günümüzdeki durumu (yıllara ve illere göre sayısı) nedir?

Türkiye'de bulunan halı tamir atölyelerinin sayısı, yıllara ve illere göre dağılımı ile mesleği icra eden ustaların demografik bilgilerini tespit etmek amacıyla 20.01.2023 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) bilgi talebinde bulunulmuştur. TÜİK'in iş kayıtları sisteminde NACE dördüncü faaliyet kolları düzeyinde bilgi paylaşımı yapıldığından, cevap olarak "95.29: Başka yerde sınıflandırılmamış diğer kişisel eşyaların ve ev eşyalarının onarımı" sınıfının istatistiki bilgileri gönderildiği için kesin verilere ulaşılamamıştır. Oysaki el halısı tamirciliği mesleği 95.29.02 giyim eşyası ve ev tekstil ürünlerinin onarımı, tadilatı sınıfında yer almaktadır (TÜİK, 2016, s. 180).

T.C. Ticaret Bakanlığı sektördeki esnaf ve sanatkarların mevcut durumlarını, ihtiyaçlarını, sorunlarını ve beklentilerini tespit etmek için 2015-2019 yılları arasında "Esnaf ve Sanatkâr Özelinde Sektör Analizleri Projesi" kapsamında, akademisyenlerin ve alanında uzmanların yer aldığı bir ekip ile çalışma yapmıştır. El halısı tamirciliği mesleği, proje kapsamında yer alan meslekler listesinde "Halı, Kilim Dokumacılığı, Satıcılığı ve Tamirciliği" sınıfı içinde değerlendirilmiştir (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017, s. 15). El halısı tamirciliği mesleği tek başına değerlendirilmediği için proje raporlarında el halısı tamirciliğiyle ilgili detaylı bilgilere ulaşılamamaktadır.

Birçok sektörde olduğu gibi el halısı tamirciliği mesleğini icra eden kişi veya işletmeler de hizmetlerini tanıtmak ve müşteri çekebilmek için internet ortamında reklamlarını yayınlamaktadırlar. Aktif olarak el halısı tamir mesleğini icra edenleri tespit etmek için sanal ortamda arama motorlarına "halı tamiri", "halı onarımı", "el halısı tamiri", "el halısı onarımı", "antika halı tamiri", "el halısı restorasyonu" anahtar kelimeleri yazılarak tarama yapılmıştır. Söz konusu mesleğe ait işyerlerinin web sayfaları, sosyal medya hesapları (Facebook, Instagram, Pinterest), çeşitli gazete haberleri, reklamlar incelenmiştir. Özellikle sosyal medya ve web sayfalarında bulunan bildirimlerin güncel olup olmadıkları kontrol edilmiştir. Ayrıca literatür taraması ve alan araştırması sırasında tespit edilen atölyeler de dahil edilerek bir liste çıkartılmaya çalışılmıştır (Bkz. Ek 1). (Geçmişte halı tamir faaliyetlerini gerçekleştiren; fakat günümüzde başka sektöre yönelen işyerleri listeye dahil edilmemiştir). Tablo 1'de, Halı tamir atölyelerinin Türkiye genelinde illere göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 1: Halı Tamir Atölyelerinin Türkiye Genelinde İllere Göre Dağılımı.

İl/İlçe	İşyeri Sayısı	İl/İlçe	İşyeri Sayısı
Adana	2	İstanbul	11
Aksaray/Sultanhanı	48	İzmir	2
Ankara	8	Konya	2
Antalya	2	Mersin	1
Balıkesir	1	Samsun	1
Bursa	2	Van	1
Denizli	2		

Kaynak: (Ayhan, 2023, s. 51).

b) El halısı tamirciliği mesleği ile ilgili yapılmış bilimsel çalışmalarda (makale, bildiri, kitap bölümü, kitap, tez vb.) mesleğin geçmişi hangi yıllara dayandırılmaktadır?

Türkiye'deki el halısı tamirciliği ve faaliyetlerini ele alan 2 adet kitap, 1 adet kitap bölümü, 2 adet makale, 3 adet bildiri, 1 adet sanatta yeterlik tezi ile 4 adet yüksek lisans tezine ulaşılmıştır. Bu çalışmalarda mesleğin tarihçesine yer verilip verilmediğine dair bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Türkiye'deki Halı Tamir Atölyelerinin İllere Göre Dağılımı

Yayın Türü	Çalışmanın Adı	Mesleğin Tarihçesine Dair Aktarılan Bilgi
Bildiri	"El Sanatlarında Tamir Problemi ve Konya'da Kilim Tamirciliği"	Çalışmada, mesleğin tarihçesine ait bilgi yer almamaktadır (Karahana, 2000, s. 117).
Makale	"Kaybolmakta Olan Meslekler: Halı ve Kilim Tamiratçılığı"	Çalışmada, mesleğin tarihçesine ait bilgi yer almamaktadır (Yüksel, 2003).
Yüksek Lisans Tezi	"Aksaray İli Sultanhanı Beldesinde El Dokuması Halı Onarım İşlerinin İncelenmesi"	Çalışmada, Sultanhanı Beldesi'nde 1980'li yıllardan itibaren el halısı tamirciliğinin yapıldığı aktarılmaktadır (Yıldırım, 2004, s. 39).
Kitap	"Geçmişten Günümüze Sultanhanı"	Sultanhanı doğumlu olan Hasan Sarı ve kardeşi Mehmet Sarı'nın 1960 yılında İstanbul'a giderek mesleği burada öğrendiklerini aktarmaktadır (Yağcı ve Hüyük, 2007, s. 521).
Kitap	"Türkiye El Halıcılığı Sektörü: Eski Halı Tamir Sektörü ve İhtisas Gümrüğü Uygulamaları"	Çalışmada, mesleğin tarihçesine ait bilgi yer almamaktadır (Bilgin ve Demir, 2010).
Bildiri	"Konya İlinde Halı-Kilim Tamirciliğinin Bugünkü Durumu ve Halı-Kilim Tamir Ustaları"	Çalışmada, Türkiye'deki halı tamirciliği 1950'li yıllara kadar geri götürülmektedir (Akan, 2013, s. 34).
Bildiri	"Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Dokuma Tamir ve Bakımı ile Alakalı Belgelere Dair"	Çalışmada, Osmanlı Arşivi'nde dokuma tamirciliği ile alakalı 9 adet belgeye yer vermiştir. Bu belgelerden en eskisi 1767 tarihlidir (Aytaç, 2012, s. 139).
Sanatta Yeterlik Tezi	"Aksaray İli Sultanhanı'nda Halıcılık ve Halı Restorasyonu"	Çalışmada, mesleğin tarihçesine ait bilgi yer almamaktadır (Kılıç Karatay, 2018).
Yüksek Lisans Tezi	"Aksaray Sultanhanı Örneğinde Halı ve Düz Dokumaların Onarım, Teknik ve Uygulama Örnekleri"	Çalışmada, Sultanhanı ilçesi'nde mesleğin 1982 yılında başladığı aktarılmaktadır (Ayhan, 2018, s. 10).
Yüksek Lisans Tezi	"Halı ve Kilim Onarım Teknikleri"	Çalışmada, mesleğin tarihçesine ait bilgi yer almamaktadır (Sayın, 2020).
Makale	"Sultanhanı'nda Halı ve Kilim Dokumalarda Kullanılan Onarım Teknikleri ve İşlem Basamakları"	Çalışmada, mesleğin tarihçesine ait bilgi yer almamaktadır (Kılıç Karatay, 2020).
Kitap (Ansiklopedi) Bölümü	"El Halısı Tamirciliği"	Çalışmada, halı dokumacılığının var oluşuyla birlikte mesleğin de var olabileceği tahminine dair bilgi yer almaktadır (Ünalı, 2021, s. 388).

c) Osmanlı Arşiv Belgelerinde söz konusu meslek veya faaliyetlerine ilişkin belgeler ve bu belgelerin tarihleri nelerdir?

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nde (TDA) bulunan mesleğe veya mesleğin faaliyetlerine dair izlerin bulunduğu belgeler Tablo 3'te miladi takvime göre kronolojik olarak belirtilmiştir.

Tablo 3: Osmanlı Arşiv Belgeleri'nde Yer Alan Halı Tamir Mesleğine Ait İzler

Belge Tarihi	Belge Künyesi	Belge Özeti
Miladi (M) Hicri (H) Rumi (M)		
17.07.1934	TDA, 540/44558/213880, M-17 Temmuz 1934.	<i>İsviçre Elçiliği, T.C. Dışişleri Bakanlığına 17.07.1934 tarih ve "Accord de Clearing Turco-Suisse" konulu bir yazı göndermiştir. Söz konusu yazıda, "Oryantal halıların büyük bir kısmı, Türk menşeli dahi olsa, Türkiye'de temizlenir, onarılır ve depoda bekletilir..."</i>
01.02.1915 (H-16 Rabiulevvel 1333)	BOA, Dahiliye Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH.) 257/2.	<i>"Bir adet İran halısının tamir masrafını veren Hapishane-i Umum Müdürü İbrahim Bey'e zikredilen masrafın ödenmesi."</i>
M-09.02.1915 (H-24 Rabiulevvel 1333)	BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemi (DH.EUMLVZ.), 27/49.	<i>"Bir kta Arabiye halısının tamiri için Marka Farasko isimli tüccara sermaye edilen mamul iptiklerinin bedeli olan 194.5 kuruşla ücret-i imaliyesi olan 100 kuruşun hapishane müdürü İbrahim Bey tarafından tesviye eden ..."</i>
06.04.1908 (R- 29 Mart 1324)	BOA, Zabtiye Fonu (ZB.) 404/12.	<i>"Kayseri'de halı tamirciliği yapan Baklaoğlu Nişan veled-i Kabet'in tedavi için Kardeşi Seris'le birlikte Dersaadet'e gitmek için vapura bindikleri ancak ..."</i>
13.03.1907 (R-28 Şubat 1322)	BOA, Maliye Nezareti Emlak-i Emriyye Müdüriyeti (ML.EEM.), 588/39.	<i>"Orhaniye Cami-i Şerifinde bulunan eski halı ve hasırların tamir ve tecdidi masrafının karşılanması."</i>
14.01.1903 (H- 14 Şevval 1320)	BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.),633/26.	<i>"Şura-yı Devlet Maliye Dairesi odalarındaki halıların tamir ve yenilenmesi bedelinin bütçeye ilavesi hususunun Sadaret'e takdimi."</i>
07.01.1897 (H-10 Şaban 1314)	BOA, İrade Bulgaristan (İ..MTZ.04), 19/1220.	<i>"Komiserhane kalem odalarındaki küçük halılar ile eskimiş eşyaların tamiri için Komiserhane hasılatından bin frankın harcanması."</i>
15.07.1896 (H-07 Rabiulahir 1314)	BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.), 54/107.	<i>"Ayasofya Merkez Rüshdiyesi'ndeki namazgâhın eskiyen halıların değiştirilmesi, yeni sıra alınması ve büyük halıyla sobaların tamir olunması talebi."</i>
16.06.1893 (H- 01 Zilhicce 1310)	BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 221/16547.	<i>"Şehzade Gazi Süleyman Paşa'nın Gelibolu'da Kavak karyesindeki cami'-i şerif kilimlerinin tamir edilmesi. (Maliye)."</i>
30.06.1892 (R-18 Haziran 1308)	BOA, ML.EEM, 157/21.	<i>"Hamidiye Cami Şerifi halılarının tamir ve tathiri masraflarının, Hazine-i Hassa vevnesinden ita olunduğu."</i>
16.11.1891 (H-13 Rabiulahir 1309)	BOA, DH.MKT., 1890/5.	<i>"Uşak Kazası İdare Meclisi'nin kilim masrafları ile tamirat masraflarının nereden karşılanacağı bildirilmesi."</i>
20.10.1887 (H-02 Safer 1305)	BOA, DH.MKT., 1456/34.	<i>"Babali Tercüme Odası'nın duvar kağıtları, halı, kanepeler ve sair levazımının tamiri için gereken meblağın ..."</i>
12.08.1878 (H-13 Şaban 1295)	BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ..ŞD..), 40/2106.	<i>"Babali devairi kalıçe ve sobaların tamir masraflarının ödenmesi."</i>
13.04.1865 (H- 17 Zilkade 1281)	BOA, Meclis-i Vala Fonu (MVL), 463/11.	<i>"Ayazma Cami-i Şerifi halılarının tamiri. (24. İstida)."</i>
16.12.1857 (H-28 Rabiulahir 1274)	BOA, Sadaret Fonu Amedi Kalemi Evrakı (A.}AMD.), 81/79.	<i>"Kılıç Ali Paşa Camii'ne (Tophane'de) döşenecek Uşak halıları ile tamir edilecek diğer halıların parasının tesviyesi."</i>
16.05.1837 (H- 10 Safer 1253)	BOA, Cevdet Evkaf Fonu (C..EV.), 6/268.	<i>"Zeyrek'de Hızır Bey Mahallesi'nde Arabacıbaşı Şecai Bey Mescidi'nde, Çorlu'daki cami ile Edirne'deki mektebi evkafından almak üzere kalıçe tamiri ile sair cihetler için berat itasına dair."</i>
28.04.1835 (H-29 Zilhicce 1250)	BOA, Hatt-ı Mümayyun Fonu (HAT), 542/26780.	<i>"Ravza-i Mutahhara harimine ferş olunmak üzere hususi olarak Görδος'de imal olunan halının Harem-i Şerif Müdürü ile gönderildiği, Mekke ve Medine'de muhtac-ı tamir yerlerin tamiri ile yeni bir Muvakkithane ve üstünde mekteb inşasına müsaade olunması. a.g.y.tt"</i>
20.09.1767 (H-25 Rabiulahir 1181)	BOA, Cevdet Askeriye Fonu (C..AS.), 60/2819.	<i>"İçlerinin keçeleri tecdid olunacak artmalarla şilte ve kilimlerin tamir ve tecdidleri masarifi".</i>
12.08.1741 (H- 29 Cemazeyilevvel 1154)	BOA, (C..AS.), 334/13835.	<i>"Vidin Kalesi'nden İstanbul'a getirilip cebhaneye teslim edilen, çerge ve sair mühimmatın tamir edilmesi ve bedelinin verilmesi. g.tt."</i>
02.05.1686 (H-08 Cemazeyilahir 1097)	BOA, C..AS., 866/37136.	<i>"Otuz yedi adet çadır ve çergenin tamirata yapılarak sefer mühimmatı için cebhaneye teslim olduğundan Başmuhasebe'ye kaydt."</i>

d) Erişime açık gazete arşivleri ile diğer e-arşivlerde mesleğe ilişkin yazılı veya görsel materyaller nelerdir?

Erişime açık gazete arşivlerinde halı tamirciliği ile ilgili 3 adet gazete haberine ulaşılmıştır. Bunlardan, 6 Nisan 1948 tarihli Ulus Gazetesi'nin 6. Sayfasında yer alan ilan reklam amaçlı (Bkz. Şekil 1), 23 Mayıs 1944 tarihli Akşam Gazetesi'nin 7. Sayfasında yer alan ilan bayan halı tamircisi işçi alımı ile ilgilidir (Bkz. Şekil 2). 28 Mayıs 1937 tarihli Ulus Gazetesi'nin 11. Sayfasında yer alan ilan ise Ankara Defterdarlığı'na aittir. İlanda yer alan listenin altında "Yukarıda isimleri yazılı mükelleflerin ikametgahları meçhul olduğundan namlarına matruh kazanç vergisine aid ihbarnameleri tebliğ deilememiştir. Tebliğ makamına kaim olmak üzere ilan olunur. (1340)" ibaresi yer almaktadır. Listenin 11. Sırasında Mükellifin ismi "Ahmet karısı Fatma" ve nevi iştagalı "Halı tamircisi" ibaresi yer almaktadır (Bkz. Şekil 3).

Şekil 1: 1948 Tarihli Gazete Reklamı

Şekil 2: 1944 Tarihli, Kadın Halı Tamircisi ile İlgili İş İlanı

Kaynak: (Meşhur Halı Tamircisi, Ulus, 1948, s. 6).

Kaynak: (Bayan Aranıyor, Akşam, 1944, s. 7).

Şekil 3: Ankara Defterdarlığı Tarafından Verilen Gazete İlanı.

Mükellefin ismi	Nevi istigali	Kazanç V. Lira Kr.	Tarih	Senesi	Çift No.	Varak No.	Dosya No.
Hamdi Ekiçi		22 50	782	933	51	7	4815
Hamdi Ekiçi		12 50	783	933	51	8	4815
Rasim Kasap		1 66	768	933	50	82	4816
Cafer Bakkal		55 22	719	933	11	46	4818
Cafer Sebzeçi		13 ,47	756	933	50	63	4819
Mustafa oğlu Mehmet Kömürcü		39 60	750	933	50	60	4820
Mustafa oğlu Mehmet Kömürcü		25 30	755	933	50	61	4820
Bekir Kömürcü		35 29	780	933	50	86	4821
Abdullah oğlu Enver Ekiçi		16 43	761	933	50	68	4822
Almet Fatma Halı tamircisi		4 50	787	933	50	83	4824
İsmail Demirci		2 48	766	933	50	73	4825
Hasan Kömürcü		2 48	789	933	50	85	4826
Rıdvan Yorgancı		10 05	759	933	50	66	4827
Eğref Yorgancı		9 50	760	933	50	67	4828

Yukarıda isimleri yazılı mükelleflerin ikametgahları meçhul olduğundan namlarına matruh kazanç vergisine aid ihbarnameleri tebliğ edilememiştir. Tebliğ makamına kaim olmak üzere ilan olunur. (1340) *—2310

Kaynak: (Ankara Defterdarlığından, Ulus, 1937, s. 11).

Çalışma kapsamında ulaşılan görsellerin hepsi İstanbul'da faaliyet gösteren el halısı tamirciliği mesleği ile ilgilidir. Eski İstanbul fotoğraflarının yer aldığı arşivde tespit edilen görüntü 1960 yılına aittir (Bkz Şekil 4). Salt Araştırma'nın Sabiha Rüştü Bozçalı koleksiyonunda yer alan ve ön yüzünde halı tamircilerinin resmedildiği kartpostal 29.06.1914 (H- 16 Haziran 1330) tarihlidir (Bkz. Şekil 5). Şekil 6 ile Şekil 7'de yer alan, Underwood & Underwood firması tarafından çekilen, 1912 tarihli fotoğraflar İstanbul'da halı onarım kursu ve atölye ortamından görüntüler yansıtmaktadır. Bu fotoğrafların stereografları ise Smithsonian Enstitüsü'nün çevrimiçi sanal arşivinde yer almaktadır (Bkz. Şekil 8 ve Şekil 9).

Şekil 4: 1960 Tarihli İstanbul'daki Halı Tamir Atölyesinden Görüntü.

Kaynak: (Weber, 1960).

Şekil 5: Halı tamircilerinin resmedildiği 29.06.1914 tarihli kartpostal.

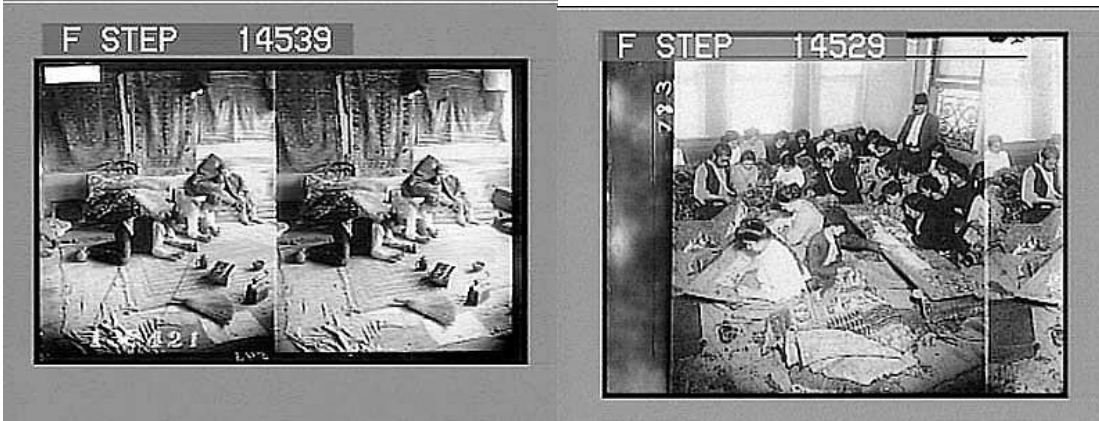
Kaynak: (<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/5816> , 1914).

Şekil 6 ve Şekil 7: 1912 tarihli, İstanbul'da halı tamiri yapan işçiler (soldaki) halı tamir kursu ve atölye ortamından (sağdaki) görüntü.

Kaynak: (Alantar, 2015, s. 49).

Şekil 8 ve Şekil 9: Şekil 6'nın stereografisi (soldaki), Şekil 7'nin stereografisi (sağdaki).

Kaynak: (<https://sova.si.edu>, 1912).

Sonuç

Bu nitel tarihsel vaka çalışması sonucunda, Türkiye'deki el halısı tamirciliği veya mesleğin faaliyetlerini içeren 2 adet kitap, 1 adet kitap bölümü, 2 adet makale, 3 adet bildiri, 1 adet sanatta yeterlik tezi, 3 adet yüksek lisans tezi, 20 adet Osmanlı arşivi belgesi, 3 adet gazete haberi, 3 adet fotoğraf, 2 adet stereografi ve 1 adet kartpostala ulaşılmıştır.

Gerek TÜİK'in iş kayıtları sisteminde NACE dördüncü faaliyet kolları düzeyinde istatistiki verileri çıkartması gerekse T.C. Ticaret Bakanlığı'nın yürüttüğü projelerde el halısı tamirciliği mesleğini başka mesleklerle sınıflandırmasından (tek başına ele almamasından) dolayı Türkiye'deki el halısı tamirciliği mesleğinin günümüzdeki durumu resmi verilerden tespit edilememiştir. Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmalar neticesinde, 13 ilde halı tamir faaliyetlerini yürüten 83 adet işyeri tespit edilmiştir. Bu işyerlerinin çoğunlukla İstanbul ile Aksaray ili Sultanhanı ilçesinde yer aldığını görmekteyiz.

Türkiye'deki el halısı tamirciliği mesleğiyle ilgili 2000-2021 yılları arasında yayınlanmış 12 adet yayından 6 çalışma mesleğin tarihçesine değinmemiştir (Bilgin ve Demir, 2010; Karahan, 2000; Kılıç Karatay, 2018; Kılıç Karatay 2020; Sayın, 2020; Yüksel, 2003) Mesleğin tarihçesine yer veren dört çalışmada kaynak kişilerin verdiği bilgi aktarılırken bir çalışmada ise halı dokumacılığının var oluşuyla birlikte mesleğin de var olabileceği varsayımında bulunulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki dokuma tamirâtı ve bakımı ile ilgili belgelerin tarandığı çalışmada ise 1914 ile 1767 tarihleri arasına ait 9 adet belge tespit edilmiştir (Aytaç, 2012). Tüm bu çalışmalar incelendiğinde, söz konusu mesleğin geçmişi en fazla 1767 yılına kadar dayandığı gözlenmektedir.

Araştırma kapsamında, Osmanlı arşivinden tespit edilen 20 adet belgede çeşitli halıların tamir edilmesiyle ilgili hizmet alımı veya halı tamir masraflarına dair ödeme talimatları bulunmaktadır. Bu belgeler kendi dönemlerinde, belli bir ücret karşılığında halı tamir hizmetini sağlayan halı tamir mesleğinin varlığını kanıtlar niteliktedir. Özellikle, 06.04.1908 (R- 29 Mart

1324) tarihli BOA, Zabtiye Fonu (ZB.) 404/12 nolu belgede geçen “Kayseri’de halı tamirciliği yapan Baklaoğlu Nişan veled-i Kabet’in...” ibarede mesleğin adı tam olarak ifade edilmektedir. Ulaşılan belgelerden en eskisi 02.05.1686 yılına tarihlenmektedir. Tablo 3’te sunulan belgelerden 1915 ile 1686 yılları arasındaki 19 adet belge, Osmanlı döneminde halı tamir mesleğinin varlığını kanıtlar niteliktedir. Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi’nde yer alan 17.07.1934 tarih ve 540/44558/213880 numaralı belge ise yurtdışından halı tamir hizmetleriyle ilgili taleplerin Türkiye’de karşılandığını göstermektedir.

28 Mayıs 1937 tarihli Ulus Gazetesi’nin 11. Sayfasında yer alan ilan ile 23 Mayıs 1944 tarihli Akşam Gazetesi’nin 7. Sayfasında yer alan ilan, kadınların da el halısı tamirciliği mesleğinde yer aldıklarını gözler önüne sermektedir. Underwood & Underwood firması tarafından İstanbul’da çekilen fotoğraf ise 1912 yılında İstanbul’da halı tamir mesleğinin varlığı ile halı tamir kursunun verildiğine dair görsel belge niteliğindedir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları doğrultusunda sonuç olarak, Türkiye’deki el halısı tamirciliği mesleğinin günümüzden 1686 yılına kadar tarihsel süreç içerisindeki izlerine dair yazılı ve görsel belgeler elde edilmiştir.

Konuya ilgi duyan araştırmacılara, farklı araştırma deseni kullanarak veya veri kaynaklarını genişleterek araştırmalar yapılması önerilmektedir. El halısı tamirciliği mesleğinin faaliyetlerinin 17. yüzyıl öncesine ait izlerinin tespitinde ise İbni Battuta, Evliya Çelebi, Marco Polo gibi Anadolu’dan geçen seyyahların seyahatnameleri, Türkiye Selçukluları hakkındaki mülknâme, resmi vesikalar, kitabeler, Mevlânâ Celâleddin Rumi’nin eserleri, menakıb-nâmeler, fütüvvet-nâme, vekayinâmeler vb. kendi dönemine ışık tutan eserler incelenebilir.

Kaynakça

- Akan, M. (2013). *Konya ilinde halı-kilim tamirciliğinin bugünkü durumu ve halı-kilim tamir ustaları* [Bildiri sunumu]. Uluslararası Geleneksel El Sanatı Ustaları Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Yayını. 31-46.
- Akşam Gazetesi. (1944 Mayıs 25). Bayan aranıyor. <https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1944-05-23/7>
- Alantar, H. (2015). *Halı ülkesi Türkiye/Turkey, land of rugs*. İstanbul Halı İhracatçıları Birliği.
- Arioğlu, İ. E. (2019). Geleneksel meslekler: halk kültürünün üretime taşınan yönü olarak zanaatlar ve zanaatkarlar. Akçağ.
- Ayhan, T. (2018). Aksaray Sultanhanı örneğinde halı ve düz dokumaların onarım, teknik ve uygulama örnekleri (Tez No. 511468) [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Ayhan, T. (2023). *Türkiye'deki halı tamir atölyeleri ve meslek-usta-eser bağlamında atölye önerisi* (Tez No. 808845) [Sanatta yeterlik tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Aytaç, A. (2012 Kasım 8-9). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde dokuma tamirati ve bakımı ile alakalı belgelere dair*. I. Uluslararası Türk Sanatları Sempozyumu ve Sanat Çalıştayı, Konya, Türkiye.
- Bilgin, M. H. ve Demir, E. (2010). Türkiye el halıcılığı sektörü: eski halı tamir sektörü ve ihtisas gümrüğü uygulamaları. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Creswell, J. W. (2023). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (3. Baskı). (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Siyasal Kitapevi. (2013).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 221/16547.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye Fonu (C..AS..), 60/2819.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye Fonu (C..AS..), 334/13835.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye Fonu C..AS.., 866/37136.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf Fonu (C..EV..), 6/268.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Levazım Kalem (DH.EUM.LVZ.), 27/49.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT.), 633/26.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT.), 1456/34.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT.), 1890/5.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Muhasebe Kalem (DH.EUM.MH..) 257/2.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Mümayun Fonu (HAT), 542/26780.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Bulgaristan (İ..MTZ.04), 19/1220.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Şura-yı Devlet (İ..ŞD..), 40/2106.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalem (MF.İBT.), 54/107.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Emlak-i Emriyye Müdiriyeti (ML.EEM.), 588/39.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Emlak-i Emriyye Müdiriyeti (ML.EEM.), 157/21.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vala Fonu (MVL), 463/11.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Fonu Amedi Kalem Evrakı (A..AMD.), 81/79.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD.), 172/62.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Zabtiye Fonu (ZB.) 404/12.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türkiye Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 540/44558/213880.

- Dutkewitch. (1912a). Underwood & Underwood glass stereograph collection. Smithsonian Institution Archives Center, National Museum of American History. <https://sova.si.edu/search/ark:/65665/ep8eeb0d9021c804c1ca409bd903654b7f7>
- Dutkewitch. (1912b). Underwood & Underwood glass stereograph collection. Smithsonian Institution Archives Center, National Museum of American History. <https://www.si.edu/object/archives/components/sova-nmah-ac-0143-ref11678>
- Gönül, M. (1965). Türk Halı ve Kilimlerinde Sembolik Kuş Şekilleri. *Antropoloji, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bilimleri Araştırma Enstitüsü*, 3, 199-272. https://doi.org/10.1501/antro_0000000068
- İŞKUR. (2023). Türk Meslekler Sözlüğü. <https://esube.iskur.gov.tr/>
- Karahan, R. (2000 Mayıs 17-18), *El Sanatlarında Tamir Problemi ve Konya'da Kilim Tamirciliği* [Bildiri sunumu]. III. Ulusal Türk El Dokumalarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyum Bildirileri, Konya, Türkiye.
- Kılıç-Karatay, S. (2018). *Aksaray ili Sultanhanı'nda halıcılık ve halı restorasyonu (Tez No. 531650)* [Doktora tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Kılıç-Karatay, S. (2020). Sultanhanı'nda halı ve kilim dokumalarda kullanılan onarım teknikleri ve işlem basamakları. *Ulakbilge*, 8 (46), 340-348.
- Koyuncu-Okca, A. ve Öz, N. D. (2019). Kaybolmaya yüz tutmuş kültürel miras: Karapınar tülü dokumaları, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (24), 281-299.
- Meriç, E. (2000). *Türkiye Selçukluları'nda meslekler*. Türk Tarih Kurumu.
- Merriam, S. B. (2018). Nitel vaka (durum) çalışması. S. Turan (Ed.) ve E. Karadağ (Çev.). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. (3. Baskı, s.39-54) içinde. Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2018, 3. baskı).
- Özkan, U. B. (2022). Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi. Pegem Akademi.
- Öztürk, B. (2022). Türkiye'de 2000 Sonrası El Halısı Üretimi ve Ticareti, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 28, 1-10.
- Salt Araştırma. (2023 Eylül 5). Sabiha Rüştü Bozcalı Arşivi. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/5816>
- Sayın, C. (2020). *Halı ve kilim onarım teknikleri (Tez No. 643416)* [Yüksek lisans tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2017). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2017). Esnaf ve sanatkârlar özelinde sektör analizleri projesi: deri giyim ve ayakkabı sektörü. Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş. <https://ticaret.gov.tr/esnaf-sanatkarlar/projeler/tamamlanan-projeler/esnaf-ve-sanatkar-ozelinde-sektor-analizleri-projesi>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019). Geleneksel, kültürel veya sanatsal değeri olan kaybolmaya yüz tutmuş meslek kolları. <https://ticaret.gov.tr/esnaf-sanatkarlar/ornek-form-ve-dilekceler/geleneksel-kulturel-veya-sanatsal-degeri-olan-kaybolmaya-yuz-tutmus-meslek-kolla>
- Ulus Gazetesi. (1937 Mayıs 28). Ankara defterdarlığından. <https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1937-05-28/11>
- Ulus Gazetesi. (1948 Nisan 6). Meşhur halı tamircisi. <https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1948-04-06/6>
- Ünaldi, V. (2021). El halısı tamirciliği, *Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi* (387-399) içinde. T.C. Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- Weber, H. (1960). Halı tamircisi. <http://www.eskiistanbul.net/5746/hali-tamircisi-1960-harry-weber-fotografi>
- Yağcı, A. Y. ve Hüyük, V. (2007). *Geçmişten günümüze Sultanhanı*. Yenigün Ofset Matbaa Tesisleri.
- Yıldırım, G. (2004). *Aksaray ili Sultanhanı beldesinde el dokuması halı onarım işlerinin incelenmesi (Tez No. 150967)* [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi.
- Yüksel, H. (2003). Kaybolmakta olan meslekler: halı ve kilim tamiratçılığı, *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 26(302), 14-15.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Ek 1: Türkiye'deki Halı Tamir Atölyelerinin Listesi.

İl	Atölye Adı veya Usta	Adres veya Link
Adana	Adana Halıcı Osman	https://www.adanamreklam.com/ADANA%C2%A0HALICI+OSMAN_urunhizmet_121
Adana	Antique Halı	https://www.instagram.com/halisacak_tamir/
Aksaray	M. A. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	S. D. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	M. Ş. (Şanlı Halıcılık-Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	H.Ö. S. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	M. Ş. (Halı Tamiri ve Alım-Satım)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	M. T. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	M. K. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	Ö. Y. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	G. K. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	A. K. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	A. N. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	A. A. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	T. A. (Halı Tamiri ve Alım-Satım)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	M. B. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	H. A. (Halı Tamiri ve Alım-Satım)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	M. A. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	A. Y. (Halı Tamiri ve Alım-Satım)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	İ. S. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	A. D. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	V. Ü. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	Ü. Y. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	H. N. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	İ. U. (Ufuklar Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	F. Ş. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	H. Ş. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	A. M. (Halı Tamiri ve Alım-Satım)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	C. Y. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	H. E. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	F. S. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	İ. U. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	İ. K. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	İ. SOLAK (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	M. S. (Sultan Saray Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	M. B. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	İ. B. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	C. T. (Halı Tamiri ve Alım-Satım)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	M. T. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	H. A. (Aydın Halıcılık-Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	Ş. K. (Halı Tamiri ve Alım-Satım)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	M. K. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	O. A. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	İ. A. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	B. B. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	B. A. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	İ. S. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray

Ek 1 (devam): Türkiye'deki Halı Tamir Atölyelerinin Listesi.

Aksaray	H. A. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	H. N. (Halı Tamiri ve Alım-Satım)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	H. D. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Aksaray	S. S. (Halı Tamiri)	Sultanhanı/Aksaray
Ankara	Kazak Halı Yıkama ve Tamir Atölyesi	Çankaya/Ankara https://kazak-hal-ykama-fabrikas.business.site/#gallery
Ankara	Temizlikpro	https://temizlikpro.com/ankara-hali-tamiri
Ankara	Güven Halı Yıkama ve Tamir	https://www.guvenhaliyikama.com/Hali-Tamir-i30
Ankara	Buhara Halı Yıkama ve Tamir	https://www.buharahaliyikama.com/tamirat/
Ankara	Step Halı Tamir	https://www.ankarastephaliyikama.com/hizmetlerimiz/hali-tamiri/
Ankara	A. Ş. (Halı, Kilim Dokumacılığı, Satış ve Tamirciliği)	https://ankaraterzilerodasi.org.tr/uyeler.html
Ankara	A. Ü. (Halı, Kilim Dokumacılığı, Satış ve Tamirciliği)	https://ankaraterzilerodasi.org.tr/uyeler.html
Ankara	M. M. (Halı, Kilim Dokumacılığı, Satış ve Tamirciliği)	Mamak/Ankara https://ankaraterzilerodasi.org.tr/uyeler.html
Antalya	Doğan Halı ve Kilim Tamir Atölyesi	Kaleiçi/Antalya
Antalya	Hicret El Sanatları (Halı, Kilim Satış ve Tamirciliği)	Kaleiçi/Antalya
Balıkesir	El Dokuma Halı Tamir Atölyesi	Sındırgı/Balıkesir https://www.facebook.com/halitamircisimustafa
Bursa	E. Y. (Halı Tamiri)	https://www.bursahakimiyet.com.tr/bursa/kendine-cirak-bulamiyor-30292
Bursa	B. T. (Halı Tamiri)	https://www.halihaber.com/35-yildir-el-dokumasi-halilari-tamir-ediyor
Denizli	C. S. (Halı, Kilim Tamirciliği)	Merkez/Denizli https://www.haberdenizli.com/denizlide-hali-tamiri-ondan-soruluyor
İstanbul	Ş. E. (Eğinci Halı, Kilim Tamir Atölyesi)	Babiali Çarşısı Çağaloğlu/İstanbul
İstanbul	H. K. (Antika Halı Tamircisi)	Babiali Halıcılar Çarşısı Fatih/İstanbul
İstanbul	R. Y. (Hünkâr Halı)	Babiali Halıcılar Çarşısı Fatih/İstanbul
İstanbul	A. B. (El Dokuma Halı Tamiri)	Babiali Halıcılar Çarşısı Fatih/İstanbul https://eldokumahalitamiri.com/kurumsal/
İstanbul	Zümrüt Halı Tamirhanesi	https://www.halitamirhanesi.com/
İstanbul	M. E. (Sarayland Halı Tamiri)	Erenköy/İstanbul https://www.halitamir.net/hakkimizda/
İstanbul	M. D. (El Dokuma Halı, Kilim Tamiri ve Yıkama)	Fatih/İstanbul https://www.instagram.com/halitamircisimuhterem/
İstanbul	Profesyonel Halı Tamir El Dokuma & Antika	Küçükçekmece/İstanbul https://www.halitamiri.com/
İstanbul	Sistem Halı Yıkama ve Tamiri	Sarıyer/İstanbul https://www.sistemhaliyikama.com.tr/sariyer-hali-tamiri/
İstanbul	A. A. (Öz Antik Halı)	Sultanahmet/İstanbul http://www.halitamiri.biz/?SyfNmb=3&pt=%C4%B0leti%C5%9Fim
İstanbul	Chefcarpet	Maltepe/İstanbul https://www.instagram.com/chefcarpet/
İzmir	H. O. Woven Legends Restoration, Inc.	Ege Serbest bölgesi Gaziemir/İzmir
İzmir	E. A. Halıcılık	Karşıyaka/İzmir http://www.halitamiriizmir.com/?SyfNmb=1&pt=Anasayfa
Konya	B. C. Kayra Halı-Kilim aydı	Merkez/Konya https://www.youtube.com/watch?v=Kr3cFEJnaFk
Konya	Gözde Halı-Kilim Tamir Atölyesi	Merkez/Konya
Manisa	V. A. M. A.	Demirci/Manisa https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/manisa/yipranan-antika-halilari-tamir-ederek-gelecege-40944568
Samsun	Samsun Halı Tamir Atölyesi	https://www.facebook.com/halitamiriverestorasyon
Van	H. A. (El Dokuma Halı-Kilim Tamiri)	İpekyolu/Van https://www.instagram.com/p/B2FUOJwFns/

Kaynak: (Ayhan, 2023: 196-198).

Sosyo-Demografik Özellikler ile Cam Tavan Sendromu Arasındaki İlişki: Mutfak Çalışanları Örneği

The Relationship Between Socio-Demographic Characteristics and Glass Ceiling Syndrome: An Example of Kitchen Employees

Erol GEÇGİN

Asist. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Tourism, Van, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Van, Türkiye
Orcid:0000-0001-8375-9343 erolgegin@hotmail.com

Naciye GÜLSOY

Graduate Student, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Tourism, Department of Gastronomy and Culinary Arts, Van, Türkiye
Yüksek Lisans Öğrenisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Van, Türkiye
Orcid: 0009-0005-1562-5657 naciyeulsoy7@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Geçgin, E. ve Gülsoy, N. (2024). The Relationship Between Socio-Demographic Characteristics and Glass Ceiling Syndrome: An Example of Kitchen Employees. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 102-119.
Geçgin, E. ve Gülsoy, N. (2024). Sosyo-Demografik Özellikler ile Cam Tavan Sendromu Arasındaki İlişki: Mutfak Çalışanları Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 102-119.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 08 February/Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 19 April/Nisan 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 102-119

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Erol GEÇGİN/Naciye GÜLSOY).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

"Cam tavan sendromu," genellikle kadın çalışanların kurumlardan bekledikleri terfileri çeşitli sebeplerle alamamaları sonucunda ortaya çıkan, kadınlara özgü bir kariyer engeli olarak tanımlanmaktadır. Turizm sektöründe yöneticilik pozisyonlarına ulaşırken karşılaşılan engeller, cinsiyet, yaş, etnik köken ve diğer sosyo-demografik faktörlerle ilişkilidir. Çalışma bu pozisyona yükselirken karşılaşılan engelleri ve bu engellerin kökenlerini anlamayı hedeflemektedir. Mutfakta çalışan kadınların karşılaştıkları engelleri aşma amacı gütmekte olup, bu bağlamda çeşitli öneriler ve stratejiler sunmaktadır. Bu çalışmada otellerde mutfak departmanındaki çalışanların sosyo-demografik özellikleri ile cam tavan sendromu arasında ilişki veya farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmanın evrenini Antalya Bölgesi'nde faaliyette bulunan otellerdeki mutfak departmanındaki çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini işletmede bulunan rastgele seçilmiş 444 kadın ve erkek çalışan oluşturmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak da anket kullanılmıştır. Bu çalışmada elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir. Veriler güvenilirlik ve Faktör analizi, Frekans analizi, T testi, Anova, korelasyon analizleri ile değerlendirilmiş ve bunun sonucunda; Antalya Bölgesi'nde faaliyette bulunan otellerdeki mutfak departmanındaki basmakalıp yargılar, mesleki ayırım, kişisel tercih algıları ve çoklu roller boyutunun pozitif yönde etkisi olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak Cinsiyet temelli ayrımcılık ve "Cam Tavan" gibi engeller, kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarına ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, iş dünyasındaki cinsiyet eşitsizliği konusundaki farkındalığın artırılmasını ve daha kapsayıcı politikaların benimsenmesini gerektirebilir.

Anahtar Kelimeler: Otel çalışanları, cam tavan sendromu, kariyer engelleri, basmakalıp yargılar, kişisel tercih algıları,

Abstract

"Glass ceiling syndrome" is generally defined as a career barrier specific to women, which occurs as a result of various reasons that prevent women employees from getting the promotions they expect in their organizations. The obstacles encountered in reaching managerial positions in the tourism sector are related to gender, age, ethnicity and other socio-demographic factors. The study aims to understand the obstacles encountered in ascending to this position and the origins of these obstacles. It aims to overcome the obstacles faced by women working in the kitchen and offers various suggestions and strategies in this context. In this study, it was examined whether there was a relationship and difference between the socio-demographic characteristics and the glass ceiling syndrome of the employees in the kitchen department of the hotels. The population of the research consists of the employees in the kitchen department of the hotels operating in Antalya Region. The sample of the research consists of 444 randomly selected female and male employees in the enterprise. A questionnaire was used as a data collection method. The data obtained in this study were analyzed in the SPSS program. The data were evaluated with reliability and factor analysis, frequency analysis, T test, Anova, and correlation analyses and as a result; it was determined that the stereotypical judgments, occupational discrimination, personal preference perceptions and multiple roles dimensions in the kitchen department of the hotels operating in Antalya Region had a positive effect. As a result, barriers such as gender-based discrimination and "Glass Ceilings" make it difficult for women to reach senior management positions. This situation may require raising awareness on gender inequality in the business world and adopting more inclusive policies.

Keywords: Hotel employees, glass ceiling syndrome, career obstacles, stereotypical judgments, perceptions of personal preference,

Giriş

Uzun yıllardır yapılan çeşitli araştırmalar ve kadınlara yönelik savunucularının çabaları, iş hayatında var olan "Cam Tavan" olgusunu anlamak ve eleştirmek adına önemli bir bilgi birikimini ortaya koymaktadır. Bu olgu, özellikle kadınların ve azınlık grupların yükselme çabalarını sınırlayan görünmez engellerin varlığını ifade eden çalışmalar yapılmıştır. (Dalton ve Kesner, 1993; Hearn ve Parkin, 1986; Owen ve Todor, 1993; Weyer, 2006; Wright ve Baxter, 2000) Cam Tavan, sadece örgütsel yapıları değil, aynı zamanda algısal engelleri de içermektedir. Bu engeller, azınlık grupların ve kadınların şirket merdivenlerinde yükselmesini önlemeye yöneliktir (Weyer, 2006:442). Özellikle evli ve çocuklu kadınlar, bu engellerle karşılaşma olasılıklarının daha yüksek olduğunu deneyimlemektedir. Cam Tavan kavramı, belirli grupların iş hayatında erkek meslektaşlara kıyasla daha düşük ödül ve terfi alma eğilimini olduğunu özellikle belirtmektedir (Aytaç, 2001, s. 8). 1980'lerde gerçekleştirilen araştırmalar, kadınların iş dünyasında üst yönetim pozisyonlarına ulaşmada karşılaştıkları zorlukları açıkça ortaya koymaktadır. Bu dönemde, kadınların liderlik rollerinde algısal engellerle karşılaştığı ve bu nedenle üst düzey pozisyonlara yükselmede zorlandığı vurgulanmaktadır. 2000'li yıllarda, toplumun kadınların rolüne yönelik tutumlarında önemli değişiklikler yaşanmış olsa da "cam tavan" olgusu hala varlığını sürdürmektedir. Bu dönemde bile, kadınların yönetsel pozisyonlar için erkeklere oranla daha az uygun görüldükleri ve üst düzey yönetimdeki temsil oranlarının hala dengesiz olduğu belirtilmektedir. Bu durum, cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekmek ve daha adil bir iş dünyası için çabaların devam etmesi gerektiğini göstermektedir (Owen ve Todor, 1993). Kadınların iş hayatına daha aktif katılımı, sosyal ve ekonomik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Ancak, dünya genelinde ve özellikle Türkiye'de, kadınların yönetim kademelerindeki düşük temsil oranlarına dikkat çekilmektedir. Bu konuda yapılan çeşitli çalışmalardan alıntılar, kadınların iş yaşamında karşılaştıkları zorlukları ve temsil eksikliğini vurgulamaktadır (Acar, 1998, s. 337; Aycan, 2001, s. 173; Corsun ve Costen, 2001, s. 18; Jackson, 2001, s. 30; Metz, 2005, s. 228; Tai ve Sims, 2005, s. 16). Özellikle ülkemizde üst kademe yönetim kadrolarındaki kadın oranına ilişkin eksik verilere rağmen, bu oranın %4 ile %6 arasında olduğu belirtilmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki duruma kıyasla, ülkemizde üst yönetim kademelerindeki kadınların daha güçlü bir şekilde temsil edildiğini gösteren bir tespit bulunmaktadır (Aycan, 2001, s. 173). Süzer'in (2002) verilerine göre, örneğin ABD'de en büyük beş yüz şirketin yönetim kurullarındaki kadın oranı 1993 yılında %8,2 iken, 2001'de %12,2'ye yükselmiştir. Bu durum, Türkiye'nin benzer ülkelerle kıyaslandığında kadın temsilinin daha iyi olduğu bir tabloyu ortaya koymaktadır. Ancak, genel olarak dünya genelinde ve Türkiye'de kadınların yönetim kadrolarında daha etkin bir biçimde temsil edilmeleri için çabaların devam etmesi gerektiği konusunda geniş bir fikir birliği bulunmaktadır (Süzer, 2002).

Bu araştırma, turizm sektöründe yöneticilik düzeyine çıkma sürecinde karşılaşılan engellerin incelenmesini ve bu engellerin sebeplerinin analiz edilmesini amaçlamaktadır. Aynı zamanda mutfakta çalışan kadınların bu engelleri aşmada birçok öneri ve stratejiler sunulmaya çalışılmıştır. Bu stratejiler; Farkındalığı yaratmak, eşitsizliği azaltmak, kariyer gelişimini desteklemek, iş yerinde değişiklik yaratmak, bireysel bilinç oluşturmak gibi kavramları kapsamaktadır. Cam tavan sendromunu ele almak için atılan adımlar, cinsiyet, ırk, etnik köken ve diğer faktörlere dayalı ayrımcılığı azaltmak ve daha adil bir toplum ve iş dünyası oluşturmak için önemlidir. Çalışmada öncelikle cam tavan sendromu kavramı ayrıntılı olarak ele alınıp, sonrasında Mutfak çalışanları söz konusu olduğunda, sosyo-demografik özelliklerin cam tavanla nasıl ilişkili olabileceğine dair bazı örnekler verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

"Cam Tavan" kavramı, özellikle kadın çalışanların belirli bir kademeye ulaştıktan sonra üst düzey yönetim pozisyonlarına terfi etmelerini engelleyen, belirli sebeplerden ve önyargılardan kaynaklanan görünmeyen engelleri ifade eder. Bu engeller, kadınların yetenekleri ve başarılarına rağmen işletmede üst düzey yönetim pozisyonlarına yükselmesini zorlaştıran faktörlerdir. Cam tavan, kadınların kariyer basamaklarında ilerlemelerini kısıtlayan, ancak genellikle açıkça tanımlanamayan ve zor olan bu engelleri temsil eder sorundur (Aydın, Özkul, Tandoğan ve Şahin, 2007, s. 313). Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda cam tavan sendromu kavramı, sosyo-demografik özelliklerle cam tavan sendromu arasındaki ilişkiyi etkileyen faktörler ele alınmıştır.

1.1. Cam Tavan Sendromu

"Cam Tavan" veya "Cam Tavan Sendromu" terimleri, örgütlerdeki yönetici pozisyonundaki çalışanların belirli bir noktadan sonra kariyer gelişimlerini engelleyen faktörleri tanımlamaktadır (Ergül, 2015, s. 11). Bu engeller genellikle görünmez örgütsel ve algısal engeller olarak nitelendirilmektedir. Cam Tavan Sendromu, iş dünyasında yaygın olarak görülen genellikle kadın çalışanların daha yoğun bir şekilde deneyimlediği bir olgudur. Bu terim toplumun farklı kesimlerinden gelen çalışanları etkileyen, genellikle kariyer basamaklarını tırmanmada özellikle kadınların karşılaştığı belirgin zorluklara odaklanmaktadır. Yapılan araştırmalar, Cam Tavan Sendromunun cinsiyet temelli bir sorun olarak öne çıkmasına rağmen, iş hayatında herkesin karşılaşılabileceği bir durum olduğunu ortaya koymaktadır (Weyer, 2006, s. 442). Bu bağlamda, konu ile ilgili

çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Son zamanlarda, iş hayatında kadınların toplam sayısındaki artışa rağmen, üst düzey yönetici pozisyonlarında kadınların istenen seviyeye ulaşamadığı gözlemlenmektedir. Gerçekleştirilen araştırmalar, kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarına terfi etmelerini engelleyen çeşitli faktörleri ortaya koymaktadır. Bu faktörlerden biri, son yıllarda sıkça incelenen ve "cam tavan" olarak adlandırılan engellerdir (Mizrahi, 2010, s. 150). Cam tavan kavramı, genellikle kadınların kariyer süreçlerinde karşılaştıkları ve yükselme süreçlerini olumsuz etkileyen, genellikle fark edilmeyen engelleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Türkiye’de ve dünyada cam tavan sendromuna yönelik engeller ve bu engellerin sınıflandırıldığı görülmektedir. Çalışmada cam tavan oluşumuna sebep olan engeller, örgüt performansında üç temel faktör (örgütsel, toplumsal, bireysel) etrafında toplanmaktadır (Acar, 1998, s. 337; Aycan, 2001, s. 173; Corsun ve Costen, 2001, s. 18; Jackson, 2001, s. 30; Metz, 2005, s. 228; Tai ve Sims, 2005, s. 16) İlk olarak, kadın yöneticilerin cinsiyet temelli engellerle karşılaşmaları, üst düzey yönetim düzeyine ulaşma çabalarında duydukları zorlukları artırmaktadır. Bu engeller, kadın yöneticilerin kariyer hedeflerine ulaşmalarını güçleştiren cinsiyet temelli stereotipler, ayrımcılık ve önyargılar içermektedir. Bu durum, kadın yöneticilerin motivasyonlarını düşürerek, iş yerindeki başarı ve çaba ile ödüllendirilme arasındaki bağlantıyı zayıflatmaktadır. İkinci olarak, üst düzey yönetim kadrosunun aşırı homojenliği, karar alma süreçlerinde çeşitliliğin ve farklı bakış açılarının eksikliğine neden olmaktadır (George, 2003, s. 56)

Bu durum, potansiyel yeteneklere ve çeşitliliğe erişimin kısıtlanmasıyla örgütün inovasyon ve rekabet avantajını azaltmaktadır (George,2003, s. 542). Son olarak, cinsiyet temelli engeller, kadın yöneticilerin organizasyon içindeki yetenek ve kaynaklardan tam anlamıyla faydalanmasını engelleme bilmektedir. Bu engeller, kadın yöneticilere yönelik ayrımcılık ve kısıtlamalar nedeniyle, organizasyonun potansiyel olarak sahip olduğu çeşitli yeteneklere erişimini sınırlamaktadır..

1.2. Cam Tavan Sendromunu Engelleyen Faktörler

Konu ile yapılan çalışmalar incelendiğinde pek çok etkenin bulunduğu saptanmıştır. Bu anlamda Tablo 1’de cam tavan sendromunu engelleyen faktörler ele alınmıştır.

Tablo 1. Cam Tavan Sendromunu Engelleyen Faktörler

<i>Bireysel Faktörlerden Kaynaklanan Engeller</i>	<i>Toplumsal Faktörlerden Kaynaklanan Engeller</i>	<i>Örgütsel Faktörlerden Kaynaklanan Engeller</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Çoklu Rol Üstlenme ▪ Kadınların Kişisel Tercih ve Algıları 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mesleki Ayrım ▪ Basmakalıp Yargılar 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Örgüt Kültürü ▪ Örgüt Politikaları ▪ Mentor Eksikliği ▪ İnfomal İletişim Ağlarına (Networklara) Katılmama ▪ Örgüt İklimi ▪ Fırsat Eşitliğinin Olmayışı ▪ Erkek Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller ▪ Kadın Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller ▪ İş Hayatında Kadın Algısı

Kaynak: Çetin, 2011, s.68

2. Literatür Taraması

Cam tavan sendromu ile ilgili farklı, cinsiyet, eğitim ve yaş düzeylerindeki bireyler üzerinde pek çok araştırma ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Cam tavan kavramının ortaya çıkmasında Rosebeth Moss Kanter’in 1977 yılında yayımlanan “Şirketlerdeki Erkekler ve Kadınlar” adlı kitabının büyük bir rol oynadığı bilinmektedir. Kitapta cinsiyet temelli deneyimler, bu kavramın öne çıkmasını sağlamıştır.

Gay Bryant’in cam tavan terimi Adweek (1984) dergisinde yayımlanan “Çalışan Kadınlar” adlı makalesinde kullanılmıştır (Güner, 2011, s. 59). Kavramın yaygın hale gelerek literatürde olması 1986 yılında olduğu söylenmektedir. 1986 yılında Carol Hymowitz ve Timothy Schellhardt tarafından The Wall Street Journal’da yayımlanan “İş Yaşamında Kadın” adlı makalede, kadınların başarılarına karşı iş dünyasında yüksek seviyelere erişmeyi engelleyen yöneticilik ve

kadın arasındaki görünmez ve aşılabilir bariyer olarak tanımlanmıştır (Longo ve Straehley, 2008, s. 88).

1991 yılında cam tavan popüler bir kavram haline gelmiştir. Bu tarihte ABD Çalışma Bakanlığı, "nitelikli bireylerin örgütün yönetim pozisyonlarına yükselmesini önleyen örgütsel ön yargı ve tutumlara dayalı yapay engeller" tanımıyla bu kavramın varlığını kabul etmiştir (Barretto, Ryan, ve Schmitt, 2009, s. 3). Yine Aynı sene Bush ve ekibi ile 21 üyesi ile Uluslararası Cam Tavan Federasyonu (The Federal Glass Ceiling Commission) oluşturulmuştur. Komisyonun işlevi azınlıkların ve kadınların yükselmesini engelleyen engelleri saptamak ve insanların özel sektörde yönetim konumuna yükselmesine yardımcı olan programları ortaya çıkarmaktır. Komisyon tarafından bu problem ele alınmış röportajlar, açık oturumlar ve anketlerde dahil olmak üzere konu ile ilgili detaylı bir araştırma yapılmıştır (Öztürk, 2011, s. 30).

Popülerliğini koruyan cam tavan kavramı ile ilgili çalışmalar devamlılığını sağlamaktadır. Çalışmanın ortak amacını görünmez olarak isimlendirilen engellerin tespit edilmesi, bu engeller için çözüm arayışına gitmek ve bu engellerin ortadan kaldırılması oluşturmaktadır. Sadece kadınlar için değil sektör ve cinsiyet ayrımı olmaksızın cam tavan sendromunun varlığı önemli derecede bir sorun haline gelmiştir. Bununla ilgili çalışmalara bakıldığında cam tavan sendromuna sebep olan birçok faktörün yer aldığı saptanmıştır (Jackson, 2001; Mattis 2004; Zeybek, 2010; Mayuk, 2013; Çizel ve Çizel, 2014; Karcıoğlu ve Leblebici, 2014). Faktörlerin genel olarak örgütsel, toplumsal ve bireysel olmak üç grupta toplandığı bilinmektedir (Çetin, 2011, s. 68).

Druckman'ın (2010) makalesinde, kadınların mutfak hiyerarşisi içinde sürekli olarak düşük pozisyonlarda yer aldığı vurgulanmıştır. Harris ve Giuffre'nin (2010) yaptığı çalışma, profesyonel mutfaklarda deneyimi olan 33 kadın şefle yapılan mülakatları içermektedir. Profesyonel mutfak ortamlarındaki "erkek egemen" yapıların, kadınların karşılaştığı zorlukları ve toplumsal cinsiyet rollerinin kadın şeflerin kariyerleri üzerindeki etkileri vurgulanmıştır.

Zeybek'in (2010) çalışmasında, özellikle turizm sektöründe kadınların karşılaştığı engelleri ve yönetim kademelerinde yeterince yer alamamalarının nedenlerini belirlemeyi, kariyer engellerinin kökenlerini anlamayı ve sektörel açıdan iş ve sosyal hayatlarında yapılabilecek düzenlemeler konusunda fikirler ve çözüm önerileri sunmayı amaçlamıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, işletmenin yönetim kademesinin çalışanlara karşı tutumunun oldukça belirleyici olduğu ve zaman zaman çalışanlar için ekonomik olanakların dahi önüne geçebildiği tespit edilmiştir.

Öztürk (2011), Ankara Üniversitesi'nde yaptığı çalışmada, yükseköğretim kurumlarında görev yapan kadın öğretim elemanlarının maruz kaldığı olası bir "cam tavan sendromu"nu belirlemeyi ve kadın öğretim elemanlarının bu engeller hakkındaki düşüncelerini ortaya koymayı hedeflemiştir.

Fındık, (2016) çalışmasında iş-aile çatışmasının cam tavan sendromu üzerindeki etkisi incelenmiştir ve kadınların çalışma hayatına girseler bile anne olma, eş olma ve evlat olma gibi geleneksel rollerin devam ettiğini belirtmiştir.

Diker, Taşpınar ve Soylu'nun (2017) çalışması, İstanbul-Taksim bölgesinde bulunan 4-5 yıldızlı otellerde çalışan 117 kişi üzerinde gerçekleştirilen anket sonuçlarına dayanmaktadır. Elde edilen bulgular, kadın personele yönelik negatif tutumlar ile çelişkili duygusal cinsiyetçilik arasında pozitif bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Çelik ve Şahingöz'un (2018) çalışması, Türk Aşçılar Federasyonu (TAFED) üyesi kadın aşçılara yönelik yapılan bir ankete dayanmaktadır. Bu ankette sektörde kadın aşçılara karşı var olduğu düşünülen önyargılar ve zorluklar ele alınmıştır.

Kurnaz, Kurtuluş ve Kılıç, (2018) çalışmasında 10 şefe mülakat tekniği uygulanmış, elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların kadının mutfakta bulunmasını bir fırsat olarak gördükleri tespit edilmiştir. Karakılıç (2019) tarafından yapılan çalışmada, Afyonkarahisar Belediyesi'nde çalışan 265 kişiye anket uygulanmış ve elde edilen verilere dayanarak "cam tavan sendromu" ile ilgili medeni durumun, cinsiyetin ve eğitimin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Yılmaz ve Akay'ın (2020) çalışması, yiyecek içecek sektöründeki kadın istihdamının belirli bir düzeyde bulunmasına rağmen, üst düzey yönetici pozisyonlarında beklenen seviyeye henüz ulaşamadığını vurgulamıştır.

Yolcu ve Bozkurt, (2021) çalışmasında örgütsel güven ölçeğinin alt boyutları ile cinsiyet arasındaki farklılıkların incelenmesiyle erkek katılımcıların örgütlerine ve yöneticilerine kadınlardan daha fazla güvendikleri sonucuna ulaşıldığı vurgulanmıştır.

Literatür taraması sonucunda, cam tavan sendromunun algılanmasına ait farklılıklara neden olan çalışma için değişkenler aşağıda verilmiştir (Yolcu ve Kutluk Bozkurt, 2021, s. 155; Öztürk,2011, s. 2-3; Zeybek, 2010; Fındık, 2016).

H1: Katılımcıların cam tavan sendrom algıları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2: Katılımcıların medeni durumlarına göre, cam tavan sendromu algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H3: Katılımcıların eğitim durumu açısından cam tavan sendromu düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H4: Katılımcıların yaşlarına göre, cam tavan sendromu algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H5: Katılımcıların mesleki deneyimlerine göre, cam tavan sendromu algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

H6: Cam tavan sendromunu oluşturan değişkenler arasında ilişki vardır.

Bu sorulara cevap aranarak çalışmanın amacı ve yan amaçlar ortaya çıkmıştır. Bu hipotezler hem ortaya çıkarılmaya çalışılmış hem de literatür taramasındaki çalışmalarla desteklenip desteklenmediği tespit edilmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Amacı

3.1 Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, cam tavan sendromu ile sosyo-demografik ilişkinin bireylerin iş dünyasında veya kariyerlerinde karşılaştıkları engellerin toplumsal ve demografik faktörlere nasıl bağlı olduğunu anlamak ve bu engelleri aşma konusunda daha fazla farkındalık yaratmaktır. Bu sendrom, genellikle cinsiyet, ırk, etnik köken, yaş veya diğer toplumsal faktörlere dayalı olarak kariyer ilerlemesinde sınırlamalarla ilişkilendirilmektedir. Sosyo-demografik ilişki, bireylerin bu faktörlerle nasıl etkilendiğini ve belirli gruplara mensup bireylerin kariyerlerinde karşılaştıkları engellerin nedenlerini anlamayı amaçlar (Elacqua, Beehr, Hansen ve Webster, 2009, s. 285). Bu ilişkiyi incelemek, toplum için daha fazla eşitlik ve fırsat sağlama amacını taşımaktadır. Ayrıca, cam tavan sendromunun amacı, bu engelleri aşmak ve farklı toplumsal gruplara mensup bireylerin kariyerlerini ilerletmelerini teşvik etmek için politika değişiklikleri, eğitim, mentorluk ve diğer stratejileri geliştirmektir. Yapılan ölçek uyarlamalarının sonucunda kadınların kariyer yaşamlarına dair cam tavan sendromunu ve sosyo-demografik özelliklerin tutumlarını analiz etmektir. Bu analiz kadınların iş dünyasındaki kariyer engellerini anlamak ve bu engelleri aşmalarına yardımcı olabilecek politika ve uygulamalar geliştirmeyi hedeflemektedir. (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2008, s. 121). Bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, Karasar'ın (2009) tanımına göre, geçmişte var olmuş veya halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımları olarak belirtilmektedir.

3.2 Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nicel bir çalışmadır. Bu tür araştırma yöntemi, geniş örneklem gruplarından elde edilen nicel verilerin, istatistiksel yöntemlerle analiz edilerek genel geçer ve evrensel önermelerin oluşturulmasını sağlamaktadır (Baltacı, 2018; Crabtree ve Miller, 1999). Bu tür çalışmalarda, sayılarla ifade edilebilen veriler elde edilir ve bu verilerin istatistiksel yöntemlerle analiz edilir. Sosyal içerikli çalışmalarda veri toplama yöntemleri, araştırma hedeflerine ve gereksinimlerine bağlı olarak değişebilmektedir. Bu tür çalışmalarda oldukça yaygın bir veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmaktadır. Anketler, katılımcılara önceden hazırlanan soruları yanıtlamalarını sağlayan yapılandırılmış bir veri toplama yöntemidir. Araştırmanın amacı ve katılımcılara sağlanan bilgiler, araştırma etiği ve güvenilir sonuçlar elde etme açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu tür önlemler, araştırma sürecinin şeffaf ve saygılı bir şekilde yürütülmesine yardımcı olmaktadır (Kaptan, 1973, s. 173-174). Araştırmada verilen toplanması için gerekli olan etik kurul izni Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Etik Kurulu 26/09/2023 tarihinde ve 2023/24 karar sayısıyla alınmıştır. Çalışmada sorular "Cam Tavan Engelleri" ölçeğinden alınmış (Yavuzer ve Özkan, 2020) ve bilgisayar ortamında analiz edilmiştir. Araştırmanın evrenini Antalya Bölgesi'nde bulunan 5 ve 4 yıldızlı otellerdeki mutfak departmanındaki çalışanlar oluşturmaktadır. Anket 2023 yılında otellerdeki mutfak departmanındaki çalışanlara yüz yüze ve online olarak uygulanmıştır. Ve yapılan tarihler arasında tüm çalışanlara ulaşmak zor olduğu için kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiş, çalışanlardan cam tavan sendromu ile ilgili oluşturulan anketi doldurmaları istenmiştir. Araştırmanın örneklemini işletmelerde bulunan 500 çalışana ulaşılmıştır. Bu çalışanlar cam tavan sendromunun yüksek olduğu oteller baz alınarak belirlenmiştir. Anket 15 otele dağıtılmıştır. 7 otele geri dönüş alınmıştır, bu işletmelerin sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 2: Araştırmanın Evren Büyüklüğü

Otel Yıldızı	Otel Sayısı	Çalışan Sayısı
5	4	320
4	3	124
Toplam	7	444

Tablo da görüldüğü üzere çalışmanın evreni 444 çalışandan oluşmaktadır. Bu çalışanların tamamına yüz yüze veya online olarak anket verilip, 56 anketin bazıları cevaplanmamış bazıları ise geliş güzel cevaplandığından, bu 56 anket çalışmadan çıkarılmış olup geriye kalan 444 anket üzerinden çalışma sürdürülmüştür. Uygulama Ekim ve Kasım aylarında gerçekleştirilmiş, yeterli sayıya ulaşıldığında ise sonlandırılmıştır.

4. Bulgular

4.1 Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 3. Demografik Özellikler

Demografik Özellik	Değişken	Sayı	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	263	59,2
	Erkek	181	40,8
Medeni Durumunuz	Evli	141	31,8
	Bekar	303	68,2
Yaşınız	20-30	320	72,1
	31-40	81	18,2
	41-50	34	7,7
	51 ve üzeri	9	2
Eğitim Durumunuz	Lise	185	41,7
	Ön lisans	139	31,3
	Lisans	103	23,2
	Lisans Üstü	17	3,8
Mesleğiniz	Aşçı Başı	35	7,9
	Aşçı	169	38,1
	Mutfak Çalışanı	167	37,6
	Stajyer	73	16,4
Hizmet Yılıınız	1 yıldan az	75	16,9
	1-4 yıl	181	40,8
	5-10 yıl	148	33,3
	10 yıldan fazla	40	9

Bu bölümde katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, meslek ve hizmet yılına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmayı toplamda 444 çalışan oluşturmaktadır. Bunlardan %59,2’si (263) kadın, %40,8’i (181) erkektir. Ankete katılan çalışanların çoğunu kadınlar oluşturmaktadır. Medeni durum incelendiğinde çalışanların %31,8’ini

(141) evliler, %68,2'sini (303) bekarlar oluşturmaktadır. Çalışmanın çoğunluğunu bekarlar oluşturmaktadır. Yaş dağılımları incelendiğinde, yaş aralıklarının sayısal oranı sırayla %72,1'i 20-30 yaş, 18,2'si 31-40 yaş, %7,7'si 41-50 yaş, %2'si ise 51 ve üzeri yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Eğitim durumu incelendiğinde, %41,7'sini lise, %31,3'ünü ön lisans, %23,2'sini lisans ve %3,8'ini ise lisans üstü öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışanların mesleği incelendiğinde %7,9'unu aşçı başı, %38,1'ini aşçı, %37,6'sını mutfak çalışanları, %16,4'ünü ise stajyerler oluşturmaktadır. Hizmet yılına bakıldığında, %16,9'u 1 yıldan az çalışmış olup, %40,8'i 1-4 yıl, %33,3'ü 5-10 yıl aralığında çalışmış, %9'u ise 10 yıldan fazla çalışmıştır.

4.2 Güvenilirlik ve Faktör Analizi

Tablo 4. Güvenilirlik ve Faktör Analizi

	İfadeler	A. Vary.	Or t.	Alpha
Basmakalıp Yargılar	6-7-8-9-11-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30	31,261	2,27	.955
Mesleki Ayrım	13-14-15-16-17-18-19	17,600	2,54	.932
Kişisel Tercih Algıları	2-4-10-12	7,904	3,28	.743
Çoklu Roller	1-3-5	6,920	3,37	.715

Döndürme metodu: Varimax; Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: .949; Bartlett's Küresellik Testi için Ki-Kare:9347,842; Genel ortalama: 2,58; sd:435; p<0,000; Ölçeğin tamamı için güvenilirlik katsayısı: 938 Açıklanan toplam varyans: %63,685 Cevap seçenekleri: 1: Hiç Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum

Araştırmada yer alan sosyo-demografik özellikler açısından yapılan analiz sonucunda cam tavan sendromu düzeyini ölçen ölçek ifadelerinden 4 boyut çıkmıştır. Bu dört faktör boyutunun anketin toplam %63,68'ini ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Faktör analizi sonucunda genel ortalamanın da 2,58 olduğu tespit edilmiştir. Birinci faktör boyutunun açıklanan varyansı %31,261'dir. Yani veri setinin ortalaması 2,27'dir. Basmakalıp yargılar boyutunun %95,5 güvenilir olduğu tespit edilmiştir. İkinci faktör boyutunun açıklanan varyansı %17,600'dür. Yani veri setinin ortalaması 2,54'tür. Mesleki ayrım boyutunun %93,2 güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü faktör boyutunun açıklanan varyansı %7,904'tür. Yani veri setinin ortalaması 3,28'dir. Kişisel tercih algısı boyutunun %74,3 güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Dördüncü faktör boyutunun açıklanan varyansı %6,920'dir. Yani veri setinin ortalaması 3,37'dir. Kişisel tercih algısı boyutunun %71,5güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Tabloda yer alan cam tavan sendromunun ölçeğinin güvenilirliği Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı ile değerlendirilmiştir. Cam tavan sendromunu belirlemeye yönelik ölçeğin Cronbach's Alpha değeri ,938 olarak belirlenmiştir. Oldukça güvenilir sonucuna ulaşılmıştır.

4.3 Fark Testleri

Tablo 5. Cinsiyet ile Cam Tavan Faktörleri Arasında T-Testi

	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Basmakalıp Yargılar	Kadın	263	1,9323	,67414	10,681	,000
	Erkek	181	2,7631	,96515		
Mesleki Ayrım	Kadın	263	2,2238	1,00925	7,802	,000
	Erkek	181	3,0047	1,07464		

Kişisel Tercih Algıları	Kadın	263	3,1654	1,05354	,837	,403
	Erkek	181	3,1022	,89787		
Çoklu Roller	Kadın	263	3,3866	1,12706	,305	,760
	Erkek	181	3,3554	,94451		

Tablo 4 incelendiğinde, analiz sonuçlarına göre Cam Tavan faktörlerinden; Kişisel tercih algıları ve çoklu roller boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı farklılığın olmadığı görülmüştür. Yapılan T-testi analizi sonucunda cinsiyetin basmakalıp yargılar ve mesleki ayırım boyutlarını algılamada farklılık yaratan bir değişken olduğunu ortaya koymuştur ($p < ,050$). Yolcu ve Kutluk Bozkurt, (2021) çalışmasında kişisel tercih algıları, basmakalıp yargılar, mesleki ayırım değişkenini fark yaratıldığını ortaya koymakta ve bu çalışmadaki H1 hipotezi destelemektedir. Yani çalışmada kişisel tercih algıları, çoklu roller reddedilirken basmakalıp yargılar ve mesleki ayırım arasında anlamlı bir fark bulunmuştur.

Tablo 6. Medeni Durum ile Cam Tavan Faktörleri Arasında T-Testi

	Medeni Durum	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Basmakalıp Yargılar	Evli	141	2,2145	,90569	,899	,369
	Bekar	303	2,2972	,90117		
Mesleki Ayırım	Evli	141	2,4448	1,06865	1,268	,205
	Bekar	303	2,5875	1,11920		
Kişisel Tercih Algıları	Evli	141	3,1684	1,01264	,308	,759
	Bekar	303	3,1262	,98433		
Çoklu Roller	Evli	141	3,5366	1,08947	2,227	,026
	Bekar	303	3,2981	1,03234		

Tablo 5 incelendiğinde, Yapılan bağımsız çift örneklem T-testi analizi sonucunda medeni durumun çoklu roller boyutunu farklı algıladığını söyleyebiliriz. Öztürk (2011) çalışmasında medeni durum ile kişisel tercih algıları, çoklu rol üstlenme, mesleki ayırım ve stereotipler değişkenlerini reddedilmiştir. Bu çalışmada ise medeni durum ile cam tavan faktörlerine göre basmakalıp yargılar, mesleki ayırım, kişisel tercih algıları reddedilirken, çoklu roller değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Öztürk'ten farklı olarak H2 hipotezi kısmen reddedilip yalnızca medeni durum ile çoklu roller arasında fark olduğu ortaya koyulmuştur.

Tablo 7. Eğitim Durumu ile Cam Tavan Faktörleri Arasında Anova Testi

	Eğitim Durumu	N	F	p	Varyans Homejenliği	Farklılıklar
Basmakalıp Yargılar	Lise	185	6,557	,000	,000	Lise* Lisans Lise* Lisans Üstü
	Ön Lisans	139				
	Lisans	103				
	Lisans Üstü	17				

Mesleki Ayrım	Lise	185	3,391	,018	,348	Lise* Lisans
	Ön Lisans	139				
	Lisans	103				
	Lisans Üstü	17				
Kişisel Tercih Algısı	Lise	185	1,601	,189	,007	-
	Ön Lisans	139				
	Lisans	103				
	Lisans Üstü	17				
Çoklu Roller	Lise	185	2,158	,042	,867	Lisans* Lise
	Ön Lisans	139				
	Lisans	103				
	Lisans Üstü	17				

Tek yönlü Anova analizi sonucunda katılımcıların kişisel tercih algıları faktörünü algılamalarının değişkenler ile Eğitim durumu arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan analizde katılımcıların eğitim durumu ile basmakalıp yargılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine, basmakalıp yargılar boyutunda lise mezuniyete sahip katılımcıların, lisans mezuniyete; aynı şekilde lise mezuniyete sahip katılımcıların, lisans üstü mezuniyete sahip kişilerden farklı baktıkları görülmüştür. Yapılan Anova analizinde başka bir sonuçta mesleki ayrım boyutunun eğitim değişkenine göre farklılık tespit edilmiştir. Farklılıkların belirlenmesi amacıyla yapılan PostHoc testleri, eğitim kategorileri arasındaki ölçümler arasındaki anlamlı farklılıkları incelemek üzere gerçekleştirilmiştir. Levene testi istatistiği, varyansın homojen olduğunu göstermektedir ($p > 0,050$). Bu nedenle farklılıklar Scheffe analizi ile değerlendirilmiştir. Bunun üzerine, mesleki ayrım boyutunda lise mezuniyete sahip katılımcıların, lisans mezuniyete sahip kişilerden farklı baktıkları görülmüştür. Başka bir sonuçta çoklu roller boyutunun eğitim değişkenine göre farklılık tespit edilmiştir. Oluşan farklılıkların hangi eğitim kategorisinde kaynaklı olduğu anlaşılması için Levene test istatistiği göz önünde bulundurularak PostHoc testleri yapılmıştır. Varyansın homojen olduğundan ($p > ,050$) farklılıklar Scheffe analizinden çıkan sonuca bağlamında değerlendirilmiştir aynı şekilde bu boyuta lise mezuniyete sahip katılımcıların, lisans mezuniyete sahip kişilerden farklı baktıkları görülmüştür. Buradan hareketle Zeybek, (2010) çalışmasında eğitim durumu lise/dengi okul ve altı, ön lisans olan çalışanların kariyer engellerini aşma konusundaki eğilimleri, eğitim durumu lisans ve yüksek lisans olanlardan fark bulmuştur bu çalışmadaki H3 hipotezini desteklemektedir. Aynı şekilde Fındık, (2016) ise çalışmasında ilköğretim düzeyinde eğitim alan çalışanlar ile lise düzeyinde eğitim alan çalışanlar ve lisans düzeyinde eğitim alan çalışanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. İlköğretim düzeyinde eğitim alan çalışanların cam tavan sendromu düzeylerinin, lise ve dengi düzeyinde eğitim alan çalışanlar ve lisans düzeyinde eğitim alan çalışanlar oranla daha yüksek olduğunu tespit etmiştir bu çalışmada ki H3 hipotezini desteklemiştir.

Tablo 8. Yaş Durumu ile Cam Tavan Faktörleri Arasında Anova Testi

	Yaş	N	F	p	Varyans Homejenliği	Farklılıklar
Basmakalıp Yargılar	20-30	320	,768	,512	,410	-
	30-40	81				
	41-50	34				
	51 ve üzeri	9				
Mesleki Ayrım	20-30	320	,993	,396	,189	-
	30-40	81				
	41-50	34				

	51 ve üzeri	9				
Kişisel Tercih Algısı	20-30	320	,456	,713	,366	-
	30-40	81				
	41-50	34				
	51 ve üzeri	9				
Çoklu Roller	20-30	320	,315	,815	,761	-
	30-40	81				
	41-50	34				
	51 ve üzeri	9				

Katılımcıların tek yönlü Anova analizi sonucunda basmakalıp yargılar, mesleki ayırım, kişisel tercih algıları ve çoklu roller faktörlerini algılamada yaş durumuna göre anlamlı bir farkın olmadığı saptanmıştır ($p > .050$). Bu durumdan hareketle yaş durumundaki faktörler istatistiksel olarak homojen olup, cam tavan sendromu arasında anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir. Öztürk, (2011) ise çalışmasında yaş değişkeni ile cam tavan sendromu algıları arasında anlamlı bir fark bulunurken bu çalışmada herhangi bir fark ortaya koyulmamıştır. Buna bağlı olarak H4 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 9. Meslek Durumu ile Cam Tavan Faktörleri Arasında Anova Testi

	Meslek	N	F	p	Varyans Homejenliği	Farklılıklar
Basmakalıp Yargılar	Aşçı Başı	3	2,59	,044	,001	Aşçı Başı*Stajyer
		5				
	Aşçı	1				
		69				
	Mutfak Çalışanı	1				
		67				
	Stajyer	7				
		3				
Mesleki Ayırım	Aşçı Başı	3	6,42	,000	,061	Aşçı Başı*Stajyer Aşçı*Stajyer Mutfak Çalışanı*Stajyer
		5				
	Aşçı	1				
		69				
	Mutfak Çalışanı	1				
		67				
	Stajyer	7				
		3				
Kişisel Tercih Algısı	Aşçı Başı	3	1,00	,390	,053	-
		5				
	Aşçı	1				
		69				
	Mutfak Çalışanı	1				
		67				
	Stajyer	7				
		3				

Çoklu Roller	Aşçı Başı	3	2,58	,043	,786	Aşçı Başı* Mutfak Çalışanı
		5				
	Aşçı	1				
	Mutfak Çalışanı	1				
		69				
		67				
	Stajyer	7				
		3				

Yapılan Anova analizi sonucunda meslek durumu ile Kişisel tercihi algılamasının arasında anlamlı bir farkın olmadığı saptanmıştır ($p > .050$). Fakat katılımcıların basmakalıp yargılar, mesleki ayırım ve çoklu roller boyutu, algılamasının meslek durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($p < .050$). Bunun üzerine, basmakalıp yargılar boyutunda Aşçı başı ile stajyer olan kişiler bu boyuta farklı baktığı görülmüştür. Aynı şekilde mesleki ayırım boyutunda stajyer olan kişilerin, Aşçı başı olan kişiler ile, stajyer olan kişilerin aşçı olan kişilerle aynı şekilde stajyer olan kişilerin mutfak çalışanı olan kişilere göre bu boyutu farklı algıladıkları görülmüştür. Çoklu roller boyutunda ise Aşçı başı olan kişiler ile mutfak çalışanı olan kişiler farklı algıladıkları görülmüştür. Buradan hareketle Öztürk, (2011) çalışmasında mesleki deneyimlerine göre, cam tavan sendromu algıları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Ancak bu çalışma da Öztürk çalışmasından farklı sonuçlar bulunmuştur. Çalışmada basmakalıp yargılar, çoklu roller ve mesleki ayırım vve çoklu roller değişkenleri arasında anlamlı fark bulunurken; kişisel tercih algıları arasında fark bulunmamıştır. H5 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

4.4 Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, istatistiksel bir yöntemdir ve iki değişken arasındaki ilişkiyi ölçer. Bu analiz, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını, gücünü ve yönünü değerlendirmek için kullanılır. Kalaycı'nın belirttiği kriterlere göre: $r > 0,70$: iki değişken arasındaki ilişki "güçlü" olarak nitelendirilmektedir. $0,00 < r < 0,30$: iki değişken arasındaki ilişki "zayıf" olarak belirtilmektedir. $0,30 < r < 0,70$: iki değişken arasındaki ilişki "orta derece" olarak tanımlanmaktadır. (Kalaycı,2008:11).

Tablo 10. Korelasyon Analizi

		Basmakalı p Yargılar	Mesleki Ayırım	Kişisel Tercih Algısı	Çoklu Roller
Basmakalıp Yargılar	Pearson Correlation				
	P	1			
	N	444			
Mesleki Ayırım	Pearson Correlation	,755			
	P	,000	1		
	N	444	444		
	Pearson Correlation	,072	,088		

Kişisel Tercih Algısı	P	,132	,064	1	
	N	444	444	444	
Çoklu Roller	Pearson Correlation	,003	,021	,476	
	P	,955	,663	,000	1
	N	444	444	444	444

Yukarıdaki tabloda değişkenler üzerinde yapılan korelasyon analizleri sonuçları detaylı bir şekilde ifade edilmiştir. Yukarıdaki tabloda %5 önem seviyesine göre 0,05'ten küçük olan değerler ilişkinin olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle basmakalıp yargılar boyutu ile mesleki ayırım boyutu arasında bir ilişkinin olduğu, ilişkinin deresine ve yönüne göre; 0,755 ile güçlü düzeyde ve pozitif yönlü ilişki olduğu saptanmıştır. Kişisel tercih algısı boyutu ile basmakalıp yargılar arasında 0,072 güçlü düzeyde ve ilişki tespit edilmemiştir. Kişisel tercih algısı boyutu ile mesleki ayırım boyutu arasında 0,088 çok güçlü düzeyde ve ilişki tespit edilmemiştir. Çoklu roller boyutu ile basmakalıp yargılar boyutu arasında 0,003 zayıf düzeyde ve ilişki tespit edilmemiştir. Çoklu roller boyutu ile mesleki ayırım boyutu arasında 0,021 zayıf düzeyde ve ilişki tespit edilmemiştir. Çoklu roller boyutu ile kişisel tercih algısı boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır. Çoklu roller boyutu ile kişisel tercih algısı boyutu arasında 0,476 pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişki olduğu görülmüştür. Değişkenler arasında ilişki bulunduğundan H6 hipotezi kabul edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı cam tavan sendromu ile sosyo-demografik özellikler arasındaki ilişkinin mutfak çalışanlarına olan etkisinin incelenmesidir. 30 yılı aşkın bir süredir gerçekleştirilen çeşitli araştırmalar ve kadın hakları savunucularının çabaları, iş dünyasında var olan "Cam Tavan" olgusunu anlamak ve eleştirmek adına önemli bir bilgi birikimini ortaya koymuştur. Bu olgu, özellikle kadınların ve azınlık grupların yükselme çabalarını sınırlayan görünmez engellerin varlığını ifade eden çalışmalar tarafından ele alınmıştır. "Cam Tavan" terimi, özellikle kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarına yükselmesini engelleyen, açıkça görülmeyen engelleri ifade etmektedir. Kadınların iş hayatına daha aktif katılımı, ekonomik ve sosyal açıdan öneme sahiptir. Ancak, dünya genelinde ve özellikle Türkiye'de, kadınların yönetim kademelerindeki düşük temsil oranlarına dikkat çekilmektedir. Bu konuda yapılan çeşitli çalışmalardan alıntılar, kadınların iş yaşamında karşılaştıkları zorlukları ve temsil eksikliğini vurgulamaktadır.

Çalışmanın teori kısmında cam tavan sendromu kavramı, cam tavan sendromunu engelleyen faktörler hakkında bilgi verilmiştir. Konu ile yapılan çalışmalar incelendiğinde pek çok etkenin bulunduğu saptanmıştır. Bu anlamda cam tavan sendromunu engelleyen faktörler üzerinde durulmuştur. Cam tavana sebep olan faktörler arasında; çoklu rol üstlenme, örgüt politikaları, mentor eksikliği, kadınların kişisel tercih ve algıları, informal iletişim ağlarına katılamama, basmakalıp yargılar, örgüt kültürü ve mesleki ayırım gibi bulgulara ulaşılmıştır.

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm demografik özelliklerden oluşmuştur. İkinci bölümde cam tavan sendromuna ait 30 soru yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise örgütsel bağlılığa ait sorular yer almış ve bu sorular 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Araştırmanın evrenini Antalya Bölgesi'nde bulunan 4 ve 5 yıldızlı otellerdeki mutfak departmanındaki çalışanlar oluşturmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan 4 ve 5 yıldızlı otellerde çalışan kadınların sayısı oldukça yetersizdir, bu yönden hem cam tavan sendromunun etkilendiği alt boyutların, hem de sosyo demografik özelliklerin tespit edilmesi bu sorunun çözülmesinde etkili bir yol gösterme faktörü olabilir. Bu sebeple cam tavan sendromu alt boyut ortalamaları ele alınarak bir değerlendirmeye gidilmiştir. En yüksek ortalamaların sırasıyla; 'Çoklu Roller' (3,37), 'Kişisel Tercih Algıları' (3,28), 'Mesleki Ayırım' (2,54), 'Basmakalıp Yargılar' (2,27)'a ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 'Çoklu Roller' alt boyutunun en yüksek ortalamayı almasıyla, kadınların kariyer engellerini ve yaşam tarzını kendi kendilerine oluşturduğu yorumu yapılabilir. Diğer taraftan en düşük sonuç olan 'Basmakalıp Yargılar' boyutunda ise kadınların çalışma hayatında gösterdikleri çabayla erkeklere eşit olduğu

yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

"Cam Tavan" kavramı, özellikle kadın çalışanların belirli bir kademeye ulaştıktan sonra üst düzey yönetim pozisyonlarına terfi etmelerini engelleyen, belirli sebeplerden ve önyargılardan kaynaklanan görünmeyen engelleri ifade etmektedir. Bu engeller, kadınların yetenekleri ve başarılarına rağmen işletmede üst düzey yönetim pozisyonlarına yükselmesini zorlaştırmaktadır. Bu durumla mücadele etmek için, cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık yaratma, eğitimler düzenleme ve toplumsal düzeyde cinsiyet eşitliği için çaba gösterme önemlidir. Bu noktada cinsiyet temelli mesleki ayrımcılık, cam tavan sendromunu ve kadınların kariyer gelişiminde karşılaştığı zorlukları tetikleyen önemli faktörlerdendir. Nitekim Harris ve Giuffre (2010), Diker, Taşpınar ve Soylu (2017), Çelik ve Şahingöz (2018), Kurnaz, Kurtuluş ve Kılıç, (2018) Bu araştırmalar, bu alandaki cinsiyet eşitsizliğini vurgulayarak daha fazla farkındalık yaratmayı amaçlamıştır. Bu durum araştırma bulgularını desteklemektedir.

Öztürk'ün (2011) yaptığı çalışmada kadın öğretim elemanlarının diğer meslektaşlarına göre cam tavan engeliyle fazla karşılaşmadığını belirtmiştir fakat araştırmaya katılan bazı katılımcıların, erkeklerin baskın olup iletişim ağlarına giremediklerini, kendilerine yol gösterecek yeterince kadın yönetici bulunmadığını, bazı kalıplaşmış önyargılar nedeniyle kadınların yönetim konusunda eşit olamayacağını, yönetim kademelerinde erkeklerin daha fazla yer aldığını, kadınlara ise üst yönetim kademelerine yükselmeleri için yeterince fırsat verilmediğini belirtmiştir. Çalışmamızda ise katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda kadınların üst düzey yöneticilikte eşit olabileceğini, kadınların çalışma hayatında engeller karşısında çaresizlik yaşamadıklarını ve kariyerde yükselmenin gereklilikleri ve zorluklarıyla baş edilebileceği vurgulanmıştır. Bu ayrılan yönlerle farklılıklar görmekteyiz. Zeybek (2010) çalışmada Ankara'daki 4 ve 5 yıldızlı otellerde çalışan kadınlar ile yönetim kademesinde faaliyet gösteren erkeklerin cam tavan algısını incelemiştir, sonucunda ise iş hayatının aile yaşantısını üzerinde olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir. Çalışmamızla benzer özellikler taşımaktadır katılımcılarımızın bazıları kadınların aile içi yaşantısından kişisel kaynaklı problemler olduğunu ortaya koymuştur.

Çetin (2011) çalışmada cam tavan algısının cam tavanı aşma stratejilerine etkisi üzerine durmuştur ve kadın yöneticilerin cam tavanı aşma stratejileriyle ilişkili olduğu ve bunun da cam tavan algısını etkileyen etmenlerden olan örgütsel faktörlerden olduğu sonucu vurgulanmıştır. Çalışmamızla benzer özellik taşımaktadır. Bu çalışmada olduğu gibi bizim çalışmamızda da cam tavan algısını etkileyen etmenlerin örgütsel faktörlerden etkilendiğini söyleyebiliriz.

Karakılıç (2019) tarafından yapılan çalışmada, Afyonkarahisar Belediyesi'nde çalışan 265 kişiye anket uygulanmış ve elde edilen verilere dayanarak "cam tavan sendromu" ile ilgili medeni durum, cinsiyet ve eğitim durumunun etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada, cinsiyetin, medeni durumun ve eğitim seviyesinin cam tavan sendromuyla ilişkili olduğu belirtilmiştir. Bu sonuçlar, kadınların veya belirli toplulukların yüksek seviyeli pozisyonlara erişiminde, terfi etmede veya kariyerlerinde belirli engellerle karşılaşabileceğini belirtmiştir.

Araştırmanın güvenilirliğini tespit etmek için Cronbach's Alfa değerleri hesaplanarak sosyo-demografik özellikler açısından yapılan analiz sonucunda cam tavan sendromu düzeyini ölçen ölçek ifadelerinin ,938 oranda güvenilir olduğu saptanmıştır. Faktör analizi sonucunda ise genel ortalamanın 2,58 olduğu tespit edilmiştir. Demografik özelliklerin cam tavan sendromu üzerindeki etkisini belirlemek üzere T Testi ve Anova testleri yapılmıştır. Araştırmanın en son kısmında cam tavan sendromu ile sosyo-demografik faktörler arasındaki ilişki korelasyon analizi yapılarak incelenmiştir.

Cinsiyet temelli ayrımcılık ve "Cam Tavan" gibi engeller, kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarına yükselmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, iş dünyasında cinsiyet eşitsizliği konusundaki farkındalığın artmasını ve daha kapsayıcı politikaların benimsenmesini gerektirmektedir.

Buradan hareketle;

- Kadınların liderlik rollerinde daha fazla temsil edilmesi, iş dünyasında çeşitliliği artırabilir ve kurumlara farklı perspektifler kazandırabilir.
- Bu bağlamda, kadınların iş yaşamında eşit fırsatlara erişimini destekleyen politikaların uygulanması önemlidir. Kadınların liderlik konumlarına yükselmelerini teşvik etmek ve iş dünyasında cinsiyet eşitliğini sağlamak hem ekonomik kalkınmaya katkı sağlar hem de toplumsal adaleti destekler.
- Yeteneklerini zorlamak, yeni şeyler öğrenmek, gelişmek ve kariyerinde ilerlemek için önemlidir. Bu dengeyi sağlamak, uzun vadeli başarı ve mutluluğa giden bir yol olabilir.

Araştırma kapsamında, katılımcıların cam tavan engelini aşmak için çaba harcadıklarına dair bir eğilim gözlemlenmiştir. Kadın liderlerin cam tavanı kırma girişimlerinde, örgüt yönetimi ve meslektaşları tarafından desteklenmeleri, bireysel ve kurumsal başarıyı artıracak önemli bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma sadece Antalya ilinde bulunan 4-5 yıldızlı oteller üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle turizm sektörünün tamamı için bir genelleme yapmak yanlış olacaktır. Bu sebeple, turizm sektörünün tamamı için bir genelleme yapmak hatalı olacaktır. Araştırmanın kapsamının genişletilerek, turizm sektöründe bulunan farklı iş kolları ve her seviyedeki çalışanlar üzerinde yapılması önerilebilir. Bu, daha kapsamlı ve derinlemesine bir anlayış sağlayarak, sektördeki çeşitli dinamiklerin ve eğilimlerin daha doğru bir şekilde analiz edilmesine olanak tanıyacaktır.

Kaynakça

- Acar, C. (1998) *Kadınların Yönetmel Görevlerde İstihdamına İlişkin Tutumlarla İlgili Bir Araştırma*, 6. Ulusal İşletmecilik Kongresi, 12-14 Kasım, Antalya, 145-164.
- Aycan, Z. (2001) *Kadınların Kariyer Gelişimlerini Etkileyen Bireysel, Ailevi, Kurumsal ve Toplumsal Tutumlar ve Destek Mekanizmaları*, 9. Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 24-26 Mayıs, 173-186.
- Aydın, Ş., Özkul, E., Tandoğan, G. ve Şahin, N. (2007), "Otel İşletmelerinde Kadınların Üst ve Tepe Yönetime Yükseltmesinde Cam Tavan Etkisi Üzerine Bir Araştırma", 15.Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 25-27 Mayıs, Sakarya, ss. 312- 319.
- Aytaç, S. (2001) *Çalışma Yaşamında Kadın*, www.aile-hekimligi.uludag.edu.tr (Erişim Tarihi: 19.01.2005), 1-16
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231- 274.
- Barreto, M., Ryan, M. ve Schmitt, M. (2009), *The Glass Ceiling In The 21st Century: Understanding Barriers To Gender Equality*, American Psychological Association: Washington.
- Baxter, J. and E. O. Wright (2000) "The Glass Ceiling Hypothesis A Comparative Study Of The United States, Sweden and Australia", *Gender and Society*, 14(2), 275-294.
- Çelik, M., ve Şahingöz, A. (2018). İş Yaşamında Cinsiyet Ayrımcılığı: Kadın Aşçılar Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 370-383
- Çetin, A. (2011). *Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısının Cam Tavani Aşma Stratejilerine Etkisi: Bursa İli Tekstil Sektöründe Bir Alan Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya
- Çizel, B., ve Çizel, R. B. (2014). Engellilerin Turizm Kısıtları ve Turist Olma Niyeti İlişkisinde Aracı Değişkenler: Motivasyon Gücü ve Öğrenilmiş Çaresizlik. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 176-189.
- Corsun, D.L. ve Costen, M.W. (2001) Is the Glass Ceiling Unbreakable: Habitus, Fields and The Stalling of Women and Minorities in Management, *Journal of Management Inquiry*, 10(1), 16-25.
- Crabtree, B. F. and Miller, W. L. (1999). *Doing qualitative research*. Sage publications.
- Dalton, D.R. ve Kesner, I.F. (1993) Cracks in the Glass Ceiling: The Silent Competence of Women, *Business Horizons*, March-April, 1-5.
- Diker, O., Taşpınar, O., ve Soylu, Y. (2017). İstanbul/Beyoğlu-Taksim Bölgesindeki 4-5 Yıldızlı Otel Mutfak Personelinin Çelişki Duygulu Cinsiyetçilik Düzeyleri ile Kadın Çalışanlara Yönelik Tutumları İlişkisinin İncelenmesi. *Journal of Life Economics*, 4(4), 125-142.
- Dreher, George F., (2003) "Breaking the Glass Ceiling: The Effects of Sex Ratios and Work and Life Programs on Female Leadership at the Top", *Human Relations*, 56(5), 541-562.
- Druckman, C. (2010). Why Are There No Great Women Chef's? *Gastronomica*, 10(1), 24-31.
- Elacqua, T. C., Beehr, T. A., Hansen, C. P., and Webster, J. (2009). Managers' beliefs about the glass ceiling: Interpersonal and organizational factors. *Psychology of Women Quarterly*, 33(3), 285-294.
- Ergül D. H. (2015), *Kadın Maarif Müfettişlerinin Cam Tavan Sendromuna İlişkin Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Fındık, E. (2016). *İş-aile çatışmasının cam tavan sendromu üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Güner, E. (2011). *Tükenmişlik Sendromunda Cam Tavan Olgusunun Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Harris, D. A., and Giuffre, P. (2010). "The Price You Pay": How Female Professional Chefs Negotiate Work and Family. *Gender Issues* (27), 27-52.
- Hearn, J. ve Parkin, P.W. (1986) Women, Men and Leadership: A Critical Review of Assumptions, Practices and Change in the Industrialized Nations, *International Studies of Management and Organization*, 16(3), 33-60.

- Hymowitz, C. ve D. Schellhardt, T. (1986), *The Corporate Woman (A Special Report): The Glass Ceiling: Why Women Can't Seem To Break The Invisible Barrier That Blocks Them From The Top Jobs. Wall Street Journal* (Eastern edition), s.1.
- Jackson, J. C., (2001). "Women Middle Manager's Perception of The Glass Ceiling" *Women in Management Review*, 16(1): 30-41
- Kalaycı, Ş. (2005) *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (3. Baskı), Asil Yayıncılık, Ankara.
- Kaptan, S. (1973). *Bilimsel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Rehber Yayınevi.
- Karakılıç, N. Y. (2019). Evaluation of Glass Ceiling Syndrome in Terms of Gender Discrimination Perception. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 214-233.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Karçioğlu, F., ve Leblebici, Y. (2014). Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: "Cam Tavan Sendromu" Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4).
- Korkmaz, H. (2014), "Yönetim Kademlerinde Kadına Yönelik Cinsiyet Ayrımcılığı ve Cam Tavan Sendromu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 5, Eylül, 1-14.
- Kurnaz, A., Kurtuluş, S. S., and Kılıç, B. (2018). Evaluation of Women Chefs in Professional Kitchens. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 119-132.
- Longo, P. ve Straehley, C. J. (2008). Whack! I've Hit The Glass Ceiling! Women's Efforts To Gain Status In Surgery, *Gender Medicine*, 5(1), 88-100.
- Mattis, M. C. (2004). Women Entrepreneurs: Out From Under the Glass Ceiling, *Women in Management Review*, No. 19 (3), 54-163.
- Mayuk, A. (2013). *Çalışma Yaşamında Kadın ve Konaklama İşletmelerinde Kadın Yöneticilerde Cam Tavan Sendromunu Önlemeye Yönelik Stratejiler: İstanbul 101 Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Metz, I. (2005) Advancing the careers of women with children, *Career Development International*, 10(3), 228-245.
- Mızrahi, R. and Aracı H., (2010) "Kadın Yöneticiler ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma" *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 149-156.
- Oakley, A., 1974, *The Sociology of Housework* (Ev İşinin Sosyolojisi), Pantheon Books, New York
- Owen, C.L. ve Todor, W.D. (1993) Attitude Towards Women As Managers: Still the Same, *Business Horizons*, March-April, 12-16.
- Örücü, E.; R. Kılıç ve T. Kılıç (2007). "Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği" *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14 (2), 117-135.
- Öztürk, A. (2011). *Kadın Öğretim Elemanlarının Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma: Ankara Üniversitesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Süzer, H.D. (2002) Yasa Zoruyla Kadın Yönetici, *Capital Aylık İş ve Ekonomi Dergisi- Temmuz Sayısı*, http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=1355 (Erişim Tarihi: 06.03.2008).
- Tai, R. ve Sims R.L. (2005) The Perception of the Glass Ceiling in High Technology Companies, *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 12(1), 16-23.
- Taşkın, E. ve Çetin A. (2012), "Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısının Cam Tavanı Aşma Stratejilerine Etkisi: Bursa Örneği" *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, Ağustos, (19-34)
- Weyer, B. (2006) Do multi-source feedback instruments support the existence of a glass ceiling for women leaders, *Women in Management Review*, 21(6), 441-457
- Wright, O.E. ve Baxter, J. (2000) Glass Ceiling Hypothesis: A Reply to Critics, *Gender & Society*, 14(6), 814-821.
- Yavuzer, Y., & Özkan, R. (2020). Cam Tavan Algısı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (40), 585-599. <https://doi.org/10.30794/pausbed.647791>
- Yılmaz, İ., ve Akay, E. (2020). Gastronomi Sektöründe Kadınların Durumunun Değerlendirilmesi. *International Journal of*

Social and Economic Sciences IJSES, 10(2), 81-86.

Zeybek, E. (2010). *Kariyer Engelleri ve Cam Tavan: Ankara'da Faaliyet Gösteren 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Socio-Economic Structure and An Empirical Application on the Unemployment-Economic Growth Nexus: The Case of Denmark

Sosyo-Ekonomik Yapı ve İşsizlik-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama: Danimarka Örneği

Seher SULUK

Asst. Prof., Adıyaman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Adıyaman, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Adıyaman, Türkiye
Orcid: 0000-0002-3253-1098 Email: sehersuluk119@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Suluk, S. (2024). Socio-economic structure and an empirical application on the unemployment-economic growth nexus: The case of Denmark. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 120-140.

Suluk, S. (2024). Sosyo-Ekonomik Yapı ve İşsizlik-Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama: Danimarka Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 120-140.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 12 February/Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 13 May/Mayıs 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 120-140

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Seher SULUK).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

Macroeconomic indicators are the basic indicators that reveal the economic performance of a country. Economic growth and unemployment status are among the most important macroeconomic indicators that show the economic performance of countries. While economic growth is among the priority targets of every country, unemployment is among the most significant problems faced by countries as it negatively affects individuals and the society economically, socially and psychologically. Denmark is a highly developed country with a high standard of living and well-being. Therefore, the aim of this study is to reveal the socio-economic performance of Denmark by examining the socio-economic structure with various macroeconomic indicators, and then to analyze empirically the relationship between unemployment and economic growth. In the study, which takes into account the period 1980-2021, Granger causality analysis was applied to test the causal relationship between the variables, and then regression analysis was performed with the least squares method. Empirical findings obtained from Granger causality analysis showed that there is a bidirectional causality relationship between unemployment and economic growth. Besides, according to the results obtained from the regression analysis performed with the least squares method, a 1% increase in economic growth in Denmark reduces unemployment by 6.32%.

Keywords: Macroeconomic indicators, economic growth, unemployment, Denmark.

Öz

Makroekonomik göstergeler, bir ülkenin ekonomik performansını ortaya koyan temel göstergelerdir. Ekonomik büyüme ve işsizlik durumu da ülkelerin ekonomik performansını gösteren en önemli makroekonomik göstergeleri arasında yer almaktadır. Ekonomik büyüme her ülkenin öncelikli hedefleri arasında yer alırken, işsizlik olgusu bireyleri ve toplumu ekonomik, sosyal ve psikolojik yönden olumsuz etkilediği için, ülkelerin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlar arasındadır. Danimarka, yaşam standartları ve refah seviyesi yüksek, oldukça gelişmiş bir ülkedir. Dolayısıyla bu çalışmada amaç, öncelikle Danimarka'nın sosyo-ekonomik yapısını çeşitli makroekonomik göstergelerle inceleyerek sosyo-ekonomik performansını ortaya koymak, daha sonra işsizlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz etmektir. 1980-2021 dönemini dikkate alan çalışmada, değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi test etmek amacıyla Granger nedensellik analizi uygulanmış, ardından en küçük kareler yöntemi ile regresyon analizi yapılmıştır. Granger nedensellik analizinden elde edilen ampirik bulgular, işsizlik ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, en küçük kareler yöntemiyle gerçekleştirilen regresyon analizinden elde edilen sonuçlara göre, Danimarka'da ekonomik büyümede meydana gelen %1'lik bir artış işsizlik oranını %6,32 azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makroekonomik göstergeler, ekonomik büyüme, işsizlik, Danimarka.

Introduction

Economists and policy makers typically take into account variables such as economic growth, unemployment, inflation, balance of payments and public finances when they set goals for a country's economic policy (Biede, 2015, p. 17). The main purpose of economies is to achieve price stability, increase purchasing power, reduce unemployment, and increase sustainable economic growth through the formulation and implementation of prudent and efficient macroeconomic policies (Khalid et al., 2021, p. 2). As is known, the primary goal of every country is to attain economic growth and development, and when determining the level of development of a country, per capita income is usually taken into account. However, quantitative criteria such as economic growth rate and per capita income are not alone enough to evaluate the country's level of development. In addition to these, it should be considered in a broader way to include social, cultural, artistic and political criteria. Besides, starting especially from the 1970s, the concept of sustainable development, which aims not only to develop but also to provide a human-nature balance has become a significant subject.

Economic growth can be defined as the rise in the production volume of an economy over periods (Özel, 2012, p. 64). Unemployment, which can be defined as the existence of a workforce that is willing and able to work but cannot find a job despite being willing to work at the current wage level (Uyar Bozdağlıoğlu, 2008, p. 46) is a big problem faced by countries as it negatively affect both individuals at the micro level, and the whole society and country at the macro level in many aspects such as economic, psychological and social. As a matter of fact, a person who is unemployed will suffer a loss of income, so the standard of living will drop drastically. This situation can lead to various psychological problems. If the unemployment situation lasts for a long time, the risk of engaging in criminal activities may increase, which will negatively affect the society and the country.

Economic growth (GDP) and unemployment rate are relevant indicators for economists and policy makers in order to measure and monitor whether a country's economy is in a healthy structure. Regardless of the structure of the economy, the phenomenon of unemployment is among the biggest problems of both developed and developing countries (Zanin and Marra, 2012, p. 91; Kanca, 2012, p. 2). Attaining higher and stable economic growth is one of the major solutions to eliminating unemployment. This economic growth is important both in terms of improving the earnings of the currently employed and providing job opportunities for the unemployed (Adarkwa et al., 2017, p. 1). It is a commonly accepted view that economic growth directly affects employment. When the rate of economic growth increases, then employment will rise and the unemployment rate will decrease. Many studies confirm that there is a trade-off between economic growth and change rates of unemployment prevailing in the economy (Khrais and Al-Wadi, 2016, p. 19). In macroeconomic theory, the inverse relationship between unemployment and economic growth is known as Okun's Law. Okun's Law which states that "the change in economic output is inversely proportional to the change in unemployment" is a theory developed by the American economist Arthur Melvin Okun in the early 1960s (Serawitu, 2020, p. 16; Obodoechi and Onuoha, 2019, p. 137; Larsen, 2022, p. 3).

The goal of this study is firstly to reveal the socio-economic performance of Denmark by examining the socio-economic structure of the country with selected various macroeconomic indicators. The study also aims to analyze the nexus between unemployment and economic growth in Denmark with the help of Granger causality analysis and regression analysis using annual data 1980-2021, and thereby contribute to the literature on the subject. This study differs from the previous studies as it both considering the socio-economic structure of Denmark and examining the relationship between the variables in question, as well as the period taken into account and the method used to perform the analysis. This study is important in point of drawing the picture of the economic performance of Denmark and determining the nexus between unemployment and economic growth, thus being a guide for macroeconomic policies to be implemented. From this point of view, after the introduction, the Danish economy will be mentioned. Then, a literature review will be made. After the data set is explained, the findings obtained from the analysis will be presented. The study will be completed with the conclusion section.

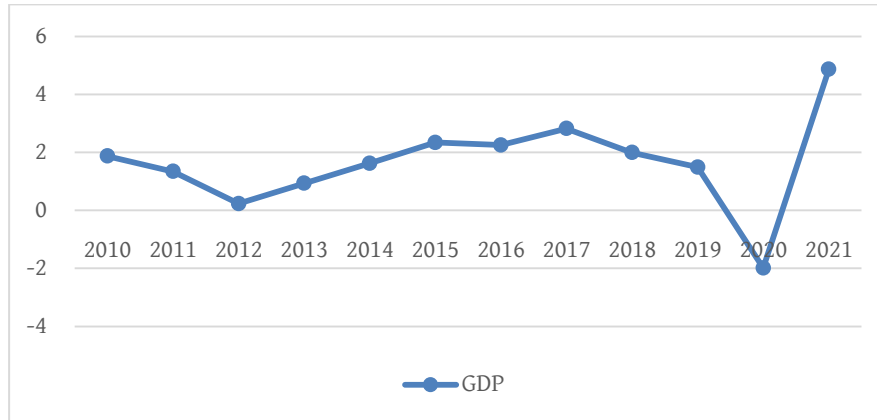
2. An Overview of the Danish Economy

Denmark, which is an advanced, modern and democratic country is located in the Nordic region (Marinov, 2020, p. 3). With a population of 5.856.733 in 2021, Denmark covers a total area of 42.952 km² and is largely an island country. Zealand (Sjælland), North Jutlandic Island (Nørrejske Ø) and Funen (Fyn) are the largest islands of Denmark. The capital of Denmark is Copenhagen (København) and Copenhagen is located in Zealand. Denmark, which is a Scandinavian country borders Sweden to the East and Germany to the South and Germany is the only land border connection to Denmark (<https://www.norden.org/>; Danmarks Statistik, 2023a). However, both Greenland (Grønland) and the Faroe Islands (Færøerne) belong to Denmark but

have a high degree of autonomous rule. Denmark has the world's oldest flag called 'Dannebrog' (<https://www.statista.com>). Denmark is a member of the European Union (EU) since 1973 and the country's currency is Danish Krone. Denmark's transport and communications infrastructures are quite efficient, and the country is among world leaders in high-tech industries. Exports are among the main drivers of economic growth in Denmark, and is highly dependent on foreign trade and investment (<https://www.state.gov>; <https://www.danskindustri.dk>). Besides, tourism is also of great importance to Denmark. With its natural areas and coasts, Denmark is becoming attractive in terms of tourism. It also contributes to economic growth and creates employment, as well as trade, restaurants etc. has a positive impact on other sectors of tourism. The foreign tourists' consumption in Denmark reached 61.5 billion Danish Kroner to 4.5% of total Danish export in 2019. This has made tourism one of Denmark's largest export industry (Erhvervsministeriet, 2022, p. 5-6). The education level is high in Denmark and ranks among the best in the business climate worldwide. Moreover, Denmark ranked 1st in the Legatum Prosperity Index in 2023 (IMF, 2019, p. 4; Legatum Institute, 2023).

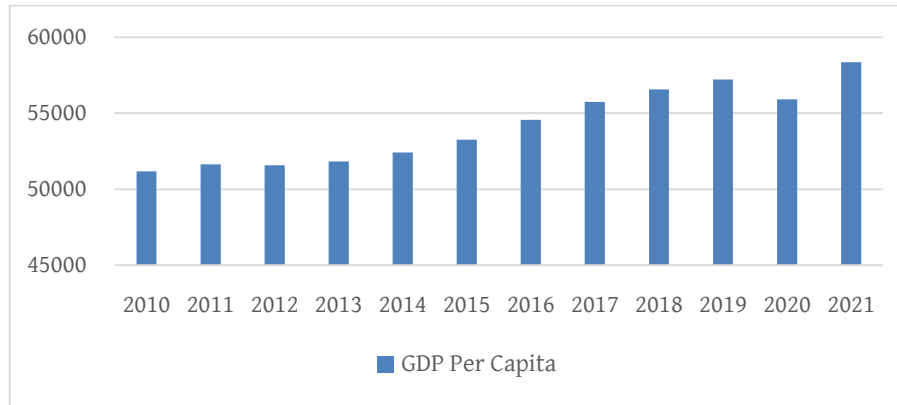
The rise in oil prices in the 1970s severely affected the Danish economy. As a matter of fact, the Danish economy at that time could be characterized by persistent fiscal deficits, significant and growing foreign debt, continuing high inflation, and slow growth. However, Denmark had achieved a notable economic adjustment by the end of the 1980s (Pedersen, 1994, p. 395). Today, Denmark, which has a stable economy is a country with high per capita GDP, well-developed social services, a high level of welfare and a high standard of living but a high cost of living. Denmark has an important place in the world economy. The country's economy is based on the service sector, trade and manufacturing, and a small percentage of the population is engaged in agriculture and fishing (<https://www.britannica.com>; Lundvall, 2009, p. 6). Denmark, which has state-of-the-art infrastructure, stands with its healthy economy with high employment, low structural unemployment, highly skilled labor force, low public debt and healthy public finances. However, the country has a strong social security system and flexible labor market (Pedersen, 2020, p. 42; <https://www.trade.gov>). The taxation system in Denmark is high taxation and the implementation of a progressive taxation system. The welfare state implemented in the country is characterized as universal as it covers all citizens and guarantees medical care, educational opportunities and equal access to social security for all Danish residents (Marinov, 2020, p. 3).

Graph 1: Economic Growth Rates (GDP) of Denmark, 2010-2021

Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

In 1973, Denmark and many other industrialized countries experienced massive oil price increases that marked the end of the strong economic growth of the 1960s and the transition to a long period of stagnation in production. Having experienced a strong growth period in production after 1993, the growth process of Denmark was interrupted by the economic crisis in 2008 (Grell and Rygner, 2018, p. 13). The COVID-19 pandemic that occurred in 2019 left a deep mark on the Danish economy, as in other countries, and there was a great decline in economic activity (Finansministeriet, 2021, p. 3). Graph 1 shows the annual economic growth rates of Denmark for the years 2010-2021. When the graph is examined, the growth rates of Denmark varied approximately between -2% and 5% on average in the period in question. Denmark's growth rates declined from 2010 to 2012. It increased from 2012 to 2015, decreased slightly in 2016 and then increased again. The country's growth rates started to decrease as of 2017 and became negative in 2020. In 2021, the growth rates increased again and realized as 4.86%.

Graph 2: Denmark's GDP Per Capita (US\$), 2010-2021

Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

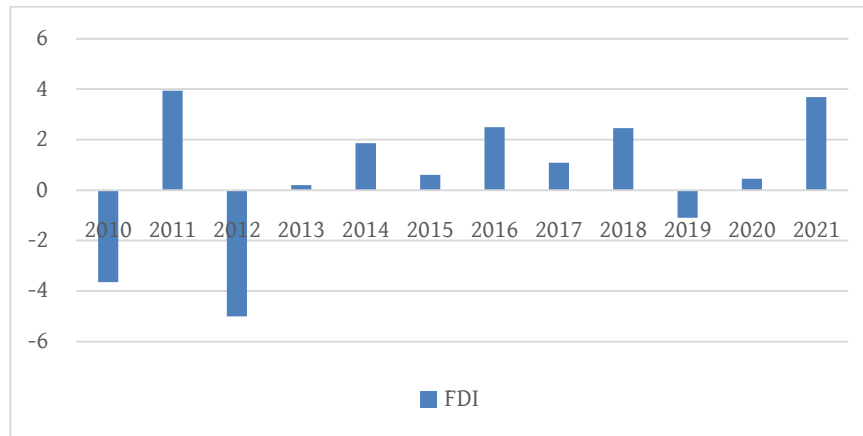
Performing well in per capita income, Denmark was the 6th most prosperous among 38 OECD countries measured in GDP per capita in 2021 (<https://cepos.dk>). Graph 2 shows the GDP per capita of Denmark. As is seen from the graph, Denmark's GDP per capita increased from 2010 to 2021.

Table 1: Inflation Rates in Denmark, 2010-2021

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
2.31	2.76	2.40	0.79	0.56	0.45	0.25	1.15	0.81	0.76	0.42	1.85

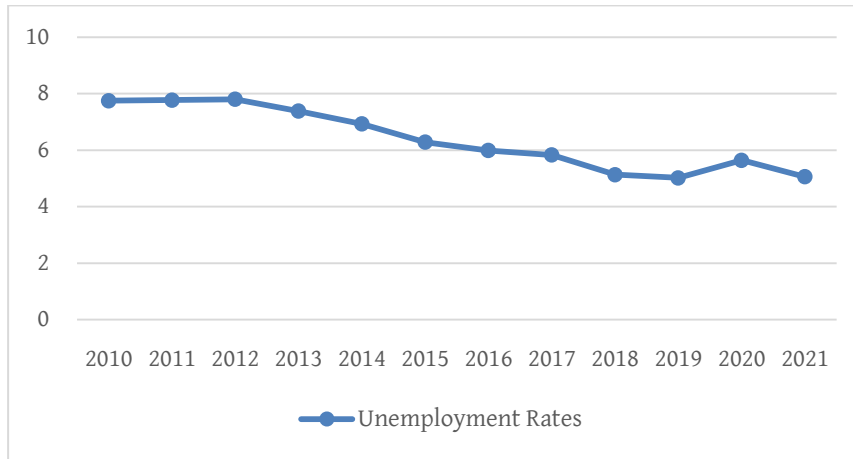
Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

It can be said that inflation rates in Denmark are generally moderate (IMF, 2019, p. 5). Table 1 shows the evolution of the annual inflation rate in Denmark for the period 2010-2021. Accordingly, although the inflation rate has followed a slightly fluctuating course, it has decreased from 2010 to 2021.

Graph 3: Foreign Direct Investment Inflows in Denmark, 2010-2021

Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

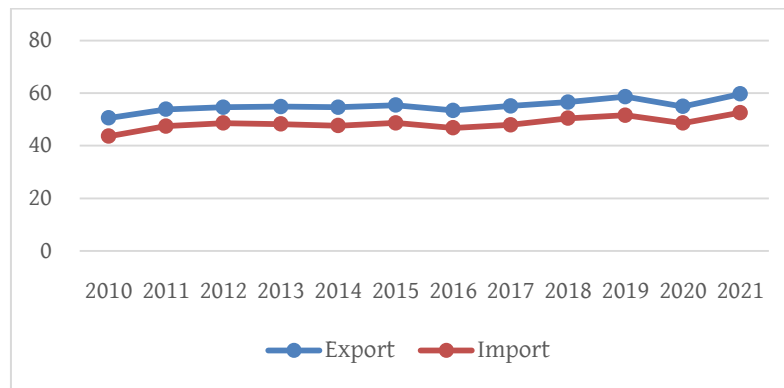
Almost half of foreign direct investment in Denmark passes through transit countries before reaching the country. Danish companies mostly invest in EU countries (Danmarks Nationalbank, 2019, p. 1-2). Graph 3 shows the net inflows of foreign direct investment as a percentage of GDP in Denmark between the years 2010-2021. As seen from the graph, Denmark's foreign direct investment in the period taken into account in the study, followed a fluctuating course. It is observed that there was a sharp decrease in foreign direct investment net inflows in 2010. It can be said that this decrease is due to the effect of the 2008 global financial crisis. There was an increase in 2011, but a sharp decrease again in 2012. Although not very high, net inflows in Denmark followed a positive and fluctuating course between 2013 and 2018. Because of the COVID-19 pandemic, there was a decrease in 2019, and an increase in foreign direct investment occurred again in 2020 and 2021.

Graph 4: Total Unemployment in Denmark, 2010-2021

Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

An important feature of the Danish labor market model is flexicurity. Flexicurity is a concept that refers to flexibility and security. As a matter of fact, flexicurity, which is a combination of the flexibility and security words, is an integrated strategy aimed at simultaneously enhancing flexibility and security in the labor market. The flexicurity model is based on three parts: flexible labor law, a flexible unemployment insurance system and an active labor market. Flexicurity denotes to the Danish work model according to which the citizens living in Denmark possess a great degree of mobility between various jobs that are simultaneously financially secured in case they lose their jobs (Marinov, 2020, p. 3; <https://ec.europa.eu>; Andersen and Svarer, 2006, p. 28). In other words, flexicurity, which is a combination of job, employment and income security, provides high degree of flexibility especially for employers in hiring or firing people; but at the same time it includes economic security in the form of a relatively high daily allowance in case of unemployment (Greve, 2016, p. 130).

Severely affected by the financial crisis, Denmark's total production fell by 6.5% from 2007 to 2009, and employment fell by 170.000 full-time employees towards 2010 (Linaa and Smidt, 2014, p. 12). Graph 4 shows the unemployment rate as percentage of total labor force in Denmark between 2010 and 2021. According to the graph, the unemployment rate has decreased steadily, in particular from 2012 to 2019. However, a slight increase in unemployment is observed in 2020. In 2021, there was a decrease in unemployment again.

Graph 5: Exports and Imports of Goods and Services in Denmark, 2010-2021

Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

Trade is a substantial indicator for understanding how a country's economy is performing, and it shows how a country interacts with other countries (<https://ec.europa.eu>). Due to the financial crisis, the decline in world trade was extremely strong at the end of 2008 and the beginning of 2009. This has entailed a deterioration in Danish export opportunities. The financial crisis and the international recession also caused dampening in private consumption and domestic investment (Sørensen, 2010, p. 29). Trade is of paramount importance for Danish prosperity. Compared to 1970 with 28%, Denmark's exports account for more than 50% of its GDP today (Jeppesen et al., 2018, p. 4). In graph 5, the ratio of exports and imports to GDP in Denmark between the years 2010-2021 is given. As seen in the graph, although exports and imports move in parallel, the ratio of export to GDP is higher than the ratio of import to GDP. This means that Denmark has a surplus in foreign trade balance.

When we look at Denmark's main sectors, the agricultural sector of Denmark contributes for 0.9% of the GDP and is a significant exporter of agricultural products such as fish, meat and dairy products. Denmark's agricultural revenue which is almost 90%, comes from livestock production. Organic food accounts for 12.8% of the total retail food market in the country. The industrial sector contributes 19.3% of GDP in Denmark. Niche industries in renewable energy and biotechnology, as well as the chemical, pharmaceutical and biotechnology industries are the main operating sectors. The country is also among the leading countries in the world in terms of wind turbine manufacturers. The service sector in Denmark contributes 66.7% of GDP and the largest share of the population employs in this sector. Also, the banking sector in Denmark is strong. In addition, other important sectors for the country's economy are tourism, trade and transportation (<https://www.lloydsbanktrade.com>). Denmark's main trading partners are Germany, the U.S. and Sweden and its main export products include dairy products, foodstuffs, sugar, fish, meat, furniture, machinery, leather, chemicals, oil and gas, while its main import products include raw materials, machinery, equipment, foodstuffs, grain and consumer goods. In addition to these, the country is home to many multinational companies such as Lego, Tuborg, Carlsberg and Arla (Danmarks Statistik, 2023b; <https://www.justlanded.com>).

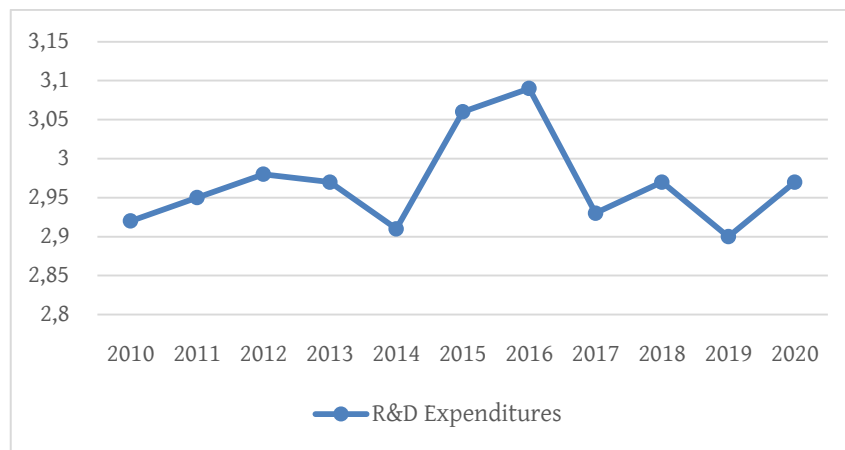
Table 2: Researchers in R&D in Denmark, 2010-2020

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
6739,18	7017,94	7143,29	7071,14	7310,66	7528,26	7846,66	7669,91	7636,13	7739,42	7691,89

Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

Denmark can be said to be well positioned for innovation in Europe, and the country also has high levels of R&D intensity, which supports a favorable environment for attracting start-ups and qualified personnel (Hansen and Goosse, 2020, p. 4). When table 2, which includes the data of researchers in R&D (per million people) between 2010-2020 in Denmark is examined, an increase is observed in researchers in R&D as of the period under consideration.

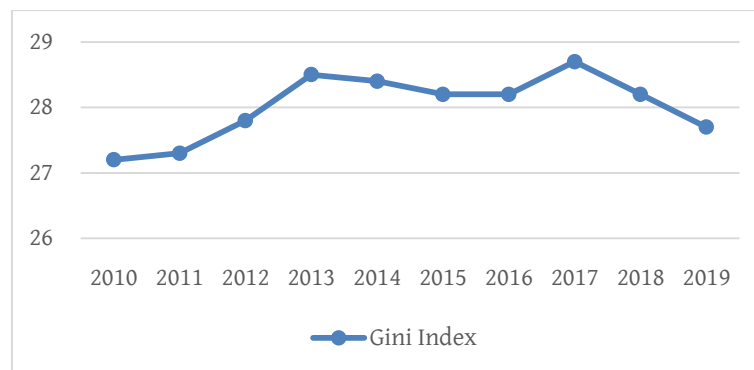
Graph 6: R&D Expenditures in Denmark, 2010-2020

Source: <https://data.oecd.org> (Accessed: 17.04.2023).

The share of Denmark's R&D expenditures in GDP for the period 2010-2020 is given in graph 6. Although Denmark's share of R&D expenditures in GDP between the period in question has fluctuated, it is seen that there is a slight increase from 2010 to 2020.

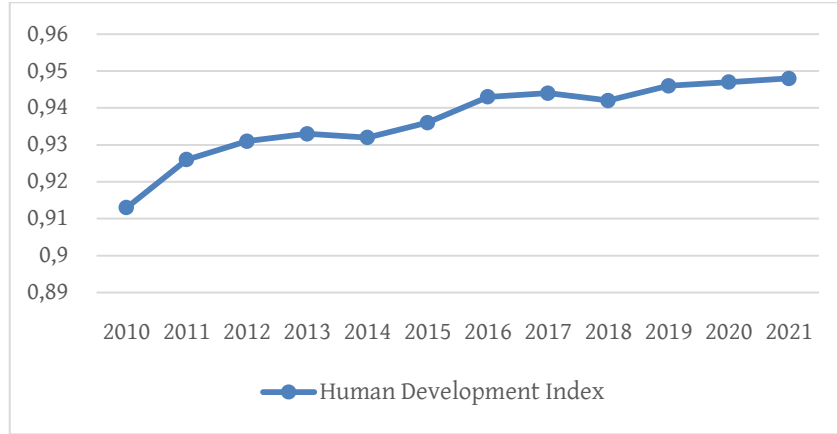
Graph 7: Gini Index of Denmark, 2010-2019

Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

The Gini coefficient is one of the most widely used measures of total income differences in a population. A higher Gini index refers to a greater inequality. Generally, Denmark is characterized by small income differences seen in an international perspective. However, since the mid-1990s, income differences measured by the Gini coefficient have increased significantly (Finansministeriet, 2020, p. 26-27). In order to examine income inequality in Denmark, considering the years 2010-2019, the Gini coefficient was examined and this situation is given in graph 7. As can be seen from the graph, while the Gini coefficient was 27.2 in 2010, the Gini coefficient increased to 27.7 in 2019. As a result, based on these data, the income inequality slightly increased in Denmark between 2010 and 2019.

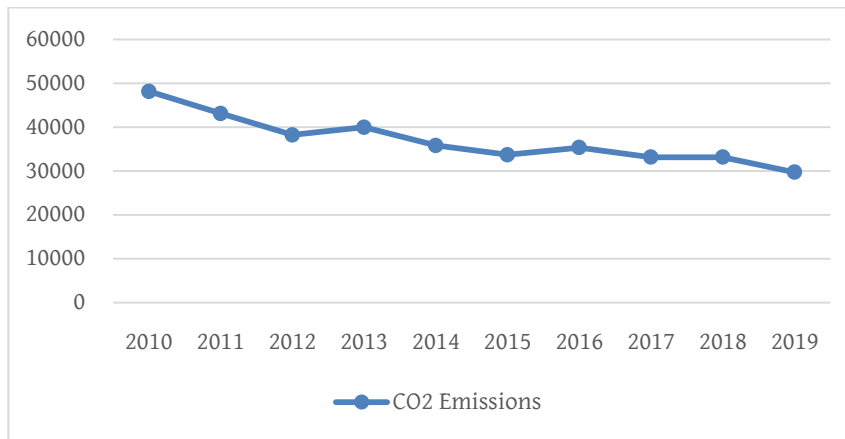
Graph 8: Human Development Index of Denmark, 2010-2021

Source: <https://hdr.undp.org> (Accessed: 02.03.2023).

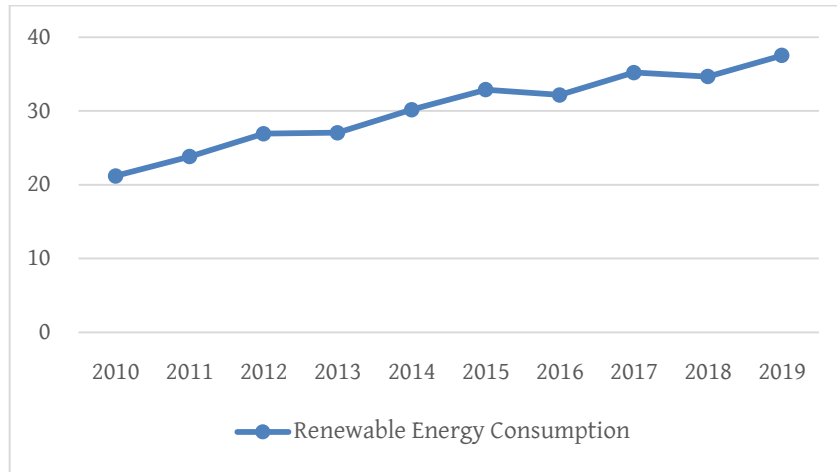
The human development index consists of three main dimensions. These are: long and healthy life, knowledge and a decent standard of living (<https://hdr.undp.org>). Looking at the human development index in graph 8, it is seen that there has been a rise in the human development index from 2010 to 2021. The human development index of Denmark increased from 0.834 to 0.948, respectively, from 1990 to 2021, a positive change of 13.7%. In terms of the human development index of Denmark, which is in the category of 'very high human development', the country ranked sixth with 0.948 in 2021 (<https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/DNK>).

Graph 9: CO₂ Emissions in Denmark, 2010-2019

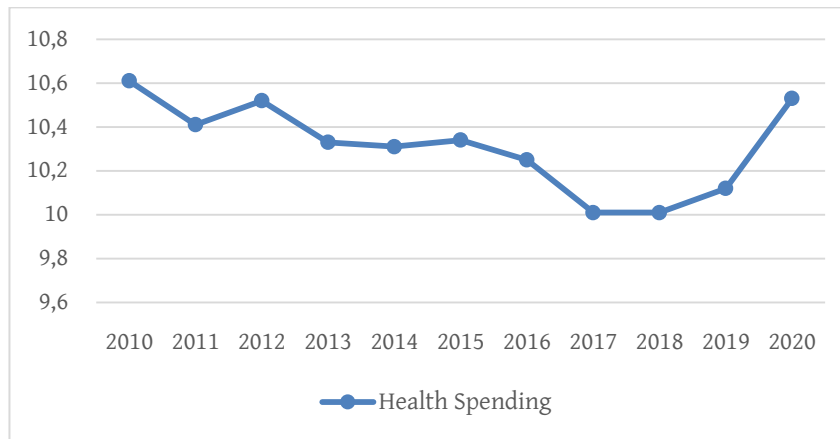
Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

Graph 9 shows Denmark's CO₂ emission in kiloton (kt) for the period of 2010-2019. In general, it has been observed that CO₂ emission follows a decreasing course by years. It can be said that this is due to the increase in the use of renewable energy sources which accounts for more than 80% of electricity generation. Between 1990-2019, Denmark reduced its greenhouse gas emissions by 36%, largely thanks to renewable energy (OECD, 2021, p. 10).

Graph 10: Renewable Energy Consumption in Denmark, 2010-2019

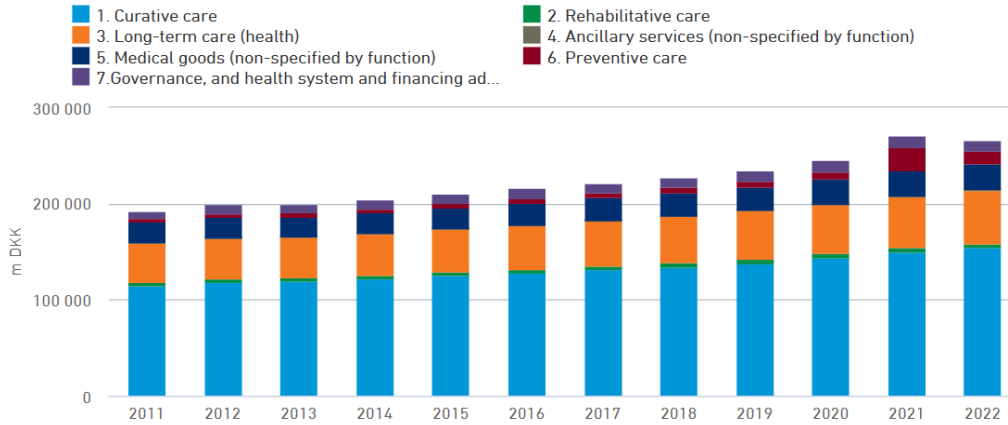
Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

Denmark, which has an important position in the world's renewable energy market has made huge progress toward renewable energy (Dansk Energi, 2016, p. 3; OECD, 2021, p. 11). When graph 10, which shows the renewable energy consumption as a percentage of total final energy consumption for the 2010-2019 period is evaluated, Denmark's renewable energy consumption has increased by years. This situation can be interpreted as a positive development because the use of renewable energy consumption instead of fossil fuel energy is important for the protection of the environment and the sustainability of life.

Graph 11: Health Spending in Denmark, 2010-2020

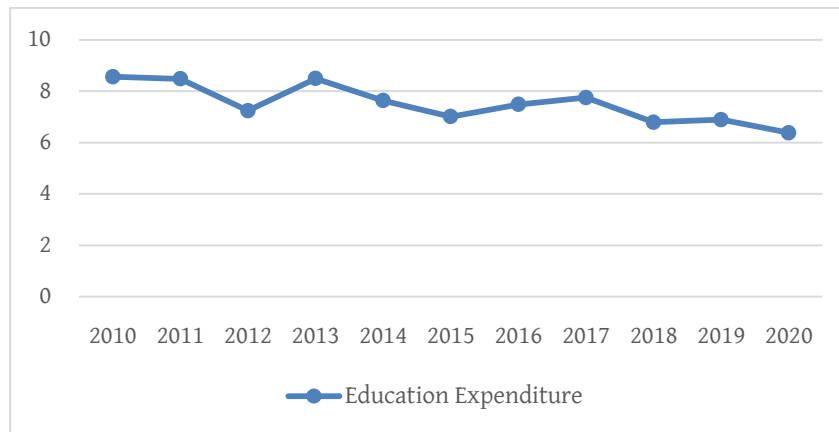
Source: <https://data.oecd.org> (Accessed: 02.03.2023).

Health is indispensable for anyone. Good health is important for quality of life and for achieving one's goals in many areas, including education and the labor market, as well as in private life (Finansministeriet, 2020, p. 13). In the literature, it is revealed that health spending make significant contributions to economic growth, development and social progress by increasing the health level of the individual and society (Ağır and Tıraş, 2018, p. 1558-1573; Boyce and Brown, 2019, p. 3). The rise in health spending has a positive effect on the life expectancy and life quality of people (Şahin and Temelli, 2019, p. 949). Graph 11 shows the health spending as a percentage of GDP in Denmark for the years between 2010 and 2020. When we look at the ratio of total health spending to GDP, while there was a decreasing trend between 2010 and 2018, it is seen that there was an increasing trend after 2018. While health spending was 10.61% in 2010, it made up a share of 10.53% in 2020. The share of health spending has increased in 2020 and 2021. According to Statistics Denmark (Danmarks Statistik), the ratio of Denmark's health spending to GDP was 10.8% in 2021 (Danmarks Statistik, 2023c).

Graph 12: Health Spending in Denmark, 2011-2022

Source: Danmarks Statistik, 2023d (Accessed: 24.05.2023).

Graph 12 shows the development in total health spending from 2011 to 2022 in million Danish kroner, along with which health services the country consumes and how they are financed. As seen in the graph, the largest share is reserved for curative care. This is followed by long term care (health). In spite of that, the minimum share is reserved for ancillary services.

Graph 13: Education Expenditure in Denmark, 2010-2020

Source: <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

Education expenditure is too important an investment to ignore. Education has a vital role in the growth and development of countries and is a cornerstone in the progression of societies (Zolfaghari, 2015, p. 3380). Education expenditure in Denmark is split across primary, secondary and higher education. 128.5 billion Danish Kroner was spent on education in 2020 (Danmarks Statistik, 2020). In graph 13, where the total government education expenditure as a share of GDP between 2010-2020 in Denmark is examined, it is observed that it generally decreases and follows a horizontal course. Education expenditure made by the government decreased from 8.56% in 2010 to 6.38% in 2020.

When we make a general evaluation in the light of the tables and graphs above; the Gini coefficient has slightly increased. This can be considered a negative, as it means that income inequality is increasing. As a matter of fact, income inequality can lead to social problems as well as economic problems like reducing productivity and economic growth in the economy. Moreover, the healthier and better educated a citizen of a country is, the more productive the citizen can be; can contribute to the development and growth of the country. From this point of view, it is seen that the share of Denmark in education expenditures has decreased, albeit slightly.

3. Literature Review

There are many studies examining the relationship between unemployment and economic growth in the economics literature by considering different methods, periods, variables and country/country groups. However, it can be said that the number of applied studies on the subject is increasing day by day. In this section, studies that econometrically analyze the

relationship between the variables aforementioned are summarized in order of years.

Uysal and Alptekin (2009) who tested the relationship between economic growth and unemployment in the Turkish economy for 1980-2007 using Granger causality analysis, found a Granger causality relationship running from unemployment to economic growth.

Abbas (2014) examined the long run influence of economic growth on unemployment in Pakistan with the help of ARDL bounds testing approach to cointegration, taking into account the years 1990-2006. According to the empirical results, economic growth showed a significant negative impact on unemployment level in the long run. In spite of that, no relationship was found in the short run. It was concluded that a 1% increase in economic growth is associated with a reduction in the unemployment level by 1.665% in the long term.

Göçer (2015) analyzed the link between unemployment rate and economic growth for Turkey by considering the period 2001:Q2-2015:Q1. According to the findings, it was pointed out that every 1% point growth rate surplus 4.3% decreases the unemployment rate by 0.11% point. Therefore, Göçer concluded that the Okun's Law is valid for Turkey. In addition, according to the Granger causality test results, a one-way Granger causality relationship running from economic growth to unemployment was determined.

Acaroğlu (2018) examined whether there is a trade-off between output and unemployment for G20 countries considering the data from 1991 to 2014. From the Hodric-Prescott, Christiano-Fitzgerald and Butterworth filtering techniques which were used for the analysis, an inverse relationship between output and unemployment in most of the countries was determined. Besides, it was found that the Okun's coefficient do not satisfy with at the least one of these filtering techniques in China, Indonesia, Saudi Arabia and Turkey, and the G20 countries displayed different Okun's coefficients.

Soylu et al. (2018) analyzed the relationship between unemployment and economic growth in the context of Eastern European countries based on the years 1992-2014. It was stated in the study in which panel data analysis was used that unemployment was positively affected by economic growth. In other words, the unemployment rate will be reduced by 0.08% when GDP increases by 1%. In addition, a cointegration relationship between the variables was determined.

Srinivas (2018) investigated the output-unemployment nexus in the context of India, taking into account the years from 1990 to 2017. As a result of the econometric analysis, it was found that there is a two-way correlation between real output and unemployment and unemployment affects real output directly and indirectly. Besides, a long-run relationship between real output and unemployment was found.

Üzar and Akyazı (2018) used Dumitrescu and Hurlin causality test in order to analyze the relationship between economic growth and unemployment for 34 OECD countries between 2000 and 2016. As a result of the analysis, a bilateral causality relationship was found between economic growth rate and unemployment rate, and thus, the researchers stated that Okun's Law is valid for the countries taken into account in the analysis.

Bhat et al. (2019) examined whether the Okun's Law is valid in the Indian economy or not, using the data 1983-2013. They concluded that growth has a negative and significant impact on the unemployment rate. The researchers reported that a 1% increase in GDP will reduce the unemployment rate by 0.4 percentage point.

Tumanoska (2019) analyzed the relationship between GDP growth and unemployment rates (youth and total) in North Macedonia between 1991-2017 with the help of ARDL method. As a result of the study, a statistically significant long-run relationship was found between the GDP growth and total unemployment. Besides, Tumanoska stated that a 1% increase in economic growth will reduce total unemployment by 2.57%. On the other hand, no short- or long-run relationship was found between GDP growth and youth unemployment.

Karadzic et al. (2020) examined the short and long run relationships between economic growth and unemployment rate in terms of Montenegro for the years 2007-2019. They concluded that for every 1% rise in economic growth rate will lead to a reduction of unemployment by 0.275534% in the short run and by 1.46794% in the long run.

Korkmaz (2020) analyzed the relationship between unemployment and economic growth in 8 selected OECD countries, using data for the period between 2016:01-2019:02. It was pointed out in the study in which panel Granger causality test was used that there is a one-way causality relationship from unemployment to economic growth.

Özçelik and Erdem (2020) examined the relationship between unemployment and economic growth in Turkey. The study covered the period 1990-2019. The result obtained from the regression analysis showed that unemployment reduced by 0.07 per unit change for the short run. Thus, they concluded that the Okun's Law is valid for Turkey. According to the results of

Granger causality analysis, no causal relationship was observed between the variables by the researchers.

Louail and Benarous (2021) investigated the influence of real GDP on unemployment rates for Algeria with the ARDL bounds testing technique using data between 1991-2019. As a result, the researchers determined that the Okun's Law operates in the Algerian economy.

Vang (2021) who assessed whether the Okun's Law is valid for five Nordic countries and analyzed the relationship between output and unemployment found that there is a significant statistical relationship.

Marai and Faramarzi (2022) investigated the validity of Okun's Law in four Nordic countries (Denmark, Norway, Sweden and Finland), taking into account the years from 1989 to 2018. As a result of the study, a negative correlation between unemployment rate and output was found and thus the researchers concluded that Okun's Law is valid in the case of Nordic countries.

4. Data Set, Empirical Analysis and Results

In this section, the unemployment-economic growth nexus has been empirically analyzed for Denmark. Granger causality analysis for the causality relationship between the variables and the least squares method for regression analysis have been performed, taking into account the years 1980-2021. The data used in the study are annual data. The logarithms of the variables which have been accessed from the World Bank (WDI) database were taken and the econometric analysis was made with the Eviews program. In the study, the unemployment rate variable is the dependent variable, and the economic growth variable is the independent variable. In the analysis, U represents unemployment, and GDP represents economic growth.

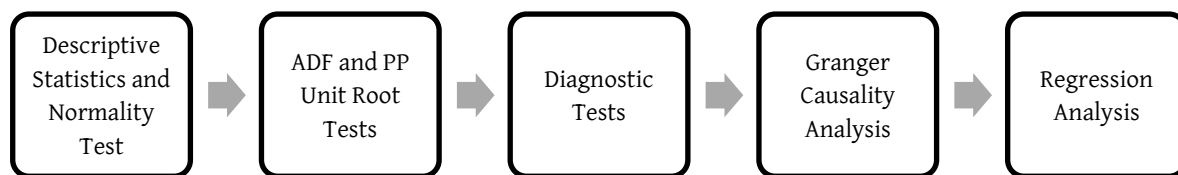
The functional form of the model included in the analysis can be written as follows:

$$U_t = f(GDP_t)$$

The relationship between these two variables is expected to be negative. One of the major macroeconomic problems of the world countries is the unemployment phenomenon. As a matter of fact, unemployment is one of the biggest problems to be solved because it affects people in different ways and dimensions, especially economic, psychological and social. Economic growth is among the primary objectives of the countries, and is also considered to be one of the most important macroeconomic indicators. Generally, it is expected that economic growth will reduce unemployment. The argument that economic growth will reduce unemployment is called "Okun's Law" in the macroeconomics literature. However, when we look at the literature, it is seen that different results are obtained in studies examining the relationship between the mentioned variables.

The methodological structure and the steps of the study in this section, which consists of econometric application is presented in figure 1 below.

Figure 1: Methodological Structure of Econometric Analysis

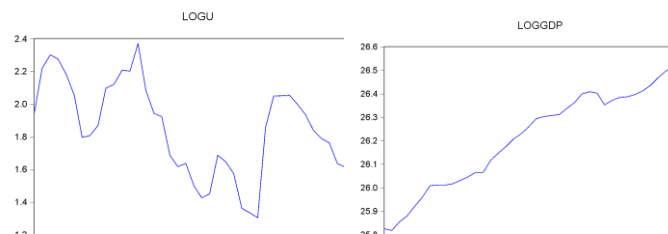

Before examining the unemployment-economic growth nexus in Denmark for the period from 1980 to 2021, the normal distribution of the variables was checked. In this context, descriptive statistics and normality test results are given in table 3. The table shows that Jarque-Bera probability values for both unemployment and economic growth are greater than 0.05. From this point of view, it can be said that all the variables are normally distributed.

Table 3: Descriptive Statistics and Normality Test Results

	LOGU	LOGGDP
Mean	1.846842	26.22849
Median	1.847615	26.29926
Maximum	2.372111	26.55748
Minimum	1.302913	25.81836
Std. Dev.	0.282939	0.216532
Skewness	-0.099511	-0.356928
Kurtosis	2.112282	1.897151
Jarque-Bera	1.448391	3.020263
Probability	0.484714	0.220881
Sum	77.56736	1101.596
Sum Sq. Dev.	3.282233	1.922326
Observations	42	42

The graphs of the variables used in the analysis are shown in figure 2. Firstly, looking at the unemployment variable, the unemployment rate increased between 1980 and 1982, decreased after 1983, but increased again in 1989. Besides, as of the period covered in the study, it is seen that 1993 was the year that Denmark had the highest unemployment rate with 10.72%. It is observed that the unemployment rate, which gradually decreased after 1994, increased again after 2000. Then, the unemployment rate increased again in 2009. It can be said that the reason for this increase is because of the 2008 global financial crisis and the effect started to be felt even more deeply in 2009. The unemployment rate increased again in 2020. This situation can be attributed to the COVID-19 pandemic that emerged in 2019 and affected the whole world. In 2021, unemployment rates in Denmark showed a downward trend. When the economic growth rate is examined, it can be said that there is an upward trend in general between the years 1980-2021. However, it is observed that there is a slow growth and decrease in growth, in particular during the crisis years. It is seen that the economic growth rates of Denmark tend to increase again in 2021.

Figure 2: Graphical Display of Variables Included in the Analysis

Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests, which are widely used in the literature were conducted to check whether the variables in the analysis are stationary or not, that is, whether they contain a unit root or not. In this context, when the ADF unit root test results are examined in table 4, it has been determined that both unemployment and economic growth variables are not stationary at level, on the contrary, they are stationary after taking the 1st difference. Therefore, the ADF unit root test results show that both the variables taken into account in the analysis are stationary at I(1).

Table 4: ADF Unit Root Test Results

Variables	Intercept					Conclusion
	ADF Test Statistic		Test Critical Values			
	t-Statistic	Prob.	1%	5%	10%	
U	-1.695426	0.4260	-3.600987	-2.935001	-2.605836	
D(U)	-5.086893	0.0002	-3.605593	-2.936942	-2.606857	I(1)
GDP	-	0.5890	-	-	2.605	

	1.366869		3.600869	2.935001	836	
D(GD P)	- 5.086418	0.0002	- 3.605593	- 2.936942	- 2.606857	I(1)
Intercept and Trend						
Vari ables	ADF Test Statistic		Test Critical Values			Conclu sion
	t- Statistic	Prob.	1%	5%	10%	
U	- 2.079944	0.5412	- 4.198503	- 3.523623	- 3.192909	
D(U)	- 5.022821	0.0011	- 4.205004	- 3.526609	- 3.194611	I(1)
GDP	- 1.640244	0.7592	- 4.198503	- 3.523623	- 3.192902	
D(GD P)	- 5.267428	0.0006	- 4.205004	- 3.526609	- 3.194611	I(1)

After applying the ADF unit root test, the PP unit root test has been performed and the test results are presented in table 5. It is seen from the table that PP unit roots test results show a parallelism with the ADF unit root test results. For this reason, in results of both ADF and PP unit root tests, it can be concluded that all the variables included in the analysis are integrated series of order I(1).

Table 5: PP Unit Root Test Results

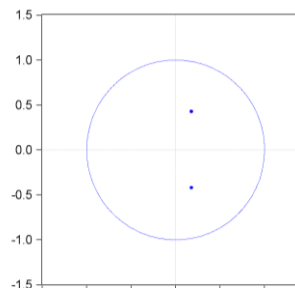
Intercept						
Va riables	PP Test Statistic		Test Critical Values			Conclu sion
	Adj. t- Statistic	Prob.	1%	5%	10%	
U	- 1.695426	0.4260	- 3.600987	- 2.935001	- 2.605836	
D(U)	- 5.037237	0.0002	- 3.605593	- 2.936942	- 2.606857	I(1)
GD P	- 1.320608	0.6109	- 3.600987	- 2.935001	- 2.605836	
D(G DP)	- 5.105913	0.0001	- 3.605593	- 2.936942	- 2.606857	I(1)
Intercept and Trend						
Va riables	PP Test Statistic		Test Critical Values			Conclu sion
	Adj. t- Statistic	Prob.	1%	5%	10%	
U	- 2.079944	0.5412	- 4.198503	- 3.523623	- 3.192902	
D(U)	- 4.964641	0.0013	- 4.205004	- 3.526609	- 3.194611	I(1)
GD P	- 1.730604	0.7193	- 4.198503	- 3.523623	- 3.192902	
D(G DP)	- 5.280749	0.0005	- 4.205004	- 3.526609	- 3.194611	I(1)

In order to identify the relationship between unemployment and economic growth, it is necessary to determine the optimal lag length. Thus, the optimal lag length was determined as 1 based on the information criteria. Table 6 below shows this result.

Table 6: Determination of the Lag Length

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	130.8615	NA	3.24e-06	-6.965489	-6.878412	-6.934790
1	139.3074	15.52217*	2.55e-06*	-7.205807*	-6.944577*	-7.113711*
2	142.1114	4.850161	2.72e-06	-7.141159	-6.705775	-6.987666
3	142.6170	0.819858	3.31e-06	-6.952271	-6.342734	-6.737381
4	144.4488	2.772426	3.76e-06	-6.835070	-6.051380	-6.558783

The inverse roots of the AR characteristic polynomial gives an idea whether the predicted model satisfies the stability condition or not. Figure 3 and table 7 show that there is no problem in the model because all the inverse roots of the AR characteristic polynomial lie within the unit circle and at the same time, when we look at the numeric values, the modulus values are all less than 1.

Figure 3: Inverse Roots of the AR Characteristic Polynomial**Table 7:** Values of the Inverse Roots of the AR Characteristic Polynomial

Root	Modulus
0.181255 - 0.423454i	0.460616
0.181255 + 0.423454i	0.460616

In order for the estimated model to be consistent, there must not be an autocorrelation problem in the model. When we look at the autocorrelation test results, it can be seen that the probability values are all greater than 0.05 and therefore, the result suggests that there is no autocorrelation problem in the model. Table 8 reveals this situation.

Table 8: Autocorrelation Test Results

Lag	LRE stat	Prob.	Rao F-stat	Prob.
1	4.825160	0.3057	1.231360	0.3058
2	2.188881	0.7011	0.547935	0.7011

Lag	LRE stat	Prob.	Rao F-stat	Prob.
1	4.825160	0.3057	1.231360	0.3058
2	6.186189	0.6264	0.773824	0.6270

After performing the autocorrelation test, the heteroscedasticity test has been applied and the results are given in table 9. Heteroscedasticity test results show that the probability value is 0.08. This value is greater than 0.05. Thus, it has been determined that there is no heteroscedasticity problem. Ultimately, since there is neither autocorrelation nor heteroscedasticity problem in the estimated model, it can be said that the established model is stable.

Table 9: Heteroscedasticity Test Results

Chi-sq	df	Prob.
19.10413	12	0.0860

Granger causality analysis, which is an analysis that became popular and started to be used widely after being developed by Granger in 1969, is used to determine the causal link between the variables (Granger, 1969). Granger causality analysis has been conducted in order to analyze the causal relationship between unemployment and economic growth and the results are

presented in table 10. The findings show that there is a bidirectional Granger causality relationship between unemployment and economic growth.

Table 10: Granger Causality Analysis Results

Dependent Variable: D(U)					
Excluded	Chi-sq	df	Prob.	Decision	Direction of Causality
D(GDP)	8.924313	1	0.0028	H ₀ Rejection	GDP \square U
All	8.924313	1	0.0028	H ₀ Rejection	
Dependent Variable: D(GDP)					
Excluded	Chi-sq	df	Prob.	Decision	Direction of Causality
D(U)	6.225815	1	0.0126	H ₀ Rejection	U \square GDP
All	6.225815	1	0.0126	H ₀ Rejection	

In the last step of the econometric analysis of the study, regression analysis has been applied with the least squares method to determine how and how much the independent variable affects the dependent variable. The results obtained from the analysis are given in table 11. The table shows that R-squared is 0.63. This result reveals that the independent variable explains the dependent variable by 63%. In order to determine the general significance of the model, the probability value of the F statistic should be checked. The fact that the probability value of the F statistic is less than 0.05 indicates that the model is generally significant. Besides, according to the findings, a 1% increase in economic growth reduces the unemployment rate by 6.32% in Denmark.

Table 11: Results of Regression Analysis with Least Squares Method

Dependent Variable: D(U)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(GDP)	-6.324896	0.775305	-8.157950	0.0000
C	0.105074	0.020391	5.153059	0.0000
R-squared: 0.630514		Mean dependent variable: -0.007916		
Adjusted R-squared: 0.621040		S.D. dependent variable: 0.155657		
S.E. of regression: 0.095822		Akaike info criterion: -1.805100		
Sum squared resid: 0.358092		Schwarz criterion: -1.721511		
Log likelihood: 39.00455		Hannan-Quinn criterion: -1.774661		
F-statistic: 66.55215		Durbin-Watson stat: 1.569735		
Prob(F-statistic): 0.000000				

The findings that show that the increase in economic growth reduces the unemployment rate mentioned in the literature review appears to correspond to Abbas (2014), Göçer (2015), Soylu et al. (2015), Bhat et al. (2019), Tumanoska (2019), Karadzic et al. (2020), Özçelik and Erdem (2020) and Louail and Benarous (2021). Besides, it can be said that the conclusion that there is a two-way causality relationship between unemployment and economic growth is in parallel to the results of Srinivas (2018) and Üzar and Akyazı (2018).

Conclusion

In this study, the performance of Denmark was evaluated by considering the socio-economic structure, and then the nexus between unemployment and economic growth, which are two important macroeconomic indicators was analyzed empirically. When the socio-economic performance of Denmark is examined, economic growth rates, GDP per capita, foreign direct investment, export and import rates, R&D, human development index and renewable energy consumption increased, and inflation rates and CO₂ emission decreased. However, the Gini index increased slightly, while education expenditures decreased. When Denmark's performance is evaluated in general, it can be said that it performs well generally in both economic and social parameters in the light of the graphs and tables. Denmark is an important country in the Scandinavian region and comes to the fore especially with its strong welfare system. Denmark, which has a universal and inclusive welfare system, has a high dependence on foreign trade. The socio-economic structure of Denmark can be characterized like this: in Denmark, the service sector is at the forefront, innovation is important, technological and productivity levels are high, high taxes are paid, flexicurity is applied in the labor market and the cost of living is high.

The unemployment-economic growth nexus in the context of Denmark for the period 1980-2021 was analyzed in the

econometric part of the study. In this regard, first of all, after it was determined that all series included in the analysis were stationary at the first order and diagnostic tests were carried out, Granger causality analysis and then regression analysis were conducted. The results of Granger causality analysis show that there is a bidirectional relationship between the variables. Moreover, the findings from the regression analysis using the least squares method reveal that a 1% increase in economic growth decreases the unemployment rate by 6.32%. The results obtained from the applied econometric analysis show that it is important to ensure economic growth in order to decrease the unemployment in Denmark. For this reason, it is significant for policy makers to take this situation into account when shaping and establishing employment policies.

References

- Abbas, S. (2014). Long term effect of economic growth on unemployment level: In case of Pakistan. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(11), 103-107.
- Acaroğlu, H. (2018). Is there a trade-off between output and unemployment? An evidence from Okun's Law for G-20 countries. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 147-162.
- Adarkwa, S., Donkor, F. & Kyei, E. (2017). The impact of economic growth on unemployment in Ghana: Which economic sector matters most?. *The International Journal Of Business & Management*, 5(4), 1-3.
- Ağır, H. & Tıraş, H. H. (2018). Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel nedensellik analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1558-1573.
- Andersen, T. M. & Svarer, M. (2006). Flexicurity – Den danska arbetsmarknadsmodellen. Årgang 34, Nr. 1.
- Bhat, T. A., Lone, T. A. & Din, T. M. U. (2019). The validity of Okun's Law: Evidences from Indian economy. *Theoretical and Applied Economics*, 4(621), 273-278.
- Biede, H. J. (2015). *Makroekonomi – i teori og praksis*. 1. udgave, 1. oplag, København: Hans Reitzels Forlag.
- Boyce, T. & Brown, C. (2019). Economic and social impacts and benefits of health systems. World Health Organization (WHO). Report.
- Danmarks Nationalbank. (2019). Halvdelen af direkte investeringer løber via transitlande.
- Danmarks Statistik. (2020). Udgifter til uddannelse. <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/nyt/GetPdf.aspx?cid=44276#:~:text=I%202020%20var%20der%20udgifter,kr>. (Accessed: 06.03.2023).
- Danmarks Statistik. (2023a). <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/miljoe-og-energi/areal/arealopgoerelser> (Accessed: 03.06.2023).
- Danmarks Statistik. (2023b). [https://www.dst.dk/en/Statistik/emner/oekonomi/betalingsbalance-og-udenrigshandel/import-og-eksport-af-varer-og-tjenester#:~:text=Maritime%20transport%2C%20chemical%20products%20\(including,are%20USA%2C%20Germany%20and%20S weden](https://www.dst.dk/en/Statistik/emner/oekonomi/betalingsbalance-og-udenrigshandel/import-og-eksport-af-varer-og-tjenester#:~:text=Maritime%20transport%2C%20chemical%20products%20(including,are%20USA%2C%20Germany%20and%20S weden). (Accessed: 22.05.2023).
- Danmarks Statistik. (2023c). <https://www.dst.dk/da/presse/Pressemeddelelser/2022/2022-06-16-danmarks-sundhedsudgifter#:~:text=Sundhedsudgifterne%20steg%20med%2036%2C%20mia.&text=i%202019%20til%20270%2C8,gennem snit%20med%207%2C4%20pct>. (Accessed: 13.03.2023).
- Danmarks Statistik. (2023d). <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/oekonomi/offentlig-oekonomi/udgifter-til-sundhed> (Accessed: 24.05.2023).
- Dansk Energi. (2016). Verden investerer vedvarende i vedvarende energi. [https://greenpowerdenmark.dk/udgivelser/verden-investerer-vedvarende-vedvarende-energi#:~:text=Det%20Internationale%20Energiagentur%20\(IEA\)%20offentliggjorde,kr](https://greenpowerdenmark.dk/udgivelser/verden-investerer-vedvarende-vedvarende-energi#:~:text=Det%20Internationale%20Energiagentur%20(IEA)%20offentliggjorde,kr). (Accessed: 11.03.2023).
- Erhvervsministeriet. (2022). National strategi for bæredygtig vækst i dansk turisme. København K.
- Finansministeriet. (2020). Ulighedsredegørelsen, København K.
- Finansministeriet. (2021). Økonomisk analyse: Økonomisk status i Danmark og udlandet. København K.
- Göçer, İ. (2015). Okun Yasası: Türkiye üzerine bir uygulama. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Grell, H. & Rygner, E. (2018). *Makroekonomi: teori og beskrivelse*. 6. udgave, 2. oplag, København: Hans Reitzels Forlag.
- Greve, B. (2016). *Velfærdssamfundet – En grundbog*, 4. udgave, 1. oplag, Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, C. J. & Goosse, T. (2020). Territorial patterns and relations in Denmark. ESPON.
- IMF. (2019). Denmark: 2019 Article IV consultation – Press release; Staff report; and statement by the executive director for

Denmark.

Jeppesen, T., Sunesen, E. R., Henriksen, J. J. & Thelle, M. H. (2018). Betydning af international handel for økonomi og beskæftigelse i Danmark. *Erhvervsstyrelsen*.

Kanca, O. C. (2012). Türkiye’de işsizlik ve iktisadi büyüme arasındaki nedenselliğin ampirik bir analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 1-18.

Karadzic, V., Backovic, T. & Streimikis, J. (2021). Relevance of Okun’s Law in Montenegro. *Montenegrin Journal of Economics*, 17(1), 59-69.

Khalid, W., Akalpler, E., Khan, S., Shah, N. H. & Khan, S. (2021). The relationship between unemployment and economic growth in South Africa: VAR analysis. *Forman Journal of Economic Studies*, 17(1), 1-32.

Khrais, I. & Al-Wadi, M. (2016). Economic growth and unemployment relationship: An empirical study for MENA countries. *International Journal of Managerial Studies and Research*, 4(12), 19-24.

Korkmaz, S. (2020). Unemployment and economic growth: The causality relationship between unemployment and economic growth in the OECD countries (Chapter 8). In: *Dynamic Optics in Economics: Quantitative, Experimental and Econometric Analyses*, Hale Kirer Silva Lecuna (Ed.), Berlin: Peter Lang.

Larsen, A. P. (2022). Gensyn med Okun’s lov i udvalgte OECD lande. Aalborg Universitet.

Legatum Institute. (2023). The 2023 Legatum Prosperity Index: A tool for transformation.

Linaa, J. G. & Smidt, J. (2014). Vækst på kort og langt sigt. *Samfundsøkonomen*, Nr. 1.

Louail, B. & Benarous, D. (2021). Relationship between economic growth and unemployment rates in the Algerian economy: Application of Okun’s Law during 1991–2019. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 12(1), 71-85.

Lundvall, B-Å. (2009). The Danish model and the globalizing learning economy: Lessons for developing countries. Working Paper.

Maroui, F. & Faramarzi, A. (2022). Okun’s Law in the Nordics: A time series analysis based on Okun’s Law. Södertörn University, Institute of Social Sciences, Bachelor's Thesis.

Marinov, M. A. (2020). Denmark and COVID-19. BSR Policy Briefing Series.

Obodoechi, D. N. & Onuoha, C. U. (2019). The validity of Okun’s Law: An empirical evidence for Nigeria. *American International Journal of Social Science Research*, 4(2), 136-144.

OECD. (2021). OECD Economic surveys: Denmark 2021. OECD publishing, Paris. https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-denmark-2021_86f7b2d9-en#page1 (Accessed: 05.03.2023).

OECD. (2023). <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm> (Accessed: 02.03.2023).

OECD. (2023). <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm> (Accessed: 17.04.2023).

Özçelik, Ö. & Erdem, C. (2020). İşsizlik ve ekonomik çıktı ilişkisi: Türkiye için Okun Yasası ile incelenmesi. *Econder International Academic Journal*, 4(2), 326-341.

Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.

Pedersen, K. N. (1994). Adjustment with growth: The case of Denmark in the 1980s. *Journal of Policy Modeling*, 16(4), 395-415.

Pedersen, L. H. (2020). Dansk økonomi 1979-2019: Økonomisk-politiske bidrag til 40 års fremgang. *Samfundsøkonomen*, Djøf Forlag.

Serawitu, A. (2020). Unemployment and economic growth in Ethiopia. *Developing Country Studies*, 10(3), 15-23.

Soylu, Ö. B., Çakmak, İ. & Okur, F. (2018). Economic growth and unemployment issue: Panel data analysis in Eastern European countries. *Journal of International Studies*, 11(1), 93-107.

Sørensen, P. B. (2010). Nedturen i dansk økonomi: Hvor meget var selvforskyldt?. *Samfundsøkonomen*, Nr 1.

Srinivas, B. (2018). GDP, unemployment and Okun’s Law: Evidence from India. *International Journal of Applied Social Science*,

5(5), 409-419.

Şahin, D. & Temelli, F. (2019). OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının belirleyicileri: Panel veri analizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), s. 946-961.

Tumanoska, D. (2019). The validity of Okun's Law in North Macedonia. *Business and Economic Research*, 9(2), 160-168.

Uyar Bozdağlıoğlu, E. Y. (2008). Türkiye'de işsizliğin özellikleri ve işsizlikte mücadele politikaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 45-65.

Uysal, D. & Alptekin, V. (2009). Türkiye ekonomisinde büyüme – işsizlik ilişkisinin Var modeli yardımıyla sınanması (1980 – 2007). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 69-78.

Üzar, U. & Akyazı, H. (2018). Ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin OECD ülkeleri düzeyinde ekonometrik bir analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 463-479.

Vang, C. (2021). Okun's Law in the Nordics. Linköping University, Department of Management and Engineering, Bachelor's Thesis in Economics.

World Bank. (2023). <https://data.worldbank.org> (Accessed: 02.03.2023).

Zanin L. & Marra, G. (2012). Rolling regression versus time-varying coefficient modelling: An empirical investigation of the Okun's Law in some euro area countries. *Bulletin of Economic Research*, 64(1), 91-108. DOI: 10.1111/j.1467-8586.2010.00376.x

Zolfaghari, A. (2015). The necessity and importance of education for social and cultural development of societies in developing countries. *Cumhuriyet University Faculty of Science*, 36(3), Special Issue, 3380-3386.

<https://www.trade.gov/country-commercial-guides/denmark-market-overview> (Accessed: 13.03.2023).

<https://www.statista.com/topics/2522/denmark/#dossierKeyfigures> (Accessed: 09.03.2023);

<https://alphatrad.dk/en/news/largest-industries-denmark> (Accessed: 09.03.2023).

<https://www.state.gov/reports/2020-investment-climate-statements/denmark/> (Accessed: 06.03.2023).

<https://www.danskindustri.dk/politik-og-analyser/di-mener/danskoekonomi/international-okonomi/#:~:text=Danmark%20er%20en%20lille%2C%20%20C3%A5ben,eksport%20og%20etableringer%20i%20udlandet.> (Accessed: 11.03.2023).

<https://www.britannica.com/place/Denmark/Economy> (Accessed: 05.03.2023)

<https://www.norden.org/en/information/facts-about-denmark> (Accessed: 05.03.2023).

<https://cepos.dk/abcepos-artikler/0210-danmark-er-nr-6-paa-oecd-s-velstandsranliste-i-2021-foran-sverige-men-efter-usa-og-schweiz> (Accessed: 11.03.2023).

<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=102&langId=en> (Accessed: 13.03.2023)

<https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/keyfigures/> (Accessed: 11.03.2023).

<https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/denmark/economical-context> (Accessed: 05.03.2023).

<https://www.justlanded.com/english/Denmark/Denmark-Guide/Business/The-Danish-advantage> (Accessed: 13.03.2023).

<https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (Accessed: 02.03.2023).

<https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/DNK> (Accessed: 05.03.2023).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Destek ve Teşekkür

2023-2024 güz yarıyılında "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Planlama" dersini alan, derse ilişkin değerli görüşlerini paylaşan tüm öğrencilere teşekkür ederim.

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Deprem Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi

Determination of Earthquake Knowledge Levels of Vocational School of Health Services Students

Ezgi ATALAY

Lecturer Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University, Department of Medical Services and Techniques, Bolu, Türkiye.

Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Bolu, Türkiye.

Orcid: 0000-0002-7404-4351 ezgiatalay@ibu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Atalay, E. (2024). Determination of Earthquake Knowledge Levels of Vocational School of Health Services Students. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 141-152.

Atalay, E. (2024). Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Deprem Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 141-152.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 17 February/Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 03 June/Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 141-152

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ezgi ATALAY).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Son yıllarda afetlerin sıklığı ve şiddetinde yaşanan artış, can kayıpları ve ekonomik zararları da beraberinde getirmektedir. Türkiye, dünya genelinde sismik açıdan aktif bir bölge olup, afetler nedeniyle meydana gelen ölümlerin %60'ından fazlası depremlere bağlıdır. Çalışmalar deprem bilgisinin toplumun afetlere karşı direncini etkilediğini göstermektedir. Bu çalışma bireylerin deprem bilgi düzeylerini ve bununla ilişkili faktörlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu, Türkiye'nin Batı Karadeniz Bölümünde bulunan bir devlet üniversitesinin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören 403 öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcıların depremler hakkındaki bilgi düzeylerini değerlendirebilmek amacıyla daha önce geliştirilen Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği nicel yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında cinsiyet, afet yaşama, afet eğitimi alma değişkenlerine göre analiz sonuçlarında anlamlılık bulunurken öğrenim görülen program, sınıf düzeyi ve afet eğitimi alma isteği gibi değişkenlerde anlamlılık saptanmamıştır. Cinsiyet değişkeninde, erkek öğrencilerin deprem bölgeleri dağılışı bilgisi, kadın öğrencilerin deprem bölgeleri dağılışı bilgisinden daha yüksek bulunmuştur. Afet deneyimi değişkeninde, afet yaşayan öğrencilerin afet yaşamayan öğrencilere göre deprem bilgi düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Afet eğitim alma değişkeninde, Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği puan ortalamaları afet eğitimi alan öğrencilerin, afet eğitimi almayanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Sonuçlar doğrultusunda deprem konusunda bilgi ve farkındalık oluşturmak için afet eğitimlerinin önemi anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afet, deprem, afet bilgi düzeyi

Abstract

The increase in the frequency and severity of disasters in recent years brings along loss of life and economic damages. Türkiye is a seismically active region worldwide and more than 60 per cent of the deaths caused by disasters are related to earthquakes. Studies show that earthquake knowledge affects the resilience of society against disasters. This study was conducted to determine the level of earthquake knowledge of individuals and the factors associated with it. The study group consisted of 403 students studying at the Vocational School of Health Services of a state university located in the Western Black Sea Region of Türkiye. In order to evaluate the level of knowledge of the participants about earthquakes, the previously developed Earthquake Knowledge Level Scale was analysed using quantitative methods. When the results of the research are examined, it is seen that there is significance in the results of the analyses according to the variables of gender, experiencing disaster and receiving disaster education, while there is no significance in the variables such as programme of study, class level and willingness to receive disaster education. In the gender variable, the knowledge of male students about the distribution of earthquake zones was found to be higher than the knowledge of female students about the distribution of earthquake zones. In the disaster experience variable, the earthquake knowledge levels of the students who experienced a disaster were found to be higher than the students who did not experience a disaster. In the variable of receiving disaster education, the mean scores of the Earthquake Knowledge Level Scale were higher for the students who received disaster education than for the students who did not receive disaster education. In line with the results, the importance of disaster trainings to create knowledge and awareness about earthquake was understood.

Keywords: Disaster, earthquake, disaster knowledge level

Giriş

Son yıllarda çok sayıda can kaybına ve büyük ekonomik kayıplara neden olan doğal afetlerin sıklığı ve yoğunluğu ciddi bir şekilde artmaktadır (Iqbal vd., 2021; Wang vd., 2022; Usta, 2023). İnsanlığı büyük ölçüde etkileyen doğal afetlerden biri de depremdir (Kahandawa vd., 2018). Deprem, yerkabuğu içinde meydana gelen kırılmalar sonucunda ani ve beklenmedik bir şekilde oluşan titreşimlerin dalgalar halinde yayılmasıyla yeryüzünde sarsıntı olarak hissedilmesi olarak tanımlanmaktadır (Edemen vd., 2023). Deprem, insanlık tarihi boyunca yaşanabilecek en yıkıcı doğal afetlerden ve varoluşumuzun en büyük tehditlerinden biridir. Deprem oluşumu ise belirli bir bölgenin depremselliği ile ilişkili olarak depremselliği yüksek olan bölgelerde sık sık deprem yaşanırken, depremselliği düşük olan bölgelerde deprem görülme oranı düşüktür (Oluwafemi vd., 2018). Özellikle bu çalışmanın gerçekleştirildiği ülke olan Türkiye, sismik açıdan dünyadaki en aktif 50 bölge arasında 10. sırada yer almaktadır (Tsapanos ve Burton, 1991, akt. Filizzola vd., 2022). Afetlerin Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (CRED) raporunda, Türkiye’de afetlere bağlı ölümlerin %60’ından fazlasının depremler nedeniyle meydana geldiği ve en yıkıcı doğal afetler arasında depremlerin ön sıralarda yer aldığı bildirilmektedir (CRED, 2023). Ne acıdır ki 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen iki büyük deprem Türkiye’nin bir deprem ülkesi olduğunu yeniden hatırlatmıştır. 06.02.2023 günü, Türkiye saati ile 04:17’de ve 13:24’te merkez üssü Kahramanmaraş ilinin Pazarcık ve Elbistan ilçelerinde 7.7 ve 7.6 büyüklüğünde iki büyük deprem gerçekleşmiş ve 11 il etkilenmiştir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı tarafından depremlerde 37.984 binanın yıkıldığı, 50.783 kişinin hayatını kaybettiği, 115.353 kişinin yaralandığı ve toplamda 14 milyon insanın etkilendiği raporlanmıştır (AFAD, 2023; Dal Zilio ve Ampuero, 2023). Türkiye özelinde yaşanan son depremlerle birlikte bir kez anlaşılmıştır ki deprem riskinin yüksek olduğu bölgeler başta olmak üzere, toplumun tümünün deprem konusunda yeterli bilgiye sahip, bilinçli ve hazırlıklı olması büyük önem taşımaktadır (Sözen, 2019).

Afet bilgisi, afetlerin olumsuz etkileri azaltarak afete hazırlık faaliyetlerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Arviansyah vd., 2021). Afet riskli bölgelerde yaşayan bireylerin, afetlere karşı alınması gereken önlemleri bilmeleri ve afetlerin etkilerini en aza indirmeleri için afet bilgisine sahip olmaları gerekmektedir. Afet bilgisi, kişilerin afetlere karşı uyum ve başa çıkma kapasitesini artıran önemli bir faktördür (Adeliswa ve Wibowo, 2023). Deprem hakkında bilgi sahibi olunması hazırlık yapılması, toplum düzeyinde afetlere karşı direnci şekillendirebilir (Santos-Reyes vd., 2017; Eroğlu, 2023). Deprem konusunda bilgi düzeyinin yüksek olması depreme karşı hazırlık durumunu ve savunmasızlığı etkileyebilir. Mevcut literatür, insanların deprem konusunda farkındalık ve bilgi sahibi olmalarının depremlere karşı hazırlıklı olma üzerinde kayda değer bir etkiye sahip olduğunu ve depremlerin yıkıcı etkilerini en aza indirdiğini ortaya koymaktadır (Shaw vd., 2004; Becker vd., 2012; Hastuti vd., 2020; Ao vd., 2021). Deprem bilgisi ile afet bilinci arasındaki ilişki incelendiğinde pozitif yönde ve anlamlı olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur (Tekin ve Dikmenli, 2021).

Öğrencilerin okudukları programlar göz önüne alındığında ülkenin önemli bir iş gücünü oluşturacağı ve afetlerle hem mesleki hem de normal yaşantılarında karşılaşabilecekleri düşünülmüştür. Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin deprem bilgi düzeylerinin belirlenmesi, ileriye yönelik olarak deprem konusundaki bilgilerinin artırılması konusunda yapılacak çalışmalar için önemli görülmektedir. Bu kasamda öğrencilerin deprem bilgi düzeylerini ve bununla ilişkili faktörlerin belirlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Aynı zamanda çalışmanın afet yönetimi konusunun üniversitelerin müfredatlarında yer alması noktasında bakış açısı geliştirilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırma tanımlayıcı ve kesitsel tipte planlanmış olup öğrencilerinin deprem bilgi düzeyinin belirlenmesi amaçlandığından genel tarama modeli esas alınmıştır.

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2023-2024 eğitim öğretim yılında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Mehmet Tanrıkulu Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu’nda kayıtlı olan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın evreni Çocuk Gelişimi programında 172, Ağız ve Diş Sağlığı programında 190, İlk ve Acil Yardım programında 116, Tıbbi Görüntüleme Teknikleri programında 179 ve Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik programında 82 olmak üzere toplamda 739 kişiden oluşmaktadır. Araştırma için evrenin tamamına ulaşmak hedeflenmiş olup araştırmaya katılmak için göllü olmayan öğrenciler araştırmaya dahil edilememiştir. Bu nedenle evrenin yaklaşık %54,5’ine ulaşılarak 403 kişi ile araştırma tamamlanmıştır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri öğrenci bilgi formu ve Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Öğrenci bilgi formu: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Yaş, cinsiyet, öğrenim görülen program, sınıf düzeyi, herhangi bir afet yaşama durumu, yaşandı ise yaşanan afet türü, afet yönetimi hakkında eğitim alma durumu ve afet eğitimi alma konusunda istek durumlarını içeren 8 sorudan oluşmaktadır.

Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği: Genç ve Sözen (2022) tarafından, bireylerin depremler hakkındaki bilgi düzeylerini değerlendirebilmek amacıyla geliştirilen “Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, “Deprem Bölgeleri Dağılışı Bilgisi” (7 madde), “Deprem Etkileri Bilgisi” (7 madde) ve “Deprem Eğitimi” (5 madde) olmak üzere 3 alt boyuttan 5’li Likert yapıda ve toplamda 19 olumlu maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınacak puanlar 19 ile 95 arasında değişmekte olup alınan puanların artış göstermesi kişilerin deprem konusunda daha fazla bilgi sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmacılar tarafından ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach alfa) 0,868 olarak belirlenmiştir (Genç ve Sözen, 2022). Bu çalışmada 19 madde için Cronbach alfa katsayısı 0,916 olarak güvenilirlik düzeyi yüksek bulunmuştur.

1.4. Veri Toplama

Veri toplamaya başlamadan önce öğrencilere araştırmanın amacı ve bu araştırmaya neden dahil edildikleri hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmacı tarafından öğrenci bilgi formu ve Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği online (Google Forms) olarak hazırlanmıştır. Formların elektronik ortamda doldurulması sağlanmıştır. Veriler araştırmaya katılmaya gönüllü olan kişilerden 31.01.2024 ve 09.02.2024 tarihleri arasında toplanmıştır.

1.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS 26 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Bunun için ilk olarak Google Forms üzerinden elde edilen veriler programa aktarılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde, frekans analizi, betimsel istatistik, iki farklı bağımsız değişken için independent t testi, ikiden fazla bağımsız değişken için tek yönlü varyans analizi yani one way anova testi kullanılmıştır. Veriler normal dağılım varsayımını sağladığı için parametrik testler tercih edilmiştir. Sonuçlar %95 güven aralığında, anlamlılık $p < 0,05$ düzeyinde değerlendirilmiştir. Araştırmada ölçek puanlarının ortalaması alınmıştır. Ölçekten alınan yüksek puanların deprem bilgi düzeylerinin yüksek olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.

1.6. Araştırmanın Etik Boyutu ve İzinler

Araştırma süreci “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” çerçevesine bağlı kalınarak yürütülmüştür. Çalışmaya başlamadan önce Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeğinin kullanımı için e-posta yoluyla sorumlu yazarlardan ve çalışmanın yapılacağı resmi kurumdan gerekli izinler alınmıştır. Çalışma için 27.10.2023 tarihinde “Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu” tarafından (Protokol No. 2023/386) onay alınmıştır. Veri toplama öncesi öğrencilere çalışma ile ilgili bilgi verilmiştir. Verilerin gizli tutulacağı, 3. kişilerle paylaşılmayacağı ve istedikleri zaman çalışmadan ayrılacakları bildirilmiştir. Çalışmaya katılmaya rızası olanlara gönüllü onam formları imzalatılmıştır.

1.7. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Araştırmada veri toplama araçlarına verilen yanıtların öğrencilerin gerçek durumlarını yansıttığı varsayılmıştır. Yapılan bu araştırmadan elde edilen bulgular Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Mehmet Tanrıkulu Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda okuyan öğrencilerin araştırmanın yapıldığı süreçteki düzeylerini yansıtır ve diğer üniversite öğrencilerine genellenemez.

2. Bulgular

Araştırmaya katılan 403 kişinin sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde %79,7’sinin kadın, %77,7’sinin 17-20 yaş aralığında ve yaş ortalamalarının $19,83 \pm 2,00$ olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %26,3’ünün Ağız ve Diş Sağlığı programında okuduğu, %52,6’sının 1. sınıf olduğu tespit edilmiştir. Herhangi bir afet deneyimi yaşama durumu değerlendirildiğinde katılımcıların %58,6’sının afet deneyimi yaşadığı, afet yaşayanların (n=236) %92,8’inin depreme maruz kaldığı bulunmuştur. Ayrıca katılımcıların %69,7’si afet eğitimi almamış ve %69’u afet eğitimi alma konusunda isteklidir (Tablo 1).

Tablo 1. Sosyo-Demografik Özelliklere Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler (N=403)

Sosyo-Demografik Özellikler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	321	79,7

	Erkek	82	20,3
	17-20	313	77,7
Yaş	21-25	81	20,1
	26 ve üzeri	9	2,2
	Çocuk Gelişimi	84	20,8
Program	Ağız ve Diş Sağlığı	106	26,3
	İlk ve Acil Yardım	56	13,9
	Tıbbi Görüntüleme Teknikleri	104	25,8
	Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	53	13,2
Sınıf	1. Sınıf	212	52,6
	2. Sınıf	191	47,4
Afet yaşama durumu	Evet	236	58,6
	Hayır	167	41,4
Yaşanan afetlerin türleri (N=236)	Deprem	219	92,8
	Sel	11	4,7
	Yangın	5	2,1
	Toprak kayması	1	0,4
Afet eğitim alma durumu	Evet	122	30,3
	Hayır	281	69,7
Afet eğitimi alma konusunda istek durumu	Evet	278	69
	Hayır	125	31

Çalışmada öğrencilerin ölçek puanlarının ortalaması 73,17±10,12 olarak orta düzeyden yüksek bulunmuştur. Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve tüm alt boyutlarının katılımcıların cinsiyet değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, deprem bölgeleri dağılışı bilgisi alt boyutunda anlamlı bir farklılık vardır ($t[401]= -4,364; p<0,05$). Erkek öğrencilerin deprem bölgeleri dağılışı bilgisi ($X=3,92$), kadın öğrencilerin deprem bölgeleri dağılışı bilgisinden ($X=3,59$) daha yüksek bulunmuştur. Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve diğer alt boyutları ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$) (Tablo 2).

Tablo 2. Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre Independent Samples T Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Cinsiyet	N	X	Ss	t testi		
					t	sd	p
Deprem Bölgeleri Dağılışı Bilgisi	Kadın	321	3,59	,60	-4,364	401	0,001*
	Erkek	82	3,92	,64			
Deprem Etkileri Bilgisi	Kadın	321	4,21	,57	,260	401	0,795
	Erkek	82	4,19	,67			
Deprem Eğitimi	Kadın	321	3,63	,84	,291	401	0,771
	Erkek	82	3,60	,93			
Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği	Kadın	321	3,83	,51	-1,629	401	0,104

Erkek	82	3,94	,59
--------------	----	------	-----

* p<0,05

Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve tüm alt boyutlarının katılımcıların sınıf değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, ölçek ve tüm alt boyutları ile sınıf değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p>0,05) (Tablo 3).

Tablo 3.

Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Katılımcıların Sınıf Değişkenine Göre Independent Samples T Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Sınıf	N	X	Ss	t testi		
					t	sd	p
Deprem Bölgeleri Dağılışı Bilgisi	1. Sınıf	212	3,67	,64	,330	401	0,741
	2. Sınıf	191	3,65	,61			
Deprem Etkileri Bilgisi	1. Sınıf	212	4,16	,62	-1,604	401	0,109
	2. Sınıf	191	4,25	,56			
Deprem Eğitimi	1. Sınıf	212	3,70	,82	1,782	401	0,077
	2. Sınıf	191	3,55	,89			
Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği	1. Sınıf	212	3,86	,56	,243	401	0,808
	2. Sınıf	191	3,84	,50			

* p<0,05

Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve tüm alt boyutlarının katılımcıların afet deneyimi yaşama durum değişkenine göre analiz sonuçları incelenmiştir. Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve deprem etkileri bilgisi alt boyutu puanlarının katılımcıların afet deneyimi yaşama durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur (p<0,05). Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği puan ortalamalarının öğrencilerin afet deneyimi yaşama durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t[401]= 2,246; p<0,05$). Afet yaşayan öğrencilerin puanları (X=3,90) afet yaşamayanlara (X=3,78) göre daha yüksek bulunmuştur. Afet yaşayan öğrencilerin deprem etkileri bilgisi (X=4,28), afet deneyimi yaşamayan öğrencilerin deprem etkileri bilgisinden (X=4,09) daha yüksek bulunarak aralarında istatistiksel bir farklılık vardır ($t[401]= 3,107; p<0,05$). Ancak deprem bölgeleri dağılışı bilgisi ve deprem eğitimi alt boyutlarında öğrencilerin afet deneyimi yaşama durumlarına göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05) (Tablo 4).

Tablo 4. Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Katılımcıların Afet Deneyimi Yaşama Durum Değişkenine Göre Independent Samples T Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Afet Yaşama	N	X	Ss	t testi		
					t	sd	p
Deprem Bölgeleri Dağılışı Bilgisi	Evet	236	3,67	,65	,549	401	,583
	Hayır	167	3,64	,59			
Deprem Etkileri Bilgisi	Evet	236	4,28	,56	3,107	401	,002*
	Hayır	167	4,09	,62			
Deprem Eğitimi	Evet	236	3,69	,88	1,705	401	,089
	Hayır	167	3,54	,83			
Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği	Evet	236	3,90	,53	2,246	401	,025*
	Hayır	167	3,78	,52			

* p<0,05

Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve tüm alt boyutlarının katılımcıların afet eğitimi alma durum değişkenine göre analiz sonuçları incelenmiştir. Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği, deprem bölgeleri dağılışı bilgisi ve deprem eğitimi alt boyutları puanlarının öğrencilerin afet eğitimi alma durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur ($p<0,05$). Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği puan ortalamalarının öğrencilerin afet eğitimi alma durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ($t[401]= 3,109; p<0,05$) ve afet eğitimi alan öğrencilerin puanları ($X=3,97$) afet eğitimi almayanlara ($X=3,80$) göre daha yüksek bulunmuştur. Deprem bölgeleri dağılışı bilgisi alt boyutunun puan ortalamalarının öğrencilerin afet eğitimi alma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermiştir ($t[401]= 3,201; p<0,05$). Afet eğitimi alan öğrencilerin puanları ($X=3,81$) afet eğitimi almayanlara ($X=3,59$) göre daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca deprem eğitimi alt boyutunun puan ortalamalarının öğrencilerin afet eğitimi alma durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermiştir ($t[401]= 2,429; p<0,05$). Afet eğitimi alan öğrencilerin puanları ($X=3,79$) afet eğitimi almayanlara ($X=3,56$) göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ancak deprem etkileri bilgisi alt boyutunda öğrencilerin afet eğitimi alma durumlarına göre anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$) (Tablo 5).

Tablo 5. Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Katılımcıların Afet Eğitimi Alma Durum Değişkenine Göre Independent Samples T Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Eğitim Alma	N	X	Ss	t testi		
					t	sd	p
Deprem Bölgeleri Dağılışı Bilgisi	Evet	122	3,81	,61	3,201	401	,001*
	Hayır	281	3,59	,62			
Deprem Etkileri Bilgisi	Evet	122	4,28	,63	1,620	401	,106
	Hayır	281	4,17	,57			
Deprem Eğitimi	Evet	122	3,79	,81	2,429	401	,016*
	Hayır	281	3,56	,87			
Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği	Evet	122	3,97	,55	3,109	401	,002*
	Hayır	281	3,80	,51			

* $p<0,05$

Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve alt boyutlarının katılımcıların afet eğitimi alma isteği durum değişkenine göre analiz sonuçları incelendiğinde, ölçek ve tüm alt boyutları ile afet eğitimi alma isteği arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$) (Tablo 6).

Tablo 6. Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Katılımcıların Afet Eğitimi Alma İsteği Durum Değişkenine Göre Independent Samples T Testi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Eğitim İstek	N	X	Ss	t testi		
					t	sd	p
Deprem Bölgeleri Dağılışı Bilgisi	Evet	278	3,64	,63	-,946	401	,345
	Hayır	125	3,70	,61			
Deprem Etkileri Bilgisi	Evet	278	4,23	,57	1,189	401	,235
	Hayır	125	4,15	,64			
Deprem Eğitimi	Evet	278	3,65	,88	,623	401	,534
	Hayır	125	3,59	,83			
Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği	Evet	278	3,86	,52	,344	401	,731
	Hayır	125	3,84	,54			

* $p<0,05$

Öğrencilerin deprem bilgi düzeylerinin okudukları programın türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için gerçekleştirilen tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Yapılan analiz

sonucunda öğrencilerin Deprem Bilgi Düzeyleri ile okudukları programlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($F= 427; p>0,05$) (Tablo 7).

Tablo 7. Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği Puanlarının Program Türüne Göre ANOVA Testi Sonuçları

Program	N	X	Ss	Varyansın Kaynağı				F	p	Anlamlılık
				KT	sd	KO				
Çocuk Gelişimi	84	3,82	,459	G. Arası	,487	4	,122			
Ağız ve Diş Sağlığı	106	3,91	,519	G. İçi	113,539	398	,285			
İlk ve Acil Yardım	56	3,86	,530	Toplam	114,025	402				
Tıbbi Görüntüleme Teknikleri	104	3,82	,596							
Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik	53	3,83	,550					,427	,789	-
Toplam	403	3,85	,533							

* $p<0,05$

3. Tartışma

Bu bölümde öğrencilerin deprem bilgi düzeyleri ile ilgili analiz sonuçları ilgili literatürle beraber verilecektir. Çalışmada öğrencilerin ölçek puanlarının ortalaması orta düzeyden yüksek bulunmuştur. Bu çalışmanın aksine öğrencilerin deprem tehlikesi ile mücadele konusunda yeterli bilgi düzeyine sahip olmadıkları bulan çalışmalar mevcuttur (Mehraein Nazdik ve Mohammadi, 2018). Katılımcıların sadece %30,3'ünün afet eğitimi aldığı buna karşılık deprem bilgi düzeylerinin orta düzeyden yüksek bulunmasının, 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan deprem sonucunda toplumun tamamında deprem konusunda farkındalığın artmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Cinsiyet değişkenine göre sonuçlar değerlendirildiğinde, erkek öğrencilerin deprem bölgeleri dağılışı bilgisi, kadın öğrencilerin deprem bölgeleri dağılışı bilgisinden daha yüksek bulunmuştur. Benzer bir çalışmada ölçeğinin deprem eğitimi ve deprem bölgeleri dağılışı bilgisi alt boyutlarında erkeklerin sahip olduğu ortalama puanlarının, kadınlara göre daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Budak ve Kandil, 2023). Yapılan bir çalışmada araştırmancının bulguları destekler nitelikte erkek öğrencilerin deprem sonrası bilgisi test puanlarının kadın öğrencilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Arslan ve Kuyulu, 2023). Literatürde deprem bilgi düzeyiyle ilgili yapılan bazı araştırmalarda cinsiyet değişkeni ile ilgili sonuçlar değerlendirildiğinde bu çalışmanın bulguları ile benzer değildir (Santos-Reyes ve Gouzeva, 2017; Sözen, 2019; Kara ve Özdemir, 2020; Türksever, 2021; Çelik ve Gündoğdu, 2022). Literatürde cinsiyet değişkeni için kadın veya erkek olmanın deprem bilgisi üzerinde farklı etkilerinin bulunmasını kişilerin eğitim veya bireysel farkındalıklar ile ilişkilendirilebilir.

Afet deneyimi değişkenine göre sonuçlar değerlendirildiğinde, afet yaşayan öğrencilerin afet yaşamayan öğrencilere göre deprem bilgi düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Yapılan çalışmalara bakıldığında araştırma bulguları ile benzer bir şekilde afet yaşamış kişilerin afet bilgi düzeyine ilişkin puan ortalamaları, deneyimlemeyenlere göre daha yüksek bulunmuştur (Taşkın, 2022:77). Başka bir çalışmada şiddetli deprem yaşayan öğrencilerin puan ortalamaları ile şiddetli deprem deneyimi olmayan öğrenciler arasında istatistiksel açıdan anlamlılık saptanmamıştır (Özgür, 2023:39). Afet yaşayan katılımcıların yaşadığı afet türüne bakıldığında %92,8'inin depreme maruz kaldığı görülmüştür. Bu durumun, katılımcıların deprem bilgi düzeylerinin yüksek bulunmasının önceki deprem deneyimlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Afet eğitim alma değişkenine göre sonuçlar değerlendirildiğinde, Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği puan ortalamaları afet eğitimine sahip öğrencilerin, sahip olmayanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Farklı afet eğitimlerinin afet risk algısı üzerinde olumlu etkisi vardır (Novak vd., 2019; Wang vd., 2022). Yapılan bir çalışmada öğrencilere Deprem Eğitim Merkezi gezisi düzenlenmesinden sonra öğrencilerde deprem öncesi, sırası ve sonrasında yapılması gerekenlerle ilgili bilgi ve farkındalık oluştuğu bildirilmiştir (Çavuş ve Balçın, 2020). Afet eğitiminin önemini ortaya koyan başka bir çalışmada deprem eğitim alan öğrenciler, almamış öğrencilere göre daha yüksek bilgi seviyesine sahip olarak bulunmuştur (Taşkın, 2022:77; Özgür, 2023:52). Eğitimi alma isteği durum değişkenine göre sonuçlar değerlendirildiğinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Çalışmamızın bulgularının aksine deprem bilgi düzeyi ölçeğinin "deprem eğitimi" alt boyutunda

istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Benzer bir çalışmada deprem başarı test anketi puan ortalamaları ile depreme hazırlık eğitimi alma isteği değişkeni arasında istatistiki açıdan anlamlı düzeyde bir farklılık saptanmadığı belirtilmiştir (Arslan ve Kuyulu, 2023).

Öğrenim görülen programa göre sonuçlar değerlendirildiğinde Deprem Bilgi Düzeyleri ile öğrencilerin okudukları programlar arasında istatistiki açıdan anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamıştır. Üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada öğrencilerin okudukları fakülteler ile Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği genel puanı arasında anlamlı fark bulunamazken, çalışmamızın aksine tüm alt boyutlarında bu fark saptanmıştır (Sözen, 2019). Başka benzer bir çalışmada ise katılımcıların okudukları bölüm değişkeni ve Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği alt boyut puanları değerlendirilmiş, yalnızca deprem etkileri bilgisi alt boyutunda anlamlı farklılık saptanmıştır (Budak ve Kandil, 2023). Ön lisans öğrencilerinin deprem bilgi düzeylerinin ölçülmesini amaçlayan başka bir çalışmada İlk ve Acil Yardım öğrencilerinin puan ortalaması diğer programlarda öğrenim gören öğrencilerin verdiği cevapların puan ortalamalarından oldukça yüksek bulunmuştur (Özgür, 2023:37).

Sınıf düzeylerine göre sonuçlar değerlendirildiğinde Deprem Bilgi Düzeyleri ile sınıf düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Benzer bir şekilde ölçeğin tüm alt faktörlerinde öğrencilerinin sınıf düzeyleri ile deprem bilgi ve farkındalık düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Sözen, 2019; Özgür, 2023:38). Başka bir çalışmada ise hemşirelik fakültesi ikinci sınıfta okuyan öğrenciler ile diğer sınıftaki öğrenciler karşılaştırıldığında ikinci sınıf öğrencilerinin yüksek oranda kendileri ve çevreleri için afetlere karşı hazırlıklı olduklarını düşündükleri sonucuna varılmıştır (Sezer vd., 2020).

Sonuç

Sonuç olarak, öğrencilerin deprem bilgi puan ortalaması orta düzeyden yüksek bulunmuştur. Cinsiyet, afet yaşama, afet eğitimi alma değişkenlerine göre analiz sonuçlarında anlamlılık bulunurken öğrenim görülen program, sınıf düzeyi ve afet eğitimi alma isteği gibi değişkenlerde anlamlılık saptanmamıştır. Cinsiyet değişkeninde, erkek öğrencilerin deprem bölgeleri dağılışı bilgisi, kadın öğrencilerin deprem bölgeleri dağılışı bilgisinden daha yüksek bulunmuştur. Afet deneyimi değişkeninde, afet yaşayan öğrencilerin afet yaşamayan öğrencilere göre deprem bilgi düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Deprem etkileri bilgisi alt boyutunda da afet yaşayan öğrencilerin afet yaşamayan öğrencilere göre deprem bilgi düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Afet eğitim alma değişkeninde, Deprem Bilgi Düzeyi Ölçeği puan ortalamaları afet eğitimine sahip olan öğrencilerin, sahip olmayanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Deprem eğitimi ve deprem bölgeleri dağılışı bilgisi alt boyutlarında da afet eğitimi alan öğrencilerin, almayanlara göre deprem bilgi düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlar deprem yaşayanların deprem etkileri konusunda bilgi sahibi olduğunu göstermiştir. Afet eğitimi alanların ise deprem bölgeleri dağılışı bilgisi ve deprem eğitimi konusunda bilgi sahibi olduğunu göstermiştir.

Sonuçlar doğrultusunda deprem konusunda bilgi ve farkındalık oluşturmak için afet eğitimlerinin önemi anlaşılmıştır. Afet eğitimlerinin toplumun her kesimi için özellikle de afetlerle mesleki ve normal yaşamlarında karşılaşabilecek kişiler için yaygınlaştırılması önerilmektedir. Bunun yanı sıra afet yaşama deneyimleri ile de bilgi düzeyinin arttığı görülmektedir. Bu nedenle afet öncesinde teorik eğitimlerin yanı sıra tatbikat, simülasyon veya uygulamalı eğitimlerin yapılması önerilmektedir. Ayrıca afet yönetimi konusunun üniversitelerin müfredatlarında yer alması için gerekli adımların atılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Adelisna, R. ve Wibowo, Y. A. (2023, August). Are Students' Adaptive Capacity to Earthquake Disasters Correlated with Their Knowledge? In International Conference on Learning and Advanced Education (ICOLAE 2022) (pp. 1894-1906). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-086-2_151
- AFAD. (2023). 06 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan Kahramanmaraş (mw: 7.7 – mw: 7.6) depremleri raporu. 14 Şubat 2024 tarihinde <https://deprem.afad.gov.tr/earthquake-reports> adresinden erişildi.
- Ao, Y., Zhang, H., Yang, L., Wang, Y., Martek, I. ve Wang, G. (2021). Impacts of earthquake knowledge and risk perception on earthquake preparedness of rural residents. *Natural Hazards* <https://doi.org/10.1007/s11069-021-04632-w>
- Arslan, H. ve Kuyulu, İ. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Deprem Bilgisi Başarı Testi Değerlendirmesi: Spor Bilimleri Örneği. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1-Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 562-572. <https://doi.org/10.38021/asbid.1355566>
- Arviansyah, A., Kusumastuti, R. D., Nurmala, N., & Wibowo, S. S. (2021). Data on knowledge management and natural disaster preparedness: A field survey in East Lombok, Indonesia. *Data in brief*, 36, 107156. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2021.107156>
- Becker, J. S., Paton, D., Johnston, D. M., & Ronan, K. R. (2012). A model of household preparedness for earthquakes: how individuals make meaning of earthquake information and how this influences preparedness. *Natural hazards*, 64, 107-137. <https://doi.org/10.1007/s11069-012-0238-x>
- Budak, D. ve Kandil, N. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Deprem Bilgi Düzeyleri ve Sürdürülebilir Deprem Farkındalık Düzeylerinin Araştırılması: Spor Bilimleri Örneği. *Sportive*, 6(2), 29-40. <https://doi.org/10.53025/sportive.1322709>
- CRED. (2023). Earthquakes in Türkiye, A Review from 1900 to Today (Issue N° 72). 14 Şubat 2024 tarihinde <https://www.emdat.be/publications/> adresinden erişildi.
- Çavuş, R. ve Balçın, M. D. (2020). Deprem eğitim merkezi gezisinin ortaokul öğrencilerinin depreme yönelik tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 55-72.
- Çelik, A. A. ve Gündoğdu, K. (2022). Öğretmenlerin afete hazırlık düzeyleri ile ilkokullardaki afet eğitimi uygulamalarına yönelik görüşleri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 77112. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1057401>
- Dal Zilio, L., & Ampuero, J. P. (2023). Earthquake doublet in Turkey and Syria. *Communications Earth & Environment*, 4(1), 71. <https://doi.org/10.1038/s43247-023-00747-z>
- Edemen, M., Okay, M., Tugrul, R., Kurt, M. Ş., Bircan, O., Yoldaş, H., ... & Aslan, A. (2023). Deprem nedir? Nasıl Oluşur? Türkiye'de olmuş depremler ve etkileri nelerdir? depremlere karşı alınabilecek tedbirler hususunda öneriler. *International Journal of Social Humanities Sciences Research*, 10(93), 719-734. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3584>
- Eroğlu, E. (2023). Lise Öğrencilerinin Deprem Bilgi Düzeyleri ve Afet Bilinci Algılarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Academic social resources journal*, 8(53), 3757-3765. <http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.72296>
- Filizzola, C., Corrado, A., Genzano, N., Lisi, M., Pergola, N., Colonna, R., & Tramutoli, V. (2022). RST Analysis of anomalous TIR sequences in Relation with earthquakes occurred in Turkey in the period 2004–2015. *Remote Sensing*, 14(2), 381. <https://doi.org/10.3390/rs14020381>
- Genç, M. ve Sözen, E. (2022). Development of an Earthquake Knowledge Assessment Scale: Validity and Reliability Study. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 2745-2781. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefad/issue/72994/1049922>
- Hastuti, R. Y., Khayati, F. N., & Fatimah, V. M. (2020). Relationship of Knowledge Levels with the Preparedness Abilities in Dealing with Earthquake Disasters. *Indonesian Journal of Global Health Research*, 2(4), 367-374. <https://doi.org/10.37287/ijghr.v2i4.279>
- Iqbal, U., Perez, P., & Barthelemy, J. (2021). A process-driven and need-oriented framework for review of technological contributions to disaster management. *Heliyon*, 7(11), e08405. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e08405>
- Kahandawa, K., Domingo, N. D., Park, K. S., & Uma, S. R. (2018). Earthquake damage estimation systems: Literature review. *Procedia engineering*, 212, 622-628. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2018.01.080>

Kara, İ. ve Özdemir, N. (2020). Hazard perception and disaster information of turkish secondary school students. *Journal of Education in Black Sea Region*, 6(1), 62-78. <https://doi.org/10.31578/jebs.v6i1.220>

Mehraein Nazdik, Z., & Mohammadi, M. (2018). Comparing Shiraz and Kerman high school students' knowledge for an earthquake encountering. *Health in emergencies and disasters quarterly*, 3(3), 167-174. <http://dx.doi.org/10.29252/nrip.hdq.3.3.167>

Novak, J., Lozos, J. C., & Spear, S. E. (2019). Development of an interactive escape room intervention to educate college students about earthquake preparedness. *Natural Hazards Review*, 20(1), 06018001. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)NH.1527-6996.0000322](https://doi.org/10.1061/(ASCE)NH.1527-6996.0000322)

Oluwafemi, J. O., Ofuyatan, O. M., Sadiq, O. M., Oyebisi, S. O., Abolarin, J. S., & Babaremu, K. O. (2018). Review of world earthquakes. *Int J Civ Eng Technol*, 9(9), 440-464. <http://iaeme.com/Home/issue/IJCIET?Volume=9&Issue=9>

Özgür, E. (2023). Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin deprem bilgisi başarı testi değerlendirmesi: Hakkâri üniversitesi örneği [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Santos-Reyes, J. R., & Gouzeva, T. (2017, December). High school students' knowledge and seismic risk perception: The case of Mexico City. In 2017 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM) (pp. 1227-1231). IEEE. <https://doi.org/10.1109/IEEM.2017.8290088>

Santos-Reyes, J., Santos-Reyes, G., Gouzeva, T., & Velazquez-Martinez, D. (2017). Schoolchildren's earthquake knowledge, preparedness, and risk perception of a seismic-prone region of Mexico. *Human and Ecological Risk Assessment: An International Journal*, 23(3), 494-507. <https://doi.org/10.1080/10807039.2016.1188368>

Sezer, A., Kaplan, B. ve Ortabağ, T. (2020). Hemşirelik bölümündeki öğrencilerin afet konusundaki bilgi ve bilinç düzeyleri. *Resilience*, 4(1), 89-101. <https://doi.org/10.32569/resilience.619897>

Shaw, R., Shiwaku Hirohide Kobayashi, K., & Kobayashi, M. (2004). Linking experience, education, perception and earthquake preparedness. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 13(1), 39-49. <https://doi.org/10.1108/09653560410521689>

Sözen, E. (2019). The Earthquake Awareness Levels of Undergraduate Students. *Journal of Pedagogical Research*, 3(2), 87-101. <http://dx.doi.org/10.33902/JPR.2019254175>

Taşkın, H. (2020). Ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin afet bilgi düzeyleri ve farkındalıkları: Sapanca örneği [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bezm-i Alem Vakıf Üniversitesi.

Tekin, Ö. ve Dikmenli, Y. (2021). Sınıf öğretmeni adaylarının afet bilinci algısı ve deprem bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 258-271. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.811043>

Tsapanos, T. M., & Burton, P. W. (1991). Seismic hazard evaluation for specific seismic regions of the world. *Tectonophysics*, 194(1-2), 153-169. [https://doi.org/10.1016/0040-1951\(91\)90278-Z](https://doi.org/10.1016/0040-1951(91)90278-Z)

Türksever, Ö. (2021). Analysis of disaster awareness perception levels of students in social studies teaching undergraduate program. *Education Quarterly Reviews*, 4(2), 14-22. <https://doi.org/10.31014/aior.1993.04.03.313>

Usta, G. (2023). Dünya'da meydana gelen afetlerin istatistiksel olarak analizi (1900-2022). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 172-186. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gumus/issue/75752/1138791>

Wang, X., Peng, L., Huang, K., & Deng, W. (2022). Identifying the influence of disaster education on the risk perception of rural residents in geohazard-prone areas: A propensity score-matched study. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 71, 102795. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2022.102795>

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma süresince “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” çerçevesinde hareket edilmiştir.

Araştırmacının Katkı Oranı Beyanı

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır. Çalışma için yazar Ezgi Atalay'ın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada kişi veya kurumlar ile herhangi bir çıkar çatışması mevcut değildir.

İntihal Politikası Beyanı

Bu çalışma geçerli intihal programları ile taranmış ve intihal görülmemiştir.

Etik Kurul İzni

Çalışma için 27.10.2023 tarihinde “Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu” tarafından (Protokol No. 2023/386) onay alınmıştır.

Muşlu Alaaddin Paşazadeler Hanedanının Meşruiyet Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Sources of Legitimacy of Alaaddin Pashazades Dynasty of Muş

Fatih GENCER

Assoc. Prof. Dr., Bitlis Eren University, Department of History, Bitlis, Türkiye

Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Orcid: 0000-0002-8632-4510 fatihgencer13@hotmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Gencer, F. (2024). An evaluation on the sources of legitimacy of Alaaddin Pashazades Dynasty of Muş. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 153-163.

Gencer, F. (2024). Muşlu Alaaddin Paşazadeler Hanedanının meşruiyet kaynakları üzerine bir değerlendirme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 153-163.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 23 February/Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 01 May/Mayıs 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 153-163

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yazar isim/lerl).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Son yıllarda yerel tarih çalışmalarına olan ilginin giderek arttığı gözlemlenmektedir. Bu ilgiden Bitlis ve Muş yöresi de nasibini almış, Alaaddin Paşazadelere dair araştırmaların sayısı artmıştır. Bilindiği üzere Muş ve çevresini 18. Yüzyılın ortalarına kadar Bitlis'in kadim beyleri olan Şerefhanlar, Osmanlı idari sisteminin belirlediği sınırlar çerçevesinde, yönetmiştir. Ancak yüzyılın ortalarından itibaren görünür hale gelen Alaaddin Paşazadeler, Muş yöresine fiilen hâkim olmaya başlamış ve zamanla Şerefhanların idare ettiği diğer bölgeleri de ele geçirmişlerdir. Bu değişim, başlangıçta Osmanlı merkezi yönetiminin onayı olmadan gerçekleşmiştir. Hatta Osmanlı yönetimi durumdan memnun olmadığı için Muş'a iki kez asker sevk etmiştir. Hükümetin bu tutumuna rağmen 18. Yüzyılın sonlarına doğru Alaaddin Paşazadeler hem resmen hem de fiilen bölgenin meşru idarecileri haline gelmişlerdir. Bu durum bölge halkını da rahatsız etmemiş, onlara karşı herhangi bir bölgesel direnç ortaya çıkmamıştır. Bu çalışmanın amacı otorite meşruiyet ilişkisi bağlamında Alaaddin Paşazadelerin meşru idareci olma sürecini ortaya koymaktır. Bu maksatla çalışmada; devletin Alaaddin Paşazadeleri neden Şerefhanlara tercih ettiği sorusuna cevap aranmıştır. Bunun yanında neden yeni yönetime karşı bir isyan hareketi ortaya çıkmadığı, ahalinin neden onları meşru bir idareci olarak kabul ettikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Alaaddin Paşazadelerle yönetim alanında istikrarsızlık yaşanıp yaşanmadığı irdelenmiştir. Nihayetinde Alaaddin Paşazadelerin bölgenin sosyal ve kültürel yapısını nasıl etkilediği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alaaddin Paşazadeler, Muş Beyleri, Bitlis, meşruiyet, otorite.

Abstract

In recent years, it has been observed that interest in local history studies has been increasing steadily. Bitlis and Muş regions have also benefited from this interest, and the number of studies on Alaaddin Pashazades, the last beys (chiefs) of Bitlis and Muş, has increased. As it is known, until the mid-18th century, Sherefhans, the ancient nobles of Bitlis, had governed Muş and its surroundings within the boundaries determined by the Ottoman administrative system. However, Alaaddin Pashazades (the sons of Alaaddin), who became visible from the middle of the century, began to de facto ruler of Muş and gradually seized control of other regions administered by Şerefhanlar. This change in the region initially occurred without the approval of the central Ottoman administration. In fact, the Ottoman administration was not pleased with this situation and had sent troops to Muş twice. Despite the government's stance, by the end of the 18th century, Alaaddin Pashazades had become both formally and effectively the legitimate rulers of the region. This situation did not disturb the people of the region, and there was no regional resistance against them. The aim of this study is to reveal the process of Alaaddin Pashazades becoming legitimate rulers in the context of authority legitimacy relationship. For this purpose, the study will seek answers to why the state preferred Alaaddin Pashazades over Sherefhans. In addition, it will be examined why there was no rebellion against the new rule and why the people accepted them as legitimate rulers. Furthermore, it will be analyzed whether there was any instability in the governance area in the region with Alaaddin Pashazades. Ultimately, the discussion will focus on how Alaaddin Pashazades influenced the social and cultural structure of the region.

Keywords: Alaaddin Pashazades, The Beys of Muş, Bitlis, legitimacy, authority.

Giriş

Makale Alaaddin Bey, Alaaddin Paşazadeler veya Alaaddin Ocağı olarak bilinen yerel Muş hanedanının kurucusudur. Aslen Bitlisli olan Alaaddin Bey, aşiretler üstü bir yapı olan Rojkilerin Bilbasi koluna mensuptur. Onun hayatıyla ilgili Osmanlı arşivlerinde yeterince kayıt bulunmamaktadır. Tespit edebildiğimiz ilk kayıt 17 Kasım 1738 tarihlidir. Bu kayda göre Alaaddin Bey, Bitlis hanlarından Süleyman Han'ın kethüdası olup şehri onun adına yönetmiştir (Gencer, 2019, s. 22). 1740'lı yılların başlarında ise yine Bitlis hanları tarafından Muş'a mütesellim olarak tayin edilmiştir.

Bitlis'in kadim beyleri olan Şerefhanlar, 18. Yüzyılın başlarından itibaren ekonomik ve askeri yönden çöküş sürecine girmişlerdi. Bunun yanında Osmanlı-İran savaşları ve Osmanlı yönetim sistemindeki bozulmalar sebebiyle şehir yönetiminde istikrarsızlık baş göstermişti. Bitlis, hükümet sancağı statüsünde bulunduğu için kanunlar han ailesinin tüm erkek fertlerine yönetici olma hakkı tanıyordu. Bundan dolayı aile bireyleri arasında yönetime gelebilmek için sıkı bir mücadele yaşanmaktaydı. Yönetime hâkim olmak isteyenlerin en sık başvurduğu yöntem rakiplerini Osmanlı yönetimi nezdinde küçük düşürecek sahte evraklar hazırlamaktı. Bu evrakların etkisiyle hükümet, Bitlis hanlarını sık sık değiştirmekteydi. Öyle ki 1755-1800 yılları arasındaki kırk beş yıl içerisinde Bitlis'e kırk kez yönetici atanmıştı (Gencer, 2021, s. 62-63).

Sonuçta Şerefhanlar kendi iç meseleleriyle ortaya çıkan kargaşa sebebiyle adım adım çökerken, Muş'a mütesellim olarak atadıkları Alaaddin Bey Bitlis'teki istikrarsızlıktan olabildiğince faydalanmış, Muş'un gelirlerine el koymuş ve elde ettiği yeni finansal kaynaklarla askeri gücünü artırmıştı (BOA, C.DH, 65/3220-7). Bitlis hanları gelirlerinin yaklaşık olarak yarısını sulak ve ekilebilir geniş arazilere sahip olan Muş yöresinden sağlamaktaydı. Vaktiyle Şerefhan "Muş'suz bir Bitlis'in taşlık bir yol ve fare yuvası kadar da dar olduğunu" söyleyerek bu gerçeği dile getirmişti (Genç, 2024, s. 218-219).

Alaaddin Bey'in gereğinden fazla güçlendiğini fark eden dönemin Bitlis hanı, 1747 yılında Muş'a yeniden hâkim olmak amacıyla Alaaddin Bey'in üzerine yürümüş, fakat Mercimek Kalesi civarında büyük bir yenilgiye uğrayarak başarısız olmuştu.(BOA, C.DH,270/13478). Böylece Şerefhanlara karşı konumunu sağlamlaştıran Alaaddin Bey, çevredeki valilere ve diğer Kürt beylerine Bitlis ve Muş'un en güçlü beyi olduğunu göstermişti(FO, 78/366, Report of a Tour through a Part of Koordistan, 1 June 1839). Neticede Şerefhanlar sadece Muş'u kaybetmekle kalmamış, ekonomik ve politik yönden de Alaaddin Bey'in kontrolü altına girmişlerdi.

Alaaddin Bey'in güçlenmesinden rahatsız olan dönemin Erzurum Valisi İbrahim Paşa bölgede yeni bir güç olarak ortaya çıkan Alaaddin Bey'in, devlet otoritesini ve kamu güvenliğini tehdit ettiğini hükümete rapor etti. (BOA, C.DH, 270/13478). Ayrıca insanlara zulmettiğini ve hatta bazılarını öldürdüğünü de raporuna ekledi. Bunun üzerine hükümet İbrahim Paşa'yı Alaaddin Bey'i cezalandırmak için görevlendirdi. Ancak bölge halkının Alaaddin Bey lehine olan tutumu hükümetin kararını değiştirmesine yol açtı. İbrahim Paşa Muş'a yaklaştığı vakit ahali paşanın huzuruna çıktı ve Alaaddin Bey'in affedilmesi için ricada bulundu. Hatta ahali, Alaaddin Bey'in dürüst biri olduğuna ve hükümete ödemesi gereken vergileri zamanında teslim edeceğine dair ona kefil oldu. Bunun üzerine İbrahim Paşa durumu İstanbul'a bildirdi, hükümetin olumlu kararı üzerine Alaaddin Bey affedildi (BOA, C.DH, 98/4864).

Hükümetin onayıyla atandığı halde Alaaddin Bey hakkındaki şikâyetler artarak devam etti. Özellikle Muş çevresindeki valiler Alaaddin Bey'in asi olduğunu bildirmekteydiler. Bu ihbarlar üzerine hükümet Erzurum Valisi Çeteci Abdullah Paşa'yı Alaaddin Bey'i cezalandırmakla görevlendirdi. 1754 Ağustos'unda Abdullah Paşa Muş üzerine yürüdü, çevredeki kaleleri ele geçirdikten sonra Alaaddin Bey kaçmak zorunda kaldı (BOA, C.DH,65/3220-7). Bu olayın ardından Osmanlı arşivinde Alaaddin Bey'e dair herhangi bir kayıt tespit edilmemiş ise de onun tekrar Muş'a hâkim olduğu kesindir. Mezar taşında yer alan bilgilere göre Hicri 1171 (1757-58) yılında vefat etmiştir. Alaaddin Bey yaklaşık 20 yıl boyunca Bitlis ve Muş'u idare etmiş, bu süre zarfında konumunu güçlendirmiş, kendinden sonra çocuklarının güçlü bir şekilde bölgeye hâkim olmalarını sağlamıştı.

1. Alaaddin Paşazadelerin Yönetici Bir Aile Olarak Kabul Görmeleri

[Alaaddin Bey'in ölümünden sonra oğlu Maksut Bey onun yerini aldı. Bu esnada Osmanlı-Rus ilişkileri Kırım sorunundan dolayı gerginleşmiş, bu durum hükümet nezdinde meşru olabilmek için Maksut Bey'e bulunmaz bir fırsat sunmuştu. Yetkililer Maksut Bey'in askeri gücünden faydalanmak için 7 Haziran 1777 tarihinde Kars Muhafızının emrine girmesine dair ona talimat gönderdiler (BOA, A.DVNS. NŞD.d.16, s.148). Maksut Bey hükümetin emrine itaat etti ve bu sayede mirmiran unvanını aldı. Böylece Osmanlı yönetimi Alaaddin Paşazadeleri meşru bir yönetici aile olarak tanıdı (BOA, A.DVNS. NŞD.d.16, s.149).

Maksut Paşa 1787 yılı başlarında ölmüş, yerine oğlu Murat Bey mirmiran rütbesiyle atanmıştı. Artık Alaaddin Paşazadelere mirmiranlık rütbesi verilmesi bir gelenek haline gelmişti (C.DH, 96/4756). Murat Paşa bölgede kendisine verilen görevleri hakkıyla yerine getirmişti. Örneğin 1798 yılında Dersim üzerine düzenlenen sefere katılması emredildiğinde, Murat Paşa bütün

askerlerini toplayıp Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın maiyetine katıldı (BOA, C.DH, 247/12324). Murat Paşa bu sayede geleceğin sadrazamı olacak olan Yusuf Ziya Paşa ile yakın ilişki kurmuştu. Murat Paşa ölümünden kısa süre önce Diyarbakır gibi önemli bir eyaletin valiliğine kadar yükselmeyi başarmıştı. Böylece Murat Paşa'yla birlikte Alaaddin Paşazadeler Bitlis ve Muş'un tartışılmaz ve meşru yönetici ailesi haline gelmişlerdi.

Alaaddin Paşazadelerin meşru idareci olarak ortaya çıkmalarını anlamak için Wrong'un ifadesiyle insanların bir otoriteye itaat etmesini sağlayan "gerekçeli ayrıntıların" tespit edilmesi (Wrong, 1995, s. 77), yani aşağıdaki soruların yanıtlanması gerekmektedir. Bunlardan ilki Bitlis ve Muş halkının neden Alaaddin Paşazadeleri yönetici olarak kabul ettikleri ve Muş beylerinin yönetimine karşı neden direnç göstermedikleridir. Bunun yanında devletin neden Muş Beylerini Bitlis'in kadim beyleri olan Şerefhanlara tercih ettiğinin de açıklanması gerekmektedir. Bu sorulara otorite ve meşruiyet ilişkisi bağlamında cevap verilebilir. Meşruiyet insanların siyasi otoriteye itaat etmelerini ve yönetimin istikrarını sağlayan düşünce veya inancı ifade eden bir kavramdır. Bu konuyla ilgili haliyle ilk akla Max Weber gelmektedir. Weber geleneksel, karizmatik ve yasal olmak üzere üç otorite tipine vurgu yapmaktadır. Ancak ona göre ne özel ve maddi çıkarlar, ne de tamamen duygusal ve değerlere dayalı eğilimler otorite için güvenilir bir temel oluşturur. Bunlara meşruiyet inancı bileşeni eklenmelidir. Çünkü otorite kendine yeterince güvenilir bir temel oluşturabilmek için meşruiyet inancına ihtiyaç duymaktadır (Weber, 1999, s. 28).

Weber'in kavramsallaştırması göz önüne alındığında Alaaddin Paşazadeleri ilgilendiren husus geleneksel otorite ve gelenekten kaynaklanan meşruiyet olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Muş beylerinin durumunu sadece gelenekle açıklamanın mümkün olmadığı ortadadır. O halde dönemin şartlarının ve bölgeye has koşulların dayattığı başka kriterlerin tespit edilmesi gerekmektedir. Kanaatimizce hem devlet hem de halk nezdinde Alaaddin Paşazadelerin meşru kabul edilmelerinin temelinde geleneksel otoritenin yanında, Muş beylerinin güç, alternatifsizlik, sadakat ve adaletten kaynaklanan meşruiyet kriterlerini karşılamaları bulunmaktadır].

2. Gelenekten Kaynaklanan Meşruiyet

[Weber meşru otoritenin geleneksel türünü açıklarken mevcut geleneklerin kutsallığına ve bu şekilde güçlendirilen otoritenin meşru olduğuna dayanan ortak inanca vurgu yapmaktadır. Yani gelenekten beslenen ve gelenek tarafından yetkilendirildiğine inanılan yönetici, gelenekten kaynaklanan meşruiyete sahiptir (Weber, 1999, s. 31). Bu dönemde Bitlis ve Muş çevresinde yaşayan ahali kendilerini yüzyıllardır idare eden Rojki aşiretinin yönetimini benimsemişlerdi. Dolayısıyla bölgede meşru bir idareci sayılmanın en önemli şartı Rojki Aşireti'ne mensup olmaktı. Bu durumu Osmanlı yönetimi de kabullenmişti. Bundan dolayı 1827 tarihli bir belgede Muş ve Bitlis'i idare edecek kişinin Rojki Aşireti'ne mensup olması gerektiğine vurgu yapılmıştı. Belgelerde Alaaddin Bey'in Bitlis ağalarından biri olduğu (BOA, C.DH,14/681) ve Rojki Aşireti'ne mensup bulunduğu dair bilgiler mevcuttur (BOA, HAT, 1229/47949). Şerefname'ye göre Rojki Aşireti, Bilbasi ve Kavalisi olmak üzere iki koldan oluşmaktadır (Şerefhan Bitlisi, 2015, s. 437).

Bölgede yapmış olduğumuz çalışmalar esnasında Alaaddin Bey'in torunlarına ait olduğu değerlendirilen mezar taşlarında "Sülale-i Ümerây-ı Bilbas" ibaresinin yer aldığı görülmüştür. Bunun yanında Alaaddin Bey'in torunlarından olan Şeyh Emir Bey'in Maksud Paşa El-Bilbasi'nin oğlu olduğuna dair kayıt bulunmaktadır (Arvas, 2007, s. 365). Emin Paşa'nın mezar taşında yer alan "zaman adl ü dâdında olmuş idi Roşkan cinân" ifadesi güçlü bir Rojki kimliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca aynı mezar taşında "vezir ibn'ül-vezir ol memba-i himem-i adl ü daver" tabiri ise yüzyıllardır Bitlis hanlarının veziri yani kethüdarları olduklarına göndermede bulunuyor. Bu durumu Vural Genç'in tespitleri de doğrulamaktadır. Zira 16. Yüzyılın başlarında bile Bilbasiler Bitlis hanlarının kethüdalığı vazifesini üstlenmişlerdi. Şeyh Emir Bilbasi, İbrahim Ağa Bilbasi, Alaaddin b. Hüseyin Ağa Bilbasi bunlardan bazılarıdır (Genç, 2024, s. 35). Alaaddin Paşazadelerin son temsilcisi Şerif Bey ise sekiz yüz senelik hanedân-ı kadimenden olduğunu ifade etmiştir (BOA, MVL, 180/9). Tüm bu bilgilerden yola çıkarak Alaaddin Paşazadelerin Rojkileri oluşturan aşiretlerden biri olan Bilbasilere mensup olduğu ve atalarının yüzyıllardır Bitlis'te yönetici elit kesimin içinde yer aldığı söylenebilir. Bu kimliğin bilincinde olan Alaaddin Paşazadeler atalarından miras almış oldukları yöneticilik vasfıyla iktidarlarını meşrulaştırma yoluna gitmişlerdi. Hatta kadim yönetici elit kesime mensup olduklarından bölgedeki Osmanlı valilerini de küçümsemişlerdi. Mesela Emin Paşa, Osmanlı Devleti'nin bürokratlarını küçümsüyor, onları Sultan Mahmut'a yakıştırmıyordu. Bunun yanında alt sınıflardan gelip devletin üst kademelerine yükselen valilerin kendisi gibi hanedan-ı kadime mensup birine emir vermesini büyük bir adaletsizlik olarak görüyordu (FO, 78/366, Report of a Tour through a Part of Koordistan, 1 June 1839). Aslında yerel yöneticilerdeki bu tavır sadece bu döneme has değildi. Bitlis hanları ile Van beylerbeyleri arasında en az iki yüz yıl süren gerginliğin en önemli sebebi yerel aristokrasinin kendilerini kul kökenli yöneticilerden soyca üstün görmeleriydi (Genç, 2024, s. 309-310).

Alaaddin Paşazadelerin kadim yönetici elit kesimde yer alması halk tarafından kabul görmelerini kolaylaştırmıştı. Zaten tamamen ve yalnızca güce dayalı herhangi bir siyasi sistemin varlığını uzun süre devam ettirmesi mümkün değildi (Smith,

1970, s.17). Yaptığımız araştırmalar neticesinde Alaaddin Bey, Maksut Paşa ve Murat Paşa'ya yani üç nesil boyunca Alaaddin Paşazadelere bölge halkının bir tepki göstermediği ve yönetim değişiminin kansız ve sorunsuz gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Hükümetin Alaaddin Bey'i asi olarak gördüğü ve Erzurum valisini Alaaddin Bey'in üzerine yürüdüğü esnada Muş halkının, Bitlis'in uleması ve önde gelenlerinin onun affedilmesi için olağanüstü çaba göstermeleri ve hatta ona kefil olmaları onu yönetici olarak kabullendiklerini, saygı duyduklarını ve sahiplendiklerini göstermektedir. Yani devletin başlangıçta asi olarak gördüğü birini sonradan idareci olarak atamasının nedenlerinden biri Alaaddin Bey'in halk tarafından kadim yönetici elit kesimden kabul edilmesiydi.

Kanaatimizce Bitlis ve Muş yöresinde güçlü bir gelenekten beslenen meşru bir idareci olmanın bir diğer yolu da hayırsever olmak, toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak eserler yapmaktır. Bilindiği üzere Şerefhanlar başta Hacı Begiye, Şerifiye ve İhlasiye kompleksleri olmak üzere Bitlis'e çok sayıda eser kazandırmışlardır. Dolayısıyla onların yerini alan ve aynı gelenekten beslendiğini iddia eden bir yönetimin de her şeyden önce yaptırdıkları eserlerle otoritelerini gözle görülür hale getirmeleri gerekiyordu. Bundan dolayı Alaaddin Paşazadeler Muş ve Bitlis'e çok sayıda eser kazandırmışlardır.

Muş Beylerinin yaptırdığı eserlerin en önemlisi ve bilineni, Alaaddin Bey'in kendi adına inşa ettiği Muş merkezde bulunan Alaaddin Bey Camii'dir. Kitabedeki bilgilere göre cami 1746 yılında inşa edilmiştir. Bu tarihe dikkat edilirse Alaaddin Bey, Şerefhanlar tarafından Muş'a mütesellim olarak atandıktan sonra yaptığı ilk işlerden birinin bu caminin inşası olduğu anlaşılmaktadır. Yani Alaaddin Bey atandığı andan itibaren Şerefhanlardan ayrı bir güç oluşturma arzusu olduğunu Muş'a kalıcı bir eser bırakarak göstermek istemişti. Alaaddin Bey, yaptırdığı cami ve medresesinin giderlerinin karşılanması için 1 han, 1 hamam, 44 dükkân ve tarlalar vakfetmişti (BOA, EV.d., 13289, s. 4).

Maksut Paşa da babası gibi Muş'un imarına katkıda bulunmuş, Alaaddin Bey Camisi'nin yanına kendi adıyla anılan bir medrese inşa ettirmişti. Giderlerinin karşılanması için Tırkvan Köyü'nü bu medreseye vakfetmişti (BOA, A.MKT, NZD, 263/69; BOA, MVL, 578/11). Maksut Paşa Bitlis'in önemli simgelerinden biri olan Alemdâr Cami ve türbesini 1784 yılında yeniden inşa etmişti (VGMA, 313/103, s. 200).

Murat Paşa, Muş'ta kendi adına bir cami ve medrese inşa etmiş, buraların ihtiyaçlarını karşılamak için dükkânlar ve tarlalar vakfetmişti (BOA, EV.d. 13289, s. 4). Murat Paşa'nın oğlu Mirza Paşa ise günümüzde Hınıs Ulu Camii olarak bilinen camiye yaptırmıştı (Şen, 2019, s.30). Camiye 17 dükkân ve bir bostan vakfetmişti (BOA, EV.d., 14720, s. 10).

Alaaddin Paşazadelerde hayır eserleri yapmak öyle önemsenmişti ki beylerin sonuncusu Şerif Bey bile Bitlis'te iki tane cami ve medrese inşa ettirmişti. İlkini adı Şerifiye-i Cedide idi. 43 tane dükkânın gelirlerini bu cami ve medreseye vakfetmişti (VGMA, D.581, s. 70-71). Şerif Bey, Ağa Camii veya Hacı Ağa Camii adıyla bir cami daha yaptırmıştı. Caminin bitişiğinde ise kendi adıyla Şerif Bey medresesini inşa ettirmişti (BOA, EV. MKT, 2597/72). Şerif Bey, 6 adet dükkân iki çayır, dört evi bu camiye vakfetmişti. Şerif Bey'in yaptırdığı camiler ve medreseler tüm aramalarımıza rağmen bulunamamıştır. Muhtemelen zamanla harap hale gelmiş bu yapıların taşları da başka binaların yapımında kullanılmıştır.

Alaaddin Paşazadelerin Bitlis ve Muş'taki eserleri bu kentlerin özellikle de Muş'un kendine has tarihi dokusunun oluşmasını sağlamıştı. Bu eserler ve vakıflar, imar ve eğitim faaliyetlerini desteklemiş, sosyal yardım faaliyetlerini ise sürdürülebilir hale getirmişti. Böylece Alaaddin Paşazadeler, bilgi ve yönetim tecrübeleriyle geleneksel yönetici elit tabakasının tüm işlevlerini yerine getirerek otoritelerini meşrulaştırmışlardır.

3. Alternatifsizlikten Kaynaklanan Meşruiyet

Osmanlı Devleti için Bitlis ve Muş bölgesinin ayrı bir önemi bulunmaktaydı. Bu bölgede bulunan Bitlis Deresi güney ve kuzeyi birbirine bağlayan ticari ve askeri açıdan oldukça önemli bir geçitti. Bu geçit İran'dan gelen kadim ticaret yolunu Halep ve Diyarbakır'a; buradan da Akdeniz limanlarına bağlıyordu (Genç, 2024, s. 35). Bu dönemde merkezi hükümete karşı sürekli isyanlar çıkmaktaydı. İmparatorluğun doğu kısmının merkezinde yer alan ve önemli ulaşım yollarını kontrol eden bölgede devlete bağlı bir yönetim en azından isyanların yayılmasını bile engelleyebilirdi. Bunun yanında mümbit bir alan olan Muş ovasına Diyarbakır-Siirt tarafından ve kuzeyden ve hatta İran'dan bile binlerce çadır göçebeler gelmekteydi. Bunların taşkınlıklarının engellenmesi ve yerleşik ahaliye zarar vermelerinin önlenmesi gerekiyordu. O dönemin koşullarına göre askeri güç olarak görülen göçebelere savaşlarda kullanılmak ve isyanları bastırmak için süvari birlikleri oluşturulması elzemdi. Özellikle İran ile yaşanan problemlerde bu birlikler cephe gerisinde İranlıları yıpratabiliyordu. Bunun yanında zaman zaman İranlılarla meydana gelen çatışmalarda İran birlikleri Muş ovasına kadar uzanabiliyor, buraları kolaylıkla yağmalayabiliyordu. Yani gerektiğinde bu bölgede isyanların bastırılmasına yardımcı olacak, aşiretleri kontrol altına alabilecek ve İran saldırılarına karşı durabilecek güçlü bir yönetime ihtiyaç duyulmaktaydı.

Hükümetin Kürt beylerini devre dışı bırakması halinde, buraya dirayetli bir vali atması ve valinin emrine binlerce asker vermesi kaçınılmazdı. 18. Yüzyılın sonu ve 19. Yüzyılın başlarında Osmanlıların içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sıkıntılar dikkate alınırca devletin böyle bir tedbir alması mümkün değildi. Yani Matheson'ın ifadesiyle halk tarafından meşru görülen bir otorite zorlayıcı bir otoriteye göre daha az maliyetliydi (Matheson, 1997, s. 200). Aslında Osmanlılar en güçlü oldukları dönemde bile pragmatist davranmışlar, ordunun buralara konuşlanmasının maliyetinin çok yüksek olması sebebiyle daha etkin ve ekonomik yöntem olan yerel hanedanları yönetime getirme politikasını benimsemişlerdi. Dolayısıyla bu bilinçli tercih yüzlerce yıllık bir tecrübeye dayanmaktaydı (Genç, 2024, s. 175). Netice itibarıyla Osmanlı yönetimi değişen koşulları dikkate alarak ve gelenekten de kopmayarak Bitlis ve Muş'un idaresini ya Alaaddin Paşazadelere veya Şerefhanlara verme konusunda bir tercihte bulunacaktı. Yukarıda ifade edildiği üzere bu dönemde Şerefhanlar Bitlis merkezi bile yönetmekten acizdi. Nitekim 1740'lı yıllarda Bitlis merkezde bile eşkiyalar insanların mallarını gasp etmiş, karşı koyanları öldürmüştü. Dönemin Bitlis hanı, Burhan Han ise gününün çoğunu sarhoş olarak geçiriyordu. Yine benzer şekilde 1763 yılında meydana gelen hanzadeler arasındaki çatışmada iki binden fazla ev yağmalanmış, altmış kadar köy talan edilmişti (BOA, AE, SMST III, 162/12751). Bitlis ve çevresinde bulunan göçebeler ise istikrarsızlıktan yararlanıp köylere saldırıyor, hatta şehrin içine bile sızmaya cesaret edebiliyorlardı (BOA, C.DH, 74/3662). Dolayısıyla devlet nezdinde Şerefhanlar buraları kontrol edebilecek bir güç olmaktan çıkmışlardı. Buradan hareketle devletin başka bir seçeneği olmadığı için başka bir ifadeyle bölgeyi yönetme konusunda Alaaddin Paşazadeler daha ehil oldukları için devletin buraların yönetimini onlara verdiği sonucuna ulaşılabilir. Bu durumda Muş beylerinin alternatifsizliği devlet nezdinde meşru olarak kabul edilmelerinin önemli sebeplerinden biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

4. Güçten Kaynaklanan Meşruiyet

Kanaatimizce Bitlis ve Muş'ta meşru bir idareci olmanın şartlarından biri de güçlü bir iktidara sahip olmaktır. Petras güç ve meşruiyetle ilişkisini ele alırken haklı olarak gücün kendi meşruiyetini yarattığını, insanların meşruiyetten önce güç arayışı içerisinde olduğunu ifade etmişti (Petras, 1989, s.1955). Petras'ın bu ifadesi aslında tam da Alaaddin Paşazadelerin ortaya çıkış tarihinin bir özetiydi. Alaaddin Paşazadeler her ne kadar başka meşruiyet şartlarını sağlıyor olsalar da onların kendilerini göstermelerini sağlayan güçleriydi. Zaten alternatifleri olan Şerefhanlar güçsüz oldukları için varlıkları sadece kâğıt üzerinde kalmış, Bitlis hanlarının resmen, fiilen ve geleneksel olarak yönetim alanlarında Alaaddin Bey kendini gösterebilmişti. O dönemin şartları göz önüne alınırca insanların da güçlü bir yönetim arzuladıklarına şüphe yoktur. Çünkü kaosa varan emniyetsizlik sebebiyle ahali bir yöneticiden her şeyden önce can ve mal güvenliğini sağlamasını beklerdi. Ancak güçlü bir yönetimin yöneticinin hayatıyla sınırlı olmaması, kurumsallaşması başka bir ifadeyle istikrarlı olması gerekiyordu. Alaaddin Bey ve Maksut Paşa bizzat Şerefhanların yaşadıkları çöküş sürecine ve Bitlis merkezde dahi etkin bir otorite kuramamalarına tanıklık etmişlerdi. Kanaatimizce bu tecrübeleri onlara güçlü bir yönetimin ne denli elzem olduğunu göstermişti. Alaaddin Paşazadeler iktidarda kaldıkları yaklaşık yüz yıllık zaman içerisinde güçlerini muhafaza etmeyi başarmışlardı. Onları çevrelerinde bulunan diğer Kürt beylerinden ayıran en önemli özellik, istikrarlı ve güçlü bir yönetim tesis etmiş olmalarıydı. Bundan dolayı Muş beyleri Osmanlı-İran, Osmanlı-Rus savaşlarında etkin rol oynamışlardı. Van Muhafızı Derviş Paşa ve Bedirhan Bey isyanları sırasında hükümet onların gücünü hesaba katarak bölgeye müdahale etmişti (Gencer, 2019).

Yukarıda bahsedildiği üzere Alaaddin Bey Muş'a Bitlis hanlarının mütesellimi olarak atandıktan sonra adını duyurmaya başlamıştı. Muhtemelen dönemin Bitlis hanları onun gibi güçlü bir şahsiyeti Bitlis'ten uzaklaştırmak, iktidarlarını onun gölgesinden kurtarmak için böyle bir tedbire başvurmuşlardı. Ancak bu kararları kendileri için hayati bir hata olmuştu. Nitekim Alaaddin Bey kısa sürede Muş'un tüm ekonomik kaynaklarına el koymuş, bu kaynakları konumunu güçlendirmek için kullanmıştı. Alaaddin Bey Muş'un dört bir tarafına çok sayıda kale ve savunma üsleri kurmuştu. Kalelerin içinde en meşhuru Mercimek Kalesi'ydı. Kale birbirini çevreleyen üç sur, kuleler, hendek ve top tabyaları ile çok güçlü bir savunma üssü olmuştu (BOA, C.DH, 65/3220-7). Böylece hem çevreden gelecek saldırıları bertaraf edebilecek askeri güce ulaşmış hem de kendisinin ne denli güçlü olduğunu bu heybetli kale vasıtasıyla gözle görülür hale getirmişti. Alaaddin Bey'in yaptığı ilk işlerden biri de yukarıda ifade edildiği üzere kendi adına Muş'ta bir cami inşa etmek olmuştu. Bu yolla hem topluma hem devlete hem de Şerefhanlara yönelik mesajlar vermekteydi. Alaaddin Bey, yaptırdığı camiyle iktidarını somut hale getirmişti. İnsanlar bu sayede bölgenin gerçek hâkiminin kim olduğunu bizzat gözleriyle görmüşlerdi. Muhtemelen Alaaddin Bey cami inşasıyla devlete Müslüman devlet adamlarının yolunu takip ettiğini, alelade ortaya çıkmış bir asi olmadığı mesajını vermek istemişti. Asıl mesajın ise Şerefhanlara yönelik olduğuna şüphe yoktur. Çünkü bu durum alenen Bitlis hanlarına bir meydan okumaydı. Onların camisinden daha büyük bir cami inşa ederek onların otoritesini tanımadığı göstermek istemişti. Dönemin Bitlis hanı, Alaaddin Bey'in meydan okumasını görmüş ve 1747 yılında yani Alaaddin Bey caminin inşasının tamamlanmasından hemen sonra Muş üzerine yürümüştü. Alaaddin Bey gücünü üzerine gelen Bitlis hanını yenilgiye uğratarak herkese göstermişti. Ondandıktan sonra başa geçen oğlu Maksut Bey de tıpkı babası gibi askeri üsler kurarak güçlü olma siyasetini devam ettirmişti. Maksut Bey zamanında Bitlis merkez tam anlamıyla Alaaddin Paşazadelerin denetimine geçmişti. Artık Bitlis hanları

konumlarını muhafaza etmek için Maksut Bey'in onay ve yardımına ihtiyaç duymaya başlamışlardı (BOA, AE, SMST III, 162/12751).

Osmanlı yönetiminin Alaaddin Paşazadeleri meşru kabul etmeleri de Muş beylerinin gücüyle alakalıydı. Yukarıda bahsedildiği üzere Kırım sorunu nedeniyle Osmanlı-Rus ilişkileri gerginleşmiş, yetkililer Rusya ile savaşta Maksut Bey'in askeri gücünden faydalanabileceklerini görmüşlerdi. Çünkü Maksut Bey nüfuzunu kullanarak Muş ovasında bulunan göçebeleri orduya dâhil edebilirdi. Bunun yanında hem cephe gerisinin muhafazasında faydalı olabilir hem de tahıl merkezi olan Muş ovasından ordu için gerekli erzakı temin edebilirdi. Bu durum devlet nezdinde meşru bir otorite olmak isteyen Maksut Bey'e de fırsat sunmuştu. Bundan dolayı kendisine gönderilen talimat sonrasında Kars Muhafızının komutasına girmiş ve karşılığında 7 Haziran 1777'de mirmiranlık rütbesini almıştı. Böylece paşa unvanıyla Osmanlı yönetim sistemine dâhil olmuş, ailesinin yönetici bir aile olarak devlet tarafından kabul görmesini sağlamıştı (BOA, A. DVNS. NŞN. d. 16, s.148).

Murat Paşa hem Dersim harekâtında hem de Gürcü Osman Paşa isyanının sonlandırılmasında katkılarıyla gücünü ispat etmişti. Bundan dolayı dönemin sadrazamı "benim Kürdistan'da yirmi bin mızrağa sahip bir oğlum vardır" sözleriyle onun askeri gücüne vurgu yaparak padişaha ve devlet ileri gelenlerine Murat Paşa'dan övgüyle bahsetmişti (BOA, HAT, 175/7583).

Murat Paşa zamanında Osmanlı yönetimi Şirvan bölgesinden altın çıkarmayı planlamaktaydı. Ancak burada meskûn olan Yezidiler, devlet otoritesini tanımadıkları için madenin çıkarılacağı bölgeyi kontrol etmek son derece zordu. Hükümet bu işin üzerinden gelecek tek kişinin Murat Paşa olduğunu düşündüğünden onu görevlendirmiş, hatta Diyarbakır Eyaleti'nin yönetiminin de kendisine verileceğini bildirmişti (BOA, HAT, 80/3319). Böylece Murat Paşa Diyarbakır valiliğine atanmış aynı zamanda Şirvan kazası 1806'da ona yurtluk ocaklık olarak verilmişti (BOA, A. DVNS. NŞN. d.16, s.130.). Tüm bu veriler dikkate alındığında Alaaddin Paşazadelerin meşru bir idareci olmaları konusunda askeri güçlerinin de önemli rol oynadığı söylenebilir.

5. Sadakat/Liyakat ve Adaletten Kaynaklanan Meşruiyet

Bir devlet için kendisine sadık yöneticilere sahip olması ve bunların insanları adil şekilde yönetmesinin ne denli önemli olduğunu tartışmaya bile gerek yoktur. Alaaddin Paşazadelerin ortaya çıkışı Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi gücünü yitirdiği bir döneme denk gelmekteydi. İmparatorluğun hemen her yerinde yerel güç merkezleri ortaya çıkmış, devletin doğrudan atadığı valiler bile çoğu zaman hükümetin emirlerini görmezden gelmişlerdi. Haliyle denetimden azade yöneticilerin keyfi uygulamaları, insanları can ve mal güvenliğini umursamayan yönetim tarzları sıradan bir hale gelmişti. Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti için sadakat ve adalet kavramlarının daha anlamlı hale geldiğine şüphe yoktur. Buradan hareketle Kürt beylerinin yönetiminin meşru kabul edilmesi için yöneticilerin en azından kâğıt üzerinde de olsa devlete sadık olması ve ahaliye adil davranması gerekiyordu. Burada mutlak bir sadakat ve adaletten bahsetmemiz tabii ki mümkün değildir. Bu kavramların göreceli olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Yani Alaaddin Paşazadelerin muadilleri olan diğer Kürt beylerine göre adil ve sadık oldukları üzerinde durulacaktır.

Alaaddin Bey'in asi olduğu ve insanlara zulmettiği iddiasıyla Osmanlı yönetimi Muş'a iki kez asker sevk etmişti. Erzurum valisinin Muş'a girdiği ve Alaaddin Bey'in en zayıf olduğu esnada halkın onun affedilmesi için ricada bulunması araştırma konumuz açısından oldukça önemli bir veridir. Ahalinin bu tavrını sadece Alaaddin Bey'in gelenekten kaynaklanan meşruiyeti ile açıklamamız mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla Alaaddin Bey'in ahaliyi koruduğu ve insanların da kendilerine adil davranıldığına inandığı bir durum söz konusu olmalıdır. Maksut Paşa ile ilgili de ahaliye zulmettiği, etrafına topladığı göçebe aşiretlerle birlikte yol kesip soygun yaptığına dair iddialarda bulunulmuştu (BOA, C.DH, 279/13938). Bunun üzerine yapılan araştırmada söz konusu iddiaların doğru olmadığı anlaşılmıştı (BOA, C.AS, 1083/47741). O halde Alaaddin Paşazadeler ile ilgili neden bu iddiaların ortaya atıldığını kısaca cevaplamak gerekmektedir.

İddiaları dile getirenlerin başında bölgedeki valiler bulunmaktaydı. Valilerin bazen kendi beceriksizliklerini gizlemek için Kürt beylerini suçladıkları bilinmektedir. Gürcü Osman Paşa isyanını valilerin değil, Murat Paşa'nın sonlandırması bölgedeki Osmanlı yetkililerin yetersizliklerini ortaya koymaktadır. Kendi bölgelerini iyi idare edemeyen valiler, Alaaddin Paşazadelerin güçlenmesine de engel olamamışlardı. Aslına bakılacak olursa valilerin eşkiya yatağı olarak nitelendirdiği Muş bölgesi ahali için daha güvenilir bir yaşam alanına dönüşmekteydi. Bu durum doğal olarak valilerin hükümet nezdinde itibarını sarsmaktaydı. Bunun yanında onlardan daha güçlü olan beyler, valilerin nüfuz alanını da sınırlandırmaktaydı.

Alaaddin Paşazadelerin güçlenmesi menfaat kaybına uğrayan diğer Kürt beylerini de rahatsız etmekteydi. Bu durum haliyle Muş beyleri ile diğer beyler arasındaki ilişkileri de germekte ve Alaaddin Paşazadeler ile ilgili mesnetsiz iddiaların ortaya atılmasına sebep olmaktadır. Bu dönemde Muş beylerinin bölgedeki en güçlü rakibi Beyazıt Mutasarrıfı İshak Paşa'ydı ve iki yerel güç merkezi arasında Hınıs, Tekman ve Malazgirt'in yönetimini ele geçirmek için bir mücadele yaşanmaktaydı (BOA, HAT, 63/2753-G). Bu bölgeler Mehmet Bey ve Veli Bey adlı kişiler arasında sürekli el değiştirmekteydi. Bu durumda da ahali beyler arasındaki çatışmalardan zarar görmekte ve nispeten daha güvenli olduğunu düşündükleri bölgelere göç

etmekteydiler (BOA, A. DVNS. NŞN. d., s. 162). Maksut Paşa bu mücadelede İshak Paşa'nın aksine, kuvvet kullanmak yerine kendi tezini güçlendirecek önerilerle Osmanlı yönetimini ikna etmeye çalışmıştı. Muş ve Bitlis'teki istikrarlı yönetimi ve aynı zamanda devletin buyruklarını yerine getirmesi onun işini kolaylaştırmıştı. Bundan dolayı 9 Haziran 1776'da Malazgirt Maksut Paşa'nın yönetimine verilmişti (BOA, A. DVNS. NŞN. d., s. 133). Bu durum İshak Paşa'nın ahaliye zulmeden ve Maksut Paşa'nın halkı koruyan tavrıyla ilgiliydi. Osmanlı yönetiminin Maksut Paşa'ya olan itimadını gösteren diğer bir husus ise ona verilen İran'a dair istihbarat toplama vazifesiydi. Maksut Paşa bu amaçla adamlarını İran içine sevk etmiş ve bölgedeki gelişmeleri Osmanlı yönetimine rapor etmişti (BOA, HAT, 28/1333).

Murat Paşa, Osmanlı Devleti'ni epey meşgul eden aynı zamanda Erzurum ve çevresinde güvenliği tehdit eden Gürcü Osman Paşa isyanının sonlandırılmasında sadakatini tam olarak ispat etme fırsatını elde etmişti. Kardeşi ve oğluyla birlikte üstelik kış mevsiminde Gürcü Osman Paşa'nın adamlarıyla savaşmış ve onu canlı olarak ele geçirmeyi başarmıştı (BOA, HAT, 175/7583-A). Osmanlı merkezi yönetiminin son derece zayıfladığı bu dönemde, Murat Paşa'nın oğulları ve kardeşleriyle birlikte hızlı şekilde harekete geçmesi Osmanlı hükümetinin dikkatinden kaçmamıştı (BOA, HAT, 96/3885). 1 Kasım 1798 tarihli bir belgede Murat Paşa'nın Devlet-i Aliye'nin bir abd-i rıza-perveri olduğu ve şimdye kadar yaptığı hizmetlerle göz doldurduğu ifade edilmekteydi. Bu tavrından dolayı Bitlis hâkimlerine Muş'ta tahsis edilen bazı köyler Murat Paşa'ya verilmişti (BOA, A. DVNS. NŞN. d., s. 156).

Murat Paşa zamanında Hınıs ve Tekman sancakları sebebiyle Beyazıt Beyleri ile olan rekabet devam etmekteydi. İshak Paşa'nın ölümünden sonra Mahmut Paşa Beyazıt Beyi olmuştu. Mahmut Paşa'nın hatalı davranışları, onun Osmanlı yönetimi nezdindeki itibarına epey zarar vermişti. 1803 yılında Mahmut Paşa, Eleşkirt Beyi Halil Bey'i öldürmüş ve servetine el koymuştu. Aynı zamanda Haydaranlı aşireti ağalarını da öldürmüş, İran hududuna yakın köyleri yağmalamıştı (BOA, C.DH, 15/732). İnsanlara zulmettiği için ahalinin önemli kısmı memleketlerini terk etmek zorunda kalmıştı. Murat Paşa ise yönetimi altındaki ahaliyi kollamaktaydı. Bu sebeple çevre bölgelerden Muş ve çevresine insanlar göç etmekteydi. 1803 tarihli bir rapora göre Murat Paşa daha önce görülmemiş şekilde ahaliyi korumakta özellikle fakirlere ayrı bir hassasiyet göstermekteydi. Ahaliye adil davranması, hükümetin buyruklarına itiraz etmemesi, Gürcü Osman Paşa isyanının sonlandırılmasındaki katkıları, Hınıs ve Tekman sancaklarının statüsü ile ilgili mücadelesinde Murat Paşa'nın işini kolaylaştırmıştı (BOA, C.ML,457/18547). Osmanlı yönetimi bu sancakların yönetimi hususunda Muş Beyleri ve Beyazıt Beyleri arasında bir tercih yapmak zorunda kalmıştı. Neticede hükümet, daha adil ve sadık olan Muş beylerinden yana karar almış, söz konusu sancakları Murat Paşa'nın yönetimine vermişti (BOA, HAT, 96/3885; BOA, C.DH, 6/296). Murat Paşa konu ile ilgili bilgilendirildikten sonra Osmanlı yönetimine teşekkürlerini sunmuş, söz konusu sancaklarda adil bir yönetim tesis edeceğini, insanlara asla zulmedilmeyeceğini vurgulamıştı (BOA, HAT, 175/7583-E).

Osmanlı yönetimi Murat Paşa'ya duyduğu güvenle, Bitlis beylerinin hası konumunda olan Muş'u yurtluk-ocaklık sancağı haline getirmişti. Bunun yanında Malazgirt, Hınıs, Tekman, Şirvan ve şüphesiz en önemlisi Diyarbakır Eyaleti'ni onun yönetimine vermişti. Bütün bunlar göz önüne alındığında Murat Paşa, Kürt beyleri arasında hükümetin bu denli güvenini kazanan ve bu kadar yetki ile donatılan nadir kişilerden olduğu anlaşılmaktadır. Alaaddin Paşazadeler, bazı olağanüstü durumlar hariç tutulursa, çevrelerindeki diğer bölgelerle karşılaştırıldığında daha adil bir yönetim sergilemişlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla bu tutumlarında din ayrımı yapmamışlar, gayrimüslim ahaliyi de korumuşlardı. Bundan dolayıdır ki ailenin son temsilcisi Şerif Bey sürgün edildikten sonra bölgede yaşayan Ermeniler onun tekrar yönetici olması için defalarca hükümete başvurmuşlardı (Gencer, 2019, s. 208). Bu durum yönetilenlerin de Alaaddin Paşazadelerin idaresi altında kendilerini daha emniyette hissettiğini göstermektedir. Buradan hareketle Alaaddin Paşazadelerin sadakat ve adaletlerinden dolayı da meşru bir yönetici olarak kabul edildikleri söylenebilir].

Sonuç

Alaaddin Paşazadeler yöredeki diğer Kürt beylerinden farklı bir süreçten geçerek 18. Yüzyılın ortalarına doğru yerel bir güç olarak ortaya çıkmışlardı. Hanedanın kurucusu olan Alaaddin Bey, Bitlis'i yörenin kadim yöneticilerinden olan Şerefhanlar adına yüzyıllarca kethüda sıfatıyla yöneten bir aileye mensuptu. Alaaddin Bey'e dair tespit edebildiğimiz ilk belge onun Bitlis hanlarının kethüdası olduğu kaydını içermektedir. Daha sonra Muş mütesellimliğine atanmış ve Şerefhanların iç çekişmelerinden faydalanarak kısa süre içerisinde Muş ve Bitlis yöresinin gerçek hâkimi olmayı başarmıştır. Başlangıçta Osmanlı yönetimi bu durumu kabullenmek istememişti. Bu nedenle Alaaddin Bey hayatı boyunca merkezi yönetim ile sağlıklı bir ilişki kuramamış, genellikle yetkililer tarafından asi olarak görülmüştü.

Merkezi yönetimin Alaaddin Paşazadelerle karşı olumsuz tutumuna rağmen Muş Beyleri 1870'li yıllardan itibaren hem devlet hem de halk tarafından meşru idareci kabul edilmişlerdi. Devlet açısından bakıldığında bu durumun en önemli sebebi Şerefhanların artık bölgeyi yönetemiyor olmalarıydı. Yani Osmanlı yönetiminin Alaaddin Paşazadeleri kabul etmekten başka

seçeneği yoktu. Muş beylerinin Rojkilerin Bilbasi koluna mensup olması, yani yönetici elit kesimden olmaları onların işini kolaylaştıran bir diğer faktördü. Dolayısıyla hem devlet hem de ahali nezdinde alelade bir aile olmayan Muş beylerinin Bitlis ve Muş'u idare etmeleri geleneğe de uygun düşmekteydi.

Muş beylerini diğer beylerden farklı kılan bir diğer özellikleri ise üç nesil boyunca aile içi çatışmaların ortaya çıkmamış olmasıydı. Bu dönemde istikrarlı ve sorunsuz bir yönetimin hem yetkilileri hem de ahaliyi memnun edeceği şüphesizdi. Alaaddin Paşazadeleri varlıklarını sürdürdükleri sürece, bazı geçici durumlar hariç tutulursa, devletle ciddi sorunlar yaşamamışlar, yukarıda bahsedildiği üzere hem isyanlarda hem de Osmanlı-İran, Osmanlı-Rus savaşlarında hükümetin yanında yer almışlardı. Merkezi yönetimin zayıfladığı bu dönemde kendine sadık bir yönetimin bölgede bulunması hükümet için son derece önemliydi. Bundan dolayıdır ki Murat Paşa'ya Diyarbakır Valiliği verilmişti. Aslına bakılırsa yerel beylerin böyle üst düzey görevlere atanması pek de sık karşılaşılan bir durum değildi.

Bu çalışmamızın amacı Alaaddin Paşazadelerin neden hem devlet hem de halk tarafından meşru olarak kabul edildiği sorusuna cevap aramaktı. Bu soruya Alaaddin Paşazadelerin gelenek, alternatifsizlik, güç, sadakat ve adalet şartlarını yerine getirerek yönetimlerini meşrulaştırdıkları cevabını vermemiz mümkün görünmektedir. Onların çevrelerine nazaran yönettikleri alanlara istikrar getirdiği, nispeten halkın daha emniyet içinde yaşamalarını sağladığı söylenebilir. Bunun yanında Alaaddin Paşazadeler bölgenin imarına da ciddi katkılar yapmışlardı. İnşa ettikleri, camiler, medreselerle bunların hayatta kalması için kurmuş oldukları vakıflarla toplumun eğitim, kültür ve sosyal yardım ihtiyaçlarına cevap vermişlerdi. Böylece geleneksel yönetici elit kesimin tüm işlevlerini yerine getirerek, yönetimlerini meşrulaştırmışlar, bu sayede isimlerinin Bitlis ve Muş'ta kalıcı olmasını sağlamışlardı.

Kaynakça**Arşivler****Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

BOA, A.DVN.NŞN.d.

BOA, AE, SMST III, 162/12751, 15.Ra.1177 (23 Eylül 1763).

BOA, A.MKT, NZD, 263/69, 29.M.1275 (8 Eylül 1858).

BOA, C.AS, 1083/47741, 26.R.1198 (22 Mart 1784).

BOA, C.DH, 6/296, 12.L.1218. (25 Ocak 1804).

BOA, C.DH, 14/681 (tarihsiz).

BOA, C.DH, 15/732, 1218 (1803).

BOA, C.DH, 65/3220-7, 1167 (1754).

BOA, C.DH, 74/3662, 15.N.1165.(27 Temmuz 1752).

BOA, C. DH, 96/4756, 19.Za.1202 (21 Ağustos 1788).

BOA, C. DH, 98/4864, 29.M. 1161 (30 Ocak 1748).

BOA, C. DH, 247/12324, 29.Za.1212 (15 Mayıs 1798).

BO, C.DH, 270/13478, 13.C.1160 (22 Haziran 1747).

BOA, C.DH, 279/13938, 29.S.1178, (28 Ağustos 1764).

BOA, C.ML,457/18547, 24.Ca.1218 (11 Eylül 1803).

BOA, EV.d., 14720.

BOA, EV.d. 13289.

BOA, EV.MKT,2597-72, 18.Ra.1320 (25 Haziran 1902)

BOA, HAT, 28/1333, 13.L.1198 (30 Ağustos 1784)

BOA, HAT, 63/2753-G, 17.Ca.1212 (7 Kasım 1797).

BOA, HAT, 80/3319, 7.Za.1220 (27 Ocak 1806).

BOA, HAT, 96/3885, 1218 (1804).

BOA, HAT, 175/7583, 1218 (1803).

BOA, HAT, 175/7583-A, 1218 (1803).

BOA, HAT, 175/7583-E, 1218 (1803).

BOA, HAT, 1229/47949, 25.Ş.1242 (21 Mart 1827).

BOA, MVL, 180/9, 25.Ca.1273 (21 Ocak 1857).

BOA, MVL, 578/11, 27.Ra.1275 (4 Kasım 1858).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, D.581.

VGMA, 313/103.

The National Archive Foreign Office (FO)

FO, 78/366.

Araştırma Eserleri

- Arvas, M. S. (2007). 298 Numaralı Şer'iyeye Sicili Defterine Göre Bitlis'in Ekonomik, Sosyal ve Dini Durumu (Tez No. 209207) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gencer, F. (2019). *Bitlis ve Muş'un son beyleri Alaaddin Paşazadeler*. Libra Yayınları.
- Gencer, F. (2021). Şerefhanlardan Alaaddin Paşazadelere Bitlis. M. Demirtaş (Ed.), *Bitlis Tarihi II* (s.43-108). Efe Akademi Yayınları.
- Genç, V. (2024). *Osmanlılar ve Safeviler arasında Bidlis 1502-1723*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koçak, Z. (2019a). XVI. Yüzyıl tapu tahrir defterlerine göre Bitlis camileri ve mescitleri. *Vakıflar Dergisi*, (51), 73-98.
- Koçak, Z. (2019b). XVI. Yüzyıl tapu tahrir defterlerine göre Bitlis medreseleri ve medrese vakıfları. M. İnbaşı ve M. Demirtaş (Ed.), *Tarihi ve kültürel yönleriyle Bitlis* (s. 209-230). Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
- Matheson, C. (1987). Weber and the classification of forms of legitimacy. *The British Journal of Sociology*, 38(2), 199-215.
- Petrak, J. (1989). Class politics, State power and legitimacy. *Economic and Political Weekly*, 24(34), 1955-1958.
- Smith, R.W. (1970). The concept of legitimacy. *A Journal of Social and Political Theory*, (35),17-29.
- Şen, K. (2019). Belgeler ışığında Hınıs Ulu Camii'nin tarihlendirilmesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVIII(1), 23-37.
- Şerefhan Bitlisi, (2015). *Şerefname I* (A. Yegin, Çev.). Nûbihar Yayınları.
- Weber, M. (1999). *Sociological writings*. Wolf Heydebrand (Ed.), Continuum.
- Wrong, D. H. (1995). *Power its forms, bases and uses*. Routledge.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Afgan Göçmen Sorunları: Uşak Örneği¹

Afghan Migrant Problems: The Case of Uşak

Aslı Şimşek ÇETİN

Orcid: 0000-0002-3134-1823 aslismsek09@gmail.com

Şerife DURMAZ

Assoc. Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Labor Economics and Industrial Relations, Antalya, Türkiye

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Antalya, Türkiye

Orcid: 0000-0003-2739-9827 serifedurmaz@akdeniz.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Çetin, A. Ş. and Durmaz, Ş. (2024). Afghan migrant problems: the case of Uşak. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 63, 164-184.

Çetin, A. Ş. ve Durmaz, Ş. (2024). Afgan göçmen sorunları: Uşak örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 63, 164-184.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 16 February/Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 21 June/Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 164-184

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Aslı Şimşek Çetin, Şerife Durmaz).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ * Bu araştırma birinci yazar tarafından, ikinci yazar danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışma için Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 07.11.2022 tarihli ve 397 sayılı kararı ile bu araştırmanın yapılmasının etik olarak uygun olduğuna dair onay alınmıştır.

Öz

Göç, insanlık tarihi kadar eski olsa da göçmenlerin karşılaştıkları sorunlar ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Birey ve topluluklara göre farklılık gösteren nedenlerden ötürü göç edilen bölge ve göç edenler açısından da birçok dönüşüm söz konusudur. Bu çalışma bu dönüşümü yaşayan Uşak ilindeki Afgan göçmenleri ele almaktadır. Çalışmada göçmen sorunları ile ilgili genel bir çerçeve çizilmiş ve Uşak'ta yaşayan 24 Afgan göçmen ile yaşadıkları sorunlar üzerine nitel araştırma yöntemi kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler transkript edilerek NVivo10 paket programına aktarılmış ve 4 ana tema oluşturulmuştur. Bu temalar; göç etme nedenleri, Türkiye'ye göç etme nedenleri, sosyal yaşama ilişkin bulgular ve çalışma hayatına ilişkin bulgulardır. Elde edilen bulgular sonucunda birbirinden farklı nedenlerle göç eden Afgan göçmenler için göç ettikleri bölgeleri belirlerken de farklı değişkenlerin etkili olduğu görülmüştür. Siyasi, ekonomik, güvenlik, ailevi, toplumsal, eğitim ile ilgili birçok farklı faktörlere bağlı olarak göç ettikleri bulgusu elde edilmiştir. Türkiye'ye göç etmelerinde de kültürel faktörler ağırlıklı olmak üzere istihdam koşulları, coğrafi konum ve sosyal bağlantılar gibi faktörler etkili olmuştur. Ayrıca göçmenlerin göç ettikten sonra birçok farklı sorunlarla karşı karşıya kaldıkları görülmüştür. Özellikle iş gücü piyasasına katılmada göçmen kimliklerinden ötürü birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır. İş ararken dil problemi, işverenin göçmen çalışanları işe almak istememesi gibi sorunlar yaşayan göçmenler çalışma hayatına katıldıktan sonra da düşük ücretle çalışma, sigortasız işlerde çalışma, fazla mesai, taciz, iş kazaları, kendi işini kuramamak ve vasıfsız ve ağır işlerde çalıştırılmak gibi birçok farklı problemle karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Afgan işgücü, göçmen sorunları

Abstract

Although migration is as old as human history, the problems faced by migrants may differ from country to country. Due to reasons that differ according to individuals and communities, there are many transformations in terms of the migrated region and migrants. This study focuses on Afghan migrants in Uşak province who are experiencing this transformation. In this research, a general framework on migrant problems was drawn and by using qualitative research method semi-structured interviews were conducted with 24 Afghan migrants living in Uşak on the problems they experience. The interviews were transcribed and transferred to the NVivo10 package program and 4 main themes were formed. These themes are; reasons for migration, reasons for migrating to Turkey, findings on social life and findings on working life. As a result of the findings, it was seen that different variables were effective in determining the regions where Afghan migrants migrated for different reasons. It was found that they migrated due to many different factors related to political, economic, security, family, social and education. Factors such as employment conditions, geographical location and social connections were also effective in their migration to Turkey, with cultural factors being predominant. It has also been observed that migrants face many different problems after migration. Especially in participating in the labor market, they faced many problems due to their migrant identities. While looking for a job, migrants face problems such as language problems, employers' unwillingness to hire migrant workers, and after joining the labor market, they face problems such as low wages, working in uninsured jobs, overtime, harassment, work accidents, not being able to start their own business, and unskilled and heavy work.

Keywords: Migration, migrant, Afghan labor force, migrant problems

Giriş

Birey ve toplulukların yaşadıkları ülkeyi veya bölgeyi terk etmek zorunda kalmalarına neden olan durumlar farklılık gösterse de maalesef ki özünde olumsuz bir süreci barındırmaktadır. Göç etmeye karar verme aşamasından itibaren göçün tamamlanması ve göç edilen bölgedeki hayata uyum sağlama süreci birçok problemle baş etmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu problemler dışlanma ve ayrımcılık, eğitim, sağlık, dil, güvenlik, siyasi ve toplumsal uyum gibi birçok alanda kendini göstermektedir. Bu kavramlar insan olmaktan kaynaklı hakların yeterli düzeyde kullanılamaması durumundan kaynaklanabilmektedir. İnsan haklarında genel kabul edilen haklar bir ülkenin vatandaşları için düzenlenmiştir. Dolayısıyla göçmenler bu haklarının dışında kalarak bunlardan yeterince faydalanamamakta, siyasi yaşamın içerisinde varlık gösterememektedir. Uluslararası göç hareketliliğinin yoğunlaştığı son dönemlerde bu durum oldukça ciddi sorunlara yol açmaktadır (Koç vd., 2015, s. 79).

Göçmenlerin yaşadıkları çevrenin sağlıklı bir yaşam sürmeye elverişsiz olması göçmen olmanın en dezavantajlı halidir. Genellikle ekonomik ve politik düzenlerini geride bırakarak yaşadığı bölgeden göç etmek zorunda kalan göçmenler için bilinmez bir hayat düzeni de başlamış demektir. Göç edilen bölgede barınma, yetersiz beslenme, sağlıksız koşullar, eğitimden yararlanamama ve güvenlik problemleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Ayrıca savaş, siyasi baskı, afetler, etnik çatışmalardan kaçan göçmenler göç öncesi dönemde yaşanan ruhsal ve fiziksel şiddet, soykırım, yakın çevresi ve aile fertlerini kaybetme, yıkım, yağma ve travmalar dolayısıyla ruhsal sağlıklarını da kaybetmektedirler (Koçan vd., 2017, s. 374; Craig vd., 2009, s. 352'den akt. Önen vd, 2014, s. 224). Göç süreci stresli bir süreç olmasından dolayı ve sosyal değişikliklerin yaşanması, göçmenlerin göç ettikleri çevrede kültürlerini tam anlamıyla yaşayamamaları, ruhsal hastalıklara yol açmakla birlikte göçmenlerin uyum güçlüğü yaşamasına da neden olmaktadır. Yaşadığı ortamdan uzaklaşan uyum konusunda problemler yaşayan göçmen kitleleri yalnızlık, yabancılaşma, kendini değersiz hissetme, yaşadığı bölgeden ayrılırken yakın çevresini geride bırakma pişmanlığı da psikolojik yönden göçmenlerin sağlığını tehdit etmektedir. Bu şekilde kötü yaşam koşulları göçmenlerde yeni hastalıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlarken mevcut hastalıkların da iyileşme sürecini olumsuz etkilemektedir. Örneğin kalp hastalıkları, solunum hastalıkları, tansiyona bağlı hastalıkların takibinin yapılamaması ve strese bağlı erken doğum oranlarındaki artış en sık rastlanan sağlık problemleridir (Şahin, 2001, s. 62; Yavuz, 2014, s. 80). Ayrıca göç edilen bölgeye adapte olurken yaşanan problemleri tetikleyen sebeplerden biri de kötü barınma şartlarıdır (Toksabay, 2010, s. 16). Ev, çadır, kamp, inşaat gibi derme çatma alanlarda yaşamak zorunda kalan göçmenler için hijyenik olmayan bu alanlarda yaşamak sağlık problemlerini de kaçınılmaz hale getirmektedir.

Göçmenler gittikleri yerlerde ayrımcı söylemlere maruz kalmakta ve uyum problemi yaşamaktadır. Göçmen ayrımcılığı genel bir tanımlamayla, göçmenlerin göç edilen ülke vatandaşlarıyla eşit haklardan faydalanamaması ayrıca göçmen statüsüyle sahip olduğu haklarından yoksun bırakılmasıdır. Bu ayrımcılığın yansımaları doğrudan devlet eliyle ve o ülkedeki belli grup ve kişilerin ayrımcı tutumlarıyla gerçekleşmektedir. Göçmen ayrımcılığı ırk kavramıyla yakından ilişkili olup, din, inanç/hayat görüşü, dil ve kültür gibi birçok faktörden kaynaklanmaktadır (Çakı, 2019, s. 25). Irk ve etnik köken farklılığı gündelik yaşamda göçmenler üzerinde psikolojik, sosyo-kültürel etkiler yaratırken göçmenleri fırsat eşitliğinden yoksun ayrımcı davranış biçimleri ile mücadele etmek zorunda bırakmaktadır. İlk aşamada iş arama sürecinde etnik kökenden dolayı başvuruların reddedilmesi, niteliksiz işler için göçmen kitlesinin uygun görülmesi başlı başına bir sorun teşkil etmektedir. İşin üretilmesi ile ilgili herhangi bir etkisi olmayan ırk, etnik köken, din, inanç biçimi, coğrafi farklılıklar gibi faktörlerin göçmenlerin iş yaşamına dâhil olma aşamasında ve sürecin ilerleyen aşamalarında karşı karşıya kaldığı ayrımcılık faktörleridir (Demir, 2011, s. 763-764). Afgan göçmenler göç ettikleri bölgelerle demografik, kültürel, sosyal, ekonomik birçok farklılığın olması sebebiyle çalışma hayatında başta olmak üzere günlük hayatta da ayrımcılık, dışlanma ve ötekileştirmeye maruz kalmaktadır. Dolayısıyla göçmenler göç ettikleri bölgelerle arasında bir aidiyet duygusu oluşmamaktadır. Göç ettiği ülkenin vatandaşlarıyla aynı çalışma koşullarına sahip olmayan göçmenler kendilerini o ülkede ikinci sınıf vatandaş olarak hissetmekte ve toplumla bütünleşmesi zorlaşmaktadır (Gemici, 2016, s. 254). Göçmenler bu soruna bir çare olarak kendi etnik kimliklerini toplum içerisinde var etmek amacıyla kendi aralarında oluşturdukları dayanışma ağının bir çıktısı olan göçmen dernekleri ve cemaatleri üzerinden sosyal ve siyasi yaşama katılım göstermekte, ötekilerce tanınma, fark edilme ve toplumla bütünleşmeyi sağlamaya çalışmaktadır (Adıgüzel, 2013, s. 81).

Göçmenlerin göç ettikleri bölgelerde uyum problemi yaşamalarının en önemli sebebi göç edilen ülkenin dilini bilmemesi ve iletişim sağlamakta zorluk çekmesidir. Burada göçmenlerin karşısına çıkan ilk aşama psikolojik uyum aşamasıdır. Göçmenlerin bu süreçte yaşadığı stres ve değişiklikler karşısında verdiği psikolojik mücadeleyle ilgilidir. Ayrıca gittikleri çevre halkına karşı kendini ifade edememek göçmenleri o bölgedeki kişilere karşı güven duygusunu da zedelemektedir (Koçan vd., 2017, s. 374; Karasu, 2017, s. 633). Göçmenlerin uyum süreci 3 farklı boyutta kendini göstermektedir. İlk boyut olan hukuki boyut göçmenlerin ev sahibi ülkedeki vatandaşların sahip olduğu haklara sahip olması ile ilgilidir. Göçmenlerin göç ettiği

topluma siyasi olarak katılım sağlaması ve vatandaşlık elde etmesi göçmenin o toplumda kendini var etmesi anlamına gelmektedir. Göç edilen ülke vatandaşlarıyla birlikte eşit haklara sahip olmak artık o ülkenin hukuken koruması altında olmak demektir. İkinci boyut olan ekonomik boyut ise göçmenin kendisinin ve ailesinin yaşamını sürdürebilecek bir işinin olmasıdır. Belli bir işe sahip olmak göçmenlerin uyum sürecinin temelini ve toplumla bütünleşmesini sağlamakta kilit noktadadır. Son olarak da kültürel ve sosyal boyut göçmenlerin ayrımcılığa maruz kalma korkusu yaşamadan içinde yaşadığı ülke ile sosyal ve kültürel bağlar kurmasının yanında mevcut kültürel ve sosyal yapıya katkıda bulunması ile ilgilidir (Fielden, 2008, s. 3; Karasu, 2017, s. 638). Göçmenler göç sürecinin sonrasında gelecek hayat ile ilgili belirsizlikler, sosyal yaşama dâhil olma korkusu, işsizlik, barınma, beslenme, yeni bir dil eğitimi, geçmişe ve terk edilen ülkeye özlem duygusu, etnik ve dini kimlik, kültürel uyum, cinsiyet rolü çatışmaları, kuşaklararası çatışma, ayrımcılık ve sosyal dışlanma gibi birçok problemle baş etmeye çalışmaktadırlar (Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013, s. 13). Uyumun tam anlamıyla sağlanamadığı durumlarda sosyal dışlanma ve ayrımcılık davranışları göçmenlere karşı oluşan negatif tutumlardır. Mawani'ye göre göçmen grupları bireysel veya sistem tarafından sosyal dışlanma riski en yüksek dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır. Sosyal dışlanma iş, eğitim, barınma gibi fırsatları erişimi kısıtlamakta, göçmenlerin hayatları üzerindeki kontrol mekanizmasının sorunsuz işlenmesini engellemektedir (Mawani, 2014, s. 31-32'den akt. Aslan ve Güngör; 2019, s. 1624). Göç sürecinin sonrasında yaşanan uyum sorunu uzun bir süreç olmakla birlikte çatışma ve gerilimi de içinde barındırmaktadır. Göçmenlerin yaşı, cinsiyeti, göçün nedeni, üyesi olduğu toplumsal sınıfı, eğitim düzeyi ve kültürel geçmişi gibi faktörler uyum sorununu etkileyen ve yönlendiren etmenlerdir (Şahin, 2001, s. 633).

Göçmenler, göç ettikleri bölgelerde yaşam ve çalışma koşulları ile ilgili oldukça fazla problem yaşamaktadırlar. İş gücü piyasalarındaki ırk, cinsiyet, etnik köken, siyasi görüş gibi işin verimliliğini etkilemeyen faktörlerin negatif veya pozitif bir değere yol açması ayrımcılık olarak nitelendirilmektedir (Kutani ve Ulu, 2016, s. 360). Göçmenler, işgücü piyasasında pis ve güvencesiz olarak nitelendirilen işlerde, uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişememe gibi birçok sorunla karşı karşıya kalarak ayrımcılığa, toplumdan dışlanmaya ve ötekileştirilmeye maruz kalmaktadır (Svensson vd., 2013, s. 14). Göçmenlerin göç ettikleri bölgelerle demografik, kültürel, sosyal, ekonomik birçok farklılığın olması sebebiyle çalışma hayatında başta olmak üzere günlük hayatta da ayrımcılık, dışlanma ve ötekileştirmeye maruz kalmaktadır. Dolayısıyla göçmenlerin göç ettikleri bölgelerle arasında bir aidiyet duygusu oluşmamaktadır. Göç ettiği ülkenin vatandaşlarıyla aynı çalışma koşullarına sahip olmayan göçmenler kendilerini o ülkede ikinci sınıf vatandaş olarak hissetmekte ve toplumla bütünleşmesi zorlaşmaktadır (Birinci Gemici, 2016, s. 254).

Her ülkeye göç eden göçmen profili farklılık gösterse de göçmenlerin eğitim düzeyi göç ettikleri ülkedeki istihdama yön vermektedir (Papademetriou, 2005, s. 1-79). Uluslararası göçün ortaya koyduğu en temel sorunlardan biri olan eğitim, göç edilen ülkeyi ve göçmenleri olumsuz yönde etkilemektedir. Eğitim en temel insani haklardan biri olmasına rağmen savaş, doğal afet, siyasi karışıklık gibi durumlardan en fazla ve en hızlı etkilenen faktördür (Baldık ve İşigüzel, 2018, s. 15). Göçmen çocuklar farklı dil, din, ırk, etnisite, kültüre gelmiş olmanın yanında sosyo-ekonomik yetersizliklerinden dolayı mekânsal, psiko-sosyal, kültürel ve ekonomik temelli olmak üzere birçok risk faktörüne maruz kalmaktadırlar (Gencer ve Özkan, 2017, s. 228). Göç hareketliliğinin en küçük öznesi olarak bu sürecin içine dâhil olan çocuklar eğitim hakkından mahrum edilmek başta olmak üzere savaş ortamından kaçmanın, yerinden edilmenin ve yabancı bir çevrede yaşamının dezavantajlarıyla birlikte eğitime erişimin önündeki birçok engelle de karşı karşıya kalmaktadır. Ebeveynlerinin işsiz kalması ya da yeterli gelir elde edememesi sebebiyle çocuklarda çalışarak aile içinde sorumluluk almakta ve temel ihtiyaçların karşılanmasına destek sunmaya mecbur kalmaktadır (Harunoğulları, 2016, s. 49). Göçmenlerin eğitim problemi ve çocuk işçiliği birbiri ile ilişkili konulardır. Göç eden aile çocuğunun eğitim masraflarını karşılayamamasından dolayı çocuğun da çalışma hayatına dâhil olarak haneye gelir getirmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın sonuçları da gelecek dönemlerde donanımsız ve düşük gelirli vasıfsız işlerde çalışan bireylerin yetişmesine neden olmaktadır (Karaman ve Özçalık, 2007, s. 37-38). Doğan'ın (2019, s. 25) yaptığı çalışmaya göre göçmenlerin göç ettikleri bölgede eğitime erişim sağlamalarının önündeki en temel problem sığınmacı kimliklerinin verilmesinin uzun sürmesidir. Bu problem eğitime almaya engel olmakta ve buna paralel olarak dil öğrenimi de zorlaştırmaktadır.

Uluslararası alanda olduğu gibi Türkiye'de de düzensiz göç ve kayıt dışı ekonomide çalışan iş gücü birbiriyle yakından ilişkili iki kavramdır. Göçmenler ucuz iş gücü ihtiyacını karşılanması açısından, kendilerine daha çok kayıt dışı sektörde iş bulabilmektedirler. Çalışma izni, ikamet izni veya vizeleri olmayan bu göçmenler yaşamsal faaliyetlerini sürdürürken devamlı bir risk altında kalmakta ve insan hakları ihlalleri de kaçınılmaz olmaktadır (İnsan Kaynakları Geliştirme Vakfı, 2015, s. 15). Göçmenlerin göç ettikleri bölgede istihdama katılmasının önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Bu durum göçmenlerin ekonomik durumuna, yaşına, cinsiyetine, eğitim düzeyine, bağımlı ya da bağımsız çalışma durumuna göre değişiklikler göstermektedir. Örneğin; ekonomik durumu daha iyi olan işveren ve kendi hesabına çalışanların sorunları bağımlı çalışan ücretli grubundan farklıdır (Koç vd., 2015, s. 87). Yapılan araştırmalarda göçmenlerin çalışma hayatında yaşadıkları

problemlerle ilgili farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sorunlardan bazıları kendi iş tanımı dışında başka işler de yaptırılması, göçmen olmaktan kaynaklı önyargılar, hor görülme, iş güvenliğinin olmaması, yapılan işin beğenilmemesi, mola saatlerinin olmaması, sağlıklı iş ortamı, konaklama ve beslenme ihtiyacının karşılanmamasıdır (Özkarlı, 2015, s. 185; Çetin, 2016, s. 1005-1006). Göçmenler iş gücü piyasalarına dâhil olurken genellikle ikincil sektörlerde iş bulabilmektedirler. Göçmenlerin çoğu hayatta kalabilmek için güvencesiz ve yasa dışı işgücüne mecburi bir şekilde dâhil olmaktadır. İkincil iş gücü piyasası olarak adlandırılan bu piyasada göçmenler düşük ücretlerle veya ödenmeyen ücretlere çalışmak zorunda bırakılmaktadır. Özellikle erkeklerin çalıştığı böylesi bir işgücü piyasası kadınlar ve çocukları da içine alarak farklı alanlardaki sorunlara yol açmaktadır. Örneğin daha çok ev işçisi olan kadınlar göç ettikten sonra ekonomik açıdan değersiz sayılan ev işlerinde ücret karşılığında çalışmaya başlamışlardır. Göçün en masum üyeleri çocuklar ise eğitim hayatına devam etmek yerine ailenin geçimine katkıda bulunmak için yine düşük ücretler karşılığında çalışma hayatına katılmak zorunda kalmaktadırlar (Koç vd., 2015, s. 88; Leghtas ve Sullivan, 2017, s. 12). Göçmenlerin istihdam edilmesinde bir diğer problem ise tecrübe konusudur. Dedeoğlu'na (2018, s. 62) göre çalışanlar arasında rekabeti yavaşlatan olgulardan biri de farklı işçi gruplarına farklı işlerin yaptırılarak aralarındaki ücret farklılıklarının oluşturulmasıdır. Göçmenler genellikle geçici, mevsimlik, yevmiye usulü ve daha ağır ve pis işlerde çalışmaktadırlar. İstihdam edildikleri sektörler genellikle inşaat, mevsimlik tarım, ticaret, tekstil, hayvancılık ve sanayi sektörleridir (Lordoğlu ve Aslan, 2016, s. 793; Çetin, 2016, s. 1005). Öncelikli ihtiyaçları geçim derdi olan göçmenler genelde geçici işler diye tabir edilen kısa süreli, dönemlik işlerde çalışmaktadırlar. İşveren ihtiyaç olduğu dönemlerde çalıştırdığı, ihtiyaç olmayan dönemlerde de kolayca vazgeçebildiği yedek iş gücü ihtiyacını göçmen çalışanlardan karşılamaktadır. Bu şekildeki bir amaca hizmet eden göçmenler bu nedene paralel olarak genellikle düzensiz çalışma saatleri olan geçici işler de çalışmaktadırlar. Bu durum da göçmenlerin işsiz kaldıkları süreler artmaktadır. Böylesi bir kısır döngüde göçmenler daha farklı sorunlarla da karşı karşıya kalmaktadırlar. Bauder'e (2005, s. 81) göre göçmenlerin eğitim düzeyi, mesleki bilgi ve becerileri, beşeri sermaye eksiklikleri, kimlik bilgilerinin tanınmaması, dilbecerilerinin eksik olması, etnik ve ırksal ayrımcılık gibi birçok problemle karşılaşmaktadırlar. Bu gibi faktörler göçmenleri iş gücü piyasasına dâhil olma aşamasında veya dâhil olduktan sonra çeşitli ayrımcılık davranışlarına maruz bırakmaktadır. Dolayısıyla göçmen işçiler göç ettikleri ülkenin emek piyasasında çoğu zaman dezavantajlı durumdadırlar. Çalışma izni olmadan herhangi bir sektörde iş gücü piyasasına dâhil olmaya çalışan göçmenler kendi yeteneklerinden bağımsız bir şekilde düşük nitelikli işlerde ve emeğin yoğun olarak kullanıldığı işlerde çalışmaktadırlar. İzinsiz ve belgesiz bir biçimde çalışan göçmenlere yönelik resmi kurumların baskının arttığı dönemlerde çalışma koşulları daha da zorlaşmakta dolayısıyla göçmen emeği daha çok sömürülmektedir. Güvencesiz çalışma biçimleri göçmen işçileri bu koşullara razı olmaya kaçınılmaz kılmıştır. Ayrıca sınır dışı edilme korkusu da bu koşullara boyun eğme ve katlanmayı mecbur bırakmıştır (Yılmaz, 2008, s. 174). Göç edilen ülkede işsizlik sorunu varsa yeni eklenen işsizlikle birlikte daha karmaşık bir süreç oluşmaktadır. Firmaların ve işverenlerin göçmen nüfusundan iş gücü ihtiyacını karşılaması yerel halk tarafından tepkiye yol açmaktadır. Ayrıca göçmenleri kayıt dışı çalıştıran işverenler haksız bir rekabet ortamı oluşturmakta ve uzun dönemde iş gücü piyasasının yapısının bozulmasına sebep olmaktadır (Orhan ve Gündoğar, 2015, s. 17). Göçmen işçi istihdam etmenin temel sebebi piyasanın ucuz iş gücü ihtiyacını karşılamaktır (Castles ve Miller, 2008, s. 329). Bu düşünceye göre göçmen işçilerin istihdam edilmesi yerli işçiler ile aralarında bir ayrıma yol açmakta ve işçi sınıfını bölmektedir. Daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma şartlarında yerli işçiler istihdam edilirken, yerli işçilerin yapmak istemeyeceği, düşük ücretli işlerde göçmen iş gücü istihdam edilmektedir. Göçmen ve yerli çalışanlar arasındaki bu eşitsizlik işçi sınıfı arasında hiyerarşik bir yapılanmaya yol açarak çatışma ve rekabet ortamının oluşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla böyle bir durum söz konusu olduğu için esnek çalışma saatleri, kötü çalışma koşulları, düşük ücretlerin verilmesini de beraberinde getirmektedir (Akkuzu, 2015, s. 23). Yani ekonomik gelişme dönemlerinde işe alınacak, kriz dönemlerinde ise kolayca işine son verilecek "uysal" ve "esnek" işgücü özelliği taşıması bakımından göçmen emeği işverenler için daha cazip bir emek türüdür (Ciğerci Ulukan, 2015, s. 33).

Göçmen işçilerin kültürel eşit dağılımı ve yerleşik yaşam biçimine zarar verici problemler çıkarmaları göç edilen bölge ile oldukça fazla uyumsuzluk içermektedir. Sosyal huzursuzluklardan biri de göçmenlerin geride kalan aile fertlerine finansal destek sağlarken az bir gelire geçinmeye çalışmaları ve yerli toplumun alıştığı standart refah düzeyiyle zıtlıklar barındıran yoksul alanlar meydana getirmelerine neden olmaktadır. Türkiye'ye sığınan göçmenlerin yaşadıkları problemleri; ülkeye gelme, sığınma talebinde bulunma, bekleme ve talebin sonuçlanması şeklinde üç grupta inceleyebiliriz. Yapılan bir araştırmaya göre üçüncü bir ülkeye yerleştirilmek üzere belirlenen uydu kentlerdeki göçmenlerde; ekonomik, eğitim, dil, sağlık, yasal düzenlemeler, uyum sosyal ve psikolojik ve iletişim başta olmak üzere birçok alanda sorunun varlığını ortaya koymuştur. Ayrıca başvuru talebinin sonuçlanmaması sığınmacıları belirsiz bir hayata sürüklemektedir (Buz, 2002, s. 69'den Aktaran; Kartal ve Başçı, 2014, s. 289).

Afgan göçmenler, dünyadaki mülteci ve sığınmacı nüfusunun önemli ve büyük bir payını oluşturmaktadır. Savaş ve iç karışıklıklar döneminde Afganistan halkı için göç bir geçim stratejisi olmuştur. Başta komşu ülkeleri Pakistan ve İran olmak üzere Afganistan'dan dünyanın birçok yerine göç hareketliliği başlamıştır. Türkiye de bu göç hareketliliğinde hedef ülke

olarak Afgan göç sürecinin bir parçası haline gelmiştir (Suh, 2021, s. 54). Tümtaş'a (2022, s. 347) göre Afgan göçmenlerin Türkiye'yi tercih etmelerinin nedenleri, Türkiye'yi Avrupa'ya geçmek için bir köprü olarak kullanmalarındadır. Türkiye hedef ülke olmanın yanında coğrafi konumu sebebiyle geçiş güzergâhı olarak kullanılmakta ve göçmenler için transit ülke işlevini de gerçekleştirmektedir. Ayrıca bu sırada geçiş için gerekli olan göçmen kaçakçılarını ödenmesi gereken yol masrafını karşılamak üzere Türkiye'de çalışma hayatına dâhil olmaktadır. Bir diğer neden ise Afganistan'a komşu olan İran ve Pakistan'a göre görece daha yüksek ücretlere iş bulmalarındadır. Üçüncü neden ise Türkiye'nin tarihi, kültürel ve inanç şekli açısından kendilerini daha yakın hissetmeleridir. "Çalışma Genel Müdürlüğü'nün yaptığı 2021 çalışma hayatı istatistiklerine göre; Türkiye'de uyruklara ve izin türlerine göre yabancılara verilen çalışma izin sayısı, 2.624'ü erkek, 299'u kadın olmak üzere toplam 2.923 Afgan göçmene çalışma izni verilmiştir.

Türkiye'ye yoğun olarak göç eden gruplardan biri olan Afgan göçmenlere yönelik literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar birbirinden farklı zamanlarda ve farklı alanlardan olup hepsi farklı bakış açıları sunmaktadır. Son dönemde Afgan göçmenlere yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında bazen genel bir göçmen profilinin ortaya konması (Özgün, 2021; Karakaya ve Karakaya, 2021), bazen göçün bir istila olup olmadığının tartışılması (Tümtaş, 2022), göçün neden ve sonuçlarının sorgulanması (Obayd ve Karataş, 2021), bazense çocuk gibi dezavantajlı göçmenlerin durumlarının (Bozok ve Bozok, 2018; Bozok ve Bozok, 2019) ve aldıkları eğitimlerin etkilerinin derinlemesine incelenmesi (Bozkurt vd., 2020), yine başka bir dezavantajlı grup olan kadın göçmenlerin uyumlarının ve yaşadıkları toplumsal cinsiyetçi yaklaşımların ele alınması (Arpacı, 2020; Coşkun ve Çetin, 2022; Habıbullah, 2023), pandemi gibi dönemlerde ki durumlarının ortaya konması (Bozok ve Bozok, 2020), insan ticaretine konu olmaları (Alakuş ve Uzan, 2020), işgücü piyasalarında ki durumları (Güler, 2020) ve göçmenlerin medyada görsel yansımaları (Wakili ve Cangöz, 2022) gibi çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalar İstanbul, Trabzon, Uşak, Erzincan gibi Türkiye'nin birbirinden farklı yapıya sahip pek çok farklı ilinde yapılmış olsa da hepsinin ortak noktada bulunduğu dezavantajlı ve sorunları hala çözüme ulaşmamış bir Afgan göçmen profili vardır. Bu sebeple bu kitleye yönelik çalışmalar yapılsa da çözüm konusunda hala yeterli adımların atılmadığı bu yüzden de bu kitleye yönelik akademik çalışmaların devam etmesinin önemli olduğu görülmektedir.

Göçmenliğin toplumsal süreçlerden bağımsız bir konu olarak ele alınması mümkün olamamakla birlikte toplumsal yapıdaki birçok değişikliğin sebebi ve sonucu olmaktadır. Bu aşamada da göçmenlerin toplumsal süreçte göçmen statüsünde olmasından kaynaklı birçok problemle karşı karşıya kalması kaçınılmaz hal almaktadır. Göç sürecinin anlaşılması ve ayrıntılı olarak incelenmesi tüm toplumlar için önem arz etmekte olup göçmen kitlesinin de uyum ve bütünleşme sürecini kolay atlatmasına yardımcı olacaktır. Farklı açılardan her bir göç olayının tanımlanması ve değerlendirilmesi göçle baş etme noktasında hangi politikaların izleneceği konusunda ve ortaya çıkabilecek muhtemel sorunların önüne geçilmesinde ve çözüme kavuşturulmasında etkilidir. Göçmenlere yönelik pek çok çalışma bulunmakla birlikte özellikle pandemi gibi salgınların göçmenlerin durumlarını ve göçmenlere bakış açısını daha olumsuz etkilediği ve bu tür büyük dönüşümlerin çalışma sonuçlarını etkilediği de bilinmektedir. Bu sebeple bu çalışma Covid-19 pandemisi sonrası yapılan bir saha çalışması ile göçmenlerin toplumsal hayata ve iş hayatına katılırken ne gibi sorunlar ile karşılaştığını ele almaktadır. Ayrıca bu çalışma göçmenlerin göç etme nedenleri ve sosyal yaşam ilişkilerine yönelik sorulara cevap aramaktadır. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran nokta, nitel yöntem kullanılarak ve genel sorular sorarak göçmenlerin topluma katılımında yaşadıkları sorunları ve göç sonrası yaşadıkları süreçler hakkında güncel tespitler de bulunmasıdır. Çalışma da göç ve göçmenlik durumu kısaca bahsedildikten sonra çalışma sahasına yönelik yöntem, çalışma grubu, veri toplama araçları ve analizleri verilmiş en son bulgular temalandırılarak sonuçlandırılmıştır.

1. Yöntem

Bu çalışmada nitel yöntem kullanılmaktadır. Nitel yöntem gözlem, görüşme ve belge analizi gibi bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı olay ve algıların gerçekçi bir biçimde bütüncül olarak araştırıldığı bir yöntemdir. Bu yöntem sosyal olguları ve olayları bağlı olduğu çevrede araştırmayı ve anlamayı gerektirmekte ve teori oluşturmayı temel almaktadır (Yıldırım, 1999, s. 10). Göçmenler, kültür, dil, din, ırk, inanç, değerler ve buna benzer birçok farklılıklarından dolayı bazı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu çalışmada nitel araştırma yönteminin kullanılmasının sebebi göçmenlerin yaşam deneyimlerine, çevresel koşulların ve göçmen kimliğinin yaşadıkları toplumda ne gibi sorunlara yol açtığının tespit edilmesinde derinlemesine fayda sağlamasıdır. Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 07.11.2022 tarihli ve 397 sayılı kararı ile bu araştırmanın yapılmasının etik olduğuna dair onay verilmiştir.

Bu çalışma ayrıca gelecek çalışmalar için yön gösterici bir çalışma niteliği de taşımaktadır. Bu araştırmada cevaplanması amaç edilen temel problem; göçmenlerin topluma dâhil olurken ve dâhil olduktan sonra ne tür problemlerle karşı karşıya kaldığıdır. Bunun yanında diğer alt problemler ise araştırma sorusu halinde aşağıda sıralanmaktadır;

Göçmenlerin göç etmelerine neden olan faktörler nelerdir?

Göçmenlerin göç ederken Türkiye'yi tercih etmelerinde ne gibi faktörler etkili olmuştur?

Göçmenler göçten sonra toplumsal yaşama katılırken nasıl bir hayat sürmektedir?

Çevresindeki kişilerin tutum ve davranışları, göçmenlere karşı nasıldır?

Göçmenler göçmen kimliğinden ötürü ne gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar?

1.1. Çalışma Grubu

Bu çalışmanın evreni Türkiye'ye farklı sebeplerden ötürü göç etmiş göçmenlerden oluşmaktadır. Türkiye'de 62 uydu kentten biri olan Uşak farklı göçmen gruplarını içinde barındırmaktadır. Buna paralel olarak bu çalışmanın örneklemini Uşak Merkez'de yaşayan Afgan göçmenler oluşturmaktadır. Afgan topluluklarının uzun zamandır Türkiye'ye göç ediyor olmasından sebep uydu kentlerden biri olan Uşak'ta dernekleştikleri ve görüşmeler sırasında görünür olmak için bu alanda çalışmalar yapılmasına destek verdikleri görülmüştür. Ayrıca katılımcıların rahat ve yansız bir görüşme yapması için rahatlatılması ve doğru bir çeviri için gönüllü bir çevirmen desteğinin verilmesi de örneklem seçiminde etkili olmuştur. Bu örneklem kartopu örneklem tekniği ile elde edilmiş ve geçici kimliğe sahip 24 Afgan göçmene ulaşılmıştır. Araştırmanın verileri 25 Şubat 2023 ve 23 Mart 2023 tarihleri arasında 24 göçmen ile yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorulara verilen cevaplardan elde edilen verilerle sınırlıdır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada öncelikle göçmen çalışanlara yönelik genel bir literatür taraması yapılmış ve araştırma problemleri belirlenmiştir. Ardından yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alacak sorular da bu araştırma problemlerine paralel olarak çeşitlendirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme araştırma konusunun bütüncül bir şekilde ele alındığı, genellikle açık uçlu soruların yer aldığı, kişinin bilgi, duygu ve tecrübelerine odaklanan yüz yüze, bire bir yapılan bir veri toplama tekniğidir (Tekin, 2006, s. 101). Afgan göçmenlerin toplumsal deneyimlerine odaklanan bu görüşme nitel bir yöntem olmakla birlikte göçmenlere yöneltilen yarı yapılandırılmış görüşme formu sorularından elde edilen saha bulguları üzerinden incelenmiştir. Literatürden yararlanarak oluşturulan görüşme soruları toplamda 10 soru üzerinden, gönüllü bir şekilde katılım sağlayan 24 görüşmeciye yöneltilmiştir.

Nitel veri toplama tekniği olan görüşmede öncelikle katılımcılara demografik sorular sorulmuştur. Demografik bilgilerin ardından katılımcıların göç sürecine ve sorasındaki sürece ilişkin yaşam deneyimleri hakkında bilgi toplamak adına sorular yöneltilmiştir.

Göçmenlerin yaşadıkları ve çalıştıkları bölgelerin belirsiz ve değişken olması nedeniyle, göçmenlere ulaşmak için kartopu örneklem tekniğinin tercih edilmiştir. Kartopu örneklem tekniği bir diğer adıyla zincir örnekleme tekniği evreni oluşturan parçalara ulaşımın zor olduğu ve evren hakkındaki bilgilerin eksik olduğu durumlarda kullanılmaktadır (Patton, 2005'den aktaran Baltacı, 2018, s. 253). Örneğin; kaçak göçmenler, etnik-dini gruplar, kayıtsız işçiler ve sokak satıcıları gibi grupların örnekleme oluşturması ile ilgili bu örneklem tekniği kullanılmaktadır (Creswell, 2013). Buna bağlı olarak bu çalışma kapsamında katılımcılara kartopu örneklem tekniği ile ulaşılmıştır.

Nitel araştırmalarda geçerlik ölçme aracının, ölçmeyi amaçladığı olguları doğru ölçmesi ile yakından ilişkili olmasıyla ilgilidir. Nitel yöntem de ise böyle bir durum söz konusu olmamakla birlikte güvenilirlik için ek yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ek yöntemler çeşitleme, katılımcı teyidi, meslektaş teyidi gibi yöntemlerle elde edilen veriler ve ulaştığı sonuçların teyit edilmesine yardımcı olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 281). Ayrıca nitel araştırmada araştırmacının esnek olması geçerlik konusunda bir avantajdır. Araştırmacı araştırmanın gidişatına göre yeni stratejilere başvurup, görüşmelere yeni sorular ekleyebilir, elde ettiği verileri teyit edebilmek adına farklı veri toplama yöntemlerini de kullanabilir. Bu gibi faktörlerin yanında görüşmelerin yüz yüze yapılması, uzun süreli bilgi toplama, doğrudan gözlem yoluyla olayın doğal ortamında bilgi toplama gibi ek bilgi toplama imkânının olması nitel araştırmalarda geçerliği sağlayan önemli etmenlerdir.

Bu bilgiler ışığında bu çalışmada görüşmeler başlamadan önce katılımcılara araştırmanın amacı ve süreci hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca görüşmeye katılımıyla ilgili kararı sorularak, gönüllü bir şekilde görüşmeye katılanların diledikleri zaman da bu çalışmadan ayrılma konusunda özgür oldukları katılımcılara aktarılmıştır. Kimlik bilgisi talep edilmemiş ve isimlerinin de gizli tutulacağı bildirilmiş, çalışmada katılımcıların isimleri kodlanarak aktarılmıştır. Görüşmeler yüz yüze şekilde gerçekleştirilmiş ve katılımcıların onayı ile birlikte ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Ayrıca araştırmadan çekilmek isteyen katılımcılar örnekleme dâhil edilmemiştir. Görüşmedeki örneklemin Afgan göçmenlerden

oluşması dil kısıtını da beraberinde getirmiştir. Bu yüzden görüşmeler katılımcılarla daha rahat ve etkili bir iletişim kurabilmek adına Türkçe bilmeyen katılımcılarda çevirmen yardımı eşliğinde yapılmıştır.

1.3. Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda veriler analiz edilirken kod ve temaların bulunması, düzenlenmesi ve bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formuyla Afgan göçmenlere yöneltilen sorular ses kayıt cihazından transkript şekline aktarılmıştır. Daha sonra bu yazılı dokümanlar araştırmacı tarafından derinlemesine incelenmiştir. Görüşmecilerden elde edilen veriler literatürden faydalanılarak temalandırılmıştır. Veriler NVivo10 paket programı ile analiz edilmiştir. Betimsel analiz yapılmış ve elde edilen verilerin daha açık yorumlanması ve irdelenmesi açısından da içerik analizi yapılmıştır.

2. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde görüşmeler ve NVivo10 programı aracılığıyla ortaya çıkan veriler değerlendirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeye katılan katılımcılar G1, G2, G3 ve G24 şeklinde tanımlanmıştır. Görüşmecilere yöneltilen sorular ve elde edilen veriler doğrultusunda bu çalışmayla ilgili 4 ana tema elde edilmiştir. Bu temalar; göç etme nedenleri, Türkiye'ye göç etme nedenleri, sosyal yaşama ilişkin bulgular ve çalışma hayatına ilişkin bulgulardır.

Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler

Görüşmeci	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Öğrenim Durumu	Meslek	Gelir Seviyesi	Göç Etmeden Önceki İş
G1	Erkek	46	Evli	İlköğretim	Terzi	8.500	Terzi
G2	Erkek	36	Evli	Lisans	Dernekte Yönetici-Günlük işçi	5.000-7.000	Öğretmen
G3	Erkek	39	Evli	Lisans	Dernekte yönetici-Günlük işçi	4.500-5.500	Bilgisayar Mühendisi
G4	Erkek	43	Evli	İlköğretim	Fabrikada İşçi	8.500	Manav
G5	Erkek	34	Evli	Yok	Fabrikada İşçi	6.500-7.500	Asker
G6	Kadın	32	Bekâr(Eşi vefat etmiş)	İlkokul	Lokanta Çalışanı	2.800	Ev Hanımı
G7	Kadın	35	Bekâr(Boşanmış)	Yok	Fabrikada işçi	5.000-6.000	Fabrika İşçisi
G8	Kadın	40	Evli	İlkokul 3. Sınıf Terk	Terzi	7.000	Terzi
G9	Kadın	32	Evli	Lise	Supervisor	4.000-5.000	Çalışmıyordu
G10	Kadın	36	Bekâr(Eşi vefat etmiş)	Önlisans	Fabrikada işçi	5.500	Terzi
G11	Kadın	29	Evli	Lise 1. Sınıf Terk	Ev hanımı	Yok	Ev Hanımı
G12	Kadın	38	Bekâr(Boşanmış)	Yüksek Lisans	Dernek Başkanı	3.000	Öğretmen
G13	Kadın	27	Bekâr	Üniversite 2. Sınıf Terk	Dernekte Tercüman	Yok	Öğrenci
G14	Kadın	20	Bekâr	Lise 3. Sınıf Terk	Fabrikada işçi	5.000	Öğrenci
G15	Kadın	28	Bekâr	Üniversite 2. Sınıf Terk	Şu anda işsiz	Yok	Öğrenci
G16	Kadın	21	Bekâr	Lise 3. Sınıf Terk	Terzi	4.000-5.000	Öğrenci

G17	Kadın	28	Evli	Lisans	Fabrikada işçi	6.000	Öğretim Üyesi
G18	Kadın	45	Evli	Lise 2. Sınıf- Hala devam ediyor.	Fabrikada işçi	6.000	Kuaför
G19	Kadın	56	Bekâr(Boşanmış)	Yok	Şu an da işsiz	Yok	Tarlada İşçi
G20	Kadın	42	Evli	Lise 3. Sınıf- Hala devam ediyor.	Dernekte Sayman	Yok	Dernek Çalışanı
G21	Erkek	56	Evli	Lise	Şu anda işsiz	Yok	Polis
G22	Erkek	18	Bekâr	Lise 4. Sınıf	Şu anda işsiz	Yok	Öğrenci
G23	Erkek	27	Evli	Lise	Şu anda işsiz	Yok	Seyyar Satıcı
G24	Erkek	18	Bekâr	Lise	Stajyer	2.650	Öğrenci

Tablo 1’de görüldüğü üzere bu çalışmaya 24 görüşmeci katılım sağlamıştır. Bu görüşmecilerin 15’i kadın 9’u da erkektir. Katılımlar gönüllülük esaslı olmuş ve kadınlar çalışmaya katılmaya daha fazla gönüllü olmuştur. 18-56 yaş gibi oldukça geniş bir yaş aralığında katılım sağlanmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 34’dür. Erkek katılımcıların yaş ortalaması 35, kadın katılımcıların yaş ortalaması ise 34’dür. Katılımcıların en küçüğü 18 yaşında, en büyüğü de 56 yaşındadır. Medeni durum açısından 13 kişi evli, 6 kişi ise bekârdır.

Eğitim seviyeleri incelendiğinde okuma yazma bilmeyeninden yüksek lisans mezununa kadar farklı eğitim düzeyleri bulunmaktadır. Farklı meslek gruplarına dahil olan katılımcıların bir kısmının geçici, mevsimlik gibi işlerde çalışmasından ötürü zaman zaman işsiz kaldıkları dönemler de farklılaşmaktadır. Şu anda işsiz olan göçmen katılımcılar ise yeni işten çıkmış veya iş arama sürecindedirler.

Görüşmecilerin daha önce yaptıkları işler incelendiğinde G20 ve G8 adlı görüşmeciler dışında kendi mesleğine devam edebilen bulunmamaktadır. Göçmenlerin eğitim düzeyi ve mesleki donanımı her ne olursa olsun daha düşük statüde işlere mecbur kalmaktadırlar.

Görüşmelerin yapıldığı dönemde göçmen katılımcıların 5’inin sosyal güvencesi var iken 19 göçmenin sosyal güvencesi bulunmamaktadır. 11/04/2013’te yayımlanan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 87. Maddesine göre “Herhangi bir sağlık güvencesi olmayan ve ödeme gücü bulunmayanlar uluslararası koruma başvuru kaydından itibaren bir yıl süre ile 31/5/2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu hükümlerine tabidir. Özel ihtiyaç sahipleri ve Bakanlıkça sigorta kaydının devamı uygun görülenler için bir yıl süre sınırı aranmaz. Genel sağlık sigortasından faydalanacak kişilerin primlerinin ödenmesi için Genel Müdürlük bütçesine ödenek konulur. Primleri Genel Müdürlük tarafından ödenenlerden ödeme güçlerine göre primin tamamı veya belli bir oranı talep edilir. Başvurusu hakkında idarece olumsuz karar verilen yabancılar genel sağlık sigortası kapsamından çıkarılır” şeklinde göçmenlerin sağlık sigortası konusuna açıklık getirmektedir (6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013). Bu kanun maddesine istinaden eşinden boşanmış ve vefat etmiş kadın göçmenlerden 4 kadın görüşmeci, ayrıca kronik rahatsızlığı bulunan 1 kadın olmak üzere göçmenlere çalışmasalar da sosyal güvenceden yararlanma hakkı sunulmaktadır.

Demografik bilgilerin ardından görüşmecilerden elde edilen temalar aşağıda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

2.1.Göç Etme Nedenine İlişkin Bulgular

Görüşmecilerin göç etme nedenlerine ilişkin alt temalara bakıldığında çoğunlukla siyasal nedenler olmak üzere ekonomik, güvenlik, ailevi, toplumsal, eğitim gibi birçok etmenin Afgan göçmenlerin yaşadıkları yerden göç etmelerine sebep olduğu görülmüştür. Temaya ilişkin alt temalar tablo şeklinde aşağıda verilmiştir

Tablo 2. Göç Etme Nedenlerine İlişkin Bulgular

Göç etme nedenlerine ilişkin bulgular	Görüşmeciler																								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	
1.Siyasi Nedenler																									2
2.Ailevi Nedenler																									
3.Ekonomik Nedenler																									
4.Eğitim ile İlgili Nedenler																									
5.Güvenlik ile İlgili Nedenler																									
6.Toplumsal Nedenler																									

Tablo 2’de belirtilen göç etme nedenleri ile ilgili görüşmelerden elde edilen ifadelerle ait betimsel örnekler aşağıda verilmiştir.

“Çocukları kurtarmaya çalıştık. Çocuklar en azından okusunlar yani kendi ayakları üzerinde durabilsinler. Yani çocuklar için biz göç ettik” (G1).

“... Ama kendi mezhep olunca onlara güzel izin veriyor mesela bakılıyor güzel time'ları veriyor. Annem de çok sıkıntılar çekti yani bize böyle senin hak ettiğin liyakata göre hiçbir şey yani etmiyorlar. O yüzden çok sıkıntı ekonomik sıkıntılar var. Bu sadece mezhep ayrımcılığı, şehir ayrımcılığı. Herkes kendi kavmiyle şey ediyor, tutuyor onun menfaatine çalışıyor” (G15).

“İran’da aile probleminden dolayı ve iktisadi durumdan dolayı göç ettik Türkiye’ye. Babamdan sıkıntı vardı yani ailecek. Annem ve biz babamdan uzaklaşmak için geldik. Anneme eziyet ediyordu biraz” (G16).

“Annem orada şey müdür yardımcısıydı. Sonra Taliban tehdit etmişti, bizim eve oraya gelmişti. Annem korkmuştu İran’a gelmiş sonra Türkiye’ye geldik” (G22).

Katılımcılardan alınan cevaplar incelendiğinde katılımcıların siyasi nedenlerden göç etmesindeki en büyük sebep öncelikle Taliban baskısıdır. Ülkedeki savaş toplumun farklı alanlarında da sorunlara yol açmaktadır. Göçmelerin devlete bağlı organlarında çalışma Taliban’a karşı bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Görüşmecilerden bir kısmı da yaptığı meslekten ötürü Taliban tarafından işinden edilmiştir. Bu şekilde geçimini sağlama yolları kapanmıştır. Görüşmecilerin birçoğu bu siyasi sebeplerin yanında ülkedeki güvenliğin olmayışından kaynaklı da göç etmiştir. Kadınların çalışmasına izin verilmemesi de bir başka etkidir. Afganistan’daki toplumsal hayatın işleyişindeki problemlerden kaynaklı örneğin Afgan kadınların bazı haklardan yoksun olması gibi, devlet ve idari işlerin işleyişindeki düzensizlikler, çalışılan birimlerdeki kayırmacılık gibi birçok faktör toplumsal hayattaki sorunlardan ötürü göçe sebep olmuştur.

2.2.Türkiye’ye Göç Etme Nedenine İlişkin Bulgular

Göçmenler birçok farklı sebeplerden ötürü göç sürecine katılırken, bu süreçte göç edilecek bölgenin, ülkenin ve geçiş güzergâhlarının belirlenmesinde de birçok farklı etmen rol oynamaktadır. Bu başlıkta göç edilen bölge ve geçiş ülkesi olarak tercih edilen Türkiye’ye göç etme nedenleri katılımcılardan elde edilen verilerle birlikte ele alınmaktadır.

Tablo 3. Türkiye’ye Göç Etme Nedenlerine İlişkin Bulgular

Türkiye’ye Göç Etme Nedenlerine İlişkin Bulgular	Görüşmeciler																							
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2

bizi ını kabul eder mi etmez mi önümüzü kimse göremiyor. Bizim ait olduğumuz yer Birleşmiş Milletler” (G4). “Bazı yerler istemiyor büyük fabrikalar göçmen istemiyor” (G4).

“Daha yeni fabrikaya girdim battaniye fabrikasına. Ama pis, mecbur çalışacağız” (G5).

“İş ortamı arkadaşlarım ve patron çok iyi insanlardı bana iyi davranıyorlardı mesela bana abla diyorlar falan. Ben hatta 3 sene oldu burada bu şekilde devamlı çalışıyorum ve 30 liradan başladım sonra 50 oldu falan yani iyilerdi” (G6).

“Saat 8'de işe başlıyoruz saat 12'ye kadar. Sonra bire kadar yemek arası bir de başlıyoruz 5'e kadar. Tatilde bir pazar günü oluyor” (G7).

“Sürekli çalışmıyorum mesela evden de yapabilirim ben bu işi Manisa'dan biri arıyor öğleden sonra aslında oraya gidiyorum. Çünkü çocuklarım okula gidiyor 3 yaşında bir bebeğim var. Bir buçuktan sonra gidiyorum ben oraya akşam saat beşe kadar. Cumartesi günü açıyoruz orada. Cumartesi günü nöbetçiyim sabah erken gidiyorum 4'e kadar” (G9).

“Dil sıkıntısından anlıyorum ama konuşamıyorum dil bilmediğim için başka fabrikalarda pek tutmadılar ben de mecbur kaldım o yüzden deri fabrikasına gittim.”(G10).

“Evet dün parmağım şişti çıktı. Bir şey demedi geçer dedi patron. Kız kardeşime mesela fabrikada başını çarptı bayıldı ondan sonra onu götürdüler dinlendi birkaç dakika sonra geri işe başladı. Doktora falan götürmediler yani bir de 11'e kadar mesaiye kaldı kardeşim” (G14).

“Sadece Türkiye'ye geldim zor iş burada zor iş. Fabrika hiç, sadece para sadece günlük haftalık para için çalışıyorum. Çok pis bir ortam her yerde kamera var mecbur çalışıyoruz 9 saat” (G17).

“Geçici iştir. O kadar tatili yok yani biz kaç gün çalışıyorum tekrar iş bitiyor eve geliyorum evde kalıyorum tatilim yani öyle. Şimdi biz bugün tatiliz belli değil yarın iş varsa yoksa hiç belli değil. Çağırırlarsa gidiyorum yoksa gitmiyorum” (G18).

“Maaş yönünden farklı tabii diğer çalışanlar onlar sigortalı ve maaşları yüksek benim mesela ilk önce 1700 lira veriyordu aylık. Onlar daha yüksek alıyorlardı” (G19).

“Benim eşim mesela hem gece çalışıyor hem sabah orada kalıyor yani. Mesela ben dedim ya 40 gün bir ay çalıştım orada mesela 12'ye kadar. Bazı günler 12'ye kadar geceye kadar biz çalışıyorduk” (G20).

“Yani göçmenler daha ağır işlerde çalıştırılıyor genelde zor işler onlara kalıyor” (G23).

Yukarıdaki betimsel ifadelerden de anlaşıldığı üzere göçmenlerin iş ararken karşılaştıkları sorunların başında dil, işverenin göçmen çalışanları çalıştırmak istememesi gibi sorunlar gelmektedir. Göçmenlerin çalışma hayatındaki çalışma biçimleri düzenli çalışma saatleri ve uzun süreli işlerde çalışmalarının yanında düzensiz çalışma saatleri ve geçici işlerden de oluşabilmektedir. Ayrıca çalışma ortamının özelliklerine ait genel bir sınıflandırma yapacak olursak çalışma ortamında avantajlar ve dezavantajlar şeklinde bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Bunun yanında Afgan göçmenler çalıştıkları ortamda birtakım sorunlarla baş etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sorunlar; kendi işini kuramama, sigortasızlık, iş kazası, taciz, düşük ücret, fazla mesai, vasıfsız ve ağır işlerde çalıştırma gibi sorunlardır. Göçmenler yerli çalışanların çalışmak istemediği işlere, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için vasıfsız ve ağır çalışma koşullarına razı olmaktadır. Göçmen kimliği seçim yapma şansını azaltmaktadır. Dolayısıyla işle ilgili farklı seçenekleri olmayan göçmenler ilk buldukları işe girmek zorunda kalmaktadırlar. Göçmen çalıştırmak istemeyen işverenler için en önemli neden göçmenlerin sigortalarının olmamasıdır. Göçmenler için bazı durumlarda yabancı olmaktan kaynaklı çalıştıkları ortamlarda rahatsız edici faktörler olabilmektedir. Bu durumda göçmenler çalışma ortamında tanıdık, akraba ya da kendi kültürlerinden birilerini görmek isteyebilirler. Görüşmecilerin bazıları çalışma saatlerinin esnek olmasından kaynaklı yaptıkları işleri tercih etmişlerdir. Çalışma saatlerinin esnek olması, bazı göçmenlerin bebeğinin bakımı ve ek bir işe gidebilmek için artı zaman kazandırmaktadır.

2.4.Katılımcıların Sosyal Yaşamına İlişkin Bulgular

Katılımcıların bir bölümü sosyal çevrelerinin, işveren ve çalışma arkadaşlarının tutum ve davranışlarında yerlilerle kendileri arasında farklılıklar olmadığını dile getirirken bir diğer bölümü de çeşitli alanlarda farklılıklar olduğunu dile getirmişlerdir.

Tablo 5. Katılımcıların Sosyal Yaşamına İlişkin Bulgular

Katılımcıların Sosyal Yaşamına İlişkin Bulgular	Görüşmeciler																				f						
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20		21	22	23	24		
1. Gelecek Beklentisi																											(32)
1.1. Ekonomik Beklentiler																											16
1.1.1. İşin Devamlılığı																											3
1.1.2. Ücret																											3
1.1.3. Kendi İşini Yapma																											3
1.1.4. Çalışma Şartlarının Hafiflemesi																											5
1.1.5. Kariyer Beklentisi																											1
1.1.6. Maddi Beklentiler																											1
1.2. Sosyal Beklentiler																											11
1.2.1. Belirsizliğin Ortadan Kalkması																											3
1.2.2. Barınma																											1
1.2.3. Göçmen Hakları																											7
1.3. Kültürel Beklentiler																											5
1.3.1. Eğitim																											1
1.3.2. Sosyal Hayat																											3
1.3.3. Beklentisi olmayanlar																											1
2. Sosyal Hayat İlişkileri																											22
2.1. Göçmenler ve Yerliler																											15
2.2. Göçmenler																											5
2.3. Sosyal Çevresi Olmayanlar																											2
3. Göçün Devamlılığı																											(23)

ayrımcılıkta görüşmelerde ön plana çıkmıştır. Göçmenler barınma, eğitim, çalışma ve sağlık hizmetlerinden faydalanma gibi ihtiyaçlarının yanı sıra sosyalleşmeye de ihtiyaç duymaktadır. Göçmenlerin bir kısmı göç ettikleri çevre ile uyum sağlayamamakta ve yerli halkla sosyalleşmemektedir. Dil problemi de bu konuda etkili olmaktadır. Ayrıca bir kısmı göç etmeden önceki sosyal hayatını devam ettirmek isteyerek ve kendi konumundaki kişilerle paylaşım yapmak istediği için göçmenlerle sosyal çevre oluşturmaktadır.

“Biz gelirken Türkiye’ye mesela şöyle Avrupa gibi mülteciye karşı bekliyorduk mesela ayrımcılık olmasın maalesef ki olmadı ve şu an da ayrımcılık var. Mesela bir kadın Avrupa da yazmış ki yabancıya kiraya vermiyorum devlet onu mesela mahkemeye vermiş. Sen neden öyle bir şey yazdın insanlar için. Sen neden insanlar içinde fark koyuyorsun yani ayrımcılık yapıyorsun. Yani böyle şeyler maalesef yok. Mesela buradaki Kızılay para veriyor ya mesela benim eşim hasta olmuş doktora gittik doktor demiş ki ee siz çok çocuk getiriyorsunuz. Maalesef ki Kızılay 250 falan bu kadar veriyor. Yani her çocuk için bi tane çocuğuma bile yetmez”; “Türkiye olduk biz din kardeş olarak bizde Müslümanız Türk milleti olarak Türk milleti de Müslüman yani istiyorduk bize mülteci olarak değil de bize vatandaşlık versin. İslam’da sınır yok hepimiz Müslüman olduğu için ama vermediği için, mesela mülteci kimliği verdiği biz burada kalamıyoruz zor çalışıyoruz” (G3).

“Buraya yeni geldiğim için yok böyle çevremden mesela orada Malatya’da Afgan mültecilerle görüşüyordum ama dil bilmediğim için Türklerle pek görüşemiyordum” (G5).

Görüşmecilerden elde edilen veriler ışığında göçmenlerin bir kısmı için göç süreci daha tam olarak tamamlanamamıştır. Hedefledikleri ülkeye göç etmeye devam etmek istemektedirler.

“2015’ten beri 7,5 yıldır buradayım yani artık burada kalmak çok zor. Hiç böyle yaşamak böyle çok zor her şey. Hem ekonomik olarak hem yabancı artık böyle kadir değil yani önemli değil yani. Sanki insan değilsin böyle. Yani eğer olursa başka bir ülkeye severek gidiyim” (G15).

Katılımcılardan elde edilen verilere göre göçmenlerin toplumsal hayatına ilişkin bulgular göç etmeden önce Afganistan’daki geçim ve yaşam şartları üzerinden incelenmektedir. Göçmenler özellikle göç etmeden önce Afganistan’daki sosyal yaşamı ile Türkiye’ye göç ettikten sonraki sosyal yaşamı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Görüşmecilerden elde edilen verilere göre göçmenler Afganistan ile Türkiye’yi karşılaştırırken statülerindeki değişimi ön plana çıkarmışlardır. Göç etmeden önce icra edilen mesleğin değişimi, kazanılan paranın azalması, meslekte edinilen yüksek mevkiinin göç ettikten sonra olmaması ayrıca bunun dışında eğitime devam edebilme, edinilen eğitime yönelik statü sahibi olma gibi birçok faktör göç ettikten sonra değişime uğramaktadır. Göçmenlerin birçoğu çalıştıkları işlerin daha ağır ve pis işler olduğunu dile getirmektedir. Genellikle göç etmeden önce vasıflı bir işe sahip olan göçmenler Türkiye’ye göç ettikten sonra ihtiyacı olduğu için her ne iş olursa yapmaya razı olmaktadır. Bu durumda göçmen çalışanlar Afganistan ve Türkiye’yi karşılaştırırken çalıştıkları işin koşulları üzerinden bir karşılaştırma yapmaktadırlar. Göç süreci eğitim, barınma, sağlık gibi temel problemlerin yanı sıra psikolojik sorunları da beraberinde getirmektedir. Göç edilen bölgeye uyum sağlama, belirsizlik, geride bırakılan memleket, aile ve hatıralar göçmenleri psikolojik olarak etkilemektedir.

“Orada kendi ülkemde gerçi kocam yoktu yani maddi olarak iyiydi ortalamaydı ama mutluydum psikolojik olarak rahattım ama burada hem iş zor hem psikolojimiz daha bozuk yani zorla geçiniyoruz ama yine de şükür ki mesela emniyet var, güvenlik var rahatız çocuklarım okuyor falan onlar okula gidiyorlar” (G6).

“Çok şükür buraya geldim çok şükür hayatım çok değişti çok şükür Allah razı olsun ben Türkiye’den çok memnunum gerçekten memnunum. Bazen de yok diyorum tabii ki kötü bir şeyler de var. Tabii ki mesela her ülkede de var ama Türkiye’de merhamet var çok var çok Allah razı olsun” (G9).

“Afganistan daha iyi. Bütün çevremiz oradaydı. Ordan gelerek can güvenliğimiz için kaçtık” (G4).

“Orda yani ben öğretmendim. Memur olarak. Yani burada hademe olarak inşaatta. Orada daha iyi bir işim vardı vasıflıydı” (G2).

“Orada idare işte ben müdür olarak yani her dosyaya ben bakıyordum. Bir vaka oluyordu ben bakıyordum hadise olay falan yani. Tabii ki orada işim bu kadar ağır değildi, yine de rahattım. Çünkü benim mesleğimdi onun okulunu okumuştum bilirim. Tabii burada daha ağır işçi olarak” (G21).

Sonuç

Göç geçmişten günümüze ulusal ve uluslararası alanda etkisini fazlaca hissettiren karmaşık bir süreçtir. Toplumlar yaşadıkları bölgelerdeki değişen olay ve olgulardan etkilenerek göç kararı vermektedirler. Bireylerin göç etmelerinde kıtlık, savaş, iç çatışma, yoksulluk, eğitim, doğal afetler gibi birçok farklı sebep bulunmaktadır.

Çalışmanın örneklemini oluşturan Afgan göçmenlerin demografik bilgileri incelendiğinde göç etmeden önceki meslekleriyle ilgili işler yapamadıkları ve farklı eğitim düzeylerinde oldukları görülmüştür. Göç etmeden önce vasıflı işlere sahip olsalar da göç ettikten sonra kendi mesleğine devam eden kişi sayısı çok azdır. Katılımcıların çoğu Afganistan'daki siyasi istikrarsızlıklar, iç çatışmalar ve can güvenliğinin tehlikeye düşmesiyle göç etmişlerdir. Bu gibi sorunların yanında Afganistan'daki eğitim ile ilgili yetersizlikler, aile ve akrabalar arasındaki anlaşmazlık ve düşmanlıklar, Afganistan'daki toplumsal normlar ve ekonominin kötü olması gibi birçok sebep Afgan göçmenlerin göç etmelerinde etkili olmuştur. Siyasi anlaşmazlıkların en temel sebep olması ve diğer göç etmeye neden olan sorunlar da zincirleme bir şekilde birbirini etkilemektedir. Afganistan'daki Taliban baskısı toplumun birçok farklı alanlarında kendini göstermektedir. Özellikle devlete bağlı kurumlarda çalışan göçmenler Taliban tehdidi dolayısıyla işsiz kalmıştır. Ekonomik yetersizlikler ile ilişkili bir diğer konu ise çocukları okula gönderememek, gelecek hayatın öngörülemezliği bu çalışma verilerinden elde edilen göç etme sebepleridir. Dolayısıyla göçmelerinin çocuklarının eğitim hayatına katılmaları ve devam etmeleri göç etmelerine sebep olmuştur. Geçmiş tarihlerden beri devamlı bir göç akımına hedef olan Türkiye'de günümüze doğru oldukça kalabalık bir Afgan göçmen kitlesi oluşmuştur. Afganistan'daki kadınların eğitim hayatı ve çalışma hayatına katılması toplum tarafından da kabul görmüş bir düşünce olmaması Afganistan'da kadın olmanın zorluklarından biridir. Dezavantajlı gruplar haline gelen göçmen kadınları göç etmeye iten bir diğer sebep ise bu toplumsal bakış açısıdır.

Türkiye uzun yıllardır birçok farklı milletten göç alarak hedef ülke olma özelliğini korumaktadır. Afgan göçmenler ise bu sıralamada oldukça önemli bir paya sahiptir. Her ne kadar pek çok göçmen için hedef ülke konumunda olsa da aynı zamanda Avrupa'ya geçiş içinde bir transit ülke konumundadır. Çalışmamızda da Afganistan'dan gelen göçmenlerin Türkiye'yi tercih etme sebepleri kültürel, coğrafi yakınlık, istihdam edilebilirlik ve sosyal bağlantılar olmak üzere farklı başlıklar altında karşımıza çıkmıştır. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve Müslüman bir ülke olması göçmenler için yakın bir kültür olarak değerlendirilmekte ve Türkiye'yi tercih etmelerine sebep olan etmenlerdendir. Göç hareketliliği sosyal bağlantılar aracılığıyla da devam etmektedir. Ayrıca Afganistan'ın Türkiye'ye mesafe olarak yakın olması ve Avrupa'ya geçiş için mecburi istikamette yer alması, Türkiye'nin göçmenler için hedef ve transit ülke olma özelliğini taşımaktadır. Elde edilen bulgular literatür ile benzerlik göstermektedir.

Göçmenliğin iş gücü piyasasından bağımsız bir konu olarak ele alınması mümkün olamamakla birlikte iş gücü piyasasındaki birçok değişikliğin sebebi ve sonucu olmaktadır. Bu aşamada da göçmenlerin iş gücü piyasasında göçmen statüsünde olmasından kaynaklı birçok problemle karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre göçmenlerin mevcut işlerini tercih etmelerinde birtakım değişkenlerin etkili olduğu görülmüştür. Göçmenlerin bir kısmı daha önce tecrübe ettiği mesleki bilgi ve tecrübelerinden faydalanabileceği aynı mesleğe ya da benzer mesleklere yönelmektedir. Göçmenler daha önce yaptıkları mesleklerden çok farklı ağır olarak nitelendirilen özellikle kas gücünden yararlanan işlerde çalışmakta ve daha vasıflı işler için ise uygun bulunmamaktadırlar. Bir diğer kısmı arda kalan zamanda diğer günlük ve geçimlik işlerine zaman ayırabilmek adına çalışma saatlerinin esnek olduğu işleri tercih etmektedirler. Çalışma ortamında tanıdık, akraba ve aile fertlerinden birinin olması ve bu şekilde bir aracı ile işe girmek göçmen çalışanları çalışma ortamında daha rahat hissettirmektedir. Ayrıca dernekte çalışan katılımcılar ise kendisi gibi göçmen bireylere yardım etme amaçlı herhangi bir ücret karşılığı olmadan çalışmaktadırlar.

Göçmen kimliğinin getirdiği problemlerden biri ise iş bulma konusunda seçeneklerin oldukça az olmasıdır. Başka iş bulamadıkları için önüne gelen işe razı olan göçmenler için ise iş bulma konusunda, dil problemi ve göçmen çalışan istemeyen işverenler oldukça önemli problemlerdir. Dil problemi çalışma hayatına dâhil olma aşamasının yanında günlük hayatta da göçmenleri oldukça zorlamaktadır. Göçmen çalışanların çoğu dil problemi yüzünden iş bulmakta zorlanmakta ve çalıştıkları zor şartlara, pis işler olarak tabir edilen işlere mecbur kalmaktadırlar. İş ararken sorun olan dil problemi, çalışmadaki verilere göre göçmenler için iş aramanın yanında, çalışırken işveren ve iş arkadaşları tarafından da oldukça negatif tutumlarla karşılaşmalarına sebep olmuştur.

Afgan göçmenlerin çalışma hayatına dâhil olurken yaşadığı problemler çalışma hayatına dâhil olduktan sonra da şekil ve biçim değiştirerek devam etmektedir. Çalışmamızda da göçmenlerin çalışma hayatı ile ilgili düşük ücret, sigortanın olmayışı, fazla mesai, vasıfız ve ağır işlerde çalıştırılma, yaşanan iş kazalarında herhangi bir haklarının olmayışı ve sosyal güvencelerinin olmamasından kaynaklı yaşanan sıkıntılar gibi birçok sorunla baş etmek zorunda kaldıkları görülmüştür. Ayrıca göçmenlerin dile getirdiği problemlerden bir diğeri de kendi işini kuramamaktır. Dolayısıyla göçmenler göçmen konumunda olduğu sürece başkalarının yanında çalışan olarak hayatına devam etmeye mecbur kalmaktadırlar. Çalışma hayatında yaşanan bir diğer problemde göçmen kadınların karşılaştığı taciz sorunudur. Tacize uğrayan kadınlar bu durum karşısında sessiz kalarak ya da o işe devam etmeyerek tepki göstermektedirler.

Uşak tekstil sektöründe oldukça gelişmiş ve bünyesinde birçok tekstil fabrikasını barındıran bir ildir. Göçmenlerin birçoğu bu fabrikalarda istihdam edilmektedir. Kesme makinesi (katılımcıların adlandırma şekli) gibi tehlikeli makinelerin kullanılmasından ötürü göçmenlerin büyük bir kısmı iş kazası geçirmekte ve işveren karşısında hukuki açıdan haklarını savunamamaktadır.

Göçmenlerin çalışma hayatının yanında sosyal yaşamlarında da birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bunun yanında göç etmeden önceki yaşam şekilleri ve göçten sonraki yaşam şekilleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmamızda da Afgan göçmenler göç etmeden önceki Afganistan ile şuan yaşadıkları Türkiye arasında farklılıklar olduğunu dile getirmektedirler. Öncelikli olarak göçten önceki mesleğiyle ilgili statü sahibi göçmenler göç ettikten sonra aynı statüye sahip olamamaktadırlar.

Kadın göçmenler özellikle özgürlük ve etik değerler ile ilgili farklılıklar olduğunu dile getirmektedirler. Afganistan'daki kadınlar ile ilgili giyim kuşam, çalışma, sosyal hayata katılabilme gibi kısıtlamalar olduğu ve daha çok ataerkil bir toplum yapısının hâkim olduğu düşüncesi görüşmecilerden elde edilmiştir. Ayrıca psikolojik, ekonomik, çalışma şartları açısından ve sosyal durum gibi farklı alanlarda farklılıkların olduğu bilgisi görüşmelerden çıkarılmıştır. Görüşmelerin gerçekleştirildiği 24 görüşmeciden 15 göçmene göre çalışma şartları ile ilgili negatif yönde bir değişiklik yaşanmıştır. Türkiye'de göçmenler çalıştığı işlerin genellikle daha zor, Afganistan'daki işlerin ise daha kolay ve rahat olduğu şeklinde bir çıkarım yapmak mümkündür.

Bazı göçmenler için Türkiye hedef ülke olarak göç edilirken, bazı göçmenler için ise transit ülke olarak kullanılmaktadır. Göçmenler Türkiye'deki hayat şartlarının zor olması, daha iyi işlerde çalışmak ve eğitim hayatına devam edebilmek için tekrar başka bir yere göç etmek istemektedirler. Afgan göçmenlerin tekrar bir göç kararı vermesi ait olma hissi ile yakından ilişkilidir. Türkiye'de bir düzen kuran ve düzenini bozmak istemeyen ve kendini göç ettiği bölgeye ait olmuş hisseden göçmenler için göçün sonlanması durumu söz konusudur ve burada kalıcı olarak hayatlarına devam etmek istemektedirler. Bir diğer taraftan Birleşmiş Milletler ve devletin göçmen politikalarına göre hareket edecek olan göçmenler için durum daha belirsizdir.

Göç sürecinin en önemli aşamalarından biri de göç ettikten sonra göç edilen bölgeye uyum aşamasıdır. Göçmenler göç ettikleri toplumla bütünleşme ve uyum sürecinde sosyalleşmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Afgan göçmenlerin bir kısmı sadece Afgan göçmenlerle iletişim kurarken bir kısmı Afgan göçmenlerin yanı sıra Türklerle de iletişim kurmaktadır.

Afgan göçmenlerin sosyal yaşamları hakkındaki önemli ipuçlarından biri gelecek beklentileridir. Zor şartlar altında ve düşük ücretlere çalışan Afgan göçmenler gelecekle ilgili çalışma hayatlarında ücretleri artması, kariyer planlarını gerçekleştirme, yaptıkları işin devamlılığı, kendi işini kurabilme ve çalışma koşullarının hafiflemesi gibi beklentileri bulunmaktadır. Bunun yanında çocuk sahibi olan ve eğitim hayatı yarıda kalmış göçmenler için eğitim hayatına devam edebilme gibi beklentiler de söz konusudur. Diğer taraftan Türklerle eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olma, vatandaşlık alabilme gibi geleceğe yönelik belirsizliklerin ortadan kalkması ile ilgili beklentiler de bulunmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre göçmenlerin bir kısmı işveren ve çalışma arkadaşlarının tutum ve davranışlarında yerli çalışanlar ile arasında bir farklılığın olmadığı dile getirirken, esasında göçmenlerin çalışma hakları ile ilgili kısımda yerli çalışanlara göre farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Ücret, sigorta, tatil gibi düzenlemeler de yerli çalışanlar ile aralarında farklılıklar bulunan göçmenler işveren ve çalışma arkadaşları tarafından yabancı olması ile ilgili ayrımcı ifadeler ve söylemlerle de karşı karşıya kalmaktadırlar.

Çalışma kapsamında Afgan göçmenlerin göç etme süreçleri ve göç sonrası farklı alanlarda yaşadığı sorunlar ifade edilmiştir. Farklı nedenlerden ötürü farklı değişkenlerin etkisiyle göç eden Afgan göçmenler için göç sonrası süreç oldukça sorunludur. Hayatını idame ettirebilmek ve yaşadığı toplumun bir parçası haline gelmek için Afgan göçmenler gerek çalışma hayatına dâhil olarak gerekse sosyal yaşamda göç ettiği bölgedeki toplumla etkileşim kurarak hayatını devam ettirmektedir. Bu aşamada yaşadıkları problemler, gelecekle ilgili beklentileri, sosyal yaşam tasvirleri bu çalışmada ortaya konmuştur. Çalışmanın başında da belirtildiği üzere artık göz ardı edilemez bir kavram haline gelen göç ve göçmen kavramlarına yönelik ciddi devlet politikalarının geliştirilmesi hem insan onuruna yaraşır bir yaşam hakkının sağlanmasına hem de toplumsal huzurun gerçekleştirilebilmesinin temel şartıdır. Ulusal ve uluslararası iş birlikleri ile gerçekleştirilecek olan çabaların uzun vadede bu çalışmada da belirtilmiş olan pek çok sorunun çözümü olacağına inanılmaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2013). Dayanışma ağları üzerinden Eskişehir'de siyaset ve göçmenlik algısı. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(27), 73-94.
- Akkuzu, İ. (2015). Göç ve kapitalizm. *Türkiye İşçi Sendikalar Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü Bülteni*, (4), 20-29.
- Alakuş, E. ve Uzan, Y. (2020). İnsan ticaretine konu olma potansiyeli bakımından Türkiye'nin Afgan düzensiz göçmen gerçeği. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 92-117.
- Arpacı, M. (2020). Ulusaşırı göç ve toplumsal cinsiyet: Erzincan'da yaşayan Afgan kadınlar örneği. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 135-154.
- Aslan, G. G. ve Güngör, F. (2019). Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye göç sonrası yaşadığı sorunlar: İstanbul örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 1602-1632.
- Baldık, Y. ve İşigüzel, B. (2018). Ana dili Türkçe olmayan göçmen toplulukların eğitim sistemine katılımında Türkçe öğretiminin önemi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*, Nevşehir.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Bauder, H. (2005). Habitus, rules of the labour market and employment strategies of immigrants in vancouver, canada. *Social & Cultural Geography*, 6(1), 81-97.
- Birinci Gemici, N. (2016). Çalışma hayatında dezavantajlı bir grup: göçmenler. *İş ve Hayat*, 2(4), 239-261.
- Bozkurt, E., Özbek, S., Türkmen, S. ve Gözeler, M. K. (2020). 60-72 aylık göçmen Afgan çocuklara uygulanan sosyal uyum ve beceri programının etkisinin incelenmesi. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 1-20.
- Bozok, N. ve Bozok, M. (2018). "Göçmen istekleri" yaklaşımı ışığında beykoz, karasu mahallesi'ndeki refakatsiz afgan göçmen çocukların yaşamlarını sürdürme mücadeleleri. *Moment Dergi*, 5(2), 416-440.
- Bozok, N. ve Bozok, M. (2019). İstanbul'a dağılan refakatsiz Afgan göçmen çocuklar. *Beyond Istanbul*, 8, 125-129.
- Bozok, N. ve Bozok, M. (2020). "Pandemi mevcut sorunları derinleştirdi": İstanbul'da kayıtdışı Afgan göçmenler, sağlık, hastalık ve covid-19 pandemisi. *Göç Dergisi*, 7(2), 165-188.
- Buz, S. (2002). *Türkiye'deki sığınmacıların üçüncü bir ülkeye gidiş için bekleme sürecinde karşılaştıkları sorunlar*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). Göçler çağı - modern dünyada uluslararası göç hareketleri. *Bilgi Üniversitesi, İstanbul*. Çiğerci Ulukan, N. (2015). Kapitalizmin denizinde boğulanlar: göçmenler ve göç politikaları. *DİSKAR (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü Bülteni)*, 4, 30-39.
- Coşkun, M. ve Çetin, B. (2022). Özbek asıllı Afgan göçmen kadınlarda toplumsal cinsiyet rollerine göre mekân kullanımı ve kültürel adaptasyon sorunları: Ovakent örneği (Hatay). *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(49), 386-410.
- Craig, T., Mac Jajua, P. ve Warfa, N. (2009). Mental health care needs of refugees. *Psychiatry*, 8(9), 351-354.
- Creswell, J. W. (2013). Educational research: planing, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research, Pearson.
- Çakı, G. (2019). *Göçmen ayrımcılığını konu alan halkla ilişkiler kampanyalarındaki görsellerin göstergebilimsel analizi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atılım Üniversitesi
- Çetin, İ. (2016). Suriyeli mültecilerin işgücüne katılımları ve entegrasyon: Adana-Mersin örneği. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 15(4), 1001-1016.
- Dedeoğlu, S. (2018). Tarımsal üretimde göçmen işçiler: yoksulluk nöbetinden yoksulların rekabetine. *Çalışma ve Toplum*, 1(56), 37-68.
- Demir, M. (2011). İş yaşamında ayrımcılık: turizm sektörü örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 760-784.
- Demirbaş, H. ve Bekaroğlu, E. (2013). Evden uzakta olmak: sığınmacıların/ mültecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. *Kriz dergisi*, 21(1), 11-24.

- Doğan, M. (2019). *Temel eğitim kurumlarındaki afgan uyruklu öğrencilerin sosyal entegrasyonunda okulun yeri: Karaman örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
- Fielden, A. (2008). Local integration: an under-reported solution to protracted refugee situations.
- Gencer, T. E. ve Özkan, Y. (2017). Göç eden çocukların kayıp nesil olmalarını engellemek: Suriyeli çocukların eğitim sistemi üzerinden entegrasyonu ve okul sosyal hizmeti uygulamaları. *In Kongre Programı ve Bildiri Özetleri Kitabı Congress Programme & Book of Abstracts* (p. 227).
- Güler, H. (2020). Afganlı göçmenlerin göç süreçleri ve işçilik deneyimleri: Uşak ili örneği. *Çalışma ve Toplum*, 3(66), 1461-1482.
- Habibullah, F. (2023). Türkiye’de yalnız yaşayan Afgan göçmen kadınların yaşam hikâyeleri: İstanbul Zeytinburnu örneği. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 14-24.
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli sığınmacı çocuk işçiler ve sorunları: Kilis örneği. *Göç Dergisi (GD)*, 3(1), 29-63.
- İnsan Kaynakları Geliştirme Vakfı (2015). *Türkiye’de göçmen olmak: göçmen işçiler araştırması*. Aşama Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul.
- Karakaya, C. ve Karakaya, E. N. (2021). Türkiye'nin göz ardı edilen göçmenleri: Afganlar. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 100-111.
- Karaman, B. ve Özçalık, M. (2007). Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğinin bir sonucu: çocuk işgücü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(1), 25-41.
- Karasu, M. A. (2017). Göç ve uyum sorunu. *Uluslararası*, 11, 631-649.
- Kartal, B. ve Başçı, A. G. E. (2014). Türkiye’ye yönelik mülteci ve sığınmacı hareketleri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 275-299.
- Koç, M. Görücü, İ. ve Akbıyık, N. (2015). Suriyeli sığınmacılar ve istihdam problemleri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 63-94.
- Koçan, S., Demirci Güngördü, N., Demir, A. ve Üstün, Ç. (2017). Bir grup sağlık çalışanının bakış açısıyla göçmen sorunu: nitel bir çalışma. *Electronic Turkish Studies*, 12(31), 361-378.
- Kutunis, R. Ö. ve Ulu, S. (2016). İşgücü piyasalarında ayrımcılığın kaynakları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 359-372.
- Leghtas, I. ve Sullivan, D. (2017). *Refugees international*. Saha Araştırması Raporu.
- Lordoğlu, K. ve Aslan, M. (2016). En fazla Suriyeli göçmen alan beş kentin emek piyasalarında değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum*, 2(49), 789-808.
- Mawani, F. N. (2014). Social determinants of refugee mental health. *In Refuge and Resilience*. 27-50. Springer, Dordrecht.
- Obayd, A. J. ve Karataş, A. (2021). Afganistan’da göç hareketliliğinin neden ve sonuçları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(50), 75-91.
- Orhan, O. ve Gündoğar, S. S. (Ed.). (2015). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye’ye etkileri*. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Önen, C., Güneş, G., Türeme, A. ve Ağaç, P. (2014). Bir mülteci kampında yaşayan Suriyelilerde depresyon ve anksiyete durumu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 223-230.
- Özgün, C. (2021). Afgan göçmen profili üzerine bir araştırma: Trabzon örneği. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 1-17.
- Özkarlı, F. (2015). Mardin’de enformel istihdamda çalışan Suriyeli göçmenler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 175-192.
- Papademetriou, D. (2005). Education and immigrant integration in the United States and Canada. *Proceedings of Conference, April 25, 2005*, The Migration Policy Institute.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative research*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.
- Suh G. (2021). *Sebepleri ve sorunlarıyla göçmenlik: İstanbul’daki Afganlar*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara

Üniversitesi

Svensson, M., Urinbojev, R., Wigerfelt Svensson, A., Lundqvist, P., Littorin, M. ve Albin, M. (2013). *Migrant agricultural workers and their socio-economic, occupational and health conditions—a literature review*. Occupational and Health Conditions–A Literature Review (July 1).

Şahin, C. (2001). Yurt dışı göçün bireyin psikolojik sağlığı üzerindeki etkisine ilişkin kuramsal bir inceleme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 57-67.

Tekin, H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 101-116.

Toksabay, B. (2010). *The health right of refugees in turkey*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tümtaş, M. S. (2022). Türkiye'ye düzensiz Afgan göçü: zorunlu göç mü "istila" mı?. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 338-353.

Wakili, J. ve Cangöz, İ. (2022). Gazetelerin internet sitelerinde Afgan göçmenlerin temsili. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (36), 34-60.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 6458, Kabul Tarihi: 4/4/2013, Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 11/4/2013 Sayı: 28615, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 53, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf> (erişim tarihi: 15.06.2023).

Yavuz, Ö. (2014). *Afetler sonrası yapılan sosyal yardımlar ve hizmetler*. İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul

Yıldırım A. ve Şimşek H. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.

Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112).

Yılmaz, G. (2008). Düş, umut, acı ve travmanın sentezi: sermaye birikiminde göçmen emeği. *Toplum ve Hekim*, 3, 172-178.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1.yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul İzni

Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 07.11.2022 tarihli ve 397 sayılı kararı ile bu araştırmanın yapılmasının etik olduğuna dair onay verilmiştir.

Sürdürülebilirlik Açısından Kadirli İlçesinde Turp Üretimi

Radish Production in Kadirli District in Terms of Sustainability

Elif KOCAOĞLU

Res. Ass., Osmaniye Korkut Ata University, Department of Geography, Osmaniye, Türkiye
Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Osmaniye, Türkiye
Orcid: 0000-0002-3905-2321 elifkocaoglu023@gmail.com

Ayşe ÇAĞLIYAN

Assoc. Prof. Dr., Fırat University, Department of Geography, Elazığ, Türkiye
Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Elazığ, Türkiye
Orcid: 0000-0002-0268-2127 acaglayan@firat.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Kocaoğlu, E. and Çağlayan, A. (2024). Radish Production in Kadirli District in Terms of Sustainability. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 185-203.

Kocaoğlu, E. ve Çağlayan, A. (2024). Sürdürülebilirlik Açısından Kadirli İlçesinde Turp Üretimi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 185-203.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 31 March/Mart 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 06 June/Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 185-203

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yazar isim/lerl).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Kadirli ilçesi, turp üretim miktarı ve ekili alan büyüklüğü bakımından Türkiye’de merkezi konumda yer almaktadır. İlçe, Türkiye turp üretiminin yaklaşık %70’e yakını tek başına karşılamaktadır. Kadirli ilçesinde turp üretimi üzerine yapılan bu çalışmanın temel amacı; ilçedeki turp tarımının tarımsal üretim potansiyelinin belirlenmesi, coğrafi dağılımının incelenmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. İlçede her yıl başta kırmızı turp olmak üzere çeşitli turplar yetiştirilmektedir. Çalışmada 2014-2022 yılları arası Çiftçi Kayıt Sistemi verileri temin edilerek ilçede turp tarımının fazla yapıldığı köyler belirlenmiş ve yıllara göre ekim alanlarının yoğunluk haritaları üretilmiştir. Yükseltisinin az olduğu ve ilçenin güneybatı kesimde bulunan Aşağıçıyanlı, Yeniköy, Mecidiye, Tatarlı ve Tozlu köyleri turp tarımının en fazla yapıldığı köyleri oluşturmaktadır. Turp üretim aşamalarının belirlenmesi amacıyla eylül-kasım ayı arasında ekimi yapılan alanlara ve yıkama için kullanılan Savrun Çayı’na arazi çalışması yapılarak çiftçiler, işçiler ve ziraat mühendisleriyle görüşülmüştür. Sonuç olarak mevcut turp üretim potansiyelinin gözden geçirilerek değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik çalışmalar yetersiz bulunmuş, turpun yurtiçi ve yurtdışı pazarlanması ise istenilen düzeye ulaşmamıştır. Kooperatif ve üretici birliklerinin yetersizliği ile örgütlenmelerin sağlanamaması ve alıcı azlığı gibi sebeplerden dolayı üreticilerin pazarlık payları düşük ve pazar pozisyonları zayıf kalmıştır. Turp üretiminin, hasatının ve pazarlanmasının organizasyonuna yönelik SWOT analizi yapılarak zayıf yönler ve tehditlere karşı sürdürülebilirlik açısından öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turp, üretim, sürdürülebilirlik, SWOT analizi, Kadirli

Abstract

Kadirli district is located in a central location in Turkey in terms of radish production amount and cultivated area size. The district alone meets nearly 70% of Turkey's radish production. The main purpose of this study on radish production in Kadirli district; to determine the agricultural production potential of radish agriculture in the district, to examine its geographical distribution and to ensure its sustainability. Various radishes, especially red radish, are grown in the district every year. In the study, the data of the Farmer Registration System between 2014-2022 were obtained, and the villages where radish cultivation was done more in the district were determined and density maps of the cultivation areas were produced according to the years. The villages of Aşağıçıyanlı, Yeniköy, Mecidiye, Tatarlı and Tozlu, which are located in the southwestern part of the district, where the altitude is low, constitute the villages where radish cultivation is done the most. In order to determine the radish production stages, field studies were carried out on the areas cultivated between September and November and the Savrun Stream, which is used for washing, and farmers, workers and agricultural engineers were interviewed. As a result, studies to review and evaluate the existing radish production potential and to ensure its sustainability were found to be insufficient, and the domestic and international marketing of radish did not reach the desired level. Due to reasons such as the insufficiency of cooperatives and producer unions, the inability to provide organizations and the lack of buyers, the bargaining shares of the producers remained low and their market positions were weak. A SWOT analysis was conducted for the organization of radish production, harvesting and marketing, and suggestions were made in terms of sustainability against weaknesses and threats.

Keywords: Radish, production, sustainability, SWOT analysis, Kadirli.

Giriş

Kadirli ovasının zengin alüvyal birimlerinde tarım faaliyetleri halkın geçim kaynağını oluşturmaktadır. Kara (1975), Çukurova'yı delta alanı ve Kadirli ilçesinin de yer aldığı iç ova alanı olarak iki gruba ayırmaktadır. Bu verimli iç ova üzerinde en önemli fonksiyonu tarım potansiyeli oluşturmaktadır (Kara, 1990). Tarımı yapılan ürünlerin önem sırası bakımından turp ilk sıralarda yer almaktadır. İlçe, turp üretim miktarı ve ekili alan büyüklüğü bakımından Türkiye'de merkezi durumundadır. Ortalama her yıl 35 bin dekarlık alanda turp yetiştirilerek, Türkiye turp üretiminin yaklaşık %70'e yakınına ilçe tek başına karşılamaktadır. İlçede başta "kırmızı altın" olarak bilinen kırmızı turp olmak üzere siyah, beyaz, fındık, alabaş, japon gibi farklı turp çeşitleri yetiştirilmektedir.

Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 531 numaralı Menşe Coğrafi İşaret Tescil Belgesi ile onaylanan Kadirli Turpu, coğrafi işaret resmi başvuru tarihi olan 01.06.2018 tarihinden itibaren korunmak üzere 04.09.2020 tarihinde "Kadirli Turpu" olarak tescillenmiştir. Osmaniye için yerfıstığından sonra Kadirli turpu ikinci coğrafi işaretli ürün olarak yer almıştır. Kadirli turpu tescil belgesinde yer alan özellik ve kalite standartına göre kendine has özellikler taşıyarak mevcut üretimini devam ettirmektedir. Uzun yıllar boyunca Kadirli ile özdeşleşen turpun marka değerinin olması ve coğrafi işaretle resmi olarak ilçeye aitlik kazanması sürdürülebilirlik açısından gelecek nesillere aktarılması için oldukça önem taşımaktadır.

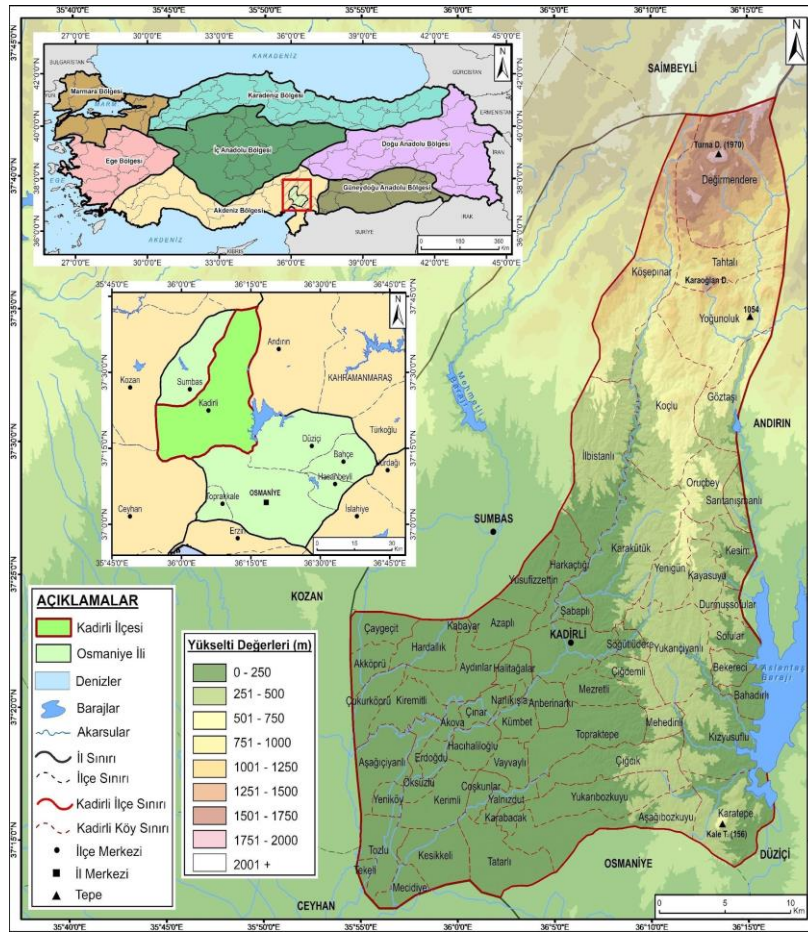
Farklı tüketim alanlarına sahip olan turp ile ilgili birçok ulusal ve uluslararası çalışmalar bulunmaktadır. Yazgan ve Sağlam (1990), Tokat yöresinde yetiştirilebilecek verimli uygun turp çeşitlerinin belirlenmesi üzerine çalışmışlardır. Kano ve Fukuoka (1991), turpun kök büyüme aşaması ve hızı arasındaki ilişkiyi araştırırken, Daşgan vd. (1996), GAP yöresinde turpta uygun ekim zamanının ve çeşitlerinin belirlenmesini araştırmışlardır. Gutiérrez ve Perez (2004), turpun kimyası ve biyoloji üzerine çalışırken, Kaymak ve Güvenç (2010), bazı turp çeşitlerinin fizyolojik bozukluklar bakımından değerlendirilmesi üzerine çalışmışlardır. Kaymak ve Güvenç (2011), farklı ekim zamanlarında Erzurum koşullarında ekilen turpların bazı gelişme özellikleri ve verime etkisini incelemişlerdir. Akan vd. (2013), turp sebzesini fonksiyonel gıda olarak değerlendirmesini yaparken, Hidefumi vd. (2016), iklim değişikliğinin Ichihara'daki japon turpu üzerindeki potansiyel etkilerini incelemişlerdir. Yine aynı şekilde McGill (2018), iklim değişikliği koşullarının turp üzerindeki büyüme ve mahsul üzerindeki etkisini araştırmıştır.

Özellikle son yıllarda tarım alanlarında arazi kullanımının planlanmasında SWOT analizi gibi iç ve dış etkenlerin dikkate alındığı analizlerden büyük ölçüde yararlanılmaktadır (Jochinke vd., 2007). SWOT kısaltması İngilizce strength (güçlü), weakness (zayıf), opportunity (fırsat) ve threat (tehdit) kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Bu analiz etkili olan iç ve dış etkenlerin dikkate alınmasıyla güçlü yönler ve fırsatların en üst düzeyde tutulmasını, zayıf yönler ve tehditlerin ise en alt düzeye indirgenmesiyle strateji oluşturulmasına yönelik çalışmaları kapsar (Kansız vd., 2008). Bu çalışmada da turp üretiminin, hasatının ve pazarlanmasının organizasyonuna yönelik güçlü ve zayıf yönler esas alınarak fırsat ve tehditler belirlenmesi amacıyla bu analiz kullanılmıştır. Böylece tarım alanlarının mevcut durumuna farklı açılardan bakılarak araziden en uygun faydalanma biçimi ortaya koyulmaktadır (Taş, 2011).

Kadirli ilçesinde turp üretiminin incelenmesi üzerine yapılan bu çalışmanın temel amacını, coğrafya bilimi ilkeleri doğrultusunda ilçedeki turp tarımının tarımsal üretim potansiyelinin belirlenmesi ve coğrafi dağılımının incelenmesi oluşturmaktadır. Yıllara göre toplam ekili alanların incelenerek değerlendirilmesi ve üretimin sürdürülebilirliği esasına dayalı olan çalışmanın diğer amaçları ise; Kadirli ilçesine önemli bir ekonomik değer sağlayan turp tarımının, doğal ve beşeri ortam ile olan ilişkisini belirlemek, Turp üretiminin yıllara göre eğilimi incelenerek mevcut yıla ait üretim durumunun tespitini sağlamak, Üretimden pazarlamaya kadar olan süreçte turpun ilçede beşeri ve ekonomik yönden etkisini incelemek, Kadirli turp üretiminin, hasatının ve pazarlanmasının organizasyonuna yönelik SWOT analizini yapmak, SWOT analizi sonucunda güçlü ve zayıf yönler esas alınarak fırsat ve tehditler belirlenerek olumsuz durum ve tehditlere karşı önlemler almak, Elde edilen sonuçların değerlendirilmesiyle üretimin sürdürülebilirliği açısından mevcut üretim ve pazarlama sorunlarına karşı çözüm önerileri geliştirmektir.

1. Araştırma Alanının Sınırları ve Coğrafi Özellikleri

Osmaniye iline bağlı bulunan Kadirli ilçesi, Akdeniz Bölgesinde bulunup Adana Bölümünde yer almaktadır. Batıda Sumbas, doğuda Andırın ve Düziçi, kuzeyde Feke ve Saimbeyli, güneyde Osmaniye Merkez ilçe ve güneybatısında Ceyhan ile çevrili olan ilçe Orta Toroslar'ın güneyinde ve Çukurova'nın kuzeydoğusunda kalmaktadır (Harita 1). 1997 yılında Sumbas ilçesinin Kadirli ilçesi sınırlarından ayrılıp ayrı bir ilçe olmasına rağmen arazi büyüklüğü bakımından 1.107 km²'lik yüzölçümüyle Osmaniye'nin en büyük ilçesini oluşturmaktadır.

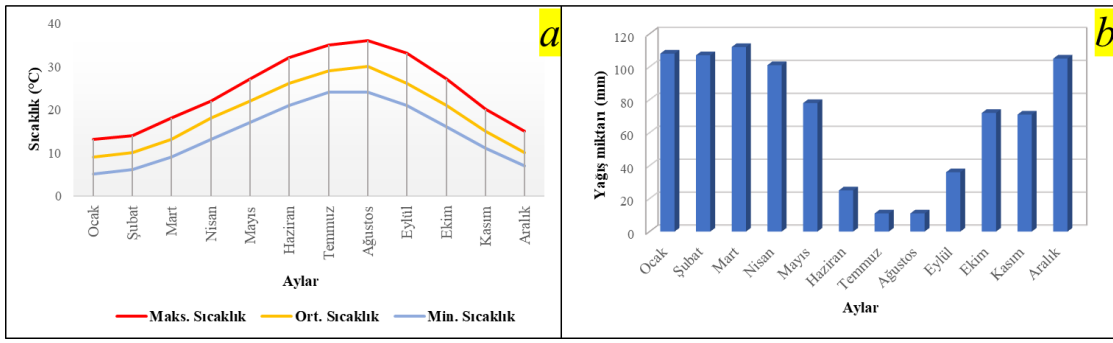

Harita 1. Çalışma Alanının Yeri ve Sınırları

Kadirli ilçesinin deniz seviyesinden itibaren yüksekliği yaklaşık 95 metre olup, topografya bakımından düz ve eğimi az olan bir ilçedir. Çalışma alanının ana yer şeklini ovalık alanlar oluşturmaktadır. Dağlık ve engebeli arazi ilçenin kuzey ve kuzeydoğusunda kalmaktadır. Bu ovalık alanlar özellikle tarım faaliyetleri açısından oldukça verimli araziye oluşturmaktadır. Oldukça düz yapıya sahip olan morfolojiyi ilçenin kuzeyindeki 1500 metreden fazla yükseltiye olan Karaoğlan ve Turna Dağları bozmaktadır. Çalışma alanında ovalık alanların dışında engebeyi oluşturan alanlar 500-2000 metre yükselti arasında bulunan platolar ve dağlık alanlardır. Bu alanlar yamaç, sırt ve tepelerden oluşup ziraatin üst sınırı sayılan bu topraklarda vejetatif devre çok kısa olduğundan hayvancılık ve ormancılık faaliyetleri yapılmaktadır. Özellikle ilçe kuzeyinde yer alan Değirmendere, Köşepınar, Tahtalı, Yoğunluk, Koçlu köylerinde geçim kaynağını ormancılık oluşturmaktadır.

Kadirli'nin jeolojik birimlerini Miosen ve Oligosen yaşlı formasyonlar meydana getirmektedir. Yamaçlar ve tepelik alanlar kumtaşı, konglomera, kil ve marnlardan oluşurken, ova tabanı Kuvaterner çökellerinden oluşmaktadır (Üççam, 2002). Toros Dağlarından taşınıp biriken bu kuvaterner çökellerini Savrun çayı, Kesik suyu, Sumbas çayı ve kolları meydana getirmektedir (Karagel, 2008). Kaynağını Orta Toroslardan alan ve Ceyhan nehrine dökülen Savrun çayı, ilçenin en önemli hidrografik birimini oluşturmaktadır (Üççam ve Hayli, 2004).

Akdeniz iklimi etkisi altında olan çalışma alanında yazları sıcak ve kurak, kışları ise serin ve yağışlı geçmektedir. Yılmaz ve Çiçek (2016)'e göre Thornthwaite iklim sınıflandırmasında C2 grubunda yarı-nemli iklime sahip olan çalışma alanı, iklimsel avantaj nedeniyle tarımsal faaliyetler açısından da avantajlı konumdadır. Kadirli Meteoroloji İstasyonu verilerine göre son 1991-2022 yılları arası sıcaklık ortalaması 19 °C'dir. Ortalama sıcaklık Ocak ayında 7.1 °C ile en düşük değerde iken, Temmuz ayında bu değer 27.2 °C ile en yüksek sınıra ulaşmaktadır. Sıcaklık değerlerinin yıl içerisindeki seyri incelendiğinde, çalışma alanı Akdeniz termik rejimi etkisi altındadır (Sevindi ve Demir). 1991-2022 yılları arası yıllık yağış ortalaması ise 837 mm.'dir. En fazla yağış 112 mm. ile Mart ayında düşerken, en az yağış ise 11 mm. ile Temmuz ve Ağustos aylarında düşmektedir. Mevsimlere göre düşen yağışın dağılışı incelendiğinde ise; %38.2 oran ile en fazla kış aylarında düşerken, ikinci olarak %34.8 ile ilkbahar aylarında, ardından %21.4 ile sonbahar aylarında, son olarak en az %5.6 ile yaz aylarında düşmektedir (Şekil 1).

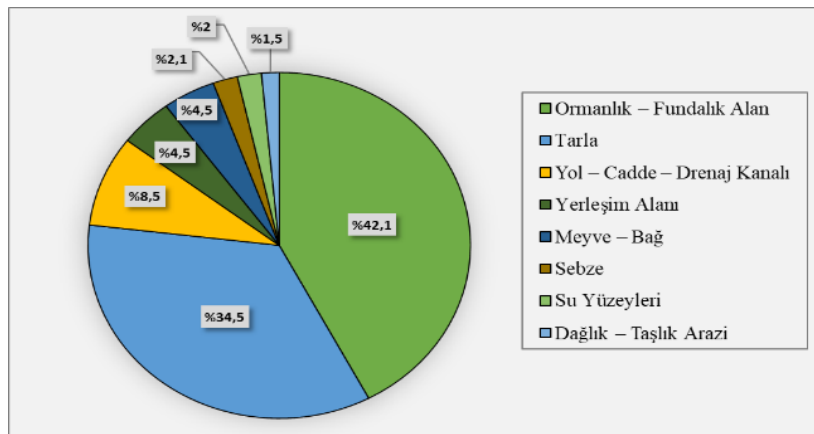
Şekil 1. Kadirli İlçesinin Ortalama Sıcaklık (a) ve Yağış (b) Grafiği (1991-2022)

Kadirli ovasının toprak tekstürünü ince taneli alüvyal topraklar oluşturmaktadır. Tarım potansiyeli açısından önem arz eden ova tabanının toprağını, organik madde bakımından zengin olan hafif bünyeli, kumlu tınlı ve alkali topraklar oluşturur. Toprakta organik madde zenginliği, iklim uygunluğu ve geniş tarım arazisi varlığı ile tarıma elverişli bir ilçe olup geçim kaynağını tarım oluşturmaktadır.

Araştırma sahası arazi kullanım türlerine göre incelendiğinde; %41.1'lik alanda (tarla, meyve-bağ, sebze) tarımsal faaliyetler yapılmaktadır (Tablo 1, Şekil 2). Arazi türü bakımından tarla, meyve, bağ ve sebze alanlarının oluşturmuş olduğu toplam 454.160 dekar tarım arazisinde; 292.384 dekarlık alanda %64 sulu tarım yapılırken, 161.776 dekar alanda %36 kuru tarım yapılmaktadır. Ziraat faaliyetleri sonucu yetiştirilen ve elde edilen ürünlerin verim ve kalitesinde bölgede var olan su varlığı ve tarımın bundan istifade edebilmesinin etkisi büyüktür (Göney, 1987). Özellikle ilçeyi ikiye ayıran Ceyhan Nehrinin kolu olan Savrun Çayı, tarımsal ürünlerinin sulanması ve yıkanması için ilçede önemli işlev görmektedir. Sulu tarıma dayalı ekonomi sektörünün gelişmesinde ilçeye artı değer katmaktadır.

Tablo 1. Kadirli İlçesinin Arazi Kullanım Türlerine Göre Dağılımı (Kadirli İlçe Tarım Müdürlüğü Brifing Raporu, 2022)

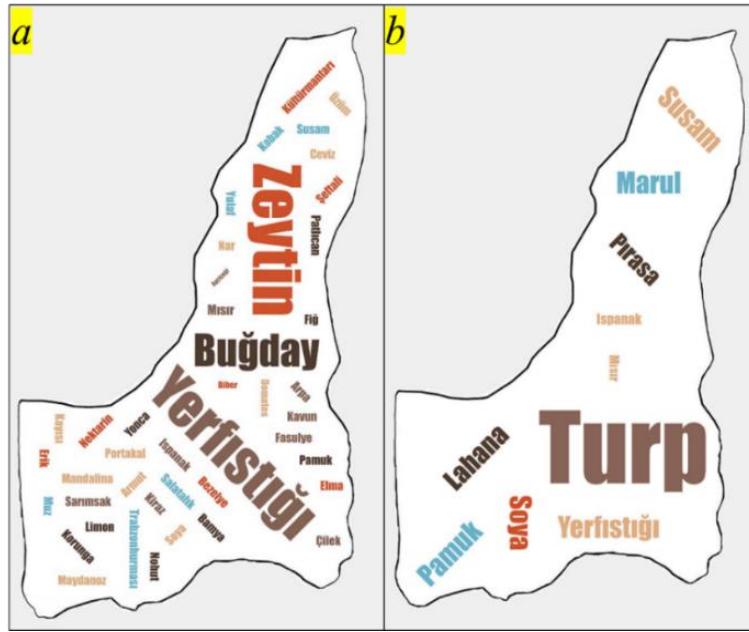
Arazinin Türü	Alan (da.)	%
Tarla	381.831	34.5
Meyve - Bağ	49.334	4.5
Sebze	22.995	2.1
Çayır - Mera Alanı	4.795	0.4
Ormanlık - Fundalık Alan	465.766	42.1
Dağlık - Taşlık Arazi	16.369	1.5
Yerleşim Alanı	50.000	4.5
Su Yüzeyleri	22.500	2
Yol - Cadde - Drenaj Kanalı	93.580	8.5
İlçe Toplam Yüzölçümü	1107.170	100

Şekil 2. Kadirli İlçesinin Arazi Kullanım Türlerine Göre Dağılım Oranları (2022)

İlçede mevcut tarım üzerinde yer şekilleri, arazi yapısı, iklim, toprak, hidrografya gibi doğal faktörler ve pazar, sermaye, ulaşım gibi beşeri faktörler tarım ürünlerinin ekim alanına ve üretim miktarlarına doğrudan ve dolaylı yollarla etki etmektedir (Aricı vd., 2020, s. 9). İlçe arazi kullanım türlerinde tarla tarımının fazla olmasının nedeni kazancı yüksek olan ürünlerin

ekiminin yoğun yapılması olarak açıklanabilir. Sebze ve meyve tarımı ise küçük arazilerde yapıлып kazanç amacıyla ziyade daha çok insanların geçimini temin etmek amacıyla yaptıkları bir faaliyet olarak açıklanır. Çiftçiler açısından işledikleri arazi büyüklüğü ile ortalama aylık gelirleri paralellik gösterdiği için arazilerinin %96.5'ini işlenmektedirler (Bahşi ve Kurt, 2019). Bu sebeple çökellerin bulunduğu bu verimli arazilerde yılda birden fazla ürün ekilip biçilmektedir. İlçede kazanç amaçlı yetiştirilen yerbustığı, buğday ve çok yıllık bir bitki olan zeytin tarımı birinci ürün tarım ürünleri sayılıp yoğun olarak yapılırken, ikinci ürün bazında ilçede en yoğun olarak turp tarımı yapılmaktadır Üretim miktarına göre oluşturulan kelime bulutu haritasında pamuk tarımının büyüklüğüne bakıldığında ilçenin de içinde bulunduğu verimli Çukurova topraklarında payının ne kadar az olduğu ve turp tarımının pamuk tarımından fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Şekil 3). Bu durum dikkat çekici olup coğrafya bilgilerimizin klişeleşmiş slogonlardan oluşarak yanlış yorumlamalara sebep olması ile açıklanabilir (Durmuş ve Yiğit, 2014).

Şekil 3. Kadirli İlçesinde Yetişen Birinci (a) ve İkinci (b) Tarım Ürünleri Üretim Miktarlarının Kelime Bulutu ile Gösterilmesi (2022)

Kadirli, geçmiş dönemlerden itibaren önemli tarım potansiyeli olan yerleşmelerden biridir. Bu alanda nüfusun toplanıp yerleşme kurması için gerekli olan optimum yer şekilleri, iklim, toprak ve su kaynakları mevcuttur. Özellikle tarımsal faaliyetler bakımından avantajlı olmasından kaynaklı bölgede insan yaşamı Neolitik çağa kadar dayandırılmıştır (Göney, 1976; Karagel ve Karagel, 2009). Bölge, nüfusun fazlalaşmasıyla tarım ürünlerine dayalı ekonomi ve ticaret sektöründeki çeşitlenme ile şehirsiz statüsü kazanmıştır. Ticaret ve pazar fonksiyonlarındaki çeşitlenme ile adeta pazar halini olan ilçeye Osmanlı döneminde “Pazaryeri” ve “Karspazarı” gibi isimler verilmiştir. Çevresinde yer alan en eski yerleşim yerlerinden biri olan Karatepe, Kadirli’yi etki sahası altına alıp bulunduğu konum itibarıyla ticaret yollarının gelişmesinde önemi büyüktür. Çevresindeki önemli yerleşim yerleri ve uygun yaşam koşulları sebebiyle Kadirli geçmişte çeşitli işgallerine uğramış, 7 Mart 1920 tarihinde düşman işgalinden kurtarılmıştır. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Kozan’a bağlı olan çalışma sahası 1926 yılında Kozan’dan ayrılıp ayrı bir ilçe olmuş, 1928 yılında ise Kadirli ismini almıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışma için öncelikle araştırma sahasında turp tarımı özelliklerinin ve üretiminin tespit edilmesi amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Elde edilen bilgiler ile turp tarımı açıklanarak araştırma konusu ve araştırma sahasına ait ön bilgiler değerlendirilip veri temin etme aşamasına geçilmiştir. Kadirli İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü’nden 2014-2022 yılları arası Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) verileri temin edilerek ilçede turp tarımının fazla yapıldığı köyler belirlenmiş ve yıllara göre ekim alanlarının yoğunluk haritaları üretilmiştir. İlçede turp ekilen alanların ve üretimin Türkiye turp ekilen alanlarına ve üretimine oranının belirlenmesi için 2004-2022 yılları arası istatistik bilgileri ise TÜİK’ten temin edilmiştir. Verilere çeşitli yöntemler (tablo, grafik, harita vb.) uygulanarak konu daha somut ve anlaşılır hale getirilmiştir. İlçede 2022 yılında yetişen birinci ve ikinci tarım ürünlerinin üretim miktarlarının kelime bulutu haritası MAXQDA programı ile oluşturulmuştur. Turp tarımı yapılan alanların coğrafi özelliklerini açıklamak amacıyla Dijital Yükseklik Modeli (DEM) verisi kullanılarak lokasyon ve fiziki unsurları gösteren haritalar ise ARCGIS 10.6 programı ile üretilmiştir. Turp üretim aşamalarının belirlenmesi, doğal ve beşeri çevre ile olan etkileşiminin tespit edilmesi amaçlarıyla eylül ayı ve kasım ayı arasında ekim yapılan alanlara saha çalışmaları yapılmıştır. Farklı köylerde ekim alanlarından toplanan turpların yıkama işlemi için getirilen Savrun Çayı’nda

çiftçiler, işçiler ve ziraat mühendisleriyle görüşmeler yapılmıştır. Yapılan arazi çalışmaları sonucunda elde edilen bilgiler değerlendirilerek Kadirli ilçesi turp üretiminin, hasatının ve pazarlanmasının organizasyonuna yönelik SWOT analizini yapılmıştır. Bu analiz ile güçlü ve zayıf yönler esas alınarak fırsat ve tehditler belirlenmiştir. Olumsuz olarak belirlenen zayıf yönler ve tehditlere karşı turp üretiminin sürdürülebilirliği açısından sonuç bölümünde öneriler sunulmuştur.

3. Araştırma Bulguları

3.1. Turp Tarımı

Brassicaceae (Lahanagiller) familyasına ve Raphanus cinsine sahip olan turp, besin içeriği bakımından zengin ılık ve serin iklim sebzesidir. Kış aylarında sulu tarım alanlarında hızlı ve kısa süre içerisinde yetişir. Turplar bir yıllık veya iki yıllık olarak yetiştirilen bir kök sebzedir. Turp geçmişten günümüze gelen eski bir kültür bitkisi olup M.Ö. 2700 lü yıllardan beri yetiştirilmektedir (Dongawar vd., 2017). Turpun ana vatanı tam olarak bilinmemekle birlikte Orta Asya, Hindistan ve Doğu Asya olduğu düşünülmektedir (Coogan vd., 2001). Japonlara göre turpun anavatanı ise Doğu Akdeniz Bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bu bölgede yetiştirilen turplar form bakımından diğer bölgelere oranla daha çeşitlidir. Dünya turp üretimi incelendiğinde yılda yaklaşık olarak 7 milyon ton üretim yapılmakta ve sebze üretimi içerisinde bu oranın %2'lik bir yer kapladığı tahmin edilmektedir (Kopta ve Pokluda 2013). Türkiye'de ise özellikle Akdeniz Bölgesi başta olmak üzere 2004-2022 yılları arası yıllık ortalama turp üretimi 182.662 ton olarak tespit edilmiştir.

Turpların şekilleri, renkleri ve irilikleri değişkendir. Turpun rengi; parlaklığı, şekli, boyutu, çeşitliliği ve yetiştirme koşuluna göre değişmektedir. Bu değişken özellikler birincil olarak turpun var olan genotip özelliğinden ikincil olarak ise yetiştirme koşullarından etkilenir. Turpu şekil bakımından; çeşitlilik, tohum ekim derinliği ve ekim sıklığı belirlemektedir. Derine ekilen yuvarlak çeşitli turp, uzun silindirik ya da uzun konik şekle dönüşebilmektedir. Turpların ağırlığı, çapı ve boyu çeşitlerine göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin fındık turplarında ağırlık küçük yuvarlaklarda 5-40 gr. uzun tiplerde 120-150 gr., çap 3-6 cm, boy 2-3 cm'dir. Bayır turplarında ise ağırlık 200-2000 gr., çap 5-15 cm, boy 5-20 cm arasında değişmektedir.

Turpun botanik yapısı ele alındığında kazık köklü bitkiler grubunda yer alır. Turpların kökleri olgunlaşma sürelerine, dış kabuk renklerine, uzunluk, kalınlık ve şekillerine göre çeşitlilik göstermektedir (Apan, 1971, s. 73). Turp genotiplerinden küçük ve kırmızı köklere sahip olanlara fındık; beyaz olanlarına kestane; siyah olanlara ise bayır turpu adı verilmektedir (Vural vd., 2000). Çimlenme döneminden sonra bu kökler 10-15 ile 30-35 cm arasında derinliğe inebilirler (Megep, 2009). Son olarak turpların yaprakları ise oluklu bir sap ile başlayan almaçlı olarak sıralanmış parçalı yapraklardan oluşmaktadır. Yaprakların boyutu yukarıdan aşağıya doğru küçülmekte ve gençleşmektedir. Yeşil ve koyu yeşil renge sahip olup, yaprak formu dişli veya yırtmaçlıdır. Erken yetişen turpların yaprak sayısı ve büyüklüğü geç çıkan turplara oranla daha azdır. Turplar belli bir büyüklüğe ulaştıklarında düşük sıcaklık ve gün uzunluğunun etkisiyle çiçeklenme dönemi oluşmaya başlar. Çiçeklenme döneminin başlamasıyla turpların büyümesi duraklar. Ekim zamanının gecikmesi veya bitkinin düşük sıcaklığa maruz kalması ile turp oluşumu gerçekleşmeden bitki çiçeklenir. Her salkımın çiçeklenmesi aşağıdan yukarıya doğru olup en son en uçtaki çiçekler açılmaktadır.

3.1.1. Ekim Süreci

Tohum ekimi mevcut hava şartlarına göre birkaç yöntemle gerçekleşir. Ekim işlemi için toprağın önceden yabancı otlardan arındırılma işleminin yapılarak 15-20 cm kadar ön hazırlıkta işlenerek sürülmesi gerekmektedir. Yetiştirme yerlerine doğrudan serpmeye yöntemi veya sıravari şekilde ekim yapılabilir. Sıralı ekim yönteminde sıralar arası mesafe, aynı sıra üzerindeki mesafe ve ekim derinliği tohum cinsine göre değişmektedir. Fındık turplarında sıralar arası ve aynı sıra üzerindeki mesafe 20x10 cm olacak şekilde ayarlanırken, bayır ve kestane turplarında bu mesafe 30x20 cm arası ayarlanmaktadır. Ekim derinliği ise tohum çeşidine göre 1.5-3 cm arasında olması gerekmektedir.

3.1.2. Gübreleme

Turp çeşidine göre uygulanacak gübre değişiklik göstermektedir. Turp taze organik çiftlik gübresinden hoşlanmamaktadır. Organik gübrenin uygulanması turpta çabuk koflaşma, çatlama, odunlaşma, tat değişimi, bol yaprak oluşumu gibi kaliteyi olumsuz etkileyen nedenlere sebep olmaktadır. Ayrıca turpun boyutu etkileyerek küçük kalmasına neden olduğu için bu tarz gübreler kullanılmamalıdır. Gübreleme de zaman faktörü de önem arz etmektedir. Eğer erken hasat yapılan turp çeşitleri yetiştiriliyorsa gübreleme işleminin ekim ayı öncesinde bitmiş olması gerekmektedir. Geç hasat edilen turp çeşitlerinde ise gübreleme dönemi ikiye ayrılmaktadır. Ekim ayı öncesinde tohum ekiminden önce azotlu gübre, ekim ayı döneminden sonra su-çapa ile turp oluşumu döneminde ise fosforlu ve potasyumlu gübre uygulanmalıdır.

3.1.3. Sulama

Turpun gelişip olgunlaşması ve kalitesinin artırılması için düzenli sulama yapılması gerekmektedir. Sulama yöntemi turpun ekildiği alana göre değişkenlik gösterir. Tarla ya da geniş alanlarda yağmurlama yöntemi, tavalarda salma yöntemi, masuralarda ise karık içine suyun eklenmesiyle sulama yapılır (Park ve Fritz, 1984).

3.1.4. Zirai Mücadele

Turp tarlalarında mücadeleyi oluşturan sorunun başında yabancı otların işgali gelmektedir. Bu sorunla mücadele kapsamında, düzenli çapalama işlemi yapılması sonucu sorun aza indirgenebilir veya tamamen ortadan kaldırılabilir. Turpun biyolojik hastalıklarının başında ise bakteriyel leke oluşumu (şalgam mozaik virüsü) gelmektedir. Bu enfeksiyon ile birlikte yaprak kenarları siyahlaşır, fideler solar ve turpun gövdesinde lezyonlar oluşarak kök siyahlaşması da meydana gelerek verimliliğin düşmesine sebep olmaktadır. Ayrıca çiftçilerin karşılaştığı bir diğer sorun ise pire, güve, tırtıl, sinek vb. gibi zararlılardır.

3.1.5. Hasat

Turpların hasat zamanları oldukça kritik olup kalite ve verim açısından en uygun zaman ayarlanmalıdır. Erken hasat yapıldığında gelişme tamamlanmadığı için şekil ve boyut istenilen düzeye ulaşmamış olabilir. Hasatın gecikmesi durumunda ise gelişme uzun süre devam ettiğinden koflaşma ve odunlaşma meydana gelmekte böylece turp çürümeye yakın bir duruma dönüşmektedir. Hasat zamanları birkaç sefer olup turpların cinsine göre farklılık göstermektedir. Fındık turplar ekim yapıldıktan 3-5 hafta sonra istenilen olgunluğa ulaşmaktadır. Kestane ve bayır turplarının hasat zamanı ise ekim işleminden 3 ay sonra yapılır. Küçük boyutlu olan fındık turplarının hasatı elle sökmeye dayanırken daha iri boyutlarda olan bayır ve kestane turplarının hasatı çapa yardımıyla sökmeye dayanmaktadır. Sökülen turp kökleri yıkanarak temizlenmekte ve kazık kök uçları kesilmektedir.

3.2. Turp Yetiştirme Koşulları ve Ekolojik İstekleri

İnsan sağlığı açısından büyük öneme sahip olan turp, ılık-serin iklimde ve sulu tarım alanlarında hızlı ve kısa süre içerisinde yetişen bir kök sebzidir. İstenilen verim ve kalitenin alınabilmesi için turp tarımı için optimum iklimik koşullar ve Kadirli ilçesindeki iklimik koşulların bilinmesi gerekmektedir (Tablo 2).

Turp bitkisinin mevcut olumsuz iklimik durumlardan etkilenmemesi için aşırı soğuk veya aşırı sıcak ortamlarda yetiştirilmemesi gerekmektedir. Optimum sıcaklık aralığı 14-16 °C'dir (Kara vd., 2012, s. 14). Ekim işleminden sonra tohumların çimlenmesi için uygun sıcaklık 12-15 °C, bitki gelişimi için uygun sıcaklık ise 15-18 °C arasında olmalıdır (Megep, 2009). Sıcaklığın bu değerler üzerinde seyretmesi hızlı vejetatif büyümeye sebep olarak yaprak sayısının artmasına ve turpun küçük kalmasına sebep olur. Sıcaklığın bu değerler altına düşmesiyle birlikte bitki, turp oluşturmadan ya da küçük bir turp meydana getirdikten hemen sonra sürgün oluşumuyla çiçeklenmeye başlar ve sapa kalkma oranı artar. Fazla gün uzunluğu da çiçeklenmeyi arttırarak turp oluşumunu engellemekte ve verimi düşürmektedir. Bu nedenle bitki için uygun ışık isteği 7-12 saat arası gün uzunluğudur (Namlı vd., 2023, s. 318). Toprak faktörü turpun şeklini ve tadını etkilemektedir. Turp için uygun olmayan topraklar turpta şekil bozukluğu, çatallanma ve acılaşıma meydana getirir. Turp için en uygun toprak grubunu organik madde bakımından zengin, hafif bünyeli, kumlu tınlı ve alkali topraklar oluşturur. Bu nedenle killi ve ağır topraklar turp yetiştiriciliği için elverişsiz topraklardır. Kumlu topraklar üzerinde turp yetiştiriciliği ise organik olmayan gübreler ile desteklenmelidir. Toprak pH derecesi ise 6-7.5 arasında olmalıdır (Solmaz vd., 2017).

Tablo 2. Turp Tarımı için Gerekli İklimik Değerler ve Kadirli İlçesindeki Durum

	Turp Optimum Koşulları	Kadirli İlçe Koşulları
Çimlenme Dönemi Sıcaklık İsteği (°C)	12-15	20-25
Gelişme Dönemi Sıcaklık İsteği (°C)	15-18	14-16
Olgunlaşma Süresi (gün)	35-40	30
Minimum Sıcaklık (°C)	Çimlenme 4 / Gelişme 8	Çimlenme 7 / Gelişme 11
Maximum Sıcaklık (°C)	25-30	36
Optimum Sıcaklık (°C)	14-16	Ort. 19
Sonbahar / Kış Yağış İsteği (mm)	Ort. toplam 400	Ort. toplam 500
Nem İsteği (%)	55-80	Ort. 68
Toprak İsteği	Hafif bünyeli tınlı topraklar	Kumlu/tınlı toprak
Işık İsteği (gün uzunluğu)	7-12 saat	10-14 saat

3.3. Kadirli İlçesinde Yetiştirilen Turp Çeşitleri

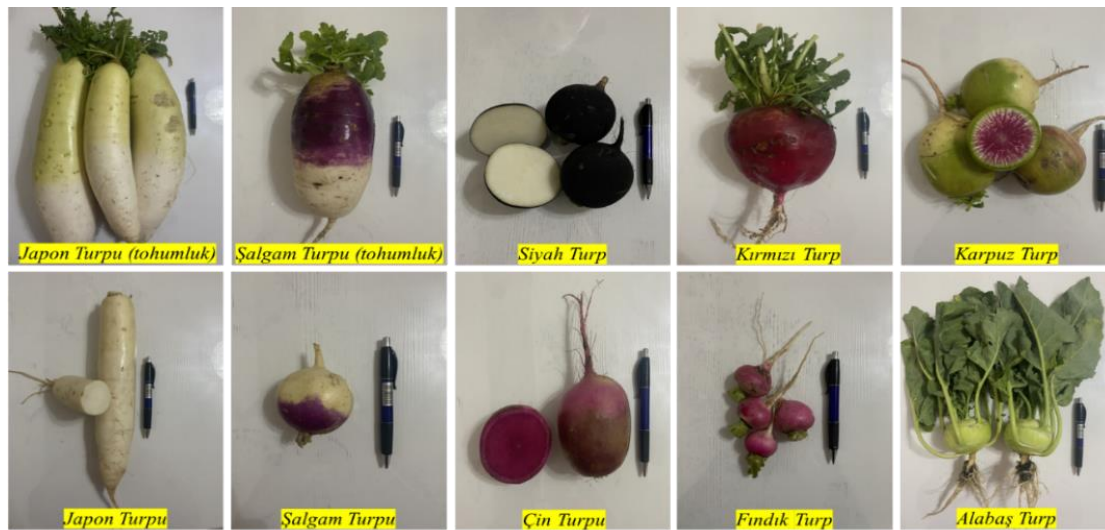
Turpların nitel özelliklerinin en önemlilerini renk, parlaklık, şekil ve irilik oluşturmaktadır. Bu özellikler genotip faktörlerden etkilendiği gibi yetiştirme koşullarından da önemli düzeyde etkilenir (Park ve Fritz, 1984). Turplar yetiştirildikleri bölgelere ve çeşitliliklerine göre farklılık göstermektedir (Politud, 2016). Özellikle yetiştirilen bölgenin iklim özellikleri, toprak yapısı hatta ekim sırasında tohumların sıklık mesafesi bile turpun boyutunu etkileyen unsurları oluşturmaktadır (Pakyürek vd., 1994; Duman ve Tuncay, 1996). Turplar şekil bakımından yuvarlak ve uzun silindirik-konik yapıya sahip olabilirken; renk bakımından beyaz, yeşil, siyah, kırmızı, pembe, erguvani veya karışık renklerde olabilir. Diğer turplara oranla daha küçük boyutta ve kırmızımsı-pembemsi renge sahip olanlara fındık turp, yuvarlak şekilli ve beyaz renge sahip olanlara kestane turp, ince uzun silindir şekilli ve beyaz renge sahip olanlara japon turp, büyük yuvarlak şekilli ve siyah renge sahip olanlara ise bayır turp denilmektedir (Vural vd., 2000). Yetiştirildikleri bölgenin iklim ve toprak yapısı turpların şeklini etkileyebildiği gibi turpun tadını da etkilemektedir. Güney ve Doğu Asya’da yetiştirilen beyaz renkli turpların aromaları hafifken (Stephens, 1994), Avrupa ve Anadolu’da yaygın olan pembe, kırmızı ve siyah renkli turpların aromaları kuvvetlidir (Akan vd., 2013).

Kadirli’de “kırmızı altın” olarak bilinen kırmızı turpun genel anlamda fiziksel ve kimyasal özellikleri incelendiğinde, dış kabuk renginin parlak kırmızı, iç renginin beyaz, ortalama ağırlığının 150-200 gram, pH değerinin 4,4 civarında orta asidik, şekil bakımından ise yuvarlak bir yapıda olduğu gözlenmektedir (Kadirli Ticaret Borsası). İlçede her yıl başta kırmızı turp olmak üzere bayır turp, beyaz turp, siyah turp, alabaş turp, fındık turp, şalgam turp, japon turp, çin turpu gibi çeşitli turplar

yetiştirilmektedir (Fotoğraf 1, Fotoğraf 2).

Fotoğraf 1. Kadirli İlçesinde Yetiştirilen Bazı Turp Çeşitleri (23.02.2022)

Fotoğraf 2. Kadirli İlçesinde Yetiştirilen ve Pazarlara Sunulan Bazı Turp Çeşitleri (25.02.2022)

Turpların sürekliliği ve bir sonraki yıla ekim işleminin yapılabilmesi için bazı turplar tarlalarda toplanmayarak bekletilir. Tohum için bekletilen turplar oldukça büyür (30-35 cm) ve cinsine göre şişkin hale gelir. Tohumlar küçük tanelerden oluşmakta ve süngerimsi bir yapının içinde bulunmaktadır. Sarımsı hale gelen tohumlar bitki demetleri halinde toplanıp güneşte kurutulmalıdır (Singh vd, 2001). Sarımtırak ve kahverengi renge sahip olan tohumlar için en büyük tehlikeyi kuşlar oluşturmaktadır. Hasat edilen ve saklanan tohumların tekrar çimlenebilme süresi ise 4-6 yıl kadardır.

3.4. Kadirli İlçesinde Turp Üretimi ve Dağılışı

Kadirli turpunun ekimi hava sıcaklığına bağlı olarak ağustos-eylül-ekim aylarında yapılır. Tohum ekme işlemi; elle, mekanik veya pnömomatik mibzerle sıralı bir biçimde gerçekleştirilmektedir. Sıralı ekim yönteminde sıralar arası ve aynı sıra üzerindeki mesafe 13x13 cm civarındadır. Turp tohumlarının ekim normu mibzerle ekimde dekarla ortalama 500-700 gr., serpme yöntemi ile ekimde ise dekarla 800-1500 gr. arası düşmektedir. Hava şartlarına bağlı olarak ekilen turpun çimlenmesi için ekme işleminden hemen ardından ve çimlendikten sonra toplamda 2-3 defa sulama yeterli gelmektedir. Yağışların az olduğu dönemlerde ise bu sayı 3-5 aralığına çıkartılarak yağmurlama ya da salma yöntemiyle sulanmalıdır.

Kadirli de yetiştirilen turplarda gübreleme işlemi birden fazla olmaktadır. Ekim ayında birim alana 15-20 kg taban gübresi verilirken, 20 kg amonyum sülfat gübresi ise 2-3 kez farklı aralıklarla üst gübre olarak verilir. Gelişim ve olgunlaşma sürecinde daha iyi verim almak için yaprak gübresi de ara ara uygulanmaktadır. Kadirli'de yetiştirilen turp alanlarında belirgin bir hastalık bulunmamakla birlikte zirai mücadele ile başa çıkma da toprak ilaçlaması yapılmaktadır.

Kadirli'de yetiştirilen turpların hasat zamanları ekim işleminin tarihine bağlı olarak kasım ve şubat ayları arasında tek sefer yapılır. Uygun olgunluk düzeyine gelmiş turplar kartlaşmadan elle sökülür, yaprakları ve kazık köklerinin uç kısımları kesilir. Elde edilen turpun verimi bakım koşullarına ve arazi uygunluğuna göre değişmektedir. Yıllara göre farklılık göstermekle birlikte genelde dekar başına ortalama 3-4 ton arası verim alınmaktadır (Tablo 3).

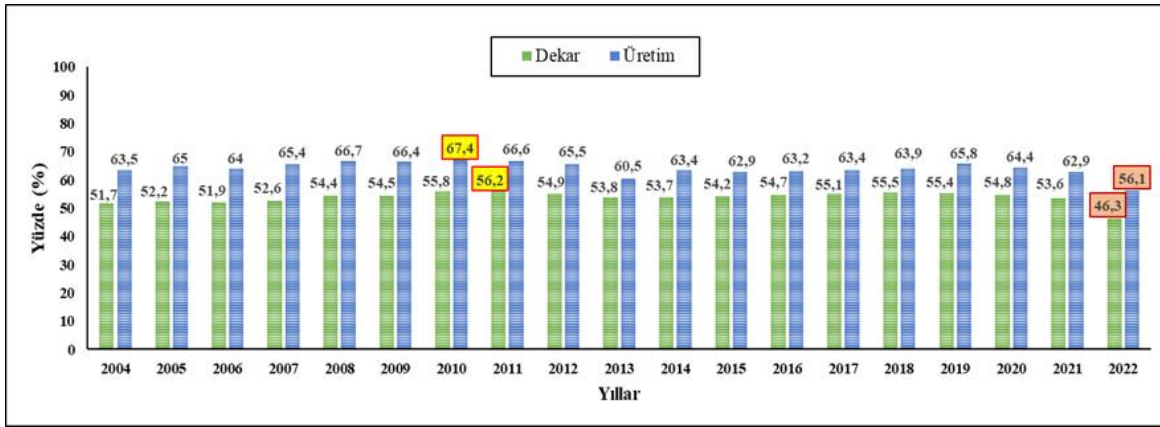
Tablo 3. Türkiye ve Kadirli İlçesinde Yıllara Göre Turp Ekim Alanları ve Üretim Miktarları

Yıllar	TÜRKİYE				KADIRLI				
	Dekar	Artış/ Azalış Oranı (%)	Üretim (ton)	Artış/ Azalış Oranı (%)	Dekar	Artış/ Azalış Oranı (%)	Üretim (ton)	Artış/ Azalış Oranı (%)	Verim (ton)
2004	69		1705		36		108365		3
	570		00		000				
2005	70	2	1700	0	37	3	110635	2	2,
	800		00		000				9
2006	69	-2	1685	-1	36	-3	108000	-2	3
	266		88		000				
20	64	-7	1558	-8	34	-6	102000	-6	3
07	613		11		000				
20	66	2	1618	4	36	6	108000	6	3
08	162		63		000				
20	64	-3	1580	-2	35	-3	105000	-3	3
09	121		29		000				
20	62	-2	1556	-2	35	0	105000	0	3
10	696		73		000				
20	62	-1	1575	1	35	0	105000	0	3
11	182		88		000				
20	58	-7	1464	-8	32	-9	96000	-9	3
12	262		42		000				
20	66	13	1782	18	36	11	108000	11	3
13	855		50		000				
20	65	-3	1929	8	35	-3	122500	12	3,
14	169		88		000				5
20	66	2	2002	4	36	3	126000	3	3,
15	323		49		000				5
20	65	-1	1992	0	36	0	126000	0	3,

16	712		88		000					5
20	65	-1	1987	0	36	0	126000	0	3,	
17	248		01		000				5	
20	64	-1	1969	-1	36	0	126000	0	3,	
18	767		84		000				5	
20	64	0	2188	10	36	0	144000	13	4	
19	894		16		000					
20	65	1	2233	2	36	0	143992	0	9	3,
20	674		94		000					
20	67	2	2287	2	36	0	144000	0	4	
21	074		66		000					
20	57	-17	1886	-21	26	-	106000	-36	4	
22	228		62		500	36				

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2004-2022)

Kadirli ilçesi, turp üretim miktarı ve ekili alan büyüklüğü bakımından Türkiye’de merkezi durumundadır. İlçe, Türkiye turp üretiminin yaklaşık %70’e yakını tek başına karşılamaktadır. İlçenin Türkiye turp üretimine ve ekim alanlarına göre yüzdelik oranları incelendiğinde; 2004-2021 yılları arası %60’ın üstünde, ekili alan (dekar) ise %50’lerde seyretmektedir. İlçe, üretimde en fazla 2010 yılında Türkiye’nin %67.4 oranında turp üretimini karşılamıştır. Ekili alan bakımından ise en fazla 2011 yılında Türkiye turp ekili alanlarının %56.2 oranını Kadirli sağlamıştır (Şekil 4).

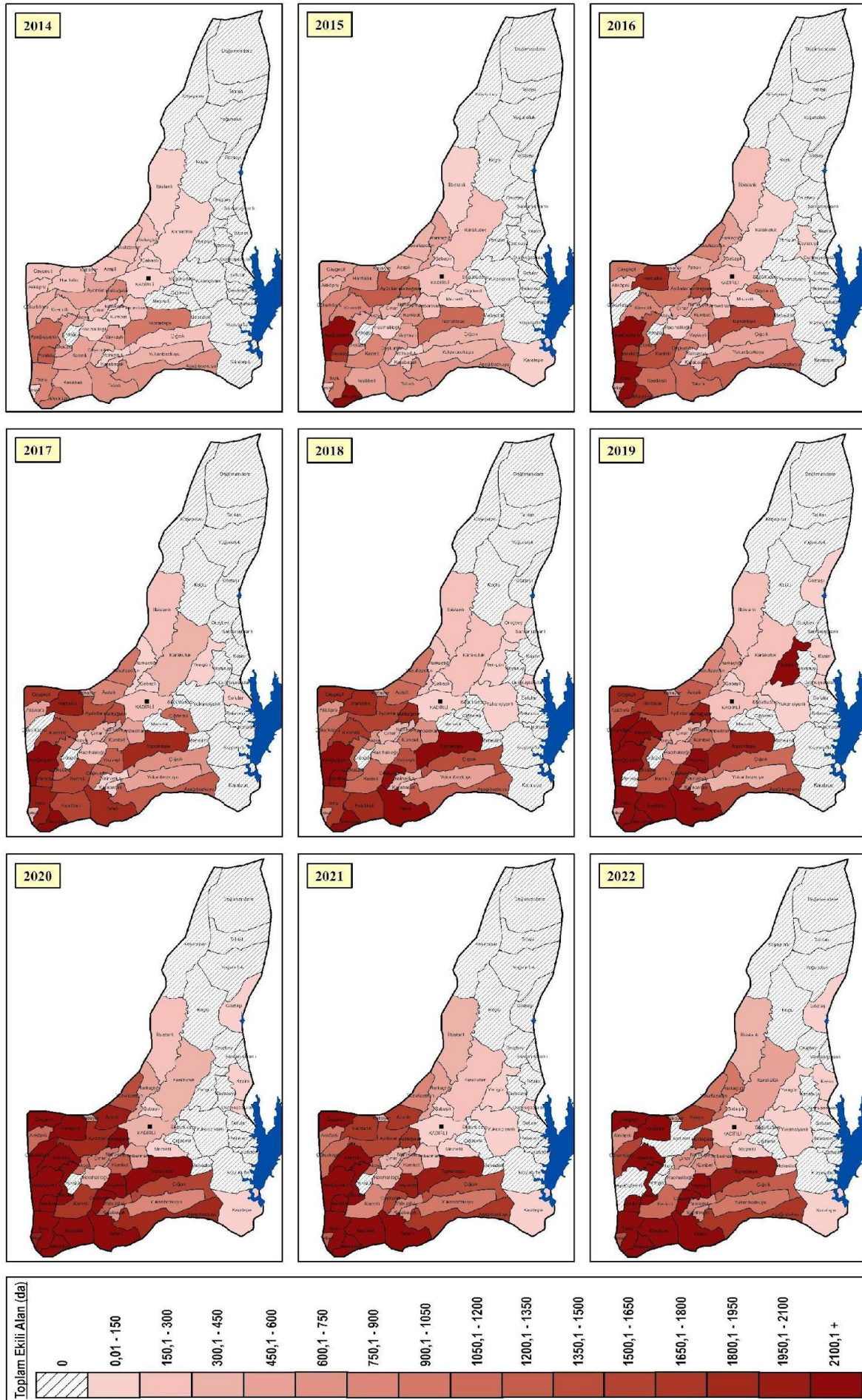
Şekil 4. Türkiye Turp Üretiminde Kadirli İlçesinin Yıllara Göre Durumu (TÜİK, 2004-2022)

İlçede turp tarımının yoğun olduğu köyler yükseltinin en az olduğu ilçenin güney batısında bulunan ova köyleridir. İlçenin kuzeyine doğru gidildikçe yükseltinin ve engebenin artması sebebiyle turp tarımının alan yoğunluğu azalarak yapılmamaktadır (Harita 2). Yıllar itibarıyla ele alındığında; yoğun olarak turpun yetiştirildiği köyleri Yeniköy, Mecidiye, Aşağıçıyanlı, Tozlu, Tatarlı, Kesikkeli ve Hardallık oluşturmaktadır. İlçede bulunan toplam 60 köy içerisinde Aşağıçıyanlı köyü 2015- 2021 yılları arası en fazla turp eken köy olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Kadirli İlçesinde Yıllara Göre Turp Tarımının En Fazla Yapıldığı Köyler

Yıllar	1. KÖY	Toplam Ekili Alan (da)	2. KÖY	Toplam Ekili Alan (da)	3. KÖY	Toplam Ekili Alan (da)
2014	Yeniköy	1327.4	Aşağıçıyanlı	1178.1	Mecidiye	987.4
2015	Aşağıçıyanlı	2612	Mecidiye	2172.6	Yeniköy	1678
2016	Aşağıçıyanlı	3035.1	Tozlu	2343.4	Hardallık	1898
2017	Aşağıçıyanlı	3779.8	Mecidiye	2387.9	Tozlu	2051.9
2018	Aşağıçıyanlı	4181.1	Tatarlı	3074.7	Yeniköy	2893.3
2019	Aşağıçıyanlı	5412.5	Yeniköy	3581.6	Tatarlı	3463
2020	Aşağıçıyanlı	6321.8	Tatarlı	4531	Yeniköy	4345.7
2021	Aşağıçıyanlı	5271.6	Tozlu	3152.7	Kesikkeli	2850
2022	Coşkunlar	6087.8	Hardallık	3868.6	Yeniköy	3501.9

Kaynak: (Kadirli İlçe Tarım Müdürlüğü Çiftçi Kayıt Sistemi, 2014-2022)

Harita 2. Yıllara Göre Kadirli İlçesinde Köylerin Turp Ekim Alanları

Farklı köylerde ekimi yapıp tarlalarda sökülün turplar bulunduğu yerde dere ya da çay yoksa Savrun çayına getirilip çayın genişlediği kısımda yıkanmaktadır. Çayın genişlediği kısım ilçe merkezinin kuzey batısında kalmaktadır. Yıkama işlemi için suyun önüne bariyer amaçlı aralıklı demirler çekilir. Çamurundan arınan ve yıkanan turplar, işçiler tarafından naylon torbalara doldurularak çayın önünde pazarlanır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Turpların Savrun Çayı'nda Yıkama Süreci (2022)

(a: Yıkama noktası konumu, b: Savrun çayının genişlediği kısım, c-d: yıkama bariyerlerinden görünüm, e: turpların çamurunun temizlenmesi, f: yıkanan turpların torbalara doldurulması, g-h: turp ticaretinin gerçekleşmesi)

Savrun Çayı'nın yıkama ve işleme amaçlı kullanılması çiftçiler açısından maliyeti düşürmekte ve doğal kaynakların kullanılması bakımından önem arz etmektedir. Yukarı kesimlerde yıkanan turplardan boyut ve nitelik bakımından uyuşmayanı demir eleklerden çay boyunca akıp gitmektedir. Çayın etrafında biriken turplar özellikle ilçede bulunan küçükbaş hayvanlar için doğal yem niteliğinde sayılmaktadır (Fotoğraf 4). Bu durum hayvancılık yeminin elde edilme yöntemlerinden biri olan tarım ürünleri atıkları bakımından önem arz etmektedir (Durmuş, 2019). Fakat 2012 yılında ilçe kaymakamlığı tarafından çevre kirliliği oluşturması gerekmesiyle Savrun Çayı'nın kullanılması yasaklanmıştır. Çiftçilerin 2014 yılı sonuna kadar (2 yıl içinde) kendi işleme ve yıkama havuzlarını kurması ve Savrun çayındaki havuzlarını iptal etmeleri gerektiği açıklanmıştır. Fakat, ilçe mal müdürlüğünün çiftçilere yer gösterememesi ile Savrun çayındaki havuzların yıkama ve işleme tesisi olarak kullanımına hala devam edilmektedir.

Fotoğraf 4. Yıkama ve İşleme Tesislerinin Güney Kısmında Kalan Savrun Çayından Görünüm (02.03.2022)

Savrun çayı dışında kurulan ve ilkel olmayan turp yıkama ve işleme havuzları da bulunmaktadır. Fakat bu tesislerde yıkama işlemi motora bağlanan santrifüj aleti ile gerçekleştirildiği için başta mazot olmak üzere tohum, gübre gibi girdi maliyetlerinin de dahil edilmesi ile çiftçiler açısından oldukça maliyetli olmaktadır. Bu tesislerin hemen yanındaki tarım arazilerinde yetiştirilen turplar koflaşmadan ve odunlaşmadan hasat olgunluğu zamanında işçiler tarafından elle sökülmesi sonrasında kazık köklerin uç kısımlarının ve yapraklarının kesilmesiyle hasat edilir. Yıkama işlemi için Savrun Çayı'ndakine işleme benzer demirden yapılmış aralıklı mazgallar ile turplar ayklanır. Havuzun hemen yanında belli olgunluğa ulaşmamış veya fazla büyüme gösterip çatlayan turpların ayıklanması için cep bulunmaktadır. Ayıklama ve yıkama işlemi sonrası turplar

işçiler tarafından paketlenir. Tesisin Osmaniye-Kadirli yolu kenarında bulunması pazara ve ticarete açılması ve tırlara yüklenmesi bakımından avantaj sağlamaktadır (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5. Osmaniye-Kadirli Yolu Arası Kurulan Yıkama ve İşleme Havuzu (09.12.2021)

3.5. Kadirli İlçesinde Turp Ticareti

Herhangi bir tarım ürününün üretimden itibaren farklı dağıtım yolları ile tüketiciye ulaşması sonucunda tarımın ticareti ve pazarlanması gerçekleşmiş sayılmaktadır. Dağıtım kanalları ve dağıtım yolları ürünün özelliğine göre değişiklik göstermektedir. Ülkemiz tarım ürünlerinde dağıtım kanalları genellikle 4 farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1. Üretici- Kooperatif- Perakendeci- Tüketici
2. Üretici- Toptancı- Komisyoncu- Perakendeci- Tüketici
3. Üretici- Komisyoncu- Toptancı- Perakendeci- Tüketici
4. Üretici- Toplayıcı- Komisyoncu (üretim yerinde)- Toptancı- Komisyoncu- Perakendeci- Tüketici (Özügür, 2022)

Kadirli turp pazarlaması ve ticaretinde “Üretici- Toplayıcı- Komisyoncu (üretim yerinde)- Toptancı- Komisyoncu- Perakendeci- Tüketici” dağıtım kombinasyonu uygulanmaktadır. Kadirli’de turp yetiştiren üreticilerin üretim yerinde komisyonculardan başka herhangi bir pazarlama kanalı bulunmamaktadır. Bu nedenle ilk fiyatı oluşturmada üretici-komisyoncu ikilisi belirleyicidir. İlçe turp pazarlamasında üreticilerin örgütlü şekilde davranmamaları ve az alıcı (komisyoncu) bulunması sebebiyle üreticilerin pazarlık payları düşük ve pazar pozisyonları zayıftır (Duvan, 2014).

İlçede “bacasız fabrika” olarak tabir edilen turp üretiminin sürdürülebilirliği açısından turpun hasatından ambalajlanma sürecine kadar olan işlemin planlı ve sistematik bir şekilde yapılarak etkin pazarlara açılması ve tüketiciye ulaşması gerekmektedir. Bu nedenle, üretimden ticarete kadar olan her aşamada ortaya çıkan sorunların belirlenmesi ve uygun çözümler aranması oldukça önemlidir. Özellikle yurtiçi ve yurtdışı ticaretinin etkin olarak sağlanması, var olan sorunların belirlenerek çözülmesi ve gerekli tedbirlerin alınması ile mümkün olmaktadır. İlçede turp ticareti sadece yurtiçi pazarlara ulaşmaktadır (Fotoğraf 6). Bu yüzden arz fazlalığı yaşanmakta ve fiyat olumsuz etkilenmektedir. Pazarlama işleminde üretici ve tüketici arasında arz ve talep ilişkisi belli bir dengede tutularak fiyat oluşturup anlaşma sağlanmaktadır. Pazarlama işlemi içerisinde dereceleme ve standardizasyonu içeren kalite kontrollerinin yapılması, tüketici tercihlerinin bilinmesi ve fiyat gibi konularda bilgi sahibi olmak gereklidir (Rehber, 2013). Fakat ilçede turp pazarlama işlemi için gerekli olan mevcut üretim bilgisi, arz- talep ilişkisi ve fiyat durumu ile ilgili bilgilerin yer aldığı elektronik ortam bulunmamaktadır.

Fotoğraf 6. Kadirli İlçesinde Yurt İçine Dağıtılan Turpların Pazarlanması ve Ticareti (23.02.2022)

3.6. Kadirli İlçesinde Turp Üretiminin SWOT Analizi

SWOT analizi, bilimsel değerlendirme ile kaynakların ve var olan potansiyelin uygun bir biçimde kullanılarak yeni stratejilerin geliştirilmesi amacıyla içsel ve dışsal çevrenin değerlendirilmesine katkı sağlayan bir yöntemdir (Akgemci, 2007). İçsel ve dışsal faktörlerin sistematik bir şekilde değerlendirilmesiyle pazarlama ve ticaret aşamasında daha iyi bir sonuca ulaşılabilmektedir. Analizi yapılan mekânın sahip olduğu mevcut güç ile dışsal etmenler arasındaki ilişkiyi optimal duruma getirmek isteyen işletme sahipleri veya politikacılar için bu analiz rehber niteliği taşımaktadır (Mili, 2006; Seçer, 2012).

İlçede turp sebzesinin coğrafi dağılışına bağlı olarak üretimi, pazarlanması ve ticaretine yönelik organizasyonunun ortaya konulması amacıyla SWOT analizinden yararlanılmıştır. Bu sayede turp üretiminin sürdürülebilirliği açısından güçlü ve zayıf yönler esas alınarak fırsat ve tehditler belirlenmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Kadirli İlçesinde Turpun Üretimi, Hasatı ve Pazarlanmasına Yönelik Organizasyonunun SWOT Analizi

İÇSEL FAKTÖRLER	
Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<ul style="list-style-type: none"> İlçenin geniş tarım arazisine sahip olması Üretim bakımından Kadirli, Türkiye'nin merkezi sayılması Turpun "Kadirli Turpu" olarak tescillenmesi ile markalaşması Turp tarımı için gerekli olan optimum iklim koşullarının Kadirli için uygun olması Turp üretimi için ilçenin toprak yapısının elverişli olması (hafif bünyeli tınlı toprak) Üretim miktarına bakıldığında bazı yıllar hariç genel anlamda artış eğiliminde olması Coğrafi konum itibarıyla ilçe ulaşım ağının gelişmiş olması Üretilen turpun yurt içine dağıtılması Ekim ve hasat işlemlerinde işçilik maliyetlerinin ve işçi bulma sorununun minimum düzeyde olması 	<ul style="list-style-type: none"> Üretimi arttırma ve pazarlamaya yönelik faaliyetlerin azlığı Turpun yurtdışına ihracatının yapılmaması Yıkama ve depolama gibi ortak bir turp işleme tesislerinin bulunmaması Savrun Çayı üzerinde kurulan yıkama havuzları ile ilkel yöntemle işleme yapılarak teknik tesislerin maliyetli olması Yıkama işlemi sırasında başta mazot olmak üzere tohum, gübre gibi girdi maliyetlerinin yüksek olması Ülke genelinde turp tüketiminin sınırlı oranda az olması Turp hasatı ve paketleme sırasında işgücü temininin zor olması Kooperatif ve üretici birlikleri yetersizliği ile örgütlenmelerin sağlanamamasından dolayı üreticilerin pazarlama ve fiyatlandırma konusunda sorunlar yaşaması
DIŞSAL FAKTÖRLER	
Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> Turpun pazarlanması ve markalaşması öncelik olarak ilçeye daha sonra ise Osmaniye iline kalkınmada öncelik sağlaması Suriye mültecilerinin ve bölgede işsizlikleriyle anılan abdallar grubunun tarım işçisi olarak çalıştırılabilme imkânı Potansiyel pazarlara ulaşım bakımından ilçenin limanlara yakın bir konumda yer alması 	<ul style="list-style-type: none"> Turp üretiminin arz edilenden fazla olması nedeniyle fiyatların düşmesi Üretim bakımından sürdürülebilirliğe yönelik çalışmalar yapılmaması Girdi maliyetlerinin sürekli artma eğiliminde olması sebebiyle üreticilerin üretimden vazgeçebilme olasılığı Tarımsal eğitim ve çalışmaların yetersiz kalması Üretimde devlet desteğinin sınırlı olması Günlük tarım işçi ücretlerinin fazlalığından dolayı hasat ve pazarlama hizmetlerinin aksayabilmesi İlçede hızlı nüfus artışı ve kentleşme sürecinden dolayı tarım alanlarının konutlaştırılması

Araştırma Sonuçları ve Öneriler

Kadirli ilçesi, gerek turp ekim alanlarının genişliği bakımından gerekse üretim miktarının fazlalığı bakımından Türkiye’de markalaşarak merkezi konumda yer almaktadır. Türkiye’de ise 2004-2022 yılları arası yıllık ortalama turp üretimi 182.662 ton olarak tespit edilmiştir. Türkiye turp üretiminin yarıdan fazlasını ilçe tek başına üretim sağlayarak karşılamaktadır. İkinci ürün olarak elde edilen turp ilçenin kalkınmasına ve ekonomisine büyük oranda katkı sağlamaktadır. Geniş tarım arazisinin yanı sıra üretimde bu orana ulaşmasının asıl sebebi, ilçenin bulunmuş olduğu coğrafi konum itibarıyla uygun iklim koşullarının ve toprak özelliklerinin sağlanmış olmasıdır. İlçede turp tarımının yoğun olarak yapıldığı köyler yükseltinin az olduğu güneybatı kesimde bulunan ova köyleridir. Aşağıçıyanlı, Yeniköy, Mecidiye, Tatarlı ve Tozlu köyleri turp tarımının en fazla yapıldığı köylerdir. Kuzeye ve kuzeydoğuya doğru gidildikçe yükselti arttığından tarım faaliyetleri yerini ormancılık ve hayvancılık faaliyetlerine bırakmaktadır.

Farklı köylerde hasatı yapılan turplar bulunduğu yerde yıkama için doğal su kaynağı yoksa Savrın çayına getirilmektedir. İlçede yıkama ve depolama için teknik havuzlar bulunmadığı için Savrın çayı gibi doğal kaynak kullanımını çiftçiler açısından yıkama maliyetini düşürmektedir. Yetkililerin çevre kirliliği gerekçesiyle bu kaynak kullanımını yasaklamak yerine halihazırda bulunan imkanları iyileştirmeleri ve üreticilere destek olmaları gerekmektedir.

İlçede mevcut turp üretim potansiyelinin gözden geçirilerek değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ülke genelinde turp tüketiminin üretim potansiyelinden daha az olmasından dolayı öncelikle ülke içi turp tüketiminin ve pazarlamanın artırılması sağlanmalıdır. İlçede turpun yurtdışına ihracatının yapılmaması da turp üretiminin arz edileden fazla olması sorununun bir diğer nedenidir. Bu nedenle yurtiçi ve yurtdışı ticaretinin etkin olarak sağlanması, var olan sorunların belirlenerek çözülmesi ve gerekli tedbirlerin alınması gereklidir.

İlçe ekonomisine önemli katkı sağlayan turpun pazarlaması istenilen düzeyde değildir. Kooperatif ve üretici birliklerinin yetersizliği ile örgütlenmelerin sağlanamaması, alıcı (komisyoncu) azlığı gibi sebeplerden dolayı üreticilerin pazarlık payları düşük ve pazar pozisyonları zayıftır. Ayrıca turp sadece yurtiçi pazara ulaştığı için arz fazlalığı yaşanarak fiyatı olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle üreticiler pazarlama ve fiyatlandırma konusunda sorunlar yaşamaktadırlar. Pazarlama işleminde üretici ve tüketici arasında arz ve talep ilişkisi belli bir dengede tutularak üreticiler arasında birlik sağlanmalı, ortak fiyat oluşturulmalı ve anlaşma sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, üretimin sürdürülebilirliği açısından hasat sonrası ve pazarlama konusundaki sorunlara karşı çözümlerin getirilmesi, yıkama ve işleme için modern tekniklere sahip ortak tesislerin kurulması, tarımsal eğitim ve çalışmalara yeterince önem verilmesi, ilçe altyapısının geliştirilmesine yönelik gelecek vadeli yatırımların yapılması, üretim potansiyelinin düşmemesi için ülke turp tüketiminin artırılmasına ve turp ihracatına yönelik devlet desteği gereklidir.

Kaynakça

- Akan, S., Veziroğlu, S., Özgün, Ö. ve Ellialtıoğlu, Ş. (2013). Turp (*Raphanus sativus* L.) sebzесinin fonksiyonel gıda olarak değerlendirilmesi. *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 23(3), 289-295.
- Akgemci, T. (2007). *Stratejik Yönetim*. (3. baskı). Gazi Kitabevi.
- Apan, H. (1971). *Erzurum şartlarında yetiştirilmeğe elverişli sebze tür ve çeşitlerinin tespiti ile bunların morfolojik, pomolojik vasıfları ve mahsuldarlıkları üzerinde araştırmalar*. Atatürk Üniversitesi Basımevi, Yayın No:93, Erzurum.
- Arıcı, F., Karakuzulu, Z. ve Doğan, S. (2020). *Tarımsal arazi kullanımı ve planlamasında Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) verilerinin kullanımı Geyve örneği*. (2. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bahşi, N. ve Kurt, H. (2019). Çiftçinin organik tarıma geçişinde bilgilendirme faktörünün rolü: Kadirli örneği. *Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology*, 7(1), 30-35. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v7i1.30-35.2012>
- Daşgan, H. Y., Sarı, N., Şensoy, S. ve Abak, K. (1996 Mayıs 7-10). GAP Yöresinde Turpta Uygun Ekim Zamanı ve Çeşitlerin Belirlenmesi [Sözlü sunum]. GAP Sebze Tarımı Sempozyumu, Şanlıurfa, Türkiye.
- Dongawar, L. N., Kashiwar, S. R., Ghawade, S. M. ve Dongarwar, U. R. (2017). Performance of different radish (*Raphanus Sativus* L.) varieties in black soils of vidharbha-maharashtra. *International Journal of Plant and Soil Science*, 20(5), 1-9.
- Duman, İ. ve Tuncay, Ö. (1996). *Ege Bölgesi Koşullarında Taze Soğan (Gal Soğanı) Üretimi için Uygun Tohum Ekim Zamanı ve Ekim Sıklığının Belirlenmesi*. GAP I. Sebze Tarımı Sempozyumu, İzmir, Türkiye.
- Durmuş, E. ve A. Yiğit, (2014). *Türkiye'nin tarım yöreleri ve bölgeleri* (1. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Durmuş, E. (2019). Geographical Distribution of Forage Crops in Turkey and its Relationship with Animal Husbandary. O. Çoban, A. Erbaşı, E. Karakoç ve F. Karasioğlu (Ed.), *Research Reviews In Social, Human And Administrative Sciences* (1. Baskı, s. 45) içinde Gece Akademi.
- Duvan, E. K. (2014). *Kadirli İlçesinde Turp Üretim ve Pazarlama Yapısı (Tez No. 374574)* [Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Göney, S. (1976). *Adana Ovaları* (1. Baskı). İstanbul Üniversitesi Yayınları, Coğrafya Enstitüsü, Yayın No:88, İstanbul.
- Göney, S. (1987). *Türkiye Ziraatinin Coğrafi Esasları* (1. Baskı). I. İstanbul Üniversitesi Yayınları, Coğrafya Enstitüsü, Yayın No:110, İstanbul.
- Gutiérrez, R. M. & Perez, R. L. (2004). *Raphanus sativus* (radish): their chemistry and biology. *Scientific World Journal*. 13(4), 811-37. <https://doi.org/10.1100/tsw.2004.131>
- Hidefumi, K., Sekine, T., Murayama, S., Aoyagi, T., Mitamura, K. & Xiang, (2016). Impacts of climate change on japanese radish in ichihara and their potential implications. *International Journal of Environmental Science and Development*, 7(10). <https://doi.org/10.18178/ijesd.2016.7.10.879>
- Jochinke, D. C., Noonon, B. J., Wachsmann N. G. & Norton, R. M. (2007). The adoption of precision agriculture in an Australian Broadacre cropping system challenges and opportunities. *Field Crops Research*, 104, 68-76.
- Kano, Y. & Fukuoka, N. (1991). Effect of planting density on the occurrence of hollow root in japanese radish cv. Gensuke. *Journal of The Japanese Society for Horticultural Science*, 60, 379-386.
- Kansız, N., Acuner A. Ş. ve Yavuz, M. A. (2008, Haziran). Çay sektörü swot analizi (güçlü/zayıf yönler, fırsatlar/tehditler). (<https://www.cayelitso.org.tr/belgeler/cayswot.pdf>) Milli Produktivite Merkezi Raporu, Rize.
- Kara, H. (1975). Çukurova'da pamuk, Çukurova'da gelişen pamuk tarımının köy hayatı, tarım ekonomisi ve endüstri üzerine etkileri. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 7, 159-187.
- Kara, H. (1990). Çukurova'da Endüstri. *Coğrafya Araştırmaları*, 1(2), 193-230.
- Kara, N., Başay, S. ve Coşkuncu, K. S. (2012). Turp yetiştiriciliği. *Ankara: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Eğitim, Yayın ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı*.
- Karagel, D. Ü. (2008). *Kadirli İlçesi'nin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası (Tez No. 221686)* [Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Karagel D. Ü. ve Karagel, H. (2009). Kadirli İlçesi'nde tarımsal arazi kullanımı ve üretim. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 1-24.
- Kaymak, H. ve Güvenç, İ. (2010). Turp çeşitlerinin bazı fizyolojik bozukluklar bakımından değerlendirilmesi. *TÜBAV Bilim Dergisi*, 3(2),167-173.
- Kaymak, H. Ç. ve Güvenç, İ. (2011). Farklı ekim zamanlarının turp (*Raphanus sativus* L.)'ta bazı gelişme özellikleri ve verime etkisi. *Alinteri Journal of Agriculture Science*, 12(2), 6-12.
- Kopta T. & Pokluda, R. (2013). Yields, quality and nutritional parameters of radish (*Raphanus sativus*) cultivars when grown organically in czech republic. *Horticultural Science*, 40,16-21. <https://doi.org/10.17221/27/2012-HORTSCI>
- McGill, L. (2018). Effect of climate change conditions on radish (*Raphanus raphanistrum*) growth and its implications on crop production. *University of Michigan Biological Station*.

- Megep, (2009). Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (Turp Yetiştiriciliği) https://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Turp%20Yeti%C5%9Ftiricili%C4%9Fi.pdf
- Mili, S. (2006, June 29-July 2). *Market Dynamics And Policy Reforms In the EU Olive Oil Industry: An Exploratory Assessment* [Oral presentation]. 98th Seminar of European Association of Agricultural Economists, Crete/Greece.
- Namlı, M., Adigüzel, P., Solmaz, İ. ve Sari, N. (2023). Sebze yetiştiriciliği – Turp (1. Baskı). İksad Yayınevi, Ankara.
- Özügür, E. (2022). *Tarımsal üretim planlaması* (1. Baskı). Cinius Yayınları.
- Pakyürek, A.Y., Abak, K., Sarı, N. & Güler, H. Y. (1994). Effects of sowing dates and plant densities on the yield and quality of some onion varieties in southeast anatolia. *Acta Horticulturae*, 371, 209-214.
- Park, K. W. & Fritz, D. (1984). Effects of fertilization and irrigation on the quality of radish (*Raphanus sativus* L. var. niger) grown in experimental pots. *Acta Horticulturae*, 145, 129-137.
- Politud, E. R. R. (2016). Growth and yield performance of radish (*Raphanus sativus* L.) 'cv' 'Snow White' in response to varying levels of vermicast applications. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 6(5), 53-57.
- Rehber, E. (2013). *Tarım ekonomisi* (1. Baskı). Ekin Basım Yayın.
- Seçer, A. (2012). *Doğu Akdeniz Bölgesi'nde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi, Pazarlaması ve Bölgede Zeytinciliği Geliştirme Olanakları* (Tez No. 304698) [Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sevindi, C. ve Demir, Ş. (2019, Kasım 7-9). Kadirli (Osmaniye) İlçesi'nin Kültürel Turizm Potansiyeli [Sözlü sunum]. II. International Congress Of Social Sciences, Gümüşhane, Türkiye.
- Singh, P. K., Tripathi, S. K ve Somani, K. V. (2001). Hybrid seed production of radish (*Raphanus sativus* L.). *Journal of New Seeds*, 3(4), 51-58.
- Solmaz, İ., Akbaş, F., Erköse, H., Sarı, N. ve Dal, B. (2017). Farklı dozlarda kükürt uygulamasının turp (*Raphanus sativus* L.)'ta verim ve kalite üzerine etkileri. *Akademik Ziraat Dergisi*, 6, 257-262.
- Stephens, J. M. (1994). Radish Chinesei. Horticulture Science Department, Florida Cooperative Extension Service. <https://edis.ifas.ufl.edu/publication/MV120>
- Taş, B. (2011). Tarım alanlarının planlaması sürecinde swot analizi kullanımına bir örnek: Sandıklı ilçesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(2), 189-208. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000124
- TÜİK, (2022). Türkiye İstatistik Kurumu. Tarımsal Üretim İstatistikleri (2004-2022).
- Üçeçam, D. (2002). *Kadirli'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Şehrsel Fonksiyonları* (Tez No. 122018) [Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Üçeçam, D. ve Haylı, S. (2004). Kadirli şehrinde fonksiyonel arazi kullanımı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 39-65.
- Vural, H., Eşiyok, D. ve Duman, İ. (2000). *Şalgam (Brassica campestris subsp. rapa), Kültür Sebzeleri (Sebze Yetiştirme)*. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Basımevi, Bahçe Bitkileri Bölümü, Bornova, İzmir.
- Yazgan, A. ve Sağlam, N. (1990). Tokat yöresinde uygun turp (*raphanus sativus* l. ve-var. sativus) çeşitlerinin belirlenmesi üzerinde araştırmalar. *Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University (JAFAG)*, 1990(1).
- Yılmaz, E. ve Çiçek, İ. (2016). Türkiye Thorntwaite iklim sınıflandırması. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 3973-3994. <https://doi:10.14687/jhs.v13i3.3994>

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala zen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar atışması bulunmamaktadır.

Seyyahların Gözünden Türklerde Sükûnet

Tranquility in Turks Through the Eyes of Travelers

Halil İbrahim TOPALAK

Dr. Şehit Mustafa Can Anatolian High School, Osmaniye, Türkiye

Dr. Şehit Mustafa Can Anadolu Lisesi, Osmaniye, Türkiye

Orcid: 0000-0002-9960-946X ibocemil_17@hotmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Topalak, H. İ. (2024). Tranquility in Turks through the eyes of travelers. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 204-214.

Topalak, H. İ. (2024). Seyyahların gözünden Türklerde sükûnet. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 204-214.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 01 April/Nisan 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 12 June/Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 204-214

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Halil İbrahim Topalak)

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Kadim bir millet olan Türkler, dünyanın farklı yerlerine dağılmış olmakla birlikte bazı özelliklerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Korumayı başardıkları bu özelliklerden biri hayatlarının her aşamasında kendini hissettiren, önemli değerlerden biri olan sükûnettir. Bu bilgilerin çoğunu ise bizzat Türkleri ziyaret etmiş, onların arasında kalmış, onları yakından tanıma fırsatı bulmuş seyyahların bize bıraktığı eserlerden öğreniyoruz. Bunların bize bıraktığı eserlerde Türk kültürü ve tarihi hakkında emsalsiz bilgiler bulunmaktadır ki bu bilgilerden biri Türklerin sükûnetidir. Dünyanın muhtelif bölgelerine dağılmış Türklerin arasında bulunmuş bu seyyahların sükûnet konusunda birbirini destekleyen, tamamlayan ve birbiriyle örtüşen bilgiler verdiği görülmüştür. Hatta bazı seyyahlar, takdirle karşıladıkları bu davranışların kendi ülkelerinde olmamasından yakınmışlar, kendi ülkelerini bile eleştirmekten imtina etmemişlerdir. İşte, bu çalışmada Batılı seyyahların gözlemlerinden hareketle Türklerin önemli bir meziyeti olan sükûnet, metin tahliline dayanarak ele alınıp incelenmiştir. Çalışma sonucunda Türklerin kaba, kavgacı, barbar olduğu gibi önyargıların asılsız olduğu; aksine Türklerin kavgadan, çatışmadan uzak sakin bir yapıya sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Huzur, kültür, gezgin, Türkler.

Abstract

Being an ancient nation, Turks have managed to preserve some of their characteristics despite being scattered in different parts of the world. One of these characteristics they have managed to preserve is tranquility, which is one of the important values that makes itself felt at every stage of their lives. We learn most of this information from the works left to us by travelers who personally visited the Turks, stayed among them and had the opportunity to get to know them closely. In the works left to us by these travelers, there is unique information about Turkish culture and history, one of which is the tranquility of Turks. It has been observed that these travelers, who were among the Turks scattered in various parts of the world, gave information about tranquility that supported, complemented and overlapped each other. Some of these travelers even complained about the absence of these behaviors, which they appreciated, in their own countries and did not refrain from criticizing even their own countries. Thus, in this study, based on the observations of Western travelers, tranquility, which is an important virtue of the Turks, is examined and analyzed based on textual analysis. As a result of the study, it was seen that prejudices such as Turks being rude, quarrelsome and barbaric are groundless; on the contrary, it was seen that Turks have a calm structure far from fighting and conflict.

Keywords: Tranquility, culture, traveler, Turks.

Giriş

Konuya geçmeden önce “sükûnet” sözcüğünün anlamlarına bakmakta fayda var. Sözlüklerde “sükûnet” sözcüğü “1. Durgunluk, dinginlik, dinme, azalma. 2. rahat” (Devellioğlu, 1996, s. 969), “1. Durgunluk, 2. Rahat, 3. Durma, dinme, azalma” (Özön, 1987, s. 769), “1. Dinginlik, 2. Huzurlu, rahat olma; sükûn, 3. Dinme, yatışma” anlamları taşımaktadır. Bu çalışmada kullanılan “sükûnet” sözcüğü, sözlüklerde geçen “dinginlik, sükûn” anlamlarında kullanılmıştır. Buradaki “dingin” sözcüğünün anlamı ise sözlükte “durgun ve sessiz durumda olan, devinim durumunda olmayan” (Püsküllüoğlu, 2004, 170) anlamı taşımaktadır. Bu çalışmada “sükûnet” sözcüğü daha çok sözlükteki “durgun ve sessiz durumda olma” manasında kullanılmıştır. Sözlüklerdeki anlamlardan hareketle bu çalışmada Türklerin sessizliğine, sakinliğine², gürültüden patırtıdan uzak olmasına vd. değinilmeye çalışılmıştır.

Dünyanın en kadim uluslarından biri olan Türkler, ilk ortaya çıktıklarından günümüze kadar çeşitli devletler kurmuş, farklı coğrafyalara göç etmiş, farklı kültürlerle temas halinde olmuş, farklı dini inançları benimsemişlerdir. Dünyanın farklı yerlerine dağılmalarına, farklı kültür ve dinlerle temas kurmasına karşın Türklerin değişmeyen veya az değişen karakteristik değerleri vardır. Hemen hemen tüm yerli ve yabancı bilim insanları; Türklerin savaşçı, cesur, gözü pek, disiplinli olmasına dikkat çekmişler, bununla ilgili oldukça malumat vermişlerdir. Ancak Türklerin biraz önce saydığımız meziyetleri kadar önemli bir meziyeti olan “sükûnet” değerine pek değinilmemesi ilginçtir. Türk kültürü üzerinde yapılan çalışmalara baktığımızda âşıklık geleneği, türkü, masal, efsane, halk hikâyesi, mani, halk hekimliği, halk inançları gibi birçok konuda pek çok çalışma yapıldığını görmemize karşın Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan sükûnet konusuyla ilgili derli toplu bir çalışmaya tesadüf edemedik.

Örneğin YÖK Ulusal Tez Merkezinde “sükûnet” sözcüğü ile yaptığımız taramada tek bir yüksek lisans tezinin yapılmış olması³, oysa halk biliminin bir alt kolu olan “Halk hekimliği” ile yaptığımız taramada altmış sekiz adet, “Türkü” ile yaptığımız taramada ise üç yüz yetmiş dört çalışma yapılmış olması⁴, diğer konuların oldukça çok çalışılmasına karşın Türk karakteristiğinin önemli bir özelliği olan sükûnet konusunun ihmal edildiğini göstermektedir. Oysa başta Türkler olmak üzere Doğu milletlerinin bu özelliğine aşağıda göreceğimiz üzere birçok seyyah dikkat çekmiştir. Konuyu aydınlatmak adına bir örnek vermekte fayda var. Örneğin 1906 yılında Osmanlı ve Suriye’yi ziyaret etmiş ABD’li H. Davenport ise bu konuda genel olarak şunları söylemiştir: Kimsenin acelesi bulunmamaktadır. Herkes ağırbaşlı hareket etmekte ve yavaş yavaş yürümektedir. Burada ne 08.17 trenine yetişmek amacıyla koşmaya ne de feribot için telaşa gerek var. ‘Doğu’yu aceleye getiremeyeceğinizi’ öğrenene kadar bu sükûnet hali çok garip görünmektedir (Davenport, 2020, s. 131). Türklerin bu özelliğinin ihmal edilmesi, bizi bu çalışmayı yapmaya teşvik etmiştir.

Kültür bilimiyle yakından ilgilenenler bilirler ki antropologlar hem diğer kültürleri kendi bakış perspektiflerinden anlamak hem de kendi kültürlerini sorgulamak amacıyla farklı toplumların yaşayış biçimlerini araştırırlar (Lavenda ve Schultz, 2018, s. 28). Bizim çalışmaya esas aldığımız seyyahlar her ne kadar antropolog olmasalar da verdikleri bilgiler itibarıyla antropologlara kısmen de olsa benzemektedir. Ayrıca bazı seyyahlar, Türklerde var olan bir kültürel öge ile kendi ülkelerindeki aynı kültürel öge hakkında kıyas yapmışlar; sorgulamışlar, anlamaya çaba sarf etmişlerdir. Bir toplumu anlamamanın en iyi yolu, o topluma dışarıdan bakmak şeklinde olduğu artık bilinen bir gerçektir. Doğaldır ki bir toplumun üyesi, her gün veya belli zamanlarda yaptığı bazı davranışları alışkanlıktan dolayı fark etmeyebilir, gözden kaçırabilir. Ancak dışarıdan biri; bu tip ayrıntıları, farklılıkları gözden kaçırmaz. İşte, Türklerin arasında bulunmuş, onları tanımaya, anlamaya, yorumlamaya çalışmış Batılı seyyahlar ve zamanın tarihçileri bu tür ayrıntıları kaçırmamış ve eserlerinde yer vermişlerdir. Dahası, bu tür ayrıntılara kitabi bilgilerden ziyade bizzat kendilerinin tanık olması ayrı bir önem taşımaktadır. Türkler hakkında hemen hemen her konuda birinci elden bilgi veren ve Türk kültürü ve tarihi açısından pek ehemmiyetli olan bu bilgilerden biri de Türklerin sükûnetidir. Aşağıda ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi birçok seyyahın bu konuda hemfikir olması, hiç de tesadüf değildir. Bir yabancıdan gözünden aktarılan bu konudaki bilgiler; Türklerin sanıldığı gibi kaba, fütüvvetiz, kavgacı, anarşist bir niteliğe sahip olmadığını; aksine oldukça sakin, mütevazı bir yapıya ve yaşama sahip olduğunu göstermektedir.

¹ <https://sozluk.gov.tr/>

² Sükûnet ile aynı kökten gelen “sakin” sözcüğünün anlamlarından biri de “uslu, kendi halinde olan” anlamı taşımaktadır (Devellioğlu, 1996, s. 915) ki bu çalışmada bu manası daha ön planda kullanılmıştır.

³ Bu çalışma, haddi zatında doğrudan Türklerin kültürel özelliklerinden biri olan sükûnetiyle ilgili olmayıp iki şehrin hızla nüfusunun artmasıyla ilgilidir.

⁴ <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Bu çalışma, tamamen kitabî bilgilere dayanmakta olup metin tahliline dayanarak ele alınmış, incelenmiş, yorumlanmış ve bir sonuca ulaşılmıştır. Öncelikle Türkler hakkında bilgi veren kaynaklar taranmış, incelenmiş ve okunmuştur. Çalışmamızda birinci el kaynaklar olan seyyahların notlarına ve zamanın tarihçilerine öncelik verilmiştir. Bu kaynaklar içinde en çok bilgi, Osmanlılar hakkındadır. Öyle ki XV. asrın başlangıcı ile XX. yüzyıl arasında Anadolu'ya birçok Batılı seyyah gelmiş, eserlerinde Türklerle ilgili değerli bilgiler aktarmışlardır (Gibbons, 2017, s. 233). Dolayısıyla çalışmada Osmanlılara daha çok yer verilmiş, hatta "Osmanlı Türklerinde Sükûnet" adı altında bir başlık açılmak zorunda kalmıştır. Türkler hakkında bu konuyla ilgili bilgiler verilirken Türklerle hemen hemen aynı kültürel özelliklere sahip olan Moğollara da zaman zaman yer verilmiştir. Böylece konu daha açık bir hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Burada bir hususu belirtmekte yarar var. Türklerin bu özelliğinin onların folkloruna sirayet edip etmediğini merak ettik. Bu yüzden Türk folkloruyla ilgili yapılmış derlemelere baktık ve okuduk. Bu araştırmalarımız neticesinde Türk halk edebiyatı örneklerinde bu konunun çok fazla yer aldığını tespit ettik. Sonuç olarak seyyahların, tarihçilerin, kronikçilerin verdiği bilgilerle Türk halk edebiyatındaki örneklerin birbirini doğruladığı, desteklediği, tamamladığını gördük. Bu çalışmamızda bu yansımaları yer veremedik. Buna hem bu çalışmanın hacimsel boyutunun engel olması hem de bunun ayrı bir çalışma gerektirecek kadar geniş bir konu olması etken olmuştur. Bu yüzden bu konuyu, ayrı bir çalışmada ele almayı uygun gördük ki bu çalışmayı da zaten büyük oranda hazırlamış bulunmaktayız.

1. Osmanlılarda Sükûnet

Osmanlı Devleti uçsuz bucaksız bir toprağa hükmetmiş büyük bir devlettir. Asli unsuru Türk olan Osmanlılar, Orta Asya'dan getirdiği bazı adabı muaşeret unsurlarını korumayı başarmışlardır. İslam dininin bu kuralları devam ettirmesinde elbette önemli bir etkisi olmuştur. İşte, Osmanlı Türklerinin karakteristik özelliklerinden biri onların sakin ve sükûnet halidir. Osmanlı sarayının bu konuya oldukça dikkat ettiğini görmekteyiz. Osmanlı sarayında gürültüden kaçınmak için işaretlerle konuşmak bir âdettir. Bu, sarayda o denli yaygındır ki bu dili öğrenmeyen ve düşündüğünü ifade için kullanamayan neredeyse tek bir kişi bile yoktur. Çünkü padişahın huzurunda yüksek sesle konuşmak saygı noksanlığı manasına gelmektedir. Öyle ki saray sakinleri, bu sessiz lisanı o denli çok kullanırlar ki hiç konuşmadan birbirlerine bir hikâyeyi baştan sona kadar anlatabilirler. Bu bilgileri aktaran İngiliz yazar, bu duruma şaşırarak olacak ki "Bunda sanki bir edep ve haşmet varmış gibi" sözlerini söylemiştir (Ricaud, 2012, 25, 55). Bundan başka Osmanlılarda, gelecekte devlet hizmetinde görev alacak olan devşirilmiş çocukları çeşitli eğitimlerden geçirirlerdi. Bu çocuklara sarayda ilk öğrettikleri hasletlerden biri ise "sükûtu muhafaza etmek" tir (Ricaud, 2012, s. 41). Verilen bu bilgiler, "Ön tekerlek nereye giderse art tekerlek de oraya gider"⁵ atasözünün doğruluğunu ispat eder niteliktedir. Çünkü bu hususiyet, aşağıda detaylı olarak göreceğimiz üzere Osmanlı'nın en tepesinden en tabanına kadar tüm kesimlerinde görülmektedir.

1.1. Osmanlı Ordugâhında Sükûnet

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı zamanında Anadolu'yu ziyaret etmiş, Anadolu'da esir kalmış veya başka amaçlarla Türkler arasında bulunmuş birçok seyyah ve tarihçi bulunmaktadır. Yüzyıllara göre bir sıralama yapacak olursak ilk olarak Macaristanlı György ile başlayabiliriz.

1438-1458 yılları arasında Türklere esir düşen Macaristanlı György, Türklerin birçok kültürel özelliğine dikkat çektiği gibi muazzam sayıdaki ordusundaki hem askerlerin hem de askerlerin üzerine bindiği atların sükûnetine, disiplinine dikkat çekmiştir. Macaristanlı György, Türk ordusunun bir arada olduğu zamanlardaki hem askerlerin hem de atlarının sessizliğine, disiplinine tam bir hayranlık duymaktadır. Bu da Türklerin sadece kendilerinin değil; atlarını bile ehliştirdiğini, onlara dahi sükûneti aşıladığını, onlara hükmedebildiğini göstermektedir. Mezkûr yazar, bu konuda aktardığı bilgilere göre yüz bin kişilik bir orduda atların yaşı ne kadar küçük olsa bile en ufak bir gürültü duyulmaz, en ufak bir karmaşaya tanık olunmaz. Hiçbir at hoplayıp zıplamaz veya sıçrayıp durmaz. Sırayı, hizayı bozamaz (Macaristanlı György, 2009, s. 64). İşin ilginç yanı; eserinde Türklere karşı ön yargılı olan ve Türklerle mücadele etmek amacıyla Hıristiyanların neler yapması gerektiğiyle ilgili bilgiler veren bu yazarın Türklerin o muazzam kalabalıkta olan ordusunun ve atlarının sessizliğine, disiplinine hayranlığını gizleyememesidir. Osmanlıların sadece ordusu değil; sarayı, paşası gibi devletin üst ricalinin olduğu kesiminin de oldukça sükûnetli olduğunu görüyoruz. Bir örnek vermek gerekirse 1546 yılında Edirne'de Osmanlı veziriazamını çadırında ziyaret eden Batılı seyyah Joseph de Tournefort'ı verebiliriz. Tournefort, çadırın oldukça kalabalık olmasına karşın çadırda tam bir sessizliğin hâkim olduğunu gözlemlemiştir (Joseph de Tournefort, 2013, s. 46). Verilen bu son bilgi Osmanlı'da devletin üst kesim ricalinde de sessizliğin kalıplaşmış bir davranış olduğunu göstermektedir. Osmanlı ordusunun sessizliğine başka

⁵ <https://sozluk.gov.tr/?q=&aranan=>

seyyahlar da değinmiştir. Sadece değinmekle kalmamış, bu durumun uzun süre tesirinde kalmış, bu durum karşısında hayretler içinde kalmıştır.

1546-1549 yılları arasında Osmanlı topraklarını ziyaret eden Fransız seyyah P. Belon, Silivri'deyken kendisinin çok dikkatini çeken bir hadiseye yer vermiştir. Seyyah, Silivri'deyken İran seferine iştirak edecek Türklerden teşekkül eden dört bin kişilik süvari bir ordu da aynı mola yerindedir. Bu süvari birliği, gün ağarmadan öyle bir sessizlik içinde Silivri'den ayrılmıştır ki seyyah bunların gittiklerini bile fark edememiştir. İşte, P. Belon, bu duruma oldukça şaşırmıştır. Çünkü dört bin kişilik bahsi geçen orduyla aynı alanda olmalarına karşın, bu dört bin kişilik ordu artık ne kadar sessiz hareket etmişlerse, o sırada orada uyuyan Belon, bunların gittiğini dahi fark edememiştir. Hâlbuki bu ordu, o esnada herhangi bir tehlike veya başka bir durum karşısında bile değildir. Sadece ana ordugâha giderken bir mola vermişlerdir. Belon'un şaşırması kanaatimizce normaldir. P. Belon Rodos Adası'nın kapılarında görev yapan Türk askerlerinin sükûneti karşısında yine hayretler içinde kaldığını "Bunlar öyle büyük bir sessizlik ve tevazu içinde bulunurlar ki" sözleriyle dile getirmiştir (Pierre Belon 2022, s. 42, 99). Aynı yüzyılda, hatta hemen hemen aynı yıllarda, Osmanlı ordusunun bu özelliğine bir Fransız seyyah daha dikkat çekmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1547 yılında, Fransa elçisi olarak İstanbul'a gelen Monsieur D'Aramon'a eşlik eden J. Chesneau, tuttuğu notlarda Türkler hakkında oldukça önem taşıyan bilgiler verdiği gibi Türk ordusunun düzeni ve sükûneti hakkında da malumatlar vermiştir. Kanuni'nin muazzam bir orduyla Safeviler üzerine yaptığı bir sefere Fransız büyükelçisiyle birlikte iştirak eden J. Chesneau, Türk ordusunun oldukça kalabalık olmasına karşın ordunun o denli bir düzen ve sessizlik içinde hareket etmesi karşısında hayretler içinde kalmış, bunun imkânsız bir şey olduğunu söylemekten kendini alamamıştır. Bunun yanında asker ve diğer hizmet erbabıyla sayıları bir milyona ulaşan bu orduda J. Chesneau, hiç kimsenin birbirine kılıç veya pala çektiğine de şahit olmamıştır (Chesneau, 2022: s. 67). Fransız seyyahın aktardığı bu bilgiler, Türk ordusunun sükûneti ve disiplini hakkında oldukça önem taşımaktadır. Öyle ki asker ve diğer kişilerle sayıları bir milyona yaklaşan devasa bir orduda hem düzen hem de sükûnetin hâkim olması, bunun yanında kendi aralarında tek bir kılıçlı, bıçaklı kavgalarının olmaması Türklerin sükûnete ne denli önem verdiğini gösterdiği gibi bu özelliklerinin genetik kodlarına işlediğini de göstermektedir. Türk ordusunun aynı yıllarda düzenine ve sükûnetine bir başka seyyah daha değinmiştir.

1552-1555 yıllarında Türklere esir düşen İspanyol Pedro, Türk ordusunun disiplini ve sükûneti ile oldukça önemli bilgiler vermiştir. Bu İspanyol esirin verdiği bilgiye göre Türkler savaşa çıktıklarında, çadırı ateş almasından dolayı ordugâhta bağıırıp çağırılar hemen öldürülmektedir. Ordugâhın içinde birine saldırılması halinde, bu kişinin yapabileceği tek şey sessiz sedasız karşı koymaktır. Arada vurulan bile olsa gürültü patırtı edenler öldürülmektedir. Atı boşanan kişi, gürültü çıkarmadan atını yakalayabilirse ne ala, yakalayamazsa varsın kaybolsun. Yeter ki kolladıkları ordugâhta kargaşalık çıkmasın (Pedro, 1995, s. 116). Pedro'nun aktardığı bu veriler, Osmanlı ordusunda ister savaş esnasında isterse de savaş güzergâhında aranan temel niteliğin sükûnet olduğunu göstermektedir. Her ne olursa olsun hiçbir şekilde çatışmaya, kavgaya, karmaşıklığa müsamaha edilmemekte; edilmesinin düşünülmesine dahi rıza gösterilmemektedir. Belki de Osmanlı ordusunun birçok zafere imza atmasında disiplin, kanaatkârlık, itaat, feragat gibi önemli erdemlerin yanında bu sükûnet hali de belirleyici olmuştur. Bahsettiğimiz son iki seyyahın sonra farklı yüzyıllarda Türkleri ziyaret eden başka seyyahlar da benzer bilgiler nakletmişlerdir.

1571 yılında İstanbul'a gelen Alman seyyah S. Schweigger, padişahın (Murat Han) sarayının iç avlusunda üç bin yeniçeri ve bölükbaşının bulunduğunu, ancak bunların kadınlar gibi ellerini önüne kavuşturmuş, tek söz etmeden öylece durduklarını belirtmektedir. Üç bin kişilik bir grubun olduğu yerde hüküm süren sessizliğe hayran kalan seyyah, bu kişilerin padişaha ne denli itaatkâr olduğunu, kendi ülkelerindeki aynı görevdeki kişilerin ise tam zıddı bir tutum içinde olduğunu söyleyerek bir bakıma öz eleştiri dahi yapmıştır (Salomon Schweigger, 2004, s. 71-73). Alman seyyahın verdiği bu bilgiler, Osmanlı askeri kesiminin sadece savaşlarda, molalarda değil padişahlarının huzurunda da aynı tutumu sergilediklerini göstermektedir. Buna bir örnek daha vermek gerekirse yeniçerileri verebiliriz. XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da bulunan İngiliz seyyah P. Ricaut'un verdiği bilgilere göre Osmanlı sarayında nöbet tutan yeniçeriler, büyük bir sessizlik içinde görevlerini yerine getirirler. Nöbet tutulan bu yerlerde en ufak bir gürültü dahi işitilmez. Yabancı elçilerin kabul edildiği kabul odası da aynı derin bir sessizliğe haizdir (Ricaut, 2012, s. 130-131). Aynı durumun yüzyıllar sonra bile değişmediğini yine başka bir Batılı seyyahın öğrenmekteyiz. XIX. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Gürcü seyyah G. Eristavi'nin tanık olduğu bir hadise, kendisini oldukça etkilemiştir. Tanık olunan bu olaya göre dönemin Osmanlı sultanının denizdeki geçişi sırasında askerler ciddi bir duruş sergilemişler ve görevlerini en iyi şekilde yerine getirmişlerdir (Çimke, 2021, s. 351). 1836-1839 yıllarında Osmanlı ordusunda askerî ve tahkimat uzmanı olarak çalışan H. V. Moltke, Elazığ'da paşanın ordugâhına varır. Moltke'nin ordugâhta dikkatini çeken ise birçok hizmetçi ve subayın kollarının karınlarının üzerinde kavuşturmuş olarak sessiz ve saygılı bir biçimde ayakta beklemeleri olmuştur (Moltke, 2015, s. 199). Görüleceği üzere Osmanlı askerleri, aradan dört asır geçmesine karşın son

demlerinde dahi bu önemli meziyetlerinden asla vazgeçmemişlerdir. Osmanlılarda sadece askeri kesim değil Osmanlı tebaası olan Türklerin de aynı hasletlere matuf olduğu görülmektedir.

1.2. Osmanlı Türk Tebaasında Sükûnet

Osmanlıyı ziyaret etmiş birçok yabancı seyyah, zamanın tarihçisi, kronikçisi Osmanlının Türk taifesinin her kesiminden insanların vakur ve sakin karakteristik özelliklerine dikkat çekmişlerdir. İster payitahtta olsun ister taşrada olsun hangi yaşam stilini benimsemiş, hangi işle meşgul olursa olsun Osmanlı Türkleri bu önemli meziyetlerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Osmanlılar; aşağıda detaylı olarak göreceğimiz üzere boş konuşmayı, lakırdı etmeyi sevmemişler; sevmediği gibi ayıplamışlardır. Nitekim Türk dostu olan H. A. M. B. Johnstone'nun bu konudaki tespitleri oldukça ilginçtir. Türkler asla konuşmuş olmak için konuşmazlar. Boş ve anlamsız lafları sarf etmek Osmanlıların değil, Frenklerin işidir. Avrupa'da konuşma esnasında söylenmeye değsin veya değmesin bir şey söylemek makbuldür. Ancak Türkiye'de söylenmeye değmeyen sözü söylemek sahibini küçülttüğü gibi muhatap kişiye karşı da kabalıktır. Böyle bir durumda, onlara göre "söz gümüş ise sükût altındır." (Johnstone, 2009, s. 57).

1.2.1. Yerleşik Osmanlı Türk Tebaasında Sükûnet

Osmanlının sadece askeri kesimi değil hemen hemen her kesimi oldukça sessiz ve uysal bir yapıya sahiptir. Bunu yine Osmanlıyı ziyaret etmiş ağırlığını Batılıların teşkil ettiği seyyahlardan öğrenmekteyiz. Farklı yüzyıllarda Osmanlıyı ziyaret etmiş seyyahların ve görev icabı ya da başka nedenlerle Osmanlıda bulunmuş yazarların eserlerinde Türklerin sessizliğiyle ve sakinliğiyle ilgili az veya çok bilgi bulunmaktadır. Bundan başka bu yazarların ele aldığımız konu hakkında benzer bilgiler vermesi de bir o kadar dikkat çekici bir ayrıntıdır. Birinci elden bilgi veren bu eserlerden ilk olarak Osmanlı kültürü ve tarihi hakkında oldukça kıymete haiz bir eser bırakmış Avusturyalı elçi Busbecq'ten başlayabiliriz.

1554-1562 yılları arasında Osmanlı'da büyükelçilik görevinde bulunan A. G. d. Busbecq, Türkler hakkında birçok önemli bilgilerin yanında Türklerin sükûneti ve disipliniyle ilgili bilgiler de vermiştir. Sadece bilgi vermekle kalmamış, "Türkler en küçük durumlarda bile olsa düzene büyük önem veriyorlar, oysa biz en önemli durumlarda bile düzeni umursamıyoruz." şeklinde sözlerinde görüleceği üzere bu konuda Türklerin kendi ülkesinden kat be kat önde olduğunu söyleyerek öz eleştiride dahi bulunmuştur. Busbecq, zikrettiği bu sözü gelişigüzel söylememiş, görev esnasında gözlemlerine dayanarak ileri sürmüştür.

Busbecq'in gözlemlediği bir hadiseye yer vermek gerekirse Kanuni Sultan Süleyman'ın hem halk karşısına hem de askeri alay karşısına çıktığı zamanlarda bu iki kesimin takındığı tavrı verebiliriz. Türklerin sükûnetiyle ilgili oldukça önemli addedeceğimiz tanık olunan bu olay ise genel hatlarıyla şu şekildedir: Burada, düzensiz kalabalıklarda her daim duyulan mırıldanmalar, kıpırdanmalardan en ufak bir emare dahi yoktu. Herkes kendine ayrılan yerde büyük bir sessizlik içinde beklemekteydi. Ağa diye tesmiye ettikleri en önemli adamlar protokoldeki önem derecesine göre oturmuşlardı. Kalabalığın geri kalanı ise ayakta idi. Özellikle seyredilmeyi hak eden kesim ise diğerlerinden ayrı bir yerde duran ve epey bir süredir uzun bir sıra halinde hareketsiz bekleyen ve bende bunların insan mı yoksa heykel mi olduklarına dair tereddüt uyandıran birkaç yeniçeri olmuştu. Saraydan çıkışımızda, ikinci kez büyük bir zevkle padişahın korumalarının, yalnızca heybetli ve iyi ırktan değil, üstelik dikkat çekecek kadar bakımlı ve süslü atları üzerinde kışlarına dönüşlerini gördük (Dalle, 2013, s. 172-173). Tanık olduğu bu olayı anlatan Busbecq, oldukça kalabalık olan her kesimden insanın bu sessizliğine ve disiplinine hayranlığını "Bizimkilerden hiç kimse inanmasa da, her tarafta derin bir sessizlik vardı, hiçbir gürültü, hiçbir kavga, en ufak kötü davranış, hatta kızgınlık veya sarhoşlukla olağan dışı bir haykırış bile görülüyordu." cümleleriyle dile getirmiştir ve bir kez daha öz eleştiri yapmıştır (Dalle, 2013, s. 173). Aktarılan bu bilgilerden her iki kesimin gerçekten de olağanüstü bir sadelik ve sessizlik içinde olduğunu net bir biçimde görebiliyoruz. Kanuni Sultan Süleyman'ın karşısında bu iki kesimin büründüğü derin sessizliğe hayran kalan Busbecq'in aklına o anda Avrupa saraylarında hüküm süren düzensizlik ya da en azından sallapatilikler gelmesi de bir o kadar dikkat çekicidir. Busbecq'ten yaklaşık yüz yirmi yıl sonra, 1670'te, Osmanlıyı ziyaret eden İngiliz Dr. J. Covel de aynı sükûnete değinmiştir.

Edirne'de Osmanlı sadrazamı Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın huzuruna çıkan J. Covel ve efendisi İngiliz konsolosu, mekândaki derin sessizlik karşısında şaşkınlığını gizleyememiş, ömrü boyunca böyle bir sessizliğe tesadüf etmediğini dile getirmiştir. Aynı sükûnete Şehzade Mustafa'nın sünnet düğünü töreninde şahit olan J. Covel, "Bu kadar kalabalık bir topluluğun düzen ve sessizlik içinde olduğunu görmek güzel bir şeydi" sözleriyle Türklerin sükûnetine dikkat çekmiştir (John Covel, 2017s. 125, 133). Osmanlı tebaasına mensup Türk kadınları da oldukça sessiz ve sakin bir meşrebe sahiptir.

Osmanlı kadınları kocalarına olan saygı ve sevgisini bile tam bir sessizlik içinde gösterdiği görülmektedir. Kocalarının ellerini tutar, saygıyla öper, kalplerine ve alınlarına koyarlar. Hatta bir zaman böyle dururlar. Batılı seyyah B. D. d. Fontmagne'ye göre bu davranış, kocalarını saygıyla yüceltmenin ve kocalarına şefkat göstermenin sessiz ve yeni bir biçimidir

(Fontmagne, 2022, s. 213). XIX. yüzyılın ortalarına doğru üç yıl İstanbul'da kalan ve Türkler hakkında önemli bilgiler aktaran C. White, dolaylı da olsa hem Türk kadınları hem de Türk erkeklerinin sakin ve sade davranışlarıyla ilintili bilgiler aktarmıştır. White'nin aktardığı bu bilgiye göre yolcu ve yük taşıyan büyük kayıklarda kendilerine ayrılan yerde oturan kadınlar; yolculuk esnasında hareketsiz ve sessizce oturmaktadır. Aynı şekilde erkekler de kendilerine ayrılan yerde başlarını denize doğru döndürüp sigaralarını tüttürmektedir. White, bu sükûnet halini "Her şey yavaş hareket ediyor." şeklinde dile getirmiştir (White, 2023, s. 49). Verilen bu bilgiler Osmanlı Türk kadınlarının da en az erkekler kadar gürültüden uzak bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Osmanlı'nın önemli tebaasından derviş ve din uluları da aynı tabiata sahiptirler.

Zahitliğin kurucuları arasında gösterilen zatların belli başlı özelliklerinden biri de sükûnettir. Mesela Kalenderîler, konuşmaksızın ve kıvıldamadan mezarlıklarda otururlardı (Karamustafa, 2023, s. 26, 53). Aynı şekilde tekkelerdeki dervişler de akşamları tam bir sükûnet içinde tekkenin avlusunda volta atmakta, ahşap bankaların üstüne oturmakta veya tefekkür halinde teşbihlerini çekmekteydiler. Mevlana ile ilgili anlatılan bir menkıbe, sofiler arasında sükûnetin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Menkıbeye göre Mevlana, bir gün oldukça meşhur bir şeyhi ziyarete gider. O sırada orada bulunan bir derviş, Mevlana'ya "Fakirlik nedir?" şeklinde bir soru sorar. Mevlana, bu soruya hiç cevap vermez. Bu soru üç kez tekrarlanmasına karşın Mevlana yine de ses çıkarmaz. Daha sonra Mevlana, izin isteyip şeyhin yanından ayrılır. Mevlana gidince şeyh, hemen soru soran derviş Mevlana'ya karşı yaptığı saygısızlıktan dolayı azarlar. Çünkü Mevlana, dervişin sorduğu soruyu ilk soruşta cevaplamıştır. Şaşırın derviş, cevabın ne olduğunu şeyhine sorar. Şeyh ise "Fakir olan kimse, Allah'ı bilmesi dolayısıyla dili bağlı olan kimsedir." şeklinde cevap vererek soruyu cevaplamış olur. Anlatılan bu olay, din ulularının sadece sesle değil, sessiz bir şekilde de iletişim kurabildiğini göstermektedir. Zaten dervişlerin genel manada iki çeşit ibadetleri vardır: sessiz ve sesli. Sessiz yani tefekkür şeklindeki ibadetin kaynağını ise Hz. Ebu Bekir'e dayandırırılar. Hz. Muhammet'in Hz. Ebu Bekir ile hicret ederken saklandıkları mağarada ona içinden zikretmeyi, yani Allah'ın adını anmayı buyurmasına bağlarlar (Garnett, 2017, s. 66, 110-111). Aynı şekilde dini ibadetlerin yapıldığı camiler de sessizliğin hâkim olduğu kutsal yerlerdir.

Camide ibadet eden Türkler; birbiriyle katiyen konuşmaz, öksürmez ve hiç tükürmezler, burunlarını asla silmezler. Şayet bu davranışlardan birini zorunluluktan yapmak mecburiyetinde kalırlarsa bunu mendilleri üzerine çok az duyulan bir sesle yerine getirirler. Gökyüzüne gönderilen iç çekmeler ve mırıldanan dileklerden başka bir ses, cami içinde katiyen duyulmaz (Clausier du Loir, 2021, s. 117; Jean Thévenot, 2022, s. 96). Macaristanlı György de benzer tespitlerde bulunmuş, Türklerin camilerde de aynı sessizliği koruduğundan aynı durumun Hıristiyanlar için geçerli olmadığından bahsetmiştir (Macaristanlı György, 2009, s. 81). Bir başka seyyah ise genel olarak şu bilgileri aktarmaktadır: Süleymaniye Camisinde yedi ya da on kişilik gruplar halinde çocuklara bir hoca eşliğinde Kur'an öğretilmektedir. Hoca, bu öğrencilere bir soru sorduğunda büyük bir ciddiyetle ve dindar bir tavırla yanıt vermektedir. Bu ders esnasında ne bir kahkaha işitilmekte ne de bir şaka yapılmaktadır (Fontmagne, 2022, s. 148). Gerek din adamlarının gerekse de ibadet mekânı olan camilerde ibadet eden kişilerin sessizliği Osmanlı toplumunun hemen hemen her yerde aynı davranışı sergilediğini göstermektedir. Bunun yanında aynı sessizlik, kamu alanlarında da görülmektedir.

1855 ile 1858 yılları arasında İstanbul'da kalan Fransız yazar B. D. d. Fontmagne, bu süre zarfında Türkleri yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Fontmagne'nin dikkatini çeken bir özellik ise Türklerin sükûnete verdikleri önem ve bunu yaşamlarına tatbik etmeleri olmuştur. Diğer seyyahlara göre Türklerin sükûnetiyle ilgili en fazla bilgi paylaşan yazarın bu konuda verdiği bilgilere göre Türkler katiyen sesini yükseltmez. Ne denli az konuşursa o denli itibar görür. Öyle ki emir vermek için seslenmeyi değil, ellerini kullanmayı tercih ederler. Toplumun her kesimi buna göre hareket etmektedir. Örneğin ev sahipleri hizmetçilerinden karşılıklı bir sessizlik içinde itaat bekler. Bu seyyaha göre tüm İstanbul şehri dahi aynı sessizliğe ve sakinliğe sahiptir. Koskoca İstanbul'da istenmeyen hiçbir ses ve gürültü duyulmamaktadır. Akşam olduğunda İstanbul'da hayat bitmektedir. Gürültü patırtı, uzaktan gelen sesler kesilmekte; insanlar huzur içinde uyumaktadır. Aynı şekilde kamu alanları da bundan nasibini aldığı yine aynı seyyah bize aktarmaktadır. İstanbul çarşısının kalabalık olmasına karşın bir sessizlik hâkimdir. Çünkü Doğu insanı seslerini yükseltmekten imtina etmektedir. Haliç üzerindeki köprü her daim gelip geçenlerle dolup taşmasına karşın ne bir gürültü ne bir bağırıtı-çağırıtı ne de bir kavga olmaktadır. Fransız seyyah sadece bu bilgileri aktarmakla kalmamış, Türklerin her alanda sergilediği bu tutuma hayranlığını "Bütünüyle şarka has bir sükûnet." şeklindeki sözleriyle dile getirmiştir. (Fontmagne, 2022, s. 49, 72, 91, 103, 123, 142). Fransız seyyahın Osmanlı başkenti İstanbul'un kendisi başta olmak üzere çeşitli kamusal alanlardaki Türklerin sessizliğine dikkat çekmesi, hatta bu duruma hayranlık duyması herhalde bir tesadüf olmasa gerek diye düşünüyoruz. Aynı durum, taşra ve göçerevli Türkmen taifesinde de görülmektedir.

1.2.2. Osmanlı Tebaası Göçerevli Türklerde ve Taşra Türklerinde Sükûnet

Bir dünya imparatorluğu olan Osmanlı'nın toprakları üç kitada yer almaktaydı. Osmanlı'nın tebaaları arasında her dinden, ırktan, mezhepten topluluklar olduğu gibi şehirli, köylü ve göçerevli Türkler de bulunmaktaydı. Bunlar; yaşam stiline ve uğraşlarına göre tarım, ticaret, hayvancılık, devlet hizmeti gibi çeşitli işlerle meşgul olmuşlardır. Durumlarına göre köşk, ev,

çadır, hatta dağ ve mağara gibi yerlerde yaşamışlardır. Bu denli farklı yaşam tarzı ve uğraşlarına karşın bazı temel davranışlarında ortak paydada buluştukları olmuştur ki bunlardan biri de çalışmamızın konusu olan sükûnettir. Bunu yine bu başlık altındaki Türkleri ziyaret eden ve bizzat tanık olan Batılı seyyahlardan ve yazarlardan öğreniyoruz. Osmanlı'nın kuruluşundan son zamanlarına kadar birçok seyyah bu duruma dikkat çekmiştir. Bunlardan biri, ajanlık yapmak amacıyla Anadolu'yu ve Osmanlı topraklarını ziyaret eden Bertrandon de la Broquiére'dir.

1432 yılında Kudüs'ten Anadolu'ya bir kervanla yola çıkan Bertrandon de la Broquiére, gerek yolculuk esnasında kendisine eşlik edenler içinde Türklerin de bulunduğu grubun gerekse de genel olarak Türklerin sükûneti hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Suriye üzerinden İstanbul'a doğru hareket eden seyyahın kervan yolculuğunda dikkatini çeken özellik ise şu olmuştur: Verilen molalardan sonra vurulan tokmak sesiyle herkes, tek kelime etmeden yerini almakta ve sıra halinde yola koyulmaktadır. Broquiére, bunun dışında Türklerin ne kadar sessiz bir toplum olduğuyla ilgili verdiği şu bilgi oldukça önemlidir. Verilen bu bilgiye göre bir Hristiyan ordugâhındaki birliklerden yüz silahlı adam, on bin Türk'ten daha fazla gürültü çıkarmaktadır (Bertrandon de la Broquiére, 2000, s. 156, 267). Seyyah, görüleceği üzere sadece Türklerin sükûnetine değinip geçmemiş, Türkler ile Batılıları Türklerin lehine olmak üzere kıyas dahi yapmıştır. Osmanlıda aynı sükûnet hali, bu seyyahtan yaklaşık dört yüz yıl sonra devam etmiştir. Bunu, XIX. Yüzyılda Osmanlı'yı ziyaret eden dört seyyahtan öğreniyoruz.

XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı Türkleri arasında kalan İspanyol prenses C. T. Belgiojoso'nun Türklerin hayran kaldığı davranışlardan biri sükûnettir. Bu kadın seyyahın verdiği bilgilere göre Türk'e has suhulet ve sükûneti anlamak için Osmanlı köylülerini tarlada, çarşıda ya da bir kahvehanenin eşliğinde gözlemlemek gerekir. Türklerin değişmez sohbet konuları hasat, ekim, arpanın fiyatı, aileleridir. Hiç kimse sesini yükseltmez, latifelerini karşısındakini kıracak hatta yoracak kadar dahi ileri taşımaz. Diğer ulusların meraklı olduğu küfür ve kaba sözleri kimse ağzına almaz. Bunun dışında toplumun en alt kesimlerinde dahi kavgalara çok seyrek tesadüf edilir. Bir olay vuku bulduğunda Avrupa'daki toplanma mekânlarını genellikle kana bulayan şiddetli gösteriler, Türkler arasında nadir görülür. Türk erkeği, kendisini her çeşit aşağılık kaba kuvvetten koruyan insiyaki bir duyarlılığa haizdir. Tartışma olması halinde ise şikâyetlerini dile getirir veya sakin bir dille kendini savunur (Belgiojoso, 2023, s. 63, 137). Burada nakledilen bilgiler; Türklerin kavgaya, gürültüye, kan dökmeye hevesli olmadığını gösterdiği gibi Batılılar gibi anarşist bir ruha da sahip olmadığını da gözler önüne sermektedir. Osmanlı Türklerinin kavgacı olmadığına, sakin ve ağırbaşlı olduğuna bir başka seyyah daha dikkat çekmiştir.

1840'lı yıllarda İstanbul'da üç yıl kalan C. White, bir kahveci ile bir toptancının kavgasına şahit olur. Bu duruma çok şaşırarak White şaşkınlığını "Bu Osmanlıların halk arasında her zaman sergiledikleri sakin ve adaba uygun davranışlarına aykırı hareket ettiklerini gördüğüm ilk olaydı ve bir daha böyle bir olaya hiç tanık olmadım." sözleriyle dile getirmiştir (White, 2023, s. 203). White'nin bu sözlerinden ve şaşkınlığından Osmanlı Türklerinin sakin ve adabı muâşeret kurallarına uygun davranan insanlar olduğu anlaşılmaktadır. Türklerin bu özelliğine aynı yüzyılda dikkat çeken üçüncü seyyah Barkley'dir.

1878 yılında Anadolu'yu gezen Batılı seyyah Barkley, Eskişehir'de iken aldığı notlara göre Anadolu'da yerli halk diğerlerine göre oldukça zengin olmasına karşın bunların tek bir isteği var o da sessizliktir. Tüm köylü Türkler, kendi köylerine konan bir yabancı seyyahı ziyaret etmeleri halinde iyi ve sessiz davranırlar (Barkley, 2016, s. 75, 91). Türkler hakkında acımasız eleştirileri olan ve bunu açıkça eserinde dile getiren Barkley'in Türklerin bu özelliğini görmezden gelmemesi bir o kadar önemlidir. Başta Osmanlı devlet aygıtı olmak üzere Osmanlı'nın hemen hemen her kesimi hakkında eleştiri oklarını fırlatmaktan geri kalmayan Barkley, birçok Batılı hemşerilerinin hemfikir olduğu ele aldığımız konuya duyarsız kalmamış, açıkça dile getirmiştir. Türkler, sadece birbirlerine karşı değil, hayvanlara da aynı sakin davranışları sergilemişlerdir.

1852 yılında İstanbul'u ziyaret eden Fransız eleştirmen ve yazar T. Gautier'in aktardığı bilgilere göre Doğulular hayvanlara karşı çok yumuşak davranmaktadır. Hayvanlara kendilerini sevdirmektedir. Bu davranışlarından dolayı hayvanlar, onlara yaklaşmakta ve sokulmaktadır. Doğulular; Avrupalılar gibi gürültü, bağırma, devamlı olarak kahkahalarıyla hayvanları rahatsız etmezler (Gautier, 2018, s. 109). Nakledilen bu bilgiler, Osmanlı Türklerinin de içinde bulunduğu Doğu toplumu, hayvanlara karşı dahi aynı sakin ve ağırbaşlı tavrını bozmadığını göstermektedir. Zaten Osmanlı Türkleri, hayvanlara karşı oldukça nazik olmuşlardır⁶.

2. Osmanlı Dışındaki Türklerde Sükûnet

Türklerin en önemli özelliği göçerevli bir ulus olmasıdır. Osmanlı örneğinde olduğu gibi zamanla yerleşik yaşama geçmeler⁷ de bazı Türkler uzun süre bu özelliğini devam ettirmişlerdir. Hatta Akkoyunlu, Karakoyunlu, Çobanoğulları, Celayililer gibi

⁶ Genelde Türklerin özelde ise Osmanlı Türklerinin hayvanlara karşı nazik davranışı, onlara karşı sevecen ve yardımsever tavrı ayrı bir çalışmayı hak edecek kadar önemli bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

⁷ Hatta Osmanlı'daki bazı Türkler uzun süre göçerevli yaşamı sürdürmüşlerdir. Bunun en güzel örneği ise Çukurova ve Gâvur Dağı Türkmenleridir. Bu Türkmenler, zorunlu 1865 İskânî'ne kadar bu yaşam stilini devam ettirmişlerdir (Sansar, 2006, s. 52-79).

devlet kurmuş Türklerin büyük çoğunluğu göçerevli bir yaşam sürmekteydi (Khazanov, 2015: 397). Dünyanın muhtelif bölgelerine dağılmış olan bu göçerevli veya yarı göçereli Türkler, tıpkı yerleşik yaşama geçmiş Osmanlı Türkleri gibi bu meziyetlerini devam ettirmişlerdir. Bunu yine farklı bölgelerde yaşayan Türkleri ziyaret eden seyyahlardan, ilim insanlarının ve zamanın tarihçilerinin notlarından görebiliyoruz. XX. yüzyılın başında Moğolistan topraklarına araştırma için giden Finli bilim insanı G. J. Ramstedt'in orada tesadüf ettiği Türkmenlerin genel olarak her davranışının çok sakin olduğunu gözlemlemesi ve bunu ifade etmesi (Ramstedt, 2021, s. 149) Orta Asya'da yaşayan tüm Türklerin aynı davranışa haiz olduğunu ortaya koymaktadır. Daha da somutlaştırmak ve konuyu daha aydınlatmak adına Selçuklular, Timurlular, Kırgız Türkleri, Tuva Türkleri ve Teke Türkmenlerini ziyaret etmiş veya aralarında bulunmak zorunda kalmış Batılıların eserlerine bakmakta fayda var.

İlk olarak Selçukluların son zamanlarında Anadolu'yu ziyaret etmiş Hristiyan bir seyyah keşişin notlarına bakabiliriz. Bu seyyah keşişin bizzat tanık olduğu ve aktardığı bir hadise Türkmen kadınlarının hem dayanaklılığını hem de sükûnetini göstermesi açısından fevkalade önemlidir. Seyyahın seyahati sırasında (Çukurova'dan çıkıp Konya yoluna düştüğünde), develerin önünde hamile bir Türkmen kadını yürümektedir. Gece çöle vardıklarında, bu hamile Türkmen kadını, bu bebeği o denli sessiz bir şekilde doğurmuştur ki kafiledeki hiç kimse bu kadının çocuk doğurduğunun farkına bile varmamıştır. Sabah olduğunda seyyah ve beraberindekiler, küçük bebeği annesinin kollarında ağlar halde bulmuşlardır. Daha sonra ise sanki hiç doğum yapmamış gibi çocuğuyla birlikte yola devam etmiştir. Seyyah, bu durumu bir "mucize" olarak değerlendirmiştir (Ricoldus de Monte Cricus, 2022: 42). Takdir edilir ki doğum zor ve sancılı bir süreçtir. Bu kadar sancılı ve zor olan doğum sırasında bu Türkmen kadınının ağlama, bağırma, inleme gibi hiçbir ses çıkarmadan tam bir sessizlik içinde doğum yapması, seyyahın "mucize" dediğini doğrular niteliktedir. Bu durum, aynı zamanda Türkmen erkekleri gibi Türkmen kadınlarının da sükûnete önem verdiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu bireysel davranıştan sonra kalabalık ortamlardaki Türklerin sükûnetine devam etmek gerekirse Timurlenk ve ordusuyla devam edebiliriz.

Timurlenk'i ziyaret etmiş İspanyol elçisi R. G. d. Clavijo, bu konuda önemli denebilecek notlar bırakmıştır. Bu elçi; Timurlenk'in ordusunun hem disiplinli hem de tam bir sükûnet içinde olmasına, Timur'un Semerkant dışındaki ordugâhta en büyük kumandanın en küçük nefere kadar herkesin yerini bilip bulunduğunu, bunun yanında üç dört gün gibi kısa bir süre içinde yirmi bin çadır kurulduğunu söyleyerek dikkat çekmiştir (Clavijo, 2016, s. 176). Timur zamanı hakkında ilk elden bilgi veren ve Türk tarihi ve kültürü açısından önemli bilgiler veren bu elçinin söylediklerine bakılırsa Emir Timur'un ordusunda mükemmel bir disiplinin ve aynı oranda bir ciddiyet ve derin huşunun olduğunu rahatlıkla görebiliyoruz. Aynı huşu ve sükûnet Akkoyunlularda görülmektedir.

XV. yüzyılda Venedik elçisi göreviyle Uzun Hasan'ın huzuruna çıkan ve burada belli müddet kalan J. Barbaro, Uzun Hasan'ın mahiyeti ve halkının bir sefer sırasındaki sükûnetine şu şekilde dikkat çekmiştir: Uzun Hasan'ın ordusunda büyük bir kalabalık olmasına karşın sızlanan ve feryat eden tek bir kişi dahi yoktu (Josaphat Barbaro, 2005, s. 89). Her ne kadar Barbaro, bu durumu askerlerin sarhoş olmasına bağlasa da bu durum sarhoşluktan ziyade Türklerin genel tabiatından kaynaklanmaktadır. Zaten Barbaro kitabının başka bir yerinde Akkoyunluların pek fazla şarap içmediğini (Josaphat Barbaro, 2005, s. 82) söyleyerek bir bakıma kendi kendisiyle çelişkiye düşmüştür. Verilen bu bilgiler, gerek Osmanlı gerek Akkoyunlu gerekse de Timurlenk'in ordusunun tam disiplin ve derin bir vakur içinde olduğunu göstermektedir. Aynı durum tam bir göçerevli yaşam süren Moğollar için de geçerlidir. Bu konuda Marco Polo ve P. Carpini'ye kulak verelim.

Kubilay Han'ı ziyaret eden Marco Polo, Moğol halkının kağanlarına karşı oldukça saygılı olduğuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: Halktan kimseler veya beyler Kubilay Han'ın bulunduğu yere yarım mil yaklaşınca kendilerine mütevazi, yumuşak ve huzurlu bir görünüm vererek saygılarını belirtirler. Bundan sonra mümkün mertebe sessiz davranırlar. Aynı davranışı kadınlar da sergilemektedir. Moğollarda on, yirmi kadın bir araya gelse bile sessizce, karşılıklı anlayışı bozmadan görüşürler. Birbirlerini incitecek bir dil kullanmazlar. (Marco Polo, 2017, s. 58, 105). XIII. yılın ortalarına doğru Moğolları ziyaret eden P. Carpini de Marco Polo'nun verdiği bilgileri destekleyen, onaylayan malumatlar aktarmaktadır. Carpini'nin aktardığı bilgilere göre Moğolların tıpkı Türkler gibi sakin bir mizaca sahip oldukları çok içip sarhoş olmalarına karşın aralarında ister sözlü isterse de fiili olsun, kavga etmemelerinden anlaşılmaktadır (Plano Carpini, 2018, s. 62). Bu iki seyyahın naklettiği bu veriler, Moğollarda ister üst kesim isterse alt kesim olsun nerede olursa olsun aynı davranışı sergilediğini teyit etmektedir. Bunun dışında göçerevli ve taşra Türklerinin de aynı davranışı sergiledikleri görülmektedir. Bu konuda Safevileri örnek verebiliriz.

İran'da Safeviler zamanında, bir kişi bir soylunun yanındaysa hiç kıpırdamadan yerinde durmalıdır. Yerinde kıpırdamadan duranlar için deli veya Frenk denmektedir. Çünkü onlara göre Avrupalılar, yerlerinde kıpırdamadan duramamaktadır. Bu yüzden bu adlandırmayı yapmaktadırlar (Jean Chardin, 2022, s. 388). Tebaasının ve yönetici kesiminin büyük çoğunluğu Türk olan Safeviler, adabı muâşeret kurallarına riayet etmekte, buna uymayanları ise kınamaktadırlar. Burada dikkat çeken bir

diğer husus ise Batıların, Türkler ve İranlılar gibi tam bir vakur davranış içinde bulunmadığına yapılan göndermedir. Bu da sükûnet, vakur duruş gibi tutumlar bakımından Batılı toplumlar ile Doğu toplumları arasındaki dağlar kadar büyük olan farkı bir kez daha net olarak gözler önüne sermektedir. Orta Asya'dan devam edecek olursak sırasıyla Kırgız ve Tuva Türkleriyle devam edebiliriz.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Orta Asya'ya seyahat eden Fransız gezgin-araştırmacı G. Bonvalot, seyahat esnasında bir ırmaktan aşağı inerken hayvanlardan biri tökezler ve devrilir. Kırgızlar, bu hayvanı tekrardan ayağa kaldırmak için ne bir küfür ne de bir şiddete başvurmuştur. Kırgızların bu hayvanı sakince kaldırmaları Fransız seyyahın dikkatini çekmiş olmalı ki eserinde bunu atlamamış, ayrıntılarıyla dile getirmiştir (Bonvalot, 2015, s. 18-19). Aynı sakın ve vakur davranış Tuva Türklerinde de görülmektedir. Tuvalarda vefat eden kişi toprağa verilirken gürültü edilmez. Evlerin yanında ısıklı çalmak yasak olduğu gibi bağırıp çağırmak da bütünüyle yasaktır. Bunun dışında yağmur yağarken, şimşek çakarken, gök gürlerken küçük çocukların gürültü patırtı yapmalarına, misafir geldiğinde küçük çocukların yaramazlık yapmasına müsaade etmedikleri gibi bir kadın doğum yaptığı esnada gürültü yapmazlar, yüksek sesle konuşmazlar (Kenin-Lopsan, 2019, s. 62-63, 68, 72, 207). Nakledilen bu bilgiler, Tuvalarda her kesimin sükûta önem verdiğini göstermektedir. Dahası Tuvaların daha küçükten çocuklara "Ağaç yaş iken eğilir." atasözü gereğince saygılı, edepli olmasını öğrettiği gibi adabı muâşeret kurallarından sükûneti de çocuklarına özümsettirdiği görülmektedir. Son olarak Horasan'daki Teke Türkmenlerine değinelim.

1860-61 yıllarında on dört ay Harezmi dolaylarında yaşayan Teke Türkmenlerine esir düşen Fransız subayı Henri de Blocqueville'nin gözlemediği ve şahit olduğu bilgilere göre Teke Türkmenlerinin yemek adabını oldukça iyi bildiği yemek yerken konuşmamasından anlaşılmaktadır. Teke Türkmenleri bir araya geldiklerinde de aynı sessizliği sürdürmektedir. Örneğin, akşamları bir baksıyı dinlemek için bir araya geldiklerinde bu derin sükûneti görürüz. Dutar çalıp türkü söyleyen ve hikâye anlatan baksılar icrasına başladıktan sonra icra ortamında bulunan herkes adeta nefes almaksızın baksıyı dinler. Baksıyı dinleyen Teke Türkmenleri sanki büyülenmiş gibi olurlar. Bu icralar, sabaha dek sürer (Blocqueville, 1986, s. 57, 70-73).

Sonuç

Resmi tarihin dışında Türk tarihi ve kültürü hakkında önemli bilgiler veren kaynakların biri de seyahatnamelerdir. Faklı yüzyıllarda Türkleri ziyaret eden seyyahlar; seyahatname türünün icabı tanık olduğu, gözlemediği olayları, durumları, nesnelere ele aldığı gibi kendilerine ilginç görünen, kendilerinin dikkatini çeken hadiseleri de not almışlardır. Özellikle de halkın sosyo-kültürel yapısı hakkında tanık olduğu olaylar disiplinimiz olan Türk halkbilimi açısından emsalsiz bilgiler vermektedir. Çünkü bu bilgiler, resmi tarihçiler gibi sadece devletin tepesini teşkil eden kişilerle sınırlı olmayıp onların da içinde dâhil olduğu en zirvedeki kişilerden en sıradan insana kadar her kesimden kişileri kapsamaktadır. Bu yönüyle seyyahların tuttuğu notlarda sıradan vatandaşların maddi ve manevi kültürü hakkında bilgilere tesadüf edilmektedir. Örneğin 1878 yılında Osmaniyeli'nin nüfusunu ve arazi fiyatlarını bir seyyahattan öğreniyoruz. Bir başka örnek daha vermek gerekirse 1850'li yıllarda herkesin korkuyla andığı Gâvurdağı (Osmaniye) hâkimi Küçükalioğullarının oldukça misafirperver olduklarını, Gâvurdağı Türkmenlerinin eşlerine ne denli düşkün olduğunu yine seyyahlardan öğrenmekteyiz. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. İşte, seyyahlar bunun gibi resmi tarihte bulamayacağımız birçok bilgiye değinmişlerdir. Bu bilgilerden biri de Türklerin sükûnetidir. Türkleri ziyaret etmiş birçok seyyah, bu konuda en üst kesimden en alt kesimine kadar Türklerin sükûneti hakkında oldukça önemli bilgiler vermişlerdir ki zaten çalışmamızın konusunu da buna dayanmaktadır.

Orta Asya'dan dünyanın farklı yerlerine göç eden, buldukları yerlerde farklı kültürlerle, dinlerle temas içinde olan, kimi yerleşik kimisi köylü ve göçerevli bir yaşam sürmüş olan Türkler, bazı temel hususiyetlerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Korumayı başardıkları bu hususlardan biri de adabı muâşeret kuralları içinde değerlendirebileceğimiz sessizlik, sakinlik, kısaca sükûnettir. İster Müslüman olsun ister başka din ve inanç sistemine haiz olsun geçmişten günümüze Türkler, bu özellikleriyle ön plana çıkmışlardır. Bu sükûnet halinin devletin tepesinden tabana kadar her kesim için geçerli olduğu görülmüştür. Özellikle de birçok Batılı seyyahın hemfikir olduğu gibi çok kalabalık olan ortamlarda tam bir sessizliğin hâkim olduğu, aynı muadil şartlarda Batıların bu konuda Türklerle kıyas yapılamayacak kadar geride olduğu, Batılılar başta olmak üzere Türklerin kaba, kavgacı, patavatsız gibi önyargılara sahip olan pek çok toplumun görüşünün aksine Türklerin bu görüşlerin zıddı bir haleti ruhiyeye sahip olduğu görülmüştür.

Türklerin yaşamlarının her alanda bu sakın ve yumuşak kişiliğini sergilemesinin nedenleri arasında İslam dininin önemli bir payı olmakla birlikte tek paya sahip olmadığını İslam dinine henüz dâhil olmadığı zamanlarda Türkler ve Moğolların hemen hemen benzer davranışlar sergilemesinden anlayabiliyoruz. Bunun dışında yukarıda bahsettiğimiz gibi çalışmamız hacimsel sınırlılığı yüzünden burada yer vermediğimiz, ancak başka bir çalışmada ele almayı düşündüğümüz Türk folklorunun gerek atasözleri, gerek türküler gerek halk hikâyeleri gibi birçok türünde ele aldığımız konunun yansımalarına rastlanması da bunu doğrulamaktadır. Biz, Türklerin bu davranışının temelini göçerevli yaşamda aranması düşüncesindeyiz. Nasıl ki

Türklerin ordu-millet anlayışı, cihan mefkûresi gibi birçok hususiyetinin temeli Orta Asya'daki bu yaşam biçiminden kaynaklanmışsa ve günümüze kadar kesintisiz devam etmişse kanaatimizce Türklerin bu sakin ve sessiz halinin temeli de göçerevli yaşam biçiminde aranmalıdır. Bu görüşümüzün kesin bir mutabakat halini alması için haliyle bu konuda yapılacak birçok çalışmanın sonuçlarının görülmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Barkley, H. C. (2016). *Anadolu ve Ermenistan'a yolculuk* (N. Demir, Çev.). Köprü Kitapları.

- Belgiojoso, C. T. (2023). *Küçük Asya ve Suriye seyahatnamesi* (M. Awad, Çev.). Selenge Yayınları.
- Bertrandon de la Broquière (2000). *Denizsızı seyahat* (Ch. Schefer, Ed., İ. Arda, Çev.). Eren Yayıncılık.
- Blocqueville, H. d. (1986). *Türkmenler arasında* (R. Akdemir, Çev.). Başbakanlık Matbaası.
- Bonvalot, G. (2015). *Orta Asya'ya seyahat-Moskova'dan Türkistan'a-* (M. R. Uzmen, Fransızcadan çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Chesneau, J. (2022). *D'Aramon seyahatnamesi* (I. Everdi, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Clausier du Loir (2021). *Du Loir seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde bir Fransız seyyahın maceraları* (M. Daş, Çev.). Yeditepe yayınları.
- Çimke, H. (2021). *Osmanlı ve Avrupa topraklarında beş Gürcü seyyah ve seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. yüzyıl) Sulhan Saba Orbeliani/Timote Gabaşvili/İona Gedevanişvili/Giorgi Avalişvili/Giorgio Eristavi* (H. Çimke, Derleyen ve Gürcüce Aslından çev.). Selenge Yayınları.
- Dalle, I. (2013). *Türkler arasında bir Avrupalı: Auger Ghiselin de Busbecq (1521-1591)* (R. Uzmen, Fransızcadan çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Davenport, H. (2020). *Sultan'ın İradesi'yle asil atların peşinde* (R. Kankal, Çev.). Yazıgen Yayıncılık.
- Devellioğlu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Fontmagne, B. D. d. (2022). *Kırım Harbi sonrasında İstanbul günleri (1855-1858) II. İmparatorluk Dönemi'nde İstanbul'daki Fransız sefaretni ziyaret* (İ. Yerguz, Çev.). Selenge Yayınları.
- Garnett, L. M. J. (2017). *Osmanlı toplumunda dervişler ve Abdallar* (H. Öz, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Gautier, T. (2018). *İstanbul dünyanın en güzel şehri* (N. Yiğitler, Çev.). Profil Kitap.
- Gibbons, H. A. (2017). *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu* (R. H. Özden, Çev.). Altınordu Yayınları.
- Jean Chardin (2022). *Chardin seyahatnamesi İstanbul, Osmanlı toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran 1671-1673* (S. Yerasimos, Ed., A. Meral, Çev.). Kitap Yayınevi.
- John Covel (2017) *Bir papazın Osmanlı günlüğü: saray merasimler gündelik hayat* (N. Özmelek, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Johnstone, H. A. M. B. (2009). *Türkler Karakterleri, Terbiyeler, Müesseseleri* (H. Çelik, Çev.). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Josaphat Barbaro (2005). *Anadolu'ya ve İran'a seyahat* (T. Gündüz, Çev. ve notlar). Yeditepe Yayınevi.
- Joseph de Tournefort (2013). *Tournefort seyahatnamesi II. cilt* (S. Yerasimos, Ed., A. Berktaş, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Karamustafa, A. T. (2023). *Tanrının kurtarılmaz kulları: İslam dünyasında derviş toplulukları (1200-1550)* (R. Sezer, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Kenin-Lopsan, M. (2019). *Tuvaların gelenekleri* (İ. Tosun, Aktaran). Bengü Yayınları.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve dış dünya* (Ö. Severen, Çev.). Doğu Kütüphanesi.
- Laventa, R. H. ve Schultz, E. A. (2018). *Kültürel antropoloji temel kavramlar* (D. İşler ve O. Hayırlı, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Macaristanlı György (2009). *Türkler: Türklerin gelenekleri, göreneklere ve hinlikleri üzerine bir inceleme* (L. A. Özcan, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Marco Polo (2017). *Marco Polo'nun geziler kitabı* (Ö. Güngören, Çev.). Yol Yayıncılık.
- Moltke, H. V. (2015). *Moltke'nin Türkiye mektupları* (H. Örs, Çev.). Remzi Kitapevi.
- Özön, M. N. (1987). *Osmanlıca Türkçe sözlük*. İnkılâp Kitabevi.
- Pedro (1995). *Pedro'nun zorunlu İstanbul seyahati: 16. yüzyılda Türkler'e esir düşen bir İspanyol'un anıları* (F. Carım, Çev.). Güncel Yayıncılık.
- Pierre Belon (2022). *Pierre Belon seyahatnamesi İstanbul ve Anadolu gözlemleri (1546-1549) Antakya, Adana, Konya, Afyon, Kütahya, Bursa* (H. Yalın, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Plano Carpini (2018). *Moğolistan seyahatnamesi: 13. yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya yolculuk* (E. Ayan, Tercüme ve notlar). Kronik Kitap.

Püsküllüoğlu, A. (2004). *Öz Türkçe sözlük*. Akadaş Kitabevi.

Ramstedt, G. J. (2021). *Doğuya seyahat (1898-1912)* (S. M. Arçın, Çev. ve haz.). Kitapevi Yayınları.

Ricaut, P. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlihazırının tarihi (XVII. yüzyıl)* (H. İncelik-N. Özyıldırım, Çev.). Türk Tarih Kurumu.

Ricoldus de Monte Cricus (2022). *Doğu seyahatnamesi bir Dominikan keşişin Anadolu ve Ortadoğu yolculuğu* (A. D. Altunbaş, Çev.). Kronik Kitap.

Ruy González de Clavijo (2016). *Timur devrinde Kadis'ten Semerkand'a seyahat* (Ö. R. Doğrul, Çev.). Köprü Kitapları.

Salomon Schweigger (2004). *Sultanlar kentine yolculuk 1578-1581* (S. T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.

Sansar, M. F. (2006). *Fırka-i Islâhiye ve Osmaniye (Cebel-i Bereket)*. Hasret Ofset Matbaacılık.

White, C. (2023). *İstanbul'da üç yıl: Türklerin örf ve âdetleri, 1841-1844 I. cilt* (Z. Rona, Çev.). Kitap Yayınevi.

Elektronik Kaynaklar

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (erişim tarihi: 20.03.2024).

<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 18.04.2024).

<https://sozluk.gov.tr/?q=&aranan=> (erişim tarihi: 11.06.2024).

'Leviathan' ve Adalet: Hobbes'un Adalet Temellendirmesi¹

'Leviathan' and Justice: Hobbes's Justification of Justice

Zeki AKTAŞ

Assist. Prof., Bitlis Eren University, Bitlis, Turkey
Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye
Orcid: 0000 0002 9396 4698 | e-posta: zaktas@beu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Aktaş, Z. (2024). 'Leviathan' and Justice: Hobbes's Justification of Justice. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 215-229.

Aktaş, Z. (2024). 'Leviathan' ve Adalet: Hobbes'un Adalet Temellendirmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 215-229.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 26 February /Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 10 June/Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 215-229

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Zeki AKTAŞ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN danışmanlığında Zeki AKTAŞ tarafından 2014 yılında tamamlanan "Thomas Hobbes'ta Etik" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

Öz

Adalet tartışması ele alınır alınmaz çözülebilecek veya tek defada tüketilebilecek bir mesele değildir. Öteden beri ortaya konulan birçok adalet temellendirmesi bu durumun açık bir göstergesidir. Nitekim bunlardan biri de bu çalışmanın konusu olarak Thomas Hobbes'un adalet temellendirmesidir. Hobbes felsefesi bir bütün olarak maddi bir zeminde yükselir ve kaynağı ne olursa olsun herhangi bir verili değer kabul etmez. Dolayısıyla bu sistemde, adalet dahil, herhangi bir verili değere yer yoktur. Değer olarak kabul edilen ne varsa Leviathan'ın, yani devletin doğuşuyla bir standarta kavuşur veya gerçek bir varlık kazanır. Hobbes'un 'adalet'i Leviathan ile birlikte temellenir. Leviathan'ın doğuşu adaletin doğuşu; onun temelleri adaletin temelleridir. İnsan doğasının bencil bir betimi ile başlayan bu temellendirme Leviathan'ın mutlak adalet standartı olarak ilan edilmesiyle tamamlanır. Leviathan öncesinde ne adalet ne de adaletsizlik söz konusudur; herkesin her şeye hakkı olduğu bir ortamda bu tür nitelermeler anlamsızdır. Ne zaman ki Leviathan kurulur adalet veya adaletsizlikten o zaman söz edilebilir çünkü adil ve adil olmayanın nihai ölçüsü onun buyrukları/yasalarıdır. İşte, Hobbes'un adalet temellendirmesini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada; Leviathan'ın 'adalet'ine giden süreç tahlil edilerek söz konusu sonuca nasıl varıldığı gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hobbes, Leviathan, Adalet, Sözleşme, Doğa Durumu

Abstract

The justice debate is not an issue that can be resolved or exhausted at once. Many justifications of justice that have been put forward for a long time are a clear indication of this situation. As a matter of fact, one of them is Thomas Hobbes's justification of justice, which is the subject of this study. Hobbes's philosophy as a whole rises on a material basis and does not accept any given value, regardless of its source. Therefore, there is no room for any given value in this system, including justice. Whatever is accepted as value reaches a standard or acquires a real existence with the birth of Leviathan, that is, the state. Hobbes's 'justice' is based on Leviathan. The birth of Leviathan is the birth of justice; its foundations are the foundations of justice. This justification, which begins with a selfish description of human nature, is completed with the declaration of Leviathan as the absolute standard of justice. Before Leviathan, there was neither justice nor injustice; In an environment where everyone has the right to everything, such qualifications are meaningless. When Leviathan is established, justice or injustice can then be talked about, because the ultimate measure of just and unfair is its commands/laws. In this study that aims to reveal Hobbes's justification of justice; the process leading to Leviathan's 'justice' will be analyzed and it will be shown how this conclusion was reached.

Keywords: Hobbes, Leviathan, Justice, Contract, State of Nature

Giriş

Adalet büyük ölçüde hukuki olanı akla getiren bir kavramdır ve ilk bakışta hak, hukuk, yasa ve yasallık gibi kavramları çağrıştırır. Bununla birlikte adalet, hukuki olanın öncesinde ve ötesinde (dini, ahlaki, siyasal) daha geniş bir anlama sahiptir, söz gelimi genel bir 'hakkaniyet' meselesi olarak herkesin hak ettiği ödül veya cezayla karşılaşması hâlidir. Dolayısıyla adalet geniş bir çerçevede bir kimsenin haklarıyla başkalarının hakları arasındaki bir uyum hâli, hak ve hukuka uygun olma durumu olarak tarif edilebilir. Böylece adalet, hem bireysel hem de toplumsal içerimleri olan bir kavramdır; ilk düzlemde bireylerin bir özelliği olarak adil olmaya veya adil davranmaya karşılık gelirken ikinci düzlemde ise toplumsal bir durumun özelliği olarak hukuki kurallar düzenini veya toplumsal kaynakların adil bölüşümünü ifade eder. Diğer taraftan adalet sadece hukuki veya ahlaki bağlamda değil, adaleti aramak bir yönüyle toplumsal istikrar meselesi olduğu için, siyaset felsefesi açısından da merkezi bir önem taşır (Benn, 1972, s. 298; Cevizci, 2013, s. 11-13; Zelyut-Hünler, 2003, s. 29). Nitekim Platon (MÖ 427-347), Aristoteles (MÖ 384-322), Augustinus (354-430), Thomas Aquinas (1225-1274), Thomas Hobbes (1588-1679), David Hume (1711-1776), Immanuel Kant (1724-1804), John Stuart Mill (1806-1873), John Rawls (1921-2002) ve Robert Nozick (1938-2002) gibi filozofların adalet hakkındaki görüşleri mevcut adalet temellendirmelerinin alternatif yolları olarak karşımıza çıkar.

Adalet; din, ahlak, hukuk ve siyaset gibi çeşitli alanlarla olan yakın ilişkisinden ve farklı alternatiflerinin var olmasından anlaşılacağı üzere, ele alınır alınmaz çözülebilecek bir mesele değildir. Antik Çağ'dan günümüze, ortaya konulan birçok farklı adalet temellendirmesi bu durumun açık bir göstergesidir. Nitekim bunlar arasında öne çıkanlardan biri de Hobbes'un adalet temellendirmesi olup, bize kesin hatları olan bir adalet teorisi sunar.

Hobbes'un teorisi her şeyden önce dini ve ahlaki unsurlara başat bir konum vermemek bakımından öncellerinden ayrılır. Hobbes adaletin, söz gelimi 'yasa'lar ile bağını Antik Çağ ve Orta Çağ filozoflarından farklı bir biçimde kurar; 'doğal hukuk'u her tür sivil, pozitif hakkın ve yasanın mihenk taşı, meşruiyet kaynağı ilan eder (Zelyut-Hünler, 2003, s. 31). Diğer taraftan Hobbes felsefesinde 'doğal hukuk'un kendisi ne Tanrısal hakikatlere ne de verili ahlak kurallarına dayanır, tüm hukuk çıplak bir zeminde yükselir. Bu zeminde insanın bencil doğası ve hayatta kalmak uğruna verdiği amansız bir savaştan başka bir şey yoktur. Bununla birlikte adalet denilen şey de yine bu kaostan çıkar çünkü insan doğal olarak varlığını korumak ister ve adalet kaostan çıkış hesabının bir sonucudur.

Hobbes felsefesi materyalist bir ontoloji ve epistemoloji üzerinde yükselir. Bu felsefe hiçbir ideal unsura yaslanmadığı gibi hiçbir mutlak değer de kabul etmez. Dolayısıyla Hobbes felsefesi özelinde tüm değerlerin Leviathan'dan (ölümlü Tanrı, devlet, politik otorite) öncesi ve sonrası vardır. Başka bir deyişle Leviathan'dan öncesi bir doğal durum, hatta bir savaş hâlidir; burada etki gücü olan herhangi bir değer mevcut değildir ancak Leviathan, yani ölümlü Tanrı var olduğunda değerler için mutlak bir standart meydana gelir. O hâlde Hobbes felsefesinde adaletin anlamını tespit edebilmek için ilk olarak Leviathan öncesine bakmak gerekir; Leviathan'ın temellendirilmesi, bir bakıma, adaletin temellendirilmesidir. Hobbes'un 'Leviathan'ı sistematik bir kuruluş planı izler. Varlık ve bilgi problemini materyalist bir zeminde hâleden Hobbes, pratik felsefenin inşasına "İnsan nasıl bir doğaya sahiptir?" sorusu ile başlar ve ardından "İnsan doğası nasıl bir yaşama ortamı var eder?", "İnsan içinde bulunduğu ortamı değiştirebilir mi?" ve "Leviathan, yani devlet neden gereklidir?" sorularıyla devam eder. Buna göre Hobbes'un adalet temellendirmesini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma; söz konusu soruları izleyip, cevaplayacaktır.

1. İnsanın 'Bencil' Doğası

Hobbes insan doğasını, bedeninin doğal özelliklerinin ve güçlerinin bir toplamı olarak görür. İnsanın hem hayvansal (bedensel) hem de rasyonel (zihinsel) yönüne gönderme içeren bu güçler; fizik yeterlik, hareket kabiliyeti, üreme, duyumsama, akıl vb. niteliklere karşılık gelir (Hobbes, 2008, s. 21-22). Hobbes'un gözünde insan bir duygu ve akıl varlığıdır (Malherbe, 2011, s. 247). Dolayısıyla insan doğası denilen şey, onu oluşturan duygusal ve zihinsel güçlerin toplamıdır. Bu toplamda duygular insanın doğrudan deneyim alanını temsil ederken akıl sadece bir hesaplama yetisidir. Hobbes materyalist bir ontoloji ve epistemolojinin tutarlı bir sonucu olarak verili aklı kabul etmez; akıl burada insanın kendisini ve doğayı hesaplama konusu yapabileceği yeteneğine yapılan bir atıftır.

Hobbes'a göre insan doğasında esas olarak üç çift zıt duygu türü vardır: Arzu ve istikrah; sevgi ve nefret; sevinç ve keder. (1) Arzu ve İstikrah: İnsanın çabası, kendisine neden olan nesneye yönelikse arzu; kendisini var eden şeyden kaçınmak biçimindeyse istikrah adını alır. (2) Sevgi ve Nefret: İnsanlar, bir şeyi arzu ediyorlarsa bu, o şeye sevgi beslediklerini gösterir; bir şeyi de arzu etmiyor ve ondan kaçıyorlarsa bu da nefretin göstergesidir. Buna göre arzu ve sevgi aynı şeydir ancak bir farkla, arzu ile daima bir nesnenin yokluğunu; sevgi ile var olduğunu ifade ederiz. Aynı şekilde istikrah ile bir nesnenin yokluğunu; nefret ile de varlığını kastederiz. (3) Sevinç ve Keder: Bu duygular beklentilerle ilgili olup, şeylerin sonucunun tahmin edilmesinden kaynaklanan beklentiden doğar. Bunlar beklentiye bağlı olarak sonuçları çıkarmanın hazları biçimindeyse

sevinç; acıları biçimindeyse keder adını alır (Herbert, 1989, s. 96; Hobbes, 2013, s. 49-50, 52). Bununla birlikte diğer duyguların da bu kategorilere indirgemek mümkündür. Nitekim Hobbes *Leviathan*'da şöyle yazar:

İştah, arzu, sevgi, istikrah, nefret, sevinç ve keder denilen bu yalın duygular, farklı düşüncelere göre, farklı adlar alırlar. İlkin, birbirlerini izlediklerinde, insanların arzu ettikleri şeye ulaşma ihtimaline dair görüşleri bakımından; ikinci olarak, sevilen veya nefret edilen şey bakımından; üçüncü olarak, bunlardan pek çoğunun birlikte düşünülmesi bakımından; ve dördüncü olarak da, bu birbirini izlemenin farklılığı bakımından, farklı adlar alırlar. (Hobbes, 2013, s. 52)

Hobbes'un duygu sınıflaması, esasında insan davranışlarının altında yatan temel içgüdüyi açıklamak üzere yapılan bir hazırlıktır çünkü tüm bu duygular en nihayetinde tek bir içgüdüye götürülebilir. Buna göre "her insan davranışının ardında yatan fizyolojik ilke, kendini korumadır. İnsan. . . her zaman hazza, yaşamını sürdürücü şeylere doğru koşan, buna karşılık elemenden kaçan 'bencil' bir yaratıktır" (Ağaoğulları ve Köker, 2009, s. 186). Hobbes'un gözünde kendini koruma veya yaşamı sürdürme içgüdüleri insan davranışlarının temelindeki itkidir. Bu nedendir ki insan, doğal olarak tehlikelidir çünkü onun en temel isteği yaşamını sürdürmek veya kendini korumak olduğuna göre o, her şeyi yapabilecek bir potansiyele sahiptir: "İnsan doğadan bencildir ve onda egemen olan kendini koruma içgüdüdür" (Akarsu, 1998, s. 151). Başka bir deyişle Hobbes'a göre;

. . . insan kendi varlığını koruma dürtüsüyle hareket edip, her yerde ve her zaman kendi hazzını ve dolayısıyla iyiliğini, arzularının tatminini, kişisel mutluluğunu, kısacası kendi öz çıkarını arar. Gerçekten de Hobbes, herhangi bir şeyin, bir nesnenin kişiye eylem için bir motif sağlamasının gerek ve yeter koşulunun, onun ilgili kişinin bir istek ya da arzusunu tatmin etmesi olduğunu ve bunun bütün eylem tarzları için geçerli bir durum meydana getirdiğini ve hal böyle olduğunda, insanın bütün eylemlerinin amacının onun isteklerinin karşılanması, arzularının tatmini olup çıktığını ileri sürer. Bu ise, yani insanın sadece kendi isteklerinin yerine getirilmesi, arzularının karşılanması için çalışması da onun kesinlikle ve tamamen kendi çıkarını gözetken bir doğaya sahip olduğu anlamına gelir. (Cevizci, 2012, s. 471)

Hobbes insan doğası için, yıllar sonra Freud'un (1856-1939) da katılacak olduğu, saldırganlık ve ölüm içgüdüleri ile örülü (Touraine, 2014, s. 156) bir betimleme sunar. İnsan bencil bir varlıktır ve dolayısıyla kendi öz çıkarının peşinde koşar. Bu durumda, insan kendi öz çıkarı peşinde koşan bir varlık olduğuna göre, tüm insanlar tek tek kendi öz çıkarlarının peşindedir. Herkesin kendi öz çıkarının peşinde koştuğu bir ortamda ise çıkarların çakışması/çatışması kaçınılmazdır.

Hobbes'a göre çıkar çatışmasının üç temel nedeni vardır; rekabet, güvensizlik ve şan-şeref. Bunlardan rekabet kazanç uğruna; güvensizlik güvenlik arayışı için; şan-şeref ise üne kavuşma adına insanları birbirleriyle mücadele etmeye iter. İnsanlar, birinci durumda başkalarının kişiliklerine, eşlerine, çocuklarına ve hayvanlarına egemen olmak için; ikinci durumda güvenlik isteğine bağlı olarak kendilerini korumak için; üçüncüde ise doğrudan kendi kişiliklerine veya yakın arkadaşları, milleti, mesleği ve adları dolayısıyla yapılan küçümsemelere karşı şiddete başvururlar (Hobbes, 2013, s. 101). İnsan doğasının çatışmacı eksenini şiddet kaçınılmaz kılar; şiddet, sınırları belirsiz bir anarşi ve beraberindeki ölümcül mücadelenin yaratıcısıdır. Bu durum, yani çıkar ve çatışma meselesi, son tahlilde Hobbes'un insan doğası için karamsar bir portre çizmesinin nedenidir (Gürleyük, 2010, s. 54).

Hobbes'un tablosunda insan sürekli olarak arzularının ve çatışmacı doğasının kısıncıdadır. Dahası isteklerini gerçekleştirebilmesi için ona sürekli olarak güç gereklidir. Kendini korumak, varlığını sürdürmek için çabalayan insan, gücünü artırma peşindedir çünkü onun elde ettiği bir arzusu döngüsel olarak bir başka arzusu için araç olur. Bu sürecin sonlanması yaşamın sonlanması demektir. İnsanın arzuları sürekli ve hâliyle kendisini isteklerine ulaştıracak gücü de sürekli ister (Altan, 2009, s. 13).

Hobbes, gücü gelecekteki iyi gibi görünen bir şeyi elde etmek için şu an elimizde bulunan araçlar olarak tanımlar ve temelde iki tür güçten söz eder; doğal ve araçsal. (1) Doğal Güç: Bedenin veya zihnin yetilerinin üstünlüğüdür. Söz gelimi fiziki yeterlik, sağduyu, yetenek, cömertlik gibi. (2) Araçsal Güç: Doğal güç unsurları veya talih sayesinde elde edilen güçlerdir. Söz gelimi mal-mülk, şöhret ve arkadaşların daha fazlasına sahip olmayı sağlayan yol ve yöntemler gibi. Bununla birlikte Hobbes'a göre bu iki kategori dışında, yine bu iki kategoriye indirgenebilecek, birçok güç çeşidi vardır: Söz gelimi cömertlikle birleştirilmiş servet güçtür çünkü arkadaş ve hizmetçiler sağlar. Bu durum, bir kez daha, Hobbes'un indirgemeci tavrını gösterir. Mal-mülk, bilgi, saygınlık farklı kategorilerden unsurlar olsalar da en nihayetinde bir güç türüdür, güçtür (Hobbes, 2013, s. 65, 72-73). Hobbes'un listesi pek çok güç çeşidi ile uzar gider ancak burada önemli olan güç unsurlarının ediniliş biçimidir; ilk kategoriye girenler doğal nitelikte olmaları, ikinciler ise sonradan elde edilebilirlik bakımından öne çıkar.

Son tahlilde Hobbes'a göre insan arzusunun nesnesi/nesnelere bir defalık veya anlık bir haz değildir. İnsan gelecekteki arzularını ve onların nesnelere de güvence altına almak ister. İnsanın eylemleri sadece doyumsuz bir hayatın elde edilmesine değil, aynı zamanda bu hayatın güvence altına alınmasına yöneliktir. Bu nedendir ki insan, hâlen elde ettiğinden daha fazla

hazza ulaşmaktan çok, mevcut olanaklarını ve gücünü korumak için bu olanaklardan daha fazlasına sahip olması gerektiğini düşünür (Hobbes, 2013, s. 81). Hobbes'un gözünde bu durum, salt bir kurgu olmaktan öte insanın doğal gerçekliğidir ve hâliyle onun bencil bir insan doğası betiminin gerekçesidir. "Peki, bencil insan doğasından nasıl bir yaşama ortamı doğar?" veya "Bencil bir insan doğası betiminin toplumsal yaşam bakımından mantıksal sonucu ne olabilir?"

2. Doğal 'Savaş' Durumu

İnsan doğasının bencil betimini bilimsel bir zeminde açıkladığını varsayan Hobbes (Krş. Ağaoğulları ve Köker, 2009, s. 186), yine bu noktadan hareketle insanın herhangi bir örgütlü güce tabi olmadığı bir durumu, insanın doğal durumunu çözümlenmeye çalışır. Hobbes bu bağlamda 'eşitlik', 'doğal hak', 'doğal özgürlük', 'genel savaş hâli', 'anarşi', 'güvensizlik' ve 'ölüm korkusu' gibi kavramlara dayanarak doğal durumun, tıpkı insan doğası gibi, karamsar bir portresini çizer.

Hobbes'a göre doğa, insanları bedensel ve zihinsel yetenekler bakımından eşit yaratmıştır. Söz gelimi bir kişinin, bedensel özellikleri bakımından bir başkasına göre daha güçlü olduğu düşünülse bile, bu durum o kişinin üstünlük sahibi olduğunu iddia etmesine yetecek bir fark oluşturmaz çünkü bedensel güç bakımından daha zayıf bir kişi gizli bir düzenle veya tehdit altındaki başka bir kişiyle birleşerek güçlü olduğu düşünülen kişiyi alt edebilir. İnsan, pek az kimsenin sahip olduğu söz sanatları ve bilimde ilerleme ustalığı bir yana bırakılırsa, zihinsel yetenekleri bakımından da eşittir çünkü basiret; eşit zamanın tüm insanlara eşit bahsettiği ve insanların kendilerini eşit olarak verdikleri işlerde aynı ölçüde deneyim kazanabilmeleridir. Dahası insan doğası başkalarının zeki ve bilgili olduğunu kabul etse bile, kendisi kadar zeki olan çok fazla insan bulunduğunu kabul etmez çünkü insan kendi zekasını yakından başkalarının zekasını uzaktan tanır. Nitekim bu durum eşitsizlikten çok eşitliğin göstergesidir; bir şeyin eşit dağıtıldığı en iyi kanıtı herkesin kendi payından memnun olmasıdır (Hobbes, 2013, s. 99-100). Doğal eşitlik durumu, Hobbes'un insan doğası betimlemesi göz önüne alındığında yüksek risk barındırır çünkü insanın tutku ve isteklerinin etkisiyle öz çıkarımın peşinde koşan bir varlık olduğu düşünüldüğünde tek tek tüm insanların aynı tutku ve isteklerle hareket edeceği, dahası bu süreçte ister istemez çıkarlarının çakışacağı/çatışacağı açıktır:

İnsanların aynı şeylere gereksinim duyması, bir başka deyişle . . . isteklerinin çatışması, insanların birbirlerine zarar vermesi sonucunu doğurur. Her insan, bir diğeri . . . için tehlikeli bir rakiptir, aşılması gereken bir engeldir. Bu durumda, herkesin kendi gözünde en büyük iyilik olan yaşamını güvence altına alabilmek amacıyla, hoşuna giden her şeyi yapmaya ve almaya hakkı vardır. Daha açıkçası, her bireyin her şey üzerinde başkasının hakkına eşit bir doğal hakkı bulunmaktadır. (Ağaoğulları ve Köker, 2009, s. 196-197)

Hobbes'un eşitlik argümanı, herkesin her şeye hakkı olduğu iddiası ile doğal hak meselesine bağlanır. Nitekim Hobbes'a göre doğal hak, herkesin kendi yaşamını ve uzuvlarını tüm gücüyle koruyabilme hakkıdır. Daha açık bir deyişle doğal hak; insanın kendi doğasını korumak adına kendi gücünü dilediği gibi kullanmak ve yine bu amaca ulaşmak için kendi muhakemesi ile en uygun yöntem olarak kabul ettiği (her) şeyi yapma özgürlüğüdür (Hobbes, 2008, s. 79; 2013, s. 103). Hatta kişi, aptal olsa bile, kendi varlığını korumak için doğru aracın ne olduğuna hükmedecek olan yargıçtır ve kendini korumak için seçeceği her araç meşrudur (Strauss, 2011, s. 217). Tüm bunlarla birlikte Hobbes'un yorumu, aynı zamanda doğal hak ve doğal özgürlük kavramlarının birbirlerine indirgenebilir olduğunu da göstermektedir: "Her insanın kendine içkin bir özellik olarak sahip olduğu doğal hak, insanın doğal özgürlüğü ile aynı şeydir" (Ağaoğulları ve Köker, 2009, s. 197).

Doğa durumunun eşitlik, doğal hak ve doğal özgürlük unsurları; insana bir taraftan potansiyel bir eşitlik ve sınırsız eylem olanağı sunarken diğer yandan her bireyin bu haklara eş derecede sahip olması onu bir başkasının aşılması gereken engeline dönüştürmektedir. Bu durumun insanda belirsizlik ve tedirginlik ile beslenen bir korku duygusu yaratacağı kesindir çünkü herkesin her şeye hakkı varsa bir başkasının bedenine de hakkı vardır. O hâlde herkesin her şey üzerindeki bu doğal hakkı sürdürdüğü sürece kişi ne kadar güçlü veya bilgili olursa olsun hiç kimsenin doğanın izin verdiği yaşam süresinin sonuna kadar hayatta kalma güvencesi yoktur ve olamaz (Hobbes, 2013, s. 104).

İşte, Hobbes'a göre insanın bedensel ve zihinsel yeteneklerindeki potansiyel eşitlik, ki bu eşitlik herkesin her şey üzerindeki doğal hakkı ve bireyin kendi varlığını korumak için uygun gördüğü her tür aracı sınırsız kullanabilme özgürlüğü demektir, güvensizliği doğurmuştur:

Bu yetenek eşitliğinden amaçlarımıza erişme umudunun eşitliği doğar. Bundan ötürü, iki kişi aynı anda sahip olamayacakları bir şeyi arzu ederse, birbirlerine düşman olurlar ve esas olarak varlığını korumak ve bazen de sadece zevk almak olan amaçları uğruna, birbirlerini yok etmeye veya egemenlik altına almaya çalışırlar. Bu nedendir ki, bir istilacının herhangi bir başka tek kişinin gücünden korkmadığı durumda; eğer ekilir, biçilir, yapı kurulur ve kendisine iyi bir yer edinilirse, başkalarının onu yalnızca emeğinin ürününden değil, canından veya özgürlüğünden de yoksun kılmak için güçlerini birleştirip gelmeleri beklenebilir. Ancak yeni istilacı da başka bir istilacının tehdidi altındadır. (Hobbes, 2013, s. 100)

Bu süreçte biri herhangi bir şeyi ele geçirse bile bu durum geçicidir çünkü ele geçirdiği şey, onu elinde bulundurduğu sürece başkalarının şiddetine açıktır; elde ettiği şey o kişi için aynı zamanda potansiyel bir tehdit unsurudur. İnsan doğa durumunda her şey üzerinde bir iddia ileri sürebilmektedir ancak onun bu süreçte ortaya koyduğu çaba, özünde ona hiçbir şey üzerinde sürekli bir kazanım sunmamaktadır (Furtun, 2005, s. 52). Kısacası insanın doğal durumundaki eşitliği güvensizliği, güvensizlik de şiddeti/savaşı doğurmaktadır. Bununla birlikte Hobbes'un 'güvenlik' çözümü hazırdr:

Herhangi bir kimsenin başkalarına olan güvensizliğinden kurtulması için, kendisi için tehlikeli olabilecek kadar büyük başka bir kuvvet kalmadığı görüncüye kadar, cebren veya hıleyeyle, olabildiği kadar çok insanı hâkimiyeti altına almasından başka akla yatkın bir yol yoktur: ve bu, o kişinin kendi varlığını koruması için gerekli olanın ötesinde bir şey değildir ve buna genellikle cevaz verilir. Ayrıca, fetihler yoluyla güçlerini, güvenliklerinin gerekli kıldığından daha fazla artırmak isteyenler olduğu için; durum böyle olmasaydı mütevazı sınırlar içinde kalmakla yetinecek olan başkaları, istila yoluyla kendi güçlerini arttırmazlar ise, sadece savunma yaparak uzun zaman dayanamazlar. Dolayısıyla, bir insanın kendi varlığını korumak için başka insanlar üzerinde egemenliğini bu şekilde arttırması gerekli olduğundan, buna da cevaz verilmelidir. (Hobbes, 2013, s. 100)

İnsan, söz gelimi Aristoteles'in iddia ettiği gibi "politik bir hayvan" (Aristoteles, 2013, s. 26) değildir. Herkesin her şeyi yapmaya hakkının olduğu doğal durumda politik ilişki yoktur. Devletin olmadığı yerde herkes herkese karşı daima savaş hâlidir. İnsanların tümünü birden korku altında tutacak bir güç olmadığında herkes savaş içindedir. Dahası bu savaş sadece bir muharebe hâlini değil, aynı zamanda insanların birbirlerinin mücadele etme iradesini bildikleri, o an için savaşmalar bile savaşma potansiyeli taşımaları anlamında, bir toplam zamanı içerir. Savaşın doğası, tıpkı kötü havanın doğasının bir iki yağmur sağanağından ibaret olmayıp belli bir eğilimden oluşması gibi, salt çarpışma eyleminden ibaret değildir. Onun özünü güvensizlik ve çarpışmaya yönelik kesinleşmiş bir eğilim oluşturur (Hobbes, 2013, s. 101). İnsan kendi doğasını ve kendi doğasından hareketle de türdeşlerinin doğasını bildiği için her an bir şiddet eyleminin, bir savaşın gerçekleşebileceğinin farkındadır. Dolayısıyla Hobbes'un dikkat çektiği mesele savaşın kendisinden çok gerçekleşme olasılığını bilme korkusu, yani 'ölüm korkusu'dur.

Doğal durum, "insan insanın kurdudur" (Hobbes, 2007, s. 1) önermesinin mantıksal bir sonucu olarak "insanın doğasının ve tutkularının irdelenişinden bir tımdengelimdir" (Copleston, 1998, s. 41). Böyle bir ortamda, söz gelimi ne toprağı işlemenin ne denizcilik yapmanın bir anlamı vardır; çalışmanın yeri yoktur çünkü karşılığı belirsizdir. Doğal durumda ne yazı ne sanat ne de toplum vardır, insana düşen sadece şiddetli bir ölüm korkusudur. Son tahlilde doğal durumdaki insanın yaşamı; yalnız, yoksul, vahşi ve kısadır (Hobbes, 2013, s. 101). "Peki, insan doğal durumu aşabilir mi?"

3. Aydınlanmış Öz Çıkar

Hobbes'un gözünde insan iki yönden diğer canlılardan farklıdır ve ayırt edici bu iki niteliği onun doğa durumundan çıkışının anahtarıdır. İnsanları barış ortamına götüren başlıca iki özellik konuşma (dil) ve geleceği düşünebilmedir. Dil doğadan verili değildir ancak insana özgü bir niteliktir; duygu ve düşüncelerin iradeli bir şekilde aktarımı için başlıca araçtır. Benzer şekilde geleceği düşünebilmek de insana özgüdür; insan bu özelliğine bağlı olarak (gelecekte) arzuladığı iyi şeylerin yanında kötü şeyler de olabileceğini bilir (Ağaoğulları ve Köker, 2009, s. 188-190). İşte, insanı rasyonel davranmaya iterek doğal durumdan kurtaracak olan temel unsur bu geleceği düşünebilme mezziyetidir.

Hobbes'a göre geleceği düşünebilme yetisi 'teemmül' etmeye benzer. Teemmül, insanı hayvanlardan ayıran temel bir nitelik değildir ancak arzu ve istikrahın zihinsel gel gitlerini temsil etmesi, onları göstermesi bakımından geleceği düşünebilme yetisi ile benzerlik taşır. Nitekim teemmül; bir şeyle ilgili olarak arzu, istikrah, umut ve korkuların zihinde gidip gelmesi sürecidir. İnsan bu süreçte düşündüğü şeyi yapıp veya yapmamanın iyi ve kötü sonuçlarını ardı ardına sıralar. Bazen onu yapmak bazen ondan kaçınmak ister; bazen onu yapmayı umut eder bazen onu yapmaktan korkar. En nihayetinde teemmül o şey yapılıncaya veya yapılmasının olanaksız olduğuna karar verinceye kadar devam eden duygusal gel gitleri temsil eden zihinsel süreçtir (Hobbes, 2013, s. 55-56).

Teemmül etmek bir duygu anlatım şeklidir. Bununla birlikte duygular genel olarak bildirme kipinde ifade edilirken teemmül şart kipinde edilir. Söz gelimi 'eğer bu yapılsa o zaman şu olacaktır' gibi. Dahası bu ikinci ifade biçimi, esasında bir çeşit muhakeme dilidir ancak şu farkla, muhakeme genel; teemmül özel sözcüklerle yapılır. Buna göre duygularımızı ifade ettiğimiz anlatım kalıpları ile düşüncelerimizi ifade ettiğimiz anlatım kalıpları kısmen aynı kısmen farklıdır (Hobbes, 2013, s. 56-57). Teemmül etme ve geleceği düşünebilme arasındaki benzerlik, bu muhakeme noktasından kaynaklanır; yalnız geleceği düşünebilmenin en temel özelliği olan muhakeme, yani akıl yürütme geniş bir kavram ağına sahip daha karmaşık bir süreçtir.

İşte, insanın dili fark yaratacak şekilde kullanabilmesi ve neden-sonuç ilişkileri üzerinde akıl yürütebilmesi ona geleceği düşünebilme/tasarlayabilme olanağı verir. İnsan sadece bu akılsal özelliği sayesinde gelecek için olumlu veya olumsuz ön

görülerde bulunabilir ve bunlara göre davranabilir. Söz gelimi gelecekteki olumsuzluklara dair en esaslı akıl yürütmelerinin kendini koruma güdüsü ve güvenlik arzusu bağlamında gerçekleştirir; ölüm korkusundan uzak ve güvenli bir biçimde yaşayabilmek için gerekirse duyum ve tutkularını değerlendirmeye açar (Ağaoğulları ve Köker, 2009, s. 190).

Gelecekle ilgili bu tedirginlik, kaygı hâli, esasında salt olumsuz bir durum değildir. Bu kaygı hâli insanın yaşamına dair rasyonel bir hesap yapması için bir başlangıç durumu, bir itici güçtür. Nitekim insan geleceğinden kaygı duyduğunda bilme isteği artar, ister istemez olguların nedenlerini araştırmaya yönelir çünkü olguların nedenlerini bilmek insanın içinde bulunduğu zamanı kendi çıkarlarına uygun olarak daha iyi düzenlemesini sağlar (Hobbes, 2013, s. 86). Tabi yaşamı daha iyi düzenleme meselesi henüz ikinci plandadır, öncelikle en temel sorun olan ölüm korkusuna bir çözüm bulmak gerekmektedir. Başka bir deyişle "ölüm korkusuna, rahat yaşam için umudu haber veren tutkular sıralamasında öncelik verilmelidir" (Alexandra, 1989, s. 39).

Şurası açık ki doğal savaş durumundan ve beraberindeki ölüm korkusundan kurtulmak insanın yararınadır ve doğa insana bunu başarma olanağını sağlar. İnsan tutku ve akıl varlığıdır; onun tutkuları savaşı getirdiği gibi barışı da getirebilir. Bu, tutkular savaşa; akıl barışa götürür anlamına gelmez. Daha doğrusu kimi tutkular insanı barışa yönlendirirken akıl da kendini koruma isteğinin nasıl etkili kılınacağını gösterir (Copleston, 1998, s. 42).

Hobbes insanları barışa yöneltir, yani onları doğal durumdan kurtaran tutkuları; ölüm korkusu, rahat bir yaşam için gerekli şeyleri elde etme arzusu ve çalışarak bunlara ulaşma umudu olarak sayar. Dahası ona göre zarara ve zulme uğrama korkusu da böyle korkulardandır çünkü bu tür korkular insanı toplumdaki yardımlaşmaya veya istemeye yönlendirir, onun zaten başka türlü hayatta kalma ve özgürlük elde etme yolu yoktur (Hobbes, 2013, s. 83, 103). İnsan, bir bakıma, zorunlu olarak aydınlanmış bir bencilliğin buyruklarını izlemek durumundadır (Copleston, 1998, s. 43). Buna göre insanları birleşerek toplum kurmaya yöneltir korkularınıdır, en başta da ölüm korkusudur. Korku insana, akli oluşturmasa da, neden-sonuç ilişkileri içinde rasyonel hesabı öğretir ve böylece insanın varlığını sürdürme sorununa çözüm bulmasını sağlar. O hâlde insanın en güçlü tutkusu olan ölüm korkusu, en rasyonel tutkusudur da (Ağaoğulları ve Köker, 2009, s. 206-207).

Hobbes'un gözünde insanın başlangıç durumu parlak bir tablo içermez. Buna karşın insan, dili etkin kullanabilme ve geleceği düşünebilme gibi ayırt edici niteliklere sahiptir; onun tutkularını ve tutkularının doğurduğu sonuçları çözümleyebilme olanağı vardır, dahası insan sürekli bir savaş hâli içinde hayatta kalamayacağını farkındadır. Dolayısıyla ilk rasyonel çözümlemesini varlığını sürdürmek üzerine yapar; ölüm korkusunun harekete geçirdiği akıl yürütme insana hayatta kalma ilkelerini verir. Hobbes'un deyişiyle "akıl insanların üzerinde anlaşabilecekleri uygun barış şartlarını gösterir. Bu şartlara Doğa Yasaları da denilir" (Hobbes, 2013, s. 103).

4. Aklın Buyrukları: Doğa Yasaları

Doğa yasaları insan doğası ve doğa durumundan hareketle yapılan rasyonel çözümlemenin sonuçlarıdır. İnsan bu yasaları ölüm korkusu ve kendini koruma içgüdüsünün yönlendirmesiyle keşfeder ve güvenli bir yaşam adına benimser. Bunlar insan aklının buyrukları olup, insanın aydınlanmış öz çıkarını temsil eder. Bununla birlikte Hobbes, her ne kadar bir doğa yasası/yasaları kavramından söz etse de, bunlar esasında akıl yürütme yoluyla varılmış ilkeler, çıkarımlardır. Nitekim Hobbes da bunun bir adlandırma hatası olduğuna işaret eder ve doğa yasasından kastını şöyle açıklar:

İnsanlar, aklın bu buyruklarını, uygunsuz bir biçimde, yasalar diye adlandırır: bu uygun bir adlandırma değildir, çünkü bunlar, insanların kendilerini korumasına ve savunmasına nelerin yararlı olduğu ile ilgili çıkarımlar veya teoremlerdir; yasa ise, tam anlamıyla, başkaları üzerinde buyurma yetkisine meşru olarak sahip olan kişinin sözüdür. (Hobbes, 2013, s. 125)

Buna göre doğal yasa/yasalar, doğa durumunda, tam anlamıyla yasa değildir. Bunlar, henüz insanları barış ve uyuma sevk eden çıkarımlardır; ne zaman devlet kurulursa o zaman gerçek bir yasaya dönüşür, devlet buyruğu hâline gelir (Hobbes, 2013, s. 202). Kısacası doğa yasaları yaşamın korunabilmesi ve sürdürülebilmesi için insana yapması veya yapmaması gerekenleri gösteren genel kurallar olup, devlet öncesinde hiçbir hukuksal anlam taşımazlar (Ağaoğulları ve Köker, 2009, s. 209; Göze, 2011, s. 151). Hobbes'un yorumu, esasında birbirine bağlı iki tür yasa olduğunu gösterir; doğal yasalar ve sivil yasalar (Martinich, 2013, s. 266). Diğer taraftan bu ayrım mutlak yasa kategorileri var etmez çünkü devlet tesis edildiğinde doğal yasalar egemenin buyruğu ile teşhis edilir ve sivil yasaların bir parçası olur, onlara katılır. "Peki, daha sonra sivil yasalara katılacak olan bu doğal yasalar hangileridir?"

Hobbes'a göre insan doğa yasalarını sadece doğru aklın buyruklarıyla bulabilir. Doğru akıl, doğa ilkelerini doğru anlayan akıldır; insanın kendi yararı ve diğerlerinin zararına yol açacak edimler hakkındaki gerçek akıl yürütmesidir. Dolayısıyla güvenliği tüm taraflar açısından garanti etmeyen bir akıl yürütme doğru akıl yürütme değildir; doğru akıl yürütme insana

nispeten güvenli yaşamı veren akıl yürütmedir (Hobbes, 2007, s. 34-35). Buna göre Hobbes *Leviathan*'da; doğru akıl yürütmeye dayandığını iddia ettiği 19 doğa yasası² sayar:

[B]irinci ve temel doğa yasası. . . barışı aramak ve izlemek.

İkinci doğa yasası. . . bir insan, başkaları da aynı şekilde düşündüklerinde, barışı ve kendini korumayı istiyorsa, her şey üzerindeki bu hakkını bırakmalı ve başkalarına karşı, ancak kendisine karşı olanlara tanıyacağı kadar özgürlükle yetinmelidir.

Üçüncü doğa yasası, adalet. . . insanlar yaptıkları ahitleri yerine getirmelidirler. . .

Dördüncü doğa yasası, minnettarlık. . . bir başkasından salt iyilik amacıyla bir fayda elde etmiş olan bir kişi, o faydayı sağlayanın, iyi niyetinden pişmanlık duymaması için gayret etmelidir.

Beşincisi, karşılıklı uyum, veya nezaket. . . herkes diğer insanlarla uyumlu olmaya çalışmalıdır.

Altıncısı, affetmek. . . geleceği dikkate alarak, bir kişi pişman olup af dileyenlerin geçmişteki suçlarını affetmelidir.

Yedincisi, öç alırken insanlar sadece gelecekteki faydayı düşünmelidirler. . . öç alırken, . . . kişi geçmişteki kötülüğün büyüklüğüne değil, meydana gelecek faydanın büyüklüğüne bakmalıdır.

Sekicincisi, aşajılanmaya karşıdır. . . hiç kimse eylemle, sözle, yüz ifadesiyle veya jestlerle, başka birinden nefret ettiğini veya onu hakir gördüğünü göstermemelidir.

Dokuzuncusu, kibre karşıdır. . . herkes bir başkasını doğal olarak eşiti kabul etmelidir.

Onuncusu, küstahlığa karşıdır. . . barış şartlarına girildiğinde, hiç kimse başka herkese verilmesine razı olmadığı bir hakkı kendisine vermemelidir.

Onbirincisi, hakkaniyet. Bir kişinin, insanlar arasında hakemlik yapmakla görevlendirilmiş ise, onlar arasında tarafsız olması. . .

Onikincisi, ortak şeylerin eşit olarak kullanılması. . . bölünemeyen şeyler, eğer mümkünse ve miktarı esirgemeksizin yetiyorsa, ortaklaşa kullanılmalı; bölünebilir ise, hakkı olan kişilerin sayısı ile orantılı olarak kullanılmalıdır.

Onüçüncüsü, kura. . . ne bölünebilen ne de ortaklaşa yararlanılabilen bazı şeyler vardır. O zaman, hakkaniyet emreden doğa yasası, bütün hakkın; veya yararlanma dönüşümlü yapılırsa, ilk zilliyetliğin; kura ile belirlenmesini gerektirir.

Onördüncüsü, ekberiyet ve ilk zilliyetliğe ilişkindir. . . ortaklaşa yararlanılamayan ve bölünemeyen şeyler ilk zilliyete; ve bazı durumlarda ilk doğan çocuğa verilmelidir. . .

Onbeşincisi, aracılara ilişkindir. Barış için aracılık yapanların güvenlik içinde geçmelerine izin verilmesi. . .

Onaltıncısı, hakem kararına razı olma üzerinedir. . . anlaşmazlık içinde olan kişilerin bir hakemin kararına rıza göstermeleri. . .

Onyedincisi, hiç kimse kendinin yargıcı değildir.

Onsekizincisi, kendisinde doğal bir taraftarlık nedeni olan kişi yargıç olamaz.

On dokuzuncusu, tanıklara ilişkindir. . . bir anlaşmazlıkta, yargıç bir tarafa diğerinden daha fazla güvenemeyeceği için, başka bir delil yoksa, üçüncü bir kişiye; veya üçüncü veya dördüncü bir kişiye; veya daha fazla sayıda kişiye güvenmelidir. (Hobbes, 2013, s. 104, 113, 119-123)

İşte, Hobbes'a göre tüm bu yasalar insanın doğru akıl yürütmeye ulaşıp olduğu güvenlik ilkeleri veya 'aydınlanmış benciller'in davranış kalıplarıdır (Copleston, 1998, s. 43). Dahası bunlar "barışı emreden ve sadece uygar toplum doktrinini ilgilendiren" (Hobbes, 2013, s. 123) ilkeler olarak devletin tesisinden sonra var olan sivil yasaların çekirdeğidir.

5. Toplumsal Sözleşme ve Leviathan'ın Doğuşu

Doğa yasaları Leviathan olmaksızın sadece yapılması ve yapılmaması gerekenleri gösteren ilkelerden ibarettir, onların yaptırım gücü yoktur. Bu ilkeleri yaptırım gücü olan yasalara dönüştürecek olan şey, toplumsal sözleşme ile var olan Leviathan, yani devlettir. Nitekim Leviathan ve toplumsal sözleşme arasında kurucu bir ilişki vardır: Leviathan'ı var eden toplumsal sözleşme; sözleşmeye yaptırım gücü kazandıran ise Leviathan'dır.

Hobbes işe toplumsal sözleşme analiziyle başlar. Ona göre toplumsal ilişkiler üzerinde görüş bildiren geçmişteki pek çok

² Hobbes, özü itibarıyla benzer hususları vurgulayan 'doğa yasaları'nın *Elements of Law, De Cive* ve *Leviathan*'da çeşitli sıralamalarını verir, dolayısıyla söz konusu sayı mutlak değildir. Biz burada Hobbes'un *Leviathan*'da verdiği sıralamayı esas aldık.

düşünür, insanın toplum için uygun doğduğu konusunda yanılmıştır. İnsanın politik bir varlık olduğu tezinden hareketle sivil bir öğretiyi inşa eden bu düşünürler; insanların yasa dedikleri sözleşmelere ulaşmak için rıza göstermekten fazlasına ihtiyaçları yokmuş gibi davranırlar. Bu yaygın bir aksiyon olsa da yanlıştır ve bu yanlı insan doğası hakkındaki gerçeküstü görüşten kaynaklanır. İnsanları bir araya getiren şey, doğal bir zorunluluktan çok bir tesadüftür çünkü insanlar diğer insanlara karşı doğal bir sevgi besleseydi, herkesin herkesi insan olduğu için eşit derecede sevmesi gerekirdi. Ne var ki gerçek bundan uzaktır; insanlar diğerlerinden daha değerli veya yararlı gördüğü kişileri bir başkasına önceler. İnsanların bir araya gelme nedeni, arkadaşlıktan çok bu arkadaşlardan gelecek/gelebilecek olan şans ve yarardır. Dahası tüm bu argüman insanın öz çıkar motivasyonu altında toplanabilir ve böylece toplumun, insanın maddi ve manevi çıkarlarının peşinden koşabilmesi, onları gerçekleştirebilmesi için var olduğunu gösterir; toplum arkadaşlık değil, benlik sevgisinin ürünüdür. Bununla birlikte büyük ve güçlü bir toplumun inşası için benlik sevgisinden daha fazlasına gerek vardır çünkü insanların benzer potansiyel taşıdığı yerde bunun ayırıcı anlamı olmaz. Dolayısıyla 'korku'nun olmadığı yerde insan topluma sarılmaz; büyük ve köklü toplumların temelinde karşılıklı sevgi değil, insanların birbirine karşı duydukları korku vardır (Hobbes, 2007, s. 23-24).

Hobbes toplumun temelini korkuyu yerleştirerek gelenekten ayrıldığı farkındadır. Kendisinden önceki kuramların çoğu insanın sosyal bir varlık olduğunu; toplumun ve devletin, insanın bu sosyal yapısından doğduğunu iddia etmektedir. Hobbes bu iddiayı paylaşan düşünürlerle şu cevabı verir:

Şöyle bir itiraz yapıldı: İnsanların karşılıklı korku yoluyla bir toplum içinde birleşecekleri doğru değildir; tersine eğer birbirlerinden bu kadar korkmuş olsalardı, birbirlerini görmeye bile tahammül edemezlerdi. Bu itirazı yapanların korkmanın gerçekten korkmaktan başka bir şey olmadığına inandığını düşünüyorum. Fakat bu kelimeyle gelecekteki kötülüklerle ilişkin tüm öngörülerini kast ediyorum. Buna göre sadece kaçmak değil ama aynı zamanda korkudan doğan güvensizlik, kuşku, tedbirli olma ve önlem alma da korkmuş bir insanın karakteristik özellikleridir. Yatağa giderken insanlar kapılarını kilitlerler; yolculuğa çıkmadan önce silahlarını alırlar çünkü soygunculardan korkarlar. Ülkeler, komşularının korkusuyla, sınırlarını kulelerle, şehirlerini surlarla korurlar. Savaşa tamamen hazır en güçlü ordu bile, zaman zaman barış görüşmelerine girer. Çünkü birbirlerinin gücünden ve yenilme riskinden korkarlar. İnsanlar korktukları için tedbir alırlar -eğer başka çareleri yoksa kaçarak ve saklanarak ama çoğunlukla silah ve savunma araçları kullanarak; bunun sonucu ileri doğru bir adım atma riskini aldıklarında, herkesin diğerlerinin zihnini anlamaya çalışmasıdır. Ve sonunda dövüşürlerse, zaferin neticesi olarak bir devlet doğar; eğer bir anlaşmaya varırlarsa, devlet bir uyumun neticesinde kurulur. (Hobbes, 2007, s. 25-26)

Hobbes'un cevabından anlaşıldığı üzere, toplumun tüm niteliği korku olmasa bile özünde yatan şey korkudur. Dolayısıyla Hobbes'un devleti doğuran sözleşmesi "rasyonel bir panik" (Mairet'den akt. Ağaoğulları ve Köker, 2009, s. 210) hâlidir. İnsan toplum veya devlet öncesinde içinde bulunduğu kaostan farkındadır. İnsana doğa yasalarını bulduran ve onu toplumsal sözleşme yapmaya iten, bir bakıma, bu kaostur. Kaldı ki Hobbes'un gözünde toplumsal sözleşme bu kaos hâlimden kurtuluş için gerekli olan karşılıklı hak devrinden başka bir şey değildir (Hobbes, 2013, s. 106). Başka bir deyişle Hobbes'un toplumsal sözleşmesi, geleneksel anlayışın tersine, yeni haklar elde etmek veya mevcut hakları güvence altına almaktan çok, zaten sınırsız olan doğal hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması anlamına gelir. Buna karşın onun toplumsal sözleşmesinin en güçlü vaadi ise nispeten ölüm korkusundan uzak bir yaşamdır.

Görülüyor ki toplumsal sözleşme karşılıklı hak devridir ancak onun bu hâli ile bir teminatı yoktur, ona uyup uymamak insanların vicdanına kalmış bir iştir. İnsan kendisini sözünü tutmaya mecbur bırakacak bir güç olmadığı sürece aldanmaya açıktır (Ebenstein, 2009, s. 204). Doğal yasalar veya doğal hukuk bireysel güvenliği garanti edemez. Adalet, hakkaniyet, merhamet gibi doğa yasaları bunlara uyulmasını sağlayacak bir güç olmaksızın tam değildir. Doğal yasalarına rağmen, kurulu bir iktidar yoksa veya bu iktidar güvenliğimizi sağlayacak kadar büyük değilse herkes kendi güvenliğini sağlamaya çalışacaktır. Kısacası kılıç zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir³ ve kimseyi güvenlik altına alamaz (Hobbes, 2013, s. 133). Kılıç, yani devlet sözleşmenin alternatifsiz teminatı, insanların birbirlerine verdikleri sözleri tutmalarını sağlayacak olan yegâne erktir. Dolayısıyla bundan sonraki adım artık onu inşa etmektir:

İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve böylece, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir. Yani, kendi kişiliklerini taşıyacak tek bir şeyi veya bir heyet tayin etmeleri ve, herkesin, bu kişi veya heyetin, ortak barış ve güvenlikle ilgili işlerde yapacağı veya yaptıracığı şeylerin

³ Hobbes, kendisinden önce yazan Machiavelli (1469-1527) ile aynı kanıdadır: "Musa, Keyhüsrev, Thesus ve Romulus, eğer silahsız olsalardı, kurdukları müesseseleri uzun zaman muhafaza edemezler[di]" (Machiavelli, 1998, s. 108).

amili olmayı kabul etmesi; ve kendi iradesini o kişi veya heyetin iradesine ve muhakemesini de onun muhakemesine tabi kılmasıdır. Bu onaylamak veya rıza göstermekten öte bir şeydir; herkes herkese, *senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya bu heyete bırakıyorum demişçesine*, herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir. Bu yapıldığında, tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk bir DEVLET, Latince CIVITAS, olarak adlandırılır. İşte o EJDERHA'nın veya, daha saygılı konuşursak, *ölümsüz tanrının* altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o *ölümlü tanrının* doğuşu böyle olur. (Hobbes, 2013, s. 136)

Hobbes devleti, bir bakıma, iki aşamalı bir toplumsal sözleşme ile inşa eder: Buna göre insanlar öncelikle tüm doğal hak ve özgürlüklerini bir kişi veya heyete bırakacaklarına dair oybirliği ile sözleşirler. Bu aşamada hakların bırakılacağı kişi veya heyetin kim olacağı henüz belli değildir. İkinci aşamada ise egemenin belirlenmesi için, ister tek bir kişi ister bir heyetten oluşsun, oybirliği esası terk edilir ve oy çokluğu yeterli görülür (Ağaoğulları ve Köker, 2009, s. 215-216). Başka bir deyişle taraflar arasında şöyle bir diyalog geçer:

[Birinci aşamada] A, B'ye şöyle der: "Ben (A), kendimi yönetme hakkımı ve özgürlüğümü; senin (B) de kendini yönetme hakkını ve özgürlüğünü X'e bırakman ve onu benzer biçimde yetkili kılman koşuluyla bu adama (X) bırakıyor ve ona yetki veriyorum."

B, şu cevabı verir: "Ben (B), kendimi yönetme hakkımı ve özgürlüğümü bu adama (X) bırakıyor ve ona yetki veriyorum." (Dalgarno, 1975-76, s. 220)

[İkinci aşamada] A, B'ye şunu deklare eder: "Ben (A), her kim çoğunluğun oyunu alırsa, senin de aynısını yapman koşuluyla ona yetki veriyorum."

B, şu cevabı verir: "Ben (B), her kim çoğunluğun oyunu alırsa ona yetki veriyorum." (Dalgarno, 1975-76, s. 223)

Hobbes'un toplumsal sözleşmesine dair başka bir önemli husus da egemen gücün sözleşmeye taraf olmamasıdır; egemen güç sözleşmeyle bağlı değildir:

Egemen tayin edilen kimsenin uyruklarıyla önceden bir ahit yapmadığı aşikârdır; çünkü ya bütün topluluk ile, ahdin bir tarafı olarak, ahit yapması gerekir; ya da herkesle ayrı birer ahit yapması. Bütün topluluk ile, bir taraf olarak, ahit yapması imkansızdır; çünkü onlar henüz tek bir kişilik değildirlere. Topluluktaki bütün insanlarla ayrı ayrı ahit yaptığında ise, egemenliği ele geçirdikten sonra bu ahitler hükümsüzdür; çünkü herhangi bir kimsenin ahdin bozulması olduğunu iddia ettiği bir eylem, hepsinin kişiliği adına ve her birinin hakkına dayanarak yapılmış olduğundan, hem o kimsenin hem de bütün diğerlerinin eylemidir. (Hobbes, 2013, s. 138)

Egemen, sözleşmenin yapısı gereği onun tarafı değildir çünkü bu, hak feragati ve yükümlülük taahhütünden oluşan bir sözleşmedir ve bu sözleşmeden önce herhangi bir varlığı olmayan egemenin devredeceği bir hak da yoktur: "Hobbes'un toplumsal sözleşmesi, uyruklarla egemen arasında değil, uyruklarla uyruklar arasında yapılmıştır" (Ebenstein, 2009, s. 205). Dahası bu husus "egemenin hükümlerinin mutlak doğasını kurmak için" (McDonald Ross, 2009, s. 116) zorunlu sayılır. Buna göre (1) egemen toplumsal sözleşmenin bir tarafı olmadığı gibi onun bir ürünüdür. (2) Egemen toplumsal sözleşmeye taraf olmadığı için onun herhangi bir şekilde ahdini çiğnemesi söz konusu değildir. (3) Egemenin hiçbir hareketinden şikayet edilemez; onu uyrukların kendisi yarattığı için onun her yaptığının yapıcısı sayılır. (4) Egemen, tanımı gereği, kanunsuz hareket edemez çünkü onun hareketleri kanundur; haklı ve haksız o belirler (Ebenstein, 2009, s. 205).

6. Leviathan'ın 'Adalet'i

Toplumsal sözleşme Leviathan'ı her şey üzerinde hak sahibi kılar. İnsan toplumsal sözleşme ile doğal durumdan çıkmıştır ve Leviathan artık her konuda mutlak standarttır. Dolayısıyla tüm değer alanının standartı olan Leviathan adaletin de ölçüsüdür; adil ve adil olmayan hususundaki alternatifsiz otoritedir. Leviathan öncesinde herhangi bir tanımlı değer yoktur; her şey doğru her şey yanlıştır. Hobbes'un deyişiyle "devletin olmadığı yerde kişinin kendisinden . . . başka, iyinin ve kötünün ne olduğu hakkında, nesnelere kendi doğalarından alınabilecek herhangi bir genel kural . . . yoktur" (Hobbes, 2013, s. 50). Doğal durumda değerler üzerinde bir uzlaşma mevcut değildir. Doğru veya yanlışın herhangi bir nesnel anlamı yoktur; devletin olmadığı yerde sadece bireysel seçimler vardır (MacDonald Ross, 2009, s. 92; Thornton, 2005, s. 19).

Leviathan'dan önce genel geçer bir iyi ve kötünden veya haklı ve haksızdan söz etmek mümkün değildir (Özden ve Elmalı, 2012, s. 171). Dahası bu durum adalet ve adaletsizlik kavramları için de aynıyla geçerlidir. Leviathan'dan öncesi doğal savaş durumudur ve "herkesin herkese karşı savaşının bir sonucu da, böyle bir savaşta hiçbir şeyin adalete aykırı olamayacağıdır. Orada, doğru ve yanlış, adalet ve adaletsizlik kavramlarına yer yoktur. Genel bir gücün olmadığı yerde, yasa yoktur; yasa

olmayan yerde de, adaletsizlik yoktur” (Hobbes, 2013, s. 102-103). Diğer taraftan bu durum sadece söz konusu evre ile sınırlıdır çünkü Leviathan kurulduğunda egemen güç; hak, haksızlık, adalet, adaletsizlik, adil ve adil olmayan gibi kavramların anlamlarını tüm uyruklar adına belirleyecektir. Dolayısıyla Hobbes'a göre öncelikle bu kavramlardan ne anlaşılması gerektiği açıkça belirlenmelidir:

Adaletsizlik [Injustice] sözcüğü yasalara ilişkindir: haksızlık ise belli bir kişiye. Adil olmayan ise herkes için adil olmayandır; fakat Haksızlık, bana veya sana karşı değil ama bir başkasına karşı, bazen hiçbir özel şahsa karşı olmayıp sadece devlete karşı . . . olabilir. Zira sözleşme ve hak devredilmesi sonucu olan bu haksızlığın belli bir insana karşı haksızlık olduğu söylenir. Bu yüzden, her türlü devlette gördüğümüz gibi, özel şahısların aralarında söz veya yazı yoluyla sözleştikleri şey borçlu kılınan kişinin isteği ile yerine getirilir veya başlanılır. Ama hırsızlık, cinayet ve benzeri kamu yasalarının öngördüğü zararlar, bundan etkilenen kişinin talebi doğrultusunda değil ama yürürlükteki yasalar uyarınca devletin idaresi tarafından cezalandırılır. Bundan dolayı, bir hak devri olmadıkça belli bir insana karşı bir haksızlık da bulunamaz. (Hobbes, 2007, s. 49-50)

Hobbes'un adaletsizlik ve haksızlık tanımı temelde iki noktayı vurgular: İlk olarak doğrudan yasa ile ilişkilendirilen bir adaletsizlik tanımı, devlet tesis edilmedikçe adalet üzerinde konuşmanın olanaksız olduğunu gösterir. Hobbes'un gözünde yasa/yasalar sadece devletle olanaklıdır; yasanın olmadığı yerde ise ne adaletsizlik ne de onunla ilişkili diğer terimler anlamlıdır. İkinci olarak da burada belirtilen anlamıyla hak, sadece toplumsal sözleşmeyle olanaklıdır; doğal durumda zaten herkesin her şeye hakkı vardır, yasa ile korunan haktan söz edebilmek için önce yasa gereklidir. Kaldı ki Hobbes'un sözleşmesi hak kazanımından çok hak devrini içerir.

Hobbes hak, haksızlık ve adaletsizlik kavramlarından sonra adil ve adil olmayan kavramlarını ele alır ve bunları şöyle tanımlar:

Adil [just] ve adil olmayan [unjust] ile adalet [justice] adaletsizlik [injustice] gibi sözcükler iki anlamlıdır; insanları işaret ederken başka bir anlam, edimleri işaret ederken başka bir anlam ifade ederler. Edimler için kullanıldığında, Adil, hak ile yapılan bir şeyi [jure factum] ve adil olmayan ise bir haksızlık edilerek [injuria factum] yapılan bir şeyi anlatmaktadır. . . . İnsanlar için kullanıldığında, adil olmak, adaleti yerine getirmekten [juste faciendo] zevk almayı, nasıl hakkaniyetli davranabileceğini düşünmeyi veya her şeyde adil olanı yapma çabasını işaret eder. Ve adil olmamak ise, hakkaniyetli ilişkiyi önemsememeyi ya da bunun ölçüsü olarak yaptığı sözleşmeyi değil de, o işteki kârını düşünmeyi ifade eder. (Hobbes, 2007, s. 50)

Hobbes'un adalet kavramı daha çok negatif bir söylemi esas almaktadır. Bu, adaletsizlik tanımı üzerinden tarif edilen bir adalettir. Nitekim Hobbes *Leviathan*'da şöyle yazar; “daha önce bir ahit bulunmadıkça, hiçbir hak devredilmemiştir ve herkesin herşey üzerinde hakkı vardır; ve dolayısıyla hiçbir eylem adaletsiz olamaz. Fakat bir ahit yapılmış ise, onu ihlal etmek *adaletsizliktir*: ve ADALETSİZLİĞİN tanımı, *ahdin ifa edilmemesinden* başka bir şey değildir. Adaletsiz olmayan herşey de *adildir*” (Hobbes, 2007, s. 113-114). Başka bir deyişle Hobbes'un toplumsal sözleşme bağlamındaki adalet tanımı şöyle bir denklem içerir: ‘X, adil bir harekettir’ = ‘X, sözleşmenin ifa edilmemesini içermiyor’ veya başka bir deyişle ‘X, adil bir harekettir’ = ‘X, sözleşmenin bozulmasını içermiyor’ (Gauthier, 2000, s. 45).

Bu denklem tüm hareketlerin/eylemlerin sözleşmenin bozulmasını içermedikleri sürece adil olduklarını gösterir ve Hobbes'un ‘insanlar’ın ve ‘eylemler’in adaleti bağlamında yaptığı ayrıma bir gönderme içerir. Hatırlanacağı üzere, insanların adaleti adil ve adil olmayan sıfatlarının bizzat insanın kendisine atfedilmesiyle ilgilidir. Bu, adil hareketleri adil adamdan ayırmak anlamına gelir. Dolayısıyla adil bir adam, adil olmayan bir hareket yapabilir veya adil olmayan bir adam, adil bir hareket yapabilir: ‘A, adil bir adamdır’ = ‘A, sözleşmenin bozulmasını içermeyen hareketleri yapmaya istekli’ (Gauthier, 2000, s. 45; Hobbes, 2013, s. 117). Bununla birlikte eylemlerin adaleti, yine daha önce belirtildiği üzere, adil ve adil olmayan sıfatlarının bu sefer insanların kendilerine değil, onların eylemlerine atfedilmesiyle ilgilidir. Buna göre insanın davranışlarını konu edinen adaletsizlik; haksızlık yapma veya haksızlık yapmaya yatkınlığı ifade ederken bir eylemin veya edimin adaletsiz olması ise zarar verilmiş bir kişiye, yani kendisiyle sözleşme yapılmış birine verilen zarara gönderme yapar (Hobbes, 2013, s. 117-118).

Görülüyor ki adalet ve adaletsizlik ne bedeninin ne de zihnin bir yetisidir. İnsan doğasında bunlar veya bunlara benzer herhangi bir doğal değer yoktur, aksi olsaydı, bu değerlerin de dünyadaki herhangi bir yapayalnız insanın duyuları, duyguları gibi var olmaları gerekirdi. Bunlar tek başına değil, toplum içinde yaşayan insana dair niteliklerdir. Dolayısıyla adalet ve karşıtı olan adaletsizlik; insanın sınırsız haklarından karşılıklı olarak feragat edip, bir toplumsal sözleşme etrafında birleşmesiyle başlar (Hobbes, 2013, s. 103, 114). Başka bir deyişle ilahi veya başka bir şekilde önceden belirlenmiş bir adalet yoktur. Adalet ve tüm diğer erdemler ne insanın içine dökülmüştür ne de Gök'ten onun içine esinlenmiştir. Dahası insanın kendi gücünün üstünde ve dışında kurulmuş bir şey olsa bile, insan deneyimi ona erişemez ve onu kontrol edemez (Göçmen, 2013, s. 117-118; Hobbes, 2013, s. 494). O hâlde Hobbes felsefesinde adalet müstakil bir erdem veya değer değildir, onun varlığı doğrudan

toplumsal sözleşmeye bağlıdır. Bununla birlikte sözleşme tek başına adaleti ne bir değer ne de bir norm olarak tesis etmeye yetmez çünkü onun arkasında güç yoktur ve güç ile desteklenmeyen söz boştur:

[H]er iki tarafın da diğer tarafın sözünü tutmamasından korktukları, karşılıklı güven ahitleri geçersiz olduğu için; adaletin kökeni ahitlerin yapılması olduğu hâlde; bu korkunun nedeni yok edilene kadar, hiçbir şey adaletsizlik sayılamaz; ve insanlar doğal savaş durumunda iken bu korkunun yok edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle, adil ve adil-olmayan kavramlarından söz edilebilmesi için, ahit sahiplerinin uymakla elde etmeyi beklediklerinden daha büyük bir cezanın korkusuyla, insanları ahitlerini ifa etmeye eşit olarak zorlayacak ve terkettikleri evrensel hakkı telafi etmek üzere karşılıklı sözleşmeyle edindikleri mülkiyeti koruyacak bir zorlayıcı güç gereklidir; ve devletin kurulmasından önce böyle bir güç yoktur. . . . Adaletin doğası, geçerli ahitlere uyulmasıdır: fakat ahitlerin geçerliliği, insanları onlara uymaya zorlayacak bir devlet gücünün kurulmasıyla başlar . . . (Hobbes, 2013, s. 114)

Hobbes'a göre bu durum okullardaki adalet tanımından da bellidir: Mülkiyet temelinde şekillenen bu tanıma göre 'adalet herkese kendisinin olanı sürekli olarak vermek iradesidir'. Bu nedendir ki insanın 'kendisinin olanın', yani mülkiyetin olmadığı yerde adaletsizlik; zorlayıcı bir gücün, yani devletin olmadığı yerde de mülkiyet yoktur. Adalet ve mülkiyet devlet ne zaman kurulursa o zaman başlar (Hobbes, 2013, s. 114). Kısacası senin olan ile benim olanın (mülkiyetler) arasındaki ayrımı devlet teyit eder; sözleşmelerin ve anlaşmaların geçerliliği onunla sağlanır; adalet böyle tesis edilir (Göçmen, 2013, s. 123).

Hobbes'un adalet kuramı toplumsal sözleşmeye ve ona yaptırım gücü kazandıran devlete temellenir. Dolayısıyla adaletin yegâne ölçüsü 'ölümlü Tanrı Leviathan'dır. Onu artık tek bir kişi veya bir heyet olan egemen güç temsil eder çünkü tek tek tüm bireyler toplumsal sözleşme ile birlikte kendi çıkarlarını egemen gücün şahsında birleştirmiştir. Bundan sonra egemen gücün buyrukları, yani devletin kanunları adil olanın, adaletin mutlak belirleyicisidir. Dahası doğal durumda tüm bireyler egemenin buyruklarına uyacaklarını ve bunun kendi çıkarlarına olduğunu taahhüt ettikleri için söz konusu buyrukların hiçbirinin adaletsiz olduğunu öne süremezler:

[H]er bir uyruk, kurulmuş olan egemenin bütün eylemleri ve kararlarının amili olduğu için; egemenin yaptığı hiçbir şey uyruklarına yapılmış bir haksızlık olamaz; ve ayrıca egemen, uyruklarından herhangi biri tarafından adaletsiz olmakla suçlanamaz. Çünkü, bir başkasından aldığı yetkiyle herhangi bir şey yapan kimse, yetkisine dayanarak hareket ettiği kişiye bu şeyle haksızlık etmez. Bir devletin bu şekilde kuruluşu ile, herkes egemenin bütün yaptıklarının amilidir ve, dolayısıyla, egemeninden haksızlığa uğradığından şikâyet eden bir kimse, bizzat kendisinin amili olduğu bir şeyden şikâyet ediyor demektir; ve bu nedenle kendisinden başka hiç kimseyi suçlamamalıdır; hatta kendisini bile haksızlık yapmakla suçlayamaz; çünkü bir kimsenin kendisine haksızlık yapması imkânsızdır. Egemen güce sahip olanların insafsızlık edebilecekleri doğrudur; fakat onlar, kelimeni doğru anlamında, adaletsizlik veya haksızlık etmezler. (Hobbes, 2013, s. 139-140)

Başka bir deyişle Hobbes'a göre bir insana kendi rızasıyla yapılan bir şey haksızlık değildir çünkü onu yapan kişi daha önce bir sözleşme ile istediği şeyi yapma hakkını elinden bırakmamışsa sözleşmeyi ihlal etmiş sayılmaz ve yaptığı şey haksızlık olmaz (Hobbes, 2013, s. 118). O hâlde egemen güç nezdinde adaletsiz kanun yoktur çünkü bunlar bizzat haklı ve haksız olanın kurallarıdır (Ebenstein, 2009, s. 209). Dolayısıyla hiç kimse adaletsizlik etmeden egemen güce, onun buyruklarına karşı gelemez. Devletin uyruklarından herhangi birisinin başka hiçbir uyruğa adaletsizlik etmeden ondan alamayacağı her şeye dair kanun yapma hakkı sadece egemen güce aittir. Dahası tüm kanunları yorumlama hakkı da onun uhdesindedir; adaletle göre hüküm veren yargıç, esasında taraflara sadece egemenin hükmünü ilan eder (Hobbes, 2013, s. 139, 141, 207-209).

Son tahlilde eğer insanın başkalarına karşı sorumluluğu toplumsal sözleşmeden doğuyorsa adalet sözleşmeyi ifa etme itiyadı ile özdeşken (Strauss, 2011, s. 219) adaletsizlik ise onu ihlal etmekle özdeştir. Bununla birlikte toplumsal sözleşme yaptırım gücünü devlet ile kazanır, yani adaletin esas temsilcisi sözleşmenin garantörü olan devlettir; onun kanunlarına itaat adalet, itaatsizlik de adaletsizliktir.

Sonuç

Hobbes felsefesi bir bütün olarak maddi bir zeminde yükselir; tüm doğüstü unsurları dışlar ve herhangi bir verili değer kabul etmez. Hobbes'un sisteminde varlık, bilgi, politika ve ahlak gibi tüm unsurlar en nihayetinde duyum ve deneyim evrenine temellenir. Bu sistemde, adalet dahil, herhangi bir verili değer bulma ihtimali yoktur. Nitekim Hobbes'a göre tüm değerler politik bir otoritenin var edilmesinden sonra, yani 'Leviathan'ın doğuşu' ile bir standart veya gerçek bir varlık kazanır.

Hobbes'un adalet temellendirmesi sistematik bir plan izler ve bu sistematikliğin nedeni adaletin devletle birlikte temellenmesidir. O hâlde Leviathan'ın doğuşu adaletin de doğuşu; onun temelleri adaletin de temelleridir. Hobbes Leviathan'a,

dolayısıyla adalete giden süreci bencil insan doğasının yarattığı bir doğal savaş durumunun analiziyle başlatır. Doğal veya doğaüstü herhangi bir verili değere sahip olmayan insanın tek gerçekliği, hayatta kalma, varlığını koruma güdüsüdür. Onun tüm davranışları en temelde bu varlığını koruma motivasyonu üzerinden şekillenir. Başka bir deyişle varlığını kaybetme, yani ölüm korkusu insanın kayıtsız kalamadığı ve aynı zamanda onu aydınlanmış öz çıkarına yönelten korkudur.

Leviathan öncesi insanların birbirinin kurdu olduğu doğal bir savaş durumudur ve bu evrede ne adalet ne de adaletsizlik vardır. Doğal durum herkesin her şeye eşit derecede hakkı olduğu bir evredir; burada herkes doğal hak ve özgürlük sahibidir. Hiç kimse elde ettiği şeyin, hatta kendi bedeninin bile mutlak sahibi değildir, eldeki her şey her an başkalarının şiddetine açıktır. Yaşam bu hâliyle hem korku doludur hem de sürdürülebilir değildir. İşte, insanı aydınlanmış öz çıkara götüren bu korku ve anarşi durumudur. Neyse ki doğa, insana bir hesap yapma yetisi olarak akli vermiştir ve insan içinde bulunduğu durumdan kurtuluşun ilkelerini, yani doğa yasaları denilen birlikte yaşama kurallarını çıkarımlayabilmektedir.

Doğa yasaları insanın doğa durumu çözümlemesinden çıkan rasyonel ilkelerdir. İnsana bu ilkeleri kendi varlığını koruma motivasyonu buldurur. Bunlar güvenli yaşamın, barışın ilkeleridir; aklın buyrukları olarak insana yapması ve yapmaması gerekenleri bildirir, onun aydınlanmış öz çıkarını temsil eder. Diğer taraftan bu ilkelerin kelimenin tam anlamıyla yasa olabilmeleri için yaptırım gücüne ihtiyacı vardır. Nitekim bunları gerçek birer yasaya, toplumsal sözleşme ile vücut bulan Leviathan, yani devlet dönüştürür. Sözleşme bir uzlaşma, karşılıklı akitleşmedir; ondan bir fayda umuluyorsa ona uyulması garanti edilmelidir ve onun garantörü Leviathan'dır.

Toplumsal sözleşme ile birlikte Leviathan mutlak yetki sahibi olur. Dolayısıyla o, her konuda olduğu gibi, artık adaletin de yegâne standarttır. Leviathan'dan önce insan eylemleri için doğru ve yanlış söz konusu değildir; haklı ve haksızın ölçüsü onun nihai takdiridir. O hâlde adalet, kökü toplumsal sözleşmede olsa da, benzersiz bir yaptırım gücü olan Leviathan'a temellenir. Onun kanunları adil ve adil olmayanın mutlak belirleyicisidir ve uyrukları bundan şikayet edemez çünkü uyruklar kendi çıkarları için onun buyruklarına itaat edeceklerini, sözleşmeye uyacaklarını, taahhüt etmişlerdir. Leviathan'ı uyruklar yaratmıştır, tek tek kendi iradelerini onda toplamışlardır. Bu nedenle onun buyruklarının adaletsiz olduğunu iddia edemezler, dahası Leviathan insafsız olabilir ama varoluşu gereği adaletsiz olamaz (Bkz. Hobbes, 2013, s. 139-140).

Bunun, hazmedilmesi zor bir öğreti olduğu açıktır. Diğer taraftan Hobbes, modern toplumun başlangıcı sayılabilecek bir evrede insanın ve onun yarattığı kurumların soğukkanlı bir betimlemesini sunar. Dolayısıyla bu tablo, aynı zamanda modern toplumun adalet temellendirmesinin de bir betimidir (Göçmen, 2013, s. 111, 120-121). Dahası bu, insan doğasının analiziyle başlayıp, Leviathan ile tamamlanan seküler bir adalet betimlemesidir. Başka bir deyişle Hobbes'un adalet temellendirmesi, söz gelimi Antik Çağ'ın doğa veya Orta Çağ'ın Tanrı temelli anlayışlarının ötesinde bir analiz içerir. Bu, doğrudan insan doğasının psikolojik betimine dayanan doğal bir analizdir; insanüstü veya insanı aşan herhangi bir unsuru referans almaz, dolayısıyla seküler bir nitelik taşır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2009). *Kral-devlet ya da ölümlü tanrı*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Akarsu, B. (1998). *Mutluluk ahlakı: Ahlak öğretileri-1*. İnkılâp Kitabevi.
- Alexandra, A. (1989). "All men agree on this..." Hobbes on the fear of death and the way to peace. *History of Philosophy Quarterly*, 6(1), 37-55. <https://www.jstor.org/stable/27743879>
- Altan, Ş. (2009). *Hobbes ve Spinoza'da hak kavramı* (Tez No. 257042) [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Aristoteles (2013). *Politika* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Benn, S. I. (1972). Justice. P. Edwards (Ed.), *The encyclopedia of philosophy* (Cilt 4, ss. 298-302) içinde. Macmillan Publishing.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*. Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2013). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayıncılık.
- Copleston, F. (1998). *Felsefe tarihi: Hobbes-Locke* (Cilt 5). (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınevi.
- Dalgarno, M. T. (1975-76). Analysing Hobbes's contract. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 76, 209-226. <https://www.jstor.org/stable/4544889>
- Ebenstein, W. (2009). *Siyasi felsefenin büyük düşünürleri* (İ. Özel, Çev.). Şule Yayınları.
- Furtun, A. (2005). *Thomas Hobbes ve doğa kanunları*. Asil Yayın Dağıtım.
- Gauthier, D. P. (2000). *The logic of Leviathan the moral and political theory of Thomas Hobbes*. Oxford University Press.
- Göçmen, D. (2013). Thomas Hobbes'tan Adam Smith'e adalet kuramının aydınlanmacı harekette dünyevileştirilmesi ve dönüştürülmesi. *Felsefi Düşün-Akademik Felsefe Dergisi*, 1, 95-136.
- Göze, A. (2011). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Gürleyük, E. G. (2010). *Modern devletin inşası: Thomas Hobbes* (Tez No. 254387) [Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Herbert, G. B. (1989). *Thomas Hobbes the unity of scientific and moral wisdom*. University of British Columbia Press.
- Hobbes, T. (2007). *Elementa philosophica de cive/Yurttaşlık felsefesinin temelleri* (D. Zarakolu, Çev.). Belge Yayınları.
- Hobbes, T. (2008). *The elements of law, natural and politic: part I, Human nature, part II, De corpore politico, with Three lives*. J. C. A. Gaskin (Ed.). Oxford University Press.
- Hobbes, T. (2013). *Leviathan veya Bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti* (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- MacDonald Ross, G. (2009). *Starting with Hobbes*. Continuum International Publishing Group.
- Machiavelli, [N]. (1998). *Hükümdar/Il Principe* (H. K. Karabulut, Çev.). Sosyal Yayınlar.
- Malherbe, M. (2011). Doğa (N. K. Sevil, Çev.). P. Raynaud ve S. Rials (Haz.). *Siyaset felsefesi sözlüğü* (ss. 242-250) içinde. İletişim Yayınları.
- Martinich, A. P. (2013). *Thomas Hobbes* (A. Terzi, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özden, H. Ö. ve Elmalı, O. (2012). *Yeniçağ felsefesi tarihi*. Arı Sanat Yayınevi.
- Strauss, L. (2011). *Doğal hak ve tarih* (M. Erşen ve P. Onur, Çev.). Say Yayınları.
- Thornton, H. (2005). *State of nature or Eden?: Thomas Hobbes and his contemporaries on the natural condition of human beings*. University of Rochester Press.
- Touraine, A. (2014). *Modernliğin eleştirisi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Zelyut-Hünler, S. (2003). Adalet. A. Cevizci (Ed.), *Felsefe ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 29-32) içinde. Etik Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sultan Abdülmecid Dönemi Medreseli İsyanı'nda Rusya Faktörü

The Russia Factor in the Rebellion of Madrasah Student During the Period of Sultan Abdülmecid

Eylem ÖZTÜRKÇİ

Phd., Van, Türkiye

Dr., Van, Türkiye

Orcid: 0000-0003-0434-7717 eylemozturkci@hotmail.com

Cavid QASIMOV

Prof. Dr., Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, History Department, Van, Türkiye

Prof. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van, Türkiye

Orcid: 0000-0001-7566-3181 cavidahmedoglu@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Öztürkci, E. and Qasimov, C. (2024). The Russia Factor in the Rebellion of Madrasah Student During the Period of Sultan Abdülmecid. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 230-242.

Öztürkci, E. ve Qasimov, C. (2024). Sultan Abdülmecid Dönemi Medreseli İsyanı'nda Rusya Faktörü. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 230-242.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 15 February/Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 07 June/Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 June/Haziran 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June/Haziran

Issue/Sayı: 64 **Pages/Sayfa:** 230-242

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Eylem Öztürkci- Cavid Qasimov).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Osmanlı Devleti'nin önemli eğitim kurumlarından olan medreselerin tarihsel süreç içinde bozulmaya başlaması ile burada eğitim gören talebeler de etkilenmiş ve eğitim dışı faaliyetlere yönelmişlerdir. Bu isyanlar devlet tarafından bastırılıp, bu hareketlere katılanlar da cezalandırılmışlardır. Sultan Abdülmecid döneminde çıkan isyan XIX. yüzyıl isyanlarının ilk örneğini oluşturması ve sonraki isyan hareketlerini etkilemesi bakımından ayrıca dikkate değerdir. Sultan Abdülmecid dönemi medreseli isyanı iç ve dış kaynaklı çeşitli faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Devlet adamları arasındaki iktidar mücadelesi, medreselilerin sosyo-ekonomik durumlarının kötüleşmesi gibi unsurlar isyanların iç dinamiklerini oluştururken, XIX. yüzyılda tekrarlanan Osmanlı-Rus savaşları ve Rusya'nın devletin içişlerine müdahale girişimleri isyanın dış dinamiğini oluşturur. Bu çalışmayla, isyanda Rusya faktörü tartışılmaktadır. Osmanlı-Rus siyasî ilişkileri, bu ilişkilerin medreseliler tarafından algılanış şekli ve Rusya karşıtlığının isyana etkileri, doküman taraması yöntemiyle başta BOA, resmî yayınlar, dönemin basını gibi birincil kaynaklar ve karşı tarafın yaklaşımını çalışmaya yansıtma bağlamında Rus kaynakları da kullanılarak irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rus faktörü, Medrese talebesi isyanı.

Abstract

The madrasahs, one of the important educational institutions of the Ottoman Empire, began to deteriorate in the historical process, the students studying there were also affected and turned to non-educational activities. These rebellions were suppressed by the state, and those who participated in these movements were punished. The rebellion that broke out during the reign of Sultan Abdülmecid is noteworthy in terms of the first example of the 19th century rebellions and influencing subsequent rebellion movements. The madrasah rebellion during the reign of Sultan Abdülmecid emerged under the influence of various internal and external factors. While factors such as the struggle for power between statesmen and the deterioration of the socio-economic situation of madrasah students constituted the internal dynamics of the rebellions, the Ottoman-Russian wars repeated in the 19th century and the Russia's attempts to intervene in the internal affairs of the state constituted the external dynamic of the rebellion. In this study, the Russian factor in the rebellion is discussed. Ottoman-Russian political relations, the way these relations were perceived by madrasah students and the effects of anti-Russian sentiment on the rebellion, has been tried to be examined by document analysis method and also in the study primary sources such as the Presidential Archive, official publications, the press of the period, as well as Russian sources in the context of reflecting the approach of the other side to the study has been used.

Keywords: Ottoman Empire, Russian Factor, The Rebellion of Madrasah student

Giriş

Osmanlı Devleti'nde medreseler, devletin kurumsal yapısının olgunlaşmasındaki temel etkenlerden birini oluşturmaktadır. Bu etki XVI. Yüzyılda zirveye çıkmıştır. Ancak bu yüzyıldan itibaren memleketin siyasî, iktisadî ve içtimaî durumunun bozulması ile medreselerin işlevlerinde de aksamalar görülmeye başlamıştır. Medreselerin tedrici bir bozulmanın içine girmesi hem müderrislere hem de talebelere yansımıştır. Asayişsizlikten faydalanan medreseliler çeşitli suçlara karışmışlardır. Daha çok ekonomik sebeplere dayanan suçlar içerisinde adam öldürmeden soyguna kadar çeşitli ahlak dışı suçlar bulunmaktadır. Celâli İsyanlarının yoğun olarak yaşandığı yıllarda talebeler, diğer isyancı gruplar ile kitlesel eylemlere de karışmışlardır. XVI. Yüzyılın ortalarında isyanlarda etkili bir yere sahip olan talebeler, III. Murad devrinde sorun olmaktan çıkmışlardır. Alınan sert tedbirler ile medreselerde asayiş sağlanmaya çalışılmıştır (Karademir, 2016, s. 35; Akdağ, 1949, s. 362 v.d.).

XVI. yüzyılda daha çok iç dinamiklerin etkili olduğu ekonomik nedenlere dayanan medreseli isyanları, XIX. yüzyıla gelindiğinde Rusya faktörünün de etkisiyle daha çok siyasî temellere oturmuştur. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi konjonktürü ve özellikle Osmanlı-Rus ilişkileri medreselileri yakından ilgilendiren bir alan olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Rusya'nın müdahalelerine açık bir hale gelmesi üzerine Ruslar, gayrimüslimlerin çıkardıkları isyanlarda onların yanında yer alarak teşvik ve yardımlarda bulundular. Ayrıca Osmanlı'ya karşı 1806-1812 ve 1828-1829 yıllarında devam eden savaşlar sonunda 1829 Edirne Antlaşması yaptılar. Bu kazanımlarının ardından Rusya, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Karadeniz ve Boğazlar'ı vesayeti altına aldı. Bu durumu Avrupa için tehlikeli gören İngiltere, 1841 Boğazlar Mukavelesiyle çok uluslu bir statüko oluşturdu. Bu gelişmeler üzerine Rusya eski politikasına dönerek Osmanlı Devleti'ni yıkıp mirasını paylaşma yollarına başvurdu. Bu amaçla 1844'te İngiltere'ye bir teklifte bulundu fakat bu teklifi olumlu karşılanmadı. Osmanlı Devleti'ni "Hasta Adam" olarak nitelendiren Çar I. Nikola, Hamilton Seymour ile görüşerek Osmanlı toprakları ile ilgili düşüncelerini şu sözleri ile açıkladı: "Kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta. Size açıkça söyleyeyim ki, gereken bütün tedbirleri almadan önce onu günün birinde kaybetmemiz büyük felaket olacaktır" (Кудрявцева, 2017, s. 7-24; Hayreddin Bey, t.y. s. 169). Ancak İngiltere, Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne taraf bir politika izlediği için, Rusya ile anlaşmaya yanaşmadı. Çar I. Nikola, 20 Şubat 1853 günü İngiliz elçisiyle tekrar görüştü. Eflak ve Boğdan'ın fiilen himayesi altında bulunduğunu ifade eden Çar, Sırbistan ve Bulgaristan'ın da Osmanlı Devleti'nden ayrılıp Rus himayesine girebileceklerini, Mısır ve Girit'in ise İngiltere himayesi altına alınabileceğini söyledi. Ancak İngiltere hükümeti, Çar'ın bu tekliflerini reddetti ((Быскочков, 2001, s. 145; Şimşir, 1994, s. 77-78). Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik bütün bu düşmanca politikaları, Osmanlı kamuoyunda olduğu gibi ulema arasında ve medreselilerde yoğun bir Rusya karşıtlığına sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimlerinin sonuçsuz kalması, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi özellikle Sinop Baskını'nda müslüman ahalinin katledilmesi medreselilerde de öfke seline yol açtı ve Abdülmecid dönemi medreseli isyanına giden sürecin kilometre taşlarını oluşturdu.

Medreseli isyanları, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinde dış politika ve iç politika üzerinde etkili bir faktör olmasına karşın literatürde hak ettiği karşılığı bulamamıştır. Oldukça sınırlı literatür içinde yer alan çalışmalardan Zafer Karademir'in Osmanlı Dönemi'nde Medreseli Olayları adlı Yüksek Lisans çalışmasında Sultan Abdülmecid Dönemi Medreseli İsyanı'na değinilmemiş, İltar Turan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti adlı makale çalışmasında ise isyanın sebepleri üzerinde durulmamış ve özellikle dış dinamiğine değinilmemiştir. Bu çalışmayla Sultan Abdülmecid Dönemi Medreseli İsyanı Rusya Faktörü bağlamında irdelenmeye çalışılmaktadır. Çalışmada öncelikle Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni baskı altına almaya yönelik politikaları, Kutsal Yerler Sorunu, Büyükelçi Menşikov'un faaliyetleri, Viyana Notası ve Sinop Baskını bağlamında incelenmiştir. Daha sonra isyanın ortaya çıkışı ve bastırılması tartışılmış ve veriler ışığında çeşitli çıkarımlara gidilmiştir.

1. Kutsal Yerler Meselesi ve Menşikov'un İstanbul'a Gelişi

Osmanlı toprakları üzerinde İngiltere ile bir anlaşmaya varamayacağını anlayan Çar I. Nikola, tek başına hareket etmeye karar verdi ve Kutsal Yerler Sorunu'nu ele aldı. Katolik ve Ortodokslar arasında bir çekişme alanı olan Kutsal Yerler (Kudüs ve çevresi), Rusya ve Fransa arasında da nüfuz mücadelesine sahne oldu. Rusya, bu problemi Osmanlı Devleti'ni parçalama amacına ulaşmada bir araç olarak kullanma düşüncesindeydi.

Çar I. Nikola, Osmanlı Devleti'ni koruyuculuğu altına alabilmek amacıyla Prens Menşikov'u, olağanüstü yetkilerle Büyükelçi olarak Bâb-ı Âli'ye gönderdi. Menşikov, kalabalık bir heyetle 28 Şubat 1853'te İstanbul'a geldi (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), A. AMD, 50/56; BOA, İ. HR, 327/21182; Ефимов, 2018, s. 10-13). Bir elçiden ziyade bir general gibi binlerce Ortodoks tarafından karşılanan Prens Menşikov, İstanbul'u etkisi altına alacak hareketlerde bulunmaya başladı. Protokol gereği yapması gereken resmî ziyaretlerden önce Rus dostluğu ile bilinen Hüsrev Paşa ile görüşmeye resmî üniformasıyla gitti. Ancak, Sadrazam Damad Mehmet Ali Paşa'yı sivil elbise ile ziyaret etti.

Sadrızamdan sonra diplomatik kaideler gereğince Hariciye Nazırı Fuat Paşa'yı ziyaret etmesi gerekirken bunu yapmadı. Ayrıca görüşme niyetinde olmadığını da bildirdi (Karal, s. 227-228; Kurat, 1990, s. 72). Bu durum üzerine Hariciye Nazırı Fuat Paşa istifa etti. Onun yerine Rifat Paşa atandı (BOA, İ. DH, 280/17578). Bu durum, bir büyükelçinin ziyaret etmemesiyle Hariciye vekili istifa etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin dış politikasının ne kadar dengelere dayalı ve kırılğan olduğunu göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Prens Menşikov, 19 Mart 1853'te Bâb-ı Âli'ye Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden isteklerini bildirdi. Bu istekler; Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kutsal Yerler Sorunu'ndaki isteklerinin kabul edilmesi ve Ortodoks Kilisesi'nin ayrıcalıklarının bir senetle belirlenmesi idi. Bu istekler aslında, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ortodoksların Rusya'nın koruyuculuğuna verilmesini esas alıyordu (АНИСИМОВ, 2011, s. 1-18). Ayrıca gizli isteklerde bulunan Menşikov; Ruslar ve Osmanlılar arasında bir ittifak yapılmasını öneriyordu. Buna göre, Osmanlı Devleti Batılı devletler ile savaşacak olur ise Rusya, Osmanlı'ya yardım edecekti. Bu duruma karşılık Osmanlı Devleti, kendi topraklarındaki Ortodoksların koruyuculuk hakkını Rusya'ya verecekti. Bu teklifleri ile Rusya'nın amacı Osmanlı Devleti'ni koruyuculuğu altına almaktı. Bu şekilde Rusya, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Osmanlı Devleti üzerinde elde ettiği kazançlardan daha fazlasını elde edecekti (Iorga, 1948, s. 456; Uçarol, 2019, s. 244).

Bâb-ı Âli, Menşikov'un bu isteklerini İngiliz ve Fransızlara bildirdi. İngiliz elçisi Lord Stratford Canning, Kutsal Yerler hakkındaki isteklerin adalete uygun bir şekilde incelenmesini, ancak Ortodoksların, Rusların himayesine girmesi isteğinin kabul edilmemesini tavsiye etti (Poole, 1959, s. 174). Bu arada İngiliz donanması Malta'dan Karadeniz'e doğru harekete geçti (BOA, A. AMD, 43/46). 1853 Nisan ayı içerisinde İngiliz ve Fransız ve elçileri ile Menşikov arasında Kutsal Yerler Sorunu görüşülüp, tarafları memnun edecek şekilde sonuçlandırıldı. Ancak 5 Mayıs 1853 günü Menşikov, Bâb-ı Âli'ye bir ultimatom verip Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki Ortodoksların koruyuculuk hakkının kendilerine verildiğine değinen bir senedin verilmesini istedi. Bu isteklerinin kabul edilmesi için beş günlük zaman tanıdı (Uçarol, 2019, s. 245; Mehmed Salahaddin, 2021, s. 63). Bu süre sonunda Osmanlı Hükümeti, Menşikov'a cevap verdi ve Rus isteklerinin kabul edilmediğini bildirdi. Ayrıca Rifat Paşa resmî cevabında, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile dostça münasebetleri sürdüreceğini, Rumlara verilen ayrıcalıkların devam edeceğini vurguladı (Şimşir, 1994, s. 79; BOA, HR. SYS, 1188/7). Bunun üzerine Menşikov 11 Mayıs'ta başka bir ultimatom göndererek 14 Mayıs'a kadar cevap verilmesini istedi. Bu arada Menşikov, Sultanı da ziyaret ederek Hariciye Nazırlığı'na Rifat Paşa yerine Reşid Paşa'nın getirilmesini sağladı. Osmanlı Devleti'ne sadık yüksek rütbeli Rumların kendisine yaptıkları telkin sonucu Menşikov, bu yola başvurmuştu (Türkgeldi, 2012, s. 12-13; Anderson, 2001, s. 140). Ancak Reşid Paşa, Rusya'dan ziyade İngiltere ve Fransa'nın taraftarıydı. Ayrıca Rusya'nın Bâb-ı Âli'yle ilişkilerini kesmeye varabilecek korkutmalarını savaş işareti kabul etmeyen Reşid Paşa, cevabını şu şekilde bildirdi: "imtiyazat-ı mezhebiyye gibi bir madde-i nazikeye malumat-ı kâfiye kesb etmeksizin cevab-ı sarih vermek mümkün olmayıp fakat Rusya devlet-i fahimesiyle olan her dürlü münasebât-ı dostanenin muhafazası nezd-i hazret-i padişahide bi-gayet mültezem olduğundan tarafeyni hoşnud edecek bir suret." Paşa, Menşikov'dan beş altı gün mühlet istedi (BOA, HR. SYS, 1188/8). Bu arada Paşa, Londra elçisi Kostaki Musurus'tan bir mektup almıştı. Musurus, İngiltere'den Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık haklarını koruma adına teminat aldığını bildirmişti. Berlin'deki maslahatgüzar Ali Efendi de Prusya siyasetinin kayıtsız şartsız Rusya yanlısı olmadığını ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı tekliflerin haksızlığını rapor ediyordu. Daha önce Paris büyükelçisi Veli Paşa da Menşikov'un davranışına karşı Fransızların tepkisini bildirmişti (BOA, A. AMD, 44/81; BOA, A. AMD, 44/82; BOA, İ. HR. 327/21188). Bu haberler Reşid Paşa'ya cesaret veriyordu.

Reşid Paşa, 17 Mayıs 1853'te ulema ve devlet adamlarından meydana gelen kırk altı kişilik bir meclis oluşturdu. Rus tekliflerine kırk üç kişilik bir çokluk ile red kararı verildi. Rusya, bu durumu ilişkileri kesme için bir neden olarak kabul etti (Anderson, 2001, s. 141). Menşikov, Mayıs'ın 19'unda, Osmanlı Hükümeti ve Rusya arasında diplomatik ilişkilerin kesildiğini açıkladı. Fırtına sebebiyle iki gün daha İstanbul'da beklemek zorunda kaldı. Bu süre zarfı içinde diplomatik faaliyetler yine devam etti. Ancak Menşikov, isteklerinden vazgeçmedi. Bu arada Reşid Paşa, oğlu Salih Bey'i Menşikov'a gönderdi. Salih Bey, son Osmanlı notasını elden verdi ve Menşikov'un İstanbul'dan ayrılma kararından üzüntü duyduğunu bildirdi. Fakat Büyükelçi, kararından dönmedi ve 21 Mayıs 1853'te elçilik personeliyle beraber İstanbul'dan ayrıldı. Bu nedenle, Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki diplomatik ilişkiler kesildi. Menşikov'un gemisinin Karadeniz'e açılmasından bir gün sonra Rusya Büyükelçiliği'nin kapılarındaki ve önündeki kartallı arma, orada toplanan Rumların heyecanlı bakışları karşısında yerlerinden indirildi. Bu olaydan sonra asil elçilik heyeti Rusların işlerinin izlenmesi yetkisini Prusya Elçiliği'ne verip 26 Mayıs 1853 günü İstanbul'dan ayrıldı (Armaoğlu, 2017, s. 246; Uçarol, 2019, s. 245).

Menşikov'un İstanbul'dan ayrılmasının ardından 31 Mayıs 1853'te Rusya'nın Dışişleri Bakanı olan Kont Nesselrode, bir diplomasi görevlisi ile Reşid Paşa'ya bir mektup gönderdi. Bu mektupta Menşikov'un davranışını haklı bulduğunu, Rus ordularının birkaç hafta içinde Osmanlı sınırlarını geçeceklerini bildiriyor ve Menşikov'un İstanbul'u terk etmesinden önce Bâb-ı Âli'ye bıraktığı notanın imzalanmasını istiyordu. Bu nota, Odesa'da bekleyen Menşikov'a ulaştırılacaktı. Ancak Osmanlı Hükümeti, bu öneriyi de reddedince Rus görevli İstanbul'dan ayrıldı (Сaxaпов, 2018, s. 13; Tuncer, 2003, s. 56).

Bu zaman zarfında Bâb-ı Âli, Hristiyan ve Yahudi tebaasını memnun edecek ve Rus şikâyetlerine mahal vermeyecek yeni bir ferman üzerinde çalışmaktaydı. 7 Haziran'da Rum patrikliğine Bâb-ı Âli'nin Ortodoks tebaasının haklarını ve imtiyazlarını eskiden olduğu gibi teminat altına alan bir ferman çıkarıldı (Poole, 1959, s. 184). Daha sonra Reşid Paşa, 16 Haziran'da Rus Başbakanı Nesselrode'a cevaben yazdığı mektupta, Rusya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesinden Bâb-ı Âli'nin derin üzüntü içinde olduğunu belirtti. Menşikov'un isteklerinin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve egemenlik hakları ile bağdaşmadığını ve Rum Ortodoks kilisesinin eskiden beri yararlandığı ayrıcalıklarının, haklarının ve dokunulmazlıklarının Sultan Abdülmecid'in son fermantasyla yeniden teyit edildiğini bildirdi. Rusya'nın Osmanlı topraklarını işgal kararını, yumuşak bir dille kınadı ve bu durumun Rus Çarı'nın barış güvencesiyle bağdaşmadığını açıkladı. Rusya'ya karşı düşmanlık niyeti taşımayan Bâb-ı Âli'nin, Rusya ile eski ilişkilerin yeniden kurulmasını arzuladığını, Saint-Petersburg'a elçi göndererek müzakerelere başlamak ve Rusya'yla anlaşma yapmak düşüncesinde olduğunu belirtti. Yapılacak anlaşmanın, Osmanlı Devleti'nin egemenliği ile bağımsızlığına zarar vermeyecek nitelikte olması gerektiğine dikkat çekti (Şimşir, 1994, s. 84). Reşid Paşa, Nesselrode'a yazdığı mektupta yumuşak bir üslup kullanmış ve gerginliği yatıştırmaya çalışmıştı. Ayrıca Rusya ile uzlaşma yollarını da aramaktaydı.

Rus Dış İşler Bakanı Nesselrode, bu mektubun Rus tekliflerinin reddi demek olduğu belirtti. Sultan Abdülmecid'in tek taraflı yayınladığı Rum Ortodoks kilisesinin hak ve ayrıcalıklarını yeniden teyit eden bu fermanını yeterli bulmadı (Лисовой, 2007, s. 1-39). Ortodoks Kilisesi'ne verilen tavizlerin uluslararası anlaşma gücünde olacak bir belgeyle perçinlenmesini istiyordu. Osmanlı Devleti de böyle bir belgenin Osmanlı Ortodoks tebaası üzerinde Rus himayesinin kabul anlamına geleceği ve bunun ileride devletin varlığını tehlikeye koyacağını biliyordu. Bu noktada anlaşmazlık da çözümlenemedi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki anlaşmazlığın devam etmesi üzerine, 22 Haziran 1853'te Ruslar Eflak-Boğdan'ı işgal ettiler (Şimşir, 1994, s. 85; Kurat, 19 s. 73). Rusya, işgal sonrası bir bildiri yayınlayıp; bu durumun savaş açma ilanı olmadığını, geçici olan bu işgalin Ortodoks kilisesi ile ilgili isteklerin kabul edilmesi ve Çanakkale Boğazı'nda bulunan İngiltere ile Fransa gemilerinin geri çekilmesi şartıyla sona ereceğini bildirdi. Osmanlı Hükümeti işgali protesto edip, bu durumu Avrupa devletlerine resmen bildirdi (BOA, HR,SYS, 1188/ 11; BOA, HSD. AFT, 1/51).

Bu protesto kararından sonra Sultan Abdülmecid, halkın da bu durumdan haberdar olması için Ceride-i Havadis'te bir açıklama yayımlattı. Bu açıklamada şu şekildeydi (Ceride-i Havadis, h-27.10.1269; Takvim-i Vekayi, H-08.11.1269):

“Bazı hususdan dolayı Devlet-i ‘Aliyye ile Rusya Devleti beyninde muvâfakat hasil olamaması cihetiyle Rusya Devleti Devlet-i ‘Aliyye ile münasebât-ı resmiyesini kat’ itmiş ve Dersa’adetten sefareti dahi kaldırmış olduğundan ve devlet-i müşarün ileyhanın berri ve bahri tedârikât-ı külliyesi dahi meydanda bulunduğundan saltanat-ı seniyyenin dahi sarf-ı ihtiyatı ve tahaffuzu olmak üzere ba’zı tedâbir-i ‘askeriyye ve istihkâmiyyeye teşebbüs buyurduğu bundan mukaddemce takvim-i vekâyi’de i’lan kılınmışdı. Rusya Devletiyle münâza’ât-ı hâliyenin sebep-i hukukisi Rum kiliselerinin ve ruhbanlarının imtiyâzât-ı mezhebiyyesini Rusya Devleti bir nev’i ta’ahhüde rabt itmek isteyub Devlet-i ‘Aliyyenin dahi bi-hakkın razı olamaması kaziyesidir.”

Sultan, Rusların İstanbul'dan elçisini geri çektiğini ve savaş arzusunda olduğunu belirtti. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin gerekli tedbirleri alması gerektiğini, Rusların Ortodoks hakları ile ilgili olarak imtiyaz sahibi olmak istediğini, bundan dolayı Osmanlı'nın red cevabı verdiğini ve gerekenin yapılacağını bildirdi.

Bâb-ı Âli, Eflak ve Boğdan'ın işgalinden sonra Rusya'ya protesto notasını 15 Temmuz 1853'te verdi. 1841 Antlaşmasını imzalayan devletlere de sorumluluklarını hatırlatarak asla savaş yanlısı olmadığını açıkladı. Avrupalı devletler ise aralarında yapılan müzakerelerde savaşa taraftar olmadıklarını bildirdiler. Müzakereler, coğrafi konumu sebebiyle Avusturya'da yapılmaktaydı. Avusturya Hükümeti, Rusya'nın Tuna Nehri'ne inmesinden hoşnut değildi. Bu sebeple ilk defa Avrupa'da bir savaşın engellenmesi için bu denli bir çaba sarf etmişti. Ancak tüm çalışmalar sonuçsuz kalacaktı (Badem, 2017, s. 78).

2. Viyana Notası

Osmanlı Devleti, Rusya ile sorununu çözmek adına bir adım attı ve İngiltere, Fransa ve Avusturya elçilerinin katılımıyla Viyana şehrinde bir konferans düzenledi. Konferansa Rusya da davet edildi. Fakat bu toplantıya Rusya iştirak etmedi. Konferansta alınan kararlar gereği Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca ve Edirne Antlaşmalarında mevcut Ortodoks halk ile ilgili durumu onaylayacaktı (<http://militera.lib.ru/h/tarle3/06.html>). Viyana Notası olarak adlandırılan bu kararlar, Rusya tarafından kabul edildi. Notaya göre Rusya, Osmanlı Ortodoksları üzerinde kesin bir yetkiye kavuşuyordu. Osmanlı Devleti açısından bu notanın onaylanacak bir yanı yoktu. Bu yüzden, notayı kabul etmediğini konferansa katılan devletlere bildirdi. Osmanlı Devleti, savaşı istemediğini göstermek amacıyla Viyana Notası'nda bazı değişiklikler yapıp yeni bir nota hazırladı. Bu değişiklikler Osmanlı Devleti'nin hükümranlılığına vurgu yapıyordu. Ortodoks tebaaya verilen haklar ve ayrıcalıkların herhangi bir antlaşmanın neticesi olmadığı, Osmanlı sultanının iradesiyle bağışlandıkları belirtilmişti. Rusya, 7 Eylül 1853'te Osmanlı Devleti'nin yaptığı değişiklikleri bütünüyle reddetti (Akbulut, 2014, s. 8; Badem, 2017, s. 79). Böylece yapılan bütün diplomatik çabaların sonuçsuz kalması medreselilerde Rusya karşıtlığını körükledi.

3. İstanbul Kamuoyunda ve Medreselilerde Rusya Karşıtlığının Büyümesi

Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü hedef alan politikası sebebiyle İstanbul'da Rusya karşıtı hissiyat doruktaydı. Hükümetin yatıştırıcı yaklaşımı da çok tenkit ediliyordu. Sultan Abdülmecid, Rusya ile savaş taraftarı değildi ve saltanatı boyunca Rusya ile dostluğunu muhafaza etmek arzusunda idi (Hayreddin Bey, t.y. s. 152). Mustafa Reşid Paşa da savaştan yana olmayıp meseleyi diplomasi ile çözmeye çalışıyordu. Reşid Paşa, bir taraftan savaş taraftarlarına Rusya ile savaştan yeterli askerî gücün bulunmadığını ifade ederken diğer taraftan Rusya'ya karşı Avrupa devletlerinin desteğini almak için çaba gösteriyordu. Damad Mehmet Ali Paşa ve bazı nazırlar ile askerlerin bir kısmı ise devletin Rusya ile savaştan güçte olduğunu savunarak halk arasında Reşid Paşa'nın savaşa mâni olduğu intibasını uyandırıyorlardı (Ahmed Cevdet Paşa, 1953, s. 23). Medrese talebeleri de, tahrikâta kapılarak camilerde örgütlenmeye başladılar.

Ulema ve bazı savaş taraftarları; evlerde ve halka açık yerlerdeki Ramazan toplantılarında savaş konusunu gündeme getirerek, halkın savaş taraftarlığını arttırıyordu. Ayrıca tiyatro oyunlarında bir Türkün elindeki kılıçla binlerce Rus'u kestiği ve mağlup Rus Çarı'nın padişahın ayaklarına kapanıp af dilediği sahneler gösterilerek bu duygu perçinleniyordu. Halk arasında Rusya'ya karşı hiddetin giderek artmasından endişe duyan Bâb-ı Âli, Hristiyanlara karşı taşkınlıkları önlemek için İstanbul'daki kontrol noktalarının sayısını attırdı. Bu konuyla ilgili camilerde okutulan fermanla Padişah, Müslüman ahaliye ülkede kalan Hristiyanların tamamının Ruslar olmadığını, içlerinde Türklerin iyi dostları, Rusların düşmanlarının bulunduğunu ve bu nedenle hiçbir Hristiyan'ın sözlü veya fiilî bir şekilde incitilmemesini, aksi davranışların sert şekilde cezalandırılacağını belirtiyordu. Vilayet makamlarına da sükûnet ve düzenin muhafazası emri verildi. Valiler, Hristiyan tebaanın can ve mal emniyetini gözetmek, Müslümanlardan gelebilecek Hristiyan karşıtı aşırılıkları ne pahasına olursa olsun önlemekle görevlendirildiler (Gencer, 2007, s. 163-166).

İstanbul'da halkı savaşa teşvik eden beyannameler yayılıp, Bâb-ı Âli ve Seraskerliğe mazharlar yazılıyordu. Bu mazharlarda şu ifadeler yer verilmişti: "On iki bin askerimiz olduğu halde bütün küffârî âlemden mahv etmek kabil iken ve hamd olsun bunca asker hiçbir vakitte görülüş şey değil iken niçin tereddüd ve tevakkuf olunuyor?" (BOA. HSD. AFT. 9/4; Türkgeldi, 2013, s. 135). Savaş ihtimaline karşı toplanan askerî birlikler büyütülerek harekete geçilmesi isteniyordu.

10 Eylül 1853'te bir kısım ulema yanlarına bazı hocaları da alıp toplanarak padişaha bir arzuhal sundular. Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve hadisler zikrederek Rusya'nın teklifleri ve Osmanlı topraklarına tecavüz etmesi sebebiyle Müslümanların imamının cihad ilan etmesi gerektiğini bildirdiler (BOA. İ. MVL. 586/26350). Gereklî asker ve mühimmata sahip iken cihadın terk edilmesinin caiz olmadığı bazı ayet ve hadisler örnek gösterilerek dile getirilmişti. Medrese mensuplarının savaş isteklerini şer'î hükümlere dayandıran bu hareketleri devleti sıkıntılı bir duruma sokmuştur.

Ulemanın verdiği bu arzuhali görüşmek üzere on bir nazır ve yüksek memurlardan oluşan bir Meclis-i Meşveret toplandı. Rusya'nın Osmanlı topraklarına saldırması ve talebelerin şiddetle savunduğu savaş ilanını görüşmek için gerçekleştirilen müzakerelerdeki meclisin mazbatasına göre, o zamana kadar Rusya'ya savaş ilan edilmemesinin sebebi askerî hazırlıkların yetersizliği idi. Bu konu hakkındaki sorulara Rumeli ordusu kumandanı, Rumeli ordusuna ilaveten kırk bin nizamiye askerinin yanı sıra, köprü ve istihkâmın hazırlanması için zamana ihtiyaç olduğu cevabını verdi. Seraskere göre Anadolu ordusu da benzer durumdaydı. Bâb-ı Âli, siyasi bir çözüm bulmaya çalışırken şayet siyasi bir çözüm bulunmazsa o zaman savaşın kaçınılmaz olduğu aşikârdi.

Mazbatada, Bâb-ı Âli'nin Viyana Notası'nda yapmış olduğu değişikliklerin Viyana'daki sefirler tarafından onaylandığı ve St. Petersburg'a gönderildiği ifade edilmekteydi. Petersburg'un cevabı 8-10 gün içinde bekleniyordu. Şayet cevap menfi olursa o zaman Bâb-ı Âli boyun eğmeyecekti. Nihayet meclis ulemanın önde gelen mensuplarını çağırma ve onlardan hükümetin siyasetinin yazılı onaylarını almaya karar verdi. Böylece halkın heyecanı azalacaktı. Müzakerelerde, arzuhale imza atan hocaların itaatsiz tavırlarının cezalandırılmasına da karar verildi. Bu nedenle devlet adamları ve önde gelen bazı hocalar ile huzur-ı hümayun derslerine katılanlardan oluşan bir meclis Şeyhülislamlıkta toplanacaktı. Hocalar, yaptıkları davranışların yanlışlığına ikna edilecek ve kendilerinden bir senet alınacaktı. Alınan bu karar üzerine Şeyhülislam, olaya karışan kişileri çağırıp ve yaptıklarının devlet geleneğine uymadığını, padişahın haklarının ihlal edilmesi anlamına geldiğini söyleyip hocaları sert bir dille ikaz etti. Aynı zamanda arzuhal günler süren bir zaman içinde hazırlanmış ve imza için dolaştırılmış olmasına rağmen polisin tedbir almadığı görülmektedir. Polis kuvvetlerinin her zamankinden daha uyanık olması gereken böyle nazik bir dönemde kayıtsız kalması gerçekten şaşırtıcıydı. Bu yüzden Zaptiye Müşirine tetikte olması şiddetle ihtar edilmeliydi. Ertesi gün Sadrazam mazbatayı arzuhal ile Sultan'a sundu, o da nazırların kararını onayladı (BOA. İ. MVL. 586/2630).

Şeyhülislamın uyarılarına rağmen talebelerin yatışmadığı anlaşılmaktadır. Beşer-onar kişilik talebe ve hoca grupları Fatih Camii civarında toplanarak olayları müzakere ediyorlardı. Bölgeye gönderilen zaptiye, topluluk arasında bir başkaldırı fisiltısının dolaştığını bildirmekteydi. Hükümet bunun üzerine hemen bu durumu engelleme girişimlerini başlattı (BOA. İ. DH. 278/17487). Buna rağmen 11-12 Eylül'de İstanbul'da Rusya ile savaş lehine gösteri ve ayaklanmalar yapılmaktaydı. Bayezid

Camii civarında Kökcüler kapısının köşesindeki duvara kimliği belirsiz kişilerce gece bir hafta yapıştırılmış ve zaptiye memuru tarafından görülüp alınmıştı. Bu durum Zaptiye Müşiri tarafından hemen bir jurnalle Sadarete, oradan da padişaha bildirilmiştir (Anderson, 2001, s. 145; BOA. İ. DH. 281/17621; BOA. AYN. D. Nnr. 618, 60; Fatma Aliye, 1995, s. 94). Yaftada şu ifadelerle yer verilmişti:

“Ey Padişah-ı şevket-iktinah. Kaffe-i tebea'nız uğur-ı şahanenizde can ve mal ve evladlarını feda etmeğe hazır ve âmâdedirler. Siz de ecdad ve eslafınız gibi Eyyub-i Ensari hazretlerinde kuşandığınız seyf-i Muhammedi'yi kınından çıkarmak üzerinize vacib oldu. Bu babda vükelânızın vaki' olan tereddüdleri bir zamandan berü izzet-i nefis illetine mübtela olmalarından neş'et etmiştir ve bu keyfiyet hafazan-Allah cümleyi bir tehlike-i müşkileye ilka etmek ihtimali vardır. Binaen alâ-zalik asakir-i nusret-mev'udunuz ve dâiyan kullarınız hukuk-ı sarihalarının müdafaası için gavga isterler Padişahım”.

Talebeler, bu yaftada Sultan Abdülmecid'e cihadın vacib olduğunu hatırlatıp, savaşa hazır olduklarını belirtmekteydiler. İstanbul'da, medrese talebelerinin savaş lehinde yaptığı propagandalar halkı ve hükümeti etkiledi. 26 ve 27 Eylül 1853'te Mustafa Reşid Paşa'nın başkanlığında Meclis-i Umumi toplandı. Mecliste iki gün görüşüldükten sonra oybirliği ile savaşa karar verildi ve karar onaylanması için Sultan Abdülmecid'e gönderildi. Meclis kararında Rusya'nın, Viyana Notası'ndaki tekliflerinde Bâb-ı Âli'nin yaptığı değişiklikleri kabul etmemiş olduğu belirtiliyordu. Dört büyük devlet Bâb-ı Âli'den notayı değişiklik yapılmadan kabul etmesini istemiş ve içerdiği risklere karşı bazı garantiler sunmuş olmalarına rağmen bunlar yeterli değildi. Savaşın Rusya Devleti'ne açıldığı, Osmanlı Hükümeti'nin Hristiyan tebaasının bundan hiçbir şekilde rencide olmamaları gerektiği vurgulanmıştı (Türkgeldi, 1987, s. 315-319). Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, cihad ilanını tasvip eden bir fetva verdi. Bu fetvayı verirken Bakara Suresinin 90. Ayetine de atıfta bulundu. Sultan Abdülmecid, 30 Eylül 1853'te kararı onayladı (Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı, 2006, s. 156-159).

4 Ekim 1853'te Bâb-ı Âli'nin savaş ilanı Takvim-i Vekayi'de yayınlandı (Takvim-i Vekayi, H- 01.01.1270). Bu açıklamanın yanı sıra İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'nın İstanbul'daki elçiliklerine resmî notalar gönderildi (BOA. HR. SYS. 1189/4; Ceride-i Havadis, H- 06.01.1270). Bâb-ı Âli barışçı niyetlerinin son nişanesi olarak Rumeli ordusunun komutanı Ömer Paşa'ya, Tuna ordusu Rus kumandanı General Gorçakov'a beylikleri tahliye etmesi adına on beş gün süre tanınmasını bildirdi. Ömer Paşa'nın bu ultimatoma rağmen üç hafta boyunca hiçbir şey olmadı. Bu durum İstanbul'da Ruslardan nefret eden grupları çileden çıkardı. Sokak gösterilerinin yeniden başlaması üzerine Stratford de Redcliffe, filoyu Beşike Körfezi'nden çağırdı. 23 Ekim'de Osmanlı askerleri Tuna'yı aşip Rus mevzilerine saldırdılar. Ömer Paşa'nın bu girişiminin haberi İstanbul'a ulaştığında coşkun bir sevinç yaşandı. Böylece Osmanlı- Rus savaşı başlamış oldu (Palmer, 2003, s. 132; Karal, s. 233-234).

4. Sinop Baskını

Osmanlı hükümeti, Rusya'ya resmi olarak savaş ilan ettikten sonra İstanbul ve Karadeniz'e kıyısı olan şehirler ile Karadeniz'de asker sevkıyatı yapan gemilerinin güvenliğini sağlamak mecburiyetindeydi. Mecliste alınan karar sonucu Karadeniz'de karakol vazifesi yapmak ve Kafkasya bölgesine gönderilen yardımları korumak üzere Mustafa Paşa komutasında bir filo Batum'a, Osman Paşa kumandasındaki başka bir filo da Sinop yakınlarına gönderildi. Patrona Osman Paşa kumandasında 12 gemiden oluşan bir filo oluşturuldu, İnceburun ve Amasra arasında karakol görevi verildi. Ayrıca hava şartlarının kötü olması durumunda Sinop Limanı'na sığınması bildirildi (BOA. İ. HR. 106/5182). Karadeniz'deki filonun asıl görevi ise Batum'da bulunan Osmanlı kuvvetlerine gıda ve cephane götürmektir. Bu filo Karadeniz'e açıldıktan sonra kış şartları sebebiyle zor durumda kaldı. Osman Paşa aldığı emir gereği gemisini Sinop Limanı'na demirledi. Ancak şiddetli fırtınadan gemiler epey zarar görmüştü (BOA. İ.DH. 283/17798). Osmanlı filosunun Sinop limanına sığınmasının ardından bir Rus filosu liman açıklarında görüldü. Bu Rus filosunun çekilmesinden sonra Osmanlı filosunun limandan çıkarak İstanbul'a harekete geçmesi düşünüldü. Ancak Osman Paşa, bu Rus filosunun yapabileceği bir baskında tüm Osmanlı filosunun yok olabileceği ihtimaline karşın Sinop Limanı'nda kalmayı uygun gördü. Batum civarında görevli bulunan Mustafa Paşa 23 Kasım 1853'te İstanbul'a döndüğü zaman, Karadeniz sahillerinde bazı Rus kuvvetlerine rastladığını ve Sinop'taki Osmanlı filosunun zor durumda olduğunu bildirmişti. Osmanlı filosunun şiddetli bir fırtına sonucu Sinop limanında demirli bir şekilde beklediğini haber alan Karadeniz Rus Donanması Amiralisi Nahimof, 21 Kasım'da Sinop önlerine geldi (Шигин, 1993, s. 79-82.) Filosunu birkaç gemiyle daha kuvvetlendiren Amiral 30 Kasım 1853'te Sinop Limanı'na saldırdı. Sisli hava sebebiyle Rus baskını vaktinde fark edemeyen Osmanlı filosu teslim olma işareti verdi. Fakat Rus filosu işareti görmezden gelip Osmanlı donanmasını iki saat içinde imha etti. Baskında mevcut 2.989 kişiden 2.031 şehit ve yaralı verildi. Yalnız 958'i herhangi bir yara almadan kurtuldu. Osman Paşa'nın da içinde bulunduğu 125 kişi ise esir düştü (Киреев, 2007, s. 249; Özcan, 2007, s. 13; Keleş, 2009, s. 123-126). Ruslar, yağlı paçavralar atarak şehrin yarısını yaktılar. Rus Filosunun Sinop Limanı'nda demirlenmiş durumdaki Osmanlı filosuna düzenlediği baskın ile filoyu tamamıyla mahvetmesi bununla yetinmeyip şehrin özellikle Müslümanların oturduğu mahallesini top ateşine tutarak zarar vermesi yıllarca hafızalarda canlılığını korudu. Sinop'ta sivil

halkın ölümüne sebep olan Rusya'ya karşı halk ve medrese talebeleri galeyana geldi. Var olan Rusya hoşnutsuzluğu daha da arttı (Öztürkci, 2023, s. 63).

Felaket haberini, İstanbul'a Taif Vapuru ile Müşavir Paşa getirdi (Salih Hayri, 1988, s. 47-50). Reşid Paşa, 4 Aralık'ta İngiltere ve Fransa elçiliklerine başvurarak müttefik filoların Karadeniz'e çıkmak üzere Osmanlı filosuna katılmalarını istedi. Elçilere filoların İstanbul Boğazı'nda bulunma sebebinin Osmanlı Devleti'nin sahillerini korumak olduğunu hatırlatıp onları göreve davet etti. Gerçekte Rusya, Avrupa'nın iki büyük deniz gücüne meydan okumuş oluyordu. Savaş artık Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki bir meseleden öteye geçmişti (Badem, 2017, s. 122). 4 Aralık 1853'te Karadeniz'e çıkan bir İngiliz ve bir Fransız savaş gemisi Sinop'a giderek olayı tahkik ettikten sonra bir kısım Türk personelini ve yaralıları İstanbul'a getirdi (1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı, 1977, s. 47; Salih Hayri, 1988, s. 51).

Sinop Baskını, Rusya'da sevinçle karşılandı. Halk büyük bir coşku içindeydi. Sinop Savaşı adında bir müzikal piyes hemen sahneye konup, günlerce devam eden balolar ve eğlenceler düzenlendi (Armaoğlu, 2017, s. 250). Bu baskın Avrupa'da ise büyük bir yankı buldu ve Rusya aleyhinde haberlere sebep oldu. İngiltere ile Fransa basını bu çerçevede yayınlar yapmaya başladı. Londra'da bu olay katliam olarak adlandırıldı. Londra kamuoyu, Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını açıkça belirtti. Rusya'nın yalnızca müdafaada kalacağı ile ilgili o güne kadar ileri sürdüğü iddiaların gerçeği yansıtmadığı anlaşıldı. Avrupa devletlerini hiddetlendiren bir sebep de Rus amiralin Sinop'taki konsololar ile mahalli idareye haber vermeden Rumların meskûn olduğu yerlere hiçbir zarar vermeyip yalnızca Müslümanların oturduğu mahalleleri bombalamış olmasıydı (Keleş, 2009, s. 125).

Sadrazam Mustafa Naili Paşa, 11 Aralık 1853'te Sultan Abdülmecid'e Sinop vakasının sonuçlarını ve önerilen ıslah tedbirlerini sundu (BOA. İ. HR. 105/5133). Bu arada Müşavir Paşa'nın, Sinop kaymakamının ve Kastamonu valisinin raporları ve vilayet meclisinin mazbatasını sadrazamın eline ulaştırmıştı. Sadrazam, Sultan Abdülmecid'i Rus amiralinin Sinop'taki Avusturya konsololuğuna verdiği beyandan haberdar etti. Ama bunun yalnızca Fransa ve İngiltere'yi tatmin etmek için yapılmış bir hile olduğunu yazdı. Avrupa devletlerinin, evsiz barksız kalan savaş kurbanlarına nakit bağışlarda bulunmalarının Bâb-ı Âli üzerinde zararlı etkileri olacağını ileri sürdü. Bu yüzden vali hemen yangından mağdur olanları tespit etmeye girişmeli ve onlara uygun ödemeler yapmalıydı. Ayrıca valinin yaralılarla ilgilenmesi gerektiğine de işaret etti. Sadrazam, Osmanlı Devleti'nin sahillerini başkalarının yardımı olmaksızın korunması gerektiğini ve bu işin ancak uzun vadede yapılabilecek olmasına karşın şimdilik iki kapak ve üç fırkateyni Amerikalılardan veya başka kaynaklardan satın alarak ve hâlâ Londra'da inşa edilmekte olan buharlı geminin borcunu ödeyerek donanmanın güçlendirilmesi gerektiğini bildirdi. Birkaç hafta içinde Namık Paşa'nın Londra'da borç mukavelesi yapmasının beklendiğine ve o zaman buharlı geminin bedelinin ödenebileceğine işaret etti. Sultan, sadrazamın tezkiresini iki gün sonra onayladı (Badem, 2017, s. 123).

Rusya'nın, Sinop'ta Osmanlı donanmasına zarar vermesiyle harekete geçen İngiltere ile Fransa, Bâb-ı Âli'ye savaşa giriş sebeplerinin bağımsızlıklarını korumak mı yoksa sınırlarını genişletmek mi olduğunu sordular (Türkçeldi, 1987, s. 31). Fransa ve İngiltere'nin bu notasına karşılık 17-18 Aralık 1853'te devlet erkân ve ricalinin katılımıyla Meclis-i Umumi toplandı. Şeyhülislam da fikri alınmak üzere davet edildi. Çeşitli görüşler tartışıldı. Bir görüşe göre, Rusların, yapılan masrafı karşılama şartı ile anlaşma yapılmalı, diğer görüşe göre istikbalin ancak zaferle temin edilebileceği göz önüne alınarak savaşılmalıydı. Ulema, ikinci görüşe taraftardı. Bu uğurda maaşlarından da vazgeçebileceklerini söylediler (Salih Hayri, 1988, s. 53-54). Çetin geçen görüşmeler sonucunda meclis, Tuna beyliklerinin tahliyesini, Bâb-ı Âli'nin hükümlerinin haklarının tanınmasını ve dört devletin garantisini temel alan barışı konuşmaya karar verdi. Alınan bu karardan hocaların ve Şeyhülislamın memnun olmadığını, Serasker Paşa'nın da bu kararı desteklemediğini söyleyen Rauf Bey, bunların fesad çıkarma ihtimaline karşı hemen onaylanması gerektiğini Meclis-i Vala azasından Arif Bey'e bildirdi. Fakat Arif Bey buna gerek olmadığını söyledi. Mustafa Reşid Paşa tarafından yazılan karar, meclisin toplandığı ertesi gün, katılımcılar tarafından mühürlenerek onaylatıldı (Türkçeldi, 1987, s. 327-328).

17-18 Aralık 1853'te toplanan Meclis-i Umumi'de yapılan görüşmeler savaş yanlısı talebeler için de yanlış anlaşılmaya sebep oldu. Hükümetin Rusya ile barış yapacağı düşüncesine kapıldılar. "Barışık mı olmuş ne olmuş" diyerek harekete geçtiler (BOA, İ. MVL. 302/12324).

5. 21 Aralık 1853 Medreseli İsyanı

Medrese talebeleri, Sinop faciasına rağmen Bâb-ı Âli'nin Rusya ile barış yapacağını zannederek 21 Aralık'ta camileri kapatıp, minarelerden ezan okunmasını engelleyerek dersleri boykota başladılar (BOA. İ. DH. 285/17944). Özellikle Fatih Camii Kurşunlu Medresesi talebelerinin önderliğinde Süleymaniye, Bayezid, Ayasofya civarında cami avlularında toplanıp, isyana kalkıştılar. "Şayet şimdi barış istiyorsanız niye iki ay önce harp ilan ettiniz?" diyorlardı. Talebeler, "Böyle zamanda ders okumak caiz değildir ve ilim göklere kalktı" söylemleriyle dersleri tatil edip, ders rahlesini Bayezid Caminin minarelerine astılar (İnal, 1982, s. 64). Ardından devlet ricalinin savaşa girme konusunda tereddütlü davrandığından şikâyet ettiler.

İstanbul'u daru'l-harp ilan eden talebelerin bu durumu daha önce hiç görülmemiştir (BOA. HSD. AFT. 9/4; Türkgeldi, 2012, s. 13-14).

Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, talebelerin bazı paşaların istifasını istediğini Sultan Abdülmecid'e bildirdi. Ayrıca istenmeyen gelişmelerin olabileceğine vurgu yaptı. Fakat Sultan, talebelerin bu teklifini reddetti (Fatma Aliye, 1995, s. 93-94). Bunun üzerine Seraskerlik civarına gelen talebeler, savaş karşıtı paşaların evlerinin pencerelerini kırdılar. Bu olaylar esnasında başta Sadrazam Naili Paşa olmak üzere birçok devlet adamı evlerine gidemedi. Talebelerin Mustafa Paşa'nın konağını basacağı söylentisi üzerine Mustafa Reşid Paşa, oğlu Cemil Bey'in evine sığındı (İnal, 1982, s. 64; Türkgeldi, 2013, s. 135).

Medreselilerin isyanı devam ederken Bâb-ı Âli, Rusya ile barış yapıp yapılmadığına dair görüşlerini Ceride-i Havadis gazetesindeki şu açıklama ile bildirdi (Ceride-i Havadis, H- 22.03.1270):

“Rusya Devleti canibinden daima niyyât-ı musâlahane ibrâz olunmakta olduğundan bahisle bu babda düvel-i müttefika taraflarından Devlet-i ‘Aliyye’ye dahi icra-yı teşvikât istifsâr-ı merâm olunmuş olmasıyla iş bu şehri Rebiyyü'l-Evvel'in on yedinci Cuma ertesi ve on sekizinci Pazar günlerinde kâfe-i vükelâ ve vüzerâ ve ulemâ-yı kirâm ve ümerâ-yı berriye ve bahriyye ve ricâl-i devletten mürebbe olarak Bâb-ı ‘Ali’de akd olunan Meclis-i ‘Umumi’de maslahat-ı mutâla’a ve müzâkere olundukda çünkü Devlet-i ‘Aliyye’ce mahfûziyet-i hukuk ve tamamîyet-i mülk için ihtiyâr-ı harb olunmuş... el-halet-i hazihi meydanda musâlahâ değil mütâreke bilmevcûd olmayarak harb hali el-ân bâki olduğundan harekât-ı cariyeye hulul gelmemek için Rum ili ve Anadolu ordu-yu hümayunları müşirleri devletlû paşalar huzurâtına vesa’ir me’murin-i kirâma vuku’-yı hali mübeyyin mekâtib gönderilmiş olmağla burada dahi cümlelerin ma’lumu olmak için beyân-ı keyfiyete ibtidâr kılınmıştır. Ber vech-i bâlâ bu surete taraf-ı şer’iyü'l-enverden verilmiş olan fetevâ-yı şerife hükm-i celilesine tatbiken ittifâk-ı ârâ ile karar verilmiş olduğundan bunun hilâfına her kim olur ise olsun söz söyleyecek olur ise cümle ittifâkıyla olmuş maddeye dil uzatmış olacağından ol halde müstehak olacağı te’dibât-ı icabiyesinin icrasında dakika fevt olunmayacağı itidâ-yı emrde cümlelerin ma’lumu olmak için beyan olunmuştur.”

Oybirliği ile karar verilen savaş hali devam ediyordu ve bu konu hakkında aleyhte konuşanlar beklemeksizin cezaya çarptırılacaktı. Bu kararın tercümesi Londra'da çıkan The Times gazetesinde de yayımlandı. İstanbul'da bulunan Hristiyanlara katliam yapılacağı şayiaları yayılmaya başladı. Avrupalıların yaşadıkları mahalleler olan Galata, Beyoğlu ve Tarabya'da panik ve kargaşa yaşandı. Lord Stratford, bütün diplomatları ve ailelerini İngiltere elçilik binasına davet etti. Ardından Mustafa Reşid Paşa'ya talebelere karşı kararlı durmasını yazdı. Reşid Paşa ile görüşmesinden bir netice elde edemeyen Stratford, Sultan Abdülmecid ile görüştü ve sert tedbirler alınmasında ısrar etti. Sultan, bu öneriyi kabul etti ve bazı buharlı gemiler Beykoz'dan Bâb-ı Âli yakınlarına getirildi. (Badem, 2017, s. 131-132; BOA. HR. SYS. 1346/38).

6. İsyanın Bastırılması

Talebe isyanının büyümesi üzerine Mehmed Ali Paşa, bir bölük askerle Süleymaniye Camii avlusuna çıkarak olayla ilgili olan talebe ve müderrisleri ve Bayezid'de toplanan talebelere bir kısmını tutup Bâb-ı Seraskeriye gönderdi. İsyana alakalı birçok talebe sorguya alındı ve ifadeleri Meclise gönderildi. İsyana öncülük edenler tespit edilmeye çalışıldı. Ancak talebeler isyana ön ayak olanları bilmediklerini ve kalabalık bir topluluk ile Bayezid Camii'nden Süleymaniye'ye doğru gidiyorken yoldan çevrildiklerini ifade etmişlerdi. Talebelerin ifadelerinden bir ipucu bulunamadı. Yakalanan bazı talebelerin tahliye edilmesine, bazılarının ise “günlük birer kuruş ve ikişer yüz dirhem ekme istihkakıyla” 25 Aralık 1853'te Seraskerlikte akd olunan meclis tarafından Girit Adası'na sürgüne gönderilmelerine karar verildi (BOA. İ. MVL. 302/12324; Slade, 2012, s. 180). Talebelerin sürgün edilmesi kararı Takvim-i Vekayi'de ilan edildi (Takvim-i Vekayi, H-04.05.1270).

Bu isyan hareketinin çıkmasında öncülük yapıp suçu sabit bulunan Nasuh Hoca, memleketi Uşak'a, Dağıstanlı Hamdi Efendi de memleketi olan Manisa'ya sürgün edildi (BOA. A. MKT. UM. 176/98). İsyana hareketinin teşvikçisi olarak ismi bu olaya karışan bir diğer kişi de Ahmed Cevdet Paşa'dır. O dönemde Maarif Meclisi âzası olan Ahmed Cevdet Paşa, talebeleri tahrik etmekle itham edilmiştir. Bunun üzerine Ahmed Cevdet Paşa'nın suçlu olup olmadığı tahkikinin yapıp isyanla ilgili ifadesinin alınması istenmiştir (BOA. A. MKT. NZD. 107/106; BOA. A. MKT. NZD. 107/2). Ahmed Cevdet Paşa, yazılı bir ifade ile kendisini savunup yobaz ve erazil-i eşhas” olarak nitelendirdiği, talebelikle alakaları olmayan bu kişilerle hiçbir münasebeti olmadığını belirtmiştir (BOA. MVL. 273/48).

Talebe isyanının öncüsü olarak kaynaklarda öne çıkan bir diğer kişi de Mehmed Ali Paşa'dır. Sadarettin ayrılmasının intikamını almak ve Reşid Paşa'yı halkın gözünden düşürmek için el altından medrese talebelerini onun aleyhinde kışkırttığı belirtilmektedir. Avrupa basınına yansıyan haberlerde de talebe isyanını Mehmed Ali Paşa'nın örgütlediğine dair ifadeler kullanılmıştır (Sunay, 2015, s. 303-304).

Talebe isyanına karışanların başkentten sürülmesiyle beraber düzen yeniden sağlandı. Mecliste derslerin Cumartesi günü başlamasına karar verildiği için medreselerde derslere başlandı. Bu duruma karşı çıkanların tevkif edilmesi için bir “varaka-ı

mahsusa” bastırılıp ilgili makamlara gönderildi (BOA. A. AMD. 1265/39; BOA. A. MKT. UM. 150/75). İstanbul’da baş gösteren talebe isyanının taşrada da görülmemesi için çeşitli önlemler alındı (BOA. İ.DH. 287/18074).

İstanbul’da çıkan bu talebe isyanının ardından medreselere çeki düzen verilmesi için yedi yıldır yapılmayan medrese talebelerinin yoklamalarının yapılmasına karar verildi (BOA, A. AMD. 1265/80). Ayrıca kefalet usulünün önemi üzerinde durularak müderris, hoca ve dersiâm talebelerin isimlerinin bir deftere kaydedilmesi istendi. Kefil olmak isteyen kişilere talebenin bir kabahati görülürse kendilerinin sorumlu tutulacağı ve cezalandırılacağı bildirildi. Kayıt işleminden sonra medrese talebelerinden, talebelikten başka işlerle uğraşmamalarına dair söz alındı (BOA. İ. MVL. 302/12324).

Yapılan tahrir işlemine rağmen medreselerdeki düzensizlik devam ettiğinden, Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi’nin isteğiyle talebelere ve müderrislere uymaları gereken hususlar ile ilgili yazılı talimatlar verildi. Suç işleyenlere yeni çıkarılan Ceza Kanunnamesi’ne göre muamele yapılacağı bildirildi (BOA. İ. DH. 366/24230).

Talebe isyanı yatıştırılıp ortalık sakinleştikten sonra Damad Mehmed Ali Paşa, 30 Ocak 1854’te Seraskerlikten azledildi ve yerine Rıza Paşa atandı (BOA. HAT. 1647/6; Takvim-i Vekayi, H-04.05.1270; Ceride-i Havadis, H-04.05.1270). Şeyhülislam Arif Hikmet Bey de bu isyandan sonra makamında duramadı. Mustafa Reşid Paşa’nın teveccühünü kazanan Arif Hikmet Bey’in savaş hususunda her iki tarafı idare edici tavrı Reşid Paşa’yı rahatsız etmişti. Bu durum Şeyhülislamın sonunu hazırladı ve 21 Mart 1854 yılında azledildi. Yerine Reşid Paşa’nın takdirini kazanan Meşrepszade Arif Efendi atandı (Cevdet Paşa, 1953, s. 24; İrtem, 2007, s. 130).

Sonuç

Klasik dönemde Osmanlı Devleti’nin temel eğitim kurumu olan medreseler XVI. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamış ve XIX. yüzyılda sorun üreten bir merkeze dönüşmüştür. Medreseliler soygun, yağma, adam öldürme gibi adi suçlara karışmalarının yanında iyice politikleşmiş, merkezde iktidar mücadelesinin bir parçası haline gelmiş ve isyanlar çıkarmışlardır. Ekonomik daralma nedeniyle mezuniyet sonrası iş bulmada zorluk çekmeleri ve devlet adamları arasındaki iktidar mücadelesi medreseli isyanlarının iç dinamiğini oluşturur. Medreseli isyanlarında temel dış dinamik ise Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne yönelik düşmanca politikalarıdır.

İlki Sultan Abdülmecid döneminde gerçekleşen medreseli isyanında Rusya’nın Sinop katliamı gibi girişimleri talebelerin başkaldırısını kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Bu hadise talebelerin duygu motivasyonu yüksek konuşmalarla harekete geçirilmesini sağlamıştır. Medrese talebeleri kamuoyundaki İslami hissiyatın da etkisiyle şer’i hükümleri ön plana çıkararak Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya savaş açmasını talep etmişlerdir. Camiler, halkı savaşa teşvik için kullanılan bir mekân olmuştur. Tüm bu baskıların etkisiyle Osmanlı Devleti Rusya’ya savaş açmıştır. Bu durumu değerlendirmek üzere toplanan Meclis-i Umumi’de yapılan görüşmeler savaş yanlısı talebeler arasında yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermiştir. Hükümetin Rusya ile barış yapacağı düşüncesine kapılan talebeler camileri kapatıp minarelerden ezan okunmasını engellemiş ve rahlelerini ters çevirerek dersleri boykot etmişlerdir. Medreseliler, “savaş zamanı ders yapmak caiz değildir” söylemiyle isyan etmişlerdir. Bâb-ı Âli, bu isyan hareketini bastırarak suçluları cezalandırmıştır. Böylece XIX. yüzyılda meydana gelen ilk medreseli isyanı başarıya ulaşamamıştır.

1853 Medreseli İsyanı’nın Osmanlı iç politikasına yönelik önemli sonuçları olmuştur. İsyân sonunda medrese talebeleri Osmanlı devlet mekanizmasını etkileyebilecek kadar önemli bir siyasal aktör olduklarını görmüşlerdir. Sonraki dönemde de İstanbul’daki iktidar mücadelelerine karışmışlardır. Bizatihi kendileri iki büyük isyan çıkarmışlar ve diğer devlet adamları tarafından iktidar mücadelelerinde kullanılan bir araca dönüşmüşlerdir.

Medrese talebelerinin politik tutumları pragmatik çerçevede ele alınması gereken bir durumdur. Geleneksel bir kurumun temsilcileri medreseliler, Sultan Abdülmecid dönemi isyanında Rusya ile savaşılmasına karşı olan reformcu Mustafa Reşid Paşa karşısında yer alırken sonraki Sultan Abdülaziz devri isyanında ise reformist Midhat Paşa etkisinde hareket edeceklerdir.

Medreseli isyanı çeşitli ıslah girişimlerine de yol açmıştır. Medreselerde talebe yoklamaları yeniden yapılmaya başlanmıştır. Tahrir işlemi yapılarak kefalet sistemi üzerinde durulmuştur. Böylece talebelikle ilgisi olmayanlar medreselerden ayıklanarak eğitim faaliyetlerine çeki düzen verilmeye çalışılmıştır.

Medreseliler isyan esnasında ve sonrasında ulema sınıfına mensup olmanın ayrıcalığını görmüşlerdir. İsyân bastırılırken şiddet kullanılmamış, suçlu bulunan talebelere ağır cezalar verilmemiş ve çoğunlukla sürgüne tabii tutulmuşlardır. Bu yaklaşımın sonraki dönemde medreselileri cesaretlendirdiği çıkarsaması yapılabilir. Devlete karşı açık bir isyan girişiminde dahi ağır bir yaptırımla karşılaşmadıklarını gören medreseliler daha pervasız davranmışlar ve sonraki dönemlerde yine isyan girişiminde bulunmuşlardır.

Kaynakça

Arşivler

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
- A. AMD. (Sadaret-Amedi Kalemi Evrakı), 50/56, H. 13.04.1269 (M. 24 Şubat 1853).
- A. AMD. 43/46, H. 25.06.1269 (M. 5 Nisan 1853).
- A. AMD. 44/81, H. 04.08.1269 (M. 13 Mayıs 1853).
- A. AMD. 44/82, H. 05.08.1269 (M. 14 Mayıs 1853).
- A. AMD. 1265/39, H.24.03.1270 (M. 25 Aralık 1853).
- A. AMD. 1265/80, H. 03.04.1270 (M. 3 Ocak 1854).
- A. MKT. NZD. (Sadaret-Nezaret ve Devair Evrakı), 105/62, H. 23.03.1270 (M.24 Aralık 1853).
- A. MKT. NZD. 107/2, H. 05.04.1270 (M. 5 Ocak 1854).
- A. MKT. NZD. 107/106, H. 09.04.1270 (M. 9 Ocak 1854).
- A. MKT. UM. (Sadaret-Umum Vilayât Evrakı), 150/75,
- A. MKT. UM. 176/98, H. 17.04.1270 (M. 17 Ocak 1854).
- BEO. AYN. D. (Bâb-ı Âli Evrak Odası-Ayniyat Defterleri), nr. 618, 60, H. 16.01.1270 (M. 19 Eylül 1853).
- HAT, (Hatt-ı Hümayûn), 1647/6, H 01.05.1270 (M. 30 Ocak 1854).
- HR. SYS. (Hariciye-Siyasî), 1188/7, H. 02.08.1269 (M. 11 Mayıs 1853).
- HR. SYS. 1188/8, H. 07.08.1269 (M. 16 Mayıs 1853).
- HR. SYS. 1188/ 11, H. 07.10.1269 (M. 14 Temmuz 1853).
- HR. SYS. 1189/4, H. 02.01.1270 (M. 5 Ekim 1853).
- HR. SYS. 1346/38. M. 21 Aralık 1853.
- HSD. AFT. (Satın Alınan Evrak-Ali Fuat Türkgeldi Evrakı), 1/51, H. 17.10.1269 (M. 24 Temmuz 1853).
- HSD. AFT. 9/4, H. 29.12.1341 (M. 12 Ağustos 1923).
- İ. DH. (İrade-Dâhiliye), 278/17487, H. 08.06.1269 (M. 12 Eylül 1853).
- İ. DH. 280/17578, H. 25.12.1269 (M. 6 Mart 1853).
- İ. DH. 281/17621, H. 10.01.1270 (M. 13 Ekim 1853).
- İ. DH. 283/17798, H. 25.02.1270 (M. 27 Kasım 1853).
- İ. DH. 285/17944, H. 24.03.1270 (M. 25 Aralık 1853).
- İ. DH. 287/18074, M. 30 Aralık 1853.
- İ. DH. 366/24230, H. 27.05.1273 (M. 23 Ocak 1857).
- İ. HR. (İrade-Hariciye), 105/5133, H.10.03.1270 (M. 11 Aralık 1853).
- İ. HR. 106/5182, H. 22.04.1270 (M. 22 Ocak 1854).
- İ. HR. 327/21182, H. 27.05.1269 (M. 8 Mart 1853).
- İ. MVL. (İrade-Meclis-i Vala), 302/12324, H. 26.06.1270 (M. 26 Mart 1854).
- İ. MVL. 586/26350, H. 08.06.1269 (M. 12 Eylül 1853).
- MVL. (Meclis-i Vala), 273/48, H. 09.07.1270 (M. 10 Mart 1854).

Resmi Yayınlar

- “Havâdis-i Dahiliye”, Ceride-i Havadis, nr. 634, (27.10.1269/03.08.1853).
- “Havadis-i Dahiliye”, Ceride-i Havadis, nr. 648, (06.01.1270 /09.10.1853).
- “Havadis-i Dahiliye”, Ceride-i Havadis, nr. 670, (04. 05.1270/02.02.1854).
- “Varaka-yı Mahsûsâ”, Ceride-i Havadis, nr. 662, (22.03.1270/23.12.1853).
- “Vukû’at-ı Resmîyye”, Takvim-i Vekayi, Sayı: 491, (08.11.1269/13.08.1853).
- “Vukû’at-ı Resmîyye”, Takvim-i Vekayi, Sayı:493, (01.01.1270/04.10.1853).
- “Vukû’at-ı Resmîyye”, Takvim-i Vekayi, Sayı: 499, (04.05.1270/ 02.02.1854).

Kitaplar

- Ahmed Cevdet Paşa. (1953). Tezakir 1-12, Haz. Cavid Baysun, TTK Yayınları.
- Ahmed Cevdet Paşa. (1991). Tezakir 40-Tetimme, Haz. Cavid Baysun, TTK Yayınları.
- Ali Rıza-Mehmed Galib. (1977). XVIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali Geçen Asırda Devlet Adamlarımız. Haz. Fahri Çetin Derin, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.
- Anderson, M. S. (2001). Doğu Sorunu (1774-1923). Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2017). 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi. Timaş Yayınları.

- Badem, C. (2017). Kırım Savaşı ve Osmanlılar. Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fatma Aliye. (1995). Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı, Bedir Yayınevi.
- Hayrettin Bey. (t.y). Kırım Harbi. Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.
- Iorga, N. (1948). Osmanlı Tarihi, V, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara Üniversitesi Yayınları.
- İnal, M. K. (1982). Son Sadrazamlar, I, Dergah Yayınları.
- İrtem, S. K. (2007). Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınları.
- Karal, E. Z. Osmanlı Tarihi, I, TTK Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kurat, A. N. (1990). Türkiye ve Rusya. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mehmed Salahaddin, (2021). Bir Türk Diplomatinin Evrak-ı Siyasiyesi. Haz. Meliha Nur Çerçinli. Yeditepe Yayınevi.
- Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856). (2006). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- 1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı. (1977). Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları.
- Palmer, A. (2003). Son Üç Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Poole, S. L. (1959). Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları. Çev. Can Yücel. TTK Yayınları.
- Salih Hayri. (1988). Kırım Zafernamesi (Hayrâbât). Haz. Necat Birinci. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Slade, S. A. (2012). Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları. Çev. Ve Haz. Candan Badem. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tuncer, H. (2003). Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1878). Ümit Yayıncılık.
- Türkgeldi, A. F. (2013). Maruf Simalar. Haz. Selçuk Akşin Somel-Mehmet Kalpaklı. TTK Yayınları.
- Türkgeldi, A. F. (1987). Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye. Haz. Bekir Sıtkı Baykal. TTK Yayınları.
- Türkgeldi, A. F. (2012). Rical-i Mühimme-i Siyasiyye. Haz. Hayrettin Pınar-Fatih Yeşil. Kitabevi Yayınları.
- Uçarol, Rifat. (2019). Siyasî Tarih, I, Der Yayınları.

Makaleler

- Akbulut, İ. (2014). 160. Yıl Dönümünde Kırım Savaşı. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. 106 (208), 333-350.
- Akdağ, M. (1949). Medreseli İsyanları. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1(4), 361-387.
- Gencer, M. (2007). Alman Basınında Kırım Savaşı. Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), 2007. Sempozyum Bildirisi, 151-172.
- Özcan, B. (2007). Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası. Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi. 1(2), 7-18.
- Şimşir, B. N. (1994). Kırım Savaşı Arifesinde Mustafa Reşid Paşa'nın Yazışmaları. Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler (Ankara 13-14 1985), TTK Yayınları. 77-89.
- Turan, İ. (1969). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 29(1-4), 171-191.

Tezler

- Karademir, Z. (2016). Osmanlı Devleti'nde Medreseli Olayları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keleş, E. (2009). Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürkci, E. (2023). Osmanlı Devleti'nde Medreseli İsyanları (XIX. Yüzyıl İstanbul Örneği) (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sunay, S. (2015). *Damad Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Rusça Kaynaklar

Ефимов, А. В.(2018). Александр Сергеевич Меншиков в Крымской войне. Дневники. Письма. Воспоминания. Ч. 1, Симферополь : ООО «Антиква», 10-13.

Сахаров, А. Н.(2018). История внешней политики России: В 5 т. Т. 3. Первая половина XIX века (От войн России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.). Москва, Академический проект; Парадигма. 13.

Шигин, В.(1993).Синоп(О победе русской эскадры в морском сражении 1853 г.), Морской Сборник, №11. 79-82.

Кудрявцева, Е.П.(2017). Внешнеполитические Успехи И Поражения Николая I (По Воспоминаниям Современников), Вестник МГИМО-Университета, 4(55), 7-24.

Лисовой, Н.Н.(2007),Русское духовное и политическое присутствие в Святой Земле и на Ближнем Востоке в XIX - начале XX в. Институт российской истории РАН, Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, 1-39.

Киреев, Н.Г. (2007). История Турции XX век, Москва: ИВ РАН, 45.

<http://militera.lib.ru/h/tarle3/06.html>.

Высочков, Л.В.(2001). Император Николай I: человек и государь. СПб.:Издательство С.Петербургского Университета.145.

Анисимов, О.В.(2011) Проблема Святых мест Палестины во Франко-Русских Отношениях 1848-1853 гг. Санкт-Петербургский Государственный Университет, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, 1-18.